

Библиотека
СРПСКО УСМЕНО СТВАРАЛАШТВО
Књига 12

Уредник
БОШКО СУВАЈЦИЋ

Рецензенти
Проф. др БОШКО СУВАЈЦИЋ
Проф. др СНЕЖАНА САМАРЦИЈА
Др СМИЉАНА ЂОРЂЕВИЋ БЕЛИЋ, виши научни сарадник

Ова књига је настала на пројекту „Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду” (бр. 178011) Института за књижевност и уметност у Београду, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Штампање је омогућило
МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ, НАУКЕ
И ТЕХНОЛОШКОГ РАЗВОЈА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Данијела Петковић

ЈУНАК И СИЖЕ
ЕПСКЕ ПЕСМЕ

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Београд, 2019.

САДРЖАЈ

Сиже

Ка класификацији сижејних модела	15
Типологија сижеа:	27

I Заштита слабих и борба за правду

.....	27
-------	----

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача	27
1. 1. Замена на мегдану	27
1. 2. Подвиг болесног јунака	29
1. 3. Одбрана девојачке части	30
1. 4. Заштита крсног имена.....	31
1. 5. Одбрана манастира	32
2. Освета нечије смрти	33
3. Јунак се бори с вилом	36
4. Заступање правде и указивање на грешке	38
5. Ратник оставља оружје	38
6. Птица узвраћа добротинство	40

II Ослобађање

.....	41
-------	----

1. Спасивање робља	41
2. Пресретање поворке са заробљеником	43
3. Потрага за отетим чланом породице	44
4. Незвани јунак као спасилац	45
5. Избављање из тамнице	45
5. 1. Ангажовање спасиоца	46
5. 2. Ослобађање заточеног побратима	47
5. 3. Делија девојка спасава утамниченог јунака	47

5. 4. Девојка помаже јунаку да побегне.....	48
5. 4. 1. Откључавање	48
5. 4. 2. Помоћ јунаку који симулира смрт	49
5. 4. 3. Ослобађање јунака на путу до губилишта	49
5. 5. Поробљивач ослобађа сужња	49
5. 5. 1. Размена	49
5. 5. 2. Откуп	50
5. 5. 3. Замена	51
5. 5. 4. Пуштање на иницијативу угледног јунака (владара)	52
5. 5. 5. Владар својевољно ослобађа сужња	53
6. Јунак се ослобађа сам	55
6. 1. Избор смрти	55
6. 2. Напад	55
6. 3. Ослобађање преваром	56
6. 4. Бег	57
6. 5. Јунак се ослобађа док га спроводе	57
7. Неуспело ослобађање	58
III Јуначка такмичења	59
1. Вишебој	60
1. 1. Такмичење појединаца из две чете	61
1. 2. Победа придошлице	61
2. Специјализована такмичења	62
2. 1. Пребацивање цркве буздованом	62
2. 2. Стреличарство	63
2. 3. Лов	64
2. 4. Огледање коња	65
2. 4. 1. Кошија	65
2. 4. 2. Трка коњима	66
2. 4. 3. Преваљивање одређеног растојања на коњу	66
2. 5. Пливање.....	67
3. Огледање у мегдану	67
3. 1. Мегдан против хвалисавца	68
3. 2. Мегдан против гласовитог јунака	70
3. 3. Најмлађи јунак побеђује хваљеног придошлицу	70

3. 4. Случајни сусрет јунака	71
3. 5. Опклада у љубе/сестре.....	72
3. 6. Борба против аждаје.....	73
IV Женидба	74
1. Женидба с препрекама.....	74
1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке.....	75
1. 1. 1. Низ од три-четири препреке	75
1. 1. 2. Један услов	76
1. 1. 2. 1. Такмичење за девојку	76
1. 1. 2. 2. Младожења испуњава тежак задатак	76
1. 1. 3. Избор између више просаца	77
1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова	78
1. 2. 1. Други просац	79
1. 2. 2. Издаја неког из младожењине пратње	80
1. 2. 3. Отимач девојке и дарова	81
1. 2. 4. Изасланици тазбине	82
1. 2. 5. Невеста	83
1. 2. 6. Река	84
1. 3. Женидба с препрекама пре одвођења девојке и на повратку сватова	84
2. Женидба отмицом	86
2. 1. Отмица из куће	86
2. 1. 1. Маскирање	86
2. 1. 2. Нескривен идентитет	87
2. 1. 3. Провала у девојачке одаје	88
2. 2. Отмица из сватовске поворке	88
2. 2. 1. Први просац као отимач	89
2. 2. 2. Јунак или хајдучка (ускочка) чета у заседи.....	90
2. 2. 3. Сватовски званичник као отмичар	91
2. 3. Отмица девојке из кола	92
2. 4. Отмица с воде	93
2. 5. Отмица с поља	94
2. 6. Отмица лађом	94
3. Женидба на туђу иницијативу	95
3. 1. Добеглица	95

3. 2. Изнуђена просидба	96
3. 3. Двобој	97
3. 4. Спасавање из тамнице	97
3. 5. Замена невесте	98
4. Неостварена женидба	99
4. 1. Младожења одустаје	99
4. 2. Несавладана препрека	100
4. 3. Неуспела отмица.....	101
4. 4. Муж на свадби своје жене	103
4. 4. 1. Муж се враћа на дан жениног венчања	103
4. 4. 2. Болесни јунак спречава преудају љубе	103
4. 5. Младожења убија (нагрђује) девојку	104
4. 5. 1. Грешка	104
4. 5. 2. Намера	104
4. 6. Девојка убија младожењу	105
4. 7. Самоубиство невесте.....	106
4. 8. Заручник гине у бици	106
4. 9. Виша сила	107
4. 9. 1. Болест	108
4. 9. 2. Урок	108
4. 9. 3. Виле	109
4. 9. 4. Избегнут инцест	109
5. Женидба без препрека	110
V Породични односи	111
1. Јунак – љуба	112
1. 1. Љубино неверство	112
1. 1. 1. Певање кроз гору	112
1. 1. 2. Љуба уништава јунакове атрибуте.....	113
1. 1. 3. Невера у мужевљевом одсуству	114
1. 1. 4. Гозба открива љубино неверство	115
1. 1. 5. Прелјубница везује и издаје мужа	115
1. 2. Искушавање љубе	116
1. 2. 1. Опклада у љубину верност	116
1. 2. 2. Провера поштовања девера	117
2. Јунак – сестра	118

2. 1. Сестра остаје верна брату.....	118
2. 2. Сестра издаје брата	119
3. Јунак – мајка	119
3. 1. Мајка жели да се преуда	120
3. 2. Индест мајке и сина у незнању	120
3. 3. Мајка „тврда срца”	121
4. Јунак – отац	121
4. 1. Син убија оца	122
4. 2. Отац убија посинка	123
4. 3. Мегдан оца и сина	123
4. 4. Син избегава мегдан с оцем.....	123
5. Јунак – ујак	124
5. 1. Ујак намерно убија сестрића.....	125
5. 2. Убиство сестрића из нехага	125
6. Браћа	126
6. 1. Мегдан браће у незнању	127
6. 2. Брагоубиство у незнању.....	128
6. 3. Свађа браће	128
6. 3. 1. Убиство брата због плена	128
6. 3. 2. Супарништво због девојке (љубе)	129
6. 3. 3. Љуба завади браћу	129
6. 3. 4. Љуба помири браћу.....	130
VI Социјални статус	131
1. Јунак и владар (господар)	131
1. 1. Оклеветани јунак доказује верност владару	131
1. 2. Владар попушта самовољном јунаку	132
1. 3. Свађа јунака и владара	133
1. 4. Служење за награду	133
1. 4. 1. Служење за девојку	133
1. 4. 2. Служење за коња	134
2. Јунак у чети	134
2. 1. Одлазак у хајдуке	134
2. 2. Маскирање хајдука	135
2. 2. 1. Преоблачење у женско одело	136

2. 2. 2. Продаја хајдука	136
2. 3. Хајдуци на мукама	137
2. 4. Издаја јунака	138
2. 4. 1. Неверни јатак	138
2. 4. 2. Рођак, побратим или кум издаје јунака ради награде	138
2. 4. 3. Харамбаша издаје јунака	140
2. 4. 4. Подвиг изневерених јунака	140
2. 5. Подвиг добровољца на непријатељској територији	141
3. Јунак у војсци	142
3. 1. Јунак дуго војује у царевој (краљевој) војсци	142
3. 2. Мегдан у град (територију).....	143
3. 3. Девојка у царевој војсци	145
3. 4. Закаснили јунак.....	145
3. 5. Извештај јединог преживелог јунака	146
VII Смрт јунака	147
1. Погибија у бици	148
1. 1. Смрт изузетног борца	148
1. 2. Погибија јунака који није желео да изостане из битке ...	150
2. Јунак пре смрти уништава атрибуте	151
3. Завет умирућег јунака	152
Сиже и сиже	
Једноставни, преплетени и сложени сижеи	157
Начини изградње сложеног сижеа	166
Доминантна структура типова сижеа.....	180
Сижејне матрице и варијабилни елементи сижеа	185
Интерсижејне матице и интерсижејне варијабле	197
Синтагматска и парадигматска инерција сижеа	202
Јунак	
Преглед типологија епских ликова.....	213
Критеријуми класификације епских јунака	225
Типологија заточника	245
Преглед типологија заточника	262

Јунак и јунак

Синтагматско повезивање јунака	267
Пар	269
Антагонистички пар	269
Комплементарни пар	277
Отац – син	283
Ујак – сестрић	285
Браћа	289
Господар, владар, харамбаша – слуга, члан чете	294
Тријада	299
Јуначка тријада	299
Рођачка тријада	308
Парадигматско повезивање јунака	314

Јунак и сиже

Геометрија сижеа	325
Композициона организација ликова	341
Просторна организација ликова	351
Интеракција јунака и сижеа	362
Флуидни и кристализовани сижејни модели	365
Флуидни и кристализовани јунаци	369
Сиже моделује јунака	378
Јунак моделује сиже	382

Закључак

393

Прилози

Прилог бр. 1: Сижејне схеме	403
Прилог бр. 2: Синтагматски односи	444
Прилог бр. 3: Јунак у сижејном моделу	488

Извори и цитирана литература

521

Индекс личних имена

547

Напомена о књизи

579

Белешка о аутору

581

СИЖЕ

КА КЛАСИФИКАЦИЈИ СИЖЕЛНИХ МОДЕЛА

Романтичарско одушевљење традиционалним културама, фолклором и наивном поезијом покренуло је организовање бележење усмених творевина. Са првим научним истраживањима у овој области, наметнуло се и питање не само жанровске, него и тематско-мотивске класификације.

Пионирски покушаји систематизације усмене прозе потичу из друге половине XIX и с почетка XX века. Ј. Г. фон Хан 1864. је пописао грчке и албанске бајке. Овај и слични рани радови представљали су више азбучне листе које не разликују тип приповетке од мотива који је изграђују.¹ Први озбиљнији рад је интернационални индекс мотива, који је 1910. осмислио фински научник А. Арне, представник историјско-географске школе. Следбеник и настављач његовог рада С. Томсон саставио је индекс мотива (1932–1936, а допуњено издање 1955–1958), а проширио је и Арнеов каталог 1928. и 1961.² Важно је напоменути да каталог типова није каталог мотива, јер је тип

¹ J. Garry, H. El-Shamy, „Introduction”, in: *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature: a Handbook*, M. E. Sharpe, Armonk, New York, London, 2005, XIX.

² S. Thompson, *Motif-index of Folk-Literature: a Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*, I–VI, Indiana University Press, Bloomington, 1955–1958; A. Aarne, S. Thompson, *The Types of Folktale: a Classification and Bibliography*, Second revision, FF Communications, no. 184, Academia Scientiarum Fenica, Helsinki, 1961.

надређен мотиву, тачније, одговара препознатљивом, поновљивом мотивском склопу.³ Потоњи проучаваоци допуњавали су поменуте индексе новим мотивима и типовима, укључујући и нове, раније необухваћене географске просторе. Ханс-Јерг Утер је 2004. прерадио и знатно проширио Арне-Томсонов каталог.⁴ Џ. Гери и Х. Ел-Шаами уводе и психолошки принцип класификације, примењујући Јунгове архетипове у индексацији. Зборник радова који су приредили разрађује преко 150 мотива Томсоновог индекса.⁵

Један од првих критичара Арнеових критеријума класификације био је руски фолклориста В. Ј. Проп. Он је сматрао да је немогуће оделити групе варијаната и сместити их у различите типове, а да се не преклапају. Класификација не треба да почива на спољашњем, него на унутрашњем, структуралном принципу, заснованом на функцијама дејствујућих лица.⁶ Тридесетак година касније, 1955, у монографији посвећеној руским биљинама, није могао избећи макар основну сижејну класификацију, па је дијахронијске оквире, кроз које је пратио еволуцију руског епа, размакао и за тематске групе, какве су нпр. песме о женидби,

³ Тип може бити општи оквир целе приче или се односи само на једну њену епизоду. Мотив је јединица нижег реда. Томсон га дефинише као најмањи елемент приче који се одржава у традицији. Усваја се само ако је необичан, а део традиције постаје понављањем (S. Thompson, *The Folktale*, The Dryden Press, New York, 1946, 415; „Motif” and „Type”, in: *Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend*, ed. Maria Leach, Funk & Wagnalls, New York, 1950, 753, 1137–1138, наведено према: А. Dundes, „The Motif-Index and the Tale Type Index: a Critique”, *Journal of Folklore Research*, Vol. 34, Issue 3, Sep–Dec 1997, 195; и: R. A. Georges, „The Centrality in Folkloristics of Motif and Tale Type”, *Journal of Folklore Research*, Vol. 34, Issue 3, Sep–Dec 1997, 205).

⁴ Hans-Jörg Uther, *The Types of International Folktales: a Classification and Bibliography*. Parts I–III, FF Communications, no. 284–286, Suomalainen Tiedakatemia (Academia Scientiarum Fennica), Helsinki, 2004.

⁵ J. Garry, H. El-Shamy, *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature: a Handbook*.

⁶ В. Проп, *Морфология сказки*, Academia, Ленинград, 1928, 12–20, 110.

о борби јунака против чудовишта, против Татара, приповедне песме, итд.⁷

Слично је Б. Н. Путилов најпре издвојио три фазе у развоју руског и јужнословенског епа, а потом груписао најдоминантније тематско-сижејне групе у оквиру фантастично-историјског, херојско-историјског и реално-историјског епа. Између бројних скупина треба поменути песме о змајеборству, о борби против Арапина, добијању снаге, сусрету с девојком ратницом, женидби, крађи туђе жене, затим групе варијаната о породичним односима, песме о ослобађању, потрази, заточеном јунаку, такмичењима, погибији јунака, Косовски круг песама, итд.⁸

Последњих година, по систематичном приступу сижетици руских биљина, издвојио се рад Н. В. Петрова. Он је израдио свеобухватни сижејно-мотивски индекс руског епоса. Налази да се биљине састоје из једног или више елементарних сижеа. Они се потом групишу у сижејне типове, а свеукупност сижејних типова сачињава моделе епског наратива. Сижејна схема биљина организује се у сагласности са збивањима везаним за јунака, а фонд тема уоквирен је главним моментима херојске биографије: чудесно рођење и јунаково детињство, задобијање снаге (богатства), јунакове авантуре, војни сукоби, конфликти, ривалства, брачни сукоби, љубавне авантуре, смрт (погибија) јунака, остали испити и подвизи јунака. Сваки од ових модела обухвата више група сижеа, које Петров даље разлаже до елементарних сижеа и сижејнотворних и факултативних мотива. Класификација је испраћена и пописом варијаната, са ареалном расподелом, а нотиране су и најчешће контаминације сижеа.⁹

⁷ В. Я. Пропп, *Русский героический эпос*, Государственное издательство художественной литературы, Москва, 1958.

⁸ Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, Сравнительно-типологическое исследование, Москва, 1971.

⁹ Н. В. Петров, *Сюжетно-мотивный состав русского эпоса: модели эпического нарратива*, <http://www.ruthenia.ru/folklore/petrov3.htm>, 23. 1. 2012, материал размещен на сайте при поддержке гранта РФФИ №06-06-80-420а; Н.

Израелски научник Х. Јасон понудила је заједничку схему сижеа јуначког епоса евро-афро-азијске културне зоне. Сижее је разврстала у три категорије: бојеви, конфликти и брачни сукоби. Њих је даље поделила на четрнаест одељака: битка између војски, сукоб једног јунака и више противника, двобој, походи и напади, витештво и разбојништво, злочин и казна/освета, непријатељ заточи јунака, ослобађање заробљеног јунака, задатак/испит, такмичења, опкладе, јуначка женидба, нарушавање и поновно успостављање брака, разорен брак. Сваки одељак спецификован је потом кроз под-одељке, а они кроз разделе и, на крају, типове.¹⁰ Тему борбе сматра главном наративном темом. Модели којима је она у основи имају троделну структуру – припрема за бој, бој, последице боја. Сваки од ових делова варира сукцесивне наративне одсечке, које Х. Јасон представља једном збирном разуђеном схемом могућих ситуација.¹¹ У компаративној студији о девојци ратници издвојила је девет наративних модела, именованих према јунакињама, носиоцима радње.¹²

Кад је реч о тематско-мотивским класификацијама српске епике, треба поћи од Вукових запажања. Прве тематске назнаке дао је поделом јуначке епике по временима. Мада 1823. у предговору прве књиге *Народних српских нјесама* помиње узгредно старије, најновије и песме из XVI и XVII века о ускоцима као нај-

В. Петров, *Рабочие материалы к указателю элементарных эпических сюжетов (ЭЭС) русских былин*, <http://www.ruthenia.ru/folklore/petrov/index.htm>, 23. 1. 2012, материал размешен на сайте при поддержке гранта РФФИ №06-06-80-420а; Н. В. Петров, „Сюжетно-мотивный состав русского эпоса: пролегомены к указателю”, *Вестник РГГУ. Литературоведение. Фольклористика*, 9, 2009, 105–119.

¹⁰ Г. Јасон, *Модели и категории эпического нарратива*, <http://www.ruthenia.ru/folklore/jason2.htm>, 23. 1. 2012, материал размешен на сайте при поддержке гранта №1015-1063 Фонда Форда.

¹¹ Н. Јасон, „A Model for the Surface Level of Narration of the Theme 'Combat' in South Slavic Epic Songs”, *Narodna umjetnost*, vol. 30, Zagreb, 1993, 371–388.

¹² Н. Јасон, „Dzidovka djevojka in the world of epic”, у зборнику *Жива реч*, ур. М. Детелић, С. Самарџија, Посебна издања, књ. 115, Балканолошки институт САНУ, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011, 235–255.

бројније¹³, три књиге епских песама имају другачији концепт. У другој књизи Лајпцишког издања су „пјесме јуначке најстарије”, у трећој су песме средњих и новијих времена – „пјесме јуначке позније”, а у четвртој „различне јуначке пјесме”¹⁴. Бечко издање *Српских народних пјесама* донело је и данас прихваћену поделу на „пјесме јуначке најстарије”, „пјесме јуначке средњијех времена” и „пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу”¹⁵.

Крајем XIX века, 1895, у Берлину је публикована исцрпна студија о настанку и развоју српске усмене епике немачког слаviste А. Серенсена, али је, ако се занемаре спорадична помињања¹⁶, остала изван рецепцијског тока више од једног века.¹⁷ Иако тематско-мотивска класификација није била циљ Серенсеновог истраживања, упоређивање оделитих епских зона, периода и типова певања укључило је и груписање варијаната према поменутом принципу. Тако јужнодалматински записи дугог стиха обухватају угро-српску групу и циклус песама из унутрашњости

¹³ В. С. Караџић, „Предговор”, у: *Народне српске пјесме. Књига прва у којој су различне женске пјесме, Сабрана дела Вука Караџића*, књ. IV, прир. В. Недић, Просвета, Београд, 1975, 566, 569.

¹⁴ В. С. Караџић, *Народне српске пјесме. Књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије*, Липиска, 1823; В. С. Караџић, *Народне српске пјесме. Књига трећа у којој су пјесме јуначке позније*, Липиска, 1823; В. С. Караџић, *Народне српске пјесме. Књига четврта у којој су различне јуначке пјесме*, Беч, 1833.

¹⁵ В. С. Караџић, *Српске народне пјесме. Књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије*, Беч, 1845; В. С. Караџић, *Српске народне пјесме. Књига трећа у којој су пјесме јуначке средњијех времена*, Беч, 1846; В. С. Караџић, *Српске народне пјесме. Књига четврта у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу*, Беч, 1862.

¹⁶ Оскудну рецепцију Серенсеновог дела испратила је М. Клеут (М. Клеут, „Асмус Серенсен – заборављени допринос изучавању народне књижевности”, у: А. Серенсен, *Прилог историји развоја српског јуначког песничтва*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд, Нови Сад, 1999, 367–369).

¹⁷ Потреба за оживљавањем научних резултата А. Серенсена резултирала је првим преводом његове монографије на српски језик тек поткрај XX века (А. Серенсен, *Прилог историји развоја српског јуначког песничтва*).

Србије. Даља систематизација у свакој од ових група заснована је на мотивском принципу (избор краља, песме о угарској косовској бици 1448, битка код Варне, песме о Косовском боју) или је јунак стожер који окупља варијанте (песме о деспоту Вуку Огњеном, Ђорђу Бранковићу, Хуњадију, Јакшићима, Старини Новаку, Бановићу Страхињи, Марку).¹⁸ Тематска класификација се тек назире у систематизацији песама кратког стиха до 1750. г. и каснијих, из Милутиновићеве и Вукових збирки, са нешто прецизнијим раздвајањем црногорских неисторијских и историјских песама.¹⁹ Разлажући на мање групе нпр. песме о Јакшићима приближио се сужејно-мотивској анализи. Издвојио је четири групе, како сам каже, „према особеном уобличењу мотива” – о вили (девојци) која завади браћу, испитивању жена, снаји која клевета девера и помирењу након свађе око наследства.²⁰ Својим радом најавио је и поделу популарну читавог наредног века, а то је груписање према круговима, циклусима.

Већ су Вукова класификација и хронолошки критеријум, иако су били данак романтичарском пренаглашавању „сличности између реалног збивања и поетске слике”, најавили потоње хронолошко-тематско сабирање епских песама у циклусе.²¹ Најзаслужнији за широко прихватање овакве поделе свакако је био П. Поповић. Он 1909. у *Прегледу српске књижевности* установљава десет циклуса песама кратког стиха: неисторијски, циклус Немањића, косовски, циклуси Краљевића Марка, Бранковића, Црнојевића, хајдучки, ускочки, циклус ослобођења Црне Горе и циклус ослобођења Србије.²² Каснији истраживачи су у понечему модификовали и допунили ову поделу (циклус о Јакшићима, најновијим временима

¹⁸ Исто, 30–91.

¹⁹ Исто, 184–250.

²⁰ Исто, 57–58.

²¹ М. Kleut, „Podela srpskohrvatskih epskih usmenih pesama na cikluse – uzroci i posledice”, *Narodna umjetnost*, vol. 27, Zagreb, 1990, 103.

²² П. Поповић, *Преглед српске књижевности*, прир. М. Пантић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, 49.

и сл.).²³ Популаризацији циклуса (кругова) нарочито је допринела Ђурићева *Антологија*²⁴, као и радови Ј. Деретића. Деретић је циклусе песама најпре уклопио у четири типа певања: витешку (феудалну), одметничку (хајдучку), граничарску и ослободилачку епику, а потом је циклусе разложио на уже тематске кругове.²⁵

Вуков хронолошки критеријум разврставања песама критиковао је Т. Маретић. Предлог за груписање према садржају нуди концепт који се заснива на издвајању централног мотива. Маретић је песме поделио на легендарне (о свецима и чудесима), полуисторичке (о историјским јунацима и догађајима, али који нису веродостојни), праве јуначке песме (о мегданима, женидбама и другим јуначким делима) и песме причалице, у које је сместио оне са доминантном бајковитом или новелистичком подлогом, као и „различне пјесме”.²⁶ Том приликом уочава највећи проблем сваке сижејне класификације, а то је распоређивање песама које имају више од једног главног мотива, тј. оних које настају спајањем нпр. два оделита сижеа. Иако не даје универзално решење, указује на сложеност и тешкоће сваког покушаја прецизног мотивског разграничавања.

Ниједна типолошка класификација сижеа не може занемарити изврсну студију из 1923. г. немачког слависте Г. Геземана о композиционој схеми и херојско-епској стилизацији.²⁷ Дефинишући композициону схему као начин на који се збивање епски стилизује, издвојио је неке типичне обрасце који се преносе из песме у песму, било зарад попуне појединих делова или целе

²³ М. Kleut, „Podela srpskohrvatskih epskih usmenih pesama na cikluse – uzroci i posledice”, 106.

²⁴ В. Ђурић, „Песме дугог и кратког стиха”, у: *Антологију народних јуначких песама*, Учитељски факултет, Београд, 2009, 12–67.

²⁵ Ј. Деретић, *Српска народна епика*, „Филип Вишњић”, Београд, 2000, 218–296.

²⁶ Т. Maretić, *Naša narodna epika*, Nolit, Beograd, 1966, 55–60.

²⁷ Г. Геземан, „Композициона схема и херојско-епска стилизација”, у: *Студије о јужнословенској народној епизи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд, Нови Сад, 2002, 121–162.

радње. Подробно је представио низове мотива који формирају схему зова виле, гаврана гласоноше, сна и тумачења сна, дотичући се и оних који изграђују различите типове женидбе, као и делимичних схема, какве су двобој, опис или душевно стање.²⁸

Међу славним немачким славистима који су својим радом допринели изучавању српске епике налази се и М. Браун. Важан сегмент његовог рада јесте и тематско-сижејна класификација епских песама. Најпре издваја пет основних тема – три пустиловне (победа над опасним противником, јунак као спасилац у невољи, верност и неверност) и две трагичне (јуначко држање у невољи и опасности, трагични заплет). Свака тема се појављује у неколико варијаната. Тако се победа над опасним противником реализује кроз двобој, четовање или варијације просидбе. Варијанте теме јунак као спасилац у невољи су: јунак као спасилац незаштићених, кажњавање тиранина или деспота, јунак као спасилац угроженог кнеза, неопходност јунака. Награђена верност и кажњена неверност варијанте су треће теме, док се јуначко држање у невољи и опасности реализује најчешће као спремност на смрт. Неке од реализација трагичног заплета су слепи случај, опаки утицај, спречено злодело, кобне радње у афекту, итд. Варијанте тема су представљене типичним ланцем од пет-шест мотива.²⁹ Мотивски ланац појединих група песама (варијаната тема) одговара данашњем појму сижејне схеме. Тако је М. Браун већ средином прошлог века направио значајан корак од тематско-мотивске ка сижејно-мотивској систематизацији наше епске поетске грађе.

Последњи у низу типолошких радова који су претендовали на обухватност целокупне јужнословенске усмене поезије јесте *Индекс мотива народних песама балканских Словена*³⁰, драгоцени

²⁸ Исто, 127–144.

²⁹ М. Браун, *Српскохрватска јуначка песма*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд, Нови Сад, 2004, 129–247.

³⁰ Б. Крстић, *Индекс мотива народних песама балканских Словена*, Посебна издања, књ. DLV, Одељење језика и књижевности, књ. 36, САНУ, Београд, 1984.

приручник истраживачима народне поезије. Настао је средином XX века, по узору на Томсонов индекс, као плод двадесетогодишњег рада Б. Крстића, а објављен је посмртно, 1984. Мотиви су распоређени по алфабетском и нумеричком принципу, а индекс је допуњен и регистрима личних и географских имена и списковима извора, песама и варијаната.

Не треба свакако изоставити ни бројне уже класификације одређених кругова песама. Иако не претендују на свеобухватност тема и мотива, значајан су допринос типолошким анализима усмене епике.

Пре пола века, када је објављена, студија Р. Меденице о кругу песама о неверној жени била је усамљен пример аналитичког приступа групи варијаната у науци о српској фолклористици. На једном месту донела је све познате јужнословенске варијанте и још једанаест до тада непознатих. Други део књиге посвећен је тематско-мотивској класификацији варијаната. Пет група: певање кроз гору, улога детета, помоћ сестре, прерушавање у калуђера и издаја сестре, допуњено је сижеима интернационалног порекла – невера Саламонове жене и муж на свадби своје жене.³¹

Предмет изучавања Н. Милошевић Ђорђевић биле су покретљиве фабуле, које лако премошћавају жанровске границе. Увиђајући заједничку тематско-сижејну основу неисторијских епских песама и прозних врста, сачинила је типолошки преглед поменуте групе песама, издвојивши деветнаест модела: неверна мати (сестра), вила љубовца, змија младожења / змај љубавник, постанак Цариграда, часни крсти, легенда о Св. Ђорђу, цар Дуклијан и Крститељ Јован, пошљедње вријеме (свечи благо деле), Огњена Марија у паклу, родоскврни грех између мајке и сина, велики грешник, родоскврни грех између оца и ћерке, брата и сестре, неверно кумство, богати Гаван, жртвовање сопственог детета, мајчине сузе, браћа и сестре, Бог ником дужан не остаје,

³¹ Р. Меденица, *Бановић Страхиња у кругу варијаната и тема о невери жене у народној епици*, Посебна издања, књ. CCCLXXXI, САНУ, Београд, 1965, 149–242.

зидање Скадра. Сваки тип разложила је на групе варијаната и описала сижејне и структурне карактеристике сваке од њих.³²

Издвајајући црногорску епику као песме поникле у специфичној етно-културној, али и посебној епиској зони, при покушају тематске систематизације, Б. Путилов није могао заобићи заједничко, општеепско наслеђе Јужних Словена, карактеристично нарочито за ранији слој певања или, како то он дефинише, за архаичнију фазу епа. У овој фази, теме и кругови песама не могу се посматрати изоловано од осталог јужнословенског певања. Зато посебан акценат ставља на типологију песама XVIII и XIX века, које здружене посматра као јуначко-историјски еп, карактеристичан за последњу развојну фазу. Сижеи се граде око централних мотива борбе војски, чета, појединца и чете, упада на туђу територију и одбране своје. Путилов уочава бинарну противстављеност сижетике и опозитне теме, какве су успешан напад на турску војску и одбрана, верност побратима и издаја, сужањство и ослобађање, итд.³³

Монографија М. Клеут о чувеном сењском капетану Ивану Сењанину, између осталог, доноси и каталог песама у којима се он појављује као један од протагониста. Критеријум класификације био је сижејни модел. Између једанаест тематских скупина жанровски су се, као чисто епске, издвојиле песме о мегданцијским и јуначким стремљењима. Оне су тематски оквир за шест сижејних модела: женидба као јуначки подухват, бојеви, мегдани, заробљавање и ослобађање робља, јунаков коњ, јуначка погибија. Сваки од њих садржи више група варијаната (највише женидба – чак 58 подмодела).³⁴

Морфолошку анализу борбе, исказану кроз форму двобоја мегданција или боја – масовног окршаја војски, понудила је С.

³² Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских еписких песама и прозне традиције*, Монографије, књ. ХLI, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд, 1971.

³³ Б. Н. Путилов, *Јуначки еп Црногораца*, „Универзитетска ријеч”, НИО „Побједа”, Титоград, 1985, 81–165.

³⁴ М. Клеут, *Иван Сењанин у српскохрватским усменим песмама*, Матица српска, Нови Сад, 1987, 196–200, 208–233.

Самарција.³⁵ Она уочава преклапање етапа радње и подударност распореда делокруга оба типа сижеа, али и инверзне поступке.

Моделе борбе (супротстављања) у песмама о хајдучима и ускоцима систематизовао је Б. Сувајцић у истоименој студији. За сваку од три категорије наративно-епских модела: обликовање чете (епска иницијација), четовање (форма борбе) и двобоји (епски конфликти), издвојио је елементе структуре, композициону схему и носиоце сижеа. Песме о двобојима посебно је разложио на следеће групе: хајдучко надметање, одсецање руке на мегдану, син одмењује остарелог оца у двобоју, сукоб чланова хајдучке дружине са изузетним противником, двобој због града, двобој око оружја, двобој са интригом дезинтегратора (са две подгрупе – неверни побратим и неверна сестра), бој међу собом, бој између две чете.³⁶

Други пут, у истом кругу песама, Б. Сувајцић је конституисао структурно-морфолошке моделе чете, четовања, мегдана и женидбе.³⁷ Јуначку женидбу хајдука и ускока разврстао је на десет типова: препрошена девојка (подтипови: отмица девојке без развијања мотива просидбе, први јунак одлази по девојку, заточник преузима главну улогу, отмица девојке и сукоб са Турчином, отимање девојке из кола, отмица девојке са воде, витешки мегдан за девојку), девојка ослобађа јунака из тамнице и утекне с њим, јунак као измећар, невеста проводи сватове преко реке / кроз гору, урокљив род, женидба јунака вилом, хајдучки препад на сватове, неверни кум/девер, намамљивање на лађу уз помоћ лажне трговине, златна јабука „иза мора”.

³⁵ С. Самарција, „Морфологија двобоја и бојева у епској народној поезији”, *Књижевна историја*, год. XXXIV, бр. 118, Београд, 2002, 267–292.

³⁶ Б. Сувајцић, „Модел борбе (супротстављања) у песмама о хајдучима и ускоцима”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 72, св. 1–4, Београд, 2006, 31–58.

³⁷ Б. Сувајцић, „Српска хајдучка епика у јужнословенском контексту: правци и циљеви истраживања”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LIII, св. 1–3, Нови Сад, 2005, 572.

Издвајајући инваријантне елементе сижеа свих наведених типова, сачинио је заједнички структурни модел јуначке женидбе хајдука и ускока.³⁸

Детаљна типологија епских песама о женидби јунака представљена је у истоименој студији. Пет типова женидбе: женидба с препрекама, отмицом, на туђу иницијативу, неостварена женидба и женидба без препрека, класификовано је у више подтипова, група и подгрупа варијаната.³⁹

Сви поменути радови, типолошке студије мањег или већег обима, било да им се резултати преклапају, додирују или један другом противрече, једнако су значајни за формирање заједничког фонда тематско-сижејних модела наше епике. Њихов невелики број сведочи да посао ни издалека није завршен. Велика препрека је и, до дана данашњег, немогућност прецизног одређивања појма варијанте, а са тим најуже повезано, и нерешено питање граница сижејног модела. Покушај типологије сижејних модела на предстојећим страницама само је још један корак ка општем индексу, никако свеобухватан каталог, најмање из два разлога. Прво ограничење намеће грађа, сведена на епске песме из старијих записа, Вукових класичних збирки, необјављених рукописа и заоставштине, и Милутиновићеве *Пјеваније*. Додатно сужавање избора само на сижее у којима је протагониста јунак, појединац, и искључивање песама у којима је главна рола поверена владару или колективном јунаку (чета, војска)⁴⁰ понуђеној класификацији сижејних модела унапред одузимају епитет последње речи у систематизацији српске епске поезије.

³⁸ Б. Сувајдић, „Препрошена девојка (Модели јуначке женидбе у песмама о хајдуцима и ускоцима)”, *Књижевност и језик*, год. LI, св. 3–4, Београд, 2004, 329–351.

³⁹ Д. Петковић, *Типологја епских песама о женидби јунака*, Чигоја штампа, Београд, 2008, 15–102.

⁴⁰ Зато у предстојећој типологији нема модела о избору или убиству владара, његовом последњем завету, зидању задужбине, биткама и сл.

ТИПОЛОГИЈА СИЖЕА

I Заштита слабих и борба за правду⁴¹

Поштовање етичких начела је веома важно у карактеризацији сваког епског јунака. Он је истакнути представник заједнице, па тако сублимира њене најбоље особине, а поступцима потврђује колективни етос и епос. Из такве перспективе, сваки његов подвиг може се окарактерисати као праведан чин. Ипак, међу сижеима груписаним око борбе за праведне циљеве нашли су се првенствено они у којима јунак штити немоћне или се сам брани од насилника и нечасних нападача. Борба за правду укључује и освету невиних, а такође и експлицитно заступање најважнијих етичких начела певача и колектива.

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача

1. 1. Замена на мегдану

Песме ове групе обухватају оне сижее у којима јунак брани част владара или породичног старешине од нечасног изазивача. Противник је пак непоштен утолико што позив упућује владару, коме статус не дозвољава да се упусти у отворени сукоб, односно остарелом јунаку, кад више није у могућности да се бори. Мотивација се обликује и као увредљив ултиматум или срамно

⁴¹ Типологија сижејних модела испраћена је прегледом сижејних схема и списком одговарајућих варијаната у Прилогу бр. 1 – „Сижејне схеме”.

потраживање ћерке, љубе, сестре. Трећа могућност, формулативно везана за поступке Арапина, јесте континуирано наметање харача целој заједници (храна, пиће, девојке).⁴²

Уводни блок мотива варијантно је резервисан за изазов, ултиматум, доношење штете, односно наметање пореза или свадбарине. Злата Протопопа позива на мегдан будимског краља – СНП Пр, 79, Куна Хасан-ага уцењује Драгића војводу да изађе на мегдан у ћерку (љубу) – СНП Ш, 55, а Ђерзелез Алија остарелог краља Матијаша (СНП VI, 59). Муса Кесеција затвара цареве друмове, пресреће караване, веша хоце и кадије – СНП II, 67, а Арапин у варијантама о својој неуспелој женидби истовремено је и изазивач и зулумћар који намеће срамни порез (СНП II, 66; СНП Пр, 48; ПЦХ, 137). Обавезно је потом увођење заточника, али до њега није лако доћи. Правог супарника нема, сувише је далеко (Иво Подгорица чувени је јунак у ћесаровој земљи, а позива га руска царица да је замени и убије наметника – СНП IVр, 4; ПЦХ, 167) или је одвећ млад, неискусан (Иво Сенковић и нејаки Матија, заменици остарелих очева – СНП Ш, 56; СНП Ш, 55), а понекад га треба додатно мотивисати наградом за подвиг (Јован Станковић пристаје на улогу заточника војводе Радоње тек кад му овај обећа руку своје кћери – ПЦХ, 28; слично, Бановић Страхиња убија Јанковог изазивача и за ту победу добија невесту, дарове и статус најбољег јунака – ПЦХ, 151). Отежана комуникација на релацији налогодавац – заточник у запису СНП VI, 7 није последица трагања за бранитељем, већ неуобичајене позиције угроженог јунака. Бојичић Алил намерава да спали кости Вишњића Јована. Мртвац по птици позива побратима у

⁴² Овој трећој подгрупи треба придружити и варијанте о укидању свадбарине или о убијању нападача сватова, мада протагониста (Марко у песми СНП II, 69, његов сестрић у песми СНП VI, 19, односно, Грујица у песми СНП Ш, 4) формално није ничији заменик. Иако у борбу улази добровољно, подстакнут је невољом и моралном обавезом према девојци коју среће (у другом и трећем примеру, према раји), те тако суштински постаје њен представник на мегдану.

помоћ. Заточник мегдан лако решава у своју корист, осим када је наглашено слабији од изазивача (Марко у борби против Мусе Кесеџије и сижеи о првом подвигу јунака детета када мења остарелог родитеља). Завршна секвенца је повратак или награђивање подвижника.

1. 2. Подвиг болесног јунака

Ову нехомогену групу повезује доминантан лик болесног јунака. Најпознатије су варијанте о Боланом Дојчину (Дојчилу, Иви Карловићу) – Е, 110; СНП II, 78; СНП Пр, 63.⁴³ Сижејни образац умногоме прати схему претходне групе. Стабилни елементи су појава зулумћара, тешкоће у проналажењу оног ко ће му се супротставити и победа. Епизоде којима се овај образац проширује препознатљиве су за поменуте варијанте. Будући да заменика нема, болесни јунак ће сам презузети улогу заштитника части и своје породице и свог града. Друго композиционо усложњавање постиже се увођењем још једног уцењивача – ковача. После обрачуна с Арапином, јунак мора да „врати дуг” и ковачу, а потом може да напусти овај свет.

У пераштанској бугарштици и њеној десетерачкој варијанти о погибији војводе Радула и неуспешном освајању Пераста 1571.

⁴³ Д. Костић упоређује балканске обраде овог мотива и истражује историјске и легендарне узоре за изградњу Дојчиновог епског лика (Д. Костић, „Народна епика о Боланом Дојчину”, *XX век: књижевност, наука, уметност и друштво*, год. I, бр. 4, Београд, 1938, 104–110). Историјску подлогу круга песама о болесном јунаку, генезу варијаната и преношење мотива са солунског на личког јунака испитује и Л. Делић (Л. Делић, „’Болани Дојчин’ – путеви генезе и модификација певања о сукобу ’боланог’ јунака с Арапином”, у зборнику: *Жива реч*, 105–125). Б. Сувајић Боланог Дојчина сагледава у контексту типологије болесног јунака, којег карактерише лиминалност, позиција између два света, у формулом прецизираном, замрзнутом времену пре смрти (Б. Сувајић, „Типови болесног јунака у српској и бугарској усменој поезији”, у зборнику: *Заједничко у словенском фолклору*, ур. Љ. Раденковић, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књ. 117, Београд, 2012, 199–204).

године, Марко Мартесин ће из болесничке постеље убити противника. Неверни побратим креће у освајачки поход када чује да је Марко болестан (Б, 67; Б, 68). Слично ће своје синовце и овце одбранити болесни Петар Бошковић (СНП IV, 47). Међу поменутих песмама, типови јунака, противника и смисао подвига су инваријантни, док две варијанте о последњем подвигу и смрти Ђура Даничића (СНП VII, 31; СНП VII, 32) видније испољавају удаљавање од обрасца. Ако изузмемо типолошку подударност протагониста, по свим осталим параметрима (тематика, типови противника, помоћника), ове песме припадају познатом моделу „муж на свадби своје жене”.

1. 3. Одбрана девојачке части

У помињаним сижеема о укидању свадбарине, мегдану у жене, неоствареној женидби Арапина или последњем подвигу болесног Дојчила, одбрана девојачке части примарно покреће акцију главног јунака, али није и једини чинилац мотивације. Напад на жену, међутим, може бити доминантна или једина тема. У њеној основи је древни мит о змајеборству.⁴⁴ Када је јунак сведок насртаја на девојку, следи брза реакција. Након спасавања долази нека врста епилога јер спасилац настоји да девојку трајно заштити и удоми (нпр. позната варијанта из Вукове збирке „Марко Краљевић и дванаест Арапа” или варијанта о јунаштву Драшка Поповића, који своју лепу рођаку не препушта сладострасном побратиму Осман-аги – СНП IV, 9).

⁴⁴ Види Ј. Јанићијевић, *U znaku Moloha: antropološki ogled o žrtvovanju*, Idea, Beograd, 1995. Н. Милошевић Ђорђевић и Б. Сувајџић испратили су трансформацију првобитне приче о змајеубици од мита, преко апокрифних и хришћанских легенди, предања и бајки до епских песама (Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, 134–162; Б. Сувајџић, „Прича о змајеубици (Мит и легенда као исходишта)”, *Дновиде воде: фолклорни елементи у српској књижевности*, Orpheus, Нови Сад, 2012, 41–60).

Ако су пак насртаји на жену учестали („Царица Милица и змај од Јастерпца”) или најављени кроз ултиматум (паша најављује долазак у кнежев дом и тражи му ћерку или љубу за једну ноћ – СНП III, 5; СНП III, 66; ПЦХ, 128), кулминација је одложена увођењем заточника. У другом случају особене су варијанте о преоблачењу Грујице или Михата (Мијата) Томића и њихових хајдука у женско одело.⁴⁵ После успешног обрачуна с насилником, следи награда спасиоцу.

Деформација обрасца видљива је у варијанти о подизању Првог српског устанка из Вукове рукописне збирке – СНП VIII, 45. Насилник успева да обешчисти девојку, а јунак намерник Ђорђије Петровић не реагује одмах, најпре бежи, да би се вратио са сватовима девојке жртве, осветио и започео буну против Турака. Измена је последица реалистичке мотивације, пресликавања аутентичних предустаничких околности и осмишљавања Карађорђевог лика у том правцу (наглашавање плахости, заштитништва, нетрпелјивости према турским нечовештвима, али и почетне колебљивости да преузме улогу вође).

1. 4. Заштита крсног имена

Право на прослављање крсног имена у временима турске окупације добија статус националног императива. Не чуди онда што је управо наш најбољи јунак – највећи бранитељ и свог и туђег крсног имена. Бахати незвани гости ударају његовог слугу (СНП II, 72) или покушавају да му забране наздрављање у славу Божију (ПЦХ, 35). Марко поштује забрану крвављења руку на слави, али се претњом и снагом свог ауторитета избори не само

⁴⁵ Иако је наглашено да типологија сижеа обухвата само оне варијанте чији је протагониста јунак, појединац, морају се укључити и песме у којима само формално постоји колективни лик чете, војске, као фон, а заправо јунак дела сам. Тако је сваки маскирани хајдук суочен с по једним пашиним пратиоцем. Све очи су упрте у харамбашу који треба да намами и нападне пашу. Остали само следе његов чин, све је мултипликација истог обрасца.

да славу прослави како приличи, него и да силници скупо плате за своје недолично понашање. Његов дом напуштају живи, али гологлави, само у кошуљи, добро оглобљени и потпуно понижени.

Две варијанте у којима насилник забрањује деспоту Ђурђу да по хришћанском закону отпочне прославу крсног имена имају сличан сижејни ток (СНП VI, 20; СНП Пр, 49). Марко је овде намерник који испред двора прихвата домаћинову чашу. Иако се домаћини задовољавају оваквим прослављањем славе и не захтевају даљу интервенцију, Марков национални и верски понос, саосећање с потлаченима и осећај за правду нагоне га на обрачун с незваним гостом. У првој варијанти јунак спушта оружје на молбу домаћина и званица, али тек када изнуди обећање од Турака да ће бити милостивији према раји. У другој, нема никога ко би га спречио да подели мегдан с Дедом Цидовином – сви су се разбежали, па је тако јунак, иако крвави славску софру, моралнији од свих осталих.

Црни Арапин, незвани гост војводе Јована, ремети прославу његовог крсног имена утолико што не прихвата напијање у славу Христа и домаћина, већ наздравља Мухамеду и своме цару (ПЦХ, 51). Убија га калуђер, такође гост, али овог пута без подршке домаћина. Модел се додатно деформише мотивима пружања уточишта бегунцу, повезујући се с наведеним примерима само тематски.

1. 5. Одбрана манастира

Ова тема обрађена је претежно у варијантама религиозно-моралистичке садржине. Најпознатије су песме о Св. Сави, или калуђерима, који молитвом изазивају чудо и заустављају турске харачлије.⁴⁶ Најпре Турци нападају манастир, понегде

⁴⁶ О томе више у Т. Ђорђевић, „Свети Сава и Хасан-паша”, *Српски књижевни гласник*, књ. XLIV, Београд, 1935, 183–186; Н. Милошевић-Ђорђевић, „Епски лик Светог Саве или ка расветљавању проблема писано/усмено”,

муче игумана, траже благо и реликвије. Светитељ или калуђери искреним молитвама изазивају временске непогоде, паралишу освајаче, па они одустају, а понегде и вишеструко обдарују манастир.

Епска обрада нешто је другачија. Увод и заплет прате идентичну схему, а затим се уместо категорија чуда и светитеља уводи јунак намерник, који симулира да се придружује насилницима, а онда се с њима обрачунава (Б, 100; СНП IV, 16; ПЦХ, 30). Овим варијантама веома је блиска песма „Луко Лазаревић и Пејзо” (СНП IV, 34). Уклапање старе теме у другачије историјске околности постигнуто је, између осталог, расподелом делокруга нападача и бранитеља на већи број ликова. С друге стране, епске сижее о заштити манастира с религиозно-моралистичким варијантама повезује песма бр. 210 из *Ерлангенског рукописа*. Јунак бранитељ овде је Димитрије, али он не наступа сам. Чудо се деформише у садејству са епском техником (и реалијама), а тројица заточника – заштитника такође се обликују на специфичан начин.

2. Освета нечије смрти

Задовољење правде у патријархалној средини подразумева освету убијеног члана породице. Некадашња друштвена реалност обликована је и као честа епска тема, нарочито у црногорској средини.⁴⁷ И док је тамо уобичајена освета омање чете или чак свих представника племена, дотле су песме старијих времена морално издигле и оправдале вишеструку одмазду коју предузима једини преживели члан породице, односно најближи рођак. У првом делу песама овог подтипа подробно се представља страдање невиних

Расковник, год. XX, бр. 77–78, Београд, 1994, 114–119; С. Самарџија, „Свети Сава међу јунацима 'средњих времена' Вукове збирке”, *Братство*, VI, Београд, 2002, 9–20.

⁴⁷ Крвна освета је фреквентан мотив ширег круга песама о јуначком нападу црногорских чета (Б. Путилов, *Јуначки еп Црногораца*, 140).

– домамљивање или силовити, изненадни налет крвника, који затеченима не дозвољава ни да се супротставе. Превара и нејучначки напад у недоба на голоруке жртве условљава у завршници сурову, али етички оправдану, освету главног јунака. Породичну сатисфакцију заједница прима као своју, колективну.

Издваја се неколико препознатљивих епских обрада ове теме. Стабилни сижејни ланац мотива везује се за Маркову освету брата. Радња се смешта у гору, где Андрија (Андријаш) ожедни, понегде толико да би чак и коња због крви заклао. Марко упућује брата у механу или га пак одвраћа и од испијања вина и од утољавања жеђи крвљу.⁴⁸ Турци (хајдуци), потпомогнути крчмарицом, лако савладавају придошлицу, а Марко се освети свим виновницима братове смрти (Б, 89; СНП VI, 17; СНП Пр, 47; ПЦХ, 6). Поменута варијанта из Вукове заоставштине под бројем 17 у уводу је проширена низом мотива карактеристичним за сиже о потрази и ослобађању давно отетог сродника. Имајући у виду тематску блискост, на овом месту треба поменути и „Царску ријеч” (ПЦХ, 160). Високи Стефан кажњава Вука Бранковића за смрт брата, након неуспешног покушаја ослобађања. Како други део сижеа равноправно укључује и мотиве служења за награду, женидбе и знаменитог порода, не може се говорити о потпуној сижејно-композиционој синонимности ове обраде са општом схемом модела. Друга варијанта о Стефановом неуспелом осло-

⁴⁸ Крчма у планини је „улаз у царство смрти, место додира двају светова и канал којим они комуницирају” (М. Детељић, Л. Делић, „Крчма у планини. Крчма/механа као део епског простора”, *Philological Studies*, 2014, XII/2, 259, <http://philologicalstudies.org/dokumenti/2014/Literature%20in%20intercultural%20context/20.%20Detelic.pdf>, 18. 12. 2016). Жеђ у гори С. Самарција повезује са архаичном представом о мртвима увек жедним крви или вина (С. Самарција, „А из лица изгуби се крвца (Крв у фигурама усменог песништва)”, *Крв: књижевност, култура*, ур. М. Детељић, Л. Делић, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2016, 192). Л. Делић на овом месту примећује колизију између старије, епске норме, која подразумева крвожедне јунаке, и новије, хришћанске, социјалне норме, која табуише конзумирање крви (Л. Делић, „Не пи’ крви, не погани тела. Крв у јуначкој епици”, *Крв: књижевност, култура*, 218–219).

бађању брата такође се удаљава од типског обрасца, јер освету приписује противнику – цару Бајазиту (СНП IIр, 33).

Централни мотив песама о препознавању очеве сабље (СНП II, 57; СНП II, 58; СНП VI, 38) јесте Маркова освета оца. Она се надовезује на спасавање и убиство рањеног јунака због оружја. Скупоцена сабља ипак долази у руке правог наследника – било трговином, било тако што се једино њему да извадити из корица. Следи ретроспективно казивање о пореклу сабље и судбини њеног власника, а затим и задовољење правде.

Четири варијанте о освети Ненада – последњег, неочекиваног детета славне породице Југовић, породично-новелистичку тематику и бајковито-митске носиоце радње обликују на епски начин (СНП VI, 12; СНП IIр, 23; СНП IIр, 24; СНП IIр, 25). Љути незвани или незадовољни гост Корун капетан (Коруна војвода) квари породично весеље, убија све Југовиће и заробљава снахе. Посмрче или касно рођено дете, одгајано у манастиру, према типичном обрасцу детињства великих јунака,⁴⁹ брзо стасава и још у дечачкој доби показује изузетну снагу. Када од мајке дозна судбину своје породице, креће у потрагу за крвником. Упућују га снахе робиње. Освета је брза и силовита. Сличан садржај, смештен у нешто реалније оквире неуспешне отмице трудне жене, налазимо у *Пјеванији* („Нерођен делија” – ПЦХ, 65).

Попут браће Југовића, и Витковића (Икчевића) има девет (СНП VI, 80; СНП VI, 81; СНП IVр, 5; ПЦХ, 129). Осморицу је домамио и лажно побратимио Алија Новљанин (бег од Новога), одбијени просац њихове сестре. Девети брат незван полази за њима или једини не полаже оружје, али не успева да спречи масакр и спасе браћу. У помоћ је дозван зет, а освета у завршници донекле ће изравнати рачуне.

Мотиви женидбе и породичне трагедије укрштени су на посве другачији начин у двама варијантама о освети Лала Дрекаловића (СНП VIII, 2; СНП IVр, 23). Овде су најпре Клименти убили и

⁴⁹ Dž. Kembel, *Heroj sa hiljadu lica*, Stylos, Novi Sad, 2004, 275–288.

опленили Лалову породицу, а потом је он, једини преживели мушкарац из те куће, лукаво запрасио девојку из племена непријатеља симулирајући да на тај начин жели да умири крв. Стрпљиво је сачекао прво похођење одиве и осветио се тазбини истом мером.

Нетипичан осветник јесте жена у мушкој опреми која, изузетно, не служи за прикривање идентитета. Храбра Крстиња најпре креће у потеру за убицама свог мужа, а затим дели мегдан са љубом и девером крвника (ПЦХ, 143).

3. Јунак се бори с вилом

Невелики број песама о сукобу јунака с вилом најчешће тематизује митолошке представе о кршењу табуа везаних за простор који вила чува.⁵⁰ Интересантно је да је, у разматраном корпусу песама, Марко Краљевић једини јунак који надјача, победи вилу (не рачунајући женике или њихове заточнике који изненаде и ухвате вилу или јој најпре украду крила и окриље). Марко посегне за извором који она чува (Е, 176; СНП VI, 23; СНП Пр, 37),⁵¹ разапиње шатор на њеном игралишту (Е, 181) или подстиче побратима да певањем наруши тишину хтонског простора (СНП II, 38; СНП Пр, 35; СНП Пр, 36)⁵². Заправо, свесном повредом

⁵⁰ З. Карановић доказује да је подела вила према месту боравка условна и да је вила јединствено демонско биће променљивог локуса (З. Карановић, „Аспекти просторног ситуирања виле у усменој традицији балканских Словена”, *Књижевна историја*, год. XXX, бр. 105, Београд, 1998, 207–217).

⁵¹ У основи ових песама је космогонијска борба за животворну воду (З. Карановић, „Митске реминисценције у песмама о јунацима српске епике и вили бродарици (Јунак и демонско биће у борби за животворну воду)”, у зборнику: *Моћ књижевности*, ур. М. Детелић, Посебна издања, 110, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2009, 287–302), али и митема о наплаћивању прелаза преко воде у други свет (М. Дрндарски, „Вила бродарица и вила изворкиња – сличности и разлике”, *На вилином вијалишту: о транспозицији фолклорних жанрова*, Рад, КПЗ Србије, Београд, 2001, 86–100).

⁵² Вила је овде чувар светог гаја (упореди: М. Детелић, *Митски простор и епика*, Посебна издања, књ. DCXVI, Одељење језика и књижевности, књ. 46, САНУ, Београд, 1992, 66).

области овог чувара границе, Марко је прави изазивач. Одбија да плати харач, а потом ослепљује или убија вилу. Онеспособљавање или убијање хтонског чувара значи освајање његовог простора и превођење у људску сферу. Победник оваквим чином задобија статус културног јунака.⁵³ Због тога се Маркова борба с вилом може уврстити у сижее о борби за правду – насилник угрожава све јунаке и целу заједницу. С друге стране, ове обраде указују и на процесе трансформације архаичних слојева традиције, који нису потпуно апсорбовани епским законитостима.

Ситуација је очигледнија у варијантама о певању кроз гору, где вила прва напада и устрели Милоша, Марковог побратима. Напад изазива љубомора због лепшег гласа, али мотивација није обавезна пошто се подразумева архаична матрица табуисаног простора горе. Марко, сада као заштитник слабијих, ударцима свога буздована приморава вилу да му излечи побратима.⁵⁴ Разрешење је идентично и у песми с уочљивом троделном композицијом – „Марко Краљевић и Огњанин Вук” (СНП VI, 19). После сукоба са сестрићем у незнању и борбе против зулумћара, следи и обрачун јунака с вилом. Овај трећи део песме прати сижејни образац поменути групе певања кроз гору. Једино је видна реалистичка измена при мотивисању вилиног напада на Марковог сестрића – она се овде појављује као осветник убијеног побратима, Арапина. У атипичном примеру из *Пјеваније* (ПЦХ, 122) вилу која напада Вука Огњанина такође води жеља за осветом побратима. Разрешење је посве другачије, вила најпре рани јунака, да би га после сестримљења излечила и оженила другом вилом.

⁵³ Р. Иванова, „Повраћена вода”, *Марко Краљевић – историја, мит, легенда, Расковник*, XXIII, бр. 87–90, Београд, 1997, 73–83. Р. Иванова такође уочава три хипостазе Марковог лика – он је културни јунак, борац против насилника и заштитник народа, и борац против Турака (Р. Иванова, *Енос – обред – мит*, Академично издаваштво „Проф. Марин Дринов”, Софија, 1995, 174–175).

⁵⁴ Пролозак кроз хтонски простор, искушавање које подстиче искуснији јунак и привремена Милошева смрт указују на процес иницијације, у којем је Марко водич неофиту (С. Рацков, „Марко Краљевић и вила” у светлу обреда прелаза – жанровско реструктурирање песме”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LI, св. 3, Нови Сад, 2003, 520).

4. Заступање правде и указивање на грешке

Епском јунаку не доноси славу само снага мишица и неприкосновеност на мегдану. Његов ауторитет посведочен је и када за тренутак одложи оружје да би својим судом или саветом онима који греше указао на прави пут. Тада преузима типичну улогу мудраца, која је најкарактеристичнија за Св. Саву, свештенике, старце и мајке.

Два типична модела опет су везана за Марково име. У првом се великаши отимају о царство (СНП II, 34; ПЦХ, 69; ПЦХ, 156). Марко, млађани ученик протопопа Недељка (Неђељка), позван је да пресуди. Указивањем на Урошево право наследства изазива очев гнев, па је принуђен да бежи испред његовог мача. Изузетак је друга варијанта из *Пјеваније*, где нема Вукашиновог драматичног покушаја обрачуна са сином, већ се сиже усмерава ка убиству владара.

Позиву на славу свога побратима бега Костадина (или цара Стефана), Марко се неће одазвати, због три његова нечовештва која је запазио док је славио крсно име (СНП II, 60; СНП Пр, 34). Мада нема класичног епског сукоба, драмски набој је постигнут Марковим отвореним наступањем и оштром критиком упућеном високом племићу, односно, самом цару. Директно прокламовање етичких начела важан је сегмент у изградњи епске биографије највећег националног јунака.

5. Ратник оставља оружје

Иако се тип јунака мудраца не потврђује на мегдану, он ниједног тренутка не поништава свој ратнички ореол. Супротно томе, сижеи о покушају привременог или трајног остављања оружја постављају јунака у колизију с ратничким занатом. И опет је најпогоднији био наш највећи мегданција, будући да његов пркос, непредвидиво понашање, необуздани темперамент, ко-

мички потенцијал и осцилирање између храбрости и кукавичлука погодују оваквој улози.

Све варијанте повезује уводни окидач – мајка моли или заклинџе Марка да на дан своје славе, на велики црквени празник, или једном за свагда, не крвави руке. И Марко ће је послушати. Приликом прослављања крсног имена (СНП II, 72), доследно ће поштовати дату реч – Турке је само претњама натерао да више-струко плате за бахато понашање. У песми „Марко Краљевић и Ђемо Брђанин” Марко без оружја креће по рибу како би удовољио жељи госта, калуђера. Случај га баш тада намери на Ђема, који тражи убицу свог брата. Марко узалудно покушава да сакрије идентитет; открива се тек када нападач запрети гостима. Вино и биље верне посестрима крчмарице Јање преокренуће позиције јунака и противника, а Марко ће на крају обесити насилника, не зато што се не осврће на своју заклетву, него на молбу и радост становника три града. Добро дело – ослобађање робља, опраће Маркове крваве руке на Васкрс (СНП VI, 21). Званичан опрост и благослов добиће од игумана после исповести, али је пре свештеника Марка обавезе разрешила сама мајка, пристајући за њим и носећи му оружје.

Покушај трајног остављања ратничког посла тематизују варијанте о орању Марка Краљевића (СНП II, 73; Е, 105).⁵⁵ Привремено, на један дан, Марко и пристаје да се одрекне оружја, али потпуно повлачење и замена ратничке земљорадничком функцијом⁵⁶ нису могући. У варијанти из друге Вукове збирке, јунак

⁵⁵ Сличан импулс за трајно одбацивање јуначких атрибута налазимо у финалној позицији песме „И кличе девојка”, коју је забележио Петар Хекторовић у *Рибању и рибарском приговарању* („Девојка и Шишман”, *Народне песме у записима XV–XVIII века*, прир. М. Пантић, Просвета, Београд, 1964). Ратничка обележја мењају се овога пута свештеничким.

⁵⁶ А. Лома посматра Марка као типичног представника Димезилове ратничке функције. Ратник је увек антагонистички постављен у односу на сељачку функцију (А. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени епике*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, 78, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Крагујевцу, Београд, 2002, 104–105).

намерно оре царске друмове, унапред призива кавгу с јаничарима. Формални повод за обрачун је гажење орања. И док је његов чин овде ипак етички оправдан као самоодбрана, у варијанти из *Ерлангенског рукописа* (Е, 105) ни такве привидне мотивације нема. Наиме, Марко прекида орање да Арапина проведе кроз гору, а онда га убија, полакомљен на његову сабљу. Рекло би се да јунак поступа нечасно, невитешки, и да је његов поступак далеко од борбе за правду, али као и у случају убиства Арапке девојке која му помогне да побегне из тамнице (Б, 5; СНП II, 64), по среди је имплицитно мотивисање поступка, према дубљој, архаичној матрици. Тамо су и Арапка девојка и црни Арапин фиксирани на полу искомских негативних сила.⁵⁷

6. Птица узвраћа добротинство

Заштитништво слабих и угњетених важан је сегмент епске биографије нашег највећег националног јунака. У тај контекст смешта се и пријатељство са животињама. Мотив Марковог боловања укључује сокола, орла или гаврана као помоћника. Болесног јунака птица заклања крилима од сунца и доноси му воде (СНП II, 54; СНП II, 55; СНП III, 60).⁵⁸ Овакав оквир, у ком је јунак пасивизиран и померен с позиције субјекта на место објекта, размиче се да би ретроспективно проширио фабулу којом се мотивише несвакидашњи поступак птице. Помоћник открива јунаку или вили да само узвраћа добротинство. Марко

⁵⁷ С. Самарџија, „Скица за поетику епских народних песама”, предговор *Антологији епских народних песама*, Алфа, Народна књига, Београд, 2001, 116–117.

⁵⁸ Р. Иванова сматра де је болестан Марко у стању привремене смрти, а да медијаторска птица изнад његове главе повезује горњи и доњи свет и доноси му животворну воду. Оживљавање јунака поклапа се с оживљавањем природе, вегетације и поновним успостављањем хармоније и космолошког реда (Р. Иванова, „Повраћена вода (Одлике митолошког слоја епских песама о Марку Краљевићу)”, 87–90).

је рањену птицу спасао у Косовској бици, подигао је на дрво да је не прегазе коњи и јунаци, напојио је, хранио или залечио. Други пут је из запаљене куле спасао њене птиће. Сведочење птице уздиже јунака на позицију добротинитеља и заштитника немоћних. Рукописна варијанта усложњава сиже компонован по обрасцу питање – одговор увођењем модела женидбе отмицом. Необичан спој образложен је Марковом потребом да се одужи хуманој животињи. Наиме, након опоравка, Марко пресреће турске сватове и њиховим месом храни гаврана.

Узвраћање добротинства може бити реализовано као преношење јунакове поруке (Е, 86; СНП VI, 27; СНП VI, 54). Птица у знак захвалности обавештава саборце, мајку или игумана где лежи рањеник (умирући јунак). Други део сижеа обавезно је потрага, на коју се надовезује спасавање или сахрањивање јунака, односно, испуњење његовог предсмртног завета.

II Ослобађање

Сижеи о ослобађању тематски се надовезују на моделе о заштити слабијих и борби за правду. Најчешће јунак некога спасава ропства – робље, побратима, члана породице, али су исто тако бројни сижеи о заробљеном јунаку. Невелики број песама, углавном слабијих уметничких домета, говори о неуспелом ослобађању.

1. Спасавање робља

Ова тема на јужнословенском простору претежно је везана за подвиге Марка Краљевића. Међутим, у одабраном корпусу грађе за овај рад, није много заступљена.⁵⁹ Отуда се само условно

⁵⁹ С друге стране, сижеи о Марку који „освобождава три синджира роби” веома су распрострањени у бугарској усменој традицији (в. Р. Иванова, *Епос – обред – мит*, 56–79).

може говорити о специфичној схеми и моделу, пре је реч о тематско-мотивским подударностима појединих песама. У помињаној песми „Кајање и исповијест Марка Краљевића” (СНП VI, 21), Марко је намерио да се исповеди и остави оружје бар на један дан. Молбе заробљених и племенити циљ оправдавају његов неиспуњен завет и обрачун на Васкрс. У сличној позицији је Иван Кнежевић, голорук и немоћан пред Кулин-капетаном (СНП IV, 29).⁶⁰ Али, док је Марко успео да се домогне оружја којим ће ослободити сужње, милосрдни кнез у поробљеној Босни нема такву физичку снагу, а ни помоћника, да се јуначки обрачуна с крвником. Дипломатијом, молбама и личним примером одрицања од свега што има успева да у народу пробуди хуманост, те да заједно откупе робље.

Историјске реалије харања и отимања робља (девојака) на подручју Војне границе сачувале су се и у епској песми. Подвиг котарских и сењских ускока, високо уздигнут на јуначкој и националној лествици, тематизован је као ослобађање, враћање, робља (СНП III, 35; СНП III, 36; СНП VI, 49; СНП VI, 56; СНП IIIр, 33). Међу бројним варијантама које подразумевају масовни сукоб, мало је примера појединачног јунаштва (нпр. Комнен-барјактар пресеће Хрњу Мустаф-агу с 30 девојака – СНП III, 26, а Иво Сењанин сам сустиже и враћа отете Сењанке – СНП IIIр, 32).

Треба напоменути да се ослобађање робља јавља још и на нивоу дела сижејне схеме, нпр. у варијанти о укидању свадбарине (СНП VI, 19) или као споредни сегмент паралелне радње уклопљене у јуначку женидбу (помињано Комненово јунаштво – СНП III, 26). Занимљиво је да мегдан не мора бити окосница спасавања. Једна таква епизода се укључује у низ варијација свадбених услова/препрека (нпр. варијанта о женидби Влашића

⁶⁰ Љ. Пешикан Љуштановић ову песму посматра као спој усмене хронике и хагиографије (Љ. Пешикан Љуштановић, „Кнез Иван Кнежевић ”Три товара љеба””, *Главит јунак и остала господа: анализе народних песама*, ур. Л. Делић, М. Детељић, Љ. Пешикан Љуштановић, Завод за уџбенике, Београд, 2017, 320).

Радула – СНП II, 88). Ослобађање јунака из тамнице често значи и избављање осталих сужања (нпр. варијанте о Малом Радо(ј)ици / Ограшићу Раду – СНП III, 51; СНП IIIр, 8; ПЦХ, 56). Подразумеване масовне сцене некад се сужавају на сасвим одређена епска имена, док се као изузетно променљив члан сижеа развија начин ослобађања.

2. Пресретање поворке са заробљеником

Када се заробљени јунак налази у непријатељској поворци, најчешћи начин ослобађања је сустизање поворке и изненадни напад. Ослободилац је други јунак, најчешће рођак (сестрић, брат). Он најпре сазнаје да Турци воде везаног јунака. Уморног, рањеног Секулу, повратника из Косовског боја, буди Косовка девојка кад угледа заробљеног Јанка (СНП IIр, 70; ПЦХ, 32), а Марка његова љуба пошто чује цику ухваћеног Секуле Бановца (СНП IIр, 41). Следећи сегмент је ослобађање отмицом, нападом или лажним представљањем – јунак наводно жели да се освети заробљенику, па добија дозволу да га погуби. Понегде сужањ и његов спаситељ заједничким снагама савладавају противнике. На тај начин се рехабилитује дотад пасивни заробљени јунак и враћа му се херојско достојанство.

Варијанте у којима је наглашен ривалитет два јунака (ујака и сестрића, двојице браће) проширују увод и заплет (ПЦХ, 36; ПЦХ, 110). Рођаци се сукобљавају с различитим противницима; бољи од њих двојице надјача, а лошијег заточе. Први креће у потрагу за њим. Надаље се сижејни ток слива у већ помињану матицу – победник пресреће поворку са заробљеним јунаком и ослобађа га.

Имајући у виду мотивску сличност, ваљало би поменути и песму о сукобу Марка и Ђема Брђанина (СНП II, 68). Ђемо је везао Марка и повео га да га обеси. Успут свраћају у крчму, где ће крчмарица Јања опити поробљивача и спасти побратима.

3. Потрага за отетим чланом породице

Главни актер овог подтипа је брат, односно муж. Он избавља брата, сестру или љубу. Могућа су два типа заплета. У првом, јунак дознаје од мајке да има уграбљеног брата (сестру), затим креће у потрагу. Пут му у неким варијантама показују девојке белјарице. Давно изгубљени члан породице није у тамници, он је привидно асимилован. Зато јунак мора најпре да се маскира у просјака или Турчина. Уследи отмица или договор за заједнички бег, а затим повратак. Овакву схему имају варијанте о Марку и Андрији (СНП VI, 16 и први сегмент СНП VI, 17).

За Јакшиће се везује мотив избављања сестре. Песма бр. 45 Богишићеве збирке у потпуности прати помињани модел. Њене варијанте из Вукових збирки, рукописа и *Пјеваније* (СНП II, 97; СНП IIр, 82; ПЦХ, 7) мењају уводну ситуацију – одсутном јунаку (или браћи) стижу гласови о похари двора и одвођењу сестре. Надаље је сижејна схема истоветна. Схему у најважнијим сегментима следи и песма СНП VI, 68, у којој Гојени Алил избавља сестру, отету и постављену као награду у кошији, тако што маскиран побеђује у утркивању, а по разоткривању, утекне с девојком. Трећи начин спасавања сестре јесте отмица лађом (Иван Крушић – Б, 117).

Песме о спасавању сестре показују и процесе особеног рачвања сижејне структуре. Пасивност жртве допушта да се (и након временски одложеног спасавања) тежиште постави на сукоб отмицара и спасиоца. Међутим, обрада мотива отвара и простор за преплитање отмице са мотивима неверне сестре. Овакве обраде подразумевају и жанровске модификације, те се мање-више познат епски јунак појављује као протагониста новелистички обрађених породичних сукоба, својствених песмама „на међи”.

Варијанте о Марковој борби с Мином (Мињом, Михном) од Костура (Костуранином) и враћању отете љубе (Б, 7; Б, 86; Б, 87; СНП II, 62; ПЦХ, 37) проширују увод мотивацијом Марковог одсуства, ратовањем у царевој војсци. Такође је проширена

кулминација – Марко преобучен у калуђера посредно проверава верност љубе, доноси „добре” вести отмичару, понегде је награђен или игра. Композиционо-сижејно блиске варијанте о Бановић Страхињи припадају типу сижеа о неверној жени, будући да завршница даје потпуно другачији смисао бановом походу.

4. Незвани јунак као спасилац

У улози спасиоца који на непријатељску територију одлази добровољно, без ичијег подстицаја, најчешће је млад јунак, сестрић – Секула (СНП III, 30; СНП Пр, 71) и Марјан (СНП III, 29). Ујак је преварен и домамљен на наводно помирење, уз услов да са собом не води сестрића, кавгацију. Овај пак то чује или наслути, сам одлази као незвани гост, сукобљава се са сестрићем непријатељског вође или чак са целом четом и спасава ујака. Силни, преки младић погуби или зароби сам све противнике, а не штеди ни лаковерног ујака. Пушта га на интервенцију чете или мајке. Овом моделу се према мотивској сличности приближава и Тешанова „Женидба Душанова” (незвани сестрић помаже лаковерном ујаку у туђини), али се њен образац првенствено остварује по моделу женидбе с препрекама.

У песми „Два калуђера” (ПЦХ, 66) Приморац Алекса је преварен и ухваћен на зимовнику. Када се не појави на рочишту, потражиће га Новак и Радивој преобучени у калуђерско одело. Препознатљиво играње од ког се тресу чардаци, у Марковом маниру, претходи изненадном нападу придошлица и ослобађању саборца.

5. Избављање из тамнице

Ослобађање јунака из тамнице најбројнији је и најразуђе-нији подтип песама о спасавању. Сужањство је готово незаобилазан сегмент епске биографије великих јунака. Темели се на

историјској реалности живота под Турцима и у пограничним зонама, али и на древним митолошким представама.⁶¹ Привремена пасивност, изједначена с фиктивном смрћу,⁶² важна је етапа иницијације, а с друге стране, одговара календарским митовима о цикличном времену, кружењу.⁶³

5. 1. Ангажовање спасиоца

За избављање сужња чланови породице некад ангажују гласовитог јунака. Облак Радосав (СНП II, 83) и Грујо (ПЦХ, 72) сусрећу учвележене жене, прихватају кумство и заветују се да ће ослободити заточеног кума. Сижејно-тематски овим песмама се може придружити и песма бр. 83 *Ерлангенског рукописа* о спасавању Ајдар-бега, сина Бали-бега, иако сужањ није утамничен. Бали-бег шаље Кајицу Радоњу, мартолоза, да преотме његовог сина од Змај-Деспота Вука (Е, 83). Кајица Радоња отима Ајдар-бега, који је добио Вукову дозволу да нападне придошлицу јер је препознао очевог коња. И Грујо ће кума спасти отевши га. Облак Радосав наступа отворено, претњама и кандијом приморава Јерину да ослободи сужње. Формулативни завршетак – повратак изостаје у примеру из *Пјеваније*, где је ослобађање уклопљено у шири, оквирни сиже о женидби с препрекама.

⁶¹ Л. Делић, „Јунак у тамници: традиционални обрасци у причи о Владимиру и Косари и епским песмама”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/2, МСЦ, Београд, 2010, 169.

⁶² V. J. Prop, *Historijski koreni bajke*, Svjetlost, Sarajevo, 1990, 90–91; М. Елијаде, *Свето и профано*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2003, 202–204. Боравак у тамници у далекој, непријатељској земљи поетска је трансформација катавасиса, силаска у доњи свет (В. Чајкановић, „О постанку и развоју српских народних епских песама”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. VI–VII, 1958–1959, Нови Сад, 1959, 88–90). На вертикалној оси, ова „кућа необична”, смешта се у доњи, подземни, ниво, у град, који се такође сматра хтонским, непријатељским простором (М. Детелић, *Митски простор и епика*, 158, 196–197).

⁶³ E. M. Meletinski, *Poetika mita*, Nolit, Beograd, 1983, 221–225.

Бројне су варијанте о ослобађању Гојка (Михаила, Вида, Јура) Десанчића, које иницира његова мајка (Е, 72; Б, 108; СНП VI, 72; СНП IIIр, 41; СНП IIIр, 42; СНП IIIр, 43; СНП IIIр, 44). Иако у њима доминира лик ускочког вође, који понегде сам избавља и на рукама износи сужња из тамнице, спасилац је, ипак, колективни лик – чета Сењана. Сижејна схема одговара овој подгрупи, с напоменом да су у експозицији наглашене тешкоће придобијања заточника за спасавање, а да је кулминација продужавана новелистичким обртима који појачавају неизвесност успешности акције.

5. 2. Ослобађање заточеног побратима

Овај сижејни модел заступљенији је међу песмама ускочког круга. У варијантама са једним протагонистом, доминира фигура Марка Краљевића, било да је спасилац, било да је утамничени јунак. Бег Костадин не послуша Марка, пије у крчми на непријатељској територији. Крчмарица се удружује с Турцима, они заробе бега, а вешала ће га спасти Марко (Е, 140; СНП VI, 18; СНП IIIр, 40). Други пут је он у позицији сужња (СНП II, 65; ПЦХ, 68; ПЦХ, 78).

Увод појединих песама је предисторија доспећа у тамницу. Инваријантни сегмент је писмо заробљеника побратиму за помоћ. Јунак стиже у последњи час, пред погубљење, и ослобађа сужња. У песми „Марко у ропству сарајевском”, Марка избавља Грујица, а прате га, формулативно, Новак и Радивој. Чим се докопа оружја, придружује им се и сам заточеник (реактивирање привремено потиснутог јунака). Пасивност најбољег јунака у варијанти у којој га ослобађа Дојчил-капетан (ПЦХ, 68) морала је да буде оправдана дугим тамновањем. Марко је ослабио, лице му је потамнело, коса порасла до појаса. У живот га враћа тек петнаестодневни третман вином.

5. 3. Делија девојка спасава утамниченог јунака

Песме ове групе имају стабилну сижејну структуру. Делија девојка је љуба (СНП III, 49; СНП IIIр, 52; СНП IIIр, 58; СНП IIIр,

60) или сестра (Б, 98; Б, 99), а понекад акцију спасавања предузимају заједно (СНП Шр, 57; СНП Шр, 59). Почетна сцена описује јунака у тамници (ређе и начин доспевања у њу). Сужањ цвили, а поробљивач му саопштава да не намерава да га пусти или да ће то учинити у замену за његова добра, међу којима су и љуба или сестра. Јунак пише породици да му се не надају. Предузимљива љуба/сестра (или обе), обрије главу остављајући само делијски перчин, облачи мушко одело, опрема се и стиже у дом поробљивача. Тамо се представља као царев (пашин) делија, послат да доведе сужња. Да би све било уверљивије, делија девојка је бахата, туче слуге и домаћина и захтева специјално дворене и гошћење. Бич љубе хајдук-Вукосава и сестре Тодора Задранина осетиће и сам сужањ. Уз њега, у неким варијантама маскирани ослободилац добија и пратњу. На повратку је обавезно разоткривање. Ако има пратње, то је прилика бившем заточенику да поврати јуначки статус. Тријумф је већи ако поробљивач сазна како је преварен или када и сам настрада.

Песма бр. 79 *Ерлангенског рукописа*, у којој Иван Карловић ослобађа заробљену сестру, може се прикључити овој групи. Схема је истоветна, једино су инвертовани ликови у улози спasioца и сужња.

5. 4. Девојка помаже јунаку да побегне

Готово све песме ове групе припадају истовремено и типу песама о женидби јунака, јер девојка спаситељка најчешће постаје невеста ослобођеног јунака. Она је кћи или сестра великаша који је јунака заробио, затим љубавница, или милосрдна девојка.

5. 4. 1. Откључавање

Основни модел почиње околностима заробљавања наочитог, гласовитог јунака. Њега у тамници обилази девојка и одржава га у животу. Када добије обећање да ће је узети за жену, помаже му да побегне и понесе оружје и благо. Потера није обавезан сегмент.

Завршетак је формулативан – покрштавање и/или венчање. На овакав начин слободу и љубу стичу Јанковић Стојан (СНП III, 21; ПЦХ, 169), Јакшић Шћепан (СНП II, 95), Милош Ориђанин (Б, 18) и бан Зрињанин (СНП IIIр, 80). Исту схему прате и две варијанте о Марку Краљевићу и његовој спаситељки – арапској принцези (Б, 5; СНП II, 64). Модификација се испољава кроз изостанак женидбе и убијање девојке. Такав обрт вероватно зависи од снаге митолошке матрице, која не дозвољава спајање два различита света и надјачава епски клише.

5. 4. 2. Помоћ јунаку који симулира смрт

Други модел карактеристичан је за варијанте о Малом Радо(ј)ици (Раду Ограшићу, Раду Облачићу) – СНП III, 51; СНП VI, 78; СНП IIIр, 8; ПЦХ, 56. После натчовечанских мука које хајдук издржи симулирајући смрт, уследи најтеже искушење – коло девојака. Лепа Хајка (Фатима) најпре заклони његов осмех од очију мучитеља, а потом га откопа или му помогне да побегну.

5. 4. 3. Ослобађање јунака на путу до губилишта

Утамниченог јунака, браћу или три хајдука спасава девојка из вароши (Сарајевка, Сарај-ђевојка) – СНП VI, 70; СНП IIIр, 22; ПЦХ, 88; ПЦХ, 97. Она их сусреће на путу до губилишта и причешћује их, према претходном договору. Испод платна додаје им оружје, а понегде просипа и дукате по путу да скрене пажњу и омете спроводнике. Бежи заједно са ослобођеним јунацима, а једноме од њих постаје на крају љуба.

5. 5. Поробљивач ослобађа сужња

5. 5. 1. Размена

Уводна ситуација сижеа о ослобађању јунака, побратима или члана породице разменом, односно, откупом, сажето приказује њихово потпадање у ропство. Бан Задранин (будимски краљ) за-

роби Мића Анђелића/Анђелијћа (СНП III, 57; СНП III, 58; СНП IIIр, 45; ПЦХ, 105), други пут Перлу Радосава (Е, 123), затим Малог Радојицу (СНП VI, 71; а у варијанти ПЦХ, 56 поробљивач је паша од Травника). Петар Бошковић и Раде Илијев позвани су да се оправдају пред Мехмед-пашом. Паша зароби Рада, а Петар успева да побегне (ПЦХ, 42). Следећи сегмент је постављање високог откупа и писмо сужња јунаку – рођаку или побратиму. Две песме скраћују увод и започињу писмом заробљеног за избављење или откуп. У своје име и у име својих побратима, Топлице Милана и Косанчић Ивана, Милош од Поцерја пише Марку из тамнице Вуче ценерала (СНП II, 42). Тражени откуп је превелики и понижавајући. У варијантама о сужањству Мића Анђелића, бан Задранин, између осталог, тражи руку његовог брата. Спасилац се најчешће маскира у просјака, одлази у дом поробљивача и тамо отима два банова (краљева) сина, а негде и његову љубу. Марко Краљевић ухвати чак самог Вучу ценерала и његовог сина, после борбе са 3300 катана. Размена, која потом уследи, повољнија је за ослободиоца и заточеника – непријатељ не даје само слободу, већ и богате дарове или ослобађа и друге заробљенике. Иако у наведеним песмама поробљивач пушта сужња, размену иницира јунак подвигом на непријатељској територији.

5. 5. 2. Откуп

Ослобађање откупом елиминише јунака у улози спасиоца и подвиг, акцију, као централни мотив. Ослободиоци су најчешће владар или мајка, а њихов делокруг искључује борбу. Као и у претходној подгрупи, варијанте почињу најчешће писмом заробљеника, и истичу тражење великог откупа. Тако молбу из турског сужањства упућује кћи Дуке од Лорина, оцу, браћи, а на крају и дужду, будућем супругу (ПЦХ, 106). Слично мајка дознаје да јој је син у тамници (СНП VI, 73; СНП VI, 77), а Вилић Алија да бан Задранин за његовог брата тражи трофеје свих угледних Турака и преко тога његову десницу (СНП VI, 74). Конфликт је избегнут

или бар одложен давањем откупа, после чега непријатељ пушта сужња на слободу. Тријумф долази на крају, када поробљивач сазнаје да је могао да тражи много више, а да је добио незнатан део блага. Мотив крађе деце поробљивача, чест у сижеима о размени, у варијанти о спасавању Вилића Вусејина долази након ослобађања. Овде освета замењује мирно разрешење.

Понекад је откуп једино решење кад су све остале наде пропале. Мују из Кладуше његов сестрић не успева да избави. Онда Мујо пристаје на откуп, бану даје своју сестру, а за узврат добија слободу (ПЦХ, 117). Овакво постављање односа противничких страна првенствено зависи од става колектива према самим јунацима. Опозиција „своје” – „туђе” пресудна је за карактеризацију епских ликова, а подразумева висок степен идентификације певача/слушалаца са ликовима. Припадници „туђег” табора лишавају се етичко-епских одличја, те се и заробљавање и ослобађање из тамнице подређују ставовима одређене средине (и одређеног времена).

5. 5. 3. Замена

Разнородне песме ове подгрупе повезује основна тематско-мотивска подударност – јунака у тамници замењује неко други. У расплету су могућа дивергентна решења, што сваку од песама сврстава и у неки други тип сижеа.

Посећујући последњи пут јунака у тамници, вереница Комје-на Јагњиловића уступиће му своју одећу и остати да уместо њега чека погубљење, а цар ће јој, изненађен обртом, њеном досетљивошћу и храброшћу, поклонити и живот и свадбени дар (Б, 54).

Када Мато Хорват доспе у тамницу Ћуприлијћ везира (СНП III, 48), везир ће најпре затражити велики откуп, а потом пристати да уместо Мата у притвору буде његов побратим док јунак не добави све тражене драгоцености. Како Мато мало задоцни, а везир пожури да убије несрећног јемца, размена неће бити реализована. Јунак се спасава ропства, сачувао је иметак, али губи побратима.

По повратку с Косова, Јанка је заточио деспот Ђурђе (Б, 10). Убрзо ће га пустити, али тек када га замене синови. Други део песме уклапа се у модел ослобођења након интервенције владара – Ђурђе ће, притиснут претњама, пустити Јанкове наследнике.

За Јанка се везује и мотив замене на губилишту (Е, 134). Јанко није у тамници, али му прети сигурна смрт, на ломачи. Моли сестру да пошаље неког од својих синова да га замени, а она одлучује да то буде најмлађи – Вукосав.⁶⁴ Архаична матрица ослања се на обичај авункулата, везан за матријархат, а завршница, у којој вила кажњава „бездушну” мајку, новији је нанос. Патријархални поредак оштро одваја жену пре удаје (сестру) од жене после удаје (мајке). Првобитна заједница којој су припадали ујак, сестрић и мајка у потоњој друштвеној фази замењена је двома одвојеним породицама.⁶⁵ „Бездушност” мајке одсликава тај нови поредак и потискивање авункулата.

5. 5. 4. Пуштање на иницијативу угледног јунака (владара)

Као и у претходном случају, и песме ове подгрупе нису варијанте, нити се могу ограничити на само један тип. Ослобађање на интервенцију угледног владара (вође) заједничко је разрешење, док је већи део сижеа посвећен јунаковом доспећу у тамницу.

Милош Обилић (Воинић) борави у Латинима (у Котору) – СНП II, 37; СНП Пр, 27; ПЦХ, 123. Пребацујући цркву буздованом оштети дуждеве (банове) дворе и нехотице усмрти његову децу или љубу. Зато га непријатељ заточи, али је убрзо

⁶⁴ А. Лома објашњава порекло овог мотива у иницијастичком обреду кушања ватром младића који се обучава у ратничкој дружини (А. Лома, „Женидба са препрекама” и ратничка иницијација”, *Кодови словенских култура*, 3, Београд, 1998, 214).

⁶⁵ Ј. Пандуревић, „Народне пјесме о жени која жртвује сина да би сачувала брата”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LIII, св. 1–3, Нови Сад, 2005, 88–89.

приморан да га ослободи, након заузимања српског (латинског) цара.

Млади Маријан, синовац хајдука Мијата, једини је добровољац за прибављање шићара дружини с непријатељске територије (СНП VII, 40; СНП IIIр, 13). Тамо не одоли искушењу играња с девојкама у колу или надметања с Турцима. Они препознају његова обележја и освојене трофеје, након чега га утамниче. Ропство неће потрајати. Довољно је да чувени хајдучки харамбаша припрети, па да младог Маријана непријатељ пусти и још обдари.

Гојени Алил побеђује у трци за руку српске девојке (СНП VII, 17). Кад остали такмаци открију његов идентитет, остаје без обећане награде и доспева у тамницу. За Алилову слободу буљубаша Мујо, његов брат, поклања уцбарском бану свог чувеног „виленог Ђогина”.

И две песме старијих записа могу се придружити овој нехомогеној подгрупи. Једна је већ помињана и говори о Јанковом сужањству у Ђурђевој тамници по повратку с Косова (Б, 10). У другој ће на Јанкову интервенцију робовања бити ослобођен Дамјан Шајновић, ког је Јерина бацила у тамницу јер је одбио руку њене порочне братанице (Б, 11).

5. 5. 5. Владар својевољно ослобађа сужња

Овај модел не укључује прави јуначки подвиг, већ је акценат померен на лик милосрдног владара, не јунака. Зато и нема много песама које сижејно-тематски реализују овакав начин ослобађања. Схема је једноставна: сужањ доспева у ропство, али се владар смилује и ослободи га.

У песми бр. 115 *Ерлангенског рукописа*, краљица пушта заточеника када дозна да јој је то рођени брат. На граници епске и лирске стилизације породичне тематике, налази се и песма о краткотрајном Јовановом сужањству. Када цар сазна за трагедију његове мајке и девет сестара које су остале саме,

убија зле слуге, а сужња шаље кући да брине о сестрама (СНП Пр, 11).

Бег Љубовић ослобађа рањеног хајдука којег му је издао Лука Шакетић / Вук Шалетић, поверовавши да је управо издајник организатор похаре беговог дома (СНП VIII, 10; СНП IIIр, 18; ПЦХ, 80). Хајдук Видак домамљен је на кумство и послат цару Отмановићу, који дуго чека на његову главу (СНП VII, 39). После простодушног и искреног одговора о разлозима одметања и хајдуковању, цар одлучи да јунака не погуби. На запрепашћење бројних давуџија, које прижељкују хајдукову смрт, цар ће га након пророчког сна пустити на слободу, уз услов да се окане рђавог заната. Сличним религиозно-моралистичким нормама вођен је и турски цар који после заузећа Будима прихвата кумство будимске краљице, ослобађа краља, а своје кумче дарује управом над свом угарском земљом (ПЦХ, 138).

Иван-капетан је девет година у тамници травничког везира (СНП VI, 54). Када се заплаче препознавши главу мртвог сина, везир ће га ослободити окова, дирнут његовом физичком и духовном оронuloшћу.

Песма „Бановац Секуле” (СНП IIIр, 69) у првом делу прати доследно схему модела о јунаковом избору смрти. Следи обрт, цар је толико задивљен Секулиним подвигом да га пушта на слободу и чак обдарује.

У већ помињаној песми о храброј вереници која замени Комјена Јагњиловића у тамници (Б, 54), царско милосрђе је завршни мотив. Сличну завршницу имају и варијанте о мужу који излази из тамнице да би спречио женину преудају (Е, 78; СНП VI, 75; СНП VI, 76). После сређивања породичних прилика, испуњава обећање и враћа се у тамницу. Бан је задивљен његовим јунаштвом и одржаном речју, па га ослобађа ропства. Такође се овај мотив везује и за Марково тамновање у стамболској тамници, али је његово место померено у заплет. Цар Марка ослобађа да би се супротставио насилницима који угрожавају њега или његово царство (Муса Кесеџија, Арапин, итд.).

6. Јунак се ослобађа сам

6. 1. Избор смрти

Бројне су варијанте о храбром јунаку којег ухвате на непријатељској територији и суоче са противничким владаром (војсковођом) – Е, 67; Б, 46; Б, 101; СНП II, 52; СНП IIр, 69; СНП IIр, 74.⁶⁶ У неким од њих открива се која су три добра јунака цару задала највише муке. Сужањ признаје да је он трећи, најбољи, јер је угрозио и самог цара. Смртна пресуда је извесна, а јунак само бира један од понуђених модуса егзекуције. Он захтева јуначку смрт, с оружјем и од оружја. Како би убедио непријатеља да му испуни последњу жељу, сам предлаже неравноправан однос. Спутаних руку, са зарђалом сабљом и на лошем коњу стаће насупрот стотини и хиљади противничких војника. Чудом, Божјом помоћу и/или сопственом снагом успева да одреши руке, савлада све и побегне.

Помињана варијанта о јунаштву Бановца Секуле (СНП IIр, 69) прати само делимично овај модел, а према разрешењу (цар својевољно пушта заробљеника), припада претходној групи. Исто тако, један старији запис, песма бр. 129 *Ерлангенског рукописа*, тему о избору смрти премешта у дом неверне сестре. Она је опила брата, Богдана Бодолића, а зет планира да га умори. Надаље се ток улива у сиже о избору смрти.

6. 2. Напад

Јунак који се спасава нападом на стражу или неког од непријатеља предузима сличан подвиг као и онај који се кроз

⁶⁶ О томе више у: М. Bošković-Stulli, „Popevka od Svilojevića (iz ostavštine Petra Zrinjskog)”, *Narodna umjetnost*, vol. 9, no. 1, Zagreb, 1972, 23–39; Р. Пешшић, „Два стара епска мотива”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 42, св. 1–4, Београд, 1976, 86–95; Б. Сувајџић, *Лунаци и маске*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2005, 51–96.

противничке редове пробија сам, после избора јуначке смрти. Војвода Јанко нерадо шаље свог сестрића цару Отмановићу. Цар условљава ослобађање прихватањем ислама. Храбри младић одбија, а потом се спасава нападом на цареву стражу и војску (СНП VI, 31; ПЦХ, 159). Слично, Ђурђе мора сизерену да преда Змаја Обрчића Рада. Он се, попут Секуле, спасава убијајући целате, везире, војску (ПЦХ, 158). Вук Булановић (СНП IVр, 15) бежи с губилишта тако што обори три целата, а успут и пашу на мосту. Закопан до појаса у земљу и изложен стрељању, чобанин Мијајло има довољно снаге да се извуче и пробије кроз стражу (ПЦХ, 77). Сужањ у сењској тамници, Арамбаша Вук, односно Шимо Богетић, не жели да поздрави Петра Мерконића (Е, 80; Е, 127). Други га, иако окован, нападне и притесни. Овакав талац је довољан да на слободу буде пуштен не само Шимо, него и још 30 сужања. Средишњим делом радње, овој групи се може придружити и варијанта о разлозима Новаковог одметања (СНП VII, 33). Новак краде ножеве, дреши руке и убија седам пијаних пашалија који су га заробили.

6. 3. Ослобађање преваром

Реалистичка мотивација потиснула је хиперболизовану снагу везаног, заточеног јунака. Подвиг је могућ тек кад раздрешу руке. Зато најпре обмањује владара или целате тако што им понуди своју скупочену кошуљу, а како је не би пошкропила крв приликом погубљења, затражи да је скине. Када га одвежу, јунак ће се муњевито пробити и побећи, савлађујући препреке или потеру. На овакав начин слободе се докопа Вуксан (Вук) од Роваца (Булатов, Булановић, Брђанин), један од три сужња (СНП IV, 4; СНП IVр, 14; СНП IVр, 16; ПЦХ, 10), хајдук Стојко Митровић, ухваћен после надметања с Турцима (СНП VII, 41) и Љутица Богдан у посети неверној сестри и зету (Б, 105). Милија чобанин ће замолити за допуштење да последњи пут засвира на свирали

(Е, 47), а Иван Сељанин да укроти свог дората који збацује све жахаче (СНП Шр, 31).

Варијанте о тамновању Малог Радо(ј)ице помињане су већ у контексту ослобођења уз помоћ девојке. Мада се обраде приближавају женидбеном сижеу, не може се занемарити ни лични подвиг хајдука. Симулирајући смрт, он подноси мучење без гласа и покрета.

6. 4. Бег

Иако је бег саставни део сваког ослобађања које јунак предузима сам, овде се подразумева такав начин избављања који не укључује ни превару нити било какву помоћ са стране. Петар Бошковић искористи тренутак непажње Мехмед-паше, уграби коња и утекне (ПЦХ, 42). На почетку песме „Ропство Јанковић Стојана” (СНП Ш, 25) двојица браће се спасавају дугогодишњег ропства крађом кључева, а слично, брат и сестра, Иво и Јелица, беже из турског ропства (Б, 93).

6. 5. Јунак се ослобађа док га спроводе

У ову омању хомогену групу убрајају се три варијанте о покушају хватања Луке Пустахије (Пеја Никчевића) – СНП IV, 13; ПЦХ, 118; ПЦХ, 139. Започињу домамљивањем побратима на сусрет или даривање. Неверни побратим га превари, опије, веже, а затим га за награду преда противнику коме јунак „дугује крв”. Јунак се ослобађа успут, док га спроводе, тако што вешто под сабљу намењену његовој глави подметне везане руке. Кад су конопци пресечени, лако савлада наручиоца свог хватања, а онда се враћа и свети побратиму издајнику. У последњој варијанти сам побратим спроводи јунака. Јунак се на исти начин ослобађа, па тако и не стиже до онога који је желео да га убије.

7. Неуспело ослобађање

Овај подтип се сижејно-тематски ослања на неки од претходних. Прати исту схему, изневеравајући је једино у исходу – акција спасавања пропада, а сужња најчешће убијају. Нема много песама о неуспешном ослобађању јер јунак који не успева да себе или неког другог ослободи доводи у питање свој статус. Зато су варијанте с овим централним мотивом или мање успеле или се морају везати за одређене друштвено-историјске околности, када је страдање неизбежно из аспекта реалне мотивације (немирна Војна крајина, црногорско-турске чарке, пропаст Првог српског устанка).

Алија, сестрић Мује од Кладуше, не успева да ослободи јуака из тамнице. Прерушава се, али бан чује његов разговор са заточеником и убија га (ПЦХ, 117). У другом делу сижеа јунак се ослобађа откупом.

Неуспели покушај ослобађања јунака док га спроводе налазимо у песми о смрти Стеве Јаковљевића (СНП IVр, 57). Он је један од последњих преосталих устаничких вођа после пропасти Карађорђевог устаника. Издан је, ухваћен и зна да га чека сигурна смрт. Бори се иако је везан, коље зубима, али га спроводници брзо дотуку. Историјски факти надјачали су типски епски образац, по ком се јунак ослобађа сопственом снагом и умиче бројнијем непријатељу.

Неколико песама из различитих углова тематизује смрт сужња у тамници као последицу освете великаша који га је заточио. Бајазит убија Јована, брата Стевана Лазаревића, јер је открио нову издају Вука Бранковића (СНП Пр, 33). Вук је пустио турског заробљеника којег је Стеван намеравао да размени за свог брата (заправо самог султана). Вук Бранковић је крив и за неуспело ослобађање Вука Немањића – он се једини противи пуштању и чак наговори Турке да га погубе (ПЦХ, 160). Страдање у тамници као последица пропалих преговора заплет је варијаната о смрти Перовића Батрића (Јована Бакића) и потоњој

освети његовог рођака (СНП IV, 1; СНП IVр, 9; СНП IVр, 10; СНП IVр, 11). Сужањ нуди благо и трофеје поробљивачу Ђоровићу Осману, али он сам, или наговорен од других Турака, одбија откуп и убија заробљеника. Три од четири поменуте песме у завршници симетрично понављају исти покушај и одбијање откупа када жртвин осветник ухвати крвника. Преговори љубе Мустај-бега Личког и жељинског бана пропадају јер заточени бег зажали што даје скупоцени драги камен ономе којег нимало не цени и отворено му то саопшти (Е, 120). Банова одлука да га лиши живота и одрекне се скупоцених дарова муњевита је и дефинитивна.

III Јуначка такмичења

Јуначки подвиг није безусловно подстакнут потребом за ослобађањем, заштитом, освајањем или одбраном. Непостојање таквог циља не укида херојску акцију. Једини императив који јунак неприкосновено следи јесте јунаштво, чак и када је само себи сврха.⁶⁷ Јунакова жудња за борбом прелива се на његове атрибуте – сабља му је жедна, позвекује, његов коњ поиграва приближавајући се непријатељу или ограшју. Бити најбољи међу гласовитима не значи увек ни сукобљавање оружјем. Иако огледање снаге и вештине често прерасте у озбиљну борбу, оно бар у почетку има такмичарски дух игре. Јуначка одмеравања и витешка надметања својеврсни су испит чојства и јунаштва, прилика да се потврди или ревалоризује статус сваког јунака у одређеном социјуму и прецизно фиксира његово место на хијерархијској лествици. Највише су тематизована у песмама старијих и средњих времена, јер одсудна епоха националних устанака искључује доколицу, игру и забаву.

⁶⁷ „Јуначки човек је уметник борбе; он у борби ужива на готово естетски начин” (М. Браун, *Српскохрватска јуначка песма*, 10).

1. Вишебој

Ова витешка утакмица подразумева огледање у неколико дисциплина. Такмичари су на обема странама универзални – надмећу се у свим дисциплинама, или само у једној-двема вештинама. Најпознатија надметања овог типа срећу се у песмама о женидби с препрекама пре или и пре и после добијања невесте. Заправо, ту се сижејни модел компримује на низ мотива у заплету. Младожења, заточник или најбољи јунаци из сватовске поворке морају да реше „тешке задатке” у тазбини. Низ од три или четири препреке варијантно сачињавају мегдан, разбијање градске капије, прескакање коња, стрељање јабуке кроз прстен, препознавање девојке и сл.

Другачији низ дисциплина, карактеристичан углавном за песме средњих времена, преузет је из чобанских обичаја⁶⁸, младићких игара⁶⁹ и хајдучке праксе⁷⁰ (бацање камена с рамена, скок увис и удаљ, избацивање камена/копља у скоку или с коња, бацање тојаге, гађање у мету (игра нишана), рвање, јахање, итд.). Несумњива сличност хајдучких надметања с чобанским играма говори о путевима преношења обичаја и истом културном миљеу. Овакве игре су кулминациони сегмент сижеа о јунаштву делије девојке у царевој војсци. Обавезни детаљ испитивања пола започиње огледањем у „мушким” дисциплинама (бацање камена, маља, скакање, трчање, нишан), а завршава се искушавањем које недвосмислено треба да потврди женску природу маскираног јунака (купање, ваљање по трави, куповина). Вишебој никада није самосталан модел. То потврђују и неки сижеи о женидби с препрекама у које је уткан.

⁶⁸ Д. Антонијевић, *Обреди и обичаји балканских сточара*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1982.

⁶⁹ М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Просвета, Београд, 1984, 245–258.

⁷⁰ М. Стојановић, *Хајдуци и клефти у народном песништву*, Посебна издања, књ. 18, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1984, 130.

Уопште, овај тип вишеструког огледања није примарно постављен циљ, оно је случајан, успутни подвиг и редовно прераста у сукоб или се завршава бегом. Ипак, иако се вишебој никада не појављује потпуно самостално, може се сматрати једнообразним сижејним моделом. Испољава се као надметање појединаца из чета (војски) или као натечање у ком универзални такмичар надмаши све противнике.

1. 1. Такмичење појединаца из две чете

Најпознатије песме о вишебоју представника два супротстављена табора јесу варијанте о смрти војводе Кајице, односно Облачине Рада (СНП II, 81; СНП Пр, 77; ПЦХ, 74). Лов деспота Ђурђа и његових војвода прекинут је сусретом с мађарским и каравлашким катанама, предвођеним Јанком Сибињанином. Уследи утакмица коју варијантно сачињавају две, три или пет дисциплина. Супериорност српских војвода прекинута је нечасним Јанковим потезом и убиством најбољег јунака. Ту витешке игре смењује масовна борба, очекивана победа малобројних а бољих јунака и срамно бекство виновника сукоба.

По истом моделу компонована је песма бр. 156 *Ерлангенског рукописа*. Три хајдука надиграју 30 Сењана у бацању камена, скоку и нишану. Иво, сењски капетан, намерно замеће кавгу, али се и у борби три хајдука опет покажу као бољи јунаци. Попут Јанка, и Иво окреће леђа бојишту и бежи. Тиме је додатно потцртан нејуначки и невитешки карактер вође.

1. 2. Победа придошлице

Јунаштво појединца на туђем терену понекад подразумева победу у вишебоју (Е, 77; СНП III, 65; СНП VII, 41; СНП Шр, 13). Јунак је на непријатељску територију послат ради ухођења или по плен. (Хајдук Стојко Митровић потајно обилази своју породицу – СНП VII, 41.) Када затекне противнике који се надмећу, не

може да одоли, већ им се придружује и убедљиво побеђује у свим дисциплинама. Тако изазива сумњу, јер открива идентитет. Одају га токе и трофеји, при пуцању или скидању кабанице. Спасавана се одмах или након заробљавања, бегом, односно, интервенцијом харамбаше или чете.

2. Специјализовано тамичење

Овај тип јуначког огледања подразумева надметање само у једној дисциплини. Најразноврснији видови оваквих такмичарских минијатура јављају се у песмама женидбене тематике. Скицирано витешко надметање током женидбе везује се највише за пут ка девојачком дому. Помињу се нпр. бацање буздована, цилита, утркивање, или само неодређене успутне сватовске игре. Сватове у тазбини може очекивати само један задатак (нпр. хватање златне јабуке за руку царице у Јању у песми „Опет Наход-Симеун” – СНП II, 15). Спорадично се, на мотивском нивоу, појављује и у другим сижејним типовима. Комнена барјактара, на повратку с отетом турском девојком, сустиже потера, а сукоб с гласовитим противничким јунацима реализује се као рвачка утакмица (СНП VII, 1). Вађење сабље из корица укључује се у познати интернационални сиже о мужу на свадби своје жене (СНП VII, 31; СНП VII, 32), а такође и у варијанту о Марковом препознавању очеве сабље (СНП II, 57). Овакво надметање нема значајнију сижејну улогу, пре је само везни елемент два наративна сегмента, део заплета, или средство епске идеализације.

Следеће групе се приближавају разини сижејног модела.

2. 1. Пребацивање цркве буздованом

У посматраном корпусу народних песама четири варијанте говоре о необичној потврди мале вредности грађевинског подухвата страних владара, чије „велелепно”, „високо” здање јунак може пребацивати буздованом (Б, 76; СНП II, 37; СНП Пр, 27;

ПЦХ, 123). Имају заједничке следеће структурне сегменте: јунак у Латинима; (варијантно – каталог и упоређивање висине наших цркава и туђинске цркве); опклада Милоша Обилића (Милоша Воинића, Ивана Воихновића) са Латинима (дуждом, баном, провидуром) у пребацивање млетачке (которске) цркве; пребацивање цркве; штета коју буздован начини (убиство чланова породице владара и неког од латинске господе, оштећење властелинског двора); јунак у тамници; избављање интервенцијом националног или угледног страног владара.⁷¹

2. 2. Стреличарство

Такмичење у прецизном гађању мете (стрелаштво и стреличарство) помињано је у контексту формулативног низа вишебоја или свадбених задатака. Као сижејни модел појављује се у песми о надстреловању Марка и Алил-аге (СНП II, 61).⁷² Алил-ага је изазвао Марка Краљевића на необичан мегдан – у „метању стрела”. То је вештина по којој је јунак чувен. Он се најпре изговара избегавајући сучеловање, а када његово јунаштво дође у питање и буде исмејан, пристаје на огледање. Два пута стрелају и један другом пребацују мету, а трећи пут, када Марко употреби „стрелу татаранку” у којој је „девет бели соколони пера”, стрела одлази

⁷¹ А. Серенсен у овим варијантама налази типичан пример преношења мотива. У старијем запису протагонисти су Иван Воихновић, Иван Црнојевић и которски провидур. Класична варијанта из Вукове збирке је најмлађа иако су главни јунаци „старији”: Милош, кнез Лазар и млетачки дужд. Прелаз је варијанта из *Пјеваније* у којој се по именима ликова добро виде путеви контакминације: Милош Воинић, цар Стјепан и которски бан (А. Серенсен, *Прилог историји развоја српског јуначког песничтва*, 26). Њој треба придружити и варијанту из Вукових рукописа, у којој је Милошев ујак и патрон латински цар, док је туђин, противник, дужд Млечанин.

⁷² Једна једина песма може представљати сижејни модел. Он се овде не формира као заједничка, општа схема више варијаната, него се издваја по аналогји са сличним, самосталним моделима, који обухватају друге видове такмичења.

„у пра и у маглу”, те мерење постаје немогуће. У расплету Марко не убија противника, већ му поклања живот, чак се и побратими с њим. Такмичарски, витешки дух на тај начин је до краја сачуван.

2. 3. Лов

Соко се, као важан пратилац јунака, у нашој епизи највише везује за ликове Секуле и Марка Краљевића. Наш највећи јунак огледа сокола у лову⁷³ с Турцима на утве златокриле (СНП II, 70; СНП Пр, 42). Постоји потпуна идентификација јунака и његовог атрибута – победа сокола тријумф је и његовог господара. Марков соко једини успева да донесе улов, али му га преотима везиров (у првој варијанти). Уследи нечасни потез противника – ломљење крила Марковој птици. Нарушавање витешког кодекса понашања и правила поштене „игре” (лова), слично варијантама о смрти војводе Кајице, изазива Марков бес и иницира кажњавање непријатеља.

Надметање током лова има посебну функцију међу баладама о завади браће, док сам амбијент лова представља оквир за обликовање веома различитих заплета (од цареубиства⁷⁴, преко кршења религијских прописа – „Лов на Божић”, до проналажења наочета или чобанчета изузетне снаге).⁷⁵

⁷³ Соко је знак аристократске позиције јунака. У средњем веку коришћен је за најотменију врсту лова, достојну краљева и царева (М. Детелић, „Витешке животиње у усменој десетерачкој епизи”, *Глас САНУ*, CDIX, бр. 24, Београд, 2008, 134).

⁷⁴ О мотиву убиства владара у лову, в. Н. Милошевић-Ђорђевић, „Историјска предања на међи књижевности и историје (мотив убиства у лову)”, *Зборник у част Војислава Ђурића*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1992, 29–41; Д. Поповић, „Убиство у лову, на води, у старијој српској књижевној традицији. Неки мотиви легенде о Владимиру и Косари у народним епским песмама”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LV/3, 2007, 469–476.

⁷⁵ Епизода неуспешног лова, смештена на почетак песама, као уводна формула, најављује судбински догађај, последицу „замене ловине” (М. Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, Посебна издања, књ. 64,

2. 4. Огледање коња

Најпознатије специјализовано такмичење јесу различите форме огледања коња. Бројне песме с овим мотивом сведоче колико је коњ битан елемент јуначке атрибуције. Победа коју јунаку обезбеђује редак и изузетан коњ није ништа мања од оне коју јунак избори сопственом снагом и умећем. Подразумева се да добар коњ не може бити у поседу рђава јунака – јунак и коњ кореспондирају и у вредносном смислу.

2. 4. 1. Кошија

Кошија је популаран начин добијања девојке (награде)⁷⁶ у песмама ускочког миљеа (СНП III, 33; СНП VII, 15; СНП VII, 16; СНП VII, 17; СНП IIIp, 50; СНП IIIp, 51; СНП IIIp, 54). Девојка, новац, награда поставе се на циљну раван, обично на средину поља. Те трофеје симболично граби коњаник који први до њих доспе. Композициона схема кошије, заједничка поменутих варијантама, формира следећи мотивски ланац: понуђена награда; најбољи јунак креће на неодмореном коњу или у почетку заостаје; престижање такмаца; конкуренти пред крај трке покушавају превару – отпале потковице, пукао колан, седло; победа у трци и освајање награде. Ови елементи се увек уклапају у шире сижејне моделе, а најчешће је то женидба с препрекама пре одвођења

Балканолошки институт САНУ, Универзитет у Крагујевцу, Центар за научна истраживања, Београд, 1996, 64–76).

⁷⁶ Б. Путилов утврђује да је најстарији слој теме о трци коњима била трка са Сунцем, опклада за руку његове сестре, нешто млађи је утврђивање с Арапима за невесту, а у најпознијем слоју јахач се такмичи с националним непријатељем, нпр. пашом, и притом коњ није више чудесни помоћник. Од епске хиперболизације остало је само предимензионирано растојање и време (Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, 239–250). М. Детелић сматра да порекло кошије (обдуље) треба тражити у игри која је пратила муслиманске обреде, а коју су усвојили и хришћани. Мотив кошије много је учесталији у муслиманским песмама (М. Детелић, „Витешке животиње у усменој десетерачкој епизици”, 143–146).

девојке. Самим тим, кошија никад није самостална; овај тип такмичења истовремено је и тип женидбеног сижеа. (Изузетак је песма СНП VI, 68. Победом у кошији, иначе само скицираној, Гојени Алил избавља сестру.) Посве другачији је запис из Милутиновићеве *Пјеваније* – ПЦХ, 150. Несвакидашњи мотиви о социјалним приликама и животу серхатлије Мује уоквирују развијен приказ трке за девојку и награду. Победа не укључује само женидбу, женидба је ту споредан циљ, него и промену друштвеног статуса, ратосиљање дугова (као у бајци, јунак од сиромашка постаје владар – везир).

2. 4. 2. Трка коњима

Трка коњима умногоме подсећа на кошију, али искључује масовно надметање. Овде два јунака искушавају брзину својих коња и своје јахачко умеће („Војвода Јанко и Секула поигрују коње” – Б, 17). Једноставна схема протеже се на цео сижејни модел: опклада, утркивање, испуњење опкладе. Непомућени однос ујака и сестрића и сачувани дух игре потврђени су разменом поклона у завршници.

2. 4. 3. Превалџивање одређеног растојања на коњу

Песме ове подгрупе у односу на претходну имају сличну наративну схему, али је она знатно развијенија. Реч је о трима варијантама о опклади Кајице Радоње (од Кратора Рада) с Турчином Корајлијом (Карајлијом, Каралијем) да одређено растојање на коњу Кајица може превалити за један дан (СНП VI, 79; СНП Пр, 75; СНП Пр, 76). У овом моделу изостаје директно надметање, заправо, јунак испуњава норму коју је сам поставио. Најпре се два побратима, подстакнута пићем, опкладе. Улог је велики – љубе, двор, па и саме главе. После одмора и љубиног припремања коња, јунак отпочиње трку с временом. У Новоме (Кратову), граду до ког треба стићи, узима потврду од хоце (кадије) да је стигао, а

затим се истим путем упућује натраг. Задатак испуњава на време, а побратима кажњава (СНП VI, 79; СНП Пр, 75) или му опрашта живот (СНП Пр, 76).

2. 5. Пливање

Централни мотив једног старијег записа јесте надметање у пливању (Е, 100). Попут кошије, чини део општијег модела женидбе с препреком. Девојка јунацима служи вино, а они посежу за њом. Крчмарица поставља услов да ће припасти ономе ко под пуном опремом преплива набујалу реку. Једини кадар да испуни задатак јесте харамбаша. У лирској обради ове теме (девојка служи вино јунацима) такмичење изостаје (СНП I, 424) или се кулминација са надметања помера на испитивање осећања девојке (СНП I, 738). Сама сцена, међутим, може постати централни сегмент почаснице, када се одаје признање јунаштву, јунаку и доличним атрибутима (СНП I, 138).⁷⁷

3. Огледање у мегдану

Борба је суштински вид потврде јунаштва. Кад је реч о индивидуалним подвизима, мегдан несумњиво заузима централно место. То је „прави епски вид борбе”, коме епска песма даје предност над осталима.⁷⁸ Зато су сижеи у којима доминира мотив мегдана веома бројни. Ипак, овом приликом, мегдан није посматран као сижејни тип, не само због фреквентности у разнородним сижеима, него и зато што свака акција јунака има неки унапред постављени циљ. Дуел може бити мотивисан освајањем терито-

⁷⁷ Детаљније о овој групи песама: С. Самарџија, „Вино служи златокоса девојка (живот једне лирске песме)”, *Зборник у част Марији Клеут*, ур. С. Томин, Љ. Пешикан-Љуштановић, Н. Половина, Филозофски факултет, Нови Сад, 2013, 81–86.

⁷⁸ М. Браун, *Српскохрватска народна песма*, 151.

рије, добара, невесте, сопственом одбраном, заштитом слабијих, али и жељом за одмеравањем снага и позиционирањем у јуначком свету. Чак и када намере нису експлицитно саопштене, чак и када изгледа да се јунаци сукобљавају из чисте доколице или обести, реч је о сврховитом мегдану, јуначком тренингу, такмичењу, потреби да се и себи и другима у затвореном и високо издигнутом херојском социјуму потврди примат или освоји највиша позиција. Сваки пут када јунаци укрсте оружје да утврде ко је бољи, можемо говорити о мегдану као такмичарској дисциплини. С друге стране, сваки мегдан је, у ширем смислу речи, својеврсно такмичење јунака и његовог противника, које се од почетка до краја може, али и не мора, држати принципа витешке етике. Мегдан се готово увек завршава смрћу, а опет, бројни су примери када и другачији тип такмичења прераста у крвави обрачун. Рекло би се да суштинска разлика није у леталном исходу. Основно дистинктивно обележје заснива се, дакле, на првобитној намери с којом јунаци крећу у међусобно одмеравање снаге.

3. 1. Мегдан против хвалисавца

Песме ове групе имају кохерентну сижејну структуру. Чак њих седам су варијанте о сукобу Филипа (Пилипа) Маџарина (Маџара, Драгиловића, Шокчића) и Марка Караљевића (Е, 124; СНП II, 59; СНП Цр, 56; СНП Цр, 57; СНП Цр, 58; ПЦХ, 91; ПЦХ, 94), а још три припадају старијим записима (Е, 98; Е, 114; Б, 88). Почињу сопственом похвалом „ваљеног” противничког јунака. Он говори кога је све добио на мегдану и јавно износи план да победи чувеног јунака (понегде и побратимску тројку). Јунак све дочује или му глас доноси побратим, сведок зарицања. Не чека позив, већ журно потражи противника и изазива га на мегдан.⁷⁹ Варијанте о сукобу

⁷⁹ Упоређујући структуру епских двобоја и бојева, С. Самарџија је уочила једну важну инверзију у, иначе, сличним моделима. У двобојима је изазвани јунак – „наш” и победник, док у устаничким бојевима победу односи страна која изазива (С. Самарџија, „Морфологија двобоја и бојева у епској

Марка и Филипа проширене су епизодама борављења у крчми и сусрета са противниковом љубом. Надмена, охола жена, пуна презира према придошлици, поступа слично своме мужу. Ипак, рељефност њеног карактера само је привидна – по среди је певачев поступак вајања противниковог лика кроз један од његових атрибута. Сам мегдан није разуђен. Хвалисавец је лако побеђен, често једним ударцем, а у два варијантама (СНП Пр, 56; ПЦХ, 91), мегдан није реализован јер противник нема храбрости да се појави.

Треба још напоменути да се у читавој овој групи издваја једино песма бр. 98 *Ерлангенског рукописа*, о дуелу Илије Смиљанића и Мује Јелечковића, по необичној инверзији судбина хвалисавца и изазивача. Илија Смиљанић се похвалио од кога ће набавити ново перје, Мујо је дочуо и бацио му рукавицу. Српски јунак у првом делу песме показује још неке одлике јунака који ће бити поражен – изговара се, извињава и гледа да избегне мегдан. Затим се њихове позиције мењају, а то је наговештено већ у вербалном дуелу.⁸⁰ Мујо вређа Илију, не прихвата Бога, што је етички сигнал у ком ће правцу ићи разрешење – победа праведног јунака. Тешко је докучити да ли су оваква недоследност и изневеравање класичног обрасца последица заједничких модела које преузимају и мењају певачи у етнички мешовитој средини или је то слика животнијих епских фигура и реалних историјских околности променљиве среће и релативизованог схватања јунаштва⁸¹ на простору Војне границе.

народној поезији”, 279). Пораз изазивача у мегдану није у колизији са моделом мегдана против хвалисавца. Наиме, јунак, победник, јесте овде изазивач, али само формално. Суштински, он је провоциран да изазове противника, јер је у херојском свету игнорисање дрског завета, увреде, равно кукавичлуку и неодазивању на дуел. Тако гледано, самопохвала противника у експозицији представља латентни изазов, што опет инвертује улоге изазивача и изазваног.

⁸⁰ Б. Сувајцић, „Модели борбе (супротстављања) у песмама о хајдучима и ускоцима”, 43.

⁸¹ Другачије историјске околности наметнуле су и другачији етички кодекс, који се, како примећује Х. Крњевић, поклапа с познатом крилатицом „а кадар сам стићи и утјећи / и на страшну мјесту постојати” (Н. Крњевић, *Živi palimpsesti ili o usmenoj književnosti*, Nolit, Beograd, 1980, 247).

3. 2. Мегдан против гласовитог јунака

Мегдан против чувеног јунака из другог табора ради славе или оружја које овај поседује близак је претходној групи, али овде нема тако великих сижејно-композиционих подударана међу свим песмама. Инваријантни елементи сижеа су изазивање гласовитог јунака, мегдан, победа изазваног (Јанко од Котара је једини изазивач који односи победу – СНП III, 20). Овакву схему реализује песма „Мегдан Мустафе с Карајованом” (Б, 50). Све остале песме проширују основни модел. Тако је огледање Стевана и Сује (ПЦХ, 54) померено у други део сижеа, након неуспешног покушаја отимања Стеванових оваца. Неравноправно огледање Вука Купиновића (Змај-Огњанин Вука) и Дели-бега Грома (Ђерзелез Алије), у које Вук улази ослабљен, са поломљеним оружјем, на коњу спаљених крила, комбинује се са сижеом о неверној љуби и смрти јунака (СНП VI, 6; ПЦХ, 104). Дуел Милоша Стоићевића и Меха Оругџића (СНП IV, 32), као и Јанка од Котара и Мујиног Алила (СНП III, 20) завршен је масовним сукобом. „Вишестручни” мегдан ускочких вођа и турских јунака (СНП VI, 60; ПЦХ, 124) организован је као турнир четири унапред одређена пара бораца. Фер игра прекинута је после три витешка мегдана, када преостали јунаци на обема странама заиграју мимо правила, вођени осветом и гневом. Сукоб је завршен бегом јединог преживелог турског јунака, важног сведока који ће потврдити да су надиграни.

Према основном мотиву и општој сижејној схеми, овој групи се условно може прикључити и песма о мегдану Баја Пивљанина и бега Љубовића (СНП III, 70), мада основни повод дуелу није такмичење, него покушај освете.

3. 3. Најмлађи јунак побеђује хваљеног придошлицу

Неколико варијаната о мегдану Рада (Миросава) Облацића (Облака, Јелечковића, од Авале) / Секуле Бановића и Меје

(Мехе) Ђурђевића / Арапина / Алије Ђерзелеза (Скадранина) / Мује Серхатлије (СНП VI, 33; СНП Пр, 55; СНП Пр, 85; СНП Пр, 86; ПЦХ, 26; ПЦХ, 75; ПЦХ, 145) отпочиње формулом испијања вина, разметањем искуснијих јунака и разговором у доколици о томе ко је најбољи јунак. Три јунака се међусобно рангирају или се опкладе да се јунаку који слови за најбољег не би уклонили све и кад би наишао. Кад се он појави, два гласовита јунака понизно му се клањају, а супротстави му се и победи га најмлађи и/или дотад најмањи, непризнати јунак. Опклада, огледање без правог разлога сукоба и одбијање помоћи искуснијих, а у ствари уплашених, јунака јер „срамота је по два на једнога”, као и признавање старешинства победнику, потврђују да се ради о јуначком надметању. Победом над чувеним противником јунак се уздиже на највише место у херојској заједници.

3. 4. Случајни сусрет јунака

Најчешће тематизован непланирани сукоб одвија се између ускочке (црногорске) и турске чете. Иницијална формула „подиже се једна чета мала” сугерише да одабрана група креће у потрагу за шићаром, а то врло често подразумева и сусрет у гори са истом таквом четом на супротној страни.

Попут чете, и јунак је увек жељан борбе и огледања. Чак и у случајном сусрету са непознатим јунаком може пронаћи довољно мотива за мегдан. Јунаци се одмеравају, процењују сваки гест, сваку реч. Неуклањање с пута, лежерно седење с прекрштеним ногама, поигравање оружјем, ступање на туђу територију и сл. има функцију изазова. На нивоу мотива, сукоб приликом случајног сусрета најбоље се стилизује кроз борбу ујака и сестрића у незнању и везан је првенствено за Марков лик. Преки Марко је идеалан прототип јунака који без правог разлога замеће кавгу. Заправо, реч је о жељи за огледањем и потреби за признањем највише позиције у херојском свету.

Три песме о оваквом сукобу могу представити склоп сижејног модела (СНП II, 39; СНП IIр, 39; СНП IIр, 50). Према најпознатијој, Тешановој варијанти, три побратима нехотице залазе у Љутичин виноград. Али, Реља ломи виноград, што је гест бахатости, пркоса и изазивања. Најпре се Марко огледа са дванаест војвода, а Милош и Реља с Љутицом Богданом. Карактер надметања, игре, потврђује одсуство леталног исхода ових првих утакмица. Финале између Марка и Богдана ипак није одржано. Двојица јунака су се погледала, одмерила и схватила да је најпаветније одустати. У другој песми ове групе, Марко се обрачунава с гордим, супериорним младим јунаком на којег набаса. Када сазна да му је то сестрић, мегдан престаје. Међутим, наш највећи јунак не допушта свргавање с херојског трона, па на превару убија нећака. Трећи запис започиње Марковом намером да се ожени, али му мира не дају јунаци које успут сусретне. Први га утера у реку, други (опет његов непознати сестрић), срећом, промаши и поломи јелу, али зато трећег Марко примора да му се уклони с пута, а затим га пушта да пронесе глас о њему као највећем јунаку.

Случајни мегдан ујака и сестрића својим првим делом реализију и песме СНП VI, 19 и ПЦХ, 110. У њима Огњени Вук, односно, Драгиша, тражи непознатог ујака, чувеног јунака. Следи сукоб, надјачавање сестрића и прекид када супарници сазнају против ког се боре. Други део сижеа је спасавње робља, односно ослобађање ујака.

Условно, својим другим делом, овој групи припада и песма бр. 149 из *Пјеваније*. Алија Ђерзелез, у потрази за пореклом, дели мегдан сукцесивно с тројицом рођака који га не познају – братом, оцем и стрицем – Грујицом, Радивојем и Старином Новаком.

3. 5. Опклада у љубе/сестре

Мегдан у коме су улог жене или сестре, односно љуба и сестра, замишљен је као витешко огледање два чувена јунака,

при чему бољи у дуелу добија све јуначке атрибуте противника, па тако и жену (сестру) – СНП III, 54; СНП III, 55; СНП IV, 19; СНП VI, 58; СНП VI, 59; СНП VI, 61; ПЦХ, 114. Заједничке етапе радње ових варијаната су изазов (погодба); прихватање изазова и погодбе; мегдан; победник осваја трофеје и жену. Варијантно се појављују и уводне епизоде подстицаја на мегдан, опремање у заплету, помоћ жена једноме од мегданција на врхунцу радње, и женидба и масовна борба у финалу. Нема строге правилности кад је реч о дистрибуцији улога изазивача и изазваног, али је приметно додатно мотивисање када јунак позива на двобој (освета старом породичном крвнику у којег је очево оружје или коњ – СНП III, 54; СНП VI, 61, односно, наговарање сестре невернице – ПЦХ, 114). За младе победнике то је прилика да стекну љубу, па овај сижејни модел у неким варијантама истовремено функционише и као женидбени тип.

3. 6. Борба против аждаје

Ову ретку и за епске песме неуобичајену тему реализује само једна варијанта⁸² – СНП VII, 35, прослављајући јунаштво Старине Новака. Избегавајући мегдан с братом, жељним његове славе, попут Марка, бира другачије такмичење – дочекати троглаву аждају, до колена закопаних ногу. Кукавичлук Дели-Радивоја одмах излази на видело, он бежи и пре него што им се аждаја приближи. На црти остаје Новак, али је осим његове храбрости

⁸² Мотив борбе против аждаје укључује се на епизодном нивоу и у сиже о неуспелом ослобађању брата и освети Стефана Лазаревића (ПЦХ, 160). Да би добио војну помоћ од руског цара за свој поход, Високи Стефан мора најпре да савлада „неситу аждају”. Аждају (змаја) може убити само биће исте природе, његов двојник (V. J. Прор, *Historijski koreni bajke*, 418–422). Следећа, привидно самостална, епизода – добијање руке грчке принцезе, такође прати архетипски образац (победа немани, па женидба принцезом) и потврђује змајевиту природу српског јунака (Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, 145).

пресудна и синовљева помоћ – уплашени Грујица се поврати и дода оцу мач. Тако је мотив преузет из бајке претрпео епску трансформацију, док се идеализован однос оца и сина иначе везује управо за ове епске јунаке.

IV Женидба⁸³

Ритуална подлога епских песама о женидби је иницијално обред женика, а у другом плану и невесте.⁸⁴ Искушавање неофита је услов за прелазак у свет одраслих, а полагање теста зрелости потврђује се женидбом.⁸⁵ Зато су песме о женидби еквивалентне јуначком подвигу, било да је јунак младожења, који доказује своју стасалост, или његов заменик, који му успешно доводи девојку и тако потврђује статус најбољег јунака, односно, јуначки статус својих сродника.

1. Женидба с препрекама

Сижејна позиција препрека, главног дистинктивног обележја овог подтипа, одређује даље груписање варијаната. Тако постоје песме с препрекама пре одвођења девојке, затим с препрекама на повратку сватова и оне које реализују обе ситуације.

⁸³ Типологија епских песама о женидби јунака представљена је у истоименој књизи (Д. Петковић, наведено дело). Овде је нешто измењена и допуњена примерима.

⁸⁴ М. Детелић, *Митски простор и епика*, 221–233; Е. М. Meletinski, *Poetika mita*, 271; Г. А. Левинтон, „Нека општа питања изучавања свадбеног обреда”, *Расковник*, IX, бр. 31, Београд, 1982, 95–102.

⁸⁵ О женидби као о обреду прелаза више у: А. В. Генеп, *Обреди прелаза*, СКЗ, Београд, 2005, 134–167.

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке

1. 1. 1. Низ од три-четири препреке

Ова подгрупа је најрелевантнији представник женидбе с препрекама пре одвођења девојке. Уочљиво је да се сиже песама у својим главним тачкама поклапа са свадбеним обредом, који инсистира на препрекама у тазбини, пред девојачком кућом. Потпуну структуру имају само „Женидба Ђурђа Смедеревца” (СНП II, 79) и „Женидба Грбљичића Зана” (СНП VII, 20). Обе песме почињу просидбом и договором о броју и саставу сватовске поворке. Радњу заплиће писмо девојке будућем младожењи у којем га упозорава на опасност. Следи окупљање сватова и подела чинова (улога, задужења), а затим гошћење у јунаковој кући. Градацијски низ од три или четири препреке је кулминација, померена готово на крај. Препреке, њихов поредак и комбинација чине стабилан низ мотива – формула (затворене градске капије, мегдан, прескакање коња, стрељање јабуке, препознавање невесте, печење девера и сукоб заточника са сватовима тазбине). У песми о Зановој женидби препреке су реалније, ближе обичајној пракси – натпијање, надмудривање, а нереализована је једина права епска ситуација – мегдан. Расплет у оба примера је убрзан, сведен на неколико стихова и обухвата повратак, венчање и весеље.

Две старије варијанте о женидби будимског краља (Б, 9; Б, 26) упрошћавају ову схему изостављајући просидбу и уговарање свадбе, да би на повратку сватова модел био проширен епизодом о Јанковој освети Ђурђу. „Женидба Шћепана Јакшића” (СНП IIр, 81) и „Женидба Мића Анђелића” (СНП IIIр, 67) усложњавају композициону схему комбиновањем служења за девојку и женидбе с препрекама. Два мегдана у пољу Косову с царевим заточницима и кондир отрованог вина из руке несудебног таста, словинског бана, тешкоће су које пре женидбе треба да преброди Иван Карловић (Б, 33). Неуобичајене препреке и

мотив замене невесте удаљавају ову песму од основног модела и сврставају је истовремено и у подтип песама о женидби на туђу иницијативу.

1. 1. 2. Један услов

1. 1. 2. 1. Такмичење за девојку

Већ је било речи о кошији, као специјализованом такмичењу, и уклапању овог модела у шири образац женидбе (тачка III 2. 4. 1). Према начину освајања девојке – победом у јуначкој утакмици, овој скупини се придружује и песма бр. 100 *Ерлангенског рукописа*, у којој је реч о пливачком надметању, а једним сегментом и песма о женидби сина мајком у незнању (СНП II, 15), пошто јунак руку царице освоји ухвативши златну јабуку. Заједнички елементи сижеа су: више просаца проси исту девојку; она или њен скрбник захтевају победу у такмичењу као услов за женидбу; такмичење; победа јунака и освајање девојке.

1. 1. 2. 2. Младожења испуњава тежак задатак

Ову нехомогену скупину повезује један услов који младожењи намеће тазбина. Највећи део сижеа представља решавање задатка, док је женидбена тематика потиснута у оквиру. Бановић Страхиња (ПЦХ, 109; ПЦХ, 151) и Јован Станковић (ПЦХ, 28) добијају обећану девојку када савладају тастовог противника или изазивача. Иво Сењанин се жени ћерком карловачког бана пошто најпре, на банов захтев, савлада њеног љубавника, а његов помоћник победи и самог бана кад се поколеба при испуњењу погодбе (СНП IIIр, 30). Љутица Богдан цару од Стамбола доводи крилатог коња (СНП VI, 46), а женидбени услов Ивану капетану јесте отмица ћерке Ветли-Беговића, лепе Туркиње из Удбине, за Јанковића Стојана (СНП IIIр, 49). Тако се у последњем примеру женидба с препрекама размиче да би уметнула и модел женидбе отмицом.

Бајка у стиху⁸⁶ „Змија младожења” (СНП II, 12) има раз-уђенију композицију, која се поклапа са главним етапама свадбеног обреда. Иако је кулминација, несвојствено епској песми, померена на крај и агрегациону фазу свођења младенаца, није изостављен „тежак задатак” – према захтеву тазбине, женик доводи сватове а да их на дугачком путу није оросила киша нити огрејало сунце. У модификованом типу задатка уочава се и снага жанровских норми (епика – бајка) и удео представа из ширег фолклорног фонда (веровања концентрисана око змаја – змије).

Условно, овде се могу сместити и две атипичне варијанте о женидби кнеза Лазара (СНП II, 32; СНП IIр, 26). После индиректне просидбе, Југовићи жучно реагују. Младожења ипак испуњава услов – његово име записано је у „књигама разборничким”. Одсуство ангажовања јунака у сагласности је с делокругом владара и будућег свеца мученика.

1. 1. 3. Избор између више просаца

Избор између више просаца није права епска препрека јер не изискује јуначку акцију. Младожења је углавном пасиван, а све почива на одлуци девојке, после које се свадба одвија без икаквих даљих сметњи. Већ почетна ситуација – више просаца или присуство две-три сватовске поворке пред девојачком кућом – омогућава заплет и ствара драмску напетост. Девојка (у варијанти СНП II, 80 – Јерина, њена мајка) треба да изабере између три, четири или пет јунака који у свом дому очекују одговор (Е, 76; СНП III, 71; СНП IIр, 64). Други пут просци предводе сваки своје сватове и долазе истовремено по девојку (Б, 23; СНП II, 41;

⁸⁶ Преношење мотива из бајке у епске песме о змији младожењи и прилагођавање законитостима новог жанра испратиле су М. Бошкових Stulli (М. Bošković-Stulli, „Sižei narodnih bajki u hrvatskosrpskim epskim pjesmama”, *Narodna umjetnost*, vol. 1, no. 1, Zagreb, 1962, 27–31) и Н. Милошевић Ђорђевић (Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижжејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, 76–111).

СНП VII, 24). Затим се девојка подстиче на избор. Њен скрбник квалификује сваког просца појединачно и саветује је. Она одлуку доноси експлицитно или ћутке прихвата обележја једног од јунака (златна јабука, прстен, љубљење сабље). У првом моделу, одабрани младожења окупља свтове и долази по девојку, а у верзијама са присутним просцима, изабраник одводи невесту, док се остали јунаци повлаче. Могуће сукобе мудра девојка је елиминисала братимљењем или кумљењем одбијених јунака. Звршница је сажета у формуле повратка сватова, венчања и весеља.

Песма „Дјевојка надмудрила Марка” (СНП II, 41) нема финалну формулу повратка сватова. Завршава се духовитим одговором девојке о пореклу мудрости приликом избора. С друге стране, две варијанте о удаји кћери Ђурђа и Јерине за Отмановића продужују поменути тематско-мотивски склоп. Пошто је акценат на погрешном и тенденциозном Јеринином избору зета, народни певач је хтео да покаже последице такве одлуке.

Мотивски склоп избора између више просаца нуди и друга-чија разрешења, нпр. крвави обрачун јунака, што значи додиривање с моделом отмице, односно неостварене женидбе („Троји свати по једну ђевојку” – СНП VI, 41, „Погибија око дјевојке” – СНП VII, 36; „Двоји свати а једна дјевојка” – СНП IIIр, 7; „Бајова свадба” – ПЦХ, 87). Након одбијања девојке да прихвати обележја неког од просаца, песма „Сестра Леке капетана” – СНП II, 40 удаљава се од типичне схеме и прераста у неостварену женидбу.

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова

Песме о женидби с препрекама на повратку сватова бројније су од оних с препрекама пре одвођења девојке. Препреке у тазбини, појединачне или у низу, разноврсније су него препреке на повратку, када најчешће треба поделити мегдан с једним силником или једном групом људи (сватови, хајдуци, трупе послате из тазбине). Кулминација је углавном одложена широком, формулативном епском трансформацијом свадбеног церемонијала

(просидба, уговарање свадбе, окупљање сватова, гошћење и даривање у тазбини).

1. 2. 1. Други просац

Песме ове подгрупе најчешће се именују као модел о препрошеној девојци.⁸⁷ Зато су просидба и препрошавање неизоставни мотиви увода и заплета. Тодора Јакшића (СНП II, 84) и Ивана Срђевића (СНП IIIр, 66) на просидбу подстиче краљ, будући таст, а препрошавање иницира краљица. Сестру Ђурковић сердара препросе чак три турска јунака иако их она одбија писмима (СНП III, 72). Бана Дрињанина након просидбе заручница упозорава писмом да пожури јер је други на силу одводи (СНП VII, 22). Дуга болест Мусића Стевана спречава да оде по девојку, па је препроси Тодор од Задра (СНП VI, 43), а слично Алијин побратим поведе Алијину заручницу (Б, 94). Просидба и препрошавање изостављени су у песми „Ћирјак и Грчић Манојло” (СНП III, 76) због нетипичне позиционе инверзије првог и другог просца. Ћирјак долази по девојку и не знајући да је већ испрошена. Песма бр. 33 из *Ерлангенског рукописа* сажето помиње просидбу и одмах прелази на заседу при повратку сватова. „Женидба од Задра Тодора” (СНП III, 24) почиње управо припремањем такве препреке у морској отоци.

Осим обрачуном са другим просцем у заседи, неугодну ситуацију је могуће разрешити и мирно, молбом (Е, 33; Б, 94; СНП VI, 43; СНП VII, 22), након чега се један од просца повлачи и препушта девојку. Мудре невесте такође добијају битну улогу у расплету. Сестра Ђурковић сердара проводи сватове кроз заседу, а заручница Мусића Стевана излази из сватовске поворке и одлази у његов дом. Формулативним завршетком песама ове групе, кроз неколико стихова, убрзано се констатује долазак у младожењину кућу после савладане препреке, венчање и весеље.

⁸⁷ Б. Сувајџић, „Препрошена девојка (Моделу јуначке женидбе у песамама о хајдучима и ускоцима)”, 329–351.

1. 2. 2. Издаја неког из младожењине пратње

Овај мотив чешћи је сегмент женидбе отмицом из сватовске поворке, односно, варијација неуспеле женидбе због несавладаних препрека. У песмама о женидби с препрекама на повратку сватова јунак (заточник) спречава неког из своје поворке да му преотме невесту или угрози свадбено весеље. На тај начин се жене Марко Краљевић (СНП II, 56; ПЦХ, 109) и Копчић Мурат-бег (СНП IIIр, 16). Помињана песма о нападу Грчића Манојла на сватове које предводи Ћирјак (СНП III, 76) прикључује се овој групи другим делом радње, када одбијени нападач постаје девер.

Увод варијаната о Марковој женидби прати обредно-обичајни комплекс (опремање јунака, просидба, уговарање рока, даривање), док „Женидба Копчић Мурат-бега” почиње формулом девојачке лепоте, одбијањем просаца и позивом само једног од њих да дође са сватовима. Проблем на почетку заплета јесте непостојање блиског рођака који би био девер, кум, односно барјактар. Следи добронамеран, али погрешан савет мајке кога младожења да ангажује. Најразвијенија је епизода путовања сватова. На првом конаку Марка Краљевића ће издати девер и кум и посегнути за његовом невестом, а Ћирјака новоименовани девер Грчић Манојло, како ће се касније показати – увређени први просац. Кум Копчић Мурат-бега неће одржати реч; покушаће да убије барјактара и изазове неред у сватовској поворци. Варијантама је заједничко и ангажовање девојке, које има пресудну улогу (штити девера, односно барјактара, или проказује сладострасника кума и похлепног девера будућем супругу). Завршница је кратак приказ повратка сватова.

Условно, овим песмама може се придружити и варијанта о женидби Максима Црнојевића из *Пјеваније* – ПЦХ, 70. Младожењин заточник постаје његов противник на повратку сватова, али узрок сукоба није девојка, него дарови. Уз то, релацију женика и заточника прати и инверзија у започињању свађе – иницијатор

је Максим. Милијина варијанта епилогом припада подтипу не-остварене женидбе.

1. 2. 3. Отимач девојке и дарова

Веома су бројне песме у којима женик или његов заточник мора да се обрачуна с отмичаром дарова и девојке (Е, 15; Б, 13; Б, 47; СНП II, 92; СНП III, 73; СНП VI, 35; СНП VI, 37; СНП VI, 38; СНП VI, 39; СНП VI, 40; СНП VII, 25; СНП Пр, 91). То је уједно и најчешћа препрека на повратку сватова. Све до тог заплета песме прате етапе редовите свадбе. Већина почиње просидбом и уговарањем свадбених услова. Период између просидбе и свадбе продужен је у песмама о женидби Мата Дуждевића (СНП VII, 25), Јове Сарајлије (СНП III, 73) и бана од Леђана (СНП VI, 37), јер женик не сме да пошаље сватове страхујући од нападача. Радњу даље покреће писмо из тазбине, нудећи решење. Редуковани увод подразумева окупљање сватова (СНП VI, 38; СНП VI, 39) или полазак по девојку (Б, 47). Долазак и боравак у тазбини су кратки. Тамо где је акценат на одузимању дарова и кукавичлуку сватовских старешина, који их без борбе предају, развијено је даривање. Кроз каталоге се наслућује и будући заточник, јер добија посебан, најлепши дар и задатак да чува саму невесту.

На повратку сватове чека отимач девојке и дарова – страшни Турчин, Арапин, одметник, неверни побратим, који прекрштених ногу и пободеног копља чека на путу, у шуми, крај језера, у пољу. Сви сватови му предају дарове, разбеже се, а са њим се најчешће обрачуна заточник (девер, стари сват или понижени јунак међу сватовима). Ретко то чини младожења, а понегде га умилостиви, савлада или надмудри храбра невеста. Епилог је, очекивано, долазак сватова у младожењин дом. „Женидба бега Шумадинца” (СНП Пр, 91) проширује схему мотивом девојачког условљавања пре силаска с коња, а „Женидба крушевачког бана” (СНП VI, 40) још једном финалном женидбом.

„Сестрић Милован и сестра Глумца Осман-аге” (СНП VII, 5) и песма бр. 126 *Ерлангенског рукописа* првенствено су примери женидбе отмицом, али завршни оквир припада женидби с препрекама. Сметња на повратку је ујак, односно трговац, који за позајмљеног коња тражи, по договору, прво што је младић освојио на том коњу, а то је управо девојка. Пошто је и препрека другачије природе, и решење проблема је сасвим реалистичко – девојка се откупљује новцем. Варијанта из Милутиновићеве збирке о женидби леђанског краља (ПЦХ, 72) проширена је мотивима Грујичиног јунаштва (успутни мегдани, ослобађање кума, и сл.) до те мере да је савлађивање Арапа на повратку сватова постало само један од бројних подвига младог јунака.

1. 2. 4. Изасланици тазбине

Варијанте ове подгрупе сужејно су веома блиске претходном моделу. Овога пута тазбина посебно ангажује отмицара девојке и дарова, с циљем да врати невесту коју су већ сватови повели. Свадба се одвија као редовита женидба све до тренутка повратка сватова, када таст и/или ташта потајно шаљу свога слугу. У песмама о женидби Поповића Стојана (СНП II, 87), Иве Црнојевића (Е, 188) и Асанаге (СНП Пр, 51), нападачу ће се једино супротставити Марко, девер, односно, кум. Сви сватови се разбеже, а уз њега остаје невеста, разоткривши му претходно идентитет и намере противника (Е, 188; СНП Пр, 51).

„Женидба Јањића Комнена” (СНП VI, 42), „Женидба Антуна Поповића” (СНП VII, 14) и „Свадба и кавга” (ПЦХ, 93) имају нешто шири увод о околностима пре просидбе, као и шири сегмент савлађивања изасланика тазбине јер је реч о бројнијем непријатељу. И Комнен и Антун се жене турском девојком, али не отмицом, како је уобичајено. Првome је женидба наметнута, па на повратку прекори и покуди девојку. Она позива брата, он брзо стиже с 300 прагилаца, покушавајући да је врати. Читава војска послата је из тазбине на Антуна (СНП VII, 14) и Николу

Вилиповог (ПЦХ, 93), јер јенђибуле нису поштовале договор да не стављају хришћанска обележја на невесту.

Након победе, модел затвара формула повратка и венчања.

1. 2. 5. Невеста

Три варијанте о женидби Влашића Радула / Радул-бега / бега Шумадинца (СНП, II, 88; СНП, VI, 44; СНП, Пр, 91) уводе невестин услов као својеврсну препреку. У првом делу сиже прати етапе редовне свадбе – просидба на далеко, договор, окупљање сватова. Младожења се потом повлачи, а уместо њега по девојку путују његова браћа. Срдачан дочек у Скадру и богати дарови контрапункт су ономе што ће се десити на повратку – сватови, недостојни пажње и дарова, разбежаће се и оставити девојку саму. Иако Турчин у заседи подсећа на страшне нападе сватовских поворки (лежеран став, седење прекрштених ногу, пободено копље, бацање буздована увис), он то заправо није, већ је молилац који побратими девојку, дарује је, просећи живот своје браће и њихово ослобађање из младожењине тамнице. У помињаној рукописној варијанти (тачка 1. 2. 3. овог типа) наглашенији је лик делије девојке. Она најпре савлада правог ћесарцију на друму. Невеста јуначког срца се није уплашила; дарује побратима и испуњава свој завет по доласку у младожењин дом условљавајући ритуале агрегације испуњавањем свог захтева.

Наизглед редовита женидба Јакше капетана (СНП VI, 47) започиње ултиматумом. Привидна девојачка кроткост нестаје у ложници када невеста насрне на јунака. Код Милутиновића (ПЦХ, 101) то је само препрека која ће накратко одложити венчање, док друга варијанта (СНП VI, 47) припада типу неостварене женидбе због трагичног обрта и освете женика. Испуњењем невестиног услова у ложници (глава девера) довршава се свадбени ритуал, али је освешћење након братоубиства повод за кажњавање љубе (СНП II, 10). Управо ова обрада потврђује флексибилност

модела и удео жанровског механизма (балада) при развоју сижеа и обликовању ликова. Препрека током женидбе Ал-аге од Бића (СНП VII, 58) бизарна је и епски „нестандардна” – јер се на повратку сватова невеста породи усред горе. Девер одржи обећање да ће заштитити снаху и сакрити њен грех, па се свадба даље одвија неометано.

1. 2. 6. Река

Набујала река је препрека на путу сватова Антуна (Марјана), сина Ивана Сењанина (СНП VII, 12; СНП VII, 13; СНП IIIр, 35; СНП IIIр, 38). Као противник фигурира и очев побратим, јер он провозира младожењу и подстиче га да уђе у воду. На почетку свих ових песама наглашен је статус славног оца. Он од цара (краља) проси девојку за свог сина. Следи епски широко окупљање сватова. Највише места је дато очевом побратиму Ал-аги од Бишћа (Муји), који од почетка управља свим догађајима, и ког Иван Сењанин претпоставља сину. Почетак заплета настаје када побратим пожели Ивановог коња и око њега се сукоби са скрајнутим младожењом. Кратким боравком у тазбини, гошћењем и даривањем кулминација се одлаже све до повратка сватова, када их заустави набујала река. Журно побијајући тврдње да није добар јунак, Антун (Марјан) улази у надошлу воду како би сватовима нашао брода, дави се, а Иванов побратим омета спасавање. Спасав га невеста, делија девојка. Повратак сватова завршава се весељем, а могуће проширење је побуна пониженог јунака против оца и освета његовом побратиму.

1. 3. Женидба с препрекама пре одвођења девојке и на повратку сватова

Ова група удружује препреке у тазбини и оне на повратку сватова. Најпознатијој, готово прототипској, песми „Женидба

Душанова”, придружују се још три песме старијих времена – о женидби Марка Краљевића (СНП VI, 24), бан-војводе Јанка (СНП VI, 34) и Ивана Црнојевића (СНП VI, 36) и две песме средњих времена – о женидби Мушкет-капетана (СНП VII, 18) и Бокчевића Шћепана (СНП VII, 19).

Модел знатно асимилије свадбени обред: просидба и уговарање, окупљање сватова (све песме сем СНП VII, 18, где јунак иде сам), затим одлазак по девојку, препреке у тазбини, препреке на повратку, долазак у младожењин дом. Разноврсне препреке пре узимања девојке имају само „Женидба Душанова” и „Женидба бан-војводе Јанка” (формулативни низ од четири, односно три препреке). Три препреке у тазбини очекују и заточнике Бокчевића Шћепана, али су сваки пут истоветне – целати и чаша отрованог вина. И друга песма средњих времена понавља препреке – два мегдана у удбинском пољу. По једну препреку савлађује Марко Краљевић као младожења (СНП VI, 24 – избор између више просаца) и такође Марко Краљевић, али сада као заточник (СНП VI, 36 – нереализована замена девојке робњом). На повратку сватова мегдан са страшним троглавим противником деле Милош Војиновић (СНП II, 29) и Марко Краљевић (СНП VI, 34 и СНП VI, 36), а Марко се, као женик, сукоби најпре с одбијеним просцем, а онда и с отимачем девојке и дарова. Сватове Мушкет-капетана очекује иста препрека као и пре узимања невесте – мегдан са једним од заточника из тазбине, а Бокчевић Шћепан и његова пратња од 500 људи се боре против војске из седам пашалука. Поента неких обрада је заточников прекор упућен младожењи и сватовима, док је најчешћа финална формула покрштавање и венчавање.⁸⁸

⁸⁸ Према типологији М. Детелић, ове формуле припадају типу посебних завршних (М. Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, 129–130; 205–211).

2. Женидба отмицом

Јунаци средњих времена најчешће се жене отимајући девојку из непријатељске средине. Њихов подвиг прераста оквире индивидуалног јунаштва и постаје део националног успеха. Место са ког се будућа невеста граби диктира начин на који ће се отмица извршити. Девојку отимају из куће, из сватовске поворке, кола, с воде или из пристаништа, лађом, са њеним пристанком или без њене воље (уговорена или права отмица), а за њима, независно од тога, организује се или изостаје потера.

2. 1. Отмица из куће

2. 1. 1. Маскирање

Чувени ускоци Иво Голотрб, Иван Сењанин, Комнен барјактар и Томо барјактар измамљују турску девојку из куће користећи лажни идентитет, прерушени у Турчина (СНП III, 18; СНП III, 26; СНП VII, 1; СНП VII, 2; СНП IIIр, 27; СНП IIIр, 34; СНП IIIр, 39; СНП IIIр, 49; СНП IIIр, 61).

Увод варира формуле испијања вина или бројних просаца, подстицај на женидбу или завет (пониженог) јунака да ће се оженити турском лепотицом. Опремање јунака (заточника) и коња укључује и маскирање. Јунак мора да прибави обележје којим ће заварати девојку, нпр. лажне токе и прстење, одело, златну канџију. Зато је могуће уметање епизоде сусрета с вереником девојке, од ког јунак краде знаке распознавања. На непријатељској територији, под кулом или пред вратима девојке, глуми њеног вереника, брата, побратима или гласовитог турског јунака, па она добровољно полази. Маска пада и девојка сазнаје истину кад јунак „погрешити пут” и скрене ка ускочком седишту или када сусретне супарника чијим се именом послужио и он га препозна. Песма о женидби Ива Сењанина (СНП III, 26) на овом месту проширује модел

(Комнен-барјактар ослобађа сењске девојке које води Хрњо Мустаф-ага).⁸⁹ Друга врста обрта јесте трострука, градацијски представљена потера. После успешног савладавања супарника или гонитеља, јунак (заточник) доводи девојку. Покрштавање, венчање и славље формулативни су завршеци свих песама. „Женидба Стојана Јанковића” (СНП IIIр, 49) има оквирну композицију – спољашњи обруч чини женидба с препрекама (тачка IV 1. 1. 2. 2), а главни приповедни ток је женидба отмицом. Зато у финалу ове песме имамо два венчања – заточничково и налогодавчево.

2. 1. 2. Нескривен идентитет

Разнородне песме ове подгрупе повезује најпре заједнички мотив лако изведене отмице девојке. Јунак или његов заточник отимају девојку не маскирајући се, користећи се правим именом. У највећем броју примера кулминација је померена на обрачун с потером. Сестрић Милован (СНП VII, 5) и Сењанин Тадија (СНП VII, 6) типични су млади, понижени јунаци, које ометају чак и тутори (ујак – Чоле капетан, и стриц – Иван Сењанин). Сами полазе по девојку. Од чобана, односно слугу, обавештавају се да су њена браћа на свадби. Пред девојком покушају најпре да се заклоне за неко турско име, али убрзо одустају јер их она препозна и добровољно креће. Милован неће имати других тешкоћа, осим да плати дуг ујаку (ујак као препрека на повратку – тачка IV 1. 2. 3), а Сењанин Тадија мора да прође кроз силне заседе, одоли потери и, уз помоћ девојке и коња, рањен дочека Сењане у пећини. Тоша капетан (СНП VII, 9) и властелин Стефо (СНП VII, 48) имају помоћ заточника, а Дмитар Јакшић граби девојку уз помоћ брата (СНП IIIр, 80).

⁸⁹ Слично композиционо рачвање карактеристично је за крајинску епiku (А. Schmaus, *Studije o krajinjskoj epici*, Rad JAZU, knj. 297, Zagreb, 1953, 128).

2. 1. 3. Провала у девојачке одаје

Највећи број песама ове групе почиње типичном уводном ситуацијом служења за девојку (Е, 50; СНП II, 96; СНП III, 22; СНП IIр, 81; СНП IIIр, 67; ПЦХ, 95). Служба је дуго узалудна и јунак чека три или девет година прилику да види девојку. Најчешће се радња развија пошто неко од домаћина (брат, отац) оде на свадбу или у лов. Слуга симулира болест, док поткупљива робиња помаже да се продре до девојке иза девет, десет врата или девојка сама позива слугу у своје одаје (Е, 50). Расплет почиње после ноћи проведене с девојком. Потом заједно беже крадући благо и коње. Финале је одложено потером.

У романси „Хајка Атлагића и Јован бећар” (СНП III, 19)⁹⁰ и песми број 24 *Ерлангенског рукописа* изостаје мотив службовања. Младић и девојка се познају или су комшије. Композициони модел се може проширити мотивима из песама о женидби с препрекама (СНП IIр, 81; СНП IIIр, 67) или о регуларној женидби, без препрека (Е, 24). Зато јунак мора најпре из девојачких одаја да побегне сам, а нов заплет почиње преписком између јунака и девојачког скрбника (просидба). Варијанта из *Пјеваније* (ПЦХ, 95) сажима временске деонице и приказује непријатељство пренето на генерацију сестрића и ујака.

2. 2. Отмица из сватовске поворке

Уочљива сижејна аналогија с песама о женидби с препрекама на повратку сватова условила је асимилацију свадбеног обреда, што није типично за песме о женидби отмицом. Основна разлика почива на промени перспективе – певачева позиција прелази на

⁹⁰ Жанровске особености ове епски стилизоване романсе омогућавају различит приступ – од уочавања обредног исходишта до пародијске перспективе (З. Карановић, „Хајка Атлагића и Јован бећар” између ритуалног смеха и пародије”, *Небеска невеста*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2010, 299–311).

страну отимача (први просац, хајдук, неко из сватовске поворке). Јунак који оде по невесту и поведе је заправо је споредна личност. Овога пута, први план припада отмичару, националном јунаку, а његов противник је јунак друге вере и националности, најчешће Турчин.

2. 2. 1. Први просац као отимач

Сукоб две сватовске поворке у којем девојку задобија први просац окосница је песама о женидби Ивана Сењанина (СНП III, 27; СНП VII, 11; СНП IIIр, 28; ПЦХ, 113), Ивана Ришњанина (СНП III, 34), Пера Мрчаревића (СНП IIIр, 36), Илије Смиљанића (Е, 160) и Баја Пивљанина (ПЦХ, 87). Варијанте о женидби сењског вође и Баја Пивљанина започињу просидбом и препрошавањем. Угледни турски јунак стиже пре, оставља краћи рок, брже окупља више сватова, а уз то, и потроши више на обележја дата девојци. „Женидба Ивана Ришњанина” и „Женидба Пера Мрчаревића” скраћују увод, започињући од препрошавања, а варијанта из старијих записа доноси формуле лепоте и многих просаца, на које се надовезује наметнут избор младожење. Секвенца заједничка за све песме ове групе јесте писмо девојке (негде и пунице) првом просцу (изабранику). Младожења се позива да пожури, поведе виђеније јунаке и пресретне сватовску поворку. Потом женик окупља сватове и организује заседу. Иван Ришњанин и његов слуга маскирани долазе у сватове Алије Новљанина. Сватови Баја Пивљанина, првог просца, стижу истовремено кад и супарникови. Девојка насумице бира прстење и несрећом погоди обележје Куне Хасан-аге, другог просца. Надаље, у већини варијаната, младожења или његов заточник једним метком усмрти неколико челника противничких сватова, што је сигнал за масовни сукоб. Обрт настаје пред крај битке, кад девер покуша да побегне с девојком, а то је прилика да се потврди заточник првог просца (сестрић или најбољи јунак у сватовима). Расплет је кратак, обухвата повратак с пленом, лечење рањеника, похвале јунака, покуде страшљиваца и сл.

2. 2. 2. Јунак или хајдучка (ускочка) чета у заседи

Као што су варијанте претходне подгрупе симетричне песмама о препреци на повратку сватова коју формира други просац, тако је отмица из заседе пандан моделу о отимачу девојке и дарова. Певачева тачка гледишта сада је супротно постављена и везује се за отмицара. Најразуђенију тематско-композициону схему има „Женидба Грујице Новаковића” (СНП III, 6): договор о женидби, ухођење супарникових сватова, окупљање „хајдучких сватова”, заседа, појединачни мегдани и отмица девојке. Редуковани свадбени комплекс у песми „Сватови Дуждева Стјепана” (СНП VII, 26) своди се на повратак супарникове сватовске поворке коју пресрећу хајдуци у заседи.

У осталим примерима женидба отетом девојком се додирује с другим сижејним моделима. Тако је примарни Марков повод за отмицу жеља да гаврана, помоћника у невољи, нахрани месом сватова (СНП IIр, 60).⁹¹ Бајо Пивљанин растура свадбену свиту Ала Новљанина, јер је вили „премањкало” јуначких костију, грађе за њен чудесни град (СНП VIII, 47).⁹² И он и Марко, готово се жене узгредно. „Кадуна Асан-аге Куне” (СНП VI, 69) обрађује тематику о женидби на туђу иницијативу (девојка сама долази). У централном делу када се свети мужу на дан његове свадбе, сачекујући сватове и намењујући несудожену невесту Гав-

⁹¹ Дуговека формула о јунаку који сопствено месо и крв нуди птици потиче из шаманске праксе храњења духа помоћника (М. Елијад, *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, Matica srpska, Novi Sad, 1985, 100).

⁹² Везу свадбе и смрти потврђују и епске и лирске обраде мотива виле неимарке. У варијанти СНП V, 252 вила такође зида град од костију и брани га од цареве војске. Она је овде најближа богињи смрти. Чини се да је другачија градитељка која за врата свог чудесног града на грани од облака употребљава злато, бисер и скерлет (СНП I, 226). Она жени сина, удаје кћер и посматра сватовске игре. М. Павловић уочава сличности између неимарки различитих градова. Троја врата вилиног града су капије за различите душе, а смрт, пролазак кроз врата, изједначена је са свадбом (М. Павловић, „Тумачења трију митолошких народних песама”, *Антологија лирске народне поезије*, НИРО „Књижевне новине”, Београд, 1989, 208–210).

рану хајдуку. После крвавог сукоба сватова, невеста се, изван попришта, сусреће с хајдуцима (СНП VII, 36; СНП IIIp, 7). Они лако савладају младожењу и преостале сватове, а девојку удају за нежењеног јунака из чете.

2. 2. 3. Сватовски званичник као отмицар

Издаја неког из младожењине пратње реализује се као прека на повратку сватова (тачка IV 1. 2. 2). Заменом функција јунака и противника, модел се преобраћа у подтип женидбе отмицом. Овај контрапункт поменутом моделу женидбе с препрекама само је тематски, не и композиционо-сижејни.

Типични представници су сижеи о женидби Ивана Којичића (СНП III, 81), Зукана барајктара (СНП III, 82), бега Љубовића (СНП VII, 23) и четири од пет варијаната о женидби Вука Брђанина (Мирковића) – СНП VII, 21; СНП IIIp, 20; СНП IVp, 25; ПЦХ, 38. Могућа су два типа увода: просидба и уговарање свадбе или формула девојачке лепоте, на коју се надовезују мотиви бројних просаца и избора једног од њих. Почетак заплета је свуда исти – женику недостаје рођак или добар јунак који би у поворци био девер, односно барјактар. Према савету мајке или тазбине, он чини погрешан избор – позива будућег супарника. Путовање сватова је најразвијенији сегмент. У варијантама о Вуковој женидби, невеста се отворено диви наочитом јунаку. На то њена мајка бурно реагује, а затим један од родитеља упозорава женика да му је побратим потенцијални супарник. Када на повратку младожења покуша да га се реши, предузимљива девојка упозорава јунака, они заједно беже и лако савладају потеру. Зукану барјактару у сватовима старца Мустаф-аге не прети опасност, али је исход исти – лукаву невесту из „несвестице” може да подигне само он, млади јунак. Њихов бег прати одобравање сватова, па потеря изостаје. Нема је ни у „Женидби бега Љубовића” (СНП VII, 23), јер јој се испречи природна препрека – мећава. Девер усмерава коња на ком је невеста ка дому првог просца, свог господара.

Иван Којичић је активнији јунак. Опчињен, занесен невестиним лицем, које просине кад се мало придигне вео на повратку сватова, поткупи јенђибулу Фазлипашинуцу да му на првом конаку доведе девојку. Све се разрешава у дому несудењеног младожење, када младенце сведу, а невеста се открије не препознајући одело и опрему које је видела претходне ноћи. Љубавник ће се потом вратити по невесту. Завршницу у већини сижеа попуњавају формуле повратка, покрштавања и венчања.

Вуку Мирковићу (СНП Шр, 21) и Тодору Јакшићу (СНП Пр, 83) такође припада улога сватовског званичника који изневери младожењу и обљуби невесту. Они, међутим, остављају девојке; први пошто се испостави да је већ ожењен (неостварена женидба), а други се одлучи за нову девојку (замена невесте). Ако се ова два примера само епилогом удаљавају од модела, постоје и они који се управо крајем придружују овој групи: „Троји свати по једну девојку” (СНП VI, 41) и „Свадба и кавга” (ПЦХ, 93). Као одбијени просац и покућени кум, Марко по доласку у младожењин дом отима невесту и предаје је првом просцу – Сибињанин Јанку (СНП VI, 41). Уместо плашљивог младожење иницијативу преузима невеста – она бира јуначног Видака барјактара и подстиче га на отмицу (ПЦХ, 93).

2. 3. Отмица девојке из кола

Фреквентан начин женидбе котарских и сењских ускока – Јанковић Стојана (СНП III, 23), Илије Смиљанића/Цмиљанића (СНП VII, 4; СНП Шр, 47; ПЦХ, 116), Максима барјактара (СНП VII, 3), Титора барјактара (СНП Шр, 37), Ивана Сењанина и неименованих јунака из његове чете (Е, 113) – јесте отмица Туркиње из кола.

Млади јунак сам креће по шићар, девојку, или у коло (читава чета у песми бр. 113 *Ерлангенског рукописа*). Заплет почиње кад се лажно представи и заигра на гумну уз најлепшу турску девојку, пред очима угледног непријатеља. Показује јој наклоност

и снагу grubим стезањем руке, ломљењем прстења, гажењем, уништавањем папуча, ђердана, или намигивањем и померањем брка. Девојка се љути, прети и открива да чека управо чувеног српског јунака. Знак по којем ће га познати су белег или токе, а ако до препознавања не дође, онда ће опет показивањем тока допрети до њеног срца. Добровољно креће с отмичарем, или је уграбљена док јунаку додаје капу. Следећи композициони сегмент је вишеструка потеря. Отмичар се сукобљава с једним по једним турским јунаком и лако их савлада. Неретко га девојка заклања. Ако је испрошена, најжешћи противник биће управо њен вереник. У случају да је потеря масовнија, јунаку у помоћ притиче његова чета. Бег Цмиљанића Илије и Фатиме (СНП VII, 4) нешто је другачији (договор о састанку у механи и помоћ крчмарице), па потеря изостаје. Формуле покрштавања, венчања, веселја и порода типични су завршетак.

2. 4. Отмица с воде

Три варијанте о женидби младог јунака Милована/Стојана (СНП VII, 7; СНП VII, 8; СНП IIIр, 65) и старији запис о подвигу младог Турета (Е, 126) најпотпуније представљају модел отмице девојке с воде. Јунак се заветовао да ће се оженити чувеном лепотицом из супротног табора, али му за подухват недостаје добар коњ. Када га прибави, преоблачи се и одлази на непријатељску територију. Девојку затиче на води. Симулира жеђ, а када му она пружи воде, уграби је и заједно беже. Кулминација је везана за савладавање потере, а победа означава положен иницијацијски тест. Јунак поменутог старијег записа мора да откупи своју невесту њеним миразом како би намирио дуг за позајмљеног коња.

Девојку с воде, на исти начин, симулирајући жеђ, уграби и Тодор од Сталаћа (СНП II, 82). Првим делом ова песма прати понуђени модел, а други део представља неуспешан покушај првог просца да преотме невесту.

Два кључна мотива песме „Краљ Вукашин ухвати вилу и жени се њоме” (Б, 85) – брижљиво опремање коња, помоћника у отмици, и крађа девојке с воде на превару – дозвољавају да се помене и овај пример, иако је примарни модел виле љубовце, највише у функцији тумачења порекла⁹³ Марка Краљевића.

2. 5. Отмица с поља

Само се песма бр. 138 из *Ерлангенског рукописа* обликује као женидба отмицом с поља. Певачева тачка гледишта везана је за турског јунака. Почетне формуле подизања чете и тражења добровољца истичу младог Нукицу. По добијању доброг коња, протагониста се опрема и маскира. У непријатељској средини на путу среће сестру Миљковића, утоли жеђ из њене руке и дозна да је он заправо њен изабраник. Зато ће вратити своје одело и опрему и доћи по њу док је на моби, у пољу. Након препознавања, девојка добровољно креће. Очекивана потеря ни овде не изостаје. Најфреквентнија схема песама о женидби отмицом: прерушен јунак у непријатељској средини, бег, потеря и успешан повратак – ни овде није битно нарушена.

2. 6. Отмица лађом

Варијанте о женидби Јове Будимлије (СНП II, 101; СНП Пр, 10) и војводе Јанка (СНП Пр, 66) започињу мотивима просидбе и препрошавања девојке. Изостају, међутим, очекивани сусрет сватовских поворки или преотимање девојке, а уместо тога заплет се продужава мотивом добро познатим бајци⁹⁴ – намамљивање девојке на лађу с трговином. Јунак (заточник) маскира се у

⁹³ Брак јунака и виле склапа се „да би се истакло натприродно порекло епског јунака” (Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, 63).

⁹⁴ М. Bošković-Stulli, „Sižei narodnih bajki u hrvatskosrpskim epskim pjesmama”, 24–27.

трговца, опрема лађу и одлази до супарниковог града. Чудесна трговина се прочује, па девојка с пратњом долази да купи платно. Јунак тада хитро отисне лађу и уграби невесту. Супарникова неуспешна потера с копна на крају прераста у узалудне молбе јунаку да врати младу жену.

3. Женидба на туђу иницијативу

Овај подтип женидбе обухвата све оне тематско-сижејне моделе у којима се јунак жени понуђеном девојком, а да пробитно није имао такву намеру, понекад ни вољу. Реч је о наметнутој женидби и уцењеном младожењи, односно, о прихватању понуде девојке, будуће тазбине, савета пријатеља или супарника. Подстицај на женидбу као део спољашње уводне формуле није разматран јер иницијативу врло брзо преузима јунак.

3. 1. Добеглица

Уобичајена негативна социјална конотација невесте која сама дође⁹⁵ у епској трансформацији преиначена је у потврду јунаштва и вредности женика. Сама невеста је такође уздигнута на високу позицију делије девојке. Кадуна Асан-аге Куне / Кунина Златија (СНП III, 28; СНП VI, 69), повређена дугогодишњим неверством свога мужа, по савету мајке, напушта супруга. Узима агиног коња, одело и оружје и прерушена стиже у Сењ. Ту почиње да војује и ниже подвиге под маском младог катане,

⁹⁵ Добеглица (одбеглица, пристануша, бегуница, убеглица, наметуша) погрдан је назив за девојку која сама дође у момкову кућу (М. В. Смиљанић, „Отмице, добеглице и трагови куповине девојака у српског народа”, *Глас СКА*, LXIV, II разред, 40, Београд, 1901, 215–218). Вукова пословица такође илуструје презир према добеглици у новој породици: „Гешко земљи куда војска прође, / и ђевојци која сама дође! / Прво јој је јутро прекорено: / Да си добра, не би дошла сама.” (В. С. Карацић, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*, Беч, 1849, 314).

чекајући прилику да се освети мужу. Заплет може бити проширен новелистичким мотивима заљубљивања сестре сењског капетана у лажног младића и њиховог привременог брака (СНП III, 28). Врхунац радње је пресретање Асан-аге Куне и освета. Када, вођа чете сењских јунака, својом руком пресуђује неверном мужу, пошто му се претходно открије (СНП VI, 69) или растура његове сватове (тачка IV 2. 2. 2). Након разоткривања, удаје се за гласовитог ускочког вођу.

3. 2. Изнуђена просидба

Невољни женици нису бројни, будући да их пасивност или делокруг ближи владаревом удаљава од прототипа епског јунака. У овој улози нашли су се Ђурђе Чарнојевић (СНП II, 90), деспот (Огњанин) Вук (Б, 12; СНП VI, 35), Јањић Комнен (СНП VI, 42), Петар Ришњанин (СНП VII, 10) и Павле кујунџија (ПЦХ, 157).

Најпре девојка или њен отац бирају њеног будућег мужа. Одлука му се саопштава директно или писмом, позива се да испроси девојку (да прихвати њену љубав), а кад се он изговори, уследи лажна оптужба за обљубу и бег младића, односно, ултиматум или понуда коју не може да одбије.

Ђурђе Чарнојевић чами у тамници млетачког краља. Услов за слободу, осим коња и градова, јесте и женидба краљевом ћерком. Јањић Комнен (СНП VI, 42), Петар Ришњанин и Павле кујунџија очарали су турске девојке. Првом је отворено саопштено да ће му попалити Срем и убити браћу ако не испроси Ајкуну. Петра Ришњанина пашиница закључава и одузима му оружје све док не поклони обележје будућој невести, а Павла девојка лажно оптужи за обљубу. Једина шанса деспоту Вуку да поврати очевину јесте прихватање руке кћери (посестриме) угарског краља.

Током другог, убрзаног дела радње, сиже се подудара с регуларном женидбом без препрека или с препреком на повратку сватова. Варијанта о женидби Јањића Комнена (ПЦХ, 97) почиње

као наметнута женидба, али се обртом усмерава ка неоствареној женидби и спасавању из тамнице.

3. 3. Двобој

Мегдан у жене помињан је као један модус борбе против насилника и уцењивача (тачка I 1. 1) или као вид такмичења (тачка III 3. 5). Мотив победе на мегдану за руку жене (љубе, сестре, владареве ћерке) имају варијанте о женидби нејаког Матије (СНП III, 55), Змај-Огњеног/Деспотовић Вука (СНП VI, 58; СНП VI, 59), Илије Смиљанића (ПЦХ, 114) и Вука Јеринића (СНП III, 54). Последња сижејно одговара моделу, али заправо није женидба на туђу иницијативу јер је изазивач српски јунак, те само условно припада овој групи. Иако је и Илија Смиљанић такође изазивач, њега подстичу на овакво освајање невесте. Неверна сестра га наговара да уцени Лиман-агу, а своје право лице показује када у одсудном тренутку мегдана насрне на брата (ПЦХ, 114).

Све побројане варијанте припадају и ширем моделу јуначког надметања. Женидба из завршнице је доминантан, али и варијантан сегмент. Две обраде о такмичењу за руку жене не завршавају се женидбом. Јован Бабовић побеђује агу од Медуна, али се не жени булом јер већ има љубу (СНП IV, 19). Илија Смиљанић такође добија мегдан, који прераста у масовну борбу ускока и Турака (СНП VI, 61).

3. 4. Спасавање из тамнице

Тамновање се, као рецидив иницијастичког привременог боравка на другом свету,⁹⁶ у епској асимилацији ове архаичне матрице окончава ослобађањем јунака. Девојка спаситељка потом постаје и јунакова љуба, тако да модел истовремено припада и сижеима о женидби и сижеима о ослобађању. Било је већ речи о

⁹⁶ Види напомене бр. 61 и 62, у II поглављу „Типологија сижеа” – „Ослобађање”.

откључавању (тачка II 5. 4. 1), избављању јунака који симулира смрт (тачка II 5. 4. 2) и спасавању јунака на путу до губилишта (тачка II 5. 4. 3). Придружује им се и старији запис о домишљатој вереници која ослободи јунака тако што замене одећу (Б, 54). Финале свих ових модела јесте женидба.

Треба једино изузети две варијанте о Марковом робовању (Б, 5; СНП II, 64). Оне инвертују схему у завршници, када Марко убија Арапку девојку. Зато ови примери првенствено припадају подтипу неостварене женидбе. Такође, моделу одговарају и две иначе о ослобађању и женидби Стојана Јанковића (СНП III, 21; ПЦХ, 169), али јунак у тамницу доспева покушавајући да отме чувену турску лепотицу. Уводни сегменти се тако могу одредити као неостварена отмица, а потом се сиже развија по схеми спасавања из тамнице, са женидбом у епилогу.

3. 5. Замена невесте

Мотив замене невесте увек се надовезује на неостварену женидбу с препрекама или на (неостварену) отмицу. У том смислу, најтачније би било рећи да песме ове групе творе посебан, прелазни тип. Сиже највећим делом прати јунака док задобија једну девојку, а пред крај следи обрт. Младожења је спречен, одбијен или се предомисли и ожени новом девојком, коју му неко други понуди.

Највише песама о неоствареном склапању брака завршава се неометаном женидбом. Марко Баларић (СНП VII, 27) и Станимир бан (СНП Пр, 84) одбијени су просци који мирно прихватају одлуку несуђене тазбине и, по савету својег родитеља или прошене девојке, одаберу себи другу заручницу. Иво Сењанин неће одустати од женидбе после неуспешне отмице Беглер-бегове љубе, већ ће се следеће године оженити ћерком бана Задранина (СНП VI, 65). Супротно њему, успешно остварују план краљ Вукашин (СНП II, 25; ПЦХ, 147), бан од Нијемаца (Б, 97) и Тодор Јакшић (СНП Пр, 83), али ће се на крају предомислити и оженити непла-

нирано. Јунаков самостални избор невесте (СНП Пр, 83; ПЦХ, 147) само условно се приближава овом типу – према сижејној еквивалентности.

Још четири песме завршавају се мотивом замене невесте, али се он везује за споредну женидбу – другог просца, противника, који се својевољно уклони јунаку прихватајући другу невесту (Е, 33; СНП III, 25; СНП VI, 40; СНП VI, 43).

Другачији је запис из Богишићевог зборника о женидби Ивана Карловића (Б, 33). Једино се овде мотив замене невесте јавља већ на почетку, а јунак надаље, да би дошао до нове невесте, савлађује препреке, од којих једну поставља његов несуђени таст.

4. Неостварена женидба

Песме о неоствареној женидби најчешће варирају моделе женидбе с препрекама или неуспешне отмице. Посебне скупине чине нпр. песме са интернационалним мотивом – муж на свадби своје жене, или фабуне на жанровској граници, углавном баладе о смрти једног од младенаца. Некада младожења једноставно одустаје или виша сила (Божје чудо) спречи брак и родоскрвни грех.

4. 1. Младожења одустаје

Велики број песама о замени невесте припада, логично, првим делом и овој групи, будући да јунак мора најпре да одустане од првобитног избора (СНП Пр, 83; СНП Пр, 84). Када изостане мотив замене на крају, поступак остаје исти – схема песама о женидби с препрекама или отмицом изневерава се пред крај одлуком јунака да од женидбе одустане, због нечије молбе или савета, препусти девојку такмацу, врати је родитељима или остави. Такође, покушај женидбе на туђу иницијативу пропада ако јунак по цену живота не прихвата наметницу, због чега га

девојачки скрбник зароби (нпр. Дамјан Шајновић – Б, 11, Бијелић Михајло – СНП VI, 82 или чобанин Мијајло – ПЦХ, 77).

Два просца из истог табора могу да поделе делокруг протагонисте. Један се повлачи (а то је неретко познатији, већи јунак), уступа девојку, одустајући од женидбе. Марка стиша мудра девојка после избора Уступчића Павла (СНП II, 41), Милош Поцерац повлачи сватове зарад бана Дрињанина (СНП VII, 22), а Алији побратим, младожења, врати вереницу (Б, 94). Схему песама о женидби с препрекама на повратку сватова прати и атипична Милијина „Женидба Максима Црнојевића”. Иако је супарник савладан, младожења ипак одустаје, враћа невесту и одлази у егзил. Вук Мирковић отима заручницу свог побратима на повратку сватова (СНП IIIр, 21), али је успут оставља будући да је већ ожењен.

Треба још рећи и да је одустајање од женидбе срећан исход свих варијаната о избегнутом инцесту (тачка IV 4. 9. 4).

4. 2. Несавладана препрека

Схема супротног разрешења женидбе с препрекама подразумева различито мотивисан неуспех на повратку сватова. Сиже је развијенији, јер дуже прати етапе свадбе. Непремостива тешкоћа пре узимања девојке знатно редукује сиже. У првом плану је неуспешни женик, а још чешће је протагониста онај ко спречава женидбу. Несавладива препрека може бити представник тазбине: заточник – у песми „Марко Краљевић и Арапин” (СНП II, 66; СНП IIIр, 48; ПЦХ 137), невестин син – „Дијете Јован и мати му” (СНП VII, 30) или невестин брат – „Како Војину шура одсјече десницу за осветит’ сестру заушену” (Б, 53), изасланици тазбине – „Поп пашин зет” (ПЦХ, 97). Затим, препрека може бити и неко из сватовске поворке – „Сватови Нука Новљанина” (СНП III, 33), други просац (просци) – „Гојени Алил под Уцбаром” (СНП VII, 17), „Погибија око дјевојке” (СНП VII, 36), „Двоји свати а једна дјевојка” (СНП IIIр, 7), „Непољуб” (ПЦХ, 130). У

варијантама СНП VII, 36 и СНП IIIp, 7, као и у песмама E, 109; „Смрт два Драгичића” (СНП VI, 8), „Смрт двије младожење” (СНП VIII, 7) и „Сватови Муја Ђулагичића” (СНП IIIp, 62) јунак не успева да савлада заседу (Турци, хајдуци, виле). Неуспела женидба анонимног Турчина који напада Старину Новака није развијена и више одговара низу мотива (СНП III, 1; СНП IIIp, 1). Као епизода, уметнута је у Новаково ретроспективно казивање о мотивима одметања у хајдуке.

4. 3. Неуспела отмица

Песме ове групе веома су бројне. Модел задржава све главне композиционе етапе песама о женидби отмицом: одлазак по девојку, отмицу и потеру, мењајући једино исход – отимач не успева. Он је углавном турски јунак, па је зато доста пажње поклоњено атмосфери у турској средини. Највише је примера грабљења девојке из куће, али само место отмице није више пресудно колико мотивација овог подвига, односно, потера и спасавање.

Архаичну подлогу спречене отмице највидљивије илуструје подвиг Змај-Огњеног Вука (СНП II, 93). Он убија Порчу од Авале због покушаја грабљења девојке с воде. Слично, Новљанин Алија крај воде уграби љубу Милоша чобанина (СНП VII, 29). Реч је о уговореној отмици коју спречава заробљени муж (преплитање са моделом о неверној жени).

Највише је песама из ускочке средине. Док су најбољи Сењани и Котарани одсутни, Турци накратко отимају девојке испред куће или са воде. За њима брзо пристиже потера – цела чета (веома ретко усмљени јунак – рођак или слуга) – СНП IIIp, 32; СНП IIIp, 64; ПЦХ, 67, односно, јунак и помоћник (СНП VI, 66). После успешне отмице турске лепотице, Комнен барјактар ће изненадити Хрњу Мустаф-агу и враћа отете српске девојке (СНП III, 26).

Песме из црногорско-херцеговачке средине варирају тему пашине неуспеле отмице туђе љубе док је муж одсутан (Б, 55;

СНП IV, 14; СНП VIII, 3; СНП VIII, 4; СНП VIII, 5; СНП IIIр, 14; СНП IIIр, 15; ПЦХ, 27). Спасава је слуга, девер или јунак намерник. У појединим обрадама жена сама убија насилника и бежи (Б, 55; СНП VIII, 3; СНП VIII, 4; СНП IIIр, 14; СНП IIIр, 15).

Свог отмицара савладава и Анђелија Цмиљанић (СНП VI, 66). Потпуно сама из руку Турчина ослобађа се и сестра Иваниша бана (Б, 38). Ова песма пак комбинује мотиве служења за девојку и лажне трговине.

На супротном полу налази се неверна сестра Ивана Сењанина, национални издајник, будући да бира Турчина (СНП VI, 64; СНП VI, 65; ПЦХ, 112). Уговорену отмицу осујећује брат или заточник.

Ретки су неуспеси српских јунака, али их епика ипак спорадично обликује. Након дугог служења, Никола бежи с Фатом, сестром бега Узумовића, на њену иницијативу, али не одолевају потери (Е, 161). Стојан Јанковић доспева у тамницу Мустај-бега Личког кад крене по његову сестру (СНП III, 21; ПЦХ, 169), а Иво Сењанин после неуспешне отмице одустаје од љубе Беглер-бега (СНП VI, 67).

Спасавање отете девојке некада је одложено, па се сужејна схема неминовно проширује уклапањем другог женидбеног модела. Иван Крушић покушава најпре да откупи своју сестру, а кад то не успе, маскира се у трговца лађом. Када намами девојку на лађу, уграби и сестру и њене пратиље (Б, 117). Гојени Алил облачи одело српског јунака и враћа отету сестру победом у кошији (СНП VI, 68).

Две варијанте о почетку буне против дахија (СНП IV, 25; СНП IVр, 41) штурим обрисима оцртавају неуспелу отмицу из кола. Селим муселим је накратко отео девојку по коју су дошли сватови. Спасава је брат, војвода Ђорђе Петровић, уједно започињући побуну против Турака.

4. 4. Муж на свадби своје жене

4. 4. 1. Муж се враћа на дан жениног венчања

Овај интернационални мотив највише је познат по Одисејевој судбини. Међу српским епским песмама одабраних збирки реализован је у неколико варијаната (Е, 78; СНП II, 62; СНП III, 25; СНП VI, 75; СНП VI, 76).⁹⁷ Најчешће је муж у ропству, једино Марко ратује као царев вазал (СНП II, 62). Он се враћа када чује да му је дом разорен, а љуба одведена. Повратник на дан жениног венчања је Јанковић Стојан (СНП III, 25),⁹⁸ а остали заточени јунаци добијају допуст да среде породичне прилике и спрече невољну преудају своје љубе. Јунак се враћа кући или одлази у дом супарника видно измењен. Због дугогодишњег робовања или маске коју носи (просјак, калуђер који треба да венча љубу и противника), нико га не препознаје, чиме искушава женину оданост. Уверен да га љуба није изневерила, јунак се обрачунава с противником. Марко се враћа кући с љубом, Јанковић Стојан даје просцу своју сестру уместо жене, а утамничене јунаке поробљивачи ослобађају због изузетног јунаштва и одржане речи. Овакав склоп утиче и на типолошку сложеност обрада, јер поменуте песме припадају истовремено и неком од сижејних модела ослобађања или породичних односа.

4. 4. 2. Болесни јунак спречава преудају љубе

Две варијанте о смрти Ђура Даничића комбинују мотиве последњег подвига болесног јунака и неостварене женидбе због

⁹⁷ Потпунији преглед јужнословенских, арбанашких и грчких варијаната доноси Р. Меденица, трагајући за њиховом праверзијом (Р. Меденица, „Муж на свадби своје жене”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. I, св. 1–2, Београд, 1934, 33–61).

⁹⁸ Странствовање и Стојанов и Илијин повратак З. Карановић сагледава као епску трансформацију иницијације (З. Карановић, „Робовање Стојана Јанковића у светлу обреда прелаза (Жанровско реструктурирање песме)”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LI, св. 3, Нови Сад, 2003, 529–539).

интервенције мужа (СНП VII, 31; СНП VII, 32). Ђуро дуго болује, али нестрпљива љуба не може да дочека његову смрт. Позива стару љубав (првог просца) и он долази са сватовима. Ђуро сакупља снагу, привидно љубазно дочекује госте и дарује их. Поклон младожењи је сабља, али њу формулативно може извући из корица само најбољи – њен власник. Следи типично разрешење – убиство супарника истом сабљом, освета неверници и смрт болесног јунака, који се овим чином ослобађа дугог боловања.

4. 5. Младожења убија (нагрђује) девојку

4. 5. 1. Грешка

Свадба Ришњанин хаџије/Селима/Маха (Б, 118; СНП III, 68; СНП IIIр, 17; ПЦХ, 144) одвија се до пред крај као неуспела женидба због несавладане препреке – хајдучке чете у гори, да би се у финалу одговорност пренела на женика, јер грешком убија своју невесту. Све варијанте почињу просидбом, уговарањем свадбе и остављањем одређеног рока. Заплет је захтев хајдука да му женик врати отето оружје и претња да ће му растурити сватове, због чега, понегде, младожења одлаже одлазак по девојку. Окупљање сватова и боравак у тазбини су кратки, јер се више места оставља препреци на повратку. Наглашено је девојачко предосећање несреће (сан, писмо мајци са сваког конака, инсистирање на пратњи, распитивање за хајдучку чету, жеља да се даровима умилостиви). Након хајдучког препада, сви сватови се разбеже, а невеста остаје сама. У сусрет јој, чујући пушкарање, креће младожења, али уместо да погоди хајдука, усмрти девојку, а у варијанти СНП IIIр, 17 и себе.

4. 5. 2. Намера

Обрт који спречава женидбу може изазвати сам младожења хотимице. Он намерно убија девојку када се предомисли и оду-

стане од женидбе, из љубоморе или ради освете. Песме с овим мотивом више везује тематска него сижејна блискост. Уопштено, модел до завршнице одговара неком подтипу женидбе – с препрекама, отмици, туђој иницијативи, да би на крају, жениковом одлуком, реализација изостала.

Краљ Вукашин (бан од Нијемаца) одустаје од женидбе неверном Момчиловом љубом и убија је (Б, 97; СНП II, 25; ПЦХ, 147).⁹⁹ Да би избегао наметнуту женидбу и трајно везивање за други свет, којем Арапка девојка припада, Марко Краљевић нема другог решења осим да погуби невесту, свог спасиоца, по изласку из тамнице (Б, 5; СНП II, 64). Када му постане баласт при бегу након отмице, Турчин ће се ослободити украдене жене (СНП VIII, 6).

У варијанти ПЦХ, 65 мотивација за убиство биће љубомора на мртвог супружника. Други пут љубоморни младожења пресуђује невести у сватовској поворци јер жали првог просца (Е, 56; СНП III, 77). Мада име несрећног младожење варира или се осећа благи продор епике (Сењанин Иво), овакве обраде максимално се приближавају баладама.

Јакша капетан је вођен осветом и бесом јер је невеста покушала да га усмрти у ложници (СНП VI, 47). Сурово кажњава и њу и тазбину. Бановић Секула неверној вереници, полакомљеној на богатство и положај паше, одсеца руке (СНП Пр, 72; СНП Пр, 73). Исту судбину Марко одређује лепој гордој Роси, сестри Леке капетана (СНП II, 40).

4. 6. Девојка убија младожењу

Уобичајено пасивна невеста активнију улогу добија када упозорава и саветује младожењу, поставља услов за женидбу, када је иницира, а највише када преклопи делокруг с противниковим. Делија девојка се супротставља насилној женидби,

⁹⁹ В. подробније анализе у монографији посвећеној варијанатама овог круга песама (Л. Делић, *Живот епске песме: „Женидба краља Вукашина” у кругу варијаната*, Завод за уџбенике, Београд, 2006).

отмици. Уграбљена Јела Батрићева (СНП IIIр, 14 и СНП IIIр, 15) убија сладострасника, пашу из Никшића. У одаје Турчина Мостаранина на превару је домамљена и Јеле Арбанашка (Б, 55), а кад он сегне за њом „удари ми Турчина у јунашко живо срце”. Пошто усмрти пашу, љуба Борише сердара облачи његово одело и бежи из шатора (СНП VIII, 3), а домишљата и храбра попадија Бошковића, пре него што савлада отмичара, најпре опије њега и његову пратњу (СНП VIII, 4). Невеста Тодора од Сталаћа (СНП II, 82) убија Томаша, Јерининог брата, пошто су је на силу задржали кад је дошла да врати обележје и благо потрошено на њену просидбу. Анђа, сестра Цмиљанића, са својим отмичарем полази добровољно, али када успут сазна да то није Јован, њен први просац, сама пресуђује лажном јунаку (СНП VI, 66).

4. 7. Самоубиство невесте

Песме с мотивом самоубиства невесте баладично су интониране. Девојка овим чином пркоси убици својих најближих и осујећује отмицу. Старији запис о хајдучима који растуре сватове, убију младожењу и обљубе невесту обликован је као исповест хајдука (Е, 180). Плетикоса Павле (СНП III, 74) и Иво Усарин (СНП III, 75) одбијени су просци који организују заседу и лако савладавају неопрезне сватове. Довршавајући обред прелаза, несрећна невеста посмртно дарује сватове, а потом се убија. По расплету је овим варијантама блиска песма о неоствареној отмици Милице, сестре Ивана Чарнојевића (СНП IIIр, 90). Храбра девојка обмане пашу да јој ослободи руке, па скочи с брода не желећи да пође за крвника свог брата.

4. 8. Заручник гине у бици

Погибију заручника у Косовској бици тематизују три варијанте из Богишићевог зборника о веридби и погибији Секуле (Б, 20; Б, 21; Б, 32), затим „Косовка дјевојка” (СНП II, 51) и старији запис о деспоту Стјепану и Сибињки девојци (Б, 8).

Уобичајен је мотив сусрета девојке са тројицом младића (СНП II, 51). Сестри будимског краља један пресече пут, други јој подигне вео, а трећи је пољуби (Б, 20; Б, 32). У другој верзији исте песме (Б, 21) девојци се најпре учини да види „три виле на три љељена”.¹⁰⁰ Уследи даривање девојке (обележје) и просидба за најмлађег од њих. Јунаци одлазе у бој, вереник гине, а свадбени обичаји прелазе у посмртне – девојка тужи и нариче.

Песма бр. 8 из Богишићевог зборника удаљава се првим делом од поменуте схеме. Уместо јуначке тријаде која треба да расподели главне сватовске функције, истиче се деспот Стјепан, којем господа посредују при веридби са Сибињком девојком. После ноћи проведене с њом, јунак полази у бој, а за успомену будућој деци оставља дарове (обележје).¹⁰¹ Сценарио је потом исти, он гине, а девојка га је већ унапред ожалила.

4. 9. Виша сила

На граници епског жанра, дубоко прожете митолошким сликама, налазе се све оне женидбе нереализоване због утицаја оностраног, невидљивог света. Формално, јунак нема супарника, такмаца, али се нека виша сила (болест, урок, клетва, Божје чудо,

¹⁰⁰ Архаични спој свадбе и смрти сачуван је у поетским сликама веридбе с незнанком у далекој земљи и вилама на јеленима (Б. Сувајдић, *Јунаци и маске*, 158). Символику „љељеновог кола” на стећцима објаснио је С. Зечевић (С. Зечевић, „Љељеново коло”, *Народно стваралаштво – Folklor*, св. 9–10, Београд, 1964, 702–710). О вези јелена и смрти, и виле и коловође мртвачког кола у песмама дугог стиха писао је Н. Љубинковић (Н. Љубинковић, „Јелен у бугарштицама”, *Народно стваралаштво – Folklor*, св. 26–27, Београд, 1968, 173–177; Н. Љубинковић, „Народне песме дугог стиха (III), *Књижевна историја*, год. V, бр. 19, Београд, 1973, 471–472).

¹⁰¹ Исти мотив обрађује предање о пореклу Јанка Сибињанина. Док се песма завршава Стефановом погибијом и рођењем близанаца, предање прати брзо одрастање будућег великог јунака – Јанка и његову потрагу за пореклом (В. С. Карацић, *Српски рјечник (1852)*, Сабрана дела Вука Карацића, књ. XI/2, прир. Ј. Кашић, Просвета, Београд, 1986, s. v. Сибињанин Јанко, 925).

виле) испречи и промени му судбину. Овако мотивисан обрт и трагична завршница развијају сиже у правцу балада.

4. 9. 1. Болест

Болест Јове Будимлије (СНП II, 101; СНП IIр, 10) и Максима Црнојевића (СНП II, 90) није пресудна за исход женидбе; она је само мотивација за увођење супарника на сцену, у лику другог просца или лажног јунака, младожењиног заменика. Војвода Воин (СНП III, 79), краљ Милутин (Е, 53) и Андра Латинин (Е, 56) неће оздравити. Уместо Воина девојку ће повести војвода Јанко, његов рођак, заклањајући се његовим именом. За разлику од братоубиства из „Женидбе Максима Црнојевића”, сукоб са лажним јунаком није реализован. Трагички тон је појачан смрћу девојке на крају (СНП III, 79; Е, 56). Други део радње старијих записа одвија се по моделу нове женидбе без препрека (Е, 53) или неостварене женидбе због убиства невесте (Е, 56).

4. 9. 2. Урок

Епска стилизација свадбеног обреда баладе ове подгрупе смешта у подтип неостварене женидбе. Урок најчешће погађа невесту („Женидба Милића барјактара”, СНП III, 78; „Заручница Лаза Радановића”, СНП II, 7; „Женидба војводе Павла”, Б, 95), а ређе младожењу („Заручница Сењанина Ива”, СНП III, 77).¹⁰²

Варијанте о уклетој девојци почињу доласком сватова по девојку. Невестин отац (СНП III, 78) или мајка (СНП II, 7) антиципирају несрећу чуђењем. Мајка заручнице Лаза Радановића и веренице војводе Павла завади се с ћерком око кошуље, њене

¹⁰² Више о томе: М. Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, 95–110; З. Карановић, „Обредна функција сватовског дара и благослова у Вуковој балади 'Женидба Лаза Радановића' – словенска позадина”, *Кодови словенских култура*, 3, 186–195; М. Клеут, *Иван Сењанин у српскохрватским усменим песмама*, 69, 98, 234.

девојачке спреме, и прокуне је. Клетва, дивљење, подсећање на породично проклетство отелотвориће се као урок у гори, на повратку сватова. За Љепосавом ће од жалости умрети и њен заручник, а Лазо Радановић ће обилазити гроб своје веренице и разговарати с њом и после смрти о тешкој материној клетви.

Песма о смрти Сењанина Ива (СНП III, 77) само уводом припада овој подгрупи. Иво носи породични жиг попут Љепосавиног – осморицу браће покосио је урок, а девојка га несвесно уриче дивећи се његовој белопутости. После његове смрти, на сцену ступа нов просац, који се не обазире на девојчина осећања. Надаље се, композиционом схемом, песма прикључује моделу о неостварању женидби због убиства девојке.

4. 9. 3. Виле

Женидба вилом је важна епизода за генологију јунака. С друге стране, у песмама женидбене тематике виле могу фигурирати и као противници. Већ је помињана песма „Смрт два Драгичића” (СНП VI, 8). На повратку сватова, виле устрељују у шуми двојицу младожења. Иако је видљива митолошка подлога (казна за нарушавање хтонског простора), виле имају исту улогу као хајдуци или супарник у заседи. Овај пример и сижејно у потпуности одговара песмама о несавладаној препреци.

Другачије су породичне баладе о завади браће због виле (Е, 132; Б, 43; СНП II, 11). Почињу формулом велике братске љубави, која се преноси и на коње. Једна од вила претвара се у лепу девојку намеравајући да од браће начини супарнике. Сукоб се завршава трагично – братоубиством, па све варијанте истовремено припадају и ширем моделу заваде браће због девојке/љубе (тачка V 6. 3. 1).

4. 9. 4. Избегнут инцест

Инцист се у нашој народној поезији појављује као новелистичка породична тема, обрађена по моделу женидбе с пре-

прекама. Брак сина и мајке остварен је у незнању (варијанте о Находу Симеуну, тачка V 3. 2). С друге стране, брак између брата и сестре није реализован, тј. увек је спречен посредством више силе, Божјег чуда, у духу хришћанске симболике.¹⁰³

Цар Душан (СНП II, 27) и војвода Стефан (СНП Пр, 19) намеравају да се ожене својим сестрама против њихове воље. Брак девојка условљава решавањем тешких задатака, надајући се да их брат не може испунити. Када женик, неочекивано, изврши све задатке и још подмити свештенство да стане иза његовог захтева, уследиће Божја интервенција, опомена. После ове моралистичке поруке, младожења одустаје и тако је инцест избегнут. У варијанти СНП II, 28 цар Стеван сам одустаје од нечасне понуде кад се отрезни.

Нешто другачије су две варијанте о покушају родоскрвног брака у незнању. Девојка одрасла међу Турцима бежи од поочима (СНП Пр, 17), односно, трага за пореклом (СНП ШПр, 3). У гори набаса на хајдуке чији харамбаша хоће да је венча са својим сином. Хришћанска чуда током обреда наводе их на разоткривање порекла и сродништва, па одустају од брака.

5. Женидба без препрека

Женидба без препрека, без правог заплета и драматике, заправо и није права епска тема. Отуда су примери овог подтипа малобројни, пре изузеци него правилна, уређена групација.

¹⁰³ О песмама с мотивом инцеста између брата и сестре више у: З. Карановић, „Родоскрвни грех између брата и сестре у српским и јужнословенским баладама”, *Књижевност и језик*, год. XL, св. 1–4, Београд, 1993, 91–105; Z. Karanović, „Incest između brata i sestre – od obredne hijerogamije do socijalne krize i smrtnog greha”, u zborniku: *Erotsko u folkloru Slovena*, ur. D. Ajdačić, Stubovi kulture, Beograd, 2000, 415–427; З. Карановић, „Братско-сестрински инцест између хијерогамије и родоскрвног греха (на примеру песама које певају о намери цара Стефана да се ожени сестром)”, *Књижевна историја*, год. XXXIV, бр. 118, Београд, 2012, 293–305.

Песма бр. 92 *Ерлангенског рукописа* о женидби Војина Јелицом, Стефановом сестром, као и песма о женидби књаза Данила (СНП IX, 13) савршени су образац женидбе без препрека, јер садрже готово све етапе редовите свадбе од просидбе до испраћања званица по завршетку славља. Сведенијем облику модела одговара и други део песме о женидби Белил-аге (Е, 24), надовезан на схему провале у девојачке одаје, као и други део баладичног старијег записа (Е, 53), који се наставља на модел неостварене женидбе због смрти болесног младожење.

Много је чешћи финални мотив женидбе без препрека. Она је ту формулативна и неразуђена. Нпр. у моделу о замењеној невести, друга женидба је увек неометана.

*

Песме о женидби, најразуђенији и најбројнији тип, постојаност модела дугују, између осталог, и жанровској отворености. Тематско мотивски додир с лирско-епским врстама, бајкама, предањима, открио је флуидну позицију појединих мотивских ланаца у заједничком традицијском фонду. Додатно емотивно ангажовање певача, укључивање бројних протагониста, повезивање породичне, социјалне, етничке и етичке сфере, такође су допринели раширености овог сижејног типа. Систематско и дуготрајно наслојавање обредно-митолошких, историјских и фикционих елемената утиснуло је на женидбене сижее особени, препознатљиви печат.

V Породични односи

Иако породични односи нису у потпуности епска тема, немогуће их је искључити из епских биографија, чија изградња не почива само на социјалној него и на породичној сфери. Затим, новелистички и породични мотиви морали су проћи извесну трансформацију при уклапању у епске сижее, а она подразумева

одговарајућу стилизацију и поштовање одлика жанра. У овом поглављу биће сагледане само оне релације које са неким од чланова породице успоставља јунак.

1. Јунак – љуба

Будући да љуба дели судбину свих женских ликова, а то је споредна улога у односу на јунака, јасна је оштра поларизација при карактеризацији њеног лика на неверну и верну. Овакви полови су језгра око којих се дихотомно могу окупити сижеи. Снага сижејног обрасца узрокује да љуба истог јунака може бити представљена и као верна и као неверна. Љуба, сестра или невеста постаје главни носилац радње само при варијацијама јунаштва делије девојке која спасава члана породице, проводи сватове или се свети неверном мужу. Модел о ослобађању супруга из тамнице помињан је у тачки II 5. 3, провођење сватова у тачки IV 1. 2. 3, а напуштање неверног супруга, освета и преудаја за српског јунака у тачки IV 3. 1. Тематско-сижејни образац познат под називом муж на свадби своје жене истовремено је и неостварена женидба (тачка IV 4. 4). Сижеи о љуби која мири или завади браћу разматрани су као подтип односа браће (тачке V 6. 3. 3. и V 6. 3. 4). У оваквом повезивању са другим моделима огледа се флексибилност и динамика лика јунакове љубе.

1. 1. Љубино неверство

1. 1. 1. Певање кроз гору

Овај сижејни модел, у науци давно утврђеног имена¹⁰⁴, обухвата неколико веома блиских варијаната хомогене структуре (E, 71; СНП VII, 28; СНП Пр, 54; СНП Пр, 92; СНП Пр, 93). Поповић Стојан (Марко Краљевић) пролази с љубом Анђелијом (Лепоса-

¹⁰⁴ Р. Меденица, *Бановић Страхинја у кругу варијаната и тема о невери жене у народној епизи*, 150–162.

вом) кроз гору. Тера је да запева, а она га упозорава на хајдуке и међу њима Малету (Милету, Малоша), који је негде именован и као давни просац. Траг није довољно заварала оваквом брижношћу, јер песмом отворено дозива хајдука. У мегдану који уследи, стаће на страну нападача, али ће јунак варком или уз подсећање виле на сакривени нож савладати супарника. Завршницу чини формулативно кажњавање невернице (вађење очију, просецање дојки, паљење, одрубљивање главе и др.).

1. 1. 2. Љуба уништава јунакове атрибуте

Од пет песама ове подгрупе три су варијанте о смрти Момчила војводе (Б, 97; СНП II, 25; ПЦХ, 147).¹⁰⁵ Најпре се љуба писмима договара с мужевљевим противником. Затим уништава јунакове атрибуте и „моћи од помоћи” (оштећује топуз, ломи или затопи сабљу, залије пушку, коњу пали, везује или сече крила, краде биље или драги камен из перчина). Јунак без својих главних херојских обележја лако губи мегдан, а љуба осујети заовин покушај да помогне брату одсецајући платно спаса пружено са бедема града. Када супарник увиди чудесна својства савладаног јунака (дивовски стас, два срца), убија његову неверну љубу, прихвата савет и жени се јунаковом сестром.

По најопштијим карактеристикама овој подгрупи се могу придружити и песма о мегдану Вука Купиновића и Дели-бега Грома (СНП VI, 6), као и њена варијанта из *Пјеваније* (ПХЦ, 104). Вук не дели мегдан са супарником, већ са гласовитим јунаком из супротног табора. У другој варијанти љуба је толико компромитована да ни љубавник, ни муж не укрштају оружје зарад ње. То је ипак не спречава да се освети мужу уништавајући му херојска обележја. Када до мегдана дође, победник ће бити смртно рањен. Последњи ударац задаје љуба кршењем табуа гле-

¹⁰⁵ Види: Л. Делић, *Живот епске песме: „Женидба краља Вукашина” у кругу варијаната.*

дања исцељења.¹⁰⁶ Вуков завет (кажњавање невернице и, у првој варијанти, женидба његовом сестром) испуниће верни слуга.

1. 1. 3. Невера у мужевљевом одсуству

Уводни мотив или шири блок уводних мотива о јунаку који је дуже одсутан обавезно претходе мотиву похаре његовог дома. Већ су помињани сижеи који се даље развијају у правцу спасавања отете љубе или сестре. Неверна љуба, међутим, стаје на страну отимача или се убрзо по мужевљевом одласку преуда. Јунаку који се потрудио да је пронађе преостаје једино освета, суровија према прељубници него према противнику. Овакав модел следе песме о неверној љуби Бана Милутина (СНП II, 31), војводе Ђурице (СНП IIр, 20; СНП IIр, 21) и Бановић Страхиње (Б, 40). Изузетак је добро позната Милијина варијанта (СНП II, 44), у којој се јунак морално уздиже и где је проблем неверства сложеније обликован.¹⁰⁷

¹⁰⁶ „...отеловљени белези змајевитог јунака успостављају исцелитељску везу између овог и оног света... Истовремено, због диморфности своје природе сам јунак јесте и нека врста комуникацијског канала међу световима...” Љуба гледањем „нарушава успостављену исцелитељску везу, али и целовитост јунакове природе, проузрокујући подвајање које јунак не може преживети” (Ј. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*, Матица српска, Нови Сад, 2002, 72). Мотив ненамерног кршења табуа повезује бугарштицу о Вуковој смрти (Б, 16) и завршницу варијаната о змији младожењи (СНП II, 12; СНП II, 13). Такође их спајају слична хтонска обележја двојице јунака, као и исто митско исходиште змаја и змије (С. Зечевић, *Митска бића српских предања*, „Вук Караџић”, Етнографски музеј, Београд, 1981, 68; Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Нолит Београд, 1970, 143, 165).

¹⁰⁷ В. неке од бројних студија о овој теми: Г. Геземан, „О Бановићу Страхињи”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. II, св. 1–2, Београд, 1935, 145–156; Б. Поповић, „О ’последњим стиховима’ песме ’Бановић Страхиња’”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. III, св. 1–2, Београд, 1936, 1–26; Р. Меденица, *Бановић Страхиња у кругу варијаната и тема о невери жене у народној епизи*; Ј. Деретић, *Огледи из народног песничтва*, Слово љубве, Београд, 1978, 45–88; Н. Љубинковић, „Губитници Старца

1. 1. 4. Гозба открива љубино неверство

Један од јунака за ког се често везују сижеи о неверној жени јесте Марко Краљевић. Откривање неверства на гозби типично је управо за њега (Е, 151; СНП VI, 25). У уводу мајка упозорава сина да јој је снаја прељубница. Он организује славље, позива на вечеру угледне званице, а намерно изоставља Дуку, жениног љубавника. Први сигнал о тачности мајчине тврдње јесте љубин поступак – она сама позива Дуку или подсећа Марка да то учини. Муж је сведок и њихових пољубаца. На вечери, домаћин дарује редом све осим супарника. За њега спрема посебну сабљу, коју љуба усрдно и журно доноси. Дука је ипак не добија. Из корица је може извадити само Марко, а затим њоме посече немилог госта. У првој варијанти ослепи љубу, док је у другој даља судбина неверне жене прећутана.

1. 1. 5. Прељубница везује и издаје мужа

Много познатији назив овог сижејног модела најчешће се поклапа с обрадама невере Грујичине љубе.¹⁰⁸ Чак пет од шест песама говори управо о њеном неверству (Е, 117; СНП III, 7; СНП IIIр, 4; СНП IIIр, 5; СНП IIIр, 6), а само једна о коварлуку љубе Милоша чобанина (СНП VII, 29). Увод је најваријантнији сегмент. Већина песама почиње сценом подизања шатора и јунаковог сна. Наилазе Турци, а љуба забрањује сину да пробуди оца. Везује мужа и пред њим почини прељубу. Нејако дете сече ножем конопце на очевим рукама, а када хајдука спроводе паши, помаже и крчмарица, опијајући противнике. Завршница припада

Милије (I): Бановић Страхиња”, *Расковник*, год. XIII, бр. 47–48, Београд, 1987, 81–104; Б. Сувајџић, *Јунаци и маске*, 21–50; Н. Радуловић, „Образац приче у ’Бановић Страхињи’”, *Књижевност и језик*, год. LI, бр. 3–4, Београд, 2004, 433–438, итд.

¹⁰⁸ Р. Меденица ову групу сижеа именује као „улога детета” (Р. Меденица, *Бановић Страхиња у кругу варијаната и тема о невери жене у народној епци*, 162–169).

мотиву кажњавања неверне жене. Према једној иначици (СНП Шр, 4) радња је смештена у Грујин двор. Он је одсутан,¹⁰⁹ а љуба сама позива Турке које види с прозора. Даље се сижерни ток улива у описани модел. Трећи тип експозиције преузет је из варијаната о невери Момчилове љубе. Тамо се жена Милоша чобанина писмима договара с Алијом Новљанином о нападу на Милоша. Одступање од основне схеме постоји и у епилогу – неуобичајено опраштање неверници.

1. 2. Искушавање љубе

1. 2. 1. Опклада у љубину верност

Поменута је већ фреквентност Маркове улоге у сижеима о неверној жени. Историјско Марково брачно неверство¹¹⁰ могло је дати подстицаје за придруживање овог мотива његовој епској биографији. Поетски је уобличено неколико модела о односу јунака и његове љубе, а један од њих је провера женине верности. Две варијанте (Е, 139; ПЦХ, 81) започињу опкладом Марка и царевог делибаше / Турчина Ибрахима у верност Маркове љубе. Турчин облачи Марково одело, узима његово оружје и коња и одлази у Марков дом. Мудра љуба ипак посумња, па подметне робињу или чак кревет окрене наопако. Уљез у брачну ложницу одсеца љубавници плетеницу, а у старијој варијанти и руку несрећној робињи. Сигуран да има неприкосновен доказ неверства, хита да Марка што пре обеси, како су се и договорили. И опет ће мудра љуба спасти и живот и част јунака – стиже на место припремане егзекуције и показује своје руке и косу. Уследи, очекивано, Маркова одмазда.

¹⁰⁹ Исти сегмент појављује се на почетку сижера о невери у мужевљевом одсуству (V 1. 1. 3). Овакво преклапање доказ је динамичног укрштања подтипова.

¹¹⁰ Ј. Деретић, *Загонетка Марка Краљевића*, СКЗ, Београд, 1995, 126.

Овакав вид прерушавања иначе је карактеристичан за једну групу песама о женидби отмицом. Младожења или заточник придобија поверење девојке из противничког табора, било да се преруши или под одређеним околностима само представи као виђени муслимански јунак. Али, овакав сегмент међу песмама средњих времена има другачију функцију, тим пре што се отета невеста и отмичар не познају. Мотивација непрепознавања жене и мужа зато је на први поглед лошије утемељена, јер је тежиште на провери љубе.

1. 2. 2. Провера поштовања девера

Строга хијерархија породичних односа типском лику љубе даје посебно место. Релација између ње и осталих чланова породице честа је тема и лирско-епских песама и лирских врста. Епика осим везе јунак – љуба, посматра и однос љуба – девер, како у женидбеним темама, тако и у жанровски нестабилним песмама о породичним релацијама. Искушавање које спроводи муж овога пута је испит оданости породичним вредностима и деверу, као супституцији брата. Најпознатије песме ове тематике везују се за Јакшиће (Б, 41; СНП II, 100). Браћа се споречкају око тога чија је љуба крива за опустеле дворе, односно, један брат оптужи другог за обљубу жене. Уследи искушавања љуба, при чему се покаже да оптужена жена поштује девера (великодушно му даје опрему и одело). Поштовање девера значи и потврду брачне верности. Зла љуба је кажњена или породичну трагедију спречавају молбе праведнијег брата.

По другом делу сижеа у ову групу може се сместити и песма из Вукове рукописне заоставштине о Марковом испитивању љубе (СНП Пр, 53). Јунак дуго војује и тек се десете године враћа кући. Будући да га не препознају, у прилици је да провери љубино понашање. Она све време штити девера, уважавајући га као кућног старешину у мужевљевом одсуству. Када је провера завршена, Марко открива свој идентитет.

2. Јунак – сестра

Слично позицији љубе, и улога сестре постављена је искључиво према главном јунаку као комплементарна или као опозитна, тј. типском лику припада једноставна карактеризација изведена из опозиције верност – невера. Сижеи о враћању отете сестре¹¹¹ сврстани су у поглавље о неоствареној женидби – IV 4. 3, односно, о ослобађању – II 3, зависно од тога да ли је сестра ослобођена одмах или после присилне удаје за отимача. Модели о сестри која спасава брата из тамнице описани су у тачки II 5. 3.

2. 1. Сестра остаје верна брату

Удајом жена напушта једну породичну сферу и прелази у другу. Промена страна у релацији „свој” – „туђ” условљава колебање примарно чврстог односа верности између брата и сестре. Управо ова веза је на испиту приликом прве посете брата сестриној новој породици. Додатна мотивација за ослабљене рођачке везе јесте и дуго време протекло од сестрине удаје или одвођења. Две песме на различит начин истичу у први план верност сестре брату који јој је дошао у походе – Е, 49 и СНП VIII, 1. Када брату раде о глави зет и зетова сестра, његова мудра сестра спасава га отрованог вина, додаје му оружје, те он убија своје противнике (Е, 49). Завршница је повратак брата и сестре кући. Према другом запису, двојица браће походе сестру, али се зет организује с мештанима и нападне их. Бројнији успевају да савладају храбру браћу. Уследи освета сестре, сурово кажњавање мужа и повратак у родну кућу.

¹¹¹ В. Латковић подсећа на широко распрострањене бајке о зетовима животињама. У њима браћа спасавају сестру (сестре), уграбљену од демонског бића (В. Латковић, *Народна књижевност*, I, Научна књига, Требник, Београд, 1991, 92).

2. 2. Сестра издаје брата

Песме ове групе¹¹² првим делом сижеа наслањају се на претходну схему – брат одлази у походе удатој (одведеној) сестри. Формулативно, зет је у лову и јунака дочекује сестра. Она је, међутим, потпуно асимилована и припада сфери „туђег”. Опија брата, везује га и предаје супругу кад се враги. У варијантама о Бодолићу (Љутици) Богдану¹¹³ и Арјадину (Хорјадину) војводи (Е, 129; Б, 105) сиже се даље улива у модел о ослобађању сопственом снагом и умешношћу (избор смрти, односно превара). Не изостаје освета сестри. Песма о посети Ђурђевић синова сестри удатој за цара Отмановића (СНП Пр, 64) под утицајем реалних историјских чињеница мења формулативно разрешење – цар ублажава љубину одлуку, па шураке само ослепљује, пуштајући их да се врате родитељима.¹¹⁴

3. Јунак – мајка

Делокруг лика мајке у епској поезији углавном је сведен на функцију саветника, помоћника или налогодавца. Међу баладама, издвајају се оне са мотивима мајке на разбојишту и предосећања

¹¹² Н. Милошевић Ђорђевић сматра да песме о неверној сестри изворно спадају у „историјске баладе”. На њих су могле утицати песме о неверној жени (љуби или мајци). С друге стране, могле су настати као резултат „епизирања” приповедних тема (Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, 41, 49).

¹¹³ Две варијанте о неверној сестри Љутице Богдана (СНП I, 723; СНП I, 724) грађене су по истом сижејном моделу, али су проширене новелистичким, приповедним детаљима, па их је Вук с правом сместио у прву књигу. Овакви примери потврђују жанровску нестабилност песама о породичним односима.

¹¹⁴ О вези архетипских исходишта и усмених предања са историјском и „епском” биографијом Маре Бранковић, више у: Љ. Пешикан-Љуштановић, *Станаја село запали (Огледи о усменој књижевности)*, ДОО Дневник – новине и часописи, Нови Сад, 2007, 102–117).

погибије сина (сновиђење). Иако упечатљива, улога мајке не прелази ниво епизоде. Више простора добија док је јунак привремено пасиван, нпр. међу сужеима о ослобађању сина откупом (II 5. 5. 2). Такође, статус сужеа имају и песме у којима је лик мајке негативно осветљен, када она постаје противник јунака.

3. 1. Мајка жели да се преуда

Већ је било речи о неверним љубама које јунака везују на спавању или журе да се преудају док је муж болестан, одсутан. Грујичина љуба, жена Милоша чобанина, љубе бана Милутина, војводе Ђурице и Даничића Ђура истовремено су и лоше мајке. Оне туку, занемарују или изгладњују своју децу. Ипак, ови мотиви нису доминантни, они су ту да појачају негативне црте невернице. Примаран је однос јунак – љуба. Антагонизам син – мајка истакнут је у сужеима о похотној удовици којој син смета за разуздан живот или нови брак (E, 85; E, 162; СНП II, 8; СНП III, 84; СНП III, 85; СНП VII, 30). Удовица жели да се ослободи препреке – шаље сина по воду, где га чека заседа, мити пашу да га погуби и сл., а негде избацује децу из куће. Јунак преживи чудом или уз помоћ сестара, владара, виле. На крају син убија мајчиног љубавника, а често и неверну мајку. Све обраде излазе из законитости „класичне” епике, приближавајући се песмама „на међи”.¹¹⁵

3. 2. Инцест мајке и сина у незнању

Варијанте о Находу (Наоду) Симеуну (СНП II, 14; СНП II, 15; СНП VI, 5) јужнословенска су обрада древног космогонијског мотива, касније христијанизованог, о браку неба и земље. Најпознатија верзија је грчки мит о Едипу, односно, средњовековна

¹¹⁵ Иако ове песме В. Латковић сврстава међу бајке у стиху, напомиње да је мотив мајке која ради о глави свог сина „новелистички обрађен, без коришћења фантастичних појединости” (В. Латковић, *Народна књижевност*, I, 251).

хагиографија о Павлу Кесаријском и легенда о Св. Григорију.¹¹⁶ Уводни сегменти припадају мотивима проналажења, одгајања и брзом расту јунака. Младић потом одлази у свет, трагајући за пореклом.¹¹⁷ Нехотице почини родоскврни грех, пошто не препозна на време мајку. Следи искупљење кроз тамновање и посвећивање после смрти, што је млађи, религиозно-моралистички нанос.

3. 3. Мајка „тврда срца”

Изнанадна смрт мајке убичајена је емотивна реакција на вести о синовој погибији у баладичним сижеима, али и када наступи неочекивана срећа (нпр. повратак Стојана Јанковића). Зато су необичне мајке „тврдог срца”, које стојички подносе породичну трагедију. Мајка Југовића (СНП II, 48) и Иванова мајка (СНП IIIр, 46) обилазе разбојиште на ком су остала деветорица синова, узимају њихова обележја, а потом ћутке трпе бол, суочене с плачем љуба, коња. Срце прве од њих ипак неће издржати, док Иванова мајка до краја не пушта ни сузу, ни уздахе.

4. Јунак – отац

Породична релација отац – син уткана је у различите сижејне моделе, али такође ретко доминира целим сижеом. Слога,

¹¹⁶ В. Латковић, *Народна књижевност*, I, 232; Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, 214–215; Б. Сувајдић, „Драмско копиле или историјска драма: Наход Симеон у епској песми и драми”, *Зборник у част Марији Клеут*, 252–253. В. Пропп је испратио трансформације мита о Едипу у европској фолклорној традицији. Руске, белоруске, украјинске и српске обраде сврстао је у први од четири типа, најсличнији легенди о Андреју Критском (В. Я. Пропп, *Фольклор и действительность*, Наука, Москва, 1976, 260).

¹¹⁷ Рођење и одрастање наочета сагласно је општој схеми стасавања изузетног јунака (в. О. Rank, *Mit o rođenju junaka. Pokušaj psihološkog tumačenja mita*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2007, 77–78).

љубав, поштовање родитеља, подразумеване су патријархалне вредности. Наглашене су кроз помињане моделе о одмени у мегдану (тачка I 1. 1) и освети смрти члана породице (тачка I 2). Митски мотив сукоба оца и сина у српској епизи није нашао много одјека; конфликт је карактеристичнији за браћу или ујака и сестрића.¹¹⁸ Следећи модели тематизују сукоб оца и сина, с напоменом да је овај дуел најчешће члан ширег модела, те песме овог подтипа неретко истовремено припадају и неком другом типу.

4. 1. Син убија оца

Песма о почетку Првог српског устанка забележена у Црној Гори (СНП IV, 25) и варијанта из рукописне заоставштине (СНП IVр, 41) оквирно припадају женидбеним сижеима. Ђорђе истовремено жени брата и удаје сестру.¹¹⁹ Следи покушај отмице невесте из кола по налогу Селим-муселима, једног од тиранина уз четири дахије. Плаховити, поносни Ђорђе не допушта силиницима да упропасте срећу његове сестре и укаљају образ целој породици, али му се отац испречи на путу када сладострасник прибегне особеном типу спасавања властитог живота. Породична драма одвија се крај затворених врата. Ђорђе узалуд моли оца да их отвори, јер кућни праг обавезује и штити чак и душманина. Разгневлен, будући вожд убија оца, па Селима (СНП IVр, 41), док у варијанти СНП IV, 25 Турци ипак утекну у Тополу. Тако је стилизација историјских догађаја о почетку Првог српског устанка обухватила и архаичну подлогу и детаљ о Карађорђевоу убиству оца (очуха).

¹¹⁸ С. Самарција, *Биографије еписких јунака*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2008, 88.

¹¹⁹ Два свадбена весеља у истој кући огрешење су о поштовање редоследа ступања у брак браће и сестара по узрасту. Као и у песмама о погибији браће, младожења (E, 109; СНП VI, 8), овакав увод најаву је трагедије.

4. 2. Отац убија посинка

Спрега типских црта лика са мотивима находа и инцеста заступљена је у неколико модела: инцест мајке и сина, неостварена женидба брата и сестре и – посинак лажно оптужен за инцест. Управо се овај последњи модел, на граници између лирске и епске обраде, убраја у подтип породичних односа о оцу и сину. Обе варијанте (СНП II, 30; СНП Пр, 16) комбинују елементе епске песме, баладе и религиозно-моралистичку поенту. Започињу царевим одласком у лов и проналажењем дечака. Цар га усваја и одгаја као сина уз своју ћерку јединицу. Тодор, везир и кум, љубоморан на слогу деце и љубав коју посинак добија од цара, лажно оптужује децу за инцест. Цар обеси посинка, а негде и ћерку, а када чудо – растиње на месту погубљења, покаже да су убијени праведници, цар открива своју заблуду и кажњава клеветника.

4. 3. Мегдан оца и сина

Важна епизода која повезује јуначке биографије Дели-Радивоја и Ђерзелеза Алије представљена је у песми бр. 149 Милутиновићеве *Пјеваније*. Први део одговара сижејном моделу продаје роба були удовици. Роб драгокуп се брзо дохвати слободе и шуме, али и не слути да је за собом оставио сина. Други део почива на мотиву брзог напретка изузетног дечака. Чим стаса, креће у потрагу за оцем. Први сусрет са Грујом, Радивојем и Новаком обликује се кроз низ мегдана, јер младић супериорно и лако везује хајдуке. Мегдан рођака у незнању (овде је то непознаница само за хајдуке) формулативно је разрешен откривањем сродничких веза и примирјем. Победник је доказао да је највећи јунак и каквог је јуначког порекла.

4. 4. Син избегава мегдан с оцем

Две варијанте о свађи великаша око престола у којој треба Марко да пресуди „на коме ће останути царство” другим делом

реализују сукоб оца и сина (СНП II, 34; ПЦХ, 69). Вукашин, незадовољан праведном одлуком, напада Марка. Он не жели да се бори против родитеља, бежи у цркву, па је, заправо, прави сукоб избегнут. Двери овога пута одолевају ударцу нападача, а могућ је и удео елемената фантастике, максимално подређен примарном сижејном току.

Познат је нереализовани мегдан између оца и сина из песме о првом подвигу Иве Сенковића. Ипак, у односу на цео сижејни склоп, који одговара подтипу замене на мегдану, избегнути сукоб оца и сина само је завршни мотив.

5. Јунак – ујак

Рођачка веза сестрић – ујак улази у најуже породичне оквире, било да је ујак посматран као супституција оца или да је ова релација архаично наслеђе авункулата. Бројни примери чувају трагове ове матрице. О складним односима између ујака и сестрића, на сижејној равни, већ је било речи. Наиме, тема ослобађања ујака реализована је претежно у два модела – пресретање поворке са заробљеником (II 2) и увођењем незваног јунака као спасиоца (II 4). По једна варијанта припада подгрупи ослобађања заменом (II 5. 5. 3), односно, неуспелом ослобађању (II 7). Такође је посредно било говора и о ривалитету између сродника кроз модел мегдана. Потрага за чувеним ујаком, којег младић не познаје или од ког жели да научи ратнички занат, такође је епски обрађена. Када се припадници различитих генерација исте породице случајно сретну, следи такмичарски дуел два јунака (III 3. 4). Ујак као противник у женидбеним сижеима потенцијални је отимач девојке и дарова (IV 1. 2. 3). Треба још нешто рећи о убиству сестрића, као посебном моделу који приказује другу страну сродничких односа.

5. 1. Ујак намерно убија сестрића

Ривалитет сестрића и ујака не завршава се увек помирењем. Марково огледање сабље (СНП Пр, 39) започиње као сукоб с непознатим јунаком којег прво сретне. Када се покаже да је несавладиви противник његов сестрић, склапа се примирје. Све дотле схема прати модел борбе јунака који се случајно сретну. Завршница је другачија, супротна, ујак и нећак нису надаље партнери. Марко обмањује младића и с леђа га убија. Исту тему другачије развија једна варијанта о убиству владара – СНП VI, 14. Почетак је формулативан – сестрић тражи ујака како би од њега научио ратничку вештину. Пошто ујак увиди сестрићеве способности, користи прву прилику одмора у гори и убија бољег од себе. Архаична матрица спојена је с именима Уроша и Вукашина и предањима о њиховом непријатељству. Други део сижеа улива се у баладичне варијанте о мајчиној потрази за сином.

5. 2. Убиство сестрића из нехата

За најпознатији пар ујак – сестрић у српској епици (Јанко – Секула) везују се претежно теме које глорификују међусобну љубав, оданост и слогу. Ипак, три варијанте тематизују смрт сестрића од ујакове руке, мада је убиство случајно (Б, 19; СНП II, 85; СНП II, 86). Несрећа је предочена већ уводном сценом – Јанко полази у бој и води сестрића, а Секулина мајка, сестре и девојке бељаре узалуд га моле да им младића остави. Сестрић ујаку најављује необичан двобој и метаморфозе мегданција, јер ће претворен у змију донети савладаног сокола. Јанко нехотице, под утицајем злих саветника, или немотивисано, устрељи змију,¹²⁰

¹²⁰ М. Павловић змију и орла/сокола посматра као две супротности, представнике земље и ваздуха, хоризонтале и вертикале, побеђеног, који је доле и лежи, и усправљеног победника, који представља слободну акцију, ослобођену фиксираниости за земљу. Соларни јунак мора да савлада змију, змаја, хидру, што потврђују распрострањени митови. Символика борбе односи се

чиме постаје виновник смрти свог сестрића. Један старији запис (Е, 157) доследно прати овакав тематско-мотивски образац, али га једино изневерава на врхунцу радње – сестрић гине од случајно испаленог метка, па ујакову кривицу своди само на злу коб.

С друге стране, песма о погибији нећака Иве Сењанина (СНП Шпр, 40) овој групи се придружује само тематски, а сижејним склопом одговара варијантама о братоубиству у незнању. Јунака под Сењом који тражи ујака гађају редом Сењани, али га једини устрељи његов ујак. После откривања идентитета на самрти, изостаје самоубиство виновника породичне несреће, па се по томе ова песма удаљава од баладичних варијаната о братоубиству и поново „враћа” напреднутој, нестабилној релацији ујак – сестрић.

6. Браћа

Као и у претходним примерима, и однос између браће осцилира између љубави и непријатељства. Патријархални идеал заједнице сложне браће није плодно тло за развој епске радње, па је ова

и на смену старијих народа и њихових култова новим (М. Павловић, *Огледи о народној и старој српској поезији*, СКЗ, Београд, 1993, 97–109). О Секулиној метаморфози и борби змије и птице више у: В. Чајкановић, „Секула се у змију претворио”, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. I, прир. В. Ђурић, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партедон М. А. М., Београд, 1994, 393–404; Б. Крстић, „Метаморфозе и окултни предмети у бугарштицама”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. V, св. 1–2, Београд, 1938, 86–92; Н. Радуловић, „Две метаморфозе у нашој епици”, *Свет речи*, год. IX, бр. 19–20, Београд, 2005, 40–42; Д. Перић, „Песма ’Секула се у змију претворио’ као епски сиже о шаманској борби чаробњака (реторика жанра)”, у зборнику: *Синхронијско и дијахронијско изучавање врста у српској књижевности*, књ. 1, уред. З. Карановић и Р. Гикић-Петровић, Филозофски факултет, Дневник, Нови Сад, 2007, 47–55; Ј. Делић, „’Секула се у змију претворио’ – симболички слојеви и епска дијахронија”, у зборнику: *Фолклор, поезика, књижевна периодика*, ур. С. Тутњевић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, 317–332; Б. Сувајић, „Змија у бугарштицама”, у: *Гује и јакрепи: књижевност, култура*, ур. М. Детелић и Ј. Делић, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 120, Београд, 2012, 95–111.

тема мање заступљена у односу на сликање ривалитета или сукоба најближих сродственика. Налазимо је у сижеима о освети члана породице (I 2) и о ослобађању заточеног брата. Начин спасавања сагласан је херојском идеалу, који захтева максимално ангажовање спасиоца – пресретање поворке са заробљеником (II 2), потрага за отетим чланом породице (II 3) и избављање из тамнице разменом (II 5. 5. 1). Ривалство међу браћом на мотивском нивоу среће се у моделима јуначких такмичења. Директан сукоб замењен је такмичењем у трпљењу жеђи (ПЦХ, 6) или је преусмерен на огледање са другим јунацима (ПЦХ, 36), односно, аждајом (СНП VII, 35). У следећим моделима браћа су један другом противници.¹²¹

6. 1. Мегдан браће у незнању

Интернационални мотив сукоба рођака у незнању углавном је расподељен на пар ујак – сестрић и на двојицу браће. Дуел браће се, за разлику од двобоја ујака и нећака, увек завршава помирењем, тако да су браћа овде само фиктивни, нереализовани противници. Песме ове групе су хомогене варијанте (СНП VII, 55; СНП Пр, 9; ПЦХ, 5; ПЦХ, 125). Заједнички композиционо-сижејни елементи су бројни. Два брата излазе испред супротстављених војски да поделе мегдан у име својих владара. Двобој је изједначен или брат на страни хришћанске војске после много муке надјача противника. Кратак разговор открива да су близанци чији су се путеви давно раздвојили (један је послат цару, други ћесару; или је један у детињству заробљен). Мегдан се прекида, а расплет је варијантан – поми-

¹²¹ А. Шмаус групише песме о завади браће у пет скупина: свађа око поделе плена, завада око деобе наслеђа, свађа на подстицај жене/снахе, борба браће која се не препознају и вила завађа браћу (А. Шмаус, *Студије о јужнословенској народној епизи*, Завод за уџбенике, Матица српска, Вукова задужбина, Београд, Нови Сад, 2011, 331). Узимајући у обзир шири словенски фонд, Д. Ајдачић допуњава ову типологију песмама Источних Словена о остављању брата у невољи (Д. Ајдачић, „Сукоб међу браћом у словенским народним песмама”, у зборнику: *Заједничко у словенском фолклору*, 169–175).

рење завађених владара, прелазак браће на хришћанску страну или повратак мајци.

6. 2. Братоубиство у незнању

Све песме ове групе су породичне баладе (СНП II, 16; СНП VI, 9; СНП VI, 10; СНП Пр, 8). Започињу разговором јунака с мајком, а кратка ретроспектива открива судбину старијег брата (махом је међу хајдучима, мада се обликује и један вид данка у крви или реалије отимања робља).¹²² Након опремања започиње потрага. У шуми га сукобе братови саборци, али га испрва не убијају, јер тражи њиховог вођу. Кад младом јунаку дозлогрди пресретање, напада хајдуке, чиме изазива реакцију харамбаше. Могућа је појачана мотивација одговора старијег брата – он сумња да је младић у гори прерушен царев делија, ловац на његову главу (СНП VI, 9). Брат тако убија брата. Рањеник живи тек толико док открије своје име и разлоге доласка. Чим спозна трагичну забуну, братоубица диже руку на себе, а у неким варијантама баладичну атмосферу употпуњава епилог о смрти мајке.

Песму о Ивином убиству брата из нехата (СНП VI, 11) од поменуте скупине разликују само детаљи. Стеван тражи брата, а коб удеси да Стевана устрељи управо он. Ивино самоубиство спречавају Сењани. Помињана варијанта претходног подтипа (СНП Шр, 40) доследно прати дату схему. Једино је сењски капетан именован као ујак, а не брат, те се условно може прикључити овом моделу.

6. 3. Свађа браће

6. 3. 1. Убиство брата због плена

Позната бугарштица о Марку и Андријашу (Б, 6) започиње братском слогом, друговањем. При подели плена, браћа се за-

¹²² Хајдуковање као позадина и епска имена накнадно су унети у стари интернационални сиж (В. Латковић, *Народна књижевност*, I, 258).

ваде око трећег коња. Марко убија Андријаша, а даље песма поприма тон баладе, прерастајући у сиже о завету умирућег јунака.¹²³

Варијанта из Црне Горе о деоби Јакшића (СНП II, 99) само првим делом, новелистичког порекла, припада овом моделу. Уместо очекиване свађе, браћа се раздвајају, а потом се сиже поклапа са схемом о љубиној завади браће.

6. 3. 2. Супарништво због девојке (љубе)

Један од образаца неостварене женидбе обухвата и варијанте о завади браће због исте девојке – виле (Е, 132; Б, 43; СНП II, 11). Почетна сцена приказује два јахача или браћу у лову. Затим се умеће договор вила да заваде браћу. Једна узима обличје девојке и постаје повод супарништву. Убиство је брзо, нејуначко. Потиснути грех искрсава кроз тужење птице без крила или брата, а када убрзо и девојка и љубавна омађијаност нестану, крвнику не остаје ништа друго него да оконча и свој живот.

Од ове схеме заплетом одступа старији запис о свађи Грује и Татомира (Е, 112), а заплетом и разрешењем песма о свађи Јакшића (Б, 42). Повод сукоба је сумња једног од браће да му брат љуби љубу. Прва варијанта надаље следи претходну схему, а друга изневерава традиционални модел и уместо раскола доноси лоше мотивисано помирење.

6. 3. 3. Љуба завади браћу

Мотивација сукоба укључује посебну улогу жене, јер она подстиче братоубиство. Њен захтев је изречен као женидбени услов (СНП II, 10) или је последица љубоморе (СНП II, 99). План је идентичан за обе обраде – према љубиној замисли,

¹²³ Шире о томе: М. Bošković-Stulli, „Balada o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu”, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb, 1975, 7–31.

деверу се током лова намењује бусија на коју његов брат намерно нагони звер. Све је припремљено као несрећни случај у ком ће настрадати невини брат (СНП II, 10). У другој варијанти формулативни исход замењен је обртом – јелен рани неправедног Шћепана, а брат га потом спасава и лечи. Након освешћивања и покајања, јунак кажњава злу жену. Тако је још једном на јаким структурном месту истакнуто да је прави кривац љуба.

Блиска је тематика двеју варијаната о искушавању љуба (Б, 41; СНП II, 100), али је њихов сижејни склоп нешто другачији (в. тачку V 1. 2. 2). Моћ зле жене овде је ограниченија, мада је она узрочник свађе или коначног разлаза међу браћом.

6. 3. 4. Љуба помири браћу

Почетни мотив свих варијаната ове скупине (Е, 121; Б, 44; СНП II, 75; СНП II, 98; ПЦХ, 39) јесте завада приликом деобе очевине око земаља или јуначких обележја – коња и сокола. Један од браће (обично старији, већ ожењен) присваја знаке старешинства, а љуби наређује да му отрује брата док је он у лову, или сам заточи брата. Милостива љуба даје деверу највреднију реликвију из родитељског дома и залог брачне среће – златну (молитвену) чашу, у замену за коња и сокола, или му открива братове намере и своју спремност да се оглуши о мужевљево наредбу. Када је склоп заснован на заточењу брата, снаја истрајно, у тајности, годинама храни и одева девера. Неправедни брат се предомисли због спољашњих околности (коњ и соко ломе ноге, крила, не трче, не лове, или га на кумство позива непријатељски владар, спремајући замку). Освешћен, хита ка дому не би ли спасао брата, а тамо га дочекује мудра љуба, која је већ изгладила сукоб. Према другачијој обради, муж послуша љубин савет и пушта брата из тамнице, а овај му помогне да умакне замци непријатеља. Помирење у завршници спаја оба модела.

VI Социјални статус

При карактеризацији епског јунака, увек се полази од његових индивидуалних ознака – номенклатуре, природе и атрибута. То, међутим, није довољно. Иако је херој својеврсни усамљеник, изразити индивидуалац, немогуће га је издвојити из породичног и социјалног окружења. И типски ликови, а посебно епски јунак, остварују се управо у друштвеној сфери. Попут породичне, и она је строго хијерархизована. У друштву владара, других јунака, окружен саборцима из чете или војске, јунак сваким својим подвигом обележава место на мапи социјалног статуса. Протагониста песама старијих времена друштвене релације успоставља с владаром или их, попут српских устаника, изграђује у војсци, док јунаци средњих времена и црногорски прваци из песама о борби за ослобођење, социјалне улоге остварују у оквиру чете.

1. Јунак и владар (господар)

1. 1. Оклеветани јунак доказује верност владару

Вукова клевета и Милошев подвиг најпознатији су мотивски склопови овог тематског круга. Могу фигурирати као заплет и расплет у оквиру исте варијанте (Б, 1; СНП Пр, 30) или су делови ширих модела припреме за бој (СНП II, 50), односно, извештаја рањеног јунака (СНП II, 49).

Целовите моделе представљају старији записи о лажној оптужби бишћанског капетана (Е, 88) и свађи Огњеног Вука и Павла Стријемљанина (Б, 14), затим песма из *Цјеваније* о Марковом војевању под арапским Оканом (ПЦХ, 73) и први део њене варијанте у другој Вуковој збирци (СНП II, 62). Сижејне подударности су следеће. Јунак верно служи сизерена или успешно ратује под његовом заставом. Љубоморни саборац (или више њих) лажно га оптужи владару за издају, односно,

одсецање или крађу мртвих глава. Оклеветани јунак различито реагује – покушава да се оправда, да се обрачуна с клеветником или се, увређен, привремено повлачи. О његовом јунаштву и оданости владару сведочи неко други, често противник. Тако се бањалучки паша залаже за лажно оптуженог капетана од Бишћа, а угледни заробљеник Хасан-паша Предојевић будимском краљу потврђује Вуков подвиг. Доказ Марковог прегалаштва и јунаштва су експлицитни коментари непријатеља, напредовање и полет арапске војске, која у Марковом одсуству стиже до царевог шатора. Ново јунаштво у завршници додатна је потврда и коначно добијање клевете.

1. 2. Владар попушта самовољном јунаку

Бројност варијаната о пркосном, непослушном јунаку последица је прилагођавања типа сувереног хероја реалнијим друштвеним околностима покоравља вишој инстанци власти. Марко је послужио као идеалан прототип. Његовом историјском признању туђинске власти епска песма је дала потпуно супротан смисао управо кроз овај сижејни модел (Е, 87; Б, 90; Б, 91; Б, 92; СНП II, 57; СНП II, 70; СНП II, 71; СНП VI, 18; СНП Пр, 43; СНП Пр, 46; ПЦХ, 111). Фигура највећег националног јунака потпуно засењује турског цара, вазалство је само формално. У истом делокругу спорадично се појављују хајдуци Михат чобанин (СНП III, 62) и браћа Нинко и Никола (Е, 82), црногорски јунак Петар Бошковић (СНП VIII, 14; ПЦХ, 42), односно, бећар Ибраим (СНП Пр, 44; СНП Пр 45). Сви они се различито оглушују о владареву наредбу и државне прописе (непоштовање рамазана, љубљење турских девојака и удовица, убијање царевих службеника и стражара). Због таквих оправданих оптужби, владар шаље улаке, а они доводе јунака. Марко и овде има посебан третман. Једино се побратим, издалека, тамбуром, усуђује да га позове цару на рапорт, а често Марко, након престапа, владару одлази сам. Искреност, духовито оправдање или претње на дивану натераће

сизерена да попусти, оправда поступак самовољног јунака, а понегде да га још и обдари. Изузетак је друга варијанта о Петру Бошковићу, где јунак признаје све, па не чекајући ни милост ни осуду, побегне с дивана.

У једном старијем запису јунакова кривица је нешто другачија. Цар шаље стражаре по Асан-агу јер је чуо да има најлепше дворе (Е, 142). Попут пркосних јунака, ага иде сам, не допуштајући да га вежу. За искрене одговоре и тумачење алегоријске слике куле цар га награђује просидбом његове кћери за свог сина. Овај сижејни модел сажет је у уводни део песме о женидби с препрекама сина Ива Сењанина (СНП VII, 13).

1. 3. Свађа јунака и владара

Ову нехомогену групу чине песме које сусрет владара и поданика претварају у свађу, конфликт, а разрешавају га различито – убиством или помирењем. Сукоб настаје због оптужбе јунака за издају (Е, 63), жалбе раје на његове зулуме (СНП VIII, 8), или увреде владара (СНП VIII, 13; СНП Пр, 65). Повод може бити и владарева љубомора на славу и јунаштво свог поданика (Б, 27) или, према архаичној матрици, на његов лепши глас (СНП Пр, 18). У завршници сизерен убија јунака, што најчешће иницира освету сродника или побратима, а то обраде води ка другачијем сижејном моделу. Могућа је и обрнута ситуација – погубљење владара, а трећи модус – помирење, карактеристичан је за варијанте о љубоморном владару.

1. 4. Служење за награду

1. 4. 1. Служење за девојку

Све песме ове подгрупе примарно се везују за тему женидбе. Однос слуга – господар наглашенији је у уводу и заплету, а затим се подређује женидбеним релацијама. Дугогодишње службе

за господареву сестру (ћерку) и провала у девојачке одаје док је њен скрбник одсутан стабилни су сижејни сегменти, на које се надовезује отмица (Е, 50; СНП II, 96; СНП III, 22; ПЦХ, 95 – тачка IV 2. 1. 3), неуспела отмица (Е, 161 – тачка IV 4. 3) или женидба с препрекама пре одвођења девојке (СНП Пр, 81; СНП Шр, 67 – тачка IV 1. 1. 1).

1. 4. 2. Служење за коња

Као што је службење за девојку централни сегмент који се варијантно рачва у неколико типова завршница, тако је и службење за коња уводни мотив који омогућава дивергентна разрешења. Дугогодишња служба без плате заправо је стрпљиво чекање прилике за отмицу чувеног коња. Јакшићи искоришћавају господарев одлазак на војну да крађом коња наплате службовање (Е, 111), а Љутица Богдан / паша Сеидим / хајдук Мијат (СНП II, 76; СНП II, 77; СНП VI, 46; СНП Шр, 12) користи срећну околност што га господар из лова пошаље по коња или сокола. Лако обмане љубу господара, изведе коња, али се варка брзо открива и за њим креће потера. Расплет је двојак – јунак успева да побегне или га господар, захваљујући кобили која је ојдребила чувеног коња, сустиже и убија.

2. Јунак у чети

2. 1. Одлазак у хајдуке

Одметање је важан сегмент епских биографија тројице хајдучких харамбаша – Старине Новака, Михата Томића и Баја Пивљанина.¹²⁴ Најчешће је представљено као ретроспективно

¹²⁴ Б. Сувајџић запажа да „епска биографија хајдука започиње његовим изласком у гору. Време које претходи хајдуковој епској иницијацији неутрално је, сижејно мртво време. Отуд хајдучка песма не инсистира на мотивима који се баве јунаковим пореклом, стицањем снаге и оружја” (Б. Сувајџић,

казивање вође о разлозима за хајдуковање, на подстицај јатака, сабораца, или противника (СНП III, 1; СНП III, 62; СНП VII, 33; СНП VII, 34; СНП IIIр, 1). Две варијанте о Михатовом окупљању дружине (СНП III, 63; ПЦХ, 59) укидају оквир и ретроспекцију. Линеарни ток започет је мотивацијом одласка у хајдуке, а завршен првом хајдучком акцијом – осветом зулумћару због којег се јунак одметнуо. Узроци Бајовог четовања, освета и мегдан у жене, три су уводна мотива варијанте из треће књиге класичне Вукове збирке – СНП III, 67. Иако се расплет наслућује, овај „комад од пјесме” не дозвољава дешифровање типа сижеа.

Инваријантни сегмент је широко развијена мотивација одлучивања на хајдуковање. Тешки економско-социјални услови (глоба освајача, намет домаћих властодржаца, високе царине, ниско вредновање надничења, доминантног облика рада у феудалном систему) иницијалан су, али не и главни разлог за одбацивање правила друштвене заједнице. Пресудна је морална неправда нанесена јунаку и његова освета, као реакција или накнадна сатисфакција.

2. 2. Маскирање хајдука

Привременом променом идентитета¹²⁵ мотивише се успешност јунаковог подвига на туђем терену. Природа ускочке акције утицала је на доминантан тип маскирања у јунака из супротног табора. Одело и изглед просјака позајмљује муж или рођак који треба да поврати заробљеног (отетог) члана породице. Такође може обући калуђерску мантију, а она није страна ни хајдуцима – Новаку и Радивоју, када спасавају заробљеног друга (ПЦХ, 66). Девојка у мушкој опреми војује, спасава заточене и проводи сватове. Маскирање је у овим примерима само један од саставних елемената

„Хајдуци и ускоци у народној поезији”, предговор антологији *Епске песме о хајдуцима и ускоцима*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2003, 35) .

¹²⁵ О начинима преоблачења више у: Н. Радуловић, „Типологија преоблачења у усменој епизи”, *Годишњак катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, год. I, Београд, 2005, 107–113.

мотивског склопа о женидби, омици или спасавању. Прикривање идентитета својствено једино хајдучкој дружини појављује се у два модела – преоблачење у женско одело и маскирање у лепог роба.

2. 2. 1. Преоблачење у женско одело

Песме ове подгрупе помињане су у оквиру сижејног типа о заштити слабих и борби за правду (одбрана девојачке части – I 1. 3 и замена на мегдану – I 1. 1): СНП III, 4; СНП III, 5; ПЦХ, 128. Специфичност модела почива највише на неуобичајеној масци јунака. Он се преоблачи у женске хаљине како би намамио зулумћара и сладострасника. При сукобу са Арапином (СНП III, 4) лажну невесту прате хајдуци – сватови, а у осталим варијантама хајдуци такође облаче женско одело и распоређују се у посебне одаје домаћина, уцењеног да на конак прими пашу и његову пратњу. Изненађене насилнике јунаци лако савладају, одбранивши част девојака.

2. 2. 2. Продаја хајдука

Продаја члана породице, заплет својствен породично-новелистичким песмама, повезан је у овој подгрупи с преваром. Она се у хајдучкој пракси легитимише као подвиг. Оваква акција карактеристична је за Новакову дружину (Б, 107; СНП III, 2; ПЦХ, 149). Кад хајдуцима понестане пара, изводе на пазар једног од њих (Грују или Радивоја), продајући га као роба. Наочитог јунака откупљује була удовица. „Драгокуп” ужива у њеном дому, добија од ње новац, оружје или одело. Врло брзо хајдук се ужели слободе, одлази у лов, а заправо користи прилику да побегне у гору, дружини. Овај основни модел из старијег записа проширен је у Вуковој збирци неуспешном потером удовичиног слуге, а у *Пјеванији* је на њега надовезан сиже о пореклу гласовитог јунака Герзелеза и његовој потрази за родитељем, која се завршава мегданом сродника.

2. 3. Хајдуци на мукама

Интернационални мотив јунака у тамници, у хајдучком кругу песама обликован је према аутентичним животним околностима. Две варијанте сликовито представљају мучење заробљених хајдука (Е, 168; СНП III, 50). Започињу разговором ухваћене браће Миливоја и Вуковоја, односно Старог Вујадина и његових синова. Искуснији брат (отац) најављује тортуру која их очекује и саветује храброст и истрајност. Мучење је формулативно понављање говора радњом – ломљење руку и ногу, вађење очију. Хајдуци стоички подносе сакаћење. Млађи запис се завршава познатом ефектном поентом о варљивим очима¹²⁶ које су издале јунака, а старији је проширен епилогом у ком хајдуке, после претрпљених мука, ослободи чета.

У четири варијанте о Малом Радо(ј)ици (СНП III, 51; СНП VI, 78; СНП IIIр, 8; ПЦХ, 56) искушавање је нешто другачије: клинци под ноктима, ударање камцијом, ложење ватре на прсима, паљење усијаним гвожђем, застрашивање отровницом, коло девојака.¹²⁷ Иако је подробно представљено, оно је овде уклопљено у шири модел ослобађања из тамнице (II 5. 4. 2), односно, женидбе (IV 3. 4).

¹²⁶ О формули клетве очију која повезује песме о мучењу хајдука са сижема о спасавању три синцира робља, в. Л. Делић, „Чарне очи, да би не гледале (О једном епском плеоназму)”, *Заједничко у словенском фолклору*, 207–226.

¹²⁷ М. Клеут доказује да се испод епске хероике и издржавања мука крије архаични слој провере, искушавања иницијанта, који настоји да постигне шаманско стање екстазе, када, како се верује, постаје неосетљив (М. Клеут, „’Мали Радојица’ у кругу варијаната и тема о шаману”, *Жанрови српске књижевности – порекло и поетика облика*, бр. 2, ур. З. Карановић и С. Радуловић, Филозофски факултет, Орфеус, Нови Сад, 2005, 11–16). В. Недић упоређује петнаестак варијаната овог круга са Његошевом обрадом, објављеном у *Пјеванији*, и проналази стилске појединости и детаље који разликују усмену творевину од сликања индивидуалног ствараоца (В. Недић, „Његошев ’Мали Радојица’”, *О усменом песништву*, СКЗ, Београд, 1976, 149–154).

2. 4. Издаја јунака

2. 4. 1. Неверни јатак

Реалије из хајдучког живота верно су представљене у варијантама о убиству хајдука на зимовнику (СНП III, 52; СНП III, 53; СНП VII, 55; СНП IIIр, 11). На почетку се хајдуци договарају где ће зимовати. Обично један од њих нема рођаке код којих би се склонио и, упркос упозорењу осталих, поверење поклања угледном Турчину (бегу, везиру). Своје домаћине обасипа поклонима, али је њихова похлепа већа. Јатак сам или на наговор љубе убија хајдука. У последњем примеру кривица је приписана беговој љуби, која убија јунака кад је муж одсутан. Пошто се с пролећа хајдук не појави на рочишту, чета га потражи. Јатаци се неуверљиво правдају да им је гост преминуо, али их ода украдена хајдукова крвава долама. Завршница је праведна освета.

Једино харамбаша Ћаче успева да избегне смрт у дому неверног јатака (СНП VII, 55). Везир му је обећао уточиште, али га ипак заточи. Ова измена је послужила да се заплет прошири новим моделом. Од потенцијалне жртве и јунака који је привремено далеко од акције, хајдук постаје протагониста. Услов за ослобађање је прихватање заточништва и мегдан у везирово име против, испоставиће се, рођеног брата.

2. 4. 2. Рођак, побратим или кум издаје јунака ради награде

Мотив издаје сродника, кума или побратима за награду коју понуди јунаков противник или непријатељски владар тематска је основа бројних варијаната.¹²⁸ Оне се даље могу груписати према начину обмане јунака. Нпр. Мајстора Манојла или Вука

¹²⁸ Стабилност овог модела и велику привлачну снагу којом у чврсту схему укључује различите јунаке доказала је М. Бошковић Stulli (М. Bošković-Stulli, „Postojanost epskog modela u dvije pjesme iz dubrovačkoga kraja”, *Narodna umjetnost*, vol. 4, no. 1, Zagreb, 1966, 19–25).

Копривицу позива неверна кума да јој крсти дете (СНП III, 45; СНП IV, 3). Противници опкољавају цркву, али хајдук не прекида обред крштавања. Божје чудо ће га потом спасти, те успева да побегне.

Тодор од Задра је на кумство преварио Видака Јовљевића, а затим га испоручио Синан-паши (СНП VII, 39). Обрт настаје када се цар нагоди с хајдуком и пусти га из тамнице. Повратник се свети неверном куму.

И Мијат Томић је позван да кумује (СНП VII, 37; СНП VII, 38; ПЦХ, 103).¹²⁹ Док Турци спремају заседу или опкољавају дом издајника, кума узалудно покушава да упозори јунака. Лако га савладају и убијају. Завршница је освета чете и преживелог саборца (сестрића). Једна варијанта из *Пјеваније* (ПЦХ, 108) само се другим делом придружује овој подгрупи. Најпре је представљен раскол у чети, а следећи наративни блок, о издаји хајдука, сажео је експозицију прескочивши домамљивање – хајдук се затекао у кумовој кући јер је рањен. Издаја и убиство јунака су инваријантни сегменти, док освета може да изостане, као у песми о смрти Мијата Томића (СНП VII, 38).

Рођак Матељевића својеволно се прихвата задатка да паши од Грахова/Нихшића изда чувене хајдуке (СНП VIII, 11; ПЦХ, 33). Не само што доводи Турке у њихов дом, већ сам убија рођаке. Управо зато губи пашино поверење. Паша сам кажњава повериоца, убицу и издајника свог рода, чиме делокруг налогодавца проширује функцијом осветника.

У поглављу о ослобађању (тачка II 5. 5. 5) било је већ речи о пуштању на слободу хајдука којег је издао побратим Лука Шаке-тић / Вук Шалетић (СНП VIII, 10; СНП IIIр, 18; ПЦХ, 80). Лука Пустахија / Пејо Никчевић ослобађа се сам након домамљивања на побратимство – СНП IV, 13; ПЦХ, 118; ПЦХ, 139 (тачка II 6. 5).

¹²⁹ Мотив неверног кума доследно се везује за погибију Мијата Томића (Б. Сувајдић, „Поезија стварности и стварност поезије (Песме о смрти хајдука и уско-ка)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 36/2, МСЦ, Београд, 2007, 118).

2. 4. 3. Харамбаша издаје јунака

Овај тип харамбаше антијунака није много фреквентан (Е, 131; СНП IV, 23; СНП VII, 54). По правилу, предводи непријатељску чету, а издаје пребега из српске средине, прихватајући мито ускочких (црногорских) првака. Харамбаша хотимично шаље јунака у заседу противничке чете. Јунак гине (Е, 131; СНП IV, 23) или, захваљујући срећним околностима, надјача бројније нападаче, а потом се свети издајнику и преузима место вође (СНП VII, 54). Колебање између дивергентних разрешења сведочи о лабавој, непрецизној релацији певач – јунак. Осциловање јунака од позиције жртве до победника и харамбаше од пола помоћника до пола издајника директна је последица продора реалија у песму. Познати су бројни примери мешовитих чета или промене страна у етнички и конфесионално некохерентним, пограничним срединама, какве су до XIX века биле Војна крајина и Црна Гора.¹³⁰

2. 4. 4. Подвиг изневерених јунака

Индијектно се групи песама с главним мотивом издаје могу придружити и примери у којима чета напушта поприште, остављајући једног (или двојицу, тројицу) јунака с бројнијим непријатељем. За разлику од претходних подгрупа, изневеравање није планирано, издајници нису у дослуху с непријатељем, већ је дезертерство последица кукавичлука. На фону оваквог поступка, глорификују се усамљени подвижници. У уводном делу, чета креће на тежак задатак. Мато води јунаке на Сењ (Е, 64), Комнен барјактар с 30 добровољаца креће по Хајку у Удбину (СНП III, 26), Сењанин Тадија с дружином планира напад на Хасан-агу

¹³⁰ S. Nazečić, *Iz naše narodne epike, I dio. Hajdučke borbe oko Dubrovnika i naša narodna pjesma*, Svjetlost, Sarajevo, 1959, 151–167; Р. Пешић, „Старији слој песама о ускоцима”, *Анали Филолошког факултета*, св. 7, Београд, 1967, 50; Н. Крнјевић, *Živi palimpsesti ili o usmenoj književnosti*, 251; Б. Сувајинић, „Хајдуци и ускоци у народној поезији”, 46.

Куну и његове Крајишнике (СНП III, 39), а чета харамбаше Ђачета пресреће цареву мирију (СНП VII, 45). Успут, на сваком конаку, дружина се полако осипа, ускоци (хајдуци) сукцесивно дезертирају или побегну у јеку одсудног сукоба. Најхрабрији не одустају, сами испуњавају задатак.¹³¹ Мато Грануловић износи смртно рањеног Дукића Јована и још граби трофеје – калпак и перје барјактара и велики сењски алај барјак; Комнен отима Хајкуну и на повратку спасава отете девојке; Сењанин Тадија, Јован Котарац и Комнен везују целу противничку чету, а Гаврил Реновац и Мато Ришњанин једини не устукну пред потером и сачувају богат плен отет од Турака. Уследи повратак подвижника и, у већини песама, одавање признања за јунаштво.

Групи се може условно придружити и „Бој на Чокешини” (СНП IV, 26). Један за другим се повлаче Ђурчија, Мијајло Ружичић и Чича Јаков са својим саборцима, а Турцима се супротстављају једино браћа Недићи, Дамњан Кутишанац и Дамњановић Панто с неколицином устаника. Подвижници и издајници формално су представљени као читаве чете, мада су заправо доминантни поједини јунаци.

2. 5. Подвиг добровољца на непријатељској територији

Упад на туђу територију уобичајен је начин четовања и доминантан облик борбе песама средњих времена. Зато су и сижеи о усамљеном добровољцу који начини подвиг у непријатељској средини веома бројни. Јунак једини има смелости да испуни вођин захтев или сам иницира своју акцију пред надређенима. Понекад се послужи маском просјака, или се лажно представи као неко из редова противника. Природа подвига узроковала је некохерентност групе. Јунак обично доноси плен (СНП IIIр, 53),

¹³¹ Иако у неким песмама ове групе функцију главног актера може делити више јунака, не могу се посматрати као скупина или колективни лик, јер сваки од њих дела појединачно, има сопствени задатак. Нпр. Јован Котарац једини сме да оде по овна деветака, а Комнен барјактар у извидницу (СНП III, 39).

токе (СНП III, 65), намирнице и оружје (ПЦХ, 31), воду жедном владару (Б, 101; СНП Пр, 69; СНП Пр, 74) или граби чувену турску лепотицу (песме о отмици девојке из туђе средине – тачке IV 2. 1; 2. 3; 2. 4; 2. 5). Ухода (посланик) ретко остаје у границама задатка. Додатно се потврђује домамљивањем непријатеља (Е, 77; СНП VII, 42; СНП IVр, 1) или победом у витешком надметању (Е, 77; СНП III, 65; СНП VII, 41). Откривање идентитета доноси нов заплет – заробљавање јунака и ослобађање сопственом умешношћу, или се завршава бегом. Обрт поново настаје када потеру дочекају јунакови саборци.

Две песме комбинују издају и подвижништво у противничком табору. Први пример је из *Пјеваније* – „Лазар Пециреп” (ПЦХ, 132). Започиње по обрасцу сижеа о издаји рођака/кума/побратима (тачка VI 2. 4. 2), а другим делом прати завршницу модела о подвигу на непријатељској територији. Бег Љубовић уцењује Луку Радовића да му изда хајдука Лазара Пецирепа и његова два синовца. Лука невољно пристаје, а затим мења првобитни план и бега домамљује у заседу хајдука. Песма о издаји Ђура од Риђана (СНП VIII, 9) последније прати образац ове групе. Променом делокруга добровољца, оно што је требало да буде подвиг прераста у издају. Ђуро једини пристаје да уходи Турке, али убрзо издаје побратиме и саборце, откривајући противницима даниште морачких ускока.

3. Јунак у војсци

3. 1. Јунак дуго војује у царевој (краљевој) војсци

Интернационални мотив дугог одсуства јунака ради рата који води суверен најчешће се смешта у иницијалну позицију сижеа о спасавању или кажњавању љубе. Маркова љуба налази се овога пута на позитивном полу (два старија записа о сукобу Марка и Мине – Б, 7; Б, 86), док је лик жене војводе Ђурице моделован

као тип невернице (СНП Пр, 20; СНП Пр, 21). Проширивањем почетног мотива настали су сижеи који првим делом тематизују војевање, а другим ослобађање, односно, освету прељубници и поробљивачу. Ту се убраја класична варијанта из Вукове збирке о Марку и Мини (СНП II, 62), а на другој страни, песма о неверној љуби бана Милутина (СНП II, 31).

Најчистији модел, ослобођен примеса других сижејних типова, постављен је у иначици из *Пјеваније* о Марковом војевању под Оканом (ПЦХ, 73). На почетку владар позива јунака у рат. Јунак се одазива, а потом дуго војује прослављајући се подвизима. Када га љубоморни саборци оптуже владару да се нечасно бори, повлачи се, увређен. Борби се враћа тек када и сам владар буде угрожен, потврђујући репутацију најбољег војника, добро знану непријатељу. Победом заслужује признање сизерена, што овај потврђује обилатом наградом. Оваква схема поклапа се с првим делом помињане варијанте о Марку и Мини (СНП II, 62), а редукована је за сегменте о лажним оптужбама и повлачењу из боја у песми о бану Милутину и Дуки зулумћару.

Средишњим делом сижејног тока, групи се може прикључити и „Милост матерна” (ПЦХ, 71). Уводни мотиви и завршница припадају песмама о породичним односима. Будимска принцеза, незадовољна удајом за нејаког Лазара, сурова је према свом младом војну. Убрзо, он одлази у деветогодишњи рат, тамо се прекали, ојача и стаса. Поверење тазбине задобија спасавањем таста, будимског краља, под чијом се заставом бори. На повратку кажњава охолу љубу и враћа породични углед.

3. 2. Мегдан у град (територију)

Освајање града или одређене области централни је мотив бројних песама новијих времена. Везује се претежно за колективног јунака и хроничарско певање. Јунак који мегданом осваја територију углавном је заточник владара. Побеђујући најбољег

представника противничке војске, решава дотад неизвестан исход рата, а његов владар задобија опседани град (област). Изузетно, мегдан може бити прекинут. Двојица браће, један заточник цара, а други ћесара, остављају оружје кад открију своје порекло, а победу односи хришћански владар или се склапа примирје – СНП Ир, 9; ПЦХ, 5; ПЦХ, 125. (О томе је било речи у поглављу о породичним односима – тачка V 6. 1).

Најпознатији заточник који владару доноси кључеве тврдог града јесте заменик будимског краља / краља Вукашина – Змај Огњени Вук. Три од четири варијанте о мегдану Вука и Злоте Протопопе / Николе Протопопића заправо су мегдани за освајање Сплета/Беча (Е, 59; Б, 15; ПЦХ, 152). Марко Краљевић, султанов посинак и слуга, обрачунава се с Мином, затим плени Костур, а потом предаје цару дотад неосвојиви град (Б, 87; ПЦХ, 37). Ипак, задобијање града у поменутиим варијантама споредан је мотив у односу на мегдан са поробљивачем дома и отмицарем жене. Сиже се развија по моделу спасавања отете љубе, тако да се може говорити само о тематској блискости с песмама ове групе.

Неуобичајено за ускочки миље, град Јајце ће мегданом против Асан-аге освојити Иво Сењанин (Б, 110). Такође, попут јунака старијих времена, појединачни мегдан с турским изазивачем деле Милош Стојићевић (СНП IV, 32) и Лазар Мутап (СНП IV, 39). Док се Милош огледа с Мехом Оругџијем, масовна борба се стишава, обе војске посматрају дуел. Српски јунак победом утврђује превласт устаника над облашћу око Дрине. Победа Лазара Мутапа, браниоца Карађорђевог части, над Арапином из Видина, царевим представником, утолико је значајнија, јер је улог читава Србија.¹³² Победу потврђују и остали јунаци – по окончању мегдана разрачунају се с Турцима Видинлијама.

¹³² Етапе радње ове песме подударне су мегдану између Арапина и спасиоца девојке (види нпр. студију: S. Samardžija, „Marko Kraljević i Arapin”, *Књижевност и језик*, год. XXVIII, св. 3–4, Београд, 1981, 227–242). Паралеле се успостављају између протагониста: пасивни владар (цар/Карађорђе), заточник

3. 3. Девојка у царевој војсци

За девојку у мушком оделу обавезно се везује делокруг главног јунака. Помињани су сижеи о спасавању члана породице (тачка II 5. 3), спровођењу сватова (тачка IV 1. 2. 3), преудаји за ускочког првака (тачка IV 3. 1). Најпознатији је ипак модел о војевању у царевој војсци (Б, 96; СНП III, 40; СНП Пр, 59; СНП Пр, 67; ПЦХ, 107). Заплет почиње царевим позивом брату или остарелом оцу на дугогодишњу војну. Уместо њега, одазива се девојка маскирана као јунак. Истиче се подвизима и убрзо привлачи пажњу. Идентитет мора да потврди огледањем у вишебоју и/или искушавањем пола. Мудра девојка се не да преварити. Расплет је тројак – сама открива идентитет на поласку, те се за њом безуспешно отисне потера; одаје се кушачима тек кад је на сигурном; или се с тајном враћа кући. Удаја у финалној позицији такође је нестабилан сегмент.

Овакву схему модификује варијанта из *Пјеваније*. Када заручник буде позван у бој, девојка у мушком оделу полази с њим. Победом у витешком такмичењу заслужује место барјактара. Лепотом осваја багдадску принцезу, а она лажном младићу и нападачима отвара капије утврђеног града. Цар девојку и њеног вереника награђује ослобађањем војне обавезе. Завршница се улива у доминантан модел – повратак, откривање идентитета, венчање.

3. 4. Закасниели јунак

Прототип закасниелог јунака у српској епској поезији јесте трагични кнежев војвода Мусић Стеван (СНП II, 47). На почетку се опрема за бој и договара са слугом о поласку. Памти кнежеву клетву и брине да не задоцне. Љуба предосећа несрећу, али не успева да их задржи. Одлазе на разбојиште и најпре сусрећу Косовку девојку.¹³³

(Марко / Лазар Мутап), противник (Арапин), жртва (царева ћерка / Србија), и етапа радње: учена, проналажење заточника, мегдан, награда (благо и слобода).

¹³³ Девојка на косовском ограшју сагледана је у распону од виле (N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, MVTC, Beograd, 2003, 274) и валкире, „избирачице мртваца” (А. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени*

Препознавши клобук у њеној руци, јунак закључује да је битка одавно почела. Без премишљања, улази у већ окончани бој и славно гине.

Класична варијанта из Вукове збирке заправо је једини целовити модел. Старији запис о Косовском боју компримује га у експозицију (Б, 1), а варијанта из необјављених Вукових рукописа скраћује сиже на припрему, злослутни сан и полазак у бој (СНП Пр, 31). Бушић Стјепан и Посавчић Стефан модификују донекле и делокруг закаснелог јунака. Стјепан, истина, стиже последњи на разбојиште, али пре одсудне битке. Из варијанте о Посавчићу Стефану не може се сазнати да ли јунак и његов слуга стижу на време.¹³⁴

3. 5. Извештај јединог преживелог јунака

Вести о току и исходу боја поверене су гаврановима или јунаку учеснику. Извештај преживелог ратника ретко се јавља самостално, пре се уклапа у шире моделе о бици, односно, смрти јунака (нпр. завршница песме о Косовском боју – СНП Пр, 30).¹³⁵ Први део песме „Цар Лазар и царица Милица” – СНП II, 45 тематизује полазак јунака на Косово, а други је извештај слуге о боју, јунацима и издајнику.

епике, 142–143), до трагичног људског бића (З. Карановић, „’Косовка девојка’ – текст, контекст и жанровске импликације песме”, у зборнику: *Жива реч*, 301–315). Косовка девојка која сусреће закаснелог јунака такође спаја амбивалентне представе о воденој вили, веснику смрти, божанској мајци и јутарњој звезди, с трагичним удесом вереница и удовица (С. Самарџија, „Из Мајдана чисто сребрнога”, *Ликови усмене књижевности*, ур. С. Самарџија, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, 136–138).

¹³⁴ Испитујући мотив закаснелог јунака у косовској традицији, В. Питулић је приметила да народни певач није увек имао исто решење. Оно варира од доказивања у већ завршеном боју и кнежевог праштања до немогућности укидања клетве (В. Питулић, „Епске биографије косовских јунака (Прилог проучавању веродостојности песама)”, у зборнику: *Ликови усмене књижевности*, 112).

¹³⁵ Н. Милошевић-Ђорђевић, *Косовска епика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990, 28; С. Петровић, Предговор антологији *Косовска битка у усменој поезији*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2001, 31–32.

Сижеи чији је централни мотив управо извештај јунака нису бројни. Везују се највише за Први и Други косовски бој (Е, 73; Б, 29; СНП II, 49; СНП II, 51; СНП Пр, 32), а ређе за судбину појединца у другим биткама (Б, 78; СНП III, 31; СНП IV, 50). Нехомогени и неразуђене композиције, додирују се једино у средишњем сегменту – приповедање о боју. Извештају претходи сусрет владара или члана породице с гласником (јунаком), често смртно рањеним. Он стиже у двор или у свој дом. Понегде га на разбојишту затиче жена која тражи своје синове, мужа или вереника (царица Милица, Косовка девојка). После ретроспективног казивања о борби и погибији истакнутих јунака, у неким варијантама, извештач умире.

Знатно су заступљеније варијанте које почивају на композиционој схеми гаврана гласоноше¹³⁶, обликоване кроз дијалогску форму мање или више развијеног извештаја.

VII Смрт јунака

Ретке су целовите јуначке биографије које прате јунаково рођење, брзо одрастање и стицање првих ратничких вештина, полагање испита зрелости, бројне јуначке подвиге и завршавају се смрћу, тј. повлачењем јунака са херојске сцене. Обавезан сегмент су једино подвизи. Није тако редак ни мотив смрти јунака, управо зато што се између подвига и смрти може повући знак једнакости. Осим тога, херојски патос искључује трагичан поглед на смрт.

Најчешће је смрт протагонисте само завршница и критеријум за позитиван, односно, негативан предзнак у оцењивању успешности јунакове акције, а не целовити модел. Нпр. неуспешно ослобађање (тачка II 7), неостварена женидба (смрт младожење – IV 4. 6, заручник гине у бици – IV 4. 8. и смрт као

¹³⁶ Г. Геземан, *Студије о јужнословенској народној епизи*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд, 2002, 137–139.

последница деловања више силе – болести, урока и вила – IV 4. 9). Финални мотив смрти налазимо и у сижеу о последњем подвигу болесног јунака – I 1. 2, као и у песмама о породичним односима (варијанте о неверној жени – V 1. 1. 2, сукобу браће – V 6. 2. и 6. 3, сукобу сестрића и ујака – V 5). Леталан исход често је последица преваре (убиство најбољег такмичара – III 1. 1), издаје (VI 2. 4) или поремећених односа јунака и владара (VI 1. 3. и 1. 4. 2). Преклапање делокруга јунака и жртве усложњава и сижејне моделе, али и улоге и међусобне релације осталих учесника у радњи.¹³⁷

Кад је реч о сижејним схемама, малобројне су варијанте које се могу потпуно подвести под модел смрти. Целовит образац је редак; он сажима или искључује околности које доводе до смрти и фокусира се на умирање, самртни чин. С друге стране, одсуство активности увек води ка жанровској модификацији, па у овом случају епска песма „клизи” ка балади.

1. Погибија у бици

1. 1. Смрт изузетног борца

Страдање јунака је чест мотив у масовним сукобима чета или војски. Певач је ту усмерен на исход битке, а помињање погинулих јунака захтев је који намећу реалистички принципи и узуси хроничарског певања. Супротно томе, песме грађене по сижејном обрасцу смрти јунака у борби масовну сцену битке сажимају у увод, а онда истичу изузетног појединца и његов подвиг који се завршава смрћу. Сукоб Сењана и Турака на отвореном мору већ на почетку прераста у опис погибије Ђура Даничића и Шима Латинина (Е, 94). Још један старији запис из исте збирке (Е, 128) само оквирима одговара сижеима о сукобу чета, а главни део радње прати успехе, рањавање и смрт Мурата-харамбаше. Самоубилачко јуришање Вука Мићуновића на непријатељску ка-

¹³⁷ С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 189.

пију (СНП IV, 2) и организација отпора и јуначка одбрана младог Пеја Мрчарића (СНП IV, 6) централни су моменти варијаната о ширем сукобу. Доминира храбар чин, подвиг који јунака води у славну смрт. Формулативно, епилог може бити проширен ауторским коментаром, похвалом или тужбалицом рефлектора (вођа, саборци) и сахрањивањем јунака.

Условно се овој групи може прикључити и кратка балада о погибији Радића Вукојевића (Б, 48), јер изоставља увод који би дао прецизније податке о сукобу. Безимени су и гоничи који савладавају несрећног јунака, симболички представљени синегодохом „три копја”. Заплет истиче „худу срећу”¹³⁸ доброг јунака (клизање коња).¹³⁹ Такође се, само по најопштијим сличностима, у скупину може укључити и старији запис о погибији Радосава Сиверинца (Б, 49)¹⁴⁰. Почетни мотиви четовања прерастају у драматичан мегдан нападача и чувеног јунака, којег такође напусти срећа – не успева да узјаше разиграног коња. Убрзо ипак стиче предност, али настрада поверовавши противнику који понуди примирје и сарадњу.

¹³⁸ О дуалистичкој концепцији добре и лоше (худе) среће у усменој епизи, више у: Д. Перић, „Бог и срећа јуначка (веровања у судбину, срећу и вишу силу у Вуковим записима српске усмене епике)”, *Српски језик, књижевност, уметност. Бог*, књ. II, Филолошко-уметнички факултет, Скупштина града Крагујевца, Крагујевац, 2012, 66–67.

¹³⁹ Х. Крњевић у овој безимености јунака, неумитности броја три и случају који узрокује трагичан исход сагледава типична обележја баладе (Н. Крњевић, *Lirski istočnici. Iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, BIGZ, Jedinstvo, Beograd, Priština, 1986, 201–209). Обредно-митолошку подлогу ове бугарштите истражује З. Карановић („Смрт Радића Вукојевића – тестамент, херојски ламент, обредна инсценација”, *Годишњак Катедре за српску књижевност и језик са јужнословенским језицима*, VI, 2011, 119–130), а поетичке особености М. Павловић (М. Pavlović, „Uz smederevsku bugaršticu”, *Obredno i govorno delo*, Prosveta, Jedinstvo, Beograd, Priština, 1986, 58–61).

¹⁴⁰ Подробну анализу ове песме даје С. Самарџија („Једна песма ’на међи’ времена и облика”, *Годишњак Катедре за српску књижевност и језик са јужнословенским језицима*, V, 2010, 155–171).

1. 2. Погибија јунака који није желео да изостане из битке

Речи које Секула у песми бр. 157 *Ерлангенског рукописа* упућује свом ујаку Јанку на поласку војске из Будима, а које говоре о његовој искреној жељи да окуси жар борбе „волим бити другом арамбаша / него бити драгој дрвоноша” могу послужити као мото свим песмама ове групе. Њихов протагониста је најчешће дете, млад јунак, који жели афирмацију и славу (Секула – Е, 157; Б, 19; СНП II, 85; СНП II, 86; Мујо Љубовић – Е, 61), а исти делокруг деле и косовски јунаци, обавезани кнежевом клетвом, личним и националним поносом, Мусић Стефан – СНП II, 47 и Југовићи – СНП II, 45. Сижејне подударности су следеће. Spreма се одсудна битка и владар окупља силну војску, све мушке главе, чак и кљасте, слепе, нејаке (СНП II, 86). На поласку, жена (сестра, мајка или љуба) узалудно моли владара да не води јунака или преклиње самог јунака да не иде у бој. Овај архаични мотив појачан је у неким варијантама сличном молбом девојака белјара (була) док војска пролази. Оне позивају јунка да се осврне, да их погледа, а песма СНП II, 86 имплицитно помиње табу гледања и опасност од урока. Јунак не остаје, нити се осврће. Девојачка клетва индиректно призива смрт, а она је брза, неминовна, било да јунак страда нехотице, од прве пушке, или после изузетног подвига.¹⁴¹ Три варијанте о Секулиној метаморфози у змију маркирају случај, грешку, као узрок његове смрти, а епилогом закорачују и у модел о завету умирућег јунака. Погибија Југовића представљена је у форми извештаја, па се тако ова песма и другим делом сижеа и мултипликованим јунаком удаљава од основне схеме.

¹⁴¹ Девојке на води, бедему или вратима, граници два света, медијатори су и „демонске господарице лиминалног простора с којима је контакт потенцијално опасан и фаталан” (Л. Делић, „Чарне очи, да би не гледале (О једном епском плеоназму)”, у зборнику: *Заједничко у словенском фолклору*, 212).

*

Варијанте о погибији заручника у бици (Б, 8; Б, 20; Б, 21; Б, 32; СНП II, 51) увршћене су у модел неостварене женидбе – тачка IV 4. 8). За претходну групу везује их фокусирање на младог јунака и његову недовршену иницијацију, као и архаични мотив сусрета са женом пре поласка у бој.

Оквирно, сижејном типу смрти јунака у бици припадају и песме о смрти рањеног гласника (Б, 78; СНП III, 31), али их композиционо-сижејни елементи пре сврставају у образац извештаја из боја (тачка VI 3. 5). Исте околности погибију закаснелог јунака (тачка VI 3. 4) такође шире одређују као погибију у бици.

2. Јунак пре смрти уништава атрибуте

Наднравне особине нашег највећег националног јунака условиле су и начин његове смрти. Онај који се не боји „на земљи јунака” не може умрети „од јунака ни од оштре сабље / од топуза ни од бојна копља”, већ „од Бога од старог крвника”. Тиме, међутим, идеал херојске погибије и смрти од оружја није нарушен. Свест о крају пута, трезвеност која се не препушта јадиковању, прагматично уништавање „добара” да се њима непријатељ не користи, самртни чин декларишу као достојан и јуначки. Други део све три варијанте о Марковој смрти (СНП II, 74; СНП Пр, 62; ПЦХ, 121) прераста у сиже о завету умирућег јунака.

Три песме о смрти војводе Пријезде компримују овај модел на сижејни сегмент и уклапају га у шири образац битке (Е, 70; СНП II, 84; СНП Пр, 78). Када пркосни војвода сазна да је даља одбрана тврђаве немогућа, уништава јуначке атрибуте које непријатељ потражује. НепокOLEбљивост, истрајност и у смрти, високо етичко начело, супружничка оданост, национални понос, све то краси Пријезду и његову љубу када без двоумљења скачу у мутну Мораву.

3. Завет умирућег јунака

Опраштање јунака и предсмртно завештање предмет су посебне тематске обраде.¹⁴² Већ почетна статична ситуација – јунак лежи рањен – жанровски програмира даљи ток сижеа. Одуство активности, премештања у простору, искључивање класичног епског заплета и конфронтације с противником, затим исповест јунака и молба изречена на самрти, елегична интонација и лирски пасажии, овај сижејни образац смештају на границу епске песме и баладе. Саговорник је саборац (Е, 89)¹⁴³, сведок погибије (СНП II, 85; СНП II, 86), намерник који пронађе самртника (Б, 2; Е, 96; СНП II, 74; СНП III, 32; СНП IIр, 62; ПЦХ, 121), мајка (СНП III, 31), побратим (Б, 16), слуге (СНП VI, 6; ПЦХ, 104), онај ко је савладао јунака (Б, 6; Б, 48) или животиња која се нађе уз рањеника (Е, 86; СНП VI, 27). Последњи завет везан је за место и начин укопа, преношење поруке мајци, вереници, расподелу атрибута и збрињавање породице, или је то захтев за осветом. Смрт, а затим и испуњење јунакове последње воље завршни су варијантни сегменти, често изостављени, будући да се поштовање самртног завета, као и табу, не доводи у питање.

Помињана пасивност протагонисте и приближавање балада-ма условили су мали број варијанта које у потпуности одговарају

¹⁴² О старини и распрострањености мотива о предсмртним заветима сведоче и паралеле са средњовековним записима на стећцима (Б. Сувајцић, *Јунаци и маске*, 163–164).

¹⁴³ Старији запис о смрти Ђура Даничића (Е, 89) истиче молбу рањеног јунака да га побратим сахрани крај мора и скеле, где се сустичу дванаест путева. Јунак лежи „украј друма у трави зеленој”, а необичан избор места сахрањивања и, уопште, везивање интернационалног мотива предсмртног завета за његов лик, Б. Сувајцић доводи у везу са историјским околностима погибије сењског војводе и потоњих догађаја. Јураја Даничића убили су Дубровчани у заточеништву, а његови потомци и земљаци дуго су се светили, нападајући дубровачке бродове све до 1613. г. (Б. Сувајцић, „Поезија стварности и стварност поезије (Песме о смрти хајдука и ускока)”, 115–116).

прототипском обрасцу. Завет умирућег јунака најчешће је други сегмент сижеа и надовезује се на динамичнији опис погибије јунака. Када је предсмртна порука сажета у први сегмент, односи се углавном на позив који гласник (неретко амбивалентне животиње – орао, гавран, вук) треба некоме да пренесе. Основна схема је даље проширена доласком јунакове мајке (Е, 86) или игумана да би причестио и сахранио јунака (Маркова смрт у варијанти СНП VI, 27).

Аманети владара на болесничком одру или у боју творе посебне моделе, који због делокруга протагонисте излазе из оквира ове студије.

СИЖЕ И СИЖЕ

ЈЕДНОСТАВНИ, ПРЕПЛЕТЕНИ И СЛОЖЕНИ СИЖЕИ

Појам сижеа у народној поезији везује се најпре за име Александра Веселовског и његову *Историјску поетику*. Полазећи од мотива – „најпростије приповедне јединице”, он дефинише сиже као „тему у којој се снују разне ситуације – мотиви”.¹⁴⁴ Другим речима, мотиви конституишу сиже. Руски формалисти разграђују ову теоријску основу, оповргавајући просто схватање сижеа као низа мотива, при чему праве дистинкцију између фабуле и сижеа. Према мишљењу Томашевског, сиже јесте укупност мотива у узастопној вези, али је од посебног значаја њихов „уметнички саграђен распоред”, организација дела, односно начин „увођења грађе”.¹⁴⁵ И Путилов исправља Веселовског – сиже није низ мотива, него низ серија, блокова мотива, чије значење није прост збир значења мотива који улазе у његов састав.¹⁴⁶ Говорећи о структурама сижеа епских песама и биљина, појашњава да је сиже „основа епске песме”, „сама песма”, „душа епоса”¹⁴⁷, тј. конкретно збивање, представљено као низ епизода, садржај усмерен на главну епску колизију и однос свих ликова. С. Самарција

¹⁴⁴ А. Веселовски, *Историјска поетика*, ZEEPTER BOOK WORLD, Београд, 2005, 599.

¹⁴⁵ Б. В. Томашевски, *Теорија књижевности*, СКЗ, Београд, 1972, 199–200.

¹⁴⁶ Б. Н. Путилов, „Мотив как сюжетообразующий элемент” у: *Типологические исследования по фольклору. Сборник статей памяти Владимира Яковлевича Проппа (1895–1970)*, Наука, Москва, 1975, 152.

¹⁴⁷ Б. Путилов, „О структуре сюжетообразования в былинах и юнацких песнях”, *Македонски фолклор*, Скопје, 1970, 9.

такође наглашава узастопност и повезаност мотива и догађаја у конкретном делу (варијанти).¹⁴⁸ Путилов јасно разграничава сиже, тј. садржај песме, од типа схеме и сижејне теме, као видова уопштавања сижеа. Сижејна схема представља сажето излагање чворних момената блиских сижеа, а тема је инваријантна формула која обухвата више сличних сижеа и омогућава обједињавање схема према заједничкој колизији.¹⁴⁹

Последњи закључци веома су важни за прецизирање појма сижејног модела. Наиме, он мора укључити и сижејну схему и тематику, заправо, обједињује тематско-композициони принцип. Геземанов појам композиционе схеме, који је он подробно представио на примерима „зова виле”, „гаврана гласоноше” и „сна и тумачења сна”, не обухвата тематску компоненту, те тако остаје на равни технике, поступка, начина структурисања. Зато је могуће да иста композициона схема буде и подређена и надређена сижејној, јер нпр. може да функционише као увод, део заплета, а постоје и песме које целу причу уклапају у њу. Наводећи пример песама о пропасти манастира, Геземан заправо показује како сижејни модел може бити само једна од „реализација” или „попуна” композиционе схеме „сан и тумачење сна”.¹⁵⁰

Ипак, појам сижејног модела много је комплекснији од појма композиционе схеме. Л. Делић дефинише сижејни модел као „најмањи заједнички садржалац свих песама једног круга варијаната”, односно, „збир могућности које пружа усмена традиција у задатим оквирима”.¹⁵¹ Тешкоће прецизног одређивања границе варијанте¹⁵² преносе се и на омеђавање сижејног модела,

¹⁴⁸ С. Самарџија, *Увод у усмену књижевност*, Народна књига, Алфа, Београд, 2007, 56.

¹⁴⁹ Б. Путилов, „О структуре сюжетообразования в былинах и юнацких песнях”, 9–10.

¹⁵⁰ Г. Геземан, *Студије о јужнословенској народној епизи*, 128–143.

¹⁵¹ Л. Делић, *Живот епске песме: „Женидба краља Вукашина” у кругу варијаната*, 52, 53.

¹⁵² Већ је и сам појам варијанте вишедимензионалан. То може бити свако ново извођење било ког усменог дела (С. Самарџија, *Увод у усмену*

поготово што се у пракси овај појам употребљава на различитим типолошким нивоима.

Разврставање сижеа почиње од типова. У одабраном корпусу групише се седам типова: 1. заштита слабих и борба за правду; 2. ослобађање; 3. јуначка такмичења; 4. женидба; 5. породични односи; 6. социјални статус (песме о односу јунака и владара и о положају појединца у чети, односно, у војсци) и 7. смрт јунака. Затим се овај најопштији и претежно тематски план шири на подтипове, који тематици придружују и неку најопштију схему радње (избављање из тамнице, ослобађање члана породице или женидба с препрекама, женидба отмицом и сл.); подтипови потом обухватају групе (нпр. јунака из тамнице избавља побратим, ангажовани спасилац, девојка, итд.); групе су надређене подгрупима (девојка јунака из тамнице ослобађа откључавањем, помажући му док симулира смрт или на путу до губилишта); подгрупе се гранају на скупине, итд. Ланац се завршава појединачним сижеима. Разгранатост типова није симетрична нити изоморфна. Нпр. један од подтипова песама о заштити слабих и борби за правду јесу варијанте о борби јунака против виле. Гранање се овде брзо зауставља (уз мале варијације – укидање харача или спасавање зачараног побратима). Истом типу припада и убијање насилника, али се овај подтип рачва, између осталих, и на групу замена на мегдану, а она на подгрупе: борба с изазивачем, мегдан у жене, укидање свадбарине, итд. Почев од типа и тематске равни, постепено се на сваком дубљем нивоу појачава структурно-композициони аспект, а схема прецизира, да би појединачни сиже, на најдаљој тачки, био конкретна непоновљива реализација

књижевност, 22), затим, творевина која „преузима структурне или сижејне особености” неке друге, потом, творевина која се од друге из исте хијерархијске равни разликује по неком мотиву (R. Pešić, N. Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, IRO „Vuk Karadžić”, Beograd, 1984, 263), или су варијанте усмени поетски продукти у оквиру једног жанра, са истим основним мотивом и блиским током радње (M. Kleut, *Narodna književnost. Фрагменти скрипти*, Филолошки факултет, Нови Сад, 2006, 17).

општијих модела. И као што тип сижеа није сижејни модел јер му недостаје макар најопштија схема (па била то и хорацијеvски схваћена композиција као редослед радње), тако ни појединачни сиже није модел јер му недостаје макар и најнижи ниво уопштавања. Појам сижејног модела се равноправно употребљава на свим осталим нивоима типологизације, од подтипа до круга варијаната.

Ова непрецизност потиче од саме природе модела. Сваки модел изграђен је пресликавањем и уопштавањем не истих него сличних конкретизација. Сличност, блискост, а не истоветност, захтева да се на равни модела сижеи уопште, представе схемом, чији су сегменти надређени, заједнички именитељи за делове радње конкретних сижеа. Нпр. одсуство јунака општи је назив за сегмент који се у појединачним сижејним реализацијама остварује као одлазак у лов, рат, на свадбу, као боравак у тамници, боловање и сл. Осим оваквих варирања делова сижеа који даље различито усмеравају радњу, чинилац који отежава прецизно одређивање граница сижејног модела јесте и недоследност појављивања појединих сегмената (нпр. потеря или одсуство потере у моделима о отмици). Немогуће је утврдити до ког нивоа сме ићи типизација схеме једног модела. Јунаштво на туђем терену представља један уопштен модел, али нема сумње да он модел јесте: јунак одлази у непријатељску средину, тамо почини подвиг, и након тога се враћа. Отмица девојке или спасавање сужња могу бити управо неки од подвига на туђем терену, и такође би се могли равноправно представити одговарајућим сижејним моделима, који су, овог пута, прецизнији, детаљнији.

Комплексност појма сижејног модела темељи се, с друге стране, и на јединству тематско-структуралног принципа у његовој основи. Ово начело подразумева и паралелизам међу ликовима свих сижеа који улазе у модел, такође и симетричност њихових међусобних односа. Тако се опет враћамо поменутој Путиловљевој дефиницији сижеа – збивање представљено кроз низ епизода, усмерених на колизију и односе ликова. Треба дода-

ти још и да се, упркос очигледној разлици између појмова сиже и сижејни модел, као диференцијацији конкретног и општег, у теоријској употреби уобичајило њихово замењивање.

Појединачни сижеи групишу се и типолошки разврставају према тематско-структуралној сличности. Већини песама одговара један сижејни модел, али нису тако ретки примери који тематски захватају два или више модела, или који настају комбинавањем различитих сижејних схема. Тако можемо говорити о једноставним, преплетеним или сложеним сижеима.

У испитаној грађи српске епике највише је једноставних сижеа, тј. оних који се могу представити искључиво једним сижејним моделом. Још је Шмаус подвукао линеарност хришћанске епске песме у односу на крајишку епику. Насупрот развијеној и веома разуђеној радњи муслиманских песама на српском језику, хришћанска епска песма је праволинијска, једнокружна и ограничена „на једну у себи заокругљену радњу”.¹⁵³ Примери једнообразних целовитих сижеа јесу три варијанте о прелажењу одређеног растојања на коњу, из подгрупе сижеа о огледању коња, а у оквиру специјализованих јуначких такмичења (СНП VI, 79; СНП IIр, 75; СНП IIр, 76). Кајица Радоња (од Кратора Раде) опклади се с побратимом Турчином Карајлијом (Емином Каралијем, Емином Корајлијом) да ће за један дан одјахати до Новог (Кратова) и вратити се. Док се јунак одмара, љуба му припрема коња. Као што је и обећао, Раде успева да испуни свој део опкладе, а доказ да је заиста био у далеком граду јесте хоџино (кадијино) писмено сведочанство. Завршница је наплата дуговања или опраштање живота побратиму.

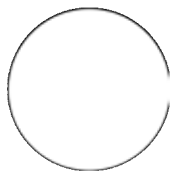
Једноставан сиже не значи аутоматски и једноепизодичност, тј. једноставну композицију, нити сведеност радње. Детаљи, разуђеност, широко развијене епизоде, прикључивање мотива карактеристичних за друге сижејне моделе не нарушавају концепцију једнолинијског сижејног тока и једне доминантне теме. Тако

¹⁵³ A. Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*, 115.

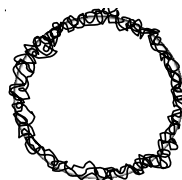
песма „Мајстор Манојло” (СНП III, 45) одговара моделу рођак, побратим или кум издаје јунака ради награде (тип: социјални статус, подтип: јунак у чети, група: издаја хајдука). Њена експозиција, међутим, уобличена је као епизода о разлозима одметања у хајдуке. Како је читав сиже о одметању компримован у уводну епизоду, а даљи ток радње и тематски и композиционо одговара поменутом моделу, можемо говорити о једноставном сижеу.

Мегдан против хвалисавца бројна је група у оквиру јуначког мегдана као такмичарске дисциплине. Све песме које улазе у овај модел имају једноставне сижее. Најпознатији примери, варијанте о дуелу Марка и Филипа (Филипа) Мацарина (Шокчића, Драгиловића), започињу јавном похвалом противника да ће победити највећег јунака. Марка о томе најчешће извести побратим, а онда се он сам упуту Филиповом двору. Сусрет с арогантном противниковом љубом, а потом и кажњавање горде жене ударцем и отимањем ћердана, уједно су одговор и изазов. Све се разрешава кратким мегданом, у ком Марко савлада хвалисавца. Једна рукописна варијанта (СНП Пр, 56) проширује и понегде мења ову заједничку схему. Разуђене епизоде о Марковом путовању и боравку у Будиму (прелазак преко реке, сусрет с бељарама, предах у крчми, наручивање хлеба и ужине, залагање буздована) нису битно пореметиле линију сижејног тока. Сиже се некад деформише у кулминационом сегменту. Изостаје мегдан против „ваљеног Филипа”, а тријумф у дуелу се замењује мотивом карактеристичним за песме о ослобађању – спасавањем давно отете девојке (сестра Мартолоз Николе). Међутим, чак ни тада нема преплитања или удвајања сижеа, једнообразност је сачувана.

Усложњавање на тематско-мотивском плану не мора пратити и структурално удвајање. Тако настају преплетени сижеи – прелаз од једноставних ка сложеним. Они имају једну целовиту радњу, а тематски представљају два или више модела. Ако се једноставни сиже може дефинисати као једнокружан, онда би преплетеном одговарала скица испреплетане кружнице.

Сл. 1 – Једноставни сиже

Сл. 2 – Преплетени сиже

Преклапање може бити последица ширења јунакових делокруга. Тако су Драгић војвода (СНП III, 55) и Вук Деспотовић (СНП VI, 59) заменици остарелог оца/владара у борби против његовог изазивача, а уједно такмичари и женици који љубу стичу добијајући је на мегдану. Хајдучки подвиг одбране девојачке части редовно укључује и маскирање хајдука (СНП III, 5; СНП III, 66; ПЦХ, 128). Модели се и овде само тематски преплићу, а комбинавања двеју сижејних схема нема, образац је исти, заједнички.

Некада оквирни, или још чешће, завршни мотиви дају додатно осветљење и проширују значење. Тако смрт у бици сенчи судбину Мусића Стевана, закаснелог јунака (СНП II, 47). Погибија јунака у финалу додаје се мотивима заваде браће и неостварене женидбе у варијантама о свађи браће због виле (Е, 132; Б, 43; СНП II, 11). Преплитање с породичном тематиком увек води ка померању жанра у правцу породично-новелистичких сижеа, а с друге стране, мотив смрти уноси трагичку димензију балада. Питање жанра зависи умногоме од претежности епско-лирских мотива. Њихова већа заступљеност, варијанте о братоубиству ради виле првенствено сврстава међу баладе уобличене по правилима епске стилизације. У примерима о Боланом Дојчину (Дојчилу, Иви Карловићу) – Е, 110; СНП II, 78; СНП Пр, 63, породични односи и смрт подређени су подвигу болесног јунака, те нема искорака из епског жанра.

Преплитање, најзад, може бити условљено проширењем перспективе наратије. Иако певач фиксира своју идеолошку тачку посматрања за позитивног и/или националног јунака, није ретко

повремено премештање у непријатељски табор и фокусирање на противника, с напоменом да „идејна слика света”¹⁵⁴ остаје доследно везана за јунака¹⁵⁵. У уводу и заплету јунак углавном „трпи деловање непријатељских сила”¹⁵⁶, противникова акција покреће радњу. Обрнута перспектива, смештање почетне радње на непријатељску територију, честа је експозиција песама из ускочке средине, као и песама о бојевима у црногорској хроничарској и устаничкој епици.¹⁵⁷ Нпр. једна варијанта о отмици и избављању сењских девојака (СНП Шр, 32) започиње договором Бродарића Мија и Асан-аге за напад на Сењанке. Затим се сцена премешта на извор, где девојке захватају воду, и на отмицу. Тек у завршници, појављује се Иво Сењанин, јунак ослободилац, сустиже Турке и ослобађа девојке. Имајући у виду тежиште приповедања, овај пример би се могао сврстати међу неостварене женидбе. С друге стране, подвиг сењског капетана, носиоца етичких вредности певача и заједнице, сугерише да је реч о спасавању робља. Преношење перспективе са отмицара на жртве, а потом и на ослободиоца, сведочи о осциловању сижејног модела између различитих „протагониста” у појединим сегментима радње. Стога је најисправније говорити о преплитању два модела. Још један пример преплитања чак четири модела налазимо у варијантама о последњем подвигу Ђура Даничића, када спречава преудају своје жене (СНП VII,

¹⁵⁴ В. А. Успенски, *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*, Nolit, Beograd, 1979, 15.

¹⁵⁵ Чак и када се цела радња премести у турску средину, као у Вишњићевом „Боју на Мишару”, идеолошка тачка певача и колектива испољиће се кроз ангажовани извештај рефлектора – гавранова.

¹⁵⁶ С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 292.

¹⁵⁷ Разматрајући структуру постфолклорних епских хроника, С. Ђорђевић Белић детаљно образлаже промену традиционалних епских образаца, посебно преобликовање и префункционализацију иницијалних формула хроничарских песама (С. Ђорђевић Белић, *Постфолклорна епска хроника: жанр на граници и границе жанра*, Чигоја штампа, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2016, 75–102).

31; СНП VII, 32): неостварена женидба (муж на свадби своје жене), неверна љуба, подвиг болесног јунака и смрт.

Сложени сижеи настају удруживањем два једноставна или повезивањем више једноставних или преплетених сижеа. Тематско усложњавање, за разлику од преплетених сижеа, овога пута прати и развијање композиционог склопа, те се јасно распознају додири и границе модела који улазе у састав сложеног сижеа. Нпр. први део варијанте о Марковом лову с Турцима (СНП II, 70) организован је као такмичење и обрачун с непоштеним везиром и његовим делијама, а затим се на њега наставља сиже о рапорту, у ком владар одобрава јунаков поступак. Два модела – такмичење и извештај владару улазе у састав овог сложеног сижеа неизмењени, уносећи све сегменте радње које имају као самостални једноставни модели. Зато је њихово уклапање видљиво, а две схеме у сложенијој конструкцији јасно разграничене.

Међутим, сижеи који изграђују један сложени сиже не морају бити једнако развијени, нити међусобно пропорционални. Неки од њих може бити сведенији у односу на други, али ако садржи главне етапе радње као и целовити, самостални, полазни сиже, и даље говоримо о споју сижеа и сижеа. Компримовање сижеа може ићи до равни епизоде или чак мотива, али тада не постоји развијени сижејни ток, већ само тематско-мотивска подударност са одговарајућим ширим сижеом. Већ је било речи о таквим једноставним моделима чији се сижејни ток оваквим проширењима бочно грана, али задржава једнообразност и праволинијску усмереност радње. Епизода или мотив освете уобичајено затварају песме о издаји и смрти хајдука, сижејно не усложњавајући модел на који се надовезују. Нпр. чета се освети неверном јагаку јер погуби Рада од Сокола (СНП III, 52; СНП III, 53) или похлепном куму за смрт Мијата Томића (СНП VII, 37; ПЦХ, 103). Ако се уместо мотива или епизоде на почетни сиже надовеже други, настаје сложени сиже. Додавање сижеа о освети срећемо нпр. у варијанти о ослобађању и смрти Краљевића Андрије (СНП VI, 17). У првом делу Марко сазнаје да има

давно одведеног брата, одлази маскиран међу Турке и у братовљев дом, опија га и изводи из непријатељске средине. Овај сегмент одговара сижеима о потрази и спасавању отетог члана породице. Затим радња креће у другом правцу. Андрија уснут ожедни, свраћа у крчму, где га бројнији непријатељ лако савлада. Марко потражи брата, а потом кажњава његове убице. У фантастичној завршници, мртва Андријина глава уздиже пред мајком Маркову вишеструку одмазду. Други део радње, тако, у потпуности прати схему модела освете нечије смрти: домамљивање жртве; члан породице дознаје / стиже на место злочина; освета крвнику.

НАЧИНИ ИЗГРАДЊЕ СЛОЖЕНОГ СИЖЕА

Уклапање појединачних сижеа у сложени приближно одговара општим законитостима компоновања¹⁵⁸ у приповедном жанру. Далеко најфреквентнији начин удруживања јесте надовезивање једног сижеа на други. Епску технику карактерише уланчавање мотива и линеарни след догађаја, будући да се поетска творевина саображава захтевима аудитивног пријема. Потребна је поступност да би певачев „извештај” могао да се прихвати, па се редослед казивања поклапа са следом догађаја.¹⁵⁹ Трагајући за добром песмом и добрим певачем, најважнији Вуков критеријум био је појам реда, казивање по реду.¹⁶⁰ Зато и сложени сижеи претежно настају уланчавањем јединичних сижеа. Пример

¹⁵⁸ Данас општеприхваћене типове степенасте, прстенасте и паралелне новелистичке композиције у теоријску науку увео је В. Шкловски, а на роман их је применио Б. Томашевски (В. Шкловский, *О теорији прозы*, Советский писатель, Москва, 1983, 34–62, 217–222; Б. Томашевски, *Теорија књижевности*, 279–281).

¹⁵⁹ Р. Павличић, „Епско pjesništvo” у зборнику: *Uvod u književnost*, прир. З. Škreb i А. Stamač, Globus, Zagreb, 1986, 415.

¹⁶⁰ Н. Милошевић-Ђорђевић, *Казивати редом: прилози проучавању Вукове поетике усменог стварања*, Рад, КПЗ Србије, Београд, 2002, 34–35.

једног таквог јесте и помињана варијанта о спасавању и смрти Краљевића Андрије.

У одабраном корпусу епских песама углавном се повезују два, а могуће је надовезивање и три сижеа, мада знатно ређе. Срећемо га нпр. у особеним варијантама о погибији војводе Момчила (Б, 97; СНП II, 25; ПЦХ, 147): неверна љуба уништава јунакове атрибуте (преплетено са смрћу јунака), младожења намерно убија девојку и замена невесте. Даље уланчавање није уобичајено, јер би претерана разуђеност нарушила целовитост радње којој свака епска песма тежи. Зато се и сижеи који се удружују узрочно повезују по логичком следу. Након дугог војевања у царевој војсци, следи спасавање отете жене (варијанта о Марку и Мини – СНП II, 62) или кажњавање невернице („Бан Милутин и Дука Херцеговац” – СНП II, 31). На издају и заробљавање хајдука надовезује се ослобађање (нпр. три варијанте у којима побратим превари и поведе Луку Пустахију / Пеја Никчевића, а он се успут ослободи сам – СНП IV, 13; ПЦХ, 118; ПЦХ, 139). Храброг јунака, победника у витешком надметању, заточе, па се радња наставља као сиже о ослобађању (нпр. варијанте о Милошевом пребацивању цркве буздованом у Латинима – СНП II, 37; СНП Пр, 27; ПЦХ, 123), или се утакмица завршава масовном борбом (песме о смрти војводе Кајице / Облачине Рада – СНП II, 81; СНП Пр, 77; ПЦХ, 74).

Песма о Марку и његовом сестрићу Змајогњеном Вуку (СНП VI, 19) пример је лабавијег надовезивања сижеа. Први је мегдан ујака и сестрића у незнању, у другом се преплићу спасавање робља и укидање свадбарине, а завршници припада сиже о борби против виле. Сукоб започиње пошто Вук, „младо момче”, не пристаје да се Марку уклони с пута. Пред крај мегдана, када младић увелико надјача и натера Марка да се дохвати Шарца, јунаци откривају сродство, те се дуел прекида. Затим Вук одлучује да потражи Арапина, насилника и зулумћара који је наметнуо порез, свадбарину и поробио девојке и невесте. Пошто савлада Арапина, његову пратњу и ослободи робље, Вук одлази

ујаку, који га чека крај Дунава. Тамо нагло клоне. Испостави се да га је зачарала вила, Арапинова посестрима. Натеравши вилу да излечи Вука, Марко враћа и свој јуначки ореол. Три оделите целине јасно се уочавају. Шав је нарочито видљив између првог и другог сижеа јер изостаје мотивација за Вуков нови мегдан. Логика каузалности није нарушена при преласку из другог у трећи део, вила се свети за смрт побратима, али је ова закаснела реакција додатно разлабавила сижејни ток. Очекивало би се да се вила појави у критичном тренутку мегдана, као пресудан помоћник. Одступање је последица њеног измењеног делокруга – она је помоћник противника и њена интервенција би, формулативно, донела пораз супротној страни, тј. Вуку. С друге стране, овакво измештање је послужило да се надовеже нови сиже, о борби јунака с вилом. Улога савладавања виле додељена је Марку, па је његова победа у финалу не само рехабилитација пораженог јунака, него и последица епске инерције, сећања на познатији модел. Такође, народни певач инсистира на уравнотежењу епске славе двојице јунака. Вук надјачава ујака, али се борба окончава помирењем, затим је он подвижник у другом делу радње, да би на крају Марко избио у први план и победом и мудрим саветом искуснијег ратника млађем да се побратими с вилом. Оваква симетрична концепција, ма колико се њена три сижеа осећала као лоше спајање оделитих песама, од почетка је усмерена према поенти, која истиче баланс између снаге младог мегданције и мудрости прекаљеног борца: „Тешко вазда ујку без сестрића, / А сестрићу без ваљана ујка”.¹⁶¹

¹⁶¹ У завршном сегменту може се развити и потпуно супротна карактеризација Марка Краљевића. Тада ујак на превару погуби бољег од себе иако је сродство откривено (СНП Пр, 39). Различите квалификације истог јунака посебан су истраживачки проблем. Такве обраде могу бити последица различитих процеса: времена и терена бележења; слабљења популарности или постојане глорификације; става аудиторијума, удела певача или певачеве тежње да у тренутку импровизације одговори на афинитет и очекивања публике.

За разлику од овог примера, где се јединични сижеи просто надовезују и остају неизмењени, постоје и они код којих додир уланчаних сижеа узрокује веће или мање деформације појединих сегмената радње. Најприметнија је измена завршнице првог сижеа зарад мотивације увођења наредног и ублажавања прелаза. Провала у девојачке одаје обично се завршава заједничким бегом. Међутим, Шћепан Јакшић (СНП Пр, 81), Мићо Анђелић (СНП Шр, 67) и Белил-ага (Е, 24), након обљубе девојке, одлазе сами мада не намеравају да одустану од женидбе и упркос томе што су испуњени сви услови за отмицу (девојачки скрбник је одсутан, робиња је подмићена, нема других чувара, нити потере). Оправдавање јунака страхом није кључ промене сижеа у млађим записима. Остављање девојке и бег карактеристично је само за антијунаке, и то у поступку наглашене негативне карактеризације кукавица наспрам јунака подвижника. Овде то није случај, јер ни Шћепан ни Мићо нису негативни јунаци. Једини разлог овакве измене јесте настојање певача да прошири нарацију надовезивањем још једног сижеа, а то је женидба с препрекама пре узимања девојке, односно, у старијем запису, женидба без препрека.

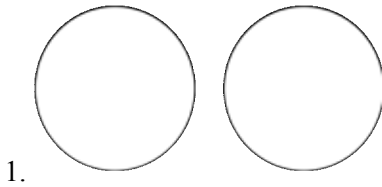
Односи међу сижеима потврђују неколико типова веза:

- произвољно надовезивање;
- узрочно повезивање без измена на саставу;
- узрочно повезивање са променом уланчаних сижеа на споју;
- чврсто срастање надовезаних сижеа.

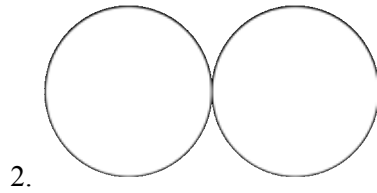
Последњи поступак, као и низање логички неповезаних сижеа (помињани пример удруживања првог и другог сижеа у варијанти о сусрету Вука и Марка), није тако чест. Примењен је нпр. у новелистичкој породичној песми о завади браће због жене „Милан-бег и Драгутин-бег” (СНП II, 10). Почетак одговара епској женидби с препрекама (невеста као препрека), а завршница моделу о љуби која завади браћу. Немогуће је прецизно повући граничну линију на којој престаје један и почиње други

сиже. Испуњење невестиног услова за довршење свадбеног обреда – деверова глава, померено је у други део, а припрема за братоубиство пажљиво је вођена од почетног обећања датог љуби у ложници, преко занемареног пророчког сна и позива у лов, до даривања снахе првог јутра по њеном доласку у нов дом, а пред полазак у планину. Тако су, заправо, два сижеа преплетена један својим крајем, а други почетком, у средишњем делу ове варијанте, а обраду прате и жанровска колебања, тј. прожимања епике и баладе.

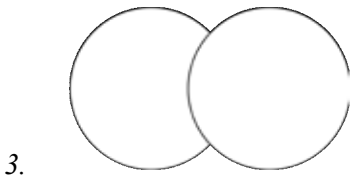
Типови надовезивања два сижеа редом су графички представљени на следећим скицама (1. произвољно надовезивање логички неповезаних сижеа; 2. логичко надовезивање без измене на споју сижеа; 3. логичко надовезивање са изменом завршнице првог сижеа; 4. чврсто срастање надовезаних сижеа):

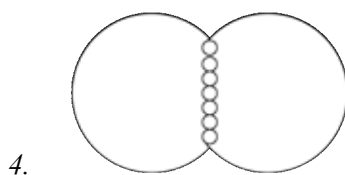
Сл. 3 – Произвољно надовезивање логички неповезаних сижеа

Сл. 4 – Логичко надовезивање без измене на споју сижеа

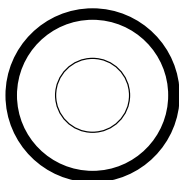
Сл. 5 – Логичко надовезивање са изменом завршнице првог сижеа

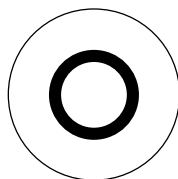
Сл. 6 – Чврсто срастање надовезаних сижеа

Осим надовезивањем, сижеи улазе у састав сложеног сижеа и поступком размицања једног да би се обухватио други, односно уметањем једног сижеа у други, оквирни. У основи, реч је о

симетричним поступцима, а дистинкција је направљена да би се нагласила доминација спољашњег или унутрашњег сижеа. Када се тематско-наративна окосница поклапа са спољашњим сижеом, говоримо о размицању, а када такво средиште почива на унутрашњем сижеу, док је спољашњи само оквир, поступак слагања сижеа посматрамо као уметање. Размицање и уметање може се скицирати концентричним круговима, при чему је у првом поступку наглашен спољашњи, а у другом унутрашњи круг:

Сл. 7 – Размицање

Сл. 8 – Уметање

Примере спајања сижеа техником размицања налазимо у песмама о женидби с препрекама, које се шире за неки тип такмичења. Тако све песме о савладавању низа од три, четири препреке у тазбини обухватају вишебој, а бројни женици који девојку стичу испуњењем једног услова морају да победе у кошији (нпр. Стојан Јанковић – СНП Шпр, 50; СНП Шпр, 51) или пливању (Иво Сењанин – Е, 100).

Доминантан сиже у сложеној конструкцији о двобоју Баја Пивљанина и бега Љубовића (СНП Ш, 70) јесте спољашњи – мегдан против гласовитог јунака преплетен са неоствареном осветом нечије смрти. Делокруг осветника и изазивача формулативно је резервисан за позитивног јунака, а овде се, неуобичајено, таква функција додељује бегу Љубовићу. Тек када се мегдан размакне и у своје оквире прими превару осветника и издају побратима, јунак и противник враћају своје примарне делокруге, а победа у неравноправном мегдану и кажњавање издајника удружују националну и етичку валоризацију.

Старији запис о неверној сестри Бодолића Богдана (Е, 129) започиње као новелистички породични сиже – брат сазнаје да има давно уграбљену сестру, опрема се и полази јој у походе. После наоко срдачног дочека, сестра га опија и везује. По повратку из лова, зет планира да га умори, нудећи му избор смрти. Богдан бира јуначку смрт, од сабље. Обрт настаје када победи зета и његову бројну пратњу у неравноправном мегдану. Завршница је формулативно кажњавање неверне сестре вађењем очију. Јунаков подвиг не остаје само у породичним оквирима, већ им додаје и епску, херојску димензију. Размицањем сижеа о неверној сестри да би се уклопио сиже о избору смрти остварује се жанровско померање, којим се приповедна песма преводи на епску раван.

Сиже о избору смрти који послужи за подвиг ослобађања, на истој унутрашњој позицији, постаје доминантан када се уклопи у типичне епске околности, представљене моделом о подвигу јунака на туђем терену. Претежност унутрашњег сижеа сигнализира да је реч о уметању једног сижеа у други. Секулин одлазак на непријатељску територију и суочавање с турским царем, у којем га најпре извештава о чувеној јуначкој тројци, а потом се ослобађа уз помоћ светитеља или сопственом снагом и умешношћу, мотивисано је, у два варијантама, задатком да своме војсковођи донесе воду (Б, 101; СНП Пр, 74).¹⁶² Иако прегнантни мотив затварања и ослобађања воде отвара могућност комплексног дијакронијског повезивања с митолошком матрицом¹⁶³, оквирни сиже, у који је интегрисан, потпуно је заклоњен

¹⁶² Веза мотива доношења воде владару и тројице добрих јунака забележена је још у „Другој књизи Самуиловој”. Давид опкољен филистејском стражом пожели воду са витлејемског студента. Тројица добровољаца, најбољи јунаци у његовој војсци који појединачно савлађују стотине непријатељских војника, пробијају се кроз обруч и доносе војсковођи воду („Друга књига Самуилова која се зове и Друга књига о царевима”, гл. 23, 8–16, *Библија* или *Свето писмо Старога и Новог завјета*, Издање Библијског друштва, Београд, 1991, 308).

¹⁶³ Асимиловање и епско стилизовање старијег мотива подразумева и парадигматско повезивање ликова старијег, митолошког, и млађег, епског,

унутрашњим сижеом о Секулином ослобађању. У „Пјесни цара Сулеимана” (Б, 101), после чудесног ослобађања, Секула умиче потери и враћа се под ујакон шатор, али – празних руку. И жедни генерал, и жедна војска, и јунак подвижник, заборавили су на воду. Ипак, певачево изостављање поменутог архетипског мотива у завршном делу оквира једва је приметно, готово небитно, јер је доминација уметнутог сижеа толика да овај пропуст не нарушава стабилност целовитог, сложеног, сижеа. Планирани подвиг замењен је још већим јунаштвом.¹⁶⁴

Још један пример уметања јесте варијанта из Вукових необјављених рукописа о женидби Стојана Јанковића (СНП Шр, 49). Стојан се жени чувеном турском лепотицом из куће Ветли-Беговића, коју за њега отима Иван-капитан, својеврсни заточник, добровољац. Овај његов подвиг заправо представља „тежак задатак”, женидбени услов за руку Јелице, Стојанове сестре. Централна женидба (Стојанова) и она на маргинама (Иванова) граде сложени сиже уметањем отмице у женидбу с препрекама.

Јасна дистинкција размицања и уметања није могућа само у ретким случајевима уравнотежености спољашњег и унутрашњег сижеа. Равнотежа није последица само квантитативне уједначености, приближног броја стихова и равномерне заступљености оба тематско-сижејна блока, него пре свега почива на идејном балансу и узајамној комплементарности два спојена сижеа. Тако се за песму насловљену „Кајање и исповијест Марка Краљевића” (СНП VI, 21) не може рећи ни да је изграђена размицањем модела јунак оставља оружје да би се обухватило спасавање

слоја. „Тако турски султан постаје супституција демонског бића које има функцију да затвори изворе и узрокује космичку сушу, а наш јунак културни херој пред којим стоји задатак да поврати поремећену хармонију у природи” (Б. Сувајџић, *Јунаци и маске*, 64).

¹⁶⁴ И у поменутој библијској паралели владар не утоли жеђ. Давид пролива воду, намењујући је Господу, увидевши тежину и ризик подвига смелих, оданих јунака.

робља, нити да се спасавање робља уметнуло у сиже о покушају остављања ратничког заната. Уочи Ускрса, Марко се заклиње мајци да ће оставити оружје, исповедити се и причестити. Полази без оружја, а мајка га носи, бојећи се невоље. Успут среће робље, које га моли за помоћ. Када покушај откупа пропадне, а Турци га појуре, Марко ће прихватити оружје од мајке, савладати противнике и ослободити поробљене. На исповести је зато најпре прекорен, али пошто игуман дозна праве разлоге крвављења руку на највећи хришћански празник, благосиља га и опрашта свих грехова. Тако је неопходност употребе оружја поткрепљена недостатком икаквих другачијих могућности да се учини добро дело, а величина племенитог подвига уздигнута тешкоћама и искушавањем.

Тачка додира спољашњег и унутрашњег сижеа зависи од поступка њиховог спајања. Сложени сиже изграђен техником уметања распоређује на следећи начин етапе своје радње: увод с почетком заплета и други део расплета поклапају се са почетним и завршним оквиром, тј. спољашњим сижеом, док је тежиште наратије (заплет, кулминација и почетак расплета) смештено у унутрашњи сиже. Тако три варијанте о јунаку који излази из тамнице да поврати отету жену или спречи њену преудају (Тодор Поморавац – Е, 78; Бановић Секула – СНП VI, 75 и Ускок Радојица – СНП VI, 76) у први део оквира смештају боравак у тамници, добијање гласова о преудаји и нагодбу с поробљивачем, а у завршницу – ослобађање. Централни сиже обухвата маскирање, савладавање противника и откривање правог идентитета.

У супротном, симетричном, поступку размицања, тачка прекида спољашњег и увођења унутрашњег сижеа поклапа се с крајем заплета. Унутрашњи сиже представља, заправо, кулминацију. Бројни примери у којима је заплет продужен, а кулминација одложена, померају тако унутрашњи сиже даље од геометријске средине песме. Нпр. доминантан сиже у песми „Човјек-паша и Михат чобанин” (СНП III, 62) одговара моделу владар попушта самовољном јунаку. Врхунац после

којег паша одлучи да пусти јунака, еквивалентан придодатом унутрашњем сижеу, померен је у други део интегрисане радње, а то је Михатов последњи одговор, искрена прича о разлозима одметања.¹⁶⁵

Три досад поменути поступка спајања сижеа – надовезивање, размицање и уметање – еквивалентни су композиционој техници изградње степенасте, односно прстенасте структуре. Како паралелно вођење више радњи хришћанској епској песми није својствено¹⁶⁶ (с извесним ограђивањем кад је реч о сижеима о масовним биткама и с колективним протагонистом), тако у састав сложеног сижеа само изузетно улазе паралелни једноставни или преплетени сижеи. Нарација је концентрисана на једног (понекад на два-три комплементарна) јунака, прати једну његову акцију или више њих, које се узастопно нижу, прекидају, настављају, или се неке од њих умећу, односно шире за друге. Чак и кад се радња повремено премешта у непријатељски табор, тачка гледишта се углавном не одваја од јунака, па су паралелни сижејни токови ретки. Они би захтевали двојицу или више равноправних про-

¹⁶⁵ Ово је веома занимљив пример вишеструког колебања. Први део песме – метафора о породичној задрузи и изобиљу мотивски се додирује с песмама о хваљењу породице из које ће бити изабрана царска невеста – нпр. Е, 142, или царски зет – СНП VII, 13 (С. Самарџија, „Слојеви једне метафоре (између календарске године и патријархалне задруге)”, *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, II, 2006, 50–61). Чудесна кула подсећа на вилин град – СНП I, 226, односно цркву коју у митолошким песмама зида девојка – СНП I, 234 (Исто, 41–46). Неустрашива и цару непокорна лепота девојка, у чијем се лику мешају атрибути националног епског борца и старог женског божанства (Н. Крњевић, *Lirski istočnici. Iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, 132), сродна је лику силног чобанина (М. Бошковић-Stulli, „Pjesma o silnom čobaninu”, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, 68–76).

¹⁶⁶ Шмаус примећује да су паралелне радње проблем у свакој епици, а у српској епској поезији, за разлику од крајинске епике, „uzastopnost izlaganja paralelnih događaja lako dolazi u sukob sa težnjom za pravolinijskim vođenjem radnje” (А. Schmaus, *Studije o krajinjskoj epici*, 127).

тагониста са различито усмереним активностима, које се могу, али и не морају укрстити.

И када се паралелни сижеи спорадично јаве, никада самостално не граде сложени сиже, већ им се обавезно придодаје још неки модел надовезивањем, размицањем или уметањем. Познате су две симетричне, паралелне отмице у песми о женидби Ива Сењанина (СНП III, 26): Комненова крађа Хајке из Удбине и отмица Анђелије и сењских девојака коју изведе Хрњо Мустаф-ага, у споредном сижејном току. Сваки од ова два паралелна сижеа преплетен је са још по једним, па се онда удружују са још једним. Најпре се преплићу (обележено знаком =) сиже о подвигу на туђем терену и отмица девојке из куће, па се размичу (знак {) за два надовезана сижеа (знак +) – издају чете и неостварену отмицу, а ова отмица је пак преплетена са спасавањем робља:

отмица из куће = подвиг на туђем терену {(чета издаје јунака +
неоств. отмица = спас. робља)

Овакав знатно сложенији поступак спајања сижеа подразумева, дакле, комбиновање помињаних начина спајања сижеа, у овом конкретном случају, паралелног позиционирања, размицања и надовезивања. „Косовка дјевојка” (СНП II, 51) удружује надовезивање и уметање. На преплетени сиже о неоствареној женидби због смрти вереника и погибији јунака надовезује се најпре извештај јединог преживелог јунака, па се заједно умећу (знак {) у сиже о жени на разбојишту. Складу целине доприноси и избор ретроспективе као примарног поступка обликовања.

(неостварена женидба = смрт + извештај јединог преживелог
јунака)} жена на разбојишту

Варијанта о покушају женидбе Гојеног Алила ћерком бана од Уцбара (СНП VII, 17) првим делом одговара сижеима о добијању девојке постављене на кошију. Јунак побеђује у трци, али када се

открије да долази из непријатељског табора, девојку препуштају Комлену барјактару, а јунак доспева у тамницу. На иницијативу његовог брата, вође крајишких Турака, бан од Уџбара, несуђени таст, пушта га на слободу. Дакле, неостварена женидба се размиче за кошију, а затим се на њих надовезује сиже о ослобађању из тамнице на интервенцију угледног јунака (владара):

неостварена женидба {кошија + ослобађање на иницијативу
угледног јунака

Из исте збирке је и варијанта обрнуто симетричне структуре у односу на претходни пример. „Харамбаша Ђаче и брат му Милован” (СНП VII, 55) почиње издајом јатака на зимовнику. Травнички везир, домаћин и издајник, заточи Ђачета, а хајдук добија прилику за ослобађање ако везира замени на мегдану. Испоставиће се да се бори против рођеног брата, од којег је давно растављен. Мегдан се завршава помирењем, осветом везиру и преласком браће у хришћански табор. Овде се на издају надовезује замена на мегдану, док је у њу уметнут мегдан браће у незнању:

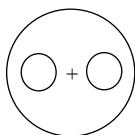
неверни јатак издаје хајдука + замена на мегдану {мегдан
браће у незнању

Комбинацију размицања и уметања срећемо у двама варијантама о Малом Радо(ј)ици / Ограшићу Раду (СНП III, 51; СНП IIIр, 8). Централни сиже настаје преплитањем ослобађања преваром, ослобађања уз помоћ девојке и женидбе. Он је уоквирен спасавањем робља, а истовремено се шири, размиче за сиже о хајдуку на мукама:

спасавање робља {ослобађање преваром = ослобађ. уз помоћ девојке =
женидба {хајдук на мукама

Неки од наведених примера сложених сижеа насталих комбиновањем, по свим естетским критеријумима, спадају у најуспелија усмена поетска остварења. Талентовани певачи су их компоновали пажљиво, смислено, водећи рачуна о редоследу уклапања, размери и односу према целини, коју ни у једном тренутку нису губили из вида. Притом, треба приметити да се најчешће комбинују три сижеа (рачунајући преплетени сиже као један, јединствен, што он, по својој структури, и јесте).

Ови примери илуструју најчешће начине комбиновања у оквиру ширег, сложеног сижеа. Ако сваки сиже који се комбинује графички представимо кружницом, структура „Женидбе Ива Сењанина” и „Косовке дјевојке” одговара једном ширем кругу – спољашњи сиже, унутар којег су мањи кругови – два унутрашња сижеа. (Графички приказ размицања и уметања је исти јер се ради о симетричним, огледалским поступцима, али би се размицање и уметање могли додатно означити наглашавањем спољашњег круга, односно, унутрашњих кругова.)

Сл. 9 – Комбинација размицања/уметања и надовезивања

Поступак примењен у песми о неуспелој женидби и ослобађању Гојеног Алила (размицање, па надовезивање) сликовито се представља следећом графиком:

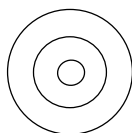
Сл. 10 – Комбинација размицања/уметања и надовезивања

Надовезивање и уметање сижеа у песми „Харамбаша Ђаче и брат му Милован” обрнуто је симетрично:

Сл. 11 – Комбинација размицања/уметања и надовезивања

На крају, комбинацију размицања и уметања у структури варијаната о Малом Радо(ј)ици могуће је представити као три концентрична круга. (Иста слика применљива је и на двоструко уметање, односно двоструко размицање.)

Сл. 12 – Комбинација размицања и уметања

Ова четири начина комбиновања у оквиру сложеног сижеа употребљена су у највећем броју песама, пошто се веома ретко комбинује више од три сижеа. Могло би се рећи да су ова четири типа комбиновања један посебан вид композиционе формулативности. Здруживање четири или пет сижеа комбиновањем веома је ретко, али се спорадично јавља. Међутим, такав сложени сиже је увек мање успео спој, јер се потврђује немогућност хармоничног уклапања сегмената.¹⁶⁷ Један такав пример представља песма бр. 72 Милутиновићеве *Пјеваније* о Грујиним подвизима на простору од Романије, преко Леђана до Ђурђије и натраг. Грујо жели да упозна чувене српске војводе.

¹⁶⁷ Песме нису лоше зато што нису формулативне или одступају од четири схеме, већ зато што је тешко водити више наративних токова и обликовати их у кохерентну целину.

Отац га упути у сватове леђанског краља, где би требало да их пронађе. Успут среће куму и обавезује јој се да ће спасти њеног мужа из тамнице ђурђијског краља. У Леђан стиже са закашњењем, јер су сватови отишли у Ђурђију по девојку још пре пола године. Креће за њима и успут савладава Арапе на Ситници. Пристигавши у тазбину, упознаје српске војводе, прекорева их што још нису повели невесту, а онда уз Маркову помоћ ослобађа кума. На повратку сватова, савладава троглавог Арапина, а по довођењу девојке, испраћа и кума у његов дом. До Романије савладава још три турске заседе и потом стиже Новаку. Бројне авантуре учиниле су да се као примаран издвоји спољашњи сиже који сва збивања сабира у архетипски модел потраге, путовања по свету. Овај оквир се размиче за женидбу с препреком на повратку сватова, а она за сиже о спасавању из тамнице. Уз то су неспретно и не најбоље мотивисано убачени сукоб с Арапима на Грујином путу ка сватовима и обрачун с Турцима на повратку подвижника у дружину. Показало се да је несистематично уклапање чак пет самосталних делова разлабавило логичку повезаност сижеа и замаглоло тематско одређивање. Лоше комбиновање, понегде немотивисан редослед и видљиви шавови на додирима сижеа умањили су уметнички ефекат ове песме. Кроз успешне акције и бројно контрастирање са чувеним српским јунацима постигнута је глорификација младог јунака, али би утисак Грујине епске славе био довољно снажан и да је број његових подвига био мањи или да су поједине авантуре самостално опеване.

ДОМИНАНТНА СТРУКТУРА ТИПОВА СИЖЕА

Расподела једноставних, преплетених и сложених сижеа на седам типова сижеа није правилна. Постоји извесна тенденција ка превласти једноставних или сложених у појединим типовима, али потпуне закономерности нема.

Сижеи о заштити слабих и борби за правду углавном су једноставни. Изузетак су подтипови заступање правде и указивање на грешке (I 4) и птица узвраћа добротинство (I 6), у којима су претежнији сложени сижеи. Преплетени сижеи доминирају у групама о замени на мегдану (I 1. 1) и подвигу болесног јунака (I 1. 2).

Песме о ослобађању углавном сачињавају сложени сижеи, али су доста заступљени и преплетени. Карактеристично је преплитање с женидбеним типом у подгрупама песама о девојци која откључава јунака (II 5. 4. 1) или о девојци која му помаже на путу до губилишта (II 5. 4. 3), односно, са породичном тематиком, у групама о пресретању поворке са заробљеником (II 2), потражи за отетим чланом породице (II 3) и незваном јунаку као спасиоцу (II 4). Једноставних је најмање, с изузетком у подгрупама о ослобађању разменом (II 5. 5. 1), откупом (II 5. 5. 2) и у групи о спасавању нападом (II 6. 2).

Међу јуначким такмичењима уочава се поларизација на једноставне (стреличарство – III 2. 2; трка коњима – III 2. 4. 2; преваљивање одређеног растојања на коњу – III 2. 4. 3; мегдан против хвалисавца – III 3. 1; најмлађи јунак побеђује хваљеног придошлицу – III 3. 3) и сложене сижее (вишебој – III 1; кошија – III 2. 4. 1; мегдан против гласовитог јунака – III 3. 2; случајни сусрет јунака – III 3. 4). Преплетених готово да и нема, осим у сижеима о опклади у љубе/сестре (III 3. 5), где се додирују са женидбеном и породичном тематиком.

У типовима песама о женидби нема доминантних сижејних структура, другим речима, заступљене су све три. Дистрибуција женидбених сижеа према већинском сижејном типу је следећа – једноставни: младожења испуњава тежак задатак (IV 1. 1. 2. 2), други просац (IV 1. 2. 1), издаја неког из младожењине пратње (IV 1. 2. 2), река (IV 1. 2. 6), женидба с препрекама пре и на повратку сватова (IV 1. 3), маскирање (IV 2. 1. 1), нескривен идентитет (IV 2. 1. 2), први просац као отимач (IV 2. 2. 1), сватовски званичник као отмицар (IV 2. 2. 3), отмица девојке из кола (IV 2. 3), отмица с воде (IV 2. 4), отмица с поља (IV 2. 5), отмица лађом (IV 2. 6), изнуђена

просидба (IV 3. 2.), неуспела отмица (IV 4. 3), младожења убија (нагрђује) девојку (IV 4. 5), самоубиство невесте (IV 4. 7), урок (IV 4. 9. 2). Преплитање сижеа карактеристично је за: двобој (IV 3. 3), младожења одустаје (IV 4. 1), девојка убија младожењу (IV 4. 6), заручник гине у бици (IV 4. 8), виле спречавају женидбу (IV 4. 9. 3), избегнут инцест (IV 4. 9. 4). Сложени сиже обликује се као: низ од три-четири препреке (IV 1. 1. 1), такмичење за девојку (IV 1. 1. 2. 1), провала у девојачке одаје (IV 2. 1. 3), женидба добоглицом (IV 3. 1), спасавање из тамнице (IV 3. 4), замена невесте (IV 3. 5), муж се враћа на дан жениног венчања (IV 4. 4. 1).

Гранична жанровска позиција песама о породичним односима последица је тематског додиривања са сижеима о ослобађању, женидби и смрти. Преплетених сижеа највише је међу песама о убиству сестрића из нехата (V 5. 2) и братоубиству у незнању (V 6. 2). Једноставни доминирају у песама о односима јунака и љубе – V 1 (с изузетком сижеа који почивају на сложенијој релацији јунак – брат – љуба), затим у групама – мајка жели да се преуда (V 3. 1) и отац убија посинка (V 4. 2). Сложени преовлађују у следећим подгрупама и групама: љуба уништава јунакове атрибуте (V 1. 1. 2), сестра издаје брата (V 2. 2), син убија оца (V 4. 1), син избегава мегдан с оцем (V 4. 4), ујак намерно убија сестрића (V 5. 1), мегдан браће у незнању (V 6. 1) и љуба завади браћу (V 6. 3. 3).

Песме о социјалном статусу углавном сачињавају једноставни и сложени сижеи. Претежно једноставни су: владар попушта самовољном јунаку (VI 1. 2), свађа јунака и владара (VI 1. 3), одлазак у хајдуке (VI 2. 1), неверни јатак (VI 2. 4. 1), харамбаша издаје јунака (VI 2. 4. 3) и подвиг изневерених јунака (VI 2. 4. 4). Сложени су бројнији међу сижеима о служењу за награду (VI 1. 4), хајдуцима на мукама (VI 2. 3), затим у песама о рођаку, побратиму или куму који издаје јунака ради награде (VI 2. 4. 2), као и међу песама подтипа јунак у војсци (VI 3).

Погибија јунака најчешће је део сложенијих сижеа, једноставни су ретки, а преплетени доминирају једино у варијантама о смрти јунака који није желео да изостане из битке (VII 1. 2).

Кад је реч о најфреквентнијим начинима изградње сложених сижеа, приближно стотину њих (а то је око 50% од укупног броја сложених у овде одабраној грађи) настало је надовезивањем, а другу половину мање-више уједначено деле сижеи изграђени размицањем, уметањем и комбиновањем претходна три принципа. Надовезани се, као најбројнији, равномерно распоређују по свим типовима; размичу се најчешће женидбе и песме које дефинишу социјални статус; сижеи који се често умећу у друге припадају типовима ослобађања и женидбе, а комбиновање је најфреквентније у сижеима о ослобађању, женидби и социјалном статусу. Последња три типа, евидентно, највише учествују у изградњи сложених сижеа.

С обзиром на гранање сваког типа, могућности удруживања сижеа су веома бројне. Ипак, дају се назрети комплементарни парови међу типовима сижеа¹⁶⁸: заштита слабих и ослобађање, ослобађање и женидба, ослобађање и породични односи, такмичење и женидба, такмичење и ослобађање, женидба и социјални статус, породични односи и смрт, социјални статус и ослобађање, социјални статус и такмичење, смрт и женидба. Не треба заборавити ни слагање сижеа унутар истог типа. Комплементарни сижеи у истом типу карактеристични су за социјални статус (повезују се нпр. дуго војевање и оклеветани јунак; сиже о владару који попушта самовољном јунаку и одлазак у хајдуке, итд.), али далеко највише за тип песама о јуначкој женидби (бројне комбинације међу свим подтиповима или чак у оквиру истих група и подгрупа).

Тако долазимо и до удруживања истих сижејних модела, што се приближава поступку понављања радње. Техника понављања, особени епски стилски поступак, испољава се кроз понављање говора као говор ($\Gamma=\Gamma$), претварање говора у радњу ($\Gamma>P$) и претварање радње у говор ($P>\Gamma$).¹⁶⁹ Понављање радње заправо никада то није у потпуности, исправније би било назвати га варирањем

¹⁶⁸ Небитни су редослед или доминација једног од сижеа у овим паровима.

¹⁶⁹ A. Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*, 123.

радње. Било да се користи за тројну градацију или за контрастирање и паралелизам, дословност и потпуно пресликавање не постоје. Зато и понављање истог сижеа не значи потпуно преношење сваког сегмента радње. Треба рећи и да су примери повезивања истих сижеа заиста ретки. Огледање у мегдану јунака који се случајно сретну, у једној варијанти из Вукових необјављених рукописа (СНП Пр, 50), представљено је као низ од три независна мегдана. Марко сусреће сукцесивно тројицу јунака, прва двојица (Ђино Латинин и младо Туре, Марков сестрић) лако га савладају, али зато он победи последњег – Ђерђели-Алију. Старији запис о свађи Вука Огњеног и Павла Стријемљанина (Б, 14) надовезује два сижеа о оклеветаном јунаку – Вука два пута оптужују будимском краљу, а он два пута доказује своју верност. Ага од Медуна и Бабовић Јован (СНП IV, 19) два пута деле мегдан у ком су улог љубе, јер јунак у првом дуелу опрости живот изазивачу. Осим надовезивањем, исти сижеи се могу повезати и у прстенасту структуру. Такав пример је уметање сижеа о служењу господара за награду у сиже о служењу другог господара. Паша Сеидим / хајдук Мијат за цареву награду служи Комнена/Прејеч-капитана да би прибавио његовог чувеног вранца за првог господара (СНП II, 77; СНП IIIр, 12).

Шмаус је сматрао да понављање „као општи принцип стилизације радње” епској песми даје чврстину¹⁷⁰ и да је у складу с тежњом епске песме ка концентрацији радње¹⁷¹. Концентрација радње је лако видљива у једноставним и преплетеним сижеима, док је у сложеним постигнута применом прецизно дефинисаних поступака надовезивања, размицања, уметања и комбиновања сижеа. Избор неколико типичних образаца спајања сижеа учинио је ове обрасце формулативним у односу на бројне друге могућности склапања. И као што формуле на разним нивоима епске структуре не ограничавају импровизацију талентованог певача, тако ни формулативне композиције сложених сижеа не умањују безбројне могућности изградње епске поетске творевине.

¹⁷⁰ Isto, 124.

¹⁷¹ Isto, 117.

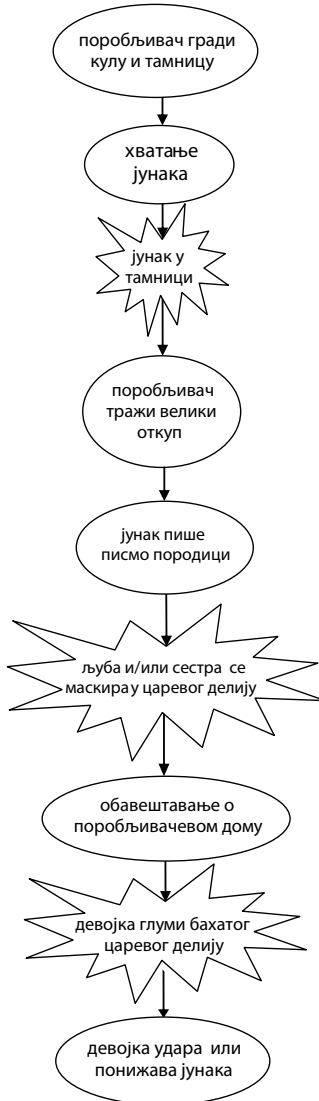
СИЖЕЈНЕ МАТРИЦЕ И ВАРИЈАБИЛНИ ЕЛЕМЕНТИ СИЖЕА

Већ је било речи о томе да се удруживање појединачних сижеа у једну скупину, према тематској и композиционо-структурној блискости, на општијој равни, представља јединственим сижејним моделом. Сижејни модел је, дакле, уопштавање таквих конкретних сижејних реализација. Свако „превођење” на раван модела подразумева извесно сажимање, односно, налажење заједничких елемената свих појединачних остварења. То најпре значи истицање општег централног мотива у називу модела, а затим и кратко, схематизовано представљање тока радње. Нпр. један модел песама о ослобађању из тамнице – делија девојка спасава утамниченог јунака (II 5. 3), има следећу схему:¹⁷²

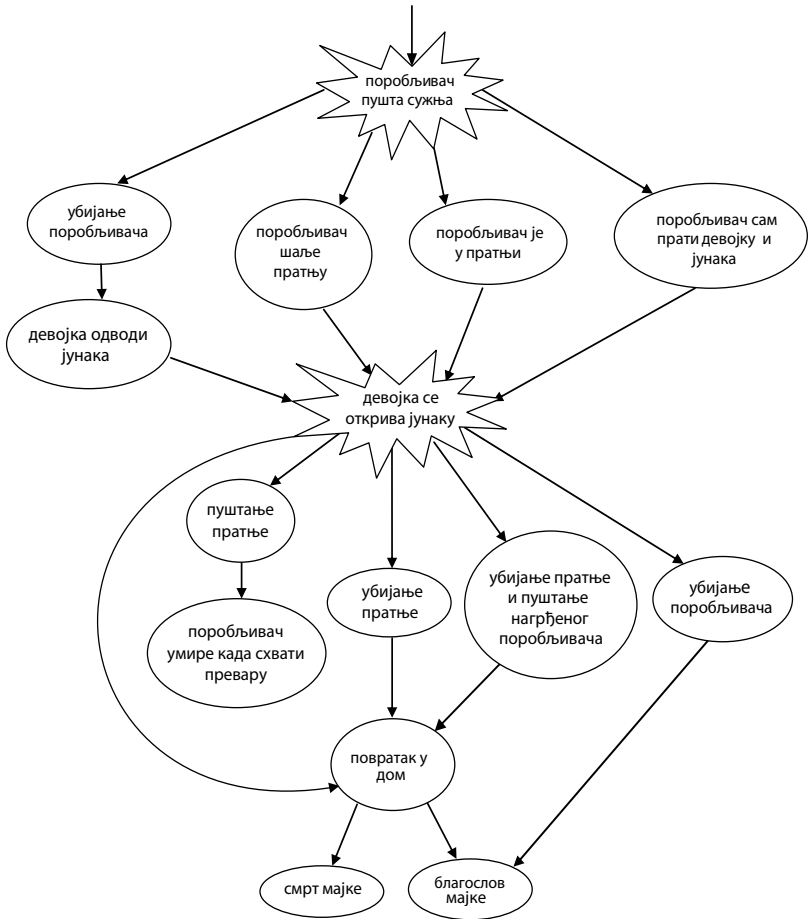
- доспеће у тамницу / јунак у тамници;
- (поробљивач тражи велики откуп, љубу или сестру);
- (јунак пише породици да му се не нада);
- љуба и/или сестра брије главу, преоблачи се у царевог или пашиног делију;
- љуба и/или сестра глуми бахатог посланика и потражује сужња;
- поробљивач га пушта / пуштање и слање пратње (у којој може бити и поробљивач);
- разоткривање на поласку или успут / разоткривање и убијање пратње;
- поробљивач сазнаје истину и/или бива убијен;
- повратак.

¹⁷² Заграда означава да се одређени сегмент не појављује у свим варијантама, а коса црта се употребљава за приказ алтернативних решења у оквиру једног сегмента радње.

Још прецизнију слику истог модела даје дијаграм тока:¹⁷³

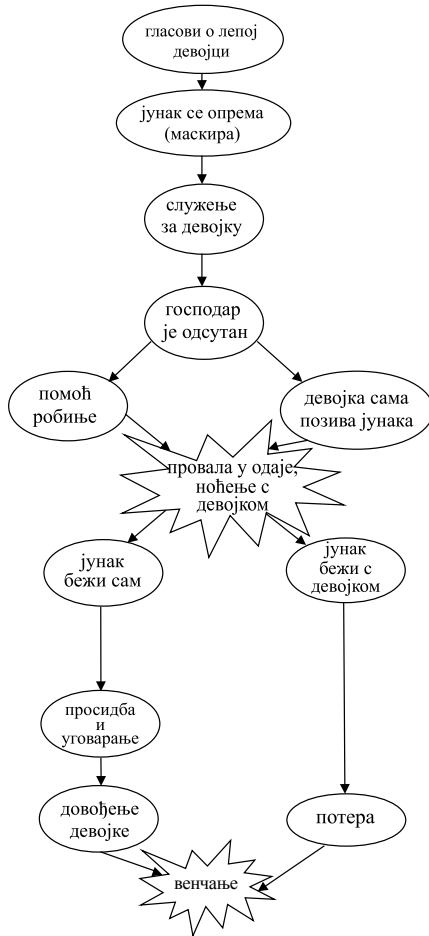
¹⁷³ Елиптичне површине показују варијабилне сегменте, којих нема у свим песмама ове групе, док се сегменти у зракастим пољима појављују у свим варијантама.

Сл. 13 – Дијаграм тока модела II 5.3.

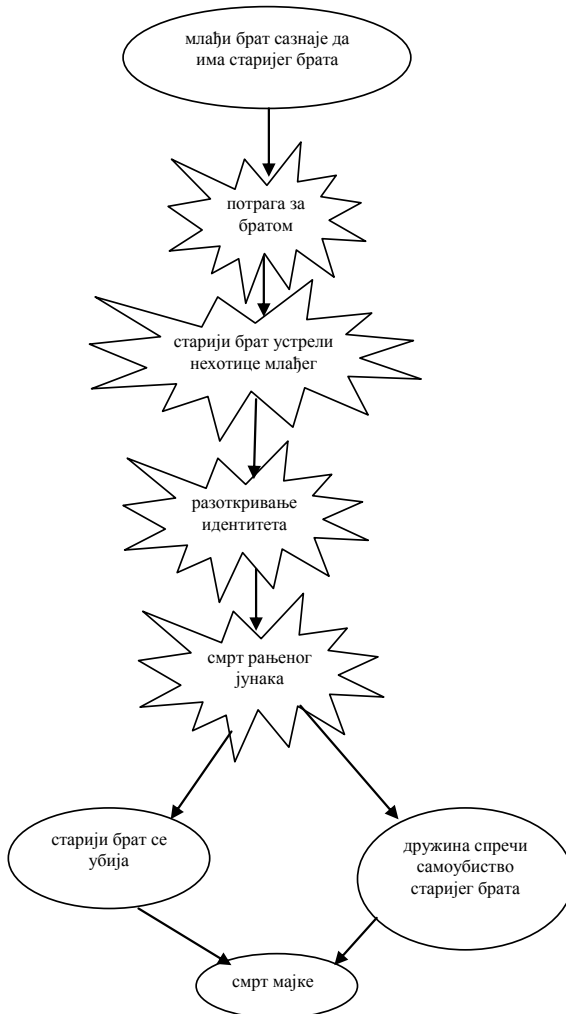
Сегменти радње заједнички свим песмама једног модела представљају сижејне матрице, константе. Оне се комбинују с варијаблима – променљивим сегментима, који се у неким примерима појављују, док у другим изостају, или који међусобно алтернирају, на одговарајућој сижејној позицији.

Дијаграм тока модела IV 2. 1. 3 – провала у девојачке одаје – није толико разгранат:

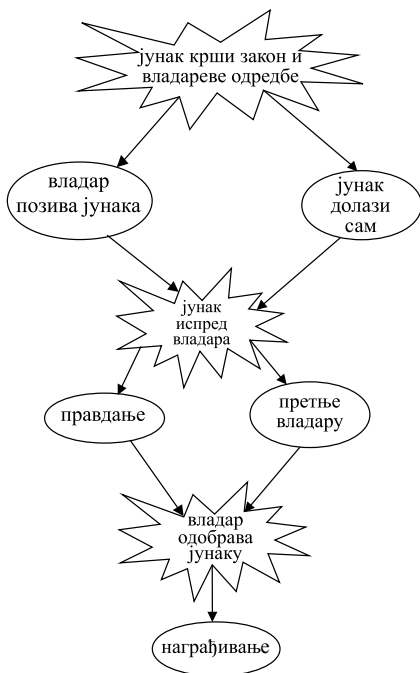
Сл. 14 – Дијаграм тока модела IV 2. 1. 3.

Хомогену структуру има и група песама која у први план ставља породичне односе – братоубиство у незнању (V 6. 2):

Сл. 15 – Дијаграм тока модела V 6. 2.

Сличан је и модел владар попушта самовољном јунаку (VI 1. 2):

Сл. 16 – Дијаграм тока модела VI 1. 2.

Овакве схеме, које омогућавају увид у основне сегменте (чворишта) радње и релације међу њима, тј. показују усмереност радње, сижејни ток, умногоме подсећају на графовску структуру података, односно, на стабло, као једну врсту графа.¹⁷⁴ Структу-

¹⁷⁴ Математика и информатика за приказивање структуре података користе графове – схеме које се састоје од чворова и грана које их спајају. Ако два чвора спаја једна грана, дакле, ако је могућ само један пут, правац који повезује два чвора, говоримо о усмереном или оријентисаном графу. Ако постоји веза између свих чворова једног модела, реч је о комплетном графу, у супротном, граф је прост. Стабло је граф чија су свака два чвора повезана само једном граном. Оно може имати корен (чвор од ког се полази), родитеље (чворови који претходе другим чворовима) и децу – чворови који произходе из неког чвора (D. Svetković, *Teorija grafova i njene primene*, Naučna knjiga, Beograd, 1990, 3–26,

ра епске песме, дакле, одговара усмереном стаблу или простом усмереном (оријентисаном) графу. Сваки сегмент радње, било да је константан или променљив (матрица или варијабла), представља један чвор, а њихова веза и начин повезивања обележен је усмереном граном.

Различити дијаграми у овим примерима показују већу или мању разгранатост сегмената радње (већи или мањи степен чвора, његову валентност¹⁷⁵) и омогућавају сагледавање односа константних и променљивих делова сижеа. Међутим, пребројавање матрица и варијабилних елемената не говори много о компактности модела. Нпр. схема служења за девојку ослања се више на варијабле, док се братоубиство у незнању конституише претежно као низ матрица, а оба модела су чврсто структурисана и лако препознатљива по својим устаљеним схемама. Заправо, сва четири примера представљају хомогене, уједначене моделе, што потврђују бројне варијанте и релативно мали број сижеа који се у понеком сегменту удаљавају од доминантног тока радње. Праву слику би дао дијаграм тока који би занемарио ретка одступања и држао се само блиских сижеа, јер су у датим примерима фреквентнији. Постојећи дијаграми, међутим, настоје да покажу све модалитете схеме једне групе песама, без обзира на то да ли је реч о доминантној структури или појединачном „испадању” из формулативног сижејног низа.

Матрице представљају стабилне, системске елементе сижејног модела, као једне целовите структуре, а варијабле су

44–47; В. Балтић, *Теорија графова*, Факултет организационих наука, Београд, 2008, 13 и 30, http://mata.fon.rs/uploaded/dms/nastava/DMS_grafovi.pdf, 27. 1. 2012; *Теорија графова*, http://sr.wikipedia.org/wiki/Теорија_графова, 27. 1. 2012; *Стабло (теорија графова)*, [http://sr.wikipedia.org/wiki/Стабло_\(теорија_графова\)](http://sr.wikipedia.org/wiki/Стабло_(теорија_графова)), 27. 1. 2012).

¹⁷⁵ Валентност или степен чвора (улазни или излазни) представља број грана које улазе или излазе из једног чвора (D. Svetković, *Теорија графова и њене примене*, 7; В. Балтић, *Теорија графова*, 13; *Степен (теорија графова)*, [http://sr.wikipedia.org/wiki/Степен_\(теорија_графова\)](http://sr.wikipedia.org/wiki/Степен_(теорија_графова)), 27. 1. 2012).

несистемски елементи, Лотманов „шум“¹⁷⁶, којим се повећава ентропија, динамизује и разбија изоморфна схема. Иако варијабле гранају и усложњавају схему, а матрице је фиксирају, погрешно би било тврдити да модел почива на матрицама. Он никада није монолитан систем. У генерисању учествују и константни и променљиви елементи, а у зависности од модела, као што показују дати примери, преовлађују једни или други. Матрице су бројније у моделима који обухватају сличније, уједначеније варијанте. Комбинација једне или две матрице и варијабилних елемената није ретка појава. Заправо, у сваком моделу неизоставна је макар једна матрица. Она је карактеристична за кулминацију или расплет радње, поклапа се с централним мотивом, па је отуда према њој именован дати модел. Нпр. спасавање бегом је инваријантни сегмент истоименог модела (II 6. 4), док су заробљавање и стварање повољних околности за бег променљиви чланови композиционо-сижејног низа. Помињане варијанте о женидби отмицом после ноћи проведене с девојком имају само две матрице – провалу у девојачке одаје и венчање.

Неуједначена заступљеност матрица и варијабли у различитим моделима, између осталог, почива и на истоветној природи сваког од ових елемената. Наиме, и сижејне матрице и сижејне варијабле егзистирају као уланчани низови мотива у тачно одређеним сегментима радње.¹⁷⁷ Будући да се и једне и друге посматрају на овом нивоу структуре, на средокраћи између јединичног мотива и сижејног модела, и једне и друге се могу даље сегментовати, а у супротном смеру, уопштавати. Иако је матрица заједнички пресек свих варијаната, чланова једног

¹⁷⁶ J. M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd, 1976, 98–121.

¹⁷⁷ Уланчане низове мотива Л. Делић назива композиционим мотивима, а они попуњавају одговарајућа „мотивска места“ у појединачним сижеима (Л. Делић, *Живот еписке песме: „Женидба краља Вукашина“ у кругу варијаната*, 24–25; Л. Делић, „Мотив као елемент образовања сижеа (на материјалу јужнословенске усмене епике)“, *Ускрснуће књижевности, 100 година руског формализма*, ур. Д. Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2014, 108).

скупа, она није дословно пресликавање, већ само понављање истог обрасца. Понављање јесте општи епски принцип структурисања, а импровизација му је противтежа.¹⁷⁸ То су заправо две супротстављене силе које увек истовремено делују, па је њихова резултанта препознатљив образац чији елементи нису једнолики, али имају исту функцију. Управо је таква и сижејна матрица. Заједничка је за све чланове истог скупа, песме једног модела, али није идентична у свакој од њих, већ се може даље сегментовати на међусобно алтернативне мотиве. Нпр. у првом примеру (II 5. 3), делија девојка која ослобађа јунака из тамнице може бити његова љуба, сестра, или се љуба и сестра удружују; затим, девојка се маскира сама или уз помоћ берберина; бахато понашање према ослобођеном сужњу реализује се као бичевање или захтев да ослободиоцу провода коња и сл. Исто важи и за варијабилне сегменте. Тако беларе, јаничари или Турци мештани упућују девојку на поробљивачев дом и тамницу, а такође равноправно постоје и варијанте које изостављају ову деоницу.

Као што се матрице и варијабле „уситњавају”, тако се на вишим ступњевима хијерархије могу уопштавати. Две варијабле сижеа о братоубиству у незнању (V 6. 2) – старији брат се убија и дружина спречи самоубиство старијег брата – заједно се именују нпр. као реакција старијег брата. Разгранати сегмент претходно поменутог модела о ослобађању, од пуштања сужња до повратка у дом (види дијаграм) своди се на освету поробљивачу и откривање идентитета, с напоменом да је чак и редослед ових општијих сегмената варијабилан, изменљив. Изостављањем нестабилних сегмената и уопштавањем осталих добија се знатно једноставнија, сведенија схема:¹⁷⁹

¹⁷⁸ Импровизација уноси ентропију у систем, разбија чврсте стеге клишеа, али у задатим оквирима комбинује увек познате елементе. Тако се „раскованост” импровизације и „окованост” правила узајамно условљавају (J. M. Lotman, *Predavanja iz strukturalne poetike*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1970, 246–248).

¹⁷⁹ Полукружне стрелице показују да се суседни сегменти могу ротирати, тј. замењивати места у различитим варијантама. Ако би се схема приказала

- јунак у тамници;
- породица сазнаје да је заробљен;
- делија девојка, члан породице, маскира се у турског јунака;
- ослобађање јунака преваром;
- освета поробљивачу;
- откривање идентитета;
- повратак.

Даљим кадрирањем у истом смеру стижемо до још уопштене-није схеме: заробљени јунак; ослобађање; освета непријатељу, што се у крајњој линији своди на релацију: јунак – противник – помоћник. С обзиром на то да је девојка спасилац, протагониста, отвара се могућност и за успостављање антагонистичког односа јунак – противник, темељне парадигматске релације сваког епског сижеа.

Једнака могућност уопштавања и сегментовања матрица и варијабилних елемената намеће питање о легитимности њихове диференцијације. Да ли их је уопште могуће разлучити ако се матрице могу даље делити, а варијабле исто тако сабирати у општије обрасце? Тешкоће прецизног дефинисања исте су природе као и питање оцртавања граница сижејног модела. Већ је речено да се сижејни модел успоставља на свим хијерархијским нивоима структурисања, осим на највишем и најнижем (тип и појединачна песма), тј. да се употребљава од равни скупине блиских сижеа до равни подтипа. И матрице и варијабле егзистирају на различитим нивоима, а они директно проистичу од равни уопштавања сижејног модела који изграђују.

Ако матрицу или варијаблу назовемо сижејном, везујемо је за поједини сегмент радње, дакле, свака се односи на једну ситуацију одређену односом ликова, простором и временом дешавања. Прецизирање нивоа матрица и варијабли зато директно зависи

као графовска структура, у овом сегменту, због два могућа правца, две паралелне гране између два чвора, уместо о уобичајеном простом графу, карактеристичном за приказ већине епских сижеа, говорили бисмо о мултиграфу (D. Svetković, *Teorija grafova i njene primene*, 5; В. Балтић, *Теорија графова*, 13; *Graf*, http://sr.wikipedia.org/sr-el/Усмерен_граф, 27. 1. 2012).

од јасног успостављања каузалног композиционо-сижејног низа сегмената радње. Нпр. једна од варијабли на почетку заплета сижеа о женидби након провале у девојачке одаје (IV 2. 1. 3) јесте одсуство господара. У трима варијантама овај сегмент је изостављен – минус-поступак¹⁸⁰ (Е, 50; СНП II, 96; СНП III, 19), у истом броју песама девојачки скрбник одлази у лов (СНП Пр, 81; СНП ШПр, 67; ПЦХ, 95), у једној верзији иде на своје тимаре (Е, 24), а једанпут је позван на свадбу (СНП III, 22). Три потенцијалне реализације варијабле о одсуству господара у дијаграму тока подведене су под заједнички именитељ, тј. варијабла није даље сегментована, зато што овакве појединачне модификације уопште не утичу на сам ток радње нити на карактеризацију ликова, те остају на нивоу измењивања статичних мотива. Радњу покреће одсуство господара, измештање из простора збивања главног тока, док је маркирање те нове локације¹⁸¹ мање важно. Певач бира из групе побројаних формулативних мотива, при чему изабрани мотив каузално не повезује са претходним или потоњим мотивима сижејног тока. Отуда шароликост у избору ових статичних мотива¹⁸², као и њихова нестабилност, „заборављање”.

¹⁸⁰ Минус-поступак је Лотман упоредио са шупљином физичког модела, тј. са одсуством материје у очекиваном структуралном положају. Као што таква шупљина не значи одсуство материје него, напротив, има материјалну тежину, тако исто и негативни, нереализовани поступак (минус-поступак) делује као да је реализован (J. M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, 152–153; J. M. Lotman, *Predavanja iz strukturalne poetike*, 99).

¹⁸¹ Извесно допунско мотивисање активирано је укључивањем архаичне матрице одласка у лов, али како ситуација није даље развијана ка формирању клишеа неуспешног лова или сусрета са Судбином (М. Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, 64–76), будући да је њен актер на позицији противника, остале су само назнаке несреће која ће га задесити. Овакво удаљавање од куће увек се повезује с могућим преокретом и опасностима. Последнице су исте, било да се удаљава споредни или главни лик, најављује се промена. Разлике се даље успостављају помоћу ликова. Вредновање последица зависи од позиције певача према јунаку, ономе што сам чини или што њему чине други.

¹⁸² Они нису статични сами „по себи”, већ их таквим чини однос с осталим елементима обрасца. Нпр. на одлазак у лов надовезује се завада због виле,

У истом моделу, на почетку расплета, алтернирају варијабле: јунак бежи сам и јунак бежи с девојком. За разлику од претходног примера здруживања лова, свадбе и одласка на имање у заједничку варијаблу о одсуству господара, ове две променљиве јединице није могуће именовати као бег, а тиме и уздићи на ниво матрице, јер управо остављање или одвођење девојке детерминише уланчавање следећих сегмената и одређује даљи ток сижеа у правцу редовите свадбе или савлађивања потере.

Сличне процесе илуструје и модел – владар попушта самовољном јунаку (VI 1. 2). Разбијање матрице о кршењу забране и владареве одредбе обухвата три променљива мотива: оглушивање о забрану, убиство владаревих људи или притужбе на јунакове зулуме. Разлике уопште не мењају сижејни ток. С друге стране, разговор јунака и владара¹⁸³, рапорт после којег ће владар попустити, не може бити матрица, већ се реализује као једна или две варијабле – правдање поступака и/или претња владару. Иако је сегмент који се надозвезује изоморфан (владар пушта јунака), начин на који јунак добија слободу пресудан је не само за карактеризацију јунака и владара, него је то својеврсно жанровско обележје. Нпр. духовито, шеретско правдање за љубавне згоде, пијанство и бекријање уноси у епику тонове романи, док је ослобађање директним супротстављањем, претњом, „дотеривањем цара до дуvara” – јуначки чин, тим пре што јунак не пркоси свом владару него поглавару противничке „групе”. Протагонисти варијаната које нагињу лирској стилизацији јесу бећари непознати историји, нпр. Нинко и Никола (Е, 82), бећар Ибраим (СНП Пр, 44; СНП Пр, 45)¹⁸⁴, док је јунак који се супротставља и прети цару, у највећем броју варијаната, Марко Краљевић

затим следи убиство или самоубиство. Последњи сегмент утиче на жанровску идентификацију (епика или балада).

¹⁸³ Разговор са владаром другачији је након заробљавања јунака у боју. Овај сегмент је од секундарног значаја, а за њим следи избор смрти и тежишни сегмент глорификације – ослобађање (сам, уз помоћ Бога, виле, побратима, и сл.).

¹⁸⁴ У романи из *Ерлангенског рукописа* (Е, 57) цар хоће да погуби челебију Мују због тамбуре и љубљења девојака и удовица.

(Е, 87; Б, 90; Б, 91; Б, 92; СНП II, 57; СНП II, 70; СНП II, 71; СНП VI, 18; СНП IIр, 43; СНП IIр, 46; ПЦХ, 111). Избор јунака који ће се наћи пред владаром пројигира одабир одговарајуће варијабле у расплету, а она потом детерминише жанр.

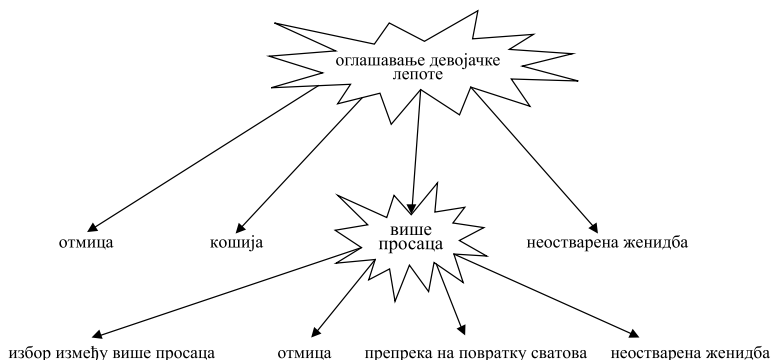
ИНТЕРСИЖЕЈНЕ МАТРИЦЕ И ИНТЕРСИЖЕЈНЕ ВАРИЈАБЛЕ

Кад је реч о матрицама и нивоима уопштавања, осим сижејних (интрасижејних) матрица, које се односе на непроменљиви сегмент радње свих песама одговарајуће групе сижеа, постоје и међусижејне (интерсижејне) матрице – изоморфни обрасци који се селе из модела у модел. То најпре могу бити поновљиви лексички обрасци, формуле као говорни, стилски клишеи, али и понављања на композиционо-тематској равни. У овом другом случају, као и код сижејних матрица, ниво уопштавања одговара чврстом низу мотива, сегменту радње, формулативној ситуацији, епском општем месту. Срећу се у различитим врстама усменог стваралаштва. Такве међусижејне матрице су препознатљиве и бројне, нпр. јунак у тамници, вишебој, лов, мегдан, маскирање, отмица девојке, венчање и сл. Мотив лова срећемо у сижеима о завади браће, убиству владара, огрешењу о празник, одрастању нахочета, служењу за награду, такмичењу, женидби вилом, итд. Маскирање је обавезни елеменат заплета у неким песама о ослобађању, појединим женидбеним сижеима, затим у извесним варијантама о одбрани девојачке части, продаји хајдука и сл.

Варијабле које се комбинују са међусижејним матрицама одређују, заправо, тип (подтип, групу, подгрупу) сижеа. Ако се међусижејна матрица сели из сижеа у сиже, дакле, преузима се као клише, онда променљиви сегменти који јој претходе или следе усмеравају, мармирају одговарајући сижејни модел.

Зависно од места на ком се интерсижејна матрица укључује у сиже, разликујемо разводне (индукционе), сабирне (дедукционе)

и комбиноване матрице. Индукционе су карактеристичне за заплет и функционишу као разводници од којих се сиже рачва ка различитим сижејним разрешењима. Чвор којим се представља разводна матрица карактерише много већи излазни степен (већи број излазних грана), док је вредност улазног степена најчешће 0 (корен, почетни чвор графа) или 1 (дати чвор произилази само из једног, претходног чвора). Нпр. једна од иницијалних формула женидбених сижеа – оглашавање девојачке лепоте¹⁸⁵, најављује отмицу, кошију, појаву више просаца или неостварену женидбу. Исто тако, појава више просаца у заплету даље усмерава сиже ка моделу избора (женидба с препрекама), или неком типу отмице, женидби с препреком на повратку сватова или ка неоствареној женидби.

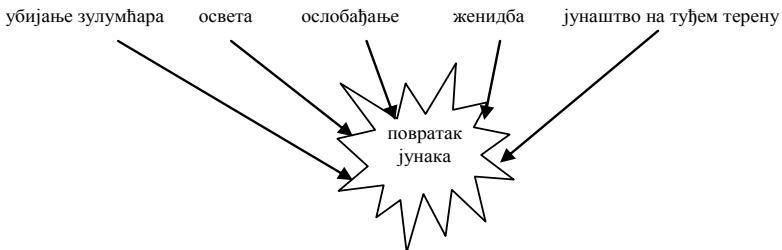
Сл. 17 – Разводна (индукциона) матрица

Истом типу разводне матрице, коју срећемо на почетку сижеа, припада и одсуство јунака. Његову привремену пасивност

¹⁸⁵ Ову формулу М. Детелић класификује као посебну уводну формулу комуникације (М. Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, 127–128), а Б. Сувајић као иницијалну формулу радње (Б. Сувајић, „Од традиције до усменог ’текста’”. Иницијалне формуле у песмама о хајдучима и ускоцима” у зборнику: *Српско усмено стваралаштво*, ур. Н. Љубинковић и С. Самарција, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2008, 178–179).

због болести, боравка у тамници или дугогодишње војевање непријатељ користи да му нанесе штету. На индукциону матрицу, сижејну рачву, надовезује се неки од следећих мотива: похара дома, одвођење чланова породице, договор противника с јунаковом љубом о преудаји, провера љубе, клеветање јунака и сл. Ови променљиви елементи су међусижејне (интерсижејне) варијабле (иако исте на сижејном нивоу могу функционисати као сижејне варијабле или као сижејне матрице). Чим се певач определи за једну од њих, оне даље моделују сиже у правцу потраге за чланом породице, ослобађања, освете, спречавања преудаје жене (муж на свадби своје жене), потврде верности љубе, доказивања оданости владару, итд.

Сабирне (дедукционе) матрице типичне су за расплет. Оне „сабирају” више могућих сижејних токова у заједничко, формулативно разрешење. Чвор којим се сабирна матрица представља у графовском моделу има знатно већи улазни степен (већи број грана које улазе у њега) од излазног, који износи 0 (у случају да је то последњи чвор, тзв. лист) или 1 (када му следи формулативни епилог, последњи чвор). Нпр. таква матрица је отмица девојке или венчање за бројне групе песама о женидби, затим ослобађање као завршница готово свих сижеа истоименог типа. Повратак јунака је најфреквентнија дедукциона матрица и финале највећег броја песама готово свих сижејних типова (изузетак је већина песама о породичним односима – тип VI и сижеи о смрти јунака – тип VII).

Сл. 18 – Сабирна (дедукциона) матрица

Комбинована матрица истовремено је и сабирна и разводна, у њу се улива и од ње такође полази више сужејних токова. Оваква матрица је заједнички чвор неколико сужејних нити, те се поклапа са заплетом и кулминацијом радње. Улазни и излазни степен оваквог чвора (број грана које улазе и излазе) приближно је исти. То је зато што варијабле које непосредно претходе матрици (улазне варијабле) детерминишу оне које иза матрице следе (излазне варијабле). Мегдан је типична комбинована матрица, која се јавља готово у свим групама сужеа. Происходи из одговора јунака (заточника) на уцену, угњетавање, из сусрета или свађе јунака и противника; то је начин ослобађања, задобијања плена, одбране невесте, утакмица која решава колективне и масовне сукобе, итд. Побројане улазне варијабле у већој или мањој мери одређују избор излазних варијабли, које се потом надовезују на мегдан: повратак јунака, смрт, освета, ослобађање, женидба, масовна борба и сл. Исто тако, вишебој је чвориште у које се уливају: долазак владаревих људи по одметника, сусрет две чете, јунак на туђем терену, долазак сватова по испрошену девојку, војевање делије девојке у царевој војсци. Одатле потом истичу следећи сужејни токови, комплементарни варијаблама које претходе матрици: хватање одметника, масовни сукоб, победа придошлице, повратак сватова и тријумф делије девојке.

Сл. 19 – Комбинована матрица

Иако је место матрице углавном фиксирано, нису ретке ни оне покретљиве, мобилне матрице, које се могу наћи на различитим сижејним позицијама. Тако нпр. већ помињани боравак јунака у тамници најчешће се јавља као разводна матрица, после које следе различити модалитети ослобађања, пуштање за помоћ владару, спречавање преудаје љубе, женидба, мучење хајдука и сл. С друге стране, јунак у тамници може бити и комбинована матрица. Тачка композиције на којој се она уводи одговара кулминацији или перипетији. Јунак доспева у сужањство после штете коју начини пребацујући цркву буздованом, или после неуспешне отмице. Исто тако, придошлица, победник у вишебоју, накратко пада у ропство, као и јунак који се посвађа с владаром, одбија да промени веру или да се ожени наметником. Два дивергентна разрешења (варијабле које се надовезују) јесу ослобађање или смрт јунака.

Даљим уопштавањем, крећући се ка вишим разинама, међусижејна матрица, било које врсте, може се преклопити и са целим сижеом када он улази у сложенији модел. Пример једне такве индукционе матрице јесте војевање у царевој војсци јер се на њу надовезује сиже о неверној жени („Бан Милутин и Дука Херцеговац” – СНП II, 31) или сиже о спасавању отете љубе („Марко Краљевић и Мина од Костура” – СНП II, 62).

Матрица, дакле, егзистира од нивоа мотива и формуле, преко низа мотива и сегмента радње, до сижеа. Могуће је чак и надилажење граница епике и усменог наратива. Пошто епске песме и други усмени жанрови често обрађују исте приповедне елементе, такви сегменти имају статус међужанровских (интержанровских) матрица. Змија младожења, отета сестра или служење господара за коња неки су од бројних примера тематско-мотивског додиривања епске песме и бајке. Поједине матрице излазе из оквира усменог фонда и асимилују се у уметничкој књижевности као усмени клишеи, тј. архетипски фолклорни и митски обрасци. Такве матрице, овога пута, повезују одељене видове књижевног стваралаштва.

СИНТАГМАТСКА И ПАРАДИГМАТСКА ИНЕРЦИЈА СИЖЕА

Приликом разматрања начина изградње сложеног сижеа, помињана је интеракција уклопљених сижејних токова. Тако се издвојила читава група настала логичким надовезивањем два сижеа са изменом завршнице првог од њих.¹⁸⁶ Могло би се рећи да потоњи, надовезани сиже условљава измену претходног. Деформација почетног сижеа резултат је каузалног следа и потребе за мотивисаним продужавањем примарне фабуле.

Други пут, доминантнији сиже у сложеном мења секундарни, а себи комплементаран сиже. Песма „Женидба Антуна Поповића” (СНП VII, 14) пример је сложеног сижеа насталог уметањем једног типа женидбе с препреком на повратку (потера изасланика тазбине) у други женидбени образац – младожења добија невесту испуњавањем тешког задатка. Поповић Стојан, Антунов отац, обећао је своју кћер, кулу и богате дарове ономе ко успешно преговара с Турцима и испроси Ајкуну за његовог сина. Видак барјактар испуњава овај задатак, а затим следи разуђени наративни блок о одласку по девојку и потери из тазбине. Доминација овог унутрашњег сижеа је толика да је певач изоставио завршни део оквира и заборавио да реализује Видакову награду и женидбу. Непотпуност спољног сижеа не доживљава се толико као певачева нехотична грешка, колико као експанзија централног сижеа на рачун сувишних, подразумеваних детаља.

Песма коју је Милутиновић насловио „Свадба и кавга” (ПЦХ, 93) варијанта је претходне. Овај, такође сложени, сиже настао је надовезивањем модела о потери изасланика тазбине и преплетене женидбе на туђу иницијативу с отмицом девојке из

¹⁸⁶ Као пример су послужиле варијанте које проширују основни сиже о провали у девојачке одаје женидбом с препрекама или редовитом женидбом (Е, 24; СНП IIр, 81; СНП IIIр, 67). Основна измена јесте боље или лошије мотивисано остављање девојке после заједничке ноћи. Чак и кад нема потенцијалне опасности од девојачког скрбника или потери, јунак бежи сам, а то отвара могућност за увођење новог сижеа.

сватовске поворке. Наоко ситна измена у уводном блоку односи се на награду понуђену Видаку за успешно проводацисање – нема женидбене понуде, подвижнику је обећано три товара блага. Друга измена, овог пута при крају првог сижеа и знатно виднија, тиче се лика младог Николе, несуђеног женика. Када Никола побегне и остави девојку, Видак је спасава и, на њену иницијативу, одводи у свој дом. Овакве интервенције омогућиле су најпре замену протагонисте (Видак постаје женик), а затим и проширивање нарације отмицом, односно женидбом на предлог девојке. За разлику од варијанте из Вукове збирке, овде други сиже преузима кључну позицију у заједничком сложеном сижеу, све је подређено мотивацији његовог укључивања, па се може рећи да он модификује модел на који се наставља.

Сличне промене сижеа, настале његовим уклапањем у сложени образац, могу се испратити и међу песмама о јунaku и птици која му узвраћа добротинство (подтип I 6). Две варијанте о боловању Марка Краљевића (СНП II, 54; СНП II, 55), будући да су једноставни сижеи, одговарају основном моделу: соко или орао заклања Марка од сунца, доноси му воду, сећајући се његовог милосрђа (изношење с ограшја, храњење, појење, спасавање орлића из пожара).¹⁸⁷ Све остале варијанте су сложени модели настали проширивањем почетног, који је у интеракцији с другим сижеом претрпео извесне измене.

Најмања корекција основне схеме извршена је у варијанти из необјављених рукописа „Марко Краљевић и гавран” (СНП Пр, 60). На сиже о узвраћеном добротинству надовезује се модел о женидби отмицом из сватовске поворке. Маркова женидба мотивисана је потребом да одговори на хумани гест птице и нахрани је месом растурених сватова. Зато је соко/орао замењен

¹⁸⁷ Ослањајући се на Елијадеово тумачење шаманизма, З. Карановић Марково боловање, у ком му помаже орао (соко), медијатор, шаманов alter ego, посматра у контексту екстатичког путовања (З. Карановић, „Зашто је Марко Краљевић нахранио орла и сокола, а они му помогли у невољи”, у зборнику: *Жанрови српске књижевности – порекло и поетика облика*, бр. 2, 21–32).

гавраном, чија се симболика иначе најчешће повезује са сликама попришта.¹⁸⁸

Старији запис о рањеном Казун-аги (Е, 86) првим делом прати заједничку схему овог подтипа, а другим завет умирућег јунака. Завршницом прераста у баладу о разговору мајке и умрлог сина. Показало се опет да је избор птице најнестабилнији сегмент. Орлу, јуначкој птици, придружен је гавран, гласоноша несреће. Они се „вију” изнад рањеникове главе. Ту су да узврате јунаку на добротинство (иста формула појења и храњења птица после боја). Јунак их потом моли да одлете његовом двору и пренесу глас о рањавању. Следи испуњење завета. Најпре се уочава да је мотив узвраћања добротинства који претходи ретроспективном казивању о јунаковом милосрђу – неразрађен и пригушен. Птице се само „вију” изнад рањениковог шатора, а јунаково питање „које сам вам добро учинио / те стоите на јели зеленој” такође не потврђује каквим гестом птице узвраћају. Даје се наслутити једино да лешинари поштеђују рањеника и да њихову уздржаност он тумачи као наклоност.¹⁸⁹ Сведеност и потискивање овог сегмента утолико су већи јер се, на другој страни, испуњење завета, преношење самртне поруке, уздиже на ниво добротинства којим

¹⁸⁸ О симболичком значењу и широкој распрострањености мотива гаврана у индоевропској фолклорној традицији више у: А. Лома, „’Два врана гаврана’. Согвих согих у словенској епизици – компаративни поглед”, *Кодови словенских култура*, бр. 8, Београд, 2003, 109–132.

¹⁸⁹ Као медијатор, посредник између два света, орао се истовремено сматра Божјом птицом и нечистом грабљивицом (А. Гура, *Симболика животиња у словенској народној традицији*, Бримо, Логос, „Глобосино”-Александрија, Београд, 2005, 456). Амбивалентну улогу орла, као могућег помоћника или опасности за јунака, открива и М. Павловић упоређујући смедеревску бугарштицу са „Попијевком Радића Вукојевића” (Б, 48). Заједнички им је, између осталог, и мотив јуначког мяса, хране за птицу. У првој заточени јунак моли орла за помоћ, нудећи му тело и крв, а у другој се рањеник боји да му не нагрди лице (М. Павловић, „Uz smederevsku bugaršticu”, 59–61). Ову бојазан Х. Крњевић тумачи као покушај спречавања обесвећења светлог, белог лица, дела тела који искључиво припада горњем свету (Н. Крњевић, *Lirski istočnici. Iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, 204–205).

се птице одужују јунаку. Чак се у другом делу радње обе птице три пута називају гаврановима, а и сам Казун-ага им поручује да „оба загракћу”, што наводи на закључак да је орао, а не други гавран, заправо, грешка која се поткрала. Орао припада сижеу о добротинству птице, гавранови пак сижеу о завету умирућег јунака. У овом примеру сусрела су се два сижеа, али је надјачао други. Орао и „вијање” изнад јунака, протумачено као „добротинство”, само су рецидиви полазног сижеа, последица инерције и механичког преузимања формуле. Доминантнији сиже не само да је затамнио примарно фабуларно језгро, него га је и модификовао.

Још видније удаљавање од основног модела срећемо у рукописној варијанти о Марковој смрти (СНП VI, 27). У њој је добротинство птице обликовано у потпуности према захтеву сижеа који му следи, а то је, опет, завет умирућег јунака. Два сижеа чврсто су срасла. Орао/соко замењен је гавраном, а њему је придружен и вук, животиња коју такође привлачи мирис крви рањеног јунака.¹⁹⁰ Тако је веза са полазним моделом далека и посредна (старији запис о Казун-аги налази се између њих, на средокраћу). Нема ретроспективе о јунаковом племенитом гесту, већ непосредне понуде – сопствено месо за преношење опорукe.

Слична је обрада овог мотива у песми „Травнички везир и котарски сердари” (СНП VI, 54), али је деформација примарне схеме већа. Реч је о сложеном сижеу, насталом комбинацијом ослобађања јунака, спасавања рањеника, освајања плена и сарадње јунака и птице, али је овај последњи наративни сегмент маргиналан. Послужио је само као увод за проналажење преживелог саборца. Рањени Илија Цмиљанић моли два гаврана да обавесте чету о погибији Котарана, а заузврат им нуди месо погинулих сердара. Кад се птице засите, преносе поруку и чета потом проналази рањеника. Гавранови су постали обичне гла-

¹⁹⁰ А. Шмаус примећује да и гавран и вук имају истоветну двојаку природу – то су лешинари, али и животиње са пророчким даром најаве смрти (А. Шмаус, „Гавран гласноша”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. IV, св. 1–2, Београд, 1937, 7).

соноше.¹⁹¹ Јунаков племенити чин такође је смештен у реалније оквире. Задржана је једино релација рањени јунак – птица помоћник, док су сви остали мотиви почетног модела изостављени или модификовани.

Наведени примери сведоче о интеракцији сижеа који улазе у састав сложеног. Утицаја једног на други и измена нема када су два сижејна тока комплементарна и узрочно повезана. Тако је нпр. надовезивање женидбе на ослобађање, или ослобађања на сиже о сестри издајници. Измене су неминовне онде где логичке повезаности нема, па је потребно додатно мотивисати, оправдати промену тока радње и увођење новог модела. Ако у таквим примерима пођемо од чињенице да су сложени сижеи настали претежно уклапањем два једноставна (или преплетена) сижеа, уочљиво је издвајање једног који модификује други. Реч је или о доминантнијем наративном току или о другом по редоследу уклапања, према ком први мора да се саобрази како би наставак фабуле био иоле оправдан. Деформација настала на овај начин, дакле, директним контактом два сижеа, последица је синтагматске, хоризонталне инерције једног сижеа.

Постоји, међутим и вертикална, парадигматска инерција сижејног модела, када се неприсутни сиже намеће као доминантан,

¹⁹¹ Р. Меденица разликује мотив птице злокобнице од схеме о гаврановима, уочавајући изванредан развојни пут. Остављајући по страни питање генезе, задржава се само на завршној развојној фази ове схеме, а то је смештање у чврст песнички оквир и фиксирање њене уметничке функције (Р. Меденица, „Филип Вишњић и песнички оквир ’Полећела два врана гаврана’”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. II, св. 1–2, Београд, 1935, 39–56). С друге стране, А. Шмаус разматра управо оно што је Меденица оставио по страни. Прати еволуцију од натуралистичког детаља гаврана – лешинара и веровања у злокобност ове птице, преко мотивске фазе, према којој гавран преноси или извршује неку поруку за награду, до последње фазе, када се одбацују натуралистички детаљи и стилизује чврста схема гаврана гласоноше, која нема фактички значај, већ само уметничку функцију (А. Шмаус, „Гавран гласоноша”, 3). Мотив гавранова у поменутој песми (СНП VI, 54) одговара другој фази развоја, која је, иначе, карактеристична за песме о ускоцима. Гавранови су овде истовремено и лешинари и гласоноше (Исто, 3, 9).

полазни модел који утиче на други, самостални сиже. Један образац мења други истискујући поједине мотиве из сижејног низа и убацујући на њихово место своје. Снага неког мотива може бити толика да се он шематски преузима и онде где нема непосредног контакта између два сижеа. „Страни елемент” се открива по лошијој логичкој повезаности са суседним. Такво механичко преносење већ је нотирано у старијем запису о рањеном Казун-аги (Е, 86). Орао изнад јунакове главе рецидив је сижеа о добротинству птице, који немотивисано претходи главном наративном току, а то је молба птицама да пренесу вест о рањавању јунака његовој породици. И без ових лоше уклопљених уводних детаља, фабула би била потпуна и заокружена. „Грешка” је последица инерције, утицаја познатог, раширеног модела.

Понеки образац је до те мере постао формулативан, да се подразумева и онде где га нема, а његово одсуство се готово и не региструје. Уобичајено је да се јунак у царевој војсци истиче јунаштвом. По правилу, он је најбољи ратник, без ког владар не би могао да добије војну. Овај мотив је наглашен у сижеима о оклеветаном јунаку или делији девојци, а мање видљив у оним сложеним сижеима који се развијају у правцу ослобађања отетог члана породице, модела муж на свадби своје жене или освете неверници која се преудала. Дуго војевање за цара развијени је почетни сегмент песме „Бан Милутин и Дука Херцеговац” (СНП II, 31). После завршетка рата и утврђивања власти у освојеној Бугарској, бан затражи од цара да се врати и уреди прилике у дому. Цар му пре поласка дарује обећано везирство над Босном. Нити је овај дар експлицитно био условљен бановим јунаштвом, нити је певач поменуо банове подвиге, а истовремено се не примећује одсуство мотивације у владаревом поступку, нити се певач квалификује као лош и забораван. Ореол најбољег царевог ратника се подразумева, пренет је као учитана, иманентна формула из бројних варијаната.

Још један пример вертикалне инерције доминантног сижеа, односно, индиректне измене другог, самосталног сижеа, илу-

струје варијанта о Марковом тамновању у татарској тамници (ПЦХ, 68). Уводни сегмент подсећа на сиже о јунаку који се избавља из тамнице уз помоћ девојке. Марко се обраћа за помоћ хазачкој принцези да посредује код оца при уговарању откупа. Већ овај детаљ, сестримљење и одсуство намере да са девојком побегне, наговештава кретање сижеа другачијим током. Када преговори пропадну, девојка омогућава Марку да пошаље опроштајно писмо укућанима, а он, заправо, обавештава побратима о злом удесу. Следећи сегмент одговара моделима о ослобађању заточеног побратима. Дојчил-капетан побеђује хазачког краља на мегдану и спасава Марка. Песма се завршава женидбом Дојчила хазачком принцезом. Овај мотив је унесен по инерцији из познатог обрасца о девојци која ослобађа јунака. Јунак коме помогне девојка се, по правилу, ожени њоме.¹⁹² Али, она је овде пасивнији актер, ограничених могућности, споредни помоћник. Прави спасилац и протагониста је Дојчил, Марко до краја остаје пасиван, у сенци његовог јунаштва. Марко у тамници није изузетна ситуација, али је доследна пасивност неуобичајена за његов еписки статус. У највећем броју сижеа, тек ослобођени Марко дохвата се оружја и придружује помоћнику, враћајући се уједно на јуначки трон. „Недоследност” је оправдана исцрпљеношћу због дугог тамновања, али још више чињеницом да Марка с девојком веже и закон побратимства (посестримства). Зато Марко није могао бити женик и зато је сва епска слава препуштена побратиму. Дојчилова почетна колебљивост поправљена је јуначким чином, па је тако стекао право на женидбу принцезом. Компромисним решењем и

¹⁹² Снага номенклатуре и овом приликом долази до изражаја. Када је помоћник – ослободилац Арапка девојка, исход је супротан. Поред тога, варијанте о ослобађању девојке (супротан смер акције) у епској стилизацији се не завршавају женидбом (као нпр. у бајци). Овакав „искорак” мотивише се почетном или медијалном ситуацијом, односно, наглашавањем крвног и духовног сродства. Али, само ослобађање (или похођење) отете/удате сестре може се рачвати у два правца: брат ослобађа сестру и свети се отмичарима; сестра издаје брата, брат се ослобађа и свети.

доделом девојке јунаку ослободиоцу сачуван је клише – женидба у завршници. Снага модела о девојци која помаже јунаку да се избави толико је јака да је овај образац утицао не само на сиже о спасавању побратима, него и на специфично обликовање епске биографије нашег највећег јунака.

И хоризонтална и вертикална инерција сижеа показују релације међу моделима и сву сложеност њихове интеракције. Непосредан контакт сижеа, повезивање у оквиру сложеног, или индиректно деловање, утицај „на даљину” познатијег модела сведоче о путевима настанка варијаната и неограниченим могућностима комбиновања традицијом усвојених поетских мотива.

ЖУНАК

ПРЕГЛЕД ТИПОЛОГИЈА ЕПСКИХ ЛИКОВА

Међу најважнијим задацима које је теорија књижевности себи задала свакако је проучавање књижевних родова. Почети истраживања везани су за жанровско разлучивање и покушаје прецизног дефинисања сваког рода. Дуго је класификација почивала на дистинкцији епике и драме, а лирика им се прикључује тек у XVII веку. Осим дуже традиције, епiku и драму повезује и утемељење на збивању (радњи) и карактерима. У првим поетичким истраживањима налазимо тек назнаке „карактера”. Епско песништво Платон је описао као комбинацију приповедања и подражавања, а песнике на прогон из идеалне државе осуђују управо миметичке деонице, у којима они препуштају глас својим ликовима, и лоша слика богова коју стварају.¹⁹³ Средњи век је фиксирао типове за поједине књижевне врсте (*commedia dell' arte*, пасторала, итд.), а касније се лик везује за епоху, односно, стилску формацију (нпр. романтичарски или реалистички јунак). Од Платона до реалистичких и позитивистичких утврђивања типова прошао је готово један и по миленијум мање или више континуираног изучавања система ликова, а ни у данашњој науци питања овакве врсте никако нису анахрона.

Проучавање ликова усмене књижевности нема тако дугу традицију, јер се све до романтичарског покрета чекало на откриће фолклора. Први спорадични осврти на ликове усмене традиције јавили су се у студијама компаративне митологије

¹⁹³ Platon, *Država*, BIGZ, Beograd, 1993, 57–73.

које су у центар свог истраживања поставиле јунака. Почетком XX века аустријски психоаналитичар Ото Ранк утврдио је заједничку основу митова, легенди и сага о рођењу, детињству и стасавању националних хероја.¹⁹⁴ Још даље у проучавању јуначке биографије отишао је Ц. Кембел. Јунаков животни пут, његова авантура, оцртава се као кружна линија у структури хипотетичког, човечанству заједничког мономита, који се налази у и основи свих епских прича. На свом цикличном путовању херој доживљава бројне трансформације од првобитног културног јунака и оснивача насеља, јунака-титана, с полуживотињским карактеристикама, преко хероја акције – ратника и љубавника, до цара тиранина, спаситеља света и јунака свеца.¹⁹⁵

Водеће место међу истраживачима ликова усменог епског жанра свакако припада руским фолклористима. Ниједно озбиљније типолошко изучавање не може пренебрећи резултате морфолошке анализе руских бајки до којих је двадесетих година прошлог века дошао В. Проп. На одабраном репрезентативном узорку утврдио да постоји тачно 31 функција у којој се ликови бајке могу наћи и дефинисао седам типичних ликова и њихове делокруге: противник (штеточина), давалац, помоћник, царева кћи и њен отац, пошљалац, јунак, лажни јунак. Придружио им је и везне ликове (жалиоци, клеветници, потказивачи, нарочити предмети, итд.).¹⁹⁶

Морфологија бајке је имала далекосезан утицај на потоње изучаваоце, послуживши као путоказ за структуралистичка разматрања ликова и у другим усменим жанровима. Било је и оних који су се трудили да поправе или допуне Пропове закључке. Треба поменути Е. С. Новик. Она разрађује Пропову идеју по којој делокруг може одговарати само једном лику или је издељен на више ликова, тј. један лик може обухватати један или пак неколико делокруга. Новик наглашава независност функције од

¹⁹⁴ О. Rank, *Mit o rođenju junaka. Pokušaj psihološkog tumačenja mita.*

¹⁹⁵ Dž. Kemberl, *Heroj sa hiljadu lica*, 217–218, 273–307.

¹⁹⁶ В. Проп, *Морфология сказки*, 88–89.

лика и подвлачи полифункционалност ликова.¹⁹⁷ Издваја четири семантичке сфере сваког лика. Најважније су индивидуални статус (име, ознака пола, узраста, природе – антропоморфно/неантропоморфно, природно/натприродно) и породични статус (ознака ближих и даљих рођачких односа). Допунске семантичке сфере су друштвени статус (класне и професионалне ознаке) и локализација (припадност својем, односно туђем простору, кретање, прелазак граница).¹⁹⁸

Веома важни за типолошка изучавања ликова показали су се радови Е. Мелетинског. Тражећи корене усмене књижевности у миту, утврдио је и порекло јунака бајке и епа. Увео је категорију културног јунака и испратио његову еволуцију од прапретка (родоначелника племена) до демијурга и јунака епа, на једној страни, односно трикстера, на другом, комичном, полу. Културни херој је најстарији фолклорни јунак, старији и од божанства, а еволуција културни херој → божанство представља други могући пут његовог развоја.¹⁹⁹

Исте претпоставке усвојила је и Н. А. Криничнаја пратећи митолошку, митолошко-епску и реалистичку линију развоја ликова предања. Запазила је да епски јунак од свог митолошког претка претежно наслеђује хиперболизовани облик (циновски раст, огромну тежину), велику спољашњу снагу, која више није стихијска, већ сврховита, а ређе задржава магијска својства.²⁰⁰

¹⁹⁷ Е. С. Новик, „Система персонажей русской волшебной сказки”, *Типологические исследования по фольклору. Сборник статей памяти Владимира Яковлевича Проппа (1895–1970)*, Наука, Москва, 1975, 214. и 218.

¹⁹⁸ Исто, 222–243.

¹⁹⁹ Е. М. Мелетинский, „Предки Прометея (Културный герой в мифе и эпосе)”, *Вестник истории мировой культуры*, № 3(9), май–июнь, 1958, 114–132 (<http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky15.htm>, 12. 3. 2012, материал размещен на сайте при поддержке гранта №1015-1063 Фонда Форда); Е. М. Мелетинский, *Происхождение героического эпоса. Ранние формы и архаические памятники*, Восточная литература, Москва, 1963, 25–32.

²⁰⁰ Н. А. Криничная, *Персонажи преданий: становление и эволюция образа*, Академия наук СССР, Карелский филиал, Институт языка, литературы и истории, Наука, Ленинград, 1988, 187.

Тотемистичке, зооморфне црте, хтоничност, тајновита веза природе и јунакове снаге, такође указују на исто исходиште. Ако је прелаз од митског ка епском јунаку најбоље отелотворен у лику ловца, онда је типични епски јунак, наследник митских – лик силног вође, цара, родоначелника племена.²⁰¹

Када је реч о непосредном проучавању ликова биљина, неколико радова из седамдесетих година прошлог века показују се као незаобилазни. Пре свега, ту је студија о времену и простору у биљинама С. Некљудова, у којој се првенствено успостављају ове две координатне епске осе, али се индиректно систематизују и ближе одређују и епски ликови. Временско-просторни критеријум издваја јунака као првостепени лик, по коме се све самерава. Његово кретање маркира и повезује простор, његова биографија једина оцртава неки ток, једино он има донекле променљив узраст (детињство, из ког се скоковито прелази у временски непроменљив период, и понегде старост, такође апсолутну као и детиње доба). Све остале личности, па и противник, сврставају се у категорију другостепених, а будући да су статичне, не напуштају свој локус, нити имају узраст (ако је и назначен, строго је фиксиран у односу на главног јунака и служи једино као фон његове епске биографије).²⁰²

Полазећи од тврђења да је супротстављање дејствујућих ликова основна ознака епоса, Г. Петров је уочио три типа супротности – праву (јавну), скривену супротност и допунски тип – недовршено супротстављање. Сваки је сагледан у односу на јунака. Тако се у првом типу, насупротив јунаку могу наћи противник у боју, такмичењу, као и неправедни антагонисти који јунака заробе или обману. Посредна супротност између јунака и других лица постиже се степеновањем, градацијом поступака јунака из истог табора, супротстављањем по знању, начину де-

²⁰¹ Исто, 138–160.

²⁰² С. Ю. Некљудов, „Время и пространство в былинах”, *Славянский фольклор*, Академия наук СССР, Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Макалая, Наука, Москва, 1972, 18–45.

ловања према трећем лицу и обрнуто – према поступку трећег лица у односу на више јунака, и најзад, индиректна супротност постоји и у издвојеној, самосталној акцији усамљеног протагонисте, насупрот свима осталима (безлична маса). У допунском типу (недовршена супротност) јунак и његов противник само су делимично антиподи, јер мирно разрешавају сукоб.²⁰³

Приближно у исто време појављује се студија Ј. Јудина о типовима јунака у руским биљинама. Он издваја јунака и његовог противника као једине самосталне ликове, док остали постоје само у односу на њих. Надаље прати процес историзације и психологизације типа јунака и противника, од древних хиперболизованих полудивова, са мноштвом фантастичних црта, преко реалнијих ликова који имају људске димензије, затим националних јунака који се боре против непријатеља народа, па све до појединаца у чијим је карактерима наглашена психолошка и социјална димензија. Еволуција јунака сагласна је развоју епа од митских корена до песама са јасном историјском, националном и социјалном потком, а сходно томе, Јудин сматра да тип сижеа детерминише и тип јунака у њему.²⁰⁴

Слично становиште заступа и Н. Петров. Он првенствено испитује сижејно-мотивски састав руског епа и моделе епског наратива, а једно поглавље посвећује и сижејним типовима јунака. Издваја јунака (и његово окружење, дружину), противника (и његову војску), владара, помоћника (спасиоца), слугу (посилног), гласника (или оног који обавештава, предсказује, упозорава), јунакову невесту или жену (и њено окружење) и лажног јунака. Сваки од ових ликова одређен је природом, породичним и друштвеним статусом и именом. Концепција сижејног модела од-

²⁰³ Г. А. Петров, „Противопоставление персонажей в былинах”, *Вопросы жанров русского фольклора*, сборник статей под редакцией профессора Н. И. Крацова, Издательство Московского университета, Москва, 1972, 58–73.

²⁰⁴ Ю. И. Юдин, „Типы героев в героических русских былинах”, *Проблемы художественной формы, Русский фольклор*, XIV, Академия наук СССР, Институт русской литературы (Пушкинский дом), Наука, Ленинград, 1974, 34–43.

ређује избор и поставку улога, а ликови дејствују према заданом наративном програму. Преклапање програма аутоматски повлачи и преклапање улога. Нпр. такво усложњавање *dramatis personae* постоји у примерима када помоћник истовремено функционише и као гласник, а невеста (жена) као помоћник или противник.²⁰⁵

Изван граница руске фолклористичке школе, на првом месту треба споменути исцрпну студију немачког слависте М. Брауна о нашем јуначком песништву. Кад је реч о епским ликовима, уочава да су типизирани, „као стандардне улоге у позоришту” и једнострано стилизови у две верзије – позитивној и негативној.²⁰⁶ Посебно се осврће и детаљно разматра функцију протагонисте. Типологија јунака је следећа: снажан јунак – делија, мудар, искусни и млади јунак, а спорадично се појављују и чудесни, лепо јунак и јуначки пробисвет. Споредни ликови (кнежеви, рођаци, пријатељи, слуге, путници) пружају прилику јунаку да потврди своје јунаштво, помажу, бивају спасени или пак могу постати противници.²⁰⁷

Међу англосаксонским проучаваоцима епске поезије издваја се С. М. Баура. Он је средином прошлог века поставио у центар свог интересовања искључиво епску поезију. У компаративном самеравању епских творевина на широком евро-азијском простору, од најстаријих до модерних времена, осврнуо се на суштинска питања епског жанра, јунака, композицију, на механизме наратива, улогу певача, везу традиције и историје, итд.²⁰⁸ Кад је реч о типологији јунака, дијахронијски је испратио промену од првобитног хероја фантастичних особина, блиског магу, шаману, преко јунака вође, од ког ће се тек на каснијем ступњу развитка одвојити јунак ратник и сизерен коме он служи, а који сам није

²⁰⁵ Н. В. Петров, *Сюжетно-мотивный состав русского эпоса: модели эпического нарратива*, <http://www.ruthenia.ru/folklore/petrov3.htm>, 14. 3. 2012, материал размешен на сайте при поддержке гранта РФФИ №06-06-80-420а.

²⁰⁶ М. Браун, *Српскохрватска јуначка песма*, 33.

²⁰⁷ Исто, 33–35.

²⁰⁸ С. М. Bowra, *Heroic Poetry*, Macmullan & CO. LTD, London, 1952.

подвижник. Даља диференцијација подразумева поделу на јунака жртву, лукавог јунака и борца. Борац се социјално одређује као владарев вазал, борац за државу, веру, представник народа или, у новија времена, као заштитник људских права.²⁰⁹ Јунак никада не припада искључиво једном од поменутих типова, будући да истовремено одражава не само различите фазе друштвеног развитака, него и различите метафизичке и теоријске концепције.²¹⁰

У монографији посвећеној епском јунаку, Д. А. Милер је типолошка разврставања сместио у оквире испитивања јунакове биографије, подвига и простора у ком се креће. Дотакао се његовог породичног и социјалног окружења, с нарочитим освртом на улогу оца, ујака и краља.²¹¹ Чин потраге, као један од кључних у јунаковој авантури, подразумева три важне фигуре које пристају уз протагонисту – владара, помоћника и жену.²¹² Гранични простор обликује јунака шаманистичких особина, јунака – жреца, исцелитеља и гласника.²¹³ Наличје херојства, „обрнути” и антихероји представљени су типовима трикстера, ковача, кукавице, дворске луде и будале.²¹⁴

Енциклопедија фолклорних јунака Г. Сила опремљена је релевантним регистрима. Један од њих је индекс типова јунака, начињен према разнородним критеријумима као што су: изглед (лепи јунаци, деца, сићушни јунаци, жене обучене као мушкарци, итд.), особине (мудри јунаци, будале и тупоглавци, љубавници), порекло хероја (анималне црте, оностраност, могућност метаморфозе), њихов етички кодекс (лопови, варалице, лажови, зли-

²⁰⁹ Isto, 91–131.

²¹⁰ „Just as there is more than one kind of human excellence, so there is more than one kind of hero. The different kinds reflect not only different stages of social development but the different metaphysical and theoretical outlooks which the conception of a hero presupposes” (С. М. Bowra, *Heroic Poetry*, 91).

²¹¹ D. A. Miller, *The Epic Hero*, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 2000, 88–95, 178–182.

²¹² Isto, 167–169.

²¹³ Isto, 298–344.

²¹⁴ Isto, 242–281.

ковци, разбојници), затим тип подвига (културни јунаци, убице змајева, дивова, ратници, стрелци, помоћници, исцелитељи, итд.), социјална припадност (локални, национални хероји) и простор у ком делују (граница, море, други свет).²¹⁵ Подразумева се да јунак истовремено припада различитим групама.

Разматрајући везе индоевропске поезије и мита, М. Л. Вест је издвојио два карактеристична лика – краља и хероја. Њихове функције одражавају реалност древних друштава.²¹⁶ Док је прва функција индоевропска институција, дотле је јунак производ наративне уметности, и у пракси, као званична институција, не постоји.²¹⁷ Вест епског јунака посматра понајпре као ратника. Његови подтипови су: стрелац, возач борних кола и индивидуални борац.²¹⁸

У бројним студијама о европском, азијском и северноамеричком фолклору Х. Јасон проучавала је жанровске, мотивске и типолошке одлике народног стваралаштва, тражећи универзални, заједнички чинилац који повезује ове наизглед одељене етнокултурне зоне. Један од њих је и „мотив борбе”, карактеристичан и за јужнословенске епске песме. У оквиру површинског синтагматског модела наративних секвенци борбе, Х. Јасон је издвојила и 14 потенцијалних улога на обема сукобљеним странама, и „нашој” и „њиховој”: војска, војсковођа, потчињене војсковође, јунак (подвижник), помоћник, ухода, издајница, гласник, слуга, породица, енкодер предсказања, тумач предсказања, посредник за поруку предсказања, адресат предсказања.²¹⁹ Други пут, у студији посвећеној девојци јунаку, пореди различите типове девојке

²¹⁵ G. Seal, *Encyclopedia of Folk Heroes*, ABC – CLIO, Santa Barbara, 2001, 292–302.

²¹⁶ M. L. West, *Indo-European Poetry and Myth*, Oxford, University Press, New York, 2007, 412.

²¹⁷ Isto, 446.

²¹⁸ Isto, 485–487.

²¹⁹ H. Jason, „A Model for the Surface Level of Narration of the Theme ‘Combat’ in South Slavic Epic Songs”, 374.

ратнице бројних поетских и прозних сижеа све три поменуте културне зоне.²²⁰

Кад је реч о проучавању ликова усмене књижевности на балканским просторима, треба поменути студију П. Бакотића објављену тридесетих година прошлог века о чуду и законима реда у народној књижевности. Много пре Х. Јасон, Бакотић је истакао да је борба темељна идеја на којој почива наша народна књижевност и главна садржина народне поезије.²²¹ Без жанровског прецизирања дефинисао је типове јунака као животињске, људске и божанске и распоредио их у осам светова допуштајући међусобне додире и преклапања: свет животињских нагона, свет демона, митолошки, легендарни, херојски, витешки, реални и свет божанске правде.²²²

Моделима јунака десетерачке епике и њихових противника бавио се Н. Љубинковић. У домену сижејно-морфолошке анализе поставио је симетрично јунака и противника једног наспрам другог, окруживши их активним и неактивним пратиоцима (помоћници, односно, епски декор) и дародавцима. Јунак је увек изграђена, целовита личност, најчешће и добар мегданџија. Противник је, с друге стране, или безначајан или изузетан, а управо ова квалификација пресудна је не само за јунакову епску биографију, него и за позиционирање сижеа у ранг епске епизоде, односно епске целине.²²³

Приближавајући сижејне позиције јунака и његовог противника Љубинковић је био на трагу онога што ће деценију касније разрадити бугарски фолклориста П. Бочков. Он сматра да противника не треба декларисати искључиво као непријатеља, то је

²²⁰ Н. Јасон, „Dzidovka djevojka in the world of epic”, 235–255.

²²¹ Р. Бакотић, „Појав чуда и закон реда у народној књижевности”, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. XXXI, svezak 1, JAZU, Zagreb, 1937, 65.

²²² Исто, 2–42.

²²³ Н. Љубинковић, „Модели епских јунака и њихових противника у српскохрватској десетерачкој епици”, *Зборник радова XXXII конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*, Сомбор, Нови Сад, 1985, 273–275.

касније додата категорија; противник је такође јунак, само припада другој, туђој страни.²²⁴ Семантичке ознаке које предлаже за одређивање типа противника такође су применљиве и у карактеризацији јунака: ознака индивидуализације (име), зооморфности, пола (мушки, женски и андрогини – деца јунаци), локализација, ознака функције (нпр. противник – јунак, противник – штеточина или варијанте истог лика с другим именом), ознака релације према изванепском контексту (припадност другим жанровима) и етничка опредељеност.²²⁵

Треба се осврнути на веома значајну студију С. Петровић с почетка овог века о покушајима разврставања ликова у народној поезији. То је исцрпан, систематизован преглед радова о епским ликовима европске и америчке усмене традиције. С. Петровић сугерише изналажење синтетичког метода који би обухватио бројне критеријуме за класификацију јунака, примењиване парцијално у досадашњим истраживањима: различити слојеви традиције, архаични обрасци, сижејни модели, епска идеализација, формулативност, однос теоријског и фиктивног, симболизација, категорија сижеа, начин приказивања, жанр, мотивација поступака, начин карактеризације, однос певача и публике према историјском предлошку, итд.²²⁶ Такође примећује да је најдревнији тип јунака – врач; он противника савлађује вештином и тајним знањем. Прелазни облик подразумева јунаке који могу да се претварају у разна бића, а даља еволуција сеже до владара, витезова и предводника дружина. „Најразвијенији тип епског јунака је ратник кога покрећу јаке страсти; он је снажан и лукав, а у подвиге иде не само ради властите славе, него и ради виших циљева (одбрана владара, народа, вере).”²²⁷

²²⁴ П. Бочков, *Непознатият юнак*, Издателство на Българската академия на науките, София, 1994, 10.

²²⁵ Исто, 63–67.

²²⁶ С. Петровић, „О покушајима разврставања ликова у народној епизици”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. LXXVIII–LXIX, св. 1–4, 2002–2003, Београд, 2004, 103.

²²⁷ Исто, 97–98.

Разматрајући типове јунака у епској поезији, Б. Сувајџић је дефинисао пет исходних поступака на основу којих се врши карактеризација јунака. То су покрет (представљање радњом), говор (представљање речима), портрет, етика (поступци у узајамној релацији са другима) и критика (ставови певача и ликова рефлектора).²²⁸ Под типом јунака подразумева „скуп инваријантних елемената који творе стабилну структуру епске личности (функција, нарација, сиже) у садејству са променљивим конституентима на основу којих се јунаци међусобно разликују (атрибуција, генеалогичка, номенклатура)”.²²⁹ Типове именује као маске, наглашавајући тако драмски елемент у обликовању репрезентативних ликова, и издваја укупно девет типизираних улога, од којих је свака двојака, парна (према бинарној опозицији своје/туђе): маска владара, хероја, витеза, зооморфна маска, демонска, соларна, лажна, аполонска и маска андрогина.²³⁰

У монографији С. Самарџије посвећеној биографијама епских јунака, српска књижевност је први пут добила целовиту функционалну типологију ликова епске песме. Уочавајући стабилност делокруга као једну од основних епских законитости, издвојила је следеће типове: јунак, противник, жртва, владар, везивни ликови (саветодавац, помоћник, гласник) и колективни ликови (статисти, опоненти и сижејно активни ликови). Делокруг јунака и противника подразумева динамику и активност, док су владар и жртва статични и својеврсна су противтежа поменутом „динамичном импулсу”.²³¹ Најважнији чиниоци карактеризације јунака јесу номенклатура, порекло снаге, епски атрибути, портрет, породични и друштвени статус. Управо је испитивање породичних односа и духовног сродства отворило могућност за секундарну типологију чланова породице и рођака, формирану

²²⁸ Б. Сувајџић, *Јунаци и маске*, 253.

²²⁹ Исто, 259.

²³⁰ Исто, 259–285.

²³¹ С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 20–21.

у односу на протагонисту (отац, мајка, брат, сестра, ујак, љуба, кум, побратим).²³²

Сви поменути радови сведоче о многоструким могућности-ма приступа систематизацији епских ликова. Различити углови сагледавања, бројност критеријума типологизације, подударни и дивергентни закључци сведоче о сложености овог проблема. Слојевитост, мера историјске компатибилности, тесна веза са сижејним склопом, само су неке од жанровских специфичности епских ликова које допуштају да питање њихове систематизације увек буде отворено и изнова освежавано новим решењима.

²³² Исто, 34–164.

КРИТЕРИЈУМИ КЛАСИФИКАЦИЈЕ ЕПСКИХ ЈУНАКА

Типолошка разврставања епских ликова претежно се темеље на диференцијацији делокруга. Јунак и противник постављају се као две антиподне тачке, чија је релација основа наратије. Ка овим кључним фигурама гравитирају њихови помоћници, издајници, владари, а негде на средокраћу налазе се жртве и објекти потраге. Класификација јунака уводи више различитих критеријума. Већ помињани резултати до којих је дошла Е. С. Новик проучавајући ликове бајке, могли би се селективно применити и на типологију јунака епских песама. Од четири семантичке сфере лика (индивидуални, породични, друштвени статус и локализација)²³³, на типологију епских јунака најбоље се може применити прва. Породични и друштвени односи углавном су допунска карактеристика, док је сфера локализације ирелевантна, јер се делокруг јунака а priori одређује као „свој” у односу на противника („туђе”).

Све индивидуалне ознаке (име, узраст, пол, изглед, атрибути, снага, природа, мудрост, етика и сл.) разлажу се на бинарне опозите или три градативно поређана појавна облика, који нису једнако релевантни кад је реч о типолошким разврставањима. Нпр. примарни елемент идентификације – име, појављује се као персонализовано име, стајаће име или га уопште нема (безименост). За јунака је карактеристичан само први облик имена

²³³ Е. С. Новик, „Система персонажей русской волшебной сказки”, *Типологические исследования по фольклору. Сборник статей памяти Владимира Яковлевича Проппа (1895–1970)*, 222–243.

(протагониста мора имати лично име), док се у осталим делокрузима равноправно измеђују сва три. Ипак, номенклатура није најважнији критеријум за класификацију јунака. Име више указује на неку другу категорију. У спрези са презименом посредни је знак етничке, националне припадности и пола. Двочлане формуле номинације, имену додају топоним (Милош од Поцерја), ознаку сродства (Секула нећак), занимања (Милош чобанин), титулу (Комнен барјактар) или особину (Реља крилати),²³⁴ и тиме директно указују на друге карактеристике из индивидуалне или из преостале три семантичке сфере. Етноним је фреквентан у номенклатури противника, а веома ретко је део имена јунака (Срб Радосав), јер се припадност „својем” подразумева, није је потребно додатно обележавати.

Категорија узраста такође се испољава кроз три градивна облика: младост, зрело доба, старост.²³⁵ Типолошки релевантни су само они који одступају од средње вредности, подразумеваног старосног доба јунака, а то су младост или старост. Зрело доба је немаркирано. Садашњост главног јунака је подразумевано време, на њему се заснива главна временска оса епске песме²³⁶, а све остале личности самеравају своје време у односу на његово²³⁷.

Млади јунак обележен је већ номенклатуром – дијете Грујица, нејаки Матија, луди Милован, или успостављањем сродничке релације са старијим јунаком (сестрић – ујак, син – отац). Дете јунак је „замрзнут у развоју”, „означава фигуру без породице, чврстог идеолошког упоришта, владарских амбиција и јасно прокламоване

²³⁴ М. Клеут, „Име као поетска категорија у епским народним песмама”, *Из Вукове сенке*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2012, 146–148.

²³⁵ Љ. Пешикан Љуштановић уочава три старосна статуса јунака: дете, јунак у пуној зрелости, старац (Љ. Pešikan-Ljuštanović, „Karakterizacija epskog junaka bojom”, *Folklor u Vajvodini*, sv. 8, Novi Sad, 1994, 81).

²³⁶ С. Ю. Неклюдов, „Время и пространство в былинах”, 45.

²³⁷ Исто, 22.

сврхе епског бивства. Дете-јунак оличава квинтесенцију епске енергије.”²³⁸ Неофитска позиција и усмереност на „први подвиг” младог јунака опредељују за сижее о успелој и неоствареној женидби, такмичарским мегданима, затим за разнородне песме о замени на мегдану, подвигу појединца на туђем терену и сл. Двојици најпознатијих младих јунака – Секули и Грујици²³⁹, придружују се сестрићи, синови или синовци чувених јунака и владара: Маријан/ Антоније/ Антун (син Ивана Сењанина), Маријан (сестрић Мијата хајдука), Антун Поповић, Милован (син будимског краља / сестрић Чола-капетана), Стојан (сестрић краља Милутина), дијете Јован (син цара / Саве од Посавља), Ненад Југовић, Иво Сенковић, Матија, син Драгића војводе, итд., а у појединим песмама Сењанин Тадија и Комнен-барјактар. Брз раст, рана зрелост и невероватна снага сегмент су јуначке биографије сирочади и младих јунака који одрастају далеко од свог дома – Змај-Огњеног Вука (ПЦХ, 152), Находа Симеуна (СНП II, 14), Находа Момира (СНП II, 30), Ненада Југовића (СНП VI, 12; СНП IIр, 23; СНП IIр, 24; СНП IIр, 25) и дјетета Јована (СНП II, 8; СНП VII, 30; СНП IIIр, 23).

Старцима највише одговарају делокрузи владара, мудраца, духовника и жртве, а најмање су типични епски ратници. У овој улози пре осцилују између фигура страшних, снажних полумитских предака (Јован Косовац²⁴⁰) и плашљиваца, антијунака, који утекну с попришта и неретко једини преживе (Чича Јаков у „Боју на Чокешини”). Стари јунаци у српској епизи углавном удвајају делокруге борца и владара/старешине. Осим најпознатијег, Старине Новака, треба поменути и једног од косовских

²³⁸ Б. Сувајић, „Млад јунак у јужнословенској усменој поезији”, у зборнику: *Ликови усмене књижевности*, 29.

²³⁹ Исто, 29.

²⁴⁰ Јован Косовац, дуговечни седи старац, дуге браде, с једним ђавољим зубом у вилици, поцепан, одрпан, са зарђалом сабљом, на непоткованом хромом ђогату, израња из магле и плаши намернике (песма бр. 62 у антологији С. Петровић, *Косовска битка у усменој поезији*). У његовом лику спајају се представе о митолошком претку позваном у невољи и чувару Косова, места на ком почивају душе предака (Исто, 283–284).

подвижника – Југ-Богдана, затим старог Витковића, којег попут Југ-Богдана прате деветорица синова (СНП VII, 9), краља Александра (СНП VII, 19), али и Марка Краљевића, који у „Попијевци од Свилојевића” (Б, 46) има седу браду до појаса. Стари ратници фреквентнији су у редовима противника (најпознатији су стари Кариман и Ћејван-ага).²⁴¹

Попут узрасне карактеризације, и ознаке пола садржане су већ у номенклатури. Од две опозитне могућности, релевантни критеријум једино је онај који значи одступање од норме, а то је жена јунак. У одабраном корпусу песама жена на позицији протагонисте, ређе противника, испољава се кроз два типа. Први је познат као вид широко распрострањених, интернационалних модела делије девојке, а други, млађи, хиперболисану снагу девојке мења за спој мудрости/лукавости, јунаштва и предузимљивости.²⁴²

Девојка огромне снаге, која лако савлађује чувене јунаке, карактеристичнија је за сижее западног, јужног и источног Балкана,²⁴³ који су остали изван опсега ове студије. Њима је блиска баница Урица (СНП VI, 13; СНП IIр, 12), али она нема циновски

²⁴¹ О старцима у српској епизи више у Д. Петковић, „Епски стогодишњац – поштоване старине и исмејани старци”, у зборнику: *Ликови усмене књижевности*, 65–89.

²⁴² Све песме са мотивом делије девојке Б. Сувајдић дели на два типа – песме у којима не долази до испитивања пола и песме у којима се проверава девојчин пол. Само у првом типу девојка наступа као прави ратник (Б. Сувајдић, „Принцеза на зрну грашка (Мотив делије девојке у усменој поезији о хајдучима на Балкану)”, *Митолошки зборник*, 18, Центар за митолошке студије Србије, Рача, Београд, 2008, 226). Ј. Керкез типологију делија девојака заснива на широј поетској усменој грађи и средњовековним житијима. Издваја чак девет типова: девица (ратница), девојка која служи војску, жена која ослобађа јунака из ропства, невеста која проводи сватове, девојка која исмејава момка, зулумћарка, жена осветница, ктитор и монахиња/светитељка (Ј. Керкез, „Антологија ’Делија девојка’ – од ратнице до светице”, предговор *Антологији „Делија девојка”*, Деве, Београд, 2006, 13–32).

²⁴³ Л. Делић, „Сукоб јунака са циновком у јужнословенској усменој епизи”, у зборнику: *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*, ур. Б. Сувајдић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2012, 195–223.

раст, нити хиперболисану снагу. Ипак, најбољи је јунак којег је Неманић Стјепан икада видео:

„Коња јаше кано и делија,
сабљу паше кано пашалија”.

Од фантастичних особина остала је само неземаљска брзина. Баница утекне с бојног поља толико брзо да је ни виле не би достигнуле, а камоли краљеве (цареве) делије. Бекство значи губљење мегдана, што је још једно удаљавање од старијег обрасца циновке девојке. Поједине лепотице закључане иза девет, десет брава, супротстављају се лажном слуги који уз помоћ робиње улази у забрањене одаје. Фатима, кћи Бојачића Алије (СНП Пр, 81), и Ружица, кћи задарског бана (СНП Шр, 67), толико су снажне да се с нападачем рву целу ноћ, а изнемогао јунак, у првом примеру сав у крвавој и белој пени, савлада их пред зору, на превару. Лака рука банове Ружице наноси тежак ударац и робињи – избија јој два зуба и потпуно окрвави лице. Попут фантастичних мегданција које јунак победи тек пошто на тренутак погледају ка сунцу, и ове снажне девојке, наследнице хтонских божанстава²⁴⁴, падају на душеке, захваљујући неопрезу и лукавом јунаку. Након обљубе постају наклоњене нападу и пристају на удају. Овакав расплет упућује на старије моделе у којима девице ратнице, губећи мегдан и девичанство, истовремено губе ратоборност и борбену вештину и улазе у социјалне оквире, прихватајући брак и материнство, нормативе заједнице.²⁴⁵

Девојка испод одела јунака која замењује оца, брата или вереника у војсци²⁴⁶ типичнији је варијетет делије девојке у грађи одабраној за овај рад (Пеимана, кћи Диздар-аге – Б, 96;

²⁴⁴ Демонска, хтонска природа јунаковог супарника (у овом примеру, девојке која се с њим рве) огледа се, према мишљењу Д. Перића, управо у одсуству кржаве пене, карактеристичне само за јунака, онострано биће (Д. Перић, „Пене беле и кржаве. Функција и значење епске формуле”, *Крв: књижевност, култура*, 240).

²⁴⁵ Н. Jason, „Dzidovka djevojka in the world of epic”, 238.

²⁴⁶ Р. Меденица је још тридесетих година прошлог века упоредио варијанте овог модела у српској, бугарској, грчкој и албанској поетској и про-

Златија, кћи старог Ћеивана – СНП III, 40; Анђелија, сестра Филипа Мацарина – СНП IIр, 59; Јана, кћи Јанка од Сибиња – СНП IIр, 67; Хајкуна, вереница бега Љубовића – ПЦХ, 107). Најочљивија промена у односу на старији тип јесте сакривање пола. Прерушавање је донело новелистичке обрте и „*razigranost prigovijedanja*”.²⁴⁷ Обриси наднаравне снаге и ратничке вештине оцртавају се у сегментима витешких игара – девојка надигра све саборце: најдаље баци камен/маљ, највише скочи, најуспешнији је владарев борац.

Мушко одело заклања и девојку хајдучицу²⁴⁸, предводника чете. Добеглица међу Сењанима, маскирана кадуна Асан-аге Куне / Златија (СНП III, 28; СНП VI, 69), војује с четом по Крајини све док се не освети мужу. Калауз девојка, не скривајући идентитет, предводи ускочку чету и побеђује Турке (Е, 125).

Подвиг ограничен на краћу јуначку епизоду карактеристичан је за остављену невесту у гори која сама савлада нападача – кћи Ива Црнојевића (СНП IIр, 91) или за силом уграбљену девојку (младу жену) која сама убија свог отимача (Јеле Арбанашка – Б, 55; сестра Мартолоз Николе – СНП II, 82; Анђа Цмиљанића – СНП VI, 66; љуба Борише сердара – СНП VIII, 3; попадаја попа Бошковића – СНП VIII, 4; Јела Батрићева – СНП IIIр, 14; СНП IIIр, 15). Крстиња, Станишина љуба, најпре освети погинулог мужа, а потом прихвата изазов на мегдан против крвникове љубе. Испоставља се да мегдан мора да подели с

зној усменој традицији (Р. Меденица, „Делија-девојка”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. V, св. 1–2, Београд, 1938, 260–265).

²⁴⁷ М. Bošković-Stulli, „Pjesma o prerušenoj djevojci”, *Usmena književnost*, приг. М. Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 108.

²⁴⁸ О трагичној димензији лика епске хајдучице, одметнице, супротној тријумфалној делији девојци, више у: Ј. Пандуревић, „О епским ратницама и хајдучицама, или о игри идентитета у српској народној епизици”, *Српски језик, књижевност и уметност*, књ. II: *Жене – род, идентитет, књижевност*, ур. Д. Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Скупштина града, Крагујевац, 2011, 21–31.

Османагом, братом убијеног крвника, али и њега лако сама савлада (ПЦХ, 143).

Даља еволуција типа жене јунакиње водила је ка све до-следнијој реалистичкој мотивацији. Срчаност је опстала, али су снагу замениле мудрост и досетљивост. У сижеима о невести која проводи сватове кроз гору, мудре девојке облаче мушко одело и зававају нападаче у гори (Мара, невеста Јове Сарајлије – СНП III, 73 и вереница Мата Дуждевића – СНП VII, 25). Истом типу јуначне девојке припадају и љубе/сестре које спасавају заточеног јунака из тамнице (Б, 98; Б, 99; СНП III, 49; СНП IIIр, 52; СНП IIIр, 57; СНП IIIр, 58; СНП IIIр, 59; СНП IIIр, 60 – сижејни модел II 5. 3).

Индивидуална категорија изгледа јунака епске песме ограничена је на ознаке лепоте, стаса и одеће. Лепота образа, висок стас, младост и раскошно одело маркирани су елементи класификације у односу на супротне особине, а такође и међусобно компатибилни чиниоци дескрипције:

„Висок Грујо, да га вишег нема,
а лепши је од сваке девојке,
на јунаку одијело дивно,
на прси му токе позлаћене,
а на главу калпак и челенке,
сав у срми и у чисту злату.”

(СНП IIIр, 7)

Красни јунаци, носиоци „аполонске маске”²⁴⁹, најприсутнији су у женидбеним сижеима. Подробан опис певач најчешће своди на кратку формулу момачке лепоте („љепши јунак од сваке ђевојке”), али је и рефлекторски коментар очараних посматрача (представника тазбине или девојке) потврда снажног утиска који лепо јунаци остављају. Међу женицима се издвајају Стјепан Бановић, са лишком „како у младе дјевојке”, (Б, 23), Иван Срђевић „љепши од јабуке златне” (СНП IIIр, 66), Зано Грбљичић – „диван

²⁴⁹ Б. Сувајџић, *Јунаци и маске*, 283–285.

јунак, а ођело дивно” (СНП VII, 20), високи Грујо, девојачке лепоте, и „стасни и прикладни” Бановић Секула (СНП IIIр, 7), Иво Сењанин, трагични женик белих руку и лица, враног перчина и мрких наусница, који умире од урока (СНП III, 77).²⁵⁰ Пластична је Милијина дескрипција тројице ђувегија, просаца сестре Леке капетана. На Марку су најупечатљивији опрема и одело, Рељу красе крила, а војвода Милош, други по лепоти иза крилатог јунака, представљен је с највише формулативних елемената описа. Ипак, утисак очараног певача који избија из ауторских коментара у потпуности је деконструисао клише:

„У висину да већега нема,
у плећима поширега нема,
како ли је лице у јунака!
Каке ли су очи обадвије!
Какви ли су они мрки брци!
Танки брци пали на рамена;
благо оној, која ће га узет’!”

(СНП II, 40)

Изван песама о женидби, лепи јунаци се спорадично појављују. Смрт тројице красних косовских јунака након сусрета с Косовком девојком може се посматрати у контексту античког хибриса и кобности прекомерне лепоте. На кнежевој вечери, кнез Лазар наздравља Ивану Косанчићу, првом по лепоти, а Топлицу Милана издваја по висини. Младост и лепота Грујице Новаковића доминантнији су у моделима о маскирању хајдука ради продаје були удовици или намамљивања зулумћара, него у женидбеним сижеема (песме о отмици и неоствареној женидби због сукоба више младожења).

Опозитне ознаке – ружноћа, низак раст и лоше одело нису потпуно ирелевантни критеријуми класификације, али су несистемски и ређи. Нису ни међусобно компатибилни као њихове

²⁵⁰ Детаљније о красном младожењи у: Д. Петковић, *Типологија епских песама о женидби јунака*, 115–117.

бинарне супротности. Поружнели Максим Црнојевић, усамљен међу младожењама, не може се издвојити као тип, осим по критеријуму замене лажним јунаком. Слично би се могло рећи и за „жура” Вукашина. Његов низак раст је средство индивидуализације, а не типизације – ни ова ознака није искоришћена за типолошку карактеризацију епских јунака. Контрастиран великом јунаку, осцилује између противника и јунака. Име Малог Радо(ј)ице није поуздан критеријум за висину јунака, јер може указивати на стас, али и на младост. На крају, јунаково лоше одело није супротност сјајној опреми. Одећа Ива Голотрба је подерана, али је оружје за његовим пасом ретко и скупоцено. Необичан, запуштен изглед не чини га мањим јунаком. Просјачке рите покривају тела и дуго заточених јунака, а често заклањају и доброг јунака који маскиран сам одлази међу непријатеље.

Маска је такође важан детаљ спољашње карактеризације. Прави идентитет (одсуство маске) није релевантан елемент класификације. Идентитет се мења по принципу супротности: мушко/женско, хришћани/Турци, више/ниже.²⁵¹ Јунаци српске епике најчешће позајмљују одело девојке (Грујица или Михат Томић у варијантама о убијању зулумћара), непријатеља (уходе, ускочки прваци на туђем терену, отмичари девојака из туђе средине), слуге (бројни јунаци сижеа о служењу за девојку или коња), роба (Груја и Радивој у варијантама о продаји хајдука), просјака (ослободиоци сужања, као нпр. Вук(о) Анђели(ј)ћ у сижеима о ослобађању разменом), калуђера (Марко – спасавање љубе, Новак и Радивој – освета неверном јатаку) и трговца (Јова Будимлија и Иван Крушић у моделима о отмици лађом и Старина Новак у песмама о продаји хајдука). Преоблачење је само једна епизода јунакове биографије, примерена предузетом подвигу, па је јунак ретко понавља. Зато је везана више за поједине сижејне моделе него за јунаке.

²⁵¹ Разврставајући типове преоблачења, Н. Радуловић уочава опозитне парове који се двосмерно измењују (Н. Радуловић, „Типологија преоблачења у усменој епизици”, 107).

Атрибути су важно средство дескрипције и истовремено ознака статуса. Јунаково оружје комплементарно је добром оделу, а заједно изграђују формулативни портрет. Типски мачеви, сабље, ножеви, копља, топузи, ватрено оружје, у опису јунака, централни су мотиви минијатурних епизода које откривају необично порекло оружја, његову реткост, скупocenост и посебну технику израде. Посебни детаљи трајно обележавају поједине примерке. Као власништво чувених јунака постају препознатљиво, индивидуално обележје – „мач зелен старога Војина” Милоша Војиновића; Момчилова „сабља са очима”²⁵²; Вукашинова сабља „са три слова ришћанска”, коју ће Марко повратити од очевог крвника; Марков „шестоперац златни” и „стрела татаранка”; „копје коштаново” / „копје коштуница” (Рељино, Јанково, Дојчилово и сестрића Милована); Пријездина „навалија”, „која сече дрвље и камење / дрво, камен и студено гвожђе”. Сабља је опстала и у опреми потоњих јунака,²⁵³ али су средња и новија времена примат дала пиштољима и пушкама. Ипак, раскошно ватрено оружје мање је индивидуализовано и прецизно фиксирано за одређеног јунака.

Животиње које јунака прате, а неретко му и помажу, типичније су за јунаке старијих времена. Добром јунаку приличи и добар коњ, амбивалентно биће, често фантастичних способности. Бајковити мотиви саображавају се епском поимању света. Тако и чудесна својства коња постају примарно елемент епске идеализације јунака.²⁵⁴ Међу бројним алатима, доратима, зеленцима, кулашима, ђогатима, вранцима понеки је добио лично име

²⁵² Т. Ђорђевић доказује да су очи урезиване (уцртване) на балчак сабаља функционисале као амајлија (Т. Ђорђевић, „Белешке из наше народне поезије (II)”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. II, св. 1–2, Београд, 1935, 212–216).

²⁵³ С. Самарција показује континуитет сабље као јуначког симбола на примеру двобоја устаника због Кулинове сабље (С. Самарција, *Биографије епских јунака*, 46).

²⁵⁴ В. М. Жирмунский, *Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса*, Издательство Академии наук СССР, Москва, 1958, 28–29.

и утврдио господара (Момчилов крилати коњ Јабучило, Марков Шарац, Милошев Ждрал, итд.). Сличну улогу и хтонско порекло има и пас, али се знатно ређе појављује (Караман Бановић Страхиње, „рти брзоловци” Радосава Кавге – СНП Пр, 80). Соко, птица медијаторских способности, јунаков помоћник, атрибутску функцију добија у сижеима с мотивом лова (Марков соко – СНП II, 70; СНП Пр, 42; СНП VI, 19; Комненови соколи – СНП II, 77; соко око којег се заваде Јакшићи – Б, 44; СНП II, 98, итд.).²⁵⁵

Од три градативно поређана модуса испољавања јунакове снаге (слаб јунак – јунак умерене снаге – јак јунак) критеријуми класификације су само они који одступају од просека. Слаб јунак не носи негативну конотацију. Напротив, јуначка погибија, славна смрт, један је од херојских императива. Издани јунаци (нпр. Мијат Томић – СНП VII, 37; СНП VII, 38; ПЦХ, 103) и ухваћени и до смрти мучени хајдуци (Вујадин и његови синови – СНП III, 50) високо су вредноване жртве. Слабим јунацима припадају и младе, неискусне мегданције, које прву победу дугују срећним околностима или помоћницима (Иво Сенковић – СНП III, 56; нејаки Матија – СНП III, 55), али и прекаљени борци испред јачих противника. У тренутку када се мегдан ломи, а јунак посустаје, неретко је пресудна помоћ виле (нпр. дуел Старине Новака и Грчића Манојла – СНП III, 6), посматрача (жене која је предмет опкладе – СНП III, 54; СНП VI, 58; ПЦХ, 114) или пса (мегдан Бановића Страхиње и Влах-Алије). И победа извојевана варком једнако је вредна. Формулативно, јунак обмане противника да погледа у небо, а онда мегдан реши ножем – гујом из потаје (нпр. двобој Марка и Мусе Кесеције – СНП II, 67). Марко моли страшног Белил-агу, пресретача сватова, да му покаже извор, а онда га убија с леђа и то – жмурећи (СНП VI, 38). Некоректна Маркова победа и убиство сестрића (СНП Пр, 39) оправдани су смештањем сестрића међу традиционалне националне неприја-

²⁵⁵ Више о епским атрибутима (оружју и животињама пратиоцима јунака) у поменутој монографији (С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 40–78).

теље (Турчин). Други разлог би се могао наћи у актуализовању архаичне приче о смени јуначких генерација, по којој победу односи слабији, лошији јунак. У поменутој варијанти побеђује лошији јунак, али је дошло до инверзије млађи – старији, под утицајем јаког формулативног пара ујак – сестрић, у којем је Марко увек на месту ујака.

Слабим јунацима припада и јунак ослабљен болешћу. Болани Дојчин / Иван Карловић, утегнут на коњу, последњом снагом штити част сестре (сестре и љубе) – Е, 110; СНП II, 78; СНП Пр, 63.²⁵⁶ Из постеље се брани и Марко Мартесин (Б, 67; Б, 68), а болесни Петар Бошковић спасава синовце и спречава крађу својих оваца (СНП IV, 47). Своју и част дома сачувао је и Ђуро Даничић, који се после дугогодишњег боловања придигао тек толико да изненада пронађеном снагом убије неверну жену и њеног просца у свом дому (СНП VII, 31; СНП VII, 32). Поједини женици, суочени са необичном болешћу која наступи убрзо по просидби, не завршавају обред прелаза (Иво Сењанин – СНП III, 77; Воин – СНП III, 79; краљ Милутин – Е, 53; Андра Латинин – Е, 56). Њихова смрт жанровски помера ове варијанте ка баладама. Јово Будимлија (СНП II, 100; СНП Пр, 10) и Мусић Стеван (СНП VI, 43) успевају да се опораве и доведу невесту. Болесном Марку птица узвраћа добротинство, доносићи му воду у кљуну и штитећи га од сунца (СНП II, 54; СНП Пр, 60).

На позицији протагонисте, у истом сижејном моделу, алтернирају болесни и рањени јунак (Марко – СНП II, 55; СНП VI, 27; Казун-ага – Е, 86; Илија Цмиљанић – СНП VI, 54), чиме потврђују типолошку сродност. И један и други везани су за типичне сижејне моделе. Јунак на коме је неколико или чак седамнаест рана такође може бити само привремено пасиван, као у поменутиим варијантама

²⁵⁶ Ј. Делић сматра да је на трагичну епску судбину Боланог Дојчина и неубичајен расплет, по којем носилац космогонијске акције гине, највероватније утицала светачка биографија Св. Димитрија, браниоца Солуна (Ј. Делић, „Болани Дојчин’ – путеви генезе и модификација певања о сукобу ’боланог’ јунака с Арапином”, 112).

или у моделу о издаји рањеног хајдука (Лука Радовић – СНП VIII, 10; Петар Шаровић – СНП IIIр, 18; неименовани јунак – ПЦХ, 80), или пасивност прелази у трајно стање – смрт. Тако од руке неверног побратима у невољи страда Вукашин, рањени јунак из Маричке/Косовске битке (СНП II, 57; СНП II, 58). Једини преживели ратник, неретко на издисају, подноси последњи извештај из боја владару или члану породице саборца (нпр. слуга Милутин – СНП II, 45; Владета војвода и Казилар алај-барјактар – СНП IIIр, 30; алај-барјактар Никодин – СНП IIIр, 32; Павле Орловић – СНП II, 51; Иво Сењанин – СНП III, 31, итд.). Смртно рањени јунак носилац је радње варијаната о последњем завету побратиму или намернику (Казун-ага – Е, 86; Јуро Даничић – Е, 89; Радован – Е, 96; Милош Драгиловић – Б, 2; Вук Огњени / Вук Купиновић / Змај Огњанин Вук – Б, 16; СНП VI, 6; ПЦХ, 104; Радић Вукојевић – Б, 48; Секула – СНП II, 85; СНП II, 86; Илија Смиљанић – СНП III, 32; Марко Краљевић – СНП VI, 27).

Јунакова снага је подразумевана особина. Једино хиперболизисана постаје уочљива. Подједнако се приписује и противнику. За разлику од слабог јунака, јунак изузетне снаге није прецизно везан за одређене сижејне моделе. Снага је део индиректне атрибуције и највише се ишчитава из поступака протагониста, певачевих коментара тих поступака и утисака који они остављају на рефлекторе. Довољно је да Милош Војиновић или Марко Краљевић противника само „куцну буздованом”, па да се овај предметне неколико пута. Милош пребија копље „на три половине”. Марко се бори против вишеструко бројнијег непријатеља, снагу огледа истискивањем капи из суве дреновине (СНП II, 67), а кад заигра „ситно калуђерски”, „сав се чардак из темеља тресе” (СНП II, 62). Необично за јунака средњих времена, Комнен барјактар носи „торбицу” од седамдесет ока и јелу у рукама (СНП IIIр, 61). Кад дише, заспали Јанковић Стојан узвија гране јеле²⁵⁷, а док га ухвате и вежу, без оружја убије седморицу Турака:

²⁵⁷ С. Самарџија открива двоструко значење слике повијања јеле – осим упечатљивог представљања силине даха, латентна је и опасност која се „надви-

„Како кога рукам’ доваташе,
те о земљу њиме удараше,
та у њему живо срце пуца...”

(СНП III, 21)

Помињано је и да се деца јунаци одликују такође огромном снагом (дијете Јован, Ненад Југовић, Наход Симеун, Наход Момир, Змај Огњени Вук). Бројна предања сведоче о њеном натприродном извору.²⁵⁸ Она је уздарје за добротинство према породу демонског бића (нпр. вила задоји јунака, често чобанина, јер је спасао њену децу) или се објашњава змајевитим/вилинским пореклом јунака. За разлику од предања, епика, а посебно одабрани корпус песама, ретко указују директно на порекло јунакове снаге. Маркова се доводи у везу с ујаком Момчилом, големим јунаком, а други пут са вилом којом се Вукашин ожени (Б, 85). Из кратког брака Новака и виле с Дунаја рађа се Грујица (Б, 39). Име Змаја Огњеног Вука недвосмислено открива његово порекло. Номенклатура ипак није увек експлицитна. Милошево презиме Обилић Вук је у *Рјечнику* истолковао као ознаку „обилог”, великог јунака, подупирући објашњење предањем по којем Милоша доји „обила” мајка забацивши сисе преко рамена.²⁵⁹ Другу верзију презимена – Кобилић, протумачила је сестра Леке капетана јетким речима упућеним привидно брату, а заправо просцима:

ла” над јунаком, при чему је активирана хтонска, онострана симболика јеле (С. Самарџија, „Танковрха јела и зелен бор. Напомене уз зимзелено дрвеће у народној поезији”, *Биље у традиционалној култури Срба. Приручник фолклорне ботанике II*, ур. З. Карановић, Филозофски факултет, Нови Сад, 2014, 8).

²⁵⁸ Исцрпан преглед предања о јунаковом задобијању снаге дала је С. Ђорђевић Белић (С. Ђорђевић, „’Превођење’ фолклора: једно бањашко предање о Милошу Обилићу и стицању јуначке снаге”, у зборнику: *Моћ књижевности*, 232–238).

²⁵⁹ В. С. Карацић, *Српски рјечник (1852)*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. XI/1, прир. Ј. Кашић, Просвета, Београд, 1986, s. v. обил, 597–598.

„Шта с’ видио, шта си смиловао
 а на томе војводи Милошу,
 ђе је виђен, ђе је снажан јунак;
 јеси л’ чуо, ђе причају људи,
 ђе ј’ Милоша кобила родила,
 а некака сура бедевија,
 бедевија, што ждријеби ждрале,
 нашли су га јутру у ерђели,
 кобила га сисом одојила,
 с тога снажан, с тога висок јесте?”

(СНП II, 40)

О тежини увреде и ниском статусу јунака оваквог порекла сведочи и формулативна заклетва јунака којом се обавезује на подвиг „а тако ме не родила мајка, но кобила која коња мога”.

Наведени примери потврђују да је снагу немогуће посматрати одвојено од природе јунака. Натприродност се, као маркирани елемент класификације у опозитном пару природно/натприродно, када није експлицитно исказана, утврђује збиром других индивидуалних ознака. Осим снаге и висине, онострану природу потврђују и зооморфност, мултипликовани делови тела, белези, способност метаморфозе, громовити глас, фантастични атрибути и сл. Медијаторске способности и змајевитост могу се приписати бројним јунацима српске епике и на основу посредних показатеља: доба највеће активности, путовање ноћу или у облаку магле, брзо кретање,²⁶⁰ спавање у подне, итд. Каткад на јунаково порекло указује само фантастични противник, којег може савладати само биће исте природе.

Наш највећи јунак светом хода „та за мало, три стотин’ година”, а са Шарцем, који говори, предосећа, пије вино и помаже господару, другује сто шездесет година. Осим огромне снаге,

²⁶⁰ Д. Перић, „Мотив ноћног путовања јунака (Путовање у облаку магле у епским песмама о Змај-Огњеном Вуку и билинама о Волху Всеславјевичу)”, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 64, Нови Сад, 2003, 17, 26.

Марка одликују и гигантске пропорције.²⁶¹ Само његови бркови досежу димензију полугодишњег јагњета, носи тешку топузину од шездесет шест ока и испија велике количине вина из огромних купа. Висина његовог ујака, војводе Момчила, контрастирана је ситном Вукашину.²⁶² Момчилово рухо и оружје краљ једва подиже, у чизме „обје ноге меће” (СНП II, 25), или му досежу до паса (ПЦХ, 147).²⁶³ Момчило у три скока стиже од ловишта до своје куле,²⁶⁴ поседује виленог крилатог коња, чудесну сабљу, биље у перчину или моћи од помоћи. Сличне атрибуте има и Змај Огњени Вук. Његову змајевитост посредно откривају видари – вила, вук и змија (СНП VI, 6; ПЦХ, 104), односно, вила и змај (Б, 16)²⁶⁵ и сродство са Марком и Момчилом (Вук је Марков сестрић у СНП VI, 19), а директно – име и способност летења (змаја од Јастрепца, који се једино Вука прибојава, сустиже и убија под облацима – СНП II, 43). Реља Крилатица понегде је окарактерисан као крилати јунак (нпр. СНП II, 40).²⁶⁶ Он прескаче три коња

²⁶¹ Бројна словенска предања говоре о првобитној генерацији људи дивовског раста (Ј. Раденкович, „Великаны, дикие и инные 'чужие' люди”, *Etymologywistyka*, 20, Lublin, 2008, 95–106).

²⁶² Н. Нодило борбу Момчила и Вукашина сагледава као сукоб дневног и ноћног божанства. Момчилови атрибути указују на соларно порекло, а ситан, суви Вукашин, са именом у чијој је основи назив хтонске животње, припада божанствима доњег света (N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, 99–102).

²⁶³ Момчилова смрт означава крај митског доба гигантских јунака (А. Шмаус, „Погибија војводе Момчила”, *Народно стваралаштво – Folklor*, VIII, св. 29–32, Београд, 1969, 21).

²⁶⁴ Културноисторијска предања о траговима циновских јунака бележи Вук у *Рјечнику* – огромни размаци међу стенама где су скочили и доскочили Марко или Милош – Краљевића скакала, Милошева скакала, затим гигантски чанци Краљевића Марка (В. Карацић, *Српски рјечник (1852)*, 502, 521, 1110).

²⁶⁵ Сеновитост ових бића указује да се у њима крију Вукова снага и душа, она су његов духовни двојник (Ј. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*, 39).

²⁶⁶ Немогуће је прецизно одвојити атрибуцију и презиме настало према доминантној особини, због недоследности у писању малих и великих слова првих приређивача збирки народних песама (М. Клеут, „Име као поетска категорија у епским народним песама”, 157).

витеза на којима су копља врховима окренута небу (СНП II, 79). Сличан подвиг остварује и Милош Војиновић – прескаче три коња на којима су три пламена мача (СНП II, 29), а војвода Јанко чак девет (Б, 26) или дванаест коња (Б, 9). Секула, који другује с вилама, једини има способност метаморфозе – претвара се у змију (Б, 19; СНП II, 85; СНП II, 86). Змајевито порекло потврђује и презиме Дракуловић/Драгуловић. Радосав Кавга „веље главе, очих крвавијех”, изазива страх мрким погледом (СНП Пр, 81). Под њим тло подрхтава, а прате га „рти брзоловци”, „коњи брзовати” и „змајевите слуге” (СНП Пр, 80). Мушкет-капетана красе чудна „зламења”:

„О пасу му два црна гаврана,
а на раму два сокола сива,
у перчине шестокриле змије...”

(СНП VII, 18)

Громовити глас од ког лишће опада одликује Старину Новака (СНП III, 6; ПЦХ, 149), Рада од Косова (СНП IIIр, 41), Комнена барјактара (СНП III, 26), Рајка од Змијана (СНП VI, 56) и Зеку Буљубашу (СНП IV, 35). Овим кратким прегледом не исцрпљују се сви показатељи оностраности. Хтонске црте још су експлицитније у портретима противника (троглави Арапин, Мина – каменит до паса, Муса са три срца и гујом на једном од њих, цин Латинин, итд.).

Озбиљност епске акције и херојски поглед на свет маргинализују значај категорије мудрост/глупост. Глупост је чак потпуно искључена, јер би била у колизији с узвишеним представама о епском јунаку и његовим подвизима. За разлику од јунака бајке, у чијој је карактеризацији мудрост веома битна, интелигенција епског јунака је подразумевана и подређена јунаштву. Истакнуто место добија изван делокруга јунака, при портретисању саветодаваца. Ретко је мудрост доминантна јунакова особина. Нпр. одликује Марка у сижеима о заступању правде и указивању на

погрешке (СНП II, 34; СНП II, 60; СНП IIр, 34; ПЦХ, 69; ПЦХ, 156). У њима ратник оружје мења за мудру реч. Промислјеност, неретко изједначена с лукавошћу, имплицитно се очитује у акцијама свих просечних или слабијих јунака, који против јачег непријатеља морају да посегну за додатним, другачијим оружјем (нпр. мегданције које уз помоћ варке добијају дуел). Срчаности маскираних јунака и девојака у мушком оделу обавезно претходи домишљатост и способност за добро организовање подвига.

Високе етичке норме неодвојиве су од јунакове личности, јер је он истакнути представник колектива. Зато је непоштовање етичких прописа обележени пол бинарног опозита. Формулативно се негативне карактеристике приписују противнику, али постоје и поједини јунаци који нарушавају неписани морални кодекс. Они осцилују између делокруга јунака и противника. Угао нарације углавном је везан за њих, акцију успешно завршавају, остварују свој циљ, али поступак није одобрен ауторским коментаром. Исправност јунаковог делања доведена је у питање већ одсуством похвале, прећуткивањем, а понегде је јунак отворено осуђен. Зато му најбоље одговара категорија антијунака²⁶⁷.

Ако и нема дилеме око расподеле делокруга јунака и лажног јунака у песми о женидби Максима Црнојевића, колебање је неизбежно при етичком просуђивању тежине хибриса двојице земљака. Тврдоглавост и похлепа Милоша Обренбеговића и Максимова плаховитост и стављање невестиног захтева испред очеве заклетве и једног и другог су негативно окарактерисале. Тоша капетан је успешан женик, али нејунак, јер убија српске катане, а злочин приписује Турцима с којима сарађује (СНП VII, 9). Начин на који се ожени, Вукашина сврстава међу антијунаке. Уговорена отмица је успела, али је размимоилажење етичког става певача и колектива, на једној страни, и краља, на другој, најпре инвертова-

²⁶⁷ Н. Милошевић уочава парадоксалну природу етички неподобних јунака, јер могу имати особине које нам по другом основу импонују. Зато предлаже назив – „морално негативан јунак” (N. Milošević, *Negativan junak*, Vuk Karadžić, Beograd, 1965, 5–6).

ло позиције јунака и противника – Вукашина и Момчила. Ни обрт и покајање у завршници неће отклонити сенку с краљевог лика, иако он тек у завршници недвосмислено постаје протагониста, јунак.²⁶⁸ Негативан предзнак обележава и њега и Марка у варијантама о хотимичном убиству сестрића (СНП VI, 14; СНП Пр, 39). Проблематичан однос ујака и сестрића карактерише и Јанка и Секулу. Чак и кад сестрића убије нехотице, злочин није потпуно оправдан ни Јанковим „безумљем” нити лошим саветником (Б, 19; СНП II, 85; СНП II, 86). Јанко је одговоран и за смрт сестрића на ломачи намењеној ујаку (Е, 134). Епитет антијунака понеће и сви јунаци који у свађи убију брата (Марко – Б, 6; Митар Јакшић – Б, 43; Грујица – Е, 112, Милан-бег – СНП II, 10; Мујо – СНП II, 11). Негативна карактеризација често прати и Иву Сењанина. Нпр. у сижеима о расколу унутар чете, он је хвалисавац који из сујете удара на саборца, бољег јунака (Е, 135; СНП III, 60). Према договору с Турцима, на превару убија Вида Маринчића, ускока у непријатељској чети (Е, 131). Сењски капетан запамћен је и као женик кукавица, који се крије у трави (СНП III, 27), или на пола пута напушта свог саборца Комнена-барјактара, који потом сам оде по Ивину изабраницу у Удбину (СНП III, 26).

Побројане индивидуалне карактеристике најбитнији су критеријуми за класификацију јунака. Породични статус је додатно одређење. У овим оквирима јунак се остварује као брат, син, муж, а шири га дефинишу као сестрића, ујака, синовца или стрица. Духовно сродство јунака укључује у релацију побратимства или кумства, а свадбени контекст му отвара простор још и за улогу

²⁶⁸ Ј. Делић примећује да је Вукашин покретљивији од Момчила. Догађаји настају просторним и социјалним померањем Вукашина, а потом и Момчилове сестре. „Нема сумње да би се у ратничко-херојском кључу војвода Момчило морао посматрати као заступник одговарајућег – јуначког – погледа на свет, међутим, на неким дубљим, па и сложенијим структурним плановима краљ Вукашин је, несумњиво, носилац и епске радње и одговарајућих симболичких значења” (Ј. Делић, *Живот епске песме: „Женидба краља Вукашина” у кругу варијаната*, 297–298).

девера, женика, вереника и просца. Сродничке ознаке највидљивије су међу песмама које проблематизују породичне односе, али су имплицитно садржане и у свим осталим типовима сижеа.

Социјална сфера открива друштвени положај јунака. Дистинкција богат/сиромашан, широко искоришћена у бајци, није релевантан критеријум јуначког света. Померање јунака по социјалној оси својствено је епици само када тачке на тој оси означавају јуначки статус, па и тада ретко – нпр. сижеи о иницијацији младог јунака који се подвигом укључује у друштво уважених бораца или варијанте о одметању у хајдуке и избору харамбаше. Најчешће, јунак не мења херојски статус, само га увек изнова потврђује. Он може бити индивидуалац, слуга, вазал или заточник владара (господара), најбољи јунак у чети, барјактар, калауз, ратник у војним формацијама. Исто тако, није необично спајање делокруга владара и јунака. Најбољи појединац неретко је харамбаша или војсковођа и у акцијама учествује подједнако или чак више него јунаци који га прате.

Осим ове три семантичке сфере (једне примарне и других допунских), за класификацију јунака веома је важна сижејна функција коју остварују у појединим моделима. На основу сижеа се, заправо, и одређује типологија јунака. Тако се јунак појављује као заштитник слабих и помоћник у невољи, заступник правде, осветник, ослободилац, такмичар, женик, доносилац плена, ухода, преговарач, борац у чети или војсци који осваја или брани територију, јунак жртва и сл. Даља класификација јунака прати типолошку специјализацију сижејних модела.

Побројани критеријуми нису коначни, нити се могу посматрати изоловано једни од других. Они се непрестано прожимају, преклапају, јер се јунак остварује истовремено у различитим сферама. Нове комбинације отварају и нове могућности за типолошка разврставања. Једно од њих почива на морфолошкој анализи посебне врсте епског јунака – заточника.

ТИПОЛОГИЈА ЗАТОЧНИКА

Систематизација ликова епске поезије која се темељи на функцијама ликова у сижеу мора поћи од резултата Пропове морфолошке анализе бајке. Па ипак, кад је реч о његовој класификацији ликова, од седам типова на којима почива бајка, једва да се половина може директно применити при дефинисању ликова епске песме. Заправо, једино се јунак и његов противник дају посматрати као стабилни, фиксирани, инваријантни типови, условљени општим законитостима целокупног епског жанра, будући да су његова темељна бинарна опозиција. Функција даваоца (дародавца) у епској песми атрофира с нестанком чаробног предмета, пошиљалац се маргинализује и често измешта у домен везних ликова, лажни јунак осцилује између помоћника и противника, деловање помоћника редуковано је у складу с реалистичким епским амбијентом, а два лица синхронизованог пара – царева кћи и њен отац, раздвајају своје делокруге. Осим тога, појављују се и специфични, аутохтони, епски ликови. Један од њих је несумњиво и заточник. И мада би се, на први поглед, функција заточника могла олако изједначити с Проповим помоћником, наративна логика ову релацију оповргава. Иако помоћник у бајци, попут заточника у епској песми, замењује јунака у решавању тешких задатака, убија његове противнике, спасава га од потере, задобија уместо њега цареву кћер итд.,²⁶⁹ он никад неће потиснути јунака у други план, нити преузети његов делокруг; он остаје само „personificirana sposobnost junaka”²⁷⁰. Заточник у епској песми може бити помоћник, али само као споредан лик, тј. ако му припада мали део сижејног тока, а његово деловање не пређе границе епизоде. Када је заточников подвиг окосница сижеа, а то је најчешћи случај, онда он егзистира као посебна врста јунака.

²⁶⁹ V. J. Prop, *Historijski koreni bajke*, 255.

²⁷⁰ Isto, 256.

Какав је то заправо јунак? Тражећи доказе за сремско порекло еписких песама, Светозар Матић је подсетио да Вук 1815, када је записивао Тешанову „Женидбу Душанову”, није знао шта значи реч *заточник*, и да, како и сам признаје, није имао прилике да је раније чује. Већ 1818, у *Рјечнику* Вук са сигурношћу тумачи ову реч и наводи стихове којима илуструје њено значење.²⁷¹ С друге стране, Филип Вишњић у песми „Лазар Мутап и Арапин”, уместо речи *заточник* користи реч *заменик*²⁷². Првенствено, заточник је заменик, заступник владара на мегдану, али и сваки бранилац, чувар, јунак заштитник који се некоме завери, обавезе да ће га заступати, да ће за њега нешто учинити, у нечему га заменити²⁷³. У том ширем смислу речи биће посматран и овде, као заменик у било каквом подвигу.

Потребно је још само подвући да нема заточника без неке врсте пошиљаоца у свет, налогодавца, па макар иницијатива долазила и од самог јунака који се обавезао. Колико год пошиљалац био споредан, јунак је само онда у функцији заточника ако дела у нечије име, за нечији рачун или по нечијем налогу. Сижејна улога лица коме се јунак зариче најчешће је поверена владару²⁷⁴, вођи, затим породичном старешини (отац, стриц, ујак), женику, побратиму у невољи, а знатно ређе женским ликовима (мајци, сестри, посестрими, љуби). Сходно томе, на сижејној позицији

²⁷¹ С. Матић, *Нови огледи о нашем народном епу*, Матица српска, Нови Сад, 1972, 275. Матић је утврдио да је то најстарији помен заточника у десетерачким песмама, док старији слој певања бележи ову реч и у двема бугарштицама Богишићеве збирке – бр. 15 и бр. 33 – везујући је за Огњеног Вука, односно Ивана Карловића (Исто, 276).

²⁷² Исто, 277.

²⁷³ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. VI, САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1969, 479; *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. II, Ж–К, Матица српска, Матица хрватска, Нови Сад, Загреб, 1967, 235.

²⁷⁴ С. Самарџија примећује да је делокруг владара статичан, али да епском приповедању даје „динамични импулс”, јер покреће еписки сукоб (С. Самарџија, *Биографије еписких јунака*, 20–21).

заточника наћи ће се јунак који је у војном, односно, породичном, хијерархијском систему подређен налогодавцу: слуга, вазал, старешина нижег чина, неко од истакнутих чланова дружине (нпр. барјактар), млади јунак, син, синовац, сестрић, ћерка или сестра у мушком оделу, сватовски званичник (девер, кум, старешина сватова), али и побратим, сваки добровољац, намерник који се прихвати задатка или одговори на молбу. Његова активност мотивисана је осећајем дужности, понуђеном наградом (девојка, коњ, оружје, токе, итд.) или жељом за славом и доказивањем (ово последње карактеристично је нарочито за младе јунаке).

Кад је реч о подвигу који јунак треба да изврши, епска песма именује заточником само заменика у мегдану, па зато ваља поћи управо од ове класичне ситуације. Владар (отац) ангажује јунака (вазал, витез, син) да одбрани његову част у двобоју против изазивача или да убије зулумћара, одметника, противничког јунака. Очекивано, у оваквој улози ће се наћи Марко Краљевић као султанов вазал („Марко Краљевић и Муса Кесеџија”²⁷⁵), а најпознатији краљев заточник у мегдану Змај Огњени Вук бориће се против змаја од Јастрепца (СНП II, 43), Ђерзелез Алије (СНП VI, 59), Злоте Протопопе / Николе Протопопића / попа Сплећанина (E, 59; СНП IIр, 79; Б, 15; ПЦХ, 152), итд. Фреквентност појављивања у овој сижејној позицији Змај Огњени Вук дугује тачној поетској транспозицији историјске чињенице по којој се двадесетак година, од 1465. па до смрти 1485. године, борио под заставом краља Матије, одликујући се не само против турске војске, него и у угарским походима на северне и западне суседе.²⁷⁵ Народна песма не фиксира строго Вука за будимског краља, па се у улози његовог сизерена појављују и српски властодршци – краљ Вукашин и цар Лазар.

Комплементарни пар налогодавац – заточник почива на вишеструком контрастном принципу повезивања ликова: владар – вазал, отац – син, немоћ – снага, плашљивост – самоувереност,

²⁷⁵ В. Ђоровић, *Историја Срба*, БИГЗ, Београд, 1993, 354, 376.

старост – младост, итд. Додатни паралелизам успоставља се у сужеима о сукобу два заточника супротстављених владара. Увођењем архаичног мотива (сукоб рођака у незнању) симетрија је појачана. Двојица мегданџија – један заточник бечког ћесара, а други турског цара – рођена су браћа која се препознају тек пошто укрсте оружје (СНП VII, 55; СНП Пр, 9; ПЦХ, 5; ПЦХ, 125). Два брата на супротним странама активирају праобразак по којем су сукобљени близанци позитивна, односно негативна, варијанта културног јунака.²⁷⁶ Једна песма из млађег слоја певања о двобоју Јанка Лакетића и Петра Бошковића (СНП IV, 17) помера класични мегдан ка реалистичком полу не само по замени традиционалног ватреним оружјем, него и по учесницима двобоја. Двојицу јунака прате секунданци, али они у овом примеру постају активни учесници – међусобно се сукобе и пре него што њихови надређени отпочну мегдан. Тиме опомињу на поменути матрицу борбе два заточника супротстављених вођа.

Природно, класични мегдан заточника карактеристичнији је за старији слој певања. Ако се спорадично и јави у песмама о ослобођењу Црне Горе и устаничкој епици, стилизован је по угледу на песме старијих времена. Тако се у Вишњићевој песми Лазар Мутап бори против Арапина, а типична устаничка масовна фронтална борба овде уступа место индивидуалном сукобу. Арапин изазива на мегдан и московску царицу, она позива гласовитог јунака Иву Подгорицу, којег вест затиче у – механи. Арапин је у пољу с 30 девојака под шатором (СНП IVр, 4), који Иво обара (ПЦХ, 167), а када противник нападне, разљућени заточник се с њим обрачуна једним потезом сабље (модел Марковог сукоба с Арапином зулумћаром). Осим промене у номенклатури, још један реалистички уступак је укључивање посредника приликом позивања заточника – руска царица се најпре обрати бечком ћесару, у чијој се држави чувени јунак налази (Земун – ПЦХ, 167), и који је по томе, заправо, Ивин господар.

²⁷⁶ Е. М. Meletinski, *Poetika mita*, 185.

У песмама новијих времена задатак замене на мегдану модификован је захтевом за доношењем главе противника, крвника, нападача. Индивидуални сукоб на отвореном пољу више није актуелан, па се и начин заточниковог деловања мења. Његова акција претежно је мотивисана осветом коју предузима у име налогодавца (њему пак политичке околности или породична позиција, старост, и сл. не дозвољавају да се сам освети). У црногорској патријархалној средини, свака погибија члана породице налаже освету. По правилу, на подстицај остарелог оца или увцељене мајке, најстарији син, синовац, ближи рођак мора да се заветује да ће ликвидирати породичног крвника и донети његову главу (нпр. песме о освети Перовића Батрића – СНП IV, 1; СНП IVp, 9, СНП IVp, 10). У неким варијантама о смрти Смаил-аге Ченгића (СНП IV, 58; СНП VIII, 61; СНП IVp, 35), владика подстиче Новицу Церовића да организује агино смакнуће и тиме освети смрт јунака из породице Петровића. Заточник се удружује са Шујом Караџићем, а агу погуби (уграби му главу) Мирко Алексић (Дамјановић). Како је Шујо организатор целе акције, а Мирко извршилац коначног чина, не могу се рачунати у помоћнике заточника, него сва тројица деле исти делокруг. Сличну мултипликацију јунака на позицији заточника налазимо и у варијантама о истрази потурица. Опет ће владика бити тајни пошилалац, али овог пута ангажује чак пет удружених заточника – браћу Мартиновиће (СНП IVp, 13; ПЦХ, 9). Овде већ можемо говорити о неиздиференцираном, колективном лику заточника. Више јунака који један другог у борби смењују у сукцесивном низу готово је опште место песама о сукобима турских и црногорских чета. Императив херојске погибије је „заменити главу”. Рањени јунак или онај који не успе потпуно да савлада противника, а то значи не само да га убије, него и да понесе његову главу као трофеј, често се обраћа саборцу заклињући га да га освети, одмени, преузме на себе дуел с нападачем, да „се загна” и уграби главу погинулог или сачува главу и оружје мртвог друга (нпр. СНП VIII, 20). Овакав позив ниједан јунак не одбија, по

цену живота. У једној варијанти о нападу херцеговачких Турака под вођством Али-паше Стојчевића на Црну Гору, рањени Ђуро барјактар „кликнује” редом Цетињане да сачувају барјак, они га прихватају, а потом даље позивају друге (СНП VIII, 61).

Помени ратова у песмама старијих времена везани су за владаревог заточника који војује далеко од свог дома (Марко у царевој војсци, Секула у Јанковом походу на Косово – релација подразумеваног авункулата, итд.). У улози својеврсног другостепеног заточника (заточник заточника) јавља се делија девојка која замењује брата или остарелог оца и под маском лепог младића чини подвиге у царевој војни (Б, 96; СНП III, 40; СНП Пр, 59; СНП Пр, 67). Епске скице масовних сукоба (устаничке битке и црногорске ослободилачке борбе) у први план истичу војне старешине и предузимаче ратних похода на обема странама. У том смислу, сваки војсковођа функционише као заточник владара јер уместо њега војује на бојишту. Међутим, ова улога постаје транспарентна нарочито у уводним формулама варијаната о турским походима на Црну Гору у којима султан шаље чувеног везира, пашу с бројном војском на „Карадаглију” са изричитом наредбом да је покори и убије (или доведе живог) „каурског владуку” (Ахмет-паша с 20.000 војника – СНП VIII, 31; Омер-паша са 100.000 – СНП VIII, 73; СНП IX, 5; Ћуприлић-везир са 120.000 – ПЦХ, 11, итд.) Противнички војсковођа одиграће само пролазну ролу неуспешног заточника.

Успешнији тип заточника је спасилац у невољи. Он се удаљава од делокруга замене налогодавца, и функционише као заточник у ширем смислу те речи (јунак који се некоме обавезао да ће за њега нешто учинити). Тако, заправо, гравитира улози помоћника. Треба опет нагласити да овакав подвиг јунак на позицији заточника не предузима на своју иницијативу, већ дела на туђ подстицај. То је добровољац који одговара на молбу љубе, сестре, девојке (посестрима), утамниченог побратима, а овом типу заточника прикључује се и онај којег позива мртви налогодавац (јунак из гроба). Тако Вишњић Јован по птици поручује побратиму Љутици

Богдану да му спасе кости од непријатеља који жели да их спали (СНП VI, 7). Марко Краљевић, после дужег инсистирања цара, царице, а на крају и саме принцезе, пристаје да убије Арапина, зулумћара и наметника који на силу жели њену руку (СНП II, 66). Дојчин, већ отписани заточник Солуна, последњи подвиг извршава и као заточник сестре и љубе, којима се зарекао да за његовог живота неће допустити да их љуби Арапин.

У сижеима о ослобађању заробљеног побратима, номенклатура је нестабилан елемент. Алтернирају имена спасилаца и заробљеника, а Марко Краљевић често осцилира између позиција ослободиоца и пасивног утамниченог јунака (СНП Пр, 40; ПЦХ, 68; ПЦХ, 78). Другачији ослободилац је Кајица Радоња у песми бр. 83 *Ерлангенског рукописа*. Он спасава заробљеног Ајдар-бега, сина свог старешине Бали-бега, у чијој је служби као хришћански плаћени војник – мартолоз. На другој страни налази се вођа противничких подунавских трупа који је и заробио Ајдар-бега – Змај-Деспот Вук, у служби угарског краља. Опет се успоставља симетричан однос пара владар – вазал, али овог пута заточник – војсковођа на једној страни и заточник – спасилац на другој не спајају делокруге – не деле мегдан.²⁷⁷

²⁷⁷ Интересантно је поменути да је ово најраније епско сведочанство о постојању мартолошког војног реда у турској војсци на нашим просторима било повод разнородних научних истраживања и спекулација о територијалној и етничкој припадности ове песме. С. Матић је сматрао да се певање о мартолозима, као ранија фаза у епском певању у Срему, изгубило с померањем турских граница на север (С. Матић, *Нови огледи о нашем народном епу*, 244). Алојз Шмаус пак ову песму посматра као прелаз од хришћанске ка муслиманској епици (А. Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*, 232), тј. као песму дату из турског угла, али с преузимањем протагонисте који припада хришћанској епској традицији, а овде је у мартолошкој служби (А. Шмаус, „Прилози истраживању јужнословенске епике”, *Књижевна историја*, год. XXXVI, бр. 124, Београд, 2004, 449–450). Дилема који је јунак „наш” а који „њихов” у поменутој песми није спорна (тачка гледишта певача везана је за Кајицу Радоњу и његов подвиг), колебање је последица колизије високог места које обојица јунака заузимају у епском националном корпусу и познавања стварних историјских и политичких релација. Вук Гргуревић је био најпре поборник турске струје у времену одумирања српске деспотовине, а тек је

У једном другом сизижу Кајица Радоња и/или Раде Облачић (Облачина) појављују се као представници деспота Ђурђа, уцењеног да се огледа у витешким играма с Мађарима које води Сибињанин Јанко (СНП II, 81; СНП Пр, 77; ПЦХ, 74). Дисциплине су јуначки скок, бацање камена, утркивање, надстрелбавање, надигравање у колу, а српски јунак се у свакој дисциплини такмичи са свим заступницима противника (300 Мађара и 60 Каравлаха у верзији коју је објавио Вук) или чак против самог противничког владара.

Овакви универзални заточници и они специјализовани за само један вид надметања препознатљиви су јунаци епске женидбе с препрекама пре одвођења девојке. Препреке које „сватовима од пута”²⁷⁸ поставља тазбина су: савлађивање затворених градских капија, прескакање коња, гађање јабуке кроз прстен, препознавање праве невесте, мегдан с представником тазбине, итд. (нпр. „Женидба Душанова” или две варијанте из старијих записа о женидби будимског краља, у којима су подвижници војвода Јанко, односно Јанко и Михајло Свилојевић – Б, 9; Б,

од 1465. у служби угарског краља Матије (Ђоровић, *Историја Срба*, 354). Нарочито се одликовао при упадима у Србију под Турском и у одбрани подунавске регије од сталних турских напада. Познато је и да је опседао Смедерево, један од значајних граничних турских пунктова, у коме су били стационарни мартолози, а 1476. савладао је смедеревског заповедника Али-бега и његове трупе код Пожежене (Исто, 357). Санџак-бег сличног имена – Бали-бег управљао је Смедеревом неку деценију касније (1521–1527), а у његово време су мартолози ту били најбројнији и најактивнији (М. Vasić, *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Sarajevo, 1957, 202–203). Отуда можда повезивање Бали-бега и Змаја Деспота Вука у овој песми. Нема потврда о историјском прототипу Кајице Радоње, Радоња је у то време често име, а среће се и у бројним турским дефтерима у којима су пописани мартолози од друге половине XV до почетка XVII века (Исто, 57, 148–152, 205).

²⁷⁸ Термин је преузет из Вуковог описа свадбе у Црној Гори (В. С. Караџић, *Етнографски списи*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. XVII, прир. М. Филиповић, Просвета, Београд, 1972, 58–96, 221–260).

26).²⁷⁹ Задаци су прожети свадбеном обредном симболиком, а њихова митска подлога сведочи о времену преласка из ендогамије у егзогамију.²⁸⁰ Чувени јунаци су се, прихватањем да се нађу у сватовском каталогу, и без речи обавезали женику да ће уместо њега испунити „тешке задатке“ тазбине. Обичајне норме редовите свадбе прописују да младожења остане код куће, а да по невесту иду одабрани ритуални функционери. Највећу одговорност деле сватовски старешина и девер. Ако и не учествује у савлађивању препрека, девер преузима невесту и има задатак да је сачува од успутних опасности и спроведе у жеников дом. Чак и кад му није експлицитно потврђена заточничка улога у односу на младожењу (па чак и у односу на невестиног скрбника ако овај додатно обавезе девера да девојку безбедно преведе у нов дом), она се ишчитава из обичајног, свадбеног кода. Интересантно је да се примарно значење речи *девер* (пратилац и чувар невесте) проширило²⁸¹, па тако означава и наоружаног чувара, спроводника, пратиоца, ађутанта, заступника у двобоју.²⁸² Сижејну блискост девера и заточника прати, дакле, и лексичко приближавање ових речи. Функција девера најтранспарентнија је у песмама о женидби с препрекама на повратку сватова. Није случајно што је за ту улогу често биран управо наш највећи национални јунак (СНП II, 87; СНП VI, 36; СНП VI, 38; СНП VI, 39; СНП IIр, 51, итд.) Пасивни или чак плашљиви девер, који не помогне невести него је остави и побегне, пример је неуспешног заточника (нпр. варијанте о женидби Влашића Радула – СНП II, 88; СНП IIр, 91).

²⁷⁹ Д. Петковић, *Типологија епских песама о женидби јунака*, 17–20.

²⁸⁰ М. Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, 73.

²⁸¹ Нпр. песма о првом мегдану перашког јунака Вицка Бујовића (СНП IVр, 7) помиње његовог „дјевера“, секунданта, у том двобоју, старијег, искусног јунака који је пристао да га прати (инверзија: стари заточник – млади налогодавац).

²⁸² В. С. Карацић, *Српски рјечник (1852)*, 188; *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. IV, САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1966, 132; *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. I, А–Е, Матица српска, Матица хрватска, Нови Сад, Загреб, 1967, 640.

Отмица девојке је најпопуларнији начин женидбе у ускочкој средини.²⁸³ Иако је женик који на овакав начин стиче невесту много активнији него младожења у песмама о женидби с препрекама, нису ретки сижеи овог типа у којима он такође остаје код куће, а по девојку креће његов заменик. Најбољи јунак у чети (сестрић) отима девојку за старешину (ујака). То је индивидуалац који дела сам на туђем терену, а девојку осваја маскирањем, преваром, директном отмицом из куће, с обале (лађом), или легално, победом у кошији (нпр. СНП III, 26; СНП IIIр, 51).²⁸⁴ Други пут је заточник ангажован од стране оца (брата) девојке да спречи договорену отмицу девојке и њену удају за неподобног младожењу, јунака друге вере коме је наклоњена. Награда може бити и сама невеста. Тако ће Иво Сењанин функцију заточника у финалу заменити за улогу младожење (СНП IIIр, 30), док Гавран барјактар у песми о спречавању удаје Ивине сестре за Турчина до краја задржава свој делокруг и чак лично сурово кажњава Анђу, издајника рода и вере (СНП VI, 64).

Заточничку функцију имају и сви они јунаци који на формулативни подстицај „је ли мајка родила јунака” („није л’ мајка родила јунака”) одлазе по плен за старешину (владара, ујака) или чету, а зарад обећане награде или ради епске славе. Плен који налогодавац жели чине јуначки трофеји: оружје (ПЦХ, 31), токе (СНП III, 65), кацига (ПЦХ, 9; ПЦХ, 151), чувени коњ (СНП VI, 46; СНП IIIр, 12). Јунак је на својеврсном испиту зрелости и способности, који понекад подразумева дуг период изолације (нпр. деветогодишње, односно седмогодишње, служење за коња у поменутиим варијантама). Други пут храбри посланик треба да потражи и донесе с непријатељске територије хлеб, дуван, воду. Тако Секула креће по воду за ожедног владара, а њу су запосели непријатељски војници (Б, 101; СНП IIIр, 74). Сваки

²⁸³ Задобијање невесте из епске непријатељске средине има ранг националног подвига (R. Pešić, N. Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, 113).

²⁸⁴ Д. Петковић, *Типологија епских песама о женидби јунака*, 20–24, 46–67.

сусрет, сукоб на води је поновно активирање архаичне матрице – Перунов противник (Волос, Велес, змај) затвара извор.²⁸⁵ Задатак оваквог типа само је иницијална каписла за даљи след догађања и јунаков подвиг (прокошење непријатељском владару, избор смрти, ослобађање сопственом снагом и вештином), па се примарни захтев пошилаоца заборавља, а заточник, по повратку, слави као да је задатак и обавио.

Сличну ситуацију имамо и када је јунак послат у извиђање, ухођење. И овде задатак ретко остаје у границама овог почетног захтева (нпр. ухођење турске војске које предузима Косанчић Иван). Чак и јунаци знају да извиђање није само себи циљ, да се од њих очекује акција, па отуда не чуди зашто и при наизглед лакком задатку вође да неко с јеле осмотри непријатељску територију и могући „шићар”, сви у чети „поникну”, осим једног јединог добровољца (нпр. Е, 77; СНП Шр, 37). Понекад је ухођење само изговор за другачије, скривене намере пошилаоца, односно послатог јунака. Тако Јанко шаље Секулу да наводно уходи непријатеља на Косову, а заправо се тајно договорио с побратимом Ђерзелез Алијом да овај заплаши његовог младог и одвише смелог сестрића (ПЦХ, 79). Супротан пример је издаја ускока Ђура од Риђана, неверног заточника, који симулира ухођење, а у ствари припрема издају и шурује с Турцима (СНП VIII, 9).

Преговарање је такође подвиг за који је потребно куражи, јер носи опасност да се сваког тренутка претвори у обрачун појединца с бројнијим противницима, на чијој се територији разговор одвија. Црногорски аед Саво Матов Мартиновић, стварајући идеализовани лик истог имена, врло често управо њему додељује позицију најхрабријег, најмудријег и најспособнијег владикиног преговарача и агитатора (варијанта о Омер-пашином нападу на Црну Гору – СНП VIII, 73). Видак барјактар једини пристаје да оде међу гласовите турске јунаке и испроси девојку за сина Стојана

²⁸⁵ В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования в области славянских древностей*, Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, Москва, 1974, 98.

Поповића, односно Вилипа обрстара (СНП VII, 14; ПЦХ, 93). Краљевић Марко није само силни мегданџија; у улози преговарача појављује се у песми „Урош и Мрњавчевићи” – самоиницијативно заступа интересе младог цара и брани његово право на престо.

Најмање активан заточник јесте онај од ког се очекује само присуство и буквална замена одсутног или спреченог пошљаоца. Типичан пример овакве неепске улоге среће се у женидбеним сижеима, а носилац је лажни јунак, заменик младожење. Поружнелог Максима против његове воље мења Милош Обренбеговић (Ђуро Обреновић) у сватовској поворци (СНП II, 89; ПЦХ, 70), а ова почетна тензија и неповерење између оних који би требало да најчвршће сарађују у пресудном тренутку изазива братоубилачки сукоб. Маску женика носи и Јанко у баладичној песми о неоствареној женидби војводе Воина, али ова потенцијална колизија није реализована у заплету (СНП III, 79). Заменик бега Љубовића у тешкој улози супарниковог девера јесте његов верни слуга (СНП VII, 23). Ако се задаци оваквих заточника могу сматрати лаким, онда свакако нису такви захтеви за одменом у тамници (СНП III, 48), односно на ломачи (Е, 134). Јунак у овим примерима пристаје да налогодавца замени – у смрти.

Из свега што је досад речено, није тешко увидети да врста задатка који заточник добија умногоме одређује и степен његове активности и улогу коју ће у сижеу имати. Рекапитулирајући помињане задатке може се успоставити функционална типологија заточника: мегданџија, ликвидатор (осветник), војсковођа (ратник), спасилац у невољи, ослободилац, такмичар, заштитник невесте, отмичар девојке, доносилац плена (трофеја, хране, воде), ухода, преговарач и пасивни заменик.

Имајући у виду нумеричке релације између ангажованих јунака и захтева на које се обавезују, задатак може бити поверен једном или неколицини заточника, па и целој чети, војсци. Појединац углавном извршава један наложен му задатак, а ретко више њих у сукцесивном низу. Овде већ говоримо о универзалном заточнику. Среће се највише у женидбеној епици, и

то у песмама о женидби с препрекама пре одвођења девојке. Типичан универзалац који дели мегдан, прескаче коње, погађа јабуку, препознаје невесту јесте Милош Војиновић у Душановим сватовима или војвода Јанко у сватовима будимског краља (Б, 9). Они јунаци којима је захтев налогодавца само почетни импулс за низ херојских подвига, предузетих на своју иницијативу, својеврсни су амплификатори. Они дивергентно шире своје деловање до те мере да се неретко примарни захтев пошлаоца потискује или чак заборавља, а у фокус улазе други јунакови подвизи.²⁸⁶ Пример проблемског усложњавања и прерастања задатка из лаког у тежак јесу помињани сижеи с мотивима ухођења и извиђања.

Заточник може бити праћен помоћником, а да то аутоматски не значи да су ангажована два јунака. Овакав комплементаран пар је пре прелаз ка мултипликацији улоге заточника. Тако Огњеног Вука на мегдан с Николом Протопопићем шаље његов сизерен, будимски краљ, а Вук позива и побратима Митра Јакшића (Б, 15). Иако ће Митрова помоћ бити пресудна, пред краља на повратку излази само Вук – његови су и завет, и одговорност, па и похвале.²⁸⁷

Када више јунака, одабраних селективно, извршава сваки свој део обавезе, реч је о специјализованим заточницима, нпр. Кајица и Раде Облачић у витешком огледању српских војвода и мађарских катана (СНП II, 81; СНП IIр, 77) или три побратима – Марко, Милош и Реља на свадби Ђурђа Смедеревца (СНП II, 79). Понекад неколико јунака испуњава по један задатак исте

²⁸⁶ П. Бочков сматра да је активност јунака увек прекомерна, претерана и да јунака одређује управо тај „вишак“ у поступцима (П. Бочков, *Непознатијат юнак*, 20).

²⁸⁷ Н. Љубинковић примећује да је Митар Вуков, а не краљев помоћник (Н. Љубинковић, *„Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама и лајпцишка Пјеванија Симе Милутиновића“*, у зборнику: *Српско усмено стваралаштво*, ур. Н. Љубинковић и С. Самарџија, Институт за књижевност и уметност Београд, 2008, 38).

врсте. Нпр. сватовске старешине од Задра Тодора сучељавају се са симетричним турским формацијама у паралелним мегданима. Синхрони заточници су и сви „кликвани” јунаци позвани од стране различитих сабораца за време битке у песмама о црногорским ослободилачким ратовима. Ако пак „кликују један на другога”, као чобани у „Боју на Созини” (СНП VIII, 66), онда су то сукцесивни заточници. Тројица мегданџија које једног за другим шаљу девојка и њен отац против упорног просца Мушкет-капетана, припадају такође овом типу обавезаног јунака (СНП VII, 18).

Скупина заточника која заједно дела, а у којој се више не могу издвојити појединачно именовани јунаци, припада типу колективног заточника – компетитивног или кооперативног. Сви мађарски такмичари, Јанкове катане, у варијанти о смрти војводе Кајице из Вукове збирке, надмећу се у витешким играма и против Ђурђевих војвода, али и међусобно. По томе припадају првој групи. Грујица (или Мијат Томић) и његових 30 хајдука, преобучени у женско одело, позвани су да убију пашу насилника и његову пратњу (СНП III, 4; СНП III, 5; СНП III, 66; ПЦХ, 128). Чета наступа кооперативно, сваки хајдук се реши свог противника.

Сагледавање начина ангажовања јунака опет нас враћа на анализу односа пошиљалац – заточник у иницијалној ситуацији позивања и одговора на захтев. Формулативним исказом „је ли мајка родила јунака”, за којим следи дефинисање задатка и награде подвижнику, налогодавац отвара јавни конкурс, директно или преко телала. Уобичајено, сви кандидати одустају, поникну, а понуду прихвата само један једини. Већ ова ситуација праћена формулом „нико – осим”²⁸⁸ одређује овог добровољца као јунака супротног, другачијег у односу на остале, најбољег од свих. Једини добровољац, међутим, може бити и лажни заточник, који се привидно обавезује, а заправо сарађује с противником (помињана варијанта о издаји Ђура од Риђана).

²⁸⁸ Г. А. Петров, „Противопоставление персонажей в былинах”, 70.

Неретко је заточник унапред одабран, маркиран. Задатак се изриче циљано, владар (старешина, родитељ) рачуна на тачно одређеног јунака. Други пут му, једноставно, директно изда наредбу (упути молбу). Маркирани заточник понекад је једини присутни јунак, или је подразумеван у хијерархијском систему друштвених и породичних односа. Интересантан је пример оваквог заточника у песми „Страиња” (ПЦХ, 151). Плашљиви владар Сибињанин Јанко изазван је на мегдан. Љуба га саветује да као заменика ангажује највећег јунака – Бановић Страхињу, и то тако што њега јединог међу господом неће даровати, него му предложити да трофеј (70 пера освојених у 70 мегдана) уграби управо Бошњанину Тафу, Јанковом изазивачу. Јунак не одолева оваквој понуди, изазива чувеног мегданцију и постаје несвесно Јанков заточник.

Иако је уобичајен смер релације пошиљалац → заточник, могућа је и обрнута ситуација, да иницијатива потекне од самог извршиоца подвига. Парадоксално је, али предузимљиви заточник заправо проналази свог налогодавца. Нпр. јунак се похвали да ће учинити подвиг на непријатељској територији, то чују владар, старешине, угледни људи, заинтересују се, а неко од њих му понуди награду ако заиста испуни свој завет (СНП IVр, 45; СНП IVр, 46). Најпознатији заточник овог типа је свакако Милош Обилић. На кнежевој вечери изриче чувени косовски завет Лазару, којим се обавезује на самоубилачки подвиг. Понекад је пошиљалац плашљив, забринут за исход акције коју предлаже јунак, па није много вољан да прихвати своју улогу. Ипак, не одолева стихијској енергији и упорности предузимљивог заточника. Тако Јанко прихвата Секулин предлог да га пошаље с лађом по своју изабраницу (СНП Пр, 66), а уплашени Ђурђе да се Марко Краљевић, намерник на његовој слави, обрачуна с незваним гостом који гази крсно име и хришћанске обичаје (СНП VI, 20; СНП Пр, 49).

Некада захтев налогодавца не стиже директно до јунака који намерава да га испуни. Тачније, пошиљалац га саопштава једном, а овај га прослеђује другом лицу, које функционише на нивоу

другостепеног, субсидијарног заточника. Девојка која мења оца (брата) у царевој војсци управо припада овом типу, она је заточник царевог заточника. Ланац је успостављен и у хијерархијском низу који полази од владара, иде преко предводника војске до старешине нижег ранга (јунака). У једној од варијаната о избављању Гојка Десанчића (СНП IIIр, 42), мајка се обраћа вођи Сењана Петру Мркоњићу, а он потом позива Рада Косанића, који уходи, а онда и ослобађа сужња. У песми „Кочо арамбаша и Церовић Остоја” (СНП VIII, 12), уместо синовца заклетог да освети смрт брата, одазива се субсидијарни заточник Остоја. Има примера у којима је трећа карика ланца најслабија. Накнадни заточник често је антијунак који за новац или привилегије изда чувеног јунака за којим непријатељ дуго трага. Владарев добровољац у тешком задатку лукаво ангажује рођака, кума (куму) хајдука, а овај га превари и домамљује (СНП VII, 37; СНП VII, 39; ПЦХ, 103). Овом типу заточника припада и онај који се „доцкан јави” кад већ никог другог нема, па стога и није најбоље решење. Такав је Зотовић Станко, плашљиви девер бана од Крушева (СНП VI, 40). Он измења све роле, од противника, преко девера, до женика у финалу, и ни у једној улози не бриљира – као противник (одбијени просац) показује слаб отпор, у сватовској поворци не успева да сачува поверену му девојку, па му сам бан (младожења) помаже (пример непотпуне замене), а на крају га и ожени – чак ни ту нема његове иницијативе.

Нису ретки ни сичеи у којима пошиљалац не успева да пронађе заточника. Тада му не преостаје ништа друго него да сам обави задатак. У том смислу, и његова примарна функција налогодавца се губи. И као што је на почетку речено да без пошиљаоца нема заточника, тако се може констатовати да је та условност двосмерна – без заточника нема ни пошиљаоца. Неодазивањем, заточник поништава овај комплементарни пар. Нпр. хазачки краљ који је утамничео Марка, нема заменика да изађе на мегдан Дојчилу, Марковом побратиму, па се бори сам, лично (ПЦХ, 68). Раде Косанић сам извиђа јер такође не налази

добровољца за овај подухват (СНП Шр, 42). У песми „Цар Лазар и царица Милица” формално постоји иста ситуација – нема заточника, али за останак, не за одлазак у бој. Задатак је толико тежак, подразумева одрицање од јунаштва, славе, етоса и етноса, да ниједан од браће Југовића, па ни слуга, који не би смео да се оглуши о цареву наредбу, не остаје уз Милицу.

У покушају проналажења заједничких елемената сижејних модела у којима се појављује лик заточника, мора се поћи од релације: налогодавац → задатак (жељени предмет или акција). На синтаксичкој равни то је основни образац субјекат → објекат. Како налогодавац не може сам да испуни свој захтев, мора да ангажује некога ко ће то учинити уместо њега. Зато одлаже прибављање жељеног објекта и преусмерава се на потрагу за новим објектом (заточник). На дубљем, субординисаном нивоу, тај нови објекат функционише као другостепени субјекат који ће налогодавцу (1. субјекту) прибавити жељени предмет или спровести одређену акцију. Тако се основни модел проширује, размиче, да би у себе примио још једну релацију субјекат → објекат (заточник → задатак). Коначни синтагматски модел функционише као круг сачињен од ланца: налогодавац → заточник (заточници) → задатак → налогодавац, или, на синтаксичкој равни: 1. субјекат → 1. објекат (2. субјекат) → 2. објекат → 1. субјекат. Пошиљалац (1. субјекат) потражује заточника (1. објекат) да би му саопштио захтев, заточник га прихвата, сада он постаје покретач нове радње (2. субјекат), решава задатак (2. објекат) и враћа се у почетну тачку (1. субјекат).²⁸⁹

Функција заточника, посматрана на различитим синтагматским нивоима (у односу на задатак, пошиљаоца, остале заточнике), како је показано, потврдила је поливалентност ове улоге и широку способност модификације у бројним типовима сижееа.

²⁸⁹ Описани круг прати архаичну матрицу митова о трагању – културни јунак полази из неке тачке у свет, трага, проналази одређени предмет и враћа се у почетну позицију (М. Meletinski, *Poetika mita*, 200).

Преглед типологија заточника

Функционална типологија заточника:

- мегданџија,
- ликвидатор (осветник),
- војсковођа (ратник),
- спасилац у невољи,
- ослободилац,
- такмичар,
- заштитник невесте,
- отмичар девојке,
- доносилац плена (трофеја, хране, воде),
- ухода,
- преговарач и
- пасивни заменик.

Типологија заточника према броју и начину деловања:

1. један заточник:
 - универзални,
 - амплификатор;
2. заточник + помоћник,
3. више заточника:
 - специјализовани,
 - синхрони,
 - сукцесивни;
4. колективни заточник:
 - компетитивни,
 - кооперативни.

Типологија заточника према начину ангажовања:

- једини добровољац,
- маркирани заточник,
- предузимљиви,
- субсидијарни,
- (нема заточника).

ЈУНАК И ЈУНАК

СИНТАГМАТСКО ПОВЕЗИВАЊЕ ЈУНАКА

Природа епског наратива подразумева усмени комуникациони канал између певача и колектива. Жива реч је променљива, непоновљива, неисцрпно варијабилна. Зато је свако претакање оваквог дискурса у текст, запис, бележење само једне могућности, једног од непробројивих појавних облика народне творевине. У том смислу, и строго фиксирани наслов епске песме представља изневеравање основног импровизацијског принципа фолклорне извођачке ситуације, која је увек спрега интеракције певачеве интерпретације, очекивања слушалаца и друштвено-историјског момента. Будући да је накнадни редакторски поступак, наслов остаје на маргинама истраживачког интересовања. Али немогуће је у принципу насловљавања који је водио нашег највећег сакупљача народног стваралаштва не уочити обележавање парадигми епске песме – јунака и збивање. Вук је истицао имена протагонисте („Мусић Стефан”, „Облак Радосав”), сучељених јунака („Марко Краљевић и Ђемо Брђанин”, „Бајо Пивљанин и бег Љубовић”), или је важан епски догађај (женидба, орање, лов, смрт и сл.) везивао за одређено име. Тако су носиоци радње, чешће него централни мотив, непогрешиво маркирани и пре уласка у свет песме.

У том свету, посматраном као затворени, целовити систем, епски ликови постају корелативни елементи, чворишта чије су везе путоказ кроз густо наративно ткање. Ограниченост епске песме, тј. прецизне, видљиве границе опеваног епског догађаја, дозвољавају да се ликови у оваквим оквирима посматрају као хоризонтално уланчане јединице система. Њиховом комбинацијом

добија се структура реченичног типа.²⁹⁰ У оваквом синтагматском низу ликови се понашају као знаци. Ограничења и правила комбиновања морају да постоје да би низ елемената постао структура, формација²⁹¹, тј. да би низ ликова оформио сложену, затворену мрежу односа у границама једне песме. Ликови – знаци добијају семантичку вредност само ако поседују дистинктивно обележје у односу на претходни или потоњи лик (знак)²⁹² у ланцу, али с друге стране, да би се повезали у низ, морају имати бар једно заједничко обележје, минимални пресек.²⁹³ Тако се повезивање по принципу метафоре, сличности, које подразумева и антиномичност, удружује с повезивањем по принципу метонимије, блискости, суседства, тј. начело еквивалентности пројектује се са осе селекције на осу комбинације.²⁹⁴

Синтагматско уланчавање ликова у оквиру једне епске песме, дакле, усваја и парадигматски принцип избора према сличности или супротности. То је нарочито видљиво ако се сагледају релације између протагонисте и јунака из свог или противничког табора, односно везе јунака и владара или најближих сродника.²⁹⁵

²⁹⁰ Лотман разликује два начина комбиновања структурних елемената. Повезивањем еквивалентних јединица настаје структура орнаменталног типа. У њој је важан поредак елемената. Комбинацијом различитих елемената добија се структура реченичног типа, са јасно видљивим почетком и крајем и у којој семантичка вредност појединачних знаковних јединица доминира над њиховим начином комбиновања (J. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, 131–132).

²⁹¹ Чланови скупа реченичног типа не повезују се произвољно. Синтаксичка правила формације одређују допустиве комбинације (Č. Moris, *Osnove teorije o znacima*, BIGZ, Beograd, 1975, 29).

²⁹² F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1989, 146.

²⁹³ J. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, str. 136–137.

²⁹⁴ R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966, 296. Примењујући Јакобсонова начела избора и спајања лингвистичких јединица на концепт прозне технике, Д. Лоц потврђује да сваки поступак увек укључује елементе оног другог, а да се при том не укидају разлике између њих (D. Lož, „Metafora i metonimija u savremenoj prozi”, *Delo*, god. XXII, br. 1–2, Beograd, 1976, 62).

²⁹⁵ Опсег овде посматраних релација сужен је на једнолинијске односе, тј. на оне који се успостављају између појединаца. Везе јунака и колективних

Пар

Антагонистички пар

Међу свим типовима синтагматских односа које главни јунак успоставља, најстабилнија је релација јунак – противник. Исто као што јунак поседује квалитет у вишем степену него обични људи, понекад чак и преко људске лиминалности,²⁹⁶ исто тако и противник показује извештан отклон од мере, вишак силе²⁹⁷. Обојица имају исте особине, али у различитом степену и другачије комбиноване.²⁹⁸ И један и други су јунаци у својим срединама. Кључна разлика међу њима је етичке природе, а како то одређује заједница у којој се уобличавају, лако могу да замене места.²⁹⁹

Јунак и противник су симетрични³⁰⁰, заправо, представљају антагонистички пар. Друштвени статус јунака зависи од снаге и вредности противника.³⁰¹ Као што савладавање бројнијег непријатеља високо уздиже јунака на херојској лествици, тако је и надјачавање фантастичног противника или најбољег јунака из непријатељског табора услов за стицање епске славе. И јунак и противник се труде да обележе главне тачке своје херојске биографије победама над чувеним непријатељским јунацима. Било да јунак иницира сукоб или, много чешће, да противник

ликова (чете, војске) нису узимане у разматрање. Женски ликови су такође остали изван оквира истраживања. Преглед синтагматских односа које успостављају јунаци са противницима, побратимима, рођацима и владарима дат је у Прилогу бр. 2 – „Синтагматски односи”.

²⁹⁶ С. М. Вовга, *Heroic poetry*, 91.

²⁹⁷ П. Бочков, *Непознатият юнак*, 20.

²⁹⁸ Исто, 24.

²⁹⁹ Н. Љубинковић, *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора (I)*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, 227.

³⁰⁰ П. Бочков, *Непознатият юнак*, 67.

³⁰¹ Карактеристике и развој јунака директно зависе од особина противника и сукоба међу њима (Р. Иванова, *Епос – обред – мит*, 159).

подстакне јунака на делање, један без другог не постоје. Они се препознају, траже и магнетски привлаче као две истоврсне природе (*similis simili*), али са различитим етичким (често и етничким) предзнаком.

Супротстављени пар јунак – противник углавном је променљив. Типичан епски сукоб – дуел, завршава се смрћу једног од мегданџија. Зато се исти супарници ретко сусрећу два пута и то „само при варирању истог сижеа”.³⁰² Непријатељство може бити континуирано, али тада нема огледања у мегдану.³⁰³ Ако се противништво схвати управо тако, као сложени однос који не мора бити разрешен искључиво оружјем³⁰⁴, могу се уочити и неке стабилне релације, односно, најфреквентнији антагонистички парови.

По броју мегдана и савладаних противника предњачи најпопуларнији јунак на балканском простору. Марко се обрачунава са четама или читавим одредима турске, арапске, мађарске или латинске војске³⁰⁵ исто колико и са појединцима. Распрострањеност епског певања о Марку и његов дуг епски живот проширили су распон његових противника, од силовитих бораца, какви су Мина од Костура и Муса Кесеџија, до лоших, лако побеђених мегданџија; од полумитских јунака, карактеристичних за песме старијих времена, до крајишких Турака. Ипак, највише пута сусрео се с вилом и Арапином. Наднаравна и хтонска природа

³⁰² С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 139.

³⁰³ Исто, 139.

³⁰⁴ Г. А. Петров разликује право, отворено супротстављање ликова у биљинама (обухвата мегдан против јунака из свог, супротног табора, или масовног непријатеља, затим такмичење, nanoшење неправде, обману или убиство на превару), скривено супротстављање (разлике јунака у истом табору које се односе на врсту и степен знања, узајамне повратне релације с трећим лицем, издвајање из групе и сл.) и допунски тип – недовршено супротстављање, тј. конфликти решени мирним путем (Г. А. Петров, „Противопоставление персонажей в былинах”, 58–73).

³⁰⁵ И. Златковић, *Епска биографија Марка Краљевића*, Рад, КПЗ Србије, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2006, 128–129.

оваквих противника потврђује Марков посебан статус међу осталим јунацима и индиректно указује на његову лиминалну природу. Понеки јунак ће заробити вилу (краљ Вукашин, Новак, Секула, итд.), али ће се ретко који против ње борити. Пред њу једино стаје Огњанин Вук, Марков сестрић и епски наследник, али не успева да је надјача (СНП VI, 19). У одабраном корпусу епских песама само је Марко кадар да је победи. Опозиција Марко – вила варијација је архетипске релације културни јунак – демонско биће које је пореметило ред у природи.³⁰⁶ Исти парадигматски образац прати и сучељени пар Марко – Арапин. Још од XIX века и радова И. Руварца и С. Новаковића учврстила се теорија о постепеној трансформацији мита о змајеубици.³⁰⁷ Један низ сачињавају змајеборац – Св. Ђорђе – јунак, а други хтонско божанство / демон – змај/аждаја – Арапин. Иако типски, лик Арапина у јужнословенској епици није фиксиран, већ еволуира од антропоморфног чудовишта до националног непријатеља реалне физиономије и снаге.³⁰⁸

Иза виле и Арапина, по фреквентности улоге Марковог противника, долазе турски цар и Јанко Сибињанин, мада су њихови сукоби с Марком ретко директни (Б, 88). Претежно је то амбивалентан однос, на граници између сарадње, толеранције и непријатељства, сведен углавном на вербални дуел, претњу или прекор. Улогу формулативног Марковог противника Филип/Пилип/Вилип Маџар(ин)/Драгиловић/Шокчић и Мина/Михна/Миња од Костура/Костуранин/Коштуранин/Џидовина дугују бројности варијаната и стабилном сижејном обрасцу који је

³⁰⁶ Р. Иванова, „Повраћена вода (Одлике митолошког слоја епског циклуса о Марку Краљевићу)”, 73–75.

³⁰⁷ Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, 146–148; Б. Сувајџић, *Иларион Руварац и народна књижевност*, Институт за књижевност и уметност, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2007, 137–141.

³⁰⁸ Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, 46–53.

прецизно везао имена протагониста за њихове делокруге. Филип или Мина у спрези са Марком, увек су његови непријатељи. За разлику од њих, вила, Арапин, турски цар и Јанко у функцији Марковог противника нису фиксирани искључиво за један сужејни модел. Епска традиција више памти њихову везу са Марком, али заборавља природу те везе. Тако они осцилују од противника до помоћника, побратима (посестрима) или господара.³⁰⁹

После Марка, највише појединачних противника имају Комнен барјактар и Секула. Као један од најпопуларнијих ускочких јунака, Комнен се једнако појављује и у масовним окршајима, али је уочљива тенденција индивидуализације и издвајања из групе. Комнен је тако неретко усамљени подвижник на непријатељској територији, доносилац плена, отмицар девојке, такмичар у кошији и сличним сужеима израслим на подлози иницијастичког обреда. Статус младог јунака понегде је и директно назначен, док чин барјактара маркира изузетног, а посредно и – младог јунака. То је нит која га спаја са Секулом. Комнени противници готово сви припадају кругу крајишких Турака. Међу њима се највише пута нашао очи у очи с Гојеним Алилом и Будалином Талом.

Типичан млад јунак песама старијих времена и бугарштитичког певања јесте Секула Бановић (Драгуловић/Дракуловић).³¹⁰ Позиција детета јунака увек захтева релацију са скрбником или старешином. Пар ујак – сестрић, оличен у вези Јанко – Секула, стабилан је, али противречан. Четвртина песама која тематизује однос Јанка и Секуле наглашава њихове лоше односе. Заправо, најчешћи и највећи Секулин противник је његов ујак, а одмах иза њега следи турски цар. Овакви противници наглашавају Секулин издвојен статус иницијанта и снажног индивидуалног јунака супротстављеног свом или непријатељском владару.

³⁰⁹ У овој скупини једино Арапин има доминантну улогу противника (само се у једној песми појављује као Марков побратим, па и ту савладан од Маркове руке, у незнању – СНП Пр, 48).

³¹⁰ Б. Сувајић, „Млад јунак у јужнословенској усменој поезији”, 40.

На трећем месту према броју појединачних противника налазе се Змај Огњени Вук, Јакшићи, Илија Смиљанић и Мијат хајдук. Име Вука Деспотовића опозитно се повезује највише са Алијом Терзелезом (Али-бегом, бегом Подунавцем), у песмама са стабилном сижејном структуром, где је мегдан основни вид супарништва.³¹¹ Други значајан противник – Злота Протопопа / Никола Протопопић / поп Сплећанин наметнуо се такође кроз стабилан модел о освајању града мегданом два заточника супротстављених суверена.

Вукови историјски и епски савременици, Јакшићи, појединачно не остварују запажене релације с противником. Очувана је, међутим, веза браће, наслеђени митски образац дневног и ноћног коњаника, јутарњег и вечерњег зрака.³¹² Амбивалентан однос, нераздвојивост и нетрпељивост, одсликао се у песмама о трајно поремећеној братској слози. Пар је надјачао прецизно везивање имена за делокруг јунака или противника, па су имена посвађаних Јакшића међусобно заменљива.

Ако су анахронизми неизбежан поступак изградње епске структуре, анатопизми у избору ускочких противника су веома ретки. Тако су и непријатељи Илије Смиљанића (Цмиљанића) Турци Крајишници, а међу њима најчешће Мујо и Алија. Иако је Илија, поред Стојана Јанковића, један од најпознатијих и најпопуларнијих котарских ускока, епска традиција га је запамтила више као вођу и учесника у колективним походима. То поготово важи за Стојана Јанковића, који индивидуално наступа само у неким сижеима женидбеног типа (отмица, кошија), те је број његових појединачних противника несразмерно, вишеструко мањи него његова епска слава.

Најфреквентнији противници Мијата (Михата) Томића јесу Илија и Арапин захваљујући распрострањеном сижеу о неверном куму који издаје хајдука (СНП VII, 37; ПЦХ, 108). Арапин је у

³¹¹ Ј. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*, 154.

³¹² N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, 17–47.

овом моделу потпуно изгубио фантастична својства, а његово име svelo се на етноним. У неким варијантама прихвата се задатка да цару доведе хајдука, али потом и сам ангажује заточника – Мијатовог кума. Удвојивши тако делокруге налогодавца и заточника, удалио се не само од типског „црног” и „силног” Арапина песама старијих времена, него и од улоге противника јунака.

За разлику од њега, Арапин – противник Грује Новаковића, задржао је хтонске црте (троглавост, снага, отмица девојака, страх који изазива и сл.). Заправо, у овим примерима, Грујо је измештен међу јунаке старијих времена (СНП VI, 37; ПЦХ, 72). Један други јунак, делом хајдук, а делом племенски првак, Бајо Пивљанин,³¹³ остаје у кругу локалних противника, црногорских и херцеговачких Турака. Стабилан сиже о хајдуковом нападу на сватове ради освете женику, одредио је Ришњанина хацију (Маха) као честог Бајовог опонента.

По броју противника иза Грујице и Баје налази се Старина Новак. Окоштала функција харамбаше обележила је избор његових непријатеља. Томе треба додати и старост, доминантну црту његовог хабитуса, опречну са статусом вође хајдука. Ова колизија била је плодно тло за бројне сижее о хајдучком расколу, у којима већина јунака напушта остарелог харамбашу. Одметнике предводе Радивој или Приморац Алекса. Радивој је убедљиво најчешћи Новаков супарник, што је резултат активирања прастаре матрице о сукобу браће и у овом слоју певања.

Последњи у низу јунака који формирају запаженије антагонистичке парове јесу Иван Сењанин и Јанко Сибињанин. Певање о ускоцима претежно тематизује сукобе чета, док су ускочки прваци само именовани као вође или истакнути јунаци. Појединачни

³¹³ Б. Путилов, *Јуначки еп Црногораца*, 179. Љ. Пешикан Љуштановић примећује да је поетски лик Баја Пивљанина многолик и противречан, ближи обрасцу хајдучке биографије него судбини историјског учесника Кандијског и Морејског рата (Љ. Пешикан Љуштановић, „Ришњанин Хација и Лимун трговац (У кругу песама о Бају Пивљанину из Вукових збирки)”, *Главит јунак и остала господа: анализе народних песама*, 263, 267–268).

дуели су ретки, јер чак и када јунак одлази сам на туђу територију, дочекује га бројнији непријатељ. Зато је и поред раширеног епског певања о сењском капетану, он ретко на позицији јунака који дели мегдан. Делокруг владара би додатно требало да га пасивизира. Ипак, све то није пресудно за маргиналну улогу индивидуализираног јунака, колико једна важна црта његове епске биографије која га је преселила на пол противника. Наиме, Иво је нејединствен лик који измиче типизацији,³¹⁴ између осталог, и због тога што је амбивалентан, често побратимљен с јунаком из турског табора, или је чак негативан лик, кукавица и антијунак, супротстављен блиском рођаку (сину, сестрићу, брату) или бољем ускочком јунаку. У половини опозитних парова Иван Сењанин је јунак, а исто толико пута нашао се на месту противника српског јунака. Реалност крајишког суживота у конфесионално мешовитој средини, пракса сарадње са непријатељем и „боја међу собом”³¹⁵ најбоље су оличени управо у његовој епској биографији. У овим примерима, као и у песмама које реализују поремећене породичне односе, делокрузи противника или владара (кућног старешине) надјачали су и засенили његов јуначки ореол.

Сличну епску судбину има и Јанко војвода. Његову историјску антитурску оријентацију епика је сачувала само у кругу песама о Другом косовском боју, али ни ту нема директних, појединачних сукоба. Стварношћу потврђено непријатељство са деспотом средњовековне Србије пренело се у песму, па му је највећи противник Ђурађ Бранковић. С друге старне, Јанко је двоструко више пута на позицији противника него јунака. Негативно је осенчен као виновник смрти сестрића (Е, 134; Б, 19; СНП II, 85; СНП II, 86) или Кајице Радоње (СНП II, 81; СНП IIр, 77), а затегнути односи или супарништво карактеришу и његов однос с Марком.

Сагледано из позиције противника, Арапин, Турчин и паша најчешћи су супарници или изазивачи јунака. Повезује их већ

³¹⁴ М. Клеут, *Иван Сењанин у српскохрватским усменим песмама*, 140.

³¹⁵ S. Nazečić, *Iz naše narodne epike, I dio. Hajdučke borbe oko Dubrovnika i naša narodna pjesma*, 164–165.

помињана еволуциона линија која почиње од сила хаоса, демона, хтонских божанстава, па се преко змаја и чудовишних противника улива у херојски свет. У каснијој фази епа противник постаје национални непријатељ.³¹⁶ Сужавањем епског простора и догађаја, смањује се и растојање између јунака и непријатеља.³¹⁷ Типични противник је замењен локалним силником. Тако се хајдуци и црногорски племенски вођи антагоно повезују највише с пашом, чије се типске црте ублажавају и конкретизују комбиновањем титулатуре и топонима³¹⁸ (нпр. паша од Нихшића) или титулатуре и етника (паша Тиранин). Осим Јанка и Ивана Сењанина, заступљенији типски противници су Мујо од Крајине/Кладуше/Удбине (Хрњичин/Хрњавина/Рњица) и Бојичић Алија. Ови Крајишници из XVII века се анахроно и анатопично повезују са бројним српским јунацима.

Највећи удео у стварању формулативних веза јунака и противника има стабилан сужејни модел. Претежно он и детерминише супротстављени пар. Релација Милош – Вук Бранковић постоји само у песмама о Косовском боју. Ни у једној варијанти нема „исклизућа”, нити замене имена јунака или увођења другачијег противника. Исто тако су Пријезда, турски цар и пад Сталаћа три фиксирани тачке троугла (Е, 70; СНП II, 84; СНП IIр, 78). Стабилна је и веза Мирко Дамјановић/Алексић – Смаил-ага Ченгић у сужеу о агиној погибији (СНП IV, 57; СНП IV, 58; СНП IVр, 33; СНП IVр, 34; СНП IVр, 35; СНП IVр, 36).

У троуглу јунак – противник – сужејни модел, најлабавија карика може бити јунак. Тако је Дука Сенковић/Херцеговац/зулумћар типски супарник у сужеу о неверној жени, док се на месту јунака смењују Марко (Е, 151; СНП VI, 25), бан Милутин (СНП II, 31) и војвода Ђурица (СНП IIр, 20; СНП IIр, 21). Малош/Малета/Милета хајдук напада Стојана Поповића (Е, 71; СНП

³¹⁶ Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, 117–121.

³¹⁷ Б. Путилов, *Луначки еп Црногораца*, 197.

³¹⁸ М. Клеут, „Име као поетска категорија у епским народним песмама”, *Из Вукове сенке: огледи о народном песништву*, 147–148.

VII, 28; СНП IIp, 92; СНП IIp, 93) или Марка (СНП IIp, 54) када јунакова љуба запева кроз гору.

Нестабилан члан помињаног троугла неретко је противник. Момчила војводу љуба издаје краљу Вукашину (СНП II, 25; ПЦХ, 147) или бану од Нијемаца (Б, 97). Вук Мирковић/Брђанин невесту отима из сватовске поворке пећком везиру (СНП VII, 21), паши Тиранину (СНП IIIp, 20), аги од Новога (СНП IIIp, 21), паши Пазарлији (СНП IVp, 25) или Бећир-паши Ченгићу (ПЦХ, 38).

Изменљивост једног од протагониста и стабилност сижејног модела сведоче о слабљењу кохезионих сила између јунака и противника и истовремено о јачању адхезионих сила између разноврсних елемената, какви су модел и јунак или модел и противник.

Четврта могућност је променљив сижејни модел, а стабилни протагонисти. Марко и Арапин се срећу у различитим типовима остварене и неостварене женидбе, али и када Марко покуша да ратнички замени земљорадничким занатом (Е, 105). Терзелез Алија напада сватове Вука Деспотовића (СНП II, 92), или га изазива на мегдан у жене (СНП VI, 59), односно, на такмичарски дуел (ПЦХ, 104). Латентно непријатељство између Секуле и Јанка надјачало је снагу модела, па се јавља и тамо где га не бисмо очекивали. Нпр. ујак се не радује сестрићевој победи над пашом који Секули препроси девојку, него му се још и руга (СНП IIp, 72; СНП IIp, 73). Овакви формулативни парови, независни од сижејног модела, најбоље потврђују да између јунака и противника постоје јаке кохезионе силе, које их сједињују и држе на окупу, премештајући их у различите сижее. Овде је сижејна адхезија, тј. привлачна сила између сижеа и неког од протагониста, знатно слабија од чврсте силе која веже јунака и противника.

Комплементарни пар

Посебан тип синтагматског повезивања ликова остварује се кроз односе сарадње, помоћи или привржености. Индоевропски епски јунак није усамљеник, он неретко има пратиоца, помоћни-

ка, мада кроз одсудну битку и завршни иницијациони тест мора да прође сам.³¹⁹ У јужнословенској епској традицији пратиоца је потиснуо побратим. Његов делокруг варира од гласника, саветника, преко помоћника до жртве, али се исто тако изокреће и у непријатеља јунака. Побратимски однос подразумева узајамну помоћ, дружење и поштовање. Јунаци се повезују са себи равнима, привучени јунаштвом и угледом другог јунака или се духовно сродство успоставља у невољи.³²⁰ Побратимство није увек експлицитно, али се ишчитава и из једнократне сарадње двојице јунака (нпр. удруживање харамбаша) или једносмерних, епизодних релација у којима један јунак другог упозорава, саветује или обавештава. Понегде алтернира са још једним типом духовног орођавања – кумством.

Овакве комплементарне везе, природно, највише успоставља наш највећи јунак. Марко је најчешћи помагач у невољи, ослободилац, заштитник невесте и сватова свог побратима. Исто тако, и сам може dospети у тамницу, из које га, осим ћерке поробљивача, изводи и побратим (нпр. Дојчил – СНП II, 65; ПЦХ, 68). Његов најпознатији побратим је Милош Обилић/Поцерац³²¹ не толико због распрострањених варијаната о сукобу са вилом која устрели бољег певача³²², колико због преузимања овог пара из много познатије тријаде Марко – Милош – Реља.

³¹⁹ D. A. Miller, *The Epic Hero*, 102.

³²⁰ С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 116–117; С. Самарџија, „Под заштитом Бога и Светог Јована (Духовни сродници у српској традицији и усменом стваралаштву)”, *Семинар српског језика, књижевности и културе. Предавања*, бр. 7, Београд, 2018, 35–53.

³²¹ Н. Љубинковић налази паралелу овог јуначког пара у Диоскурима, коњаницима близанцима (Н. Љубинковић, „Свој и туђ у интеракцији на балканским просторима до почетка осамнаестог века – фрагменти”, *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима*, ур. М. Матицки, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2006, 77–84, 79.

³²² Према мишљењу Д. Костића, првобитно је на месту војводе Милоша могао бити бег Костадин, такође Марков еписки побратим, али и историјски саборац у бици на Ровинама. Царско грло односи се на Константина

Побратимство (кумство) између Марка и Јанка Сибињанина такође је формулативно. Амбивалентност и овој релацији, као и опозитном повезивању, даје упечатљив колорит. Духовно сродство двојице јунака помућено је Јанковим кукавичлуком (СНП VI, 34) или је резултат обрта, прекида непријатељства и промене односа (СНП VI, 41; ПЦХ, 74).

Са Марком другује и бег Костадин, мада ни ово побратимство није лишено повременог неразумевања. Као искуснији и мудрији јунак, Марко побратима упозорава на опасност дужег задржавања на турској територији (Е, 140; СНП Пр, 40) или га прекорева због непоштовања родитеља и убогих (СНП II, 60). Бегов лик овде је фон за изградњу оног слоја Марковог лика који га декларише као заштитника слабих и чувара моралних и традиционалних вредности.

По учесталости удруживања с Марком Краљевићем, следе Алил-ага и Секула. Песма о надстрелжавању Марка и Алил-аге (СНП II, 61) забележила је почетак њиховог епског дружења и потоњу славу овог пара:

„И после су време живовали,
Светлу цару чували крајину:
Гди се годе крајина узбија,
Узбија је Алил-ага с Марком;
Гди се годе градови узимљу,
Узимље и Алил-ага с Марком.”³²³

Дејановића, сестрића цара Душана, а путовање кроз гору одговара последњем Марковом и Константиновом походу кроз Видинску крајину до места одсудне битке (Д. Костић, „Ко је Марку певао кроз Мироч”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. IV, св. 1–2, Београд, 1937, 259–261).

³²³ Варијанта о почетку овог побратимства сигурно је познија епска творевина, настала тек пошто се усталила веза између Марка и Алил-аге. На снази је иста законитост епског стварања по којој се детињство јунака посматра као најмлађи сегмент његове епске биографије, осмишљен када је јунак већ постао чувен (В. М. Жирмунский, *Епическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса*, 31, 110).

Иначе, типска улога Алил-аге, и уопште, Турчина, Марковог побратима, јесте посредништво између љутитог цара и његовог посинка. Он се једини усуђује да плаховитом јунаку пренесе позив суверена или да га пробуди тамбуром.

При малобројним сусретима Марка и Секуле, старији јунак спасава млађег (СНП Пр, 41) или преузима улогу заштитника не-искусног јунака, којег води луда младалачка храброст да сам стане пред цара у Стамболу (СНП VI, 31; ПЦХ, 159). Марко је искусан ратник, водич неофита кроз иницијацију, на капији Стамбола, улазу у хтонски свет. Однос двојице јунака умногоме подсећа на релацију ујак – сестрић. Марко је заправо Јанков заменик и побратим који, на Јанкову препоруку, Секули треба да припомогне у туђем свету.

Популарност Ивана Сењанина и бројни побратими међу Турцима Крајишницима, поставили су овог јунака на друго место по валентности када је реч о успостављању комплементарних веза, одмах после Марка. Прикључује му се и Стојан Јанковић, уједно и његов најчешћи побратим.³²⁴ Анахрони спој котарског сердара и ускочког војводе никад није опозитан, Иво и Стојан су увек на истој страни.³²⁵ Стабилност сижеа о избављању Михаила/Вида/Гојка Десанчића из тамнице на место спасиоца у трима варијантама поставља сењског капетана (Б, 108; СНП VI, 72; СНП Пр, 41).

Следе Јанко Сибињанин и Мијат хајдук. Осим са Марковим, Јанково име се повезује и са именом Михајла Свилојевића, али ова релација умногоме дугује формулативној тријади песама о Другом косовском боју: Јанко – Михајло – Секула. Мијатови

³²⁴ Песме о масовним окршајима ускочких чета и Турака донекле мењају ову слику и намећу другачије парове. Заједничко учешће у бојевима као и бројни каталози дефинисали су побратимство Стојана Јанковића и Илије Смиљанића као „епску константу” (М. Клеут, „Ликови епских народних песама – историјско и поетско (котарски ускоци)”, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 73, Нови Сад, 2008, 170). Такође, показало се да парне везе највише међусобно формирају Иван Сењанин, Вук Мандушић, Стојан Јанковић и Илија Смиљанић.

³²⁵ М. Клеут, *Иван Сењанин у српскохрватским усменим песамама*, 124.

побратими једнако су хајдуци, и паше, бегови и кадије црногорско-херцеговачког епског ареала.

На крају низа треба поменути јунаке који успостављају само једну формулативну побратимску везу. Косовски подвижници Топлица Милан и Косанчић/Косанчич Иван познатији су у друштву с највећим косовским јунаком, али су неретко у каталошким низовима раздвојени од Милоша Обилића или се појављују без њега, као пар (СНП II, 36; СНП III, 10; ПЦХ, 74). Два стабилна пара из старијих записа су Вук Мандушић и Јован Сандић/Шандић, као и Змај Огњени Вук и Митар Јакшић, историјски саборци у војсци краља Матије³²⁶. У новијем слоју певања формулативни побратимски парови су ретки јер су и појединачни дуели подређени четовању и масовним окршајима. Тамо где се назире мотивска основа песме повремено се издвајају и поновљиви обрасци на различитим структурним нивоима. Једну такву релацију представља побратимски пар Петар Бошковић – војвода Раде (Винић/Илијев) (СНП IV, 17; СНП VIII, 14; ПЦХ, 42).

Кад је реч о односу сижејног модела и комплементарног пара, за разлику од антагонистичког пара, удружени или побратимљени јунаци мање су зависни од типа сижее. Кохезија ликова надјачава адхезиону силу између модела и неког од јунака. Овакав пар се слободније креће кроз различите моделе. Другим речима, у троуглу јунак – побратим – сижејни модел, најлабавије теме је модел. Сиже почива на односу јунак – противник, а ретко на побратимској вези. Зато она може бити потиснута, скрајнута ван главног тока радње. Такву судбину има сваки однос двојице јунака сведен на саветовање, упозоравање, или обавештавање. Комплементарни пар може постати до те мере формулативан да потпуно изгуби сижејну функцију. Тада се најлакше преноси у различите сижејне моделе. Нпр. у једној варијанти модела о јунаку који пркоси владару Марко „пије уз рамазан вино” заједно са побратимом Костадином (Б, 92). На рапорт цару одлази сам,

³²⁶ Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Десот Вук – мит, историја, песма*, 84.

сам разрешава сукоб, док се улога бега маргинализовала на ролу Марковог типског дружбеника у разговорима и испијању вина. Исто тако, у песми о надметању с Алил-агом (СНП II, 61) бег Костадин само саслуша Марков план, а затим јунак сам одлази пут Цариграда. Побратимство је овде недовољно сижејно мотивисано, унето више по инерцији, као позадинска, допунска карактеризација Марковог лика и уводне атмосфере.

Комплементарни пар може имати и активнију сижејну улогу. Модел тада постаје стабилан чинилац, јача адхезиона сила, док је лабава карика један од побратима. Такви су нпр. сижеи о ослобађању Михаила/Вида/Гојка/Јура Десанчића у којима алтернира име ослободиоца – Иван Сењанин, Петар Мркоњић, Вук Мркојевић, Раде од Косова/Косанић (Е, 72; Б, 108; СНП VI, 72; СНП IIIр, 41; СНП IIIр, 42; СНП IIIр, 43; СНП IIIр, 44).

Строга фиксираност све три тачке троугла јунак – побратим – сижејни модел веома је ретка. Срећемо је у помињаним варијантама о вили која устрели јунака због лепшег гласа, а његов побратим јој се освети. Стабилни двојац чине Марко и Милош (СНП II, 38; СНП IIр, 35; СНП IIр, 36).

Чврста кохезиона сила спаја јунака са осталим ликовима сваке појединачне епске варијанте. Истовремено, на снази је и адхезиона сила која везује ликове и сижејни модел. Дејство кохезионе силе резултира издвајањем антагонистичких или комплементарних парова. Ако је кохезиона сила јача од адхезионе, поједини ликови се здружени селе из модела у модел. Ако је пак адхезија доминантнија, слабе везе међу ликовима, чврсто се повезују модел и неки од њих, а други постају нестабилни, изменљиви.

Формулативност опозитних парова највише је условљена сижејним моделом, док су устаљени парови удружених јунака мање-више независни од типа сижеа. То значи да је кохезија комплементарног пара много јача него привлачна сила јунака и противника, па су отуда у традицији много познатије побратимске двојке него противнички парови.

Отац – син

Архаични интернационални мотив боја оца и сина веома је распрострањен³²⁷, а расплети сижеа варирају од погибије оца, односно, сина, до ублажавања сукоба или помирења.³²⁸ У индоевропској традицији преовладава најстарији тип сижеа – о погибији оца.³²⁹ Јужнословенске варијанте су средокраћа између „доисторијске” епике, у којој сукоб оца и сина, иако се не познају, представља хотимичну борбу два јуначка поколења, и „јуначко-авантуристичке епике”, у којој је тај сусрет последица случајне херојске авантуре и где син нема а ргиог убилачку намеру.³³⁰

Кад је реч о српској епици одабраног корпуса, бој оца и сина сачувао се само у назнакама. Убиство оца сенчи биографију чувеног вође српских устаника (СНП IV, 25; СНП IVр, 41). Догађај није опеван као класичан мегдан, већ је више у функцији истицања Карађорђевог плахог, преког темперамента, те глорификације непоколебљивог карактера и спремности да казни сваког ко се стави на страну непријатеља.³³¹

³²⁷ Преглед најпознатијих сижеа доносе: А. Н. Веселовски, *Историјска поетика*, 642–665; В. Я. Пропп, *Русский героический эпос*, 261–264; Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, 206–212; D. A. Miller, *The Epic Hero*, 88–92; M. L. West, *Indo-European Poetry and Myth*, 440–443.

³²⁸ Веселовски сматра да најстарији типови сижеа имају тргичан исход, а да су мирно разрешење и ублажавање сукоба касније верзије (А. Н. Веселовски, *Историјска поетика*, 644–645).

³²⁹ Индоевропска митема је заправо сукоб оца и сина у којем страда син, а не мит о Едипу (D. A. Miller, *The Epic Hero*, 88). Проп корене оваког сукоба везује за матријархат и почетке егзогамног брака. Отац је странац који се враћа на своју територију, а син припада мајчином роду (В. Я. Пропп, *Русский героический эпос*, 262).

³³⁰ Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, 206–212.

³³¹ Могуће је да су на епско уобличење утицала казивања о плашљивости Петра, Карађорђевог оца, и јуначности Марице, вождове мајке. Б. Златковић наводи изворе који сведоче о Петровој колебљивости да исели породицу у Аустроугарску и Маричином захтеву сину да убије оца (Б. Златковић, *Први српски устанак у говору и твору*, Институт за књижевност и уметност, Фонд „Први српски устанак”, Београд, Аранђеловац, 2007, 126).

Варијанте о посинку лажно оптуженом за инцест са царевом ћерком (СНП II, 30; СНП IIр, 16) далеки су одјек мотива о непријатељству оца и сина. Лирско-епска, баладична, стилизација и доминантни делокрузи протагониста (владар – поданик) још више су удаљили овај тип сижеа од архаичне матрице. Задржани су само сукоб и смрт сина (посинка).

Песма „Иво Сенковић ага од Рибника” највише се ослања на прастари мотив. Путилов управо њу сматра представником последње фазе трансформације сижеа, када је борба оца и сина резултат случајног неспоразума, који се мирно разрешава.³³² Рецидиви боја назиру се и кроз сукоб Вукашина и Марка око наслеђивања Душановог престола, али је трагичан исход избегнут интервенцијом великаша (ПЦХ, 156) или увођењем религиозно-хришћанских мотива (СНП II, 34; ПЦХ, 169). Непријатељство Ивана Сењанина и Антуна/Марјана у моделу о синовљевој женидби сеже само до заоштравања односа, па тако нема ни мегдана нити трагичног исхода.

Највећи број очева и синова у српској епизи повезује се у комплементаран пар. Слога, узајамна приврженост, заштита и поштовање патријархалног кодекса уобичајене су карактеристике ове релације. Парадигматски пар хајдучког круга песама и целокупне српске епике, једини независан од сижејног модела, чине Старина Новак и Грујица Новаковић.³³³ Они су вишеструко повезани не само сродничком, него и социјалном хијерархијом (харамбаша – члан чете). Контрастирање³³⁴ је изразитије када се у карактеризацију укључе и апелативи старина и дијете, којима

³³² Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, 211–212.

³³³ Неуобичајено Грујичино презиме – Радивојнић у варијанти СНП IIр, 6 повезује Радивоја и Грују и нарушава утврђене рођачке релације.

³³⁴ М. Клеут је уочила да је традиционални сроднички однос Новака и Грујице изграђен „поетским поступком изразитог контраста (М. Клеут, „Старина Новак – начин карактеризације лика у српскохрватским усменим песама”, у зборнику: *Старина Новак и његово доба*, ур. Р. Самарцић, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, Књига XXXV, Београд, 1988, 98).

се потцртава генерацијска разлика (стар – млад). Аугментатив и деминутив у номенклатури – Старина и Грујица, имплицитно говоре о узрасној опозицији, али и о оној која потиче са митолошке равни.³³⁵

За разлику од Новака и Грује, све остале спреге очева и синова условљене су стабилношћу модела. Чак и када се Грујица издвоји из пара и осамостали, не губи одмах ознаку „дијете”, иако прелази на пол старијег јунака. Нпр. међу варијантама о неверној жени, у којима улогу сина, детета, преузима Стипан/Стеван/Штеван/Ђоко (Е, 117; СНП III, 7; СНП IIIр, 4; СНП IIIр, 5; СНП IIIр, 6), старији запис чува и Грујичину устаљену номенклатуру. Комплементарна породична спрега Вукашина и Марка потиснута је на рачун лошег поступка оца према сину. Тамо где је и има, сведена је на ознаку Марковог порекла или је индиректна. Тако у сижеима о препознавању очеве сабље (СНП II, 57; СНП II, 58) Вукашина нема на епској сцени. Формулативна релација отац – син у новијем слоју певања, у песмама из црногорске средине, везује се за имена Пера Вучићевића и Радула Перовића, претежно у песмама о погубљењу и освети Батрића Перовића (СНП IV, 1; СНП IVр, 9).

Ујак – сестрић

Ова епска веза је реликт старог обичаја авункулата – узајамних обавеза ујака и сестрића, који потиче још из периода матријархата.³³⁶ Син је везан за мајку и њен род, па се као врховни ауторитет и заменик оца намеће мајчин брат. Његов однос према

³³⁵ Н. Нодило пореди Новака и Грују са пуним и младим месецом (N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, 344), а Љ. Раденковић са Месецом и Сунцем, односно Громовником и његовим најмлађим сином (Љ. Раденковић, „Митски атрибути Старине Новака у епској поезији Јужних Словена и Румуна”, у зборнику: *Старина Новак и његово доба*, 230–231).

³³⁶ П. Влаховић, „Трагови авункулата у јужнословенској народној поезији”, *Гласник Етнографског музеја*, XIX, Београд, 1956, 205–215.

сестрићу је двојак. Индоевропска традиција бележи праксу одгајања будућег хероја ван дома, често под ујаковим надзором.³³⁷ Ујак заправо треба да га научи ратничкој вештини и да га проведе кроз процес иницијације.³³⁸ Такође, уобичајен је и другачији сценарио, по коме је ујак непријатељски настројен према младом јунаку и представља „дужност, забрану и принуду“.³³⁹

Парови ујака и сестрића у српској епизи осцилују између антагонизма и комплементарности. Најфреквентнију дијаду остварују Јанко и Секула. Иако су претежније песме о хармоничном односу овог пара, немали је број оних у којима је нарушен склад међу рођацима. Као и у осталим опозитним паровима старог и младог јунака, дете јунак налази се на позитивном полу релације. Секула је змајевити јунак, „образац полумитског, диморфног бића“³⁴⁰, типичан неофит, нарочито у старијем слоју певања. Историјска погибија на Косову утицала је на бројност сижера у којима не довршава процес иницијације.³⁴¹ Јанко је, као искусни водич кроз искушавање, директни или индиректни кривац за погибију сестрића (Е, 157; Б, 19; СНП II, 85; СНП II, 86). Релација водич – иницијант одржала се и у моделима у којима Јанко шаље Секулу турском цару (СНП VI, 31; ПЦХ; 159), по воду (СНП Пр, 69), или сестрића ставља на пробу кроз мегдан против Алије Ђерзелеза (ПЦХ, 79). Извесно осамостаљивање младог јунака, које се у архаичном кључу може тумачити и као испуњавање обавезе према ујаку, тематизовано је у сижеима о ослобађању Јанка (СНП III, 30; СНП Пр, 70; СНП Пр, 71; ПЦХ, 32), или отмици девојке/виле за ујака (ПЦХ, 2; СНП Пр, 66).

³³⁷ D. A. Miller, *The Epic Hero*, 95–98.

³³⁸ А. Лома, „’Женидба са препрекама’ и ратничка иницијација”, 206.

³³⁹ D. A. Miller, *The Epic Hero*, 94.

³⁴⁰ Б. Сувајић, „Млад јунак у јужнословенској усменој поезији”, 38.

³⁴¹ Л. Делић, *Вукове збирке епских песама у контексту ранијих бележења (теме, јунаци, сижерни модели)*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 2009, 259.

Чврста веза Јанка и Секуле није условљена сижејним моделом, што потврђују и бројни каталози у којима се здружено појављују.

Марко, и сам сестрић великог јунака од ког је наследио митску снагу, чешће је на позицији ујака. Кроз Марков однос са сестрићем најбоље се очувао древни мотив о борби рођака у незнању. Заправо, „ривалство између оца и сина... пренето је на доминантни сроднички однос, чувајући типску карактеризацију сродника”.³⁴² Нећак тражи ујака да га овај подучи ратничкој вештини, али се испоставља да је млађи јунак далеко вештији. Борба се окончава помирењем (СНП VI, 19; ПЦХ, 110), ујак се спасава само захваљујући срећним околностима (СНП Пр, 50), или на превару убија нећака, по правилу, јунака из туђинског табора (СНП Пр, 39). У последњем примеру, сестрић је посматран као епски двојник јунака који мора да изгуби јер тренутак за промену генерација још није наступио,³⁴³ или је реч о парадоксалном убиству наследника на размеђи две епохе³⁴⁴. Покушај мотивације Марковог чина огледа се у везивању сестрићевог имена за етним традиционалног непријатеља.

Спрега Вукашин – Урош карактеристична је за преплетени модел о убиству владара и сестрића. Нестабилан је једино тип сродничког односа – Вукашин је у варијантама из Вукових збирки ујак (СНП VI, 14) или теча (СНП Пр, 22) младом царевиху, а у *Пјеванији* и ујак и кум (ПЦХ, 156). Антагонизам пара владар – слуга из модела о убиству владара појачан је и другим традиционално непријатељским релацијама, какве су ујак – сестрић и неверни кум – јунак.

Међу јунацима песама средњих времена, на месту ујака у формулативном пару најчешће је Иван Сењанин. Нећаци су

³⁴² С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 105.

³⁴³ Б. Н. Путилов, *Рускиј и јужнословјанскиј героическиј епос*, 112–113.

³⁴⁴ С. Самарџија примећује да смрт сестрића обележава биографију јунака смештених на крај једне и почетак друге епохе. „Марков тристагодишњи живот завршава се суштински без наследника” (С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 105). Другим речима, Марко остаје и без јуначких и без генетских наследника.

изменљиви сењски јунаци (Сењанин Тадија, Томо барјактар, Јован, Марјан, Максим Сењанин, Маркић, Титор-барјактар). На старију матрицу једино се ослања варијанта о убиству сестрића из нехата (СНП Шр, 40), али и она више одговара схеми модела о братоубиству. Претежност комплементарних парова које формирају сењски капетан и његов нећак указује на постепено удаљавање од архаичног мотива³⁴⁵.

Стабилна сродничка дијада Мијата Томића и Марјан(к)а појачана је и везом харамбаша – члан чете. Мијат и његов сестрић сачињавају увек комплементаран пар. Приврженост се огледа у заједничком четовању (СНП VII, 38), међусобном избављању (СНП VII, 40; СНП Шр, 13; ПЦХ, 34) или сестрићевој освети ујакове смрти (ПЦХ, 103; ПЦХ, 108). Идеални сроднички односи и одсуство поларизације карактеристичне за древни предлојак говоре о превласти патријархалног модела у црногорском миљеу.³⁴⁶ Доминацију патрилинеарне оријентације потврђује и замењивање ујака стрицем у два варијанта (СНП VII, 40; СНП Шр, 13).

Истоветно синтагматско повезивање јунака постоји и у непријатељском табору. Тако се највише пута на месту ујака нашао један од најпознатијих турских харамбаша – Мујо од Крајине, али је номенклатура млађег јунака у овом пару варијантна категорија. Најстабилнија релација је Кариман (Соко) – Ограшић/Агршић сердар. Типски даица је представник „вечитих” стараца, чија се епска појава свела на формулативну уводну ситуацију бројних сижеа о нападу турске чете на ускочка упоришта. Разговор турског јунака и угледног рођака о славном војевању претходне генерације подстиче младе јунаке на борбу.³⁴⁷

³⁴⁵ Исто.

³⁴⁶ Песме средњих времена складне сродничке односе између ујака и сестрића преносе у великој мери на оца и сина (С. Самарџија, „Уместо напомена. О тематским круговима и континуитету варијаната”, у: *Антологија епских народних песама*, Народна књига – Алфа, Београд, 2001, 705).

³⁴⁷ Д. Петковић, „Епски стогодишњаци – поштоване старине и исмејани старци”, у зборнику *Ликови усмене књижевности*, 81–82.

Удвајање пара ујак – сестрић и симетрично постављање у истом сижеу карактеристично је за песме средњих времена. Нпр. модел о домамљивању јунака на побратимство и ослобађању интервенцијом сестрића супротставља на једној страни удружене Иву Сијењанина и Марјана, а на другој Панцу од Удбине и Арнаут-Османа (СНП III, 29). Други пут је то двојац Јанко – Секула против Мује од Крајине и Грубца Осман-аге (СНП III, 30). Заплет се, као и у „Женидби Душановој”, темељи на лаковерности ујака који туђина претпоставља своме сестрићу. Ујак одлази сам побратиму не водећи, према договору, сестрића, наводно, због плаховитости и жестине. Неверни побратим спрема замку, његов сестрић је присутан и први започиње кавгу. Обрт настаје када пристигне незвани гост – јунаков нећак, који спасава ујака, али га и прекорева због непромишљености. Новелистички обрти, номенклатура, топоси и атмосфера четовања у првој варијанти потпуно су сагласни с поетиком ускочког круга. Имена Јанка и Секуле, и њима својствен локус – Косово, познија су трансформација првобитног модела. Парадоксално, старији јунаци су заменили млађе, али се овај стабилни пар наметнуо управо због традицијом утврђене амбивалентне релације и типских карактеристика које су се везале за њихова имена (помињана негативна представа о Јанку, Секулина силовитост, плаховитост и позиција детета јунака). Иако је овај парадигматски пар ујака и сестрића унет по инерцији, није битно нарушио сижејну структуру нити је „повукао” модел у старија времена.

Браћа

Као и остале парове сродника, и браћу вежу дисхармонични или складни односи. На првом типу релација темеље се сижеи о свађи браће због плена, девојке (виле), љубе, као и модели о деоби и искушавању љуба. Док у овим примерима почетна породична слога прераста у непријатељство, дотле се сижеи који

активирају древни предложак о борби рођака у незнању или љуби која помири браћу крећу у супротном смеру – од сукоба до помирења (види поглавље I, тачка б). Окосница сижеа могу бити само овакве трансформације односа, јер је за заплет потребан конфликт. Такође, константна комплементарност, као и код било којег типа удружених јунака, није довољна да на њој израсте епска радња. Зато су хармонични односи браће потиснути у уводну или завршну ситуацију или су ненаглашени, подразумевани. Тада братски пар наступа заједно или се један брат активира, а други остаје по страни од главног тока.

Међу типичним братским дијадама српске епике, најучесталији су Јакшићи и Старина Новак и Дели-Радивоје, а у редовима противника то су браћа Хрњице – Мујо и Алија (Гојени Алил). Највише различитих сижејних модела гради се на односу двојице Јакшића. Ако се изузму споредне улоге и каталожко нотирање ових јунака, запажа се тенденција повезивања са неким женским ликом (девојка, вила³⁴⁸, сестра, љуба). Жена је разлог заваде, тражено лице, саветник и помоћник. Два брата и жена (сестра) отварају могућност тумачења из митолошког угла.³⁴⁹ Помињани су већ нестабилност и заменљивост имена Јакшића. Њихова спрега надјачала је појединачне ликове браће, а понегде деформисала и сиже. Нпр. у моделу о ослобађању сестре, типски протагониста је индивидуализирани јунак, али додељивање те улоге једном од браће Јакшића, одмах повлачи појаву и другог.

³⁴⁸ Пратећи постепено „епизацију” баладе о вили која завади браћу, А. Шмаус се осврнуо и на везивање овог сижеа за добро познати и традицијом утврђени пар Јакшића (А. Шмаус, *Студије о јужнословенској народној епизици*, 356–357).

³⁴⁹ Н. Нодило их сматра децом Видовом – Појезда, Пријезда и Зора, тј. то су праскозорје, сутон и звезда између њих (N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, 63–65). А. Лома прати епско преобликовање космогонијског мита о свађи браће око исте невесте (сестре), односно, о враћању сестре из царства мртвих. Ликови Јакшића сачували су представу о божанским близанцима, коњаницима, синовима неба, и њиховој сестри (А. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени епике*, 59–62).

Прилагођавајући се сижејној функцији спасиоца, браћа су морала да се раздвоје и поларизују на активног и пасивног јунака, па један од њих трага за сестром, а други остаје у дому (СНП II, 97, ПЦХ, 7) или је, напросто, заборављен у другом делу сижеа (СНП Пр, 82). Један брат је потиснуо, али не и истиснуо другог. У варијанти из *Пјеваније* певач је додатно мотивисао појаву двојице јунака. Шћепан Јакшић испрва остаје код куће, а Митар проналази отету сестру. У међувремену и Шћепан полази у потрагу, сада и за братом и за сестром. Нов заплет настаје када их сусретне, али се не препознају. Мегдан је избегнут у последњем тренутку, откривањем идентитета.

Новак и Радивој, браћа, ређе побратимски пар, опстају у бројним песмама хајдучког круга. За разлику од Новака и Грује, чији су ликови стабилни и индивидуализирани, лик Дели-Радивоја „у усменој традицији не јавља се самостално, без брата и синовца”.³⁵⁰ Пар Новак – Радивој сижејнотворан је једино у варијантама о продаји хајдука (Б, 107; ПЦХ, 149) и такмичењу браће огледањем против аждаје (СНП VII, 35). На нивоу епизде, овај пар се повремено може издвојити из тријаде или шире групе. Нпр. препознатљива уводна ситуација обележена је формулом „пију вино Новак и Радивој”. Некад ће њих двојица продавати Грују (СНП III, 2) или му притецати у помоћ (ПЦХ, 78). Братска дијада је у највећем броју песама заклоњена много познатијом тријадом Новак – Радивој – Грујица.

Сличну епску судбину има и пар Грујица – Татомир. Увек су део хајдучке породице, здружени са оцем, а када се укључи и стриц, мрежа се вишеструко усложњава – комбинују се тријада отац – два сина и паралелни парови браће старије и млађе генерације. Татомир никада није самосталан лик, а братски пар је издвојен једино у старијем запису о бартоубиству због љубе (Е, 112), где су потпуно изоловани из хајдучког контекста. Уједно, то

³⁵⁰ М. Клеут, „Старина Новак – начин карактеризације лика у српскохрватским усменим песмама”, 99.

је и једини пример антагонизма између њих. Баладични садржај је апсорбовао познату братску спрегу. Исти покретљиви и раширени сижејни образац везао се и за Јакшиће, али и за братски пар из непријатељског тора – Мују и Алију.

Следећу дијаду по заступљености у одабраном епском корпусу формирају Марко и Андрија(ш). Епска песма је „кориговала” историју, запамтивши само два сина Вукашина Мрњавчевића.³⁵¹ Пар је био погодан да се за њега вежу традицијом раширени, интернационални мотиви³⁵² о сукобу браће или о братској љубави. Комплементаран однос карактеристичан је за сижее о потрази и ослобађању (СНП VI, 16; СНП VI, 17; ПЦХ, 36), односно, освети брата (Б, 89; СНП VI, 17; СНП Пр, 47; ПЦХ, 6). Архаична тема о сукобу испољила се кроз свађу браће при деоби плена (Б, 6), или је ублажена и представљена као пролазно ривалство (ПЦХ, 6; ПЦХ, 36). Марко је углавном старији и супериорнији брат; он подучава, саветује и штити млађег Андријаша. У варијанти

³⁵¹ Историчари потврђују да је Марко имао још два млађа брата – Андрејаша и Дмитра (С. Ђирковић, „Године криза и превирања”, у: *Историја српског народа*, књ. 2, ур. Ј. Калић, СКЗ, Београд, 1982, 53–54) или три – Андријаша (Андрејаша), Митраша (Дмитра) и Иваниша (М. Орбин, *Краљевство Словена*, СКЗ, Београд, 1968, 48; Ј. Мирковић, „Мрњавчевићи”, *Старинар*, књига трећа, Београд, 1925, 26 и 35–40; Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, БИГЗ, Београд, 1989, 199–201). Интересантно тумачење избора Марка и Андријаша као братског пара понудио је И. Димитријевић. Повезујући њихове антропониме са мартом и „андрејшћаком” (по старом календару 30. новембра празновао се Св. Андреј Првозвани), месецима када почиње и завршава вегетациони циклус, доводи у везу овај братски пар с антонимима живот – смрт, а песме о Марковој потрази за братом, о убиству и смрти Андрије тумачи кроз митолошко-обредну призму (И. Димитријевић, „Једна могућа семантизација антропонима Марко и Андреј као прилог објашњењу улоге историјског Марка Краљевића у српској традицији”, *Стил*, 9, Београд, 2010, 385). На основу песама у којима Марко побеђује вилу изворкињу (бродарицу) и ослобађа затворену воду, Р. Иванова такође везује Марка за март и пролеће (Р. Иванова, „Повраћена вода (Одлике митолошког слоја епског циклуса о Марку Краљевићу)”, 97).

³⁵² В. Ђорданов, „Крали Марко в българската народна епика”, у: *Сборник на Българското книжовно дружество в София*, Държавна печатница, София, 1901, XXXIX.

СНП VI, 16 снага сижејног модела о потрази за непознатим (отетим) братом, утицала је да се Марко, изузетно, нађе на позицији млађег јунака. Б. Путилов сматра да се древни мотив сукоба браће у незнању најпре развио у правцу „хајдучке романтичне поеме”, а потом накнадно укључио у циклус песама о највећем јужнословенском јунаку.³⁵³

Кроз однос Радул-бега и Мирчете/Мирка војводе сачувало се сећање на размирице браће, влашких војвода и молдавских кнезова у периоду од XIV до XVI века.³⁵⁴ Историјске чињенице омогућиле су да се за овај пар веже мотив заваде браће при деоби наследства (СНП II, 75; ПЦХ, 39), а модификован се пренео и на Јакшиће.³⁵⁵ Комплементарна релација, мада сижејно неактивна, ишчитава се из варијаната о женидби Радул-беговој, у којој је Мирко девер, пратилац невесте (СНП VI, 44).

Остале братске дијаде повезује хармоничан однос. Карактерише их такође усмереност на одређени сижејни модел. Два Војиновића (Мићо и Вуко / Марко и Јанко / Мићо и Шћепан) заступљенији су него братска тројка (Вукашин, Петрашин и Милош из „Женидбе Душанове”). Они су формулативни девери у сватовима познатих српских јунака. Епизода о печењу девера доделила им је делокруг жртве (СНП VI, 34; СНП Пр, 81). Број Јањића такође није строго утврђен. Помињу се седморица браће, али се пар, додуше нестабилне номенклатуре, показао као доминантан. Типичан модел јесте неки подтип наметнуте женидбе, било изнуђеном просидбом (СНП VI, 42; ПЦХ, 95), било након избављања из тамнице (СНП VI, 70).

³⁵³ Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, 219.

³⁵⁴ Д. Костић, *Тумачења друге књиге „Српских народних пјесама” Вука Ст. Караџића: додаток четвртном државном издању*, Државна штампарија, Београд, 1937, 111.

³⁵⁵ Путеве генезе открива епско проширивање поседа Јакшића на исток (Каравлашка и Карабогданска), као и алтернација имена једног од браће са именом молдавског кнеза Богдана III Слепог, брата Радула IV Великог (Исто, 149). И верна љуба која помири Јакшиће и Радула и Мирка носи исто типско име – Анђелија (СНП II, 98; СНП II, 75).

Историјске реалије одредиле су умногоне епски хабитус браће из последње две генерације Бранковића. Стефан и Гргур се тако увек појављују као слепи Ђорђеви синови (СНП Пр, 64; СНП Пр 87; неименовани у варијанти СНП Пр, 65). Складан однос Јована и владике Максима³⁵⁶ сачувале су варијанте о смрти деспота Јована (СНП II, 91; СНП Пр, 87; СНП Пр, 88; СНП Пр, 89). Треба поменути и братску спрегу Вук – Мићо/ Милутин Анђелић, с извесним ограђивањем кад је реч о позданом смештању овог пара међу Бранковиће³⁵⁷, на основу матронимског презимена. Дилему такође појачава и изразита мотивска оријентација сижеа у којима се ови јунаци удружују, тј. одсуство историјских факата који би јунаке прецизније приближили Бранковићима. Братски пар Вук – Мићо фиксиран је за стабилан модел о избављању јунака из тамнице разменом робља (СНП III, 57; СНП III, 58; СНП IIIр, 45; ПЦХ, 105).

Господар, владар, харамбаша – слуга, члан чете

Социјална хијерархија и релације у оквиру друштвене заједнице обележје су епског света. Модел патријархалне задруге у коме доминира породични старешина, а чланови имају тачно одређене улоге, пренет је и на организацију друштва.³⁵⁸ Док друштвена пракса многих народа познаје функцију вла-

³⁵⁶ Ж. Фајфрић наводи да су се Ђорђе (Максим) и Јован заједничким снагама трудили да ојачају углед куће Бранковића. У том смислу треба тумачити и Ђорђево повлачење, замонашење и препуштање деспотског трона Јовану. Максим је заузео утицајно место у црквеној власти, а заједно с братом намеравао је да обнови српску деспотовину. Аналогија са Савом и Стефаном Првовенчаним покушај је Бранковића да обезбеди „благородни статус” какав су имали Немањићи (Ж. Фајфрић, *Света лоза Бранковића*, http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/zfajfric-brankovici.html#_Toc486002750, 24. 9. 2012).

³⁵⁷ Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*, 9.

³⁵⁸ С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 202.

дара, дотле је јунак резултат уметничке надоградње.³⁵⁹ Владар је претпостављен јунаку, јунак служи, харамбаша члану чете. Иако строго утврђен, однос владар – јунак није увек комплементаран, као што традицијски закони прописују. И владар и јунак стоје изнад норми и друштвене праксе; први оличава моћ на вертикалној, а други на хоризонталној равни.³⁶⁰ Колизација настаје када се ове две моћи нађу на истој равни, тј. ако се јунак издигне на ниво нормирања друштвеног поретка или ако владар самоиницијативно, зарад сопствених интереса, укида или мења правила заједнице.

Овакав амбивалентан однос, који варира од привржености до непријатељства, карактерише везу нашег највећег јунака и турског цара. Они чине уједно и најфреквентнији пар. Парадокс слуге непријатељског владара који постаје најпопуларнији јунак у нашој традицији, сложено је питање које је заокупљало бројне научнике. Различите теорије о настанку Маркове легенде – од утицаја западноевропске епике³⁶¹, преко друштвено-историјског тумачења прилика у којима је егзистирала епска песма³⁶² или се одвијао процес певавања³⁶³, до ублажавања поузданих исто-

³⁵⁹ M. L. West, *Indo-European Poetry and Myth*, 446.

³⁶⁰ D. A. Miller, *The Epic Hero*, 181–182.

³⁶¹ Н. Банашевић, *Циклус Марка Краљевића и одјеци француско-талијанске витешке књижевности*, Скопско научно друштво, Скопље, 1935, 192.

³⁶² С. Матић преузима и разрађује тезу француског слависте А. Вајана, по којој се у време турске власти једино смело певати о Марку, турском вазалу. Сматра да одатле почиње епско певање о Марку (С. Матић, „Маркова легенда” у: *Нови огледи о нашем народном епу*, 202–216).

³⁶³ С. Новаковић мисли да су Марковој популарности допринели његови најамници који су се заједно с њим борили у војнама за интересе турског царства. Они „су му се дивили, приповедали о њему и певали његово јунаштво” (С. Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Издање Чупићеве задужбине, Београд, 1893, 189). Помињу се и Маркови дворски певачи који су га могли прослављати у песмама (S. Nazečić, „Epski Kraljević Marko”, *Izraz*, br. 12, XIII, Sarajevo, 1969, 543; Lj. Zuković, *Narodni ep o Marku Kraljeviću, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*, Beograd, 1985, 18).

ријских чињеница о служењу туђину³⁶⁴, слажу се у једном – да је Марково вазалство препознатљива црта његовог епског лика. Последња етапа Марковог краљевања, обележена потчињеношћу султану, контаминирана чињеницама преузетим из биографије деспота Стефана Лазаревића, имала је снажно повратно дејство и највише је обликовала Марков епски лик.³⁶⁵ Песме о Марку и турском цару припадају истовремено и ритерском и митолошком слоју легенде – Марко попут највећих јунака, витезова, штити част и живот свог суверена, али је и надмоћан јунак, сличан божанству које мора да служи горег од себе.³⁶⁶ Преплитање супротстављених релација господар – слуга и поочим – синак дестабилизује овај тип везе, па она пулсира између комплементарности и антагонизма.

Иако је познатији као поданик турског цара, Марко је у једном кругу песама заштитник Уроша и круне Немањића (СНП II, 34; ПЦХ, 69; ПЦХ, 156). И овде је социјална релација појачана духовним сродством (кумство). Приврженост и хармонични односи далеки су одјек Марковог ангажовања на Урошевом двору.³⁶⁷

Формулативни пар Лазар – Милош Обилић чува везу са разуђеним моделом о Косовској бици, али се делимично и удаљава

³⁶⁴ Сведочанство Константина Филозофа о последњој Марковој жељи пред битку на Ровинама, у којој је невољно био на турској страни, могући је поетски импулс од ког је легенда о овом јунаку почела да се гради уназад – од смрти у боју ка ранијим подвизима (Ј. Деретић, *Загонетка Марка Краљевића*, 126–127).

³⁶⁵ Исто, 182–197.

³⁶⁶ Н. Љубинковић, *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора (I)*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, 252–253.

³⁶⁷ Документи потврђују да је Марко био царски посланик у мировним преговорима са Дубровником 1361, а натпис на Цркви Св. Недеље у Призрену сведочи да је титулу младог краља добио од самог Уроша (Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 109–110, 120, 145, 195; Н. Љубинковић, *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора (I)*, 247–249).

од тог језгра у варијантама о зидању Раванице (СНП II, 35; СНП II, 36; СНП Пр, 28) и пребацивању цркве буздованом (СНП II, 37). Представник идеалног типа владара-мученика³⁶⁸ и идеални јунак српске епике, таст и зет, удружени су у комплементарни пар, али и ова релација, као и веза Марко – цар, није увек хармонична. Одани витез, достојанствени, усамљени подвижник, мудри јунак на зачелју стола који прозрева тешкоћу надлазећих времена уздигнут је још више, јер без речи прекора служи господара, брзоплетог и гордог, окруженог користољубивим смутљивцима, које претпоставља јунаку.

Иста супериорност јунака над владаром постоји и у епској вези будимског краља и Змаја Огњеног Вука. Историјски верни вазал краља Матије – Вук Гргуревих, био је чувар угарске границе који је повремено нападао и заузимао градове дубоко у турској територији, ратник за краљеве интересе у Средњој Европи, цењени преговарач, али и деспот без деспотовине.³⁶⁹ У поезији се Вуково освајање за рачун угарског краља најбоље утврдило кроз модел о задобијању града борбом два заточника (Е, 59; Б, 15; СНП Пр, 79). Старији записи мање идеализују овај пар. Затегнути односи и измирење након враћања очевине тематизовани су у песми о Вуковој женидби (Б, 12). Варијанта о оклеветаном јунаку који мора да доказује владару и вредност и верност, осим за Марково и Милошево, везала се и за Вуково име (Б, 14). Попут заточништва ове двојице чувених јунака, спрега Вука с будимским краљем појачана је укључивањем сродничких односа (у варијанти о двобоју у жене – СНП VI, 59, јунак је истовремено и краљев заменик и његов сестрић).

Тенденција двоструке везе, тј. сродничког повезивања јунака и владара чита је и кроз дијаду Јанка и Секуле. Зависно од сижеа, доминира социјална или породична релација. Прва надјачава у кругу песама о Другом косовском боју и међу варијантама о

³⁶⁸ С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 214.

³⁶⁹ Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*, 114–119.

Секулином изласку пред турског цара. У пару Старина Новак – Груја два типа односа чврсто су преплетена.

Када се на полу старешине нађе харамбаша или ускочки првак, делокруг владара се контаминира јуначким. Већина оваквих вођа равноправно са осталим члановима своје чете учествује у јуначким окршајима. Зато се и њихови заточници модификују. Од заменика на мегдану песама старијих времена постају добровољци на туђем терену, уходе, доносиоци плена, отмицари девојака, осветници и сл. Мада у ускочком миљеу нема тако стабилних парова, на месту старешине, налогодавца, најчешће су Иво Сењанин и Стојан Јанковић, док се на позицији заточника измеђују чувени барјактари – Комнен, Гавран, Томо, итд. Упадљива црта подвижника је младост и индивидуализам, својствен иницијантима. Инерција појачавања спреге сродничким односом очувала се кроз примере у којима је најбољи јунак из чете истовремено и сестрић вође.

У новијем слоју певања лабави веза између војсковође и појединаца. Повремено се само издвоји добровољац за посебан задатак (извиђање, побадање барјака, домамљивање непријатеља и сл.). Утолико је упечатљивија песма о мегдану Лазара Мутапа против Арапина, Карађорђевог изазивача (СНП IV, 39), јер у духу старије епике реактуализује везу сизерен – витез заточник на мегдану.

Треба поменути још једну социјалну релацију истог типа. Веза господар – слуга улази у епске оквири ако се бар један од два делокруга преклопи с јуначким. У пару Стјепан/Стеван/Стефан Бушић/Мусић/Посавчић – слуга Оливер/Ваистина/Десмир (Б, 1; СНП II, 47; СНП IIр, 31; ПЦХ, (19)) оба члана дијаде имају двоструки делокруг, обојица су јунаци. Фиксирани су за модел који се најчешће назива сижеем о закасном јунаку и његовом слуги, при чему се заборавља да су се последњим чином добровољног жртвовања обојица придружила подвижницима.

Тријада

Доминантан тип синтагматског уланчавања епских ликова јесу парне спреге, али оне нису једине. Бројни су примери повезивања тројице јунака, побратима или сабораца. Исто тако, тројна релација се успоставља и између рођака, оца и синова, ујака и сестрића, или браће. Овде је тријада посматрана у ширем смислу значења појма, тј. подразумева оба типа повезивања.

Јуначка тријада

Две најпознатије јуначке, побратимске, тријаде српске епике јесу Марко, Милош и Реља, и Милош Обилић, Косанчић Иван и Топлица Милан.³⁷⁰ Прва је карактеристична највише за сватовске каталоге (Е, 188; СНП II, 87; СНП VI, 34; СНП VI, 36; СНП VI, 42; СНП Пр, 81; ПЦХ, 72). Три јунака заједно просе сестру Леке капетана (СНП II, 40), залазе у Љутичин виноград (СНП II, 39) или са другим Ђурђевим војводама јуришају на Јанкове „Мацаре” (ПЦХ, 74). Снага ове везе потврђује се међу обрадама у којима се тројка појављује по инерцији, под чијим дејством Марко „дозива” своје побратиме и када за њих нема сижејног оправдања. Тако се на крају варијанте из Милутиновићеве збирке о сукобу Марка и Филипа Мацарина, јунаку придружују Милош и Реља, тек толико да заједно испију вино и прославе победу над хвалисавцем (ПЦХ, 94). Слично се ова тријада интегрише у поменуте женидбене сижее. Иако су сватовске функције јунака варијабилне и заменљиве, Марко једини има запаженију сижејну улогу – спасава девојку, обрачунава се с нападачима на поворку и представницима тазбине. Милош и Реља су само имена у каталогу, надовезана на Марково, а каткад су и негативно окаракте-

³⁷⁰ В. Ђурић, „О Рељи Крилатици у песништву”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 42, св. 1–4, Филолошки факултет, Београд, 1976, 62.

рисани. Нпр. беже пред троглавим Арапином који напада сватове Ива Црнојевића (Е, 188; СНП VI, 36) или предају оружје цину Латинину (СНП II, 87). Милош и Реља су не само мање активни, него су и мање индивидуализовани кад су удружени с Марком. На Љутицу Богдана ударају заједно, пред Леком капетаном и његовом сестром обојица ћуте. Марко их води, организује, штити и критикује. Тријада, заправо, није хомогена. Она је веома ретко тројство равноправних или градацијски уланчаних, хијерархизованих, јунака. Побратими се повезују по схеми 2 + 1, тј. пар + појединац. Милош и Реља су пар само у тријади, а иначе се не појављују без нашег највећег јунака. Најстабилнији члан је управо Марко, док један од преостале двојице побратима може бити замењен неким другим јунаком. Нпр. Груја је потиснуо Милоша у варијанти о женидби леђанског бана – СНП VI, 37, а у сизије о борби најмлађег јунака са хваљеним придошлицом (модел III 3. 3) њега или Рељу мења Раде Облачић, најстабилнији члан тријаде овог модела – СНП VI, 33; СНП IIр, 55. И при оваквој комбинацији, издваја се пар у тријади.

Међу тројицом побратима, дакле, једино је Марко хијерархијски издигнут. Покушаји да се успостави градацијски низ применљиви су само на појединачне примере. Реља је тако посматран као последњи члан низа, статиста, али и као спој антропоморфног и крилатог јунака, и најбољи просац горде Росе.³⁷¹ С друге стране, могуће је да је комплементарни пар који формирају Марко и Милош, у сизијама који почивају на дијадском односу

³⁷¹ В. Ђурић, „О Рељи Крилатици у песништву”, 62. А. Лома, према описима тројице побратима и градацијском поретку, закључује да ова тријада поново активира древни трофункционални модел. Марко је представник војничког, Милош сељачког, а Реља свештеничког сталежа. Првог карактерише необузdana снага и ратничка вештина, другог лепота, плодност и обиље, а трећег магијске способности – крилатост, летење (А. Лома, „Епски лик Краљевића Марка у светлу нове компаративне митологије (Песма 'Сестра Леке капетана' и трагови 'трофункционалне идеологије' у српској епизи)”, у: *Марко Краљевић – историја, мит и легенда, Расковник*, година XXIII, бр. 87–90, Београд 1997, 173–175).

протагониста, утицао на Милошево средишње место у градацијском низу побратима. Тријаде одабраног корпуса демантују ово тврђење. Милош је само једанпут посредно претпостављен Реља у песми о женидби Поповића Стојана (СНП II, 87). На повратку, сви сватови, међу њима и Реља и Милош, предају оружје цину Латинину. Марко једини не полаже оружје, али је певач Милоша покушао да оправда:

„Шћаше Милош извадити кавгу,
 Ал’ дружина викну на Милоша:
 ’Подај сабљу, не замећи кавге.’
 Даде Милош сабљу оковану.”

У највећем броју песама Милош и Реља су равноправни, одмах иза и уз Марка.

Маркова номенклатура је, примерено његовом положају у тријади, најстабилнија – варира од имена и презимена изведеног од титуле или је комбинација имена и топонима (Марко од Прилепа). Реља Бошњанин / Реља од Пазара / Реља Крилатица / Реља Крилати, без обзира на изменљивост другог дела номенклатуре, недвосмислено је исти поетски лик. Најмање стабилно је Милошево име. Кобилић/Обилић/Обиљан/Обиловић најраспрострањеније је презиме, али се повремено појављује и име с титулом – Милош војвода или име с топонимом – Милош од Поцерја. Поклапање номенклатуре косовског јунака и познијег устаничког војводе није довело до контаминације њихових ликова, али је приметна већа стабилност презимена Обилић у тријади косовских подвижника. Милош од Поцерја удружен с Топлицом Миланом и Косанчићем Иваном појављује се само у песми о ослобађању јунака из тамнице Вуче генерала, која тематски и не припада косовском кругу (СНП II, 42). Било да је Милош од Поцерја у косовској тријади, било да је удружен с Марком и Рељом, изгледа, нема славу и ореол Обилића. У поментуј варијанти је најпре пасиван, а до краја инфериорнији када се упореди с Марком, други пут бежи пред нападачем сватова

(СНП II, 87) или уступа пред Љутицом Богданом (СНП II, 39).³⁷² На име Обилића оваква сенка ретко пада. Зато је оно стабилније у косовском кругу него у спрези са Марком и Рељом.

Тројка Милош – Милан – Иван ретко излази из матичног тематског оквира. Ипак, и на њу су се пренели најпопуларнији мотиви – поменути боравак у тамници и сватовски каталози (СНП IIIр, 67). Порекло овог удруживања истраживачи померају уназад, много пре Косовске битке,³⁷³ или унапред³⁷⁴, до Другог

³⁷² Негативна карактеризација прати истоименог јунака и у песми о женидби бана Дрињанина (СНП VII, 22). Тамо је он други просац који препроси и поведе банову вереницу, али је потпуно премештање Милоша на пол противника избегнуто и ублажено његовим одустајањем и препуштањем девојке супарнику.

³⁷³ В. Чајкановић налази да су три побратима уместо два, како је карактеристично за митове и епику, вероватно дошла из приповедака. Милана и Ивана посматра као дублете исте митске личности (В. Чајкановић, „Мотиви једне арнаутске песме о боју на Косову”, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*, 218–219). Два Милошева побратима су неисторијске личности, чија су презимена настала по рекама Косаница и Топлици (Т. Марећ, *Наша народна епика*, 38–39). А. Лома такође полази од парне спреге јунака. Иван Косанчић обмањује кнеза лажним извештајем о бројности турске војске, он агитује за борбу, па тако наликује Ивану/Јовану Косовцу, митском јунаку који врбује пале јунаке за свет мртвих. Мада припада јунацима соларних митова, Милош се такође приближава хтонским ликовима и своме побратиму, јер га управо он наговара да ублажи извештај. „...Иван Косовчић/Косанчић, као и Милан Топлица, настали (су) као пројекције Пра-Милоша” (А. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени епике*, 155–157).

³⁷⁴ Шмаус придруживање побратима Милошу везује за другу фазу развоја косовске легенде (од XVII века), када је требало спојити Милошеву и Лазареву легенду. Епизоде ухођења и пратње Милоша у турски логор, у којима учествују три побратима или јунак и слуге, пратиоци, предисторија су за сусрет Милоша и Лазара у завршници косовске епопеје (А. Шмаус, „Из проблематике историјског развоја косовске традиције (Побратими Милоша Обилића)”, *Зборник Филозофског факултета*, књ. VIII, Споменица Михаила Динића, 2, Београдски универзитет, Београд, 1964, 617–618). Идући за А. Шмаусом, Р. Михалчић помиње легенде о разговору Милоша и Ивана, после Ивановог повратка из турског табора. Сусрет побратима, који посматра кнез Лазар, даје уверљивост Вуковој клевети. Милан и Иван су, дакле, накнадно уведени, заједно с мотивом ухођења, да би се мотивисала клевета и њено лако прихватање (Р. Михалчић, *Јунаци косовске легенде*, Вук Караџић, Парафин, 1993, 85).

косовског боја³⁷⁵. Доминација парног принципа уочљива је и у овој тријади. И она настаје проширивањем дијаде, тј. по формули $2 + 1$. На кнежевој вечери Милош седи „у застави”, „и до њега дв’је српске војводе” (СНП II, 50). Он је подвижник који улази у Муратов шатор, док га побратими чекају испред (СНП Пр, 30).³⁷⁶ Пар јесте основа, али није стабилан. Када се неки од двојице Милошевих побратима индивидуализује, могуће је и другачије удруживање. Нпр. у класичној варијанти из друге Вукове књиге Иван Косанчић уходи турску војску, а Милош и Милан остају у српском табору. По повратку, Милош и Иван разговарају о турској војсци и извештају који Иван треба да поднесе кнезу. У „Лазарици” из Вукових необјављених рукописа улога уходе поверена је Милану Топлици. Такође, Милан је потенцијални женик, вереник Косовке девојке, док два старија побратима преузимају улоге кума и девера (СНП II, 51). Тријада, а са њом и принципи њеног формирања, нарушени су у старијем запису о косовском боју (Б, 1), у којем је Милош окружен слугама:

„Пака иде Милошу слуге своје дозивати,
Слугу Ивана Милана и Николу Косовчића...”

Промена статуса (јунака у слуге), номенклатуре и, евентуално, броја побратима (слугу)³⁷⁷ удаљила је ову варијанту од осталих.

³⁷⁵ Н. Љубинковић сматра да је тријада из Другог косовског боја Јанко – Секула – Михаило Свилојевић повратно утицала на удруживање тројице побратима из раније битке на Косову (Н. Љубинковић, „Две приче о Косовском боју из рукописа попа Дене Дебељковића”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 31, св. 1–2, Београд, 1965, 89–90).

³⁷⁶ Разматрајући функције и особену типологију помоћника, М. Дрндарски Милана и Ивана сврстава међу неефикасне помагаче, који не успевају да помогну јунаку, него гину заједно с њим (М. Дрндарски, „Карађорђево војводе као еписки помагачи – функција војводе у устаничком епу”, *Карађорђево војводе у историји, епу и драми*, зборник радова са научног скупа и поводом њега, прир. Н. Љубинковић, Велика Плана, 1997, 128).

³⁷⁷ Неизвесно је да ли је реч о тројици браће – Ивану, Милану и Николи Косовчићу, или се презиме Косовчић односи само на последњег јунака. С друге стране, могуће је претпоставити, да нема тројице, већ двојице слугу.

Интересантно је испратити додиривање двеју наших најпознатијих јуначких тријада у каталозима. При састављању каталогског низа, добар певач води рачуна не само о именима која ће унети у песму, него и о редоследу уклапања. Устаљени парови и тријаде преузимају се као целина. Овакве формуле уједно су и мнемотехничко средство при набрајању. Уклапање Милошевог имена, заједничког члана двеју тријада, најбоље је показало све тешкоће низања. Добар певач, какав је био Тешан Подруговић, у песми о женидби Ђурђа Смедеревца (СНП II, 79), поставио је две тријаде једну до друге, стављајући Милоша у средину, као спојницу. Ђурђе у сватове, између осталих, позива:

„...А ђевера Краљевића Марка,
а чауша Рељу Крилатицу,
а војводу Обилић-Милоша,
барјактара Топлицу Милана,
а привенца Косанчић-Ивана...”

Мање вешти певачи раздвајали су ове две групе на пар и тријаду. Нпр. редослед Ђурђевих војвода у варијанти о надметању с Јанковим катанама (ПЦХ, 74), по ком се здружују најпре Милан Топлица и Иван Косанчић, а потом Милош, Реља и Марко, открива да је Милутиновићев певач Лука Шћепанов Ровчанин, бирајући Милошеве побратиме, давао извесно преимућство Марку и Рељи у односу на Милана и Ивана.

Део сватовског каталога Ива Црнојевића сачињавају Марко, Милош, два Косанчића и Реља (СНП VI, 36). Заборављање Милана и удвајање Косанчића, ствара утисак уметања овог пара у старију тријаду, коју је певач боље асимиловао из усменог фонда него косовске јунаке.

Други пут, најбоље се очувало језгро Милан – Иван. Изван косовског круга песама овај пар је стабилнији него тријада у коју

Иван Милан је могао да замени Топлицу Милана, а Никола Косовчић – Ивана Косанчића/Косовчића. У том случају, Милош и двојица слугу не би битније одступили од формулативне тријаде.

је укључен и Милош. Нпр. око Милутиновог одра сакупљају се великаши и јунаци да чују царево завештање (ПЦХ, 156). Након Милоша стиже Реља, па Топлица Милан с побратимом Косовцем Иваном, док је Марко у друштву с оцем. Наглашавање везе Марка и Вукашина увод је у сукоб оца и сина због потоње Маркове пресуде о праву на круну Немањића. Стабилни пар Милан – Иван, с једне стране, и прикључивање Марка Мрњавчевићима, с друге, здружило је у парну спрегу Милоша и Рељу.

Дијада Милана и Ивана очувала се и у оним каталозима где су наведене тријаде разбијене. Када Лазар сазове „собет” ради договора о зидању задужбине, за своју трпезу једног до другог посађује Косанчића и Топлицу, а Милоша уз Миличину браћу (СНП II, 36). Тужећи, Рајко војвода помиње Милоша, Марка и Рељу (СНП III, 10), али су они одељени обласни господари, чије се побратимство не потврђује, и који су далеко један од другог у низу славних српских војвода, док су Топлица Милан и Косајчић Иван, и у овом дугом ланцу, суседне карике. Изузетак је једна варијанта о женидби леђанског краља (ПЦХ, 72)³⁷⁸ у којој је, сасвим супротно, очувана тријада Милош, Марко, Реља, док су Топлица и Косанчић раздвојени.

У већ поменутој песми о избављању побратима из тамнице Вуче ценерала (СНП II, 42), Марко је спасилац у невољи. Познати модел о ослобађању сужња подразумева једног јунака у тамници, али је Милош привукао и своје побратиме, Ивана и Милана. С друге стране, он се с Марком повезује парном побратимском спрегом, док се на другом крају Милан спаја са оцем, старим Топлицом. Тако две дијаде (Марко – Милош и Милан – стари Топлица) повлаче крајње чланове тријаде, те разарају и ослабљују „косовску” тројку.

Тројна веза јунака Другог косовског боја Угрин Јанко/Анко – Михаило/Михајло Свилојевић – Секула Бановић/Драгуловић/

³⁷⁸ Ова песма је већ помињана у поглављу *Сиже и сиже* као пример несистематичног компоновања и плод лошијег певача.

Дракуловић најбоље се очувала у иначицама о веренику који гине на Косову (Б, 20; Б, 21; Б, 32). Спрега Јанка и Секуле почива на сродничкој вези ујака и сестрића, али је такође у овој тријади Секула издвојен као млад јунак и вереник наспрам двојице старијих јунака. Паралела са тријадом из Првог косовског боја је очигледна.³⁷⁹ Снага пара дошла је до изражаја при преносу ове тријаде у друге сижејне моделе. Наиме, најслабија карика се мења популарнијим јунаком. Тако је у сижеу о избору смрти, који укључује и казивање непријатељском владару о тројици најбољих јунака³⁸⁰, Марко најпре истиснуо Јанка Сибињанина,³⁸¹ да би потом повукао и своје побратиме, што је у каснијим обрадама довело до „преплитања круга јунака око Марка Краљевића са оним првобитним, угарским”³⁸². Тако се у песми „Бановац Секуле” (СНП Пр, 69) удружују Јанко, Реља и Секула.³⁸³ Друга варијанта истог модела спаја Јанка, Дмитра Јакшића и Секулу (СНП Пр, 74). Стабилни двојац ујак – сестрић опстаје, док је трећи јунак изменљив.

У оквиру хајдучке дружине Старине Новака тројна веза се успоставља међу најближим сродницима. На једном полу су Новак и Радивој, старији и искуснији јунаци, а на другом „дијете” Грујица (Е, 92; СНП III, 2; СНП VII, 33; ПЦХ, 78). Грујица је издвојен по младости и лепоти. Он оца и стрица послужује вином, њега продају, жене, преоблаче у женску одећу. Равнотежа и релације у тријади ретко се мењају, нпр. у варијанти о Груји и његовој посестрими, Новак и Грујо се супротстављају Атлагићима, а рањеног Радивоја сакривају међу грање (ПЦХ, 76). Спрега Новака и Радивоја показала се као најстабилнија у хајдучком

³⁷⁹ Д. Костић сматра да је „Косовка дјевојка” из Вукове друге књиге, у којој је косовска тројка заменила угарску, каснија верзија поменутих бугаршtica о сусрету тројице Угричића са будимском принцемом (Д. Костић, „Два косовска циклa”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. VI, св. 1–2, 1939, 14–15).

³⁸⁰ Р. Пешић, „Два стара епска мотива”, 90.

³⁸¹ Д. Костић, „Два косовска циклa”, 6.

³⁸² Б. Сувајџић, *Јунаци и маске*, 67.

³⁸³ Исто.

тројству, док је трећи члан изменљив. Тако се браћа удружују са Радојицом Кавгом (Б, 106) или Алексом Приморцем (ПЦХ, 66).

Остале јуначке тријаде углавном су фиксирани за сижејни модел. Осим поменуте схеме о три добра јунака, постоје још неки модели који захтевају тријаду. Нпр. помињане су песме о најмлађем јунаку који побеђује хваљеног придошлицу (модел III 3. 3). Најстабилнији члан тројке је протагониста – Раде Облачић/Јелечковић/ од Авале / Облак Миросав, а на позицији признатог, искусног пара, који ће се кукавички понети, формулативно су Марко и Јанко (СНП VI, 33; СНП Пр, 55; СНП Пр, 85; СНП Пр, 86; ПЦХ, 26; ПЦХ, 75; ПЦХ, 145). Понегде је Марко привукао Милоша или Рељу, своје традиционалне побратиме, и истиснуо Јанка (СНП VI, 33; СНП Пр, 55). Даљом алтернацијом и сам Марко је потиснут у корист Леке и Реље (СНП Пр, 85), који су могли бити унети по аналогiji јуначког друштва из „Сестре Леке капетана” или по територијалној блискости потенцијалних историјских прототипова³⁸⁴. У варијанти из Милутиновићеве *Пјеваније*, одржао се пар Марко – Јанко, али је на месту младог јунака Секула заменио Рада Облачића. Јака спрега ујака и сестрића и традицијом запамћени лик Секуле као младог, неустрашивог јунака, утицали су на ову промену номенклатуре.

Тријада која стабилност такође дугује кохерентном сижејном моделу појављује се у песмама о ослобађању једног од тројице сужања сопственом снагом и домишљатошћу (СНП IV, 4; СНП IVр, 14; СНП IVр, 15; СНП IVр, 16; ПЦХ, 10). Вук(сан) од Роваца/Булатов/Брђанин / од Булатовића, у односу на своје сапатнике у тамници – Лије(а)ша/Филипа/Живка од Пипера и Селака/Тому/Вака/Стала/Солата Васојевића / од Васојевића, најпре је издигнут на јуначкој лествици према одговору да му је најжалије погину-

³⁸⁴ Лека се везује за северни део Албаније – област Дукађин (И. Божић, „О Дукађинима”, *Зборник Филозофског факултета*, књ. VIII, Споменица Михаила Динића, 2, 395), или Призрен, а Реља за Пазар, Струму или Босну (Д. Костић, *Тумачења друге књиге „Српских народних пјесама” Вука Ст. Караџића: одатак четвртог државном издању*, 55 и 59).

ти без освете. Јунак који једини избегава замку целата и сам се ослобађа стоји наспрам мање јуначног и мање мудрог пара.

Церовић Новица, Карацић Шујо и Дамјановић/Алексић Мирко удружени су једино у бројним варијантама о погибији Смаил-аге Ченги(ј)ћа (СНП IV, 57; СНП IV, 58; СНП VIII, 61; СНП IVр, 33, СНП IVр, 34; СНП IVр, 35; СНП IVр, 36). Специфичност упесмљеног историјског догађаја утицала је на индивидуализацију сваког од јунака тријаде, али се и у овој структури назире формулативни образац $2 + 1$. Мирко се издваја младошћу и последњим, најважнијим чином – он одсеца главу Смаил-аги, чиме стиче трофеј и вечну славу.

Рођачка тријада

Доминација парне спреге, односно, принцип настајања тријаде проширивањем пара, још су видљивији приликом удруживања рођака. Овакве тројне везе нису толико заступљене као повезивање јунака, будући да углавном немају значајнију сижејну улогу. Често су сведене само на именовање, нотирање рођачког односа (отац и два сина, ујак и два сестрића, тројица браће).

Међу очевима и синовима, највише је песама о Новаку и двојници Новаковића. Грујичино име је стабилно, док је други син именован као Татомир или Оливер. Слабо индивидуализирана, његова улога је сведена на допуну познатијег брата и оца. Појављује се у каталозима (Е, 188; СНП III, 10), пристаје уз оца и брата приликом раскола чете (СНП III, 3), преузима улогу женика у завршници уместо погинулог брата (СНП VII, 36), а једино активно учествује, мада никад сам, у хајдучким подвизима и пресретањима намерника кроз гору, понегде наглашеним формулом „што пропусти (име), дочекује (име)” (СНП IIIр, 3; СНП III, 6). Унутар Новакове чете Новаковићи успостављају и сложеније породичне спреге у које се укључује и стриц, па је тако могуће говорити о два пара или о скупу од четири јунака повезаних по принципу $3 + 1$ (Новак са синовима + Радивој).

Хајдучки круг песама познаје и друге тријаде оца и синова. Судбина Вујадина и његових синова – Милића и Вујића парадигма је хајдучког подношења мука (СНП III, 50). Стари Матеља и двојица Матељевића, Јанко и Новак, страдају због издаје рођака (СНП VIII, 11; ПЦХ, 33).

Двојица Ђурђевић синова већ су помињана у контексту парова које остварују браћа. Историјско ослепљивање Гргура и Стефана поетски је уобличено као сиже о неверној сестри (СНП Пр, 64; СНП Пр, 87). Остарели деспот и двојица слепих синова забележени су и у Рајковом каталогу (СНП III, 10).

Међу бројним варијантама о смрти Перовића Батрића издвајају се две у којима брата освети Радул Перовић, на подстицај оца – Пера Вучићевића (СНП IV, 1; СНП IVр, 9).

Пар отац – син, Старац Фочо – Фочић Мемед-ага, у Вишњићевој варијанти о почетку Првог српског устанка (СНП IV, 24) претежава над тријадом. Други Фочић – Мус-ага, каталошки је лик; не учествује активно у доношењу одлука, већању, нити у сечи кнезова.

Последњи у низу, мада не и најмање познат, јесте тројни низ Вукашин – Марко – Андријаш. Ова тријада није сижејнотворна; појављује се у завршници двеју варијаната о погибији војводе Момчила (СНП II, 25; ПЦХ, 147), као епска патрилинеарна копча чувених јунака и чувеног родитеља. Истовремено, успоставља се и матрилинеарна генетска веза јунака са ујаком³⁸⁵, представником змајевитих³⁸⁶, дивовских јунака старије генерације³⁸⁷. Сличне тријаде, чија је функција искључиво нормирање генеалошке везе, налазе се и у епилогу трију песама из *Пјеваније*. Потомци Вука Огњанина су Змај и Огњан Вук (ПЦХ, 122); Новак и Радивој у песми бр. 56 постају синови чувеног хајдука Малог Радојице, док су потомци Бановића Страхине и сестре Јанка Сибињанина

³⁸⁵ И. Златковић, *Епска биографија Марка Краљевића*, 20–21.

³⁸⁶ Л. Делић, *Живот епске песме: „Женидба краља Вукашина” у кругу варијаната*, 257–269.

³⁸⁷ Исто, 288–298.

– Секула и Михаило (ПЦХ, 151). У последњем примеру истиче се још једна тријада – ујак и два сестрића.

Све набројане тријаде настале су проширивањем пара, али та почетна спрега није идентична у сваком примеру. Тамо где браћа делају удружено, неиндивидуализирано, као дублет исте личности, формирају пар и повезују се с оцем (Ђурђеви синови, Матељевићи, Милић и Вујић). Друга могућност је чвршћа веза оца и једног сина, обично позната и по другим сижеима, заснованим на њиховој дијади, која се проширује придруживањем још једног сина. Његова позиција је нестабилна, о чему сведочи и чињеница да се ретко јавља самостално, одвојен од оца и брата. Тако су Краљевић Андрија и Татомир Новаковић инфериорнији у односу на познатије најближе сроднике. Мотивација њиховог увођења јесте допуна до формулативног тројства. Могуће је и преклапање два пара: отац – син и браћа (Вукашин и Марко + Марко и Андрија; Старина Новак и Груја + Груја и Татомир), при чему познатији јунак, заступљен у обе парне спрегте постаје чвориште и основа тријаде.

Тројна релација ујака и два сестрића формира се на исти начин. Тежишни пар углавном је ујак – сестрић, а ређе двојица браће. Спрега Момчило – Марко потпуно је засенила Андријаша. Пошто се само Марко „тури на ујака”, сродничка веза војводе Момчила и Андријаша епски није активирана иако је нотирана.

И када је тријада активнија, унутрашњи односи се битније не мењају. Уз Мијата Томића, након раскола чете, остају само његови сестрићи – Маријан и Маленица (ПЦХ, 108). Пар Мијат – Маријан је формулативан, а други сестрић је уведен по аналогiji са познатијим варијантама о расколу у Новаковој дружини, у којима остарелог харамбашу подржавају само његови синови. Други део варијанте из *Пјеваније* одговара сижеу о издаји хајдука, чија је карактеристична завршница освета сестрића неверном рођаку и налогодавцу, виновницима ујакове смрти. Како овај модел почива на пару ујак – сестрић, тријада је постала сувишна. Инерција пара и модела осудила је тако другог сестрића на смрт – Маленица гине заједно с ујаком, а осветник задржава неокрњен делокруг.

Језгро тријаде коју чине Јанко и његова два сестрића – Јакшићи (ПЦХ, 95), почива на братском пару, не само што је познатија веза браће од релације Јакшића и Јанка, него и због непријатељских односа између ујака и сестрића. Ујак се свети отмичару сестре, али се Јакшићи, још деца, случајно спасавају. Кад стасају, робе и пале Сибињ, узвраћајући ујаку, а непријатељство се окончава на интервенцију Анђе, њихове мајке и Јанкове сестре.

У црногорској патријархалној средини, дијада стриц – синовци, као и у случају пара, надјачала је матрилинеарну везу. Петар Бошковић спасава синовце Вукала и Радула, па заједно секу Турке и враћају отете овце (СНП IV, 47). Глорификација болесног јунака и његовог последњег подвига поларисала је ову тројну спрегу на јунака и неиндивидуализирани пар синоваца, са доминантним удвојеним делокругом жртве.

Међу малобројним братским тројкама највише је песама о Мрњавчевићима. Тројица браће сачињавају типичан синтагматски низ јунака бајке, док су за епiku уобичајеније парне спреге. Парадоксално, у случају Мрњавчевића, епска песма није искористила историјски предложак, већ га је проширила додавањем трећег брата – војводе Гојка. Мрњавчевићи се, не рачунајући помињање у каталозима, везују за три модела – зидање града, поделу царства и Косовки бој. Варијанта из Вукове збирке о подизању Скадра остварена је као жанровско прожимање баладе, предања и епске песме. Двојица старије браће оштро су контрастирана Гојку, једином који није „превјерио” и открио љуби план за градбену жртву (СНП II, 26). У рукописној варијанти, сведенијег израза, мање психолошке изнијансираности ликова и скромнијег уметничког домета, највеће сижејне измене односе се на број браће (деветорица) и Гојковичину реакцију (убиство одојчета и проклињање грађевине) – СНП Пр, 15. Доминантан принцип формирања тријаде (2 + 1) лако је уочљив кроз етичку поларизацију браће. Тројица браће негативно су приказани као узурпатори Душанове круне (СНП II, 34; ПЦХ, 69; ПЦХ, 156), при чему је традиција највише осудила краља Вукашина, који

зарад владалачких амбиција насрће на сина или чак убија кума (сестрића), легалног наследника царског жезла. Комбинација градације и проширивања пара обележје је тријаде Мрњавчевића у овом сижејном моделу. У сенци негативне карактеризације остали су Мрњавчевићи – косовски подвижници, анахроно смештени под барјак кнеза Лазара (СНП II, 46). Браћа наступају здружено, сваког прати исти број војника и готово једновремено гину. Ипак, и у оваквој епизоди, назире се парно устројство тријаде. Слепица из Гргуреваца о смрти Угљеше и Гојка кратко извештава, док Вукашинову погибију детаљније представља:

„Вукашин је грдних рана доп’о,
Њега Турци с коњма прегазише...”

Овакав трагичан исход, близак страдању великих грешника, активира традицијом фиксиран негативан лик најстаријег Мрњавчевића.

Два Војиновића нестабилних имена помињана су већ у контексту братске дијаде, везане углавном за трагично настрадале девере. Женидбена тема је једини видљиви додир са тријадом Воиновића. Историјски прототипови тројице браће могли су бити синови војводе Војина.³⁸⁸ Епска песма је преиначила њихова имена (Вукашин и Петрашин), а најстаријем – Милошу, доделила улогу најмлађег сина и најбољег јунака.³⁸⁹ У „Женидби Душановој”, двојица старијих Воиновића су епизодни ликови који

³⁸⁸ Војвода Војин био је истакнути велможа Стефана Дечанског. Његови синови Милош, Алтоман и Војислав помињу се као угледни Душанови великодостојници, чији су се поседи граничили с Дубровником (Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, 37).

³⁸⁹ Иако најстарији, Милош је имао најнижи чин на Душановом двору – ставилац. Ипак, уживао је владарево поверење, јер га дубровачки списи помињу као Душановог посланика и потписника уговора о уступању Пељешца и Стона Дубровнику 1333. г. (Исто). Ј. Деретић мисли да су епски лик Воиновића, „љутих кавгација” и непријатеља Латина, умногоме одредиле сталне чарке и повремено лоши односи суседа, Војинових синова и Дубровчана (Ј. Деретић, *Загонетка Марка Краљевића*, 80–87).

обавештавају јунака и помажу при његовом опремању. Тријада је у сенци двоструке парне спреге коју формирају Душан и Милош, господар и заточник, ујак и сестрић.

Попут Војиновића, и Анђелићи су познатији као пар у којем активнију улогу има Мићо. У песми о његовој женидби (СНП Шр, 67), појављују се и неименована двојица млађе браће, девери. Инерција епизоде о печењу младих Војиновића (СНП VI, 34; СНП Шр, 81) утицала је да се и у овој варијанти најпре удвоје актери у функцији девера, а потом, имплицитно, формира и тријада Анђелића.

Братски пар Јакшића условно се може посматрати као део тријаде у коју улази и њихова сестра. Сижеи о њеном спасавању и враћању у породицу реактуализују помињану космогонијску матрицу о божанским близанцима и њиховој сестри. У исти митолошки контекст могу се сместити два Јањића и Сарај-ђевојка – њих из тамнице спасава девојка, а потом се удаје за једног од њих (СНП VI, 70). Доминација пара у тријади овде је још видљивија.

*

Низ удружене браће не зауставља се на броју три. Четири Мекића, пет Мартиновића и Мркоњића, седам Јањића, Даничића и Икчевића, седам или девет Витковића и Атлагића, девет Томковића и Југовића, наступају заједно, као мултипликован лик, а могу бити и део ширег каталога. Међу њима се издваја старешина, најстарији брат, или је пак групи контрастиран најмлађи. Поједини се само именују, други највише сежу до нивоа епизоде. Сусрет Милице са Бошком и Воином пред Косовски бој оцртао је биографске минијатуре двојице Југовића. Када се браћи придружи и отац (Југ Богдан, Кузун Јањо, Витковић, итд.), синтагматски ланац постаје још дужи.

Хоризонтално повезивање јунака у већу скупину обично је представљено у форми каталога. Браћа, просци, сватови, великаши окупљени око владара, његовог одра или за његовом трпезом, јунаци у чети или војном походу, устаници, а на другој

страни низови непријатеља, сабирају се у колективне јунаке, да би објективизирали епску причу, као декор или одраз протагониста³⁹⁰. Каталожко низање не може да испрати геометријску правилност какву имају једноставнији синтагматски спојеви, али по правилу, преузима готове обрасце прихваћених парова и тријада и, у зависности од талента певача, мање или више успешно их уклапа. Такође, каталози доносе нове комбинације и померања, одступања од уобичајених спрега.³⁹¹

На свим нивоима синтагматског уланчавања важи исто језичко правило, по ком се нижа јединица остварује у оквиру јединице вишег реда³⁹². Јунака епске песме немогуће је сагледати изван релације с противником, помоћником (саборцем, побратимом) или налогодавцем (старесином), дакле, у дијади. Исто тако се, парна спрега, било да је комплементарна, било да је антагонистичка, открива тек у садејству с трећим ликом. Тријада чува обресе пара који јој је у основи. На крају, без обзира на разуђеност и преовлађујуће несистематско уланчавање јунака у каталозима, овај најдужи синтагматски низ формира, понавља и утврђује формулативне парове и тријаде.

ПАРАДИГМАТСКО ПОВЕЗИВАЊЕ ЈУНАКА

Сосирову идеју о уланчавању јединица једног система разрадио је и допунио руски лингвиста и структуралиста Р. Јакобсон, примењујући своје учење на поетски систем. Низ који настаје по критеријуму асоцијације, сличности, еквиваленције, назвао је осом селекције. Принципи повезивања јединица оваквог низа заснован

³⁹⁰ С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 281. и 267.

³⁹¹ Ова тенденција је најучљивија у хроничарској епици, где дуги, прецизни каталози имају веома важну и комплексну улогу – не само структурну и информативну, већ и рецепцијску, која рачуна на емотивно ангажовање слушалаца, лично заинтересованих за тачан списак учесника у догађају (С. Ђорђевић Белић, *Постфолклорна епска хроника: жанр на граници и границе жанра*, 109–111).

³⁹² Е. Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975, 120–131.

је на метафори.³⁹³ У Лотмановој интерпретацији Сосиров асоцијативни низ и Јакобсонова оса селекције одговарају парадигматској оси.³⁹⁴ Она подразумева избор једног елемента између сличних у истом скупу и његово постављање на одређено место у систему.

Овакво вертикално повезивање може се пресликати на систем епских ликова. Заменљивост једног јунака другим на истој сижејној позицији у различитим варијантама последица је припадности поменутој оси. Певач бира једног од сличних јунака из одређеног скупа. Границе скупа се успостављају хијерархијски, слично дубинском структурисању типова сижеа. Као што се сижеи разврставају од најопштијих типова, преко подтипова, група, подгрупа, до појединачних, непоновљивих песама, тако се и вертикала ликова епске песме формира од нивоа најопштијих делокруга до равни номенклатуре, при чему треба нагласити да се гранање делокруга ликова не мора поклопити са хијерархизацијом сижејних модела. Другим речима, исти поступак кадрирања јунака и сижеа не подразумева исти број нивоа на линији од најситнијег до најкрупнијег кадра.

Дужина парадигматског низа, односно величина асоцијативног скупа, тј. бројност синонимних ликова, зависи од нивоа уопштености модела. На највишој равни ликови се групишу у основне делокруге, донекле сагласне Проповој класификацији, а делимично жанровски спецификоване. Јунак и противник су у највећем броју сижеа осовина за коју се везују налогодавац (пошиљалац), помоћник, жртва или лице према ком се усмерава епска акција. Најопштији, најшири скуп окупља имена свих ликова српске епике, затим се формирају посебни вертикални скупови у којима се ликови групишу према делокругу.³⁹⁵ У једном се налазе нпр. сви јунаци, други скуп образују сви противници, трећи

³⁹³ R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, 296.

³⁹⁴ J. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, 125–131.

³⁹⁵ С. Самарџија уочава три нивоа структурисања. Основа је базични делокруг, он се грана на секундарни, а последња парадигматска раван припада епској номенклатури (С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 301–302).

– помоћници, итд. Основни делокрузи даље се спецификују према захтевима сижејних модела. Јунак се обликује као индивидуални подвижник, заточник или део шире групе (чета, војска), а даље се функционално раслојава на заштитника слабих, ослободиоца, такмичара, женика, итд. Дубљи ниво разликује типове заштитника (борац против насилника, осветник и сл.), ослободилаца (јунак који спасава робље, или побратима из тамнице, итд.), младожења (нпр. отмицар, женик који испуњава тешке задатке...) итд. У груписање се равноправно укључује и врста сродничке везе која се успоставља између јунака и неког другог лица из света епске песме. Последња раван подразумева скуп епских имена и најмање је типизована. Слична линија се може повући од сваког делокруга до конкретног имена. Из најопштијег скупа налогодаваца певач бира одговарајућег владара, вођу, кућног (породичног) старешину или угроженог члана породице. Владар нпр., даље се спецификује кроз антагонистичку или комплементарну релацију са јунаком. Скуп се делимично конкретизује посезањем за типским именом – будимски краљ, турски цар, ћесар, московска краљица, да би се на крају издвојило лично име – цар Стјепан, краљ Матијаш, кнез Лазар. Од најопштије до најконкретније разине скупови се шире, тј. број чланова скупа на дубљим нивоима све је већи, што је нарочито видљиво на равни епске номенклатуре.

Хијерархизовани парадигматски скупови који се успостављају од равни основних, па секундарних делокруга, преко функција, до типских и конкретних имена, могу се упоредити са паралелном хијерархизацијом ликова драмских текстова. Најопштији је актанцијални скуп (модел), сачињен од актаната – елемената синтаксичке структуре, заједничке већем броју текстова. Мање апстрактан парадигматски скуп образују актери (акторијални скуп), на нивоу једне приче, једног текста (у епици – сижеа). Још конкретнији је скуп улога, а последња раван припада лицима.³⁹⁶

³⁹⁶ А. Ibersfeld, „Актанцијални модел у позоришту”, у: *Moderna teorija drame*, прир. М. Miočinović, Nolit, Beograd, 1981, 111–117.

Избор епских ликова са исте парадигматске (селективне) осе, у свакој варијанти, двоструко је ограничен. Најпре сижејни модел одређује одабир делокруга ликова, носилаца епске радње. Нпр. бројни епски сижеи почивају на интеракцији јунака, противника и жртве. У песмама о ослобађању ближе се одређују као спасавац, поробљивач и сужањ. Потом подтип, група, подгрупа даље прецизирају сваки делокруг. Тип сижеа о заштити слабих укључује угроженог владара, члана породице, девојку, калуђера, у једном скупу, насилника, зулумћара, вилу, у другом, и слабог јунака, намерника или осветника, у парадигматском скупу јунака заточника.³⁹⁷ На истој линији, међу угроженима, нашли су се, између осталих и Ђурђе Сенковић, сестра и љуба Боланог Дојчина, царица Милица, игуман цркве Петковице у Поцерју. Селективном скупу насилника припадају ага од Рибника, Усо Арапин, змај од Јастрепца, Пејзо. Дуги вертикални низ подвижника формирају и Иво Сенковић, Болани Дојчин, Змај Огњени Вук и Лука Лазаревић. Ликови на истој оси су синонимни, певач бира једног с исте линије. Избор ипак није потпуно слободан.

Друго ограничење укључује се на равни именовања. Експанзију парадигматског, асоцијативног, скупа на овом нивоу зауставља најпре формулативна употреба типског имена (нпр. Арапин, Турчин, паша – на позицији противника), а затим и синтагматска релација између протагониста. Избор одређеног јунака сужава одабир других ликова исте песме – нпр. противника или налогодавца, и обрнуто, неки противник, владар дозвољава према себи одређеног јунака. Чак и кад нема прецизних парова или тријада, добар певач води рачуна о историјском тренутку, а понегде и заједничком локусу. Тако ће се косовски јунаци хоризонтално повезати са Муратом и Бајазитом (Појазет, Појазит), турским војсковођама потврђеним историјом, сењски или котарски ускоци са Турцима Крајишницима, а устаници са

³⁹⁷ Побројани типови јунака, противника и жртве, према класификацији С. Самарције, одговорали би секундарном делокругу.

историјским противницима. Спорадично опстају и необични спојеви. Нпр. међу дванаесторицом Милошевих чобана именују се једино Васо Чарапин и Чупић Стојан (СНП VII, 29). Устанички јунаци „залутали су” у мотивску песму.

Издвајање и именовање лика из једног парадигматског скупа у свакој конкретной варијанти аутоматски одређује границе суседног селективног скупа. То значи да утврђене синтагматске везе омеђују и усмеравају избор на парадигматској линији. Певач, заправо, сваког тренутка своје јунаке уланчава и хоризонтално и вертикално. Парадигматика подразумева, дакле, и преузимање укрштених, спојених асоцијативних низова, тј. преношење формулативних веза, готових релација, успостављених између најмање два скупа. Скуп може бити организован на актанцијалној равни, која обухвата више дихотоних сижејних модела. Тако је тројна функционална веза јунак – противник – објекат (жртва, тражено лице и сл.) вишеструко варирана кроз бројне сижее. Готова спрега успоставља се и на нижем, дубљем, акторијалном нивоу, који сеже до граница једног сижејног модела. Нпр. два брата и вила, носиоци сижеа о завади браће због виле, удружују се у заједнички скуп. На последњој равни, сагласној појединачним варијантама, алтернирају спојеви Стјепан Јакшић – Митар Јакшић – планинкиња вила (Б, 43), Мујо – Алија – вила (СНП II, 11), неименована браћа – вила Мандалина (Е, 132). Линија еквиваленције у овим примерима постоји само на нивоу успостављених релација, нема појединачних вертикалних оса. Браћа су здружена, иако се њихове сижејне функције раздвајају на жртву (Стјепан Јакшић и Мујо) и насилника (Митар и Алија). Стјепан и Мујо, односно, Митар и Алија, ипак нису синоними, не формирају два посебна парадигматска ланца. Као и остала браћа у српској епизи (Марко и Андрија, Грујица и Татомир, Нинко и Никола, итд.), најпре успостављају међусобну синтагматску везу, па онда са осталим паровима браће образују исти асоцијативни скуп. Певач никада неће братском релацијом повезати нпр. Стјепана и Алију, Грују и Мују, Нинка и Татомира, увек ће узимати целе спрегe, са малим варијацијама у номенклатури.

Слично се протагонисти сижеа о незваном спасиоцу групишу у два парна скупа. То су дијаде ујака и сестрића распоређене у два табора: Јанко и Секула (СНП III, 30; СНП Пр, 71), односно, Иво Сијењанин и Маријан (СНП III, 29) – на позитивном полу, а Мујо и Танковић Осман (СНП Пр, 71), Панца од Удбине и Арнаут-Осман (СНП III, 29) и Мујо од Крајине и Грубац Осман-ага (СНП III, 30) – међу противницима. Парови су и на једној и на другој линији синономни, међусобно заменљиви. Троструко формулативна синтагматска парна спрега, успостављена на нивоу делокруга (жртва – спасилац), на равни сродничких односа (ујак – сестрић) и на нивоу номенклатуре (Јанко – Секула, Иво – Маријан), постаје елемент једног парадигматског скупа.

У оваквим дијадама најмање је стабилно повезивање имена. Пример такође може бити веза жртва – спасилац, односно, ујак – сестрић, која се у неким сижеима конкретизује нетипичним повезивањем имена. Нпр. Марков сестрић је формулативно Змај Огњени Вук или млади Турчин. У песми бр. 110 Милутиновићеве *Пјеваније*, именован је као Драгиша, чиме је разбијена формула на нивоу номенклатуре.

Други пут, сачувана је само веза имена, док је раскинута типична релација на равнима делокруга и сродништва. Традиција је фиксирала генеалошку линију Момчило – Јевросима – Марко, именујући Момчила Марковим ујаком, а Јевросиму, мајком нашег највећег јунака. Међутим, у два варијантама о Марковом мегдану против „ваљеног” Филипа (Е, 124; СНП Пр, 57), Момчило постаје Марков побратим, а у старијем запису Маркова љуба преузима типично име Маркове мајке.³⁹⁸ Тројна веза на равни номенклатуре је сачувана, али су заборављени „прави” рођачки односи. И када су имена надјачала функционалне или сродничке односе и када су они потиснули номенклатуру, као у поменутом примеру из *Пјеваније*, говоримо о непотпуној парадигматици. Нетипичне варијације на било којој од ових равни доживљавају се као грешка, исклизнуће.

³⁹⁸ С. Самарџија, *Биографије епских јунака*, 298.

Појединачни асоцијативни низови заснивају се на еквиваленцији делокруга, функција, имена и сл., а вишеструки асоцијативни низови на синонимији хоризонтално спрегнутих ликова, тј. на сличности синтагматских релација. Парадигматски низ и веза знака с неприсутним јединицама система³⁹⁹ постоји и изван поменутих критеријума уланчавања. Један јунак асоцира на другог иако нису на истој епској сцени, у истом сижеу, нити их повезује иста сижејна функција. Нпр. синовница или ћерка Ива Црнојевића, протагониста је сижеа о невести која не жели да ступи у брак док женик не пусти робље из тамнице (варијанте о женидби Влашића Радула / бега Шумадинца – СНП VI, 44; СНП Пр, 91). Чувено презиме активира колективно сећање на јуначку породицу и дозива угледне претке, а та номенклатура предочава, на самом почетку варијанте о њеној удаји, да ће бити речи о моралној, јуначкој, а не пасивној невести.

Секула оцртава и лик ујака Јанка, чак и ако овај други није поменут у песми. Три добра јунака „Попијевке од Свилојевића” (Б, 46) јесу Марко Краљевић, Секула сестричић и млади Свилојевић. Марково име је пореметило устаљени тројни низ истиснувши Јанка, али га је Секулина атрибуција „вратила” у песму. „Сестричић” није само окоштали апелатив уз име младог јунака, него и копча са Јанком, знак који сугерише успостављање асоцијативног низа.

Још један тип парадигматских релација успоставља се реактуализацијом једног сижеа у другом. Мада за оделите епске песме није карактеристично памћење и преношење садржаја из песме у песму, спорадично се појављују мотиви који експлицитно упућују на неки други, „старији” сиже. Нпр. Ђемо Брђанин трага за Марком да би му се осветио (СНП II, 68) за смрт свог брата, Мусе Кесеције (СНП II, 67). Или, једна рукописна варијанта о победи најмлађег јунака над хваљеним придошлицом (СНП Пр, 55) почиње разговором Марка, Милоша и Рада Облацића о јунаштву и добијеним мегданима. Раде подсећа „да се Марко једном препануо / од некаква Љутице Богдана”.

³⁹⁹ F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, 147.

Тешанова песма о неоствареном мегдану, на коју се алудира (СНП II, 39), усвојена је као део традицијског фонда. Марко постаје спона ликова два различита сижера. Видљивије је преливање садржаја из једне песме у другу у кругу песама о Косовском боју. Тако се Гиљфердингов запис о свађи Лазаревих кћери, а потом и зетова,⁴⁰⁰ активира у првој песми Богишићеве збирке.⁴⁰¹ Сукцесивни сижери сугеришу стално присутну свест о целини и истим јунацима, чија се биографија, у последњој фази, пред погибију, склапа од хронолошки поређаних секвенци. Мусић Стеван подсећа на кнежеву клетву, извештаји о Милошовом подвигу и Вуковој издаји надовезују се на клевету и заклетву пред битку, а слике које затичу жене на разбоју опонирају сценама испраћања јунака у бој. Дијахронијска линија која спаја појединачне песме у заједнички круг, успоставља се истовремено на тематском и идејном нивоу, као и на равни ликова⁴⁰². Могућност састављања „Лазарице”, затим, Вукова концептуализација збирки, тј. низање догађаја око једног догађаја или једног јунака, као и заокруживање Маркове епске биографије од „Женидбе краља Вукашина” до „Смрти Марка Краљевића” илуструју сличну кореспонденцију појединачних сижера.

Треба још нагласити да парадигматско и синтагматско повезивање ликова није могуће потпуно одвојити. И вертикално и хоризонтално уланчавање одвија се истовремено. Тако се структурише чврста мрежа, целовит систем, на коме почива епска сижетика.

⁴⁰⁰ В. поглавље „Место Косовске битке. Српске легенде о њој” (А. Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, 174–181).

⁴⁰¹ Запис о свађи Лазаревих кћери анализира С. Петровић – „Свађа Лазаревих кћери – флексибилност модела косовске традиције”, *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, V, 2010, 191–217.

⁴⁰² С. Петровић истиче да су управо жене које примају извештаје после боја временски и просторни медијатори, споне између одиграних догађаја и тренутка певања о њима (С. Петровић, Предговор антологији *Косовска битка у усменој поезији*, 37).

ЛУНАК И СИЖЕ

ГЕОМЕТРИЈА СИЖЕА

Епске биографије јунака српске епике склапају се од секвенци тематизованих у појединачним сижеима, између којих нема узајамне временске корелације.⁴⁰³ Б. Путилов примећује да се подвизи јунака епских песама и биљина не надовезују један на други, већ су међусобно заменљиви. Они допуњавају епску биографију јунака, што се манифестује као стално умножавање епизода и увећавање сижеа.⁴⁰⁴ Појединачна песма, сиже, „најсуштинскији део епског језика”⁴⁰⁵, у своје границе смешта епске ликове, предметни свет, функционални просторновременски континуум, а сви заједно подлежу законитостима обликовања затвореног и целовитог⁴⁰⁶ епског света.

Неодвојивост ликова и сижеа почива на есенцијалној зависности носилаца радње и радње саме. Међусобно прожимање мо-

⁴⁰³ Поједине песме косовског круга одступају од ове генерализације, али само на мотивском нивоу. Иако је неспоран хронолошки поредак догађаја пре, у току и након боја, нема оделитих сижеа који се директно и у целисти на-слањају један на други. Сукцесивни сижеи већ су се надовезали и оформили сложене (нпр. Б, 1; СНП IIр, 30).

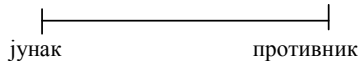
⁴⁰⁴ В. N. Putilov, „Savremeni problemi istorijske poetike folkloru u svetlu istorijsko-tipološke teorije”, *Treći program Radio Beograda*, br. 86–87, III–IV, Beograd, 1990, 286.

⁴⁰⁵ Isto, 282.

⁴⁰⁶ Лихачов сагледава фиктивни свет епа као острво у историјском вре-мену (Д. С. Лихачов, *Поетика старе руске књижевности*, СКЗ, Београд, 1972, 275, 294). Бахтин сматра да је овај апсолутни, омеђени, завршени свет удаљен епском дистанцом у идеалну прошлост (М. Бахтин, *O romanu*, Nolit, Beograd, 1989, 449).

гуће је показати представљањем појединачних сижејних модела кроз релације ликова. Сваки модел је општи тематско-мотивски пресек више варијаната, али и заједничка схема, парадигма, међусобних односа ликова у истој групи песама. Ове везе изграђују геометријску схему сваког сижејног модела, која се одсликава као дуж, троугао, четвороугао, итд., аналогно отвореној, полуотвореној и затвореној геометрији драмских ситуација⁴⁰⁷. Оваква упрошћена схема може се, макар номинално, применити и на епске песме. Уместо на ситуације, сцене, у овом раду биће посматрана на равни целих сижеа. У чворне тачке, темена, смештају се делатни, сижејнотворни, ликови, тј. они који битно утичу на ток радње. Изузета су епизодична и споредна лица, као што су слуге, поједини гласници, саговорници и сл., а модели су сведени на једну или две планиметријске слике (фигуре у једној равни), применљиве на већину варијаната.

Најједноставнија геометријска слика епских сижеа је дуж. Она илуструје све оне моделе који се заснивају искључиво на интеракцији јунака и противника.

Сл. 20 – Дуж

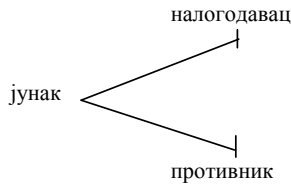
Мада је поменута релација епска база, ретко се појављује у оваквом упрошћеном облику, али је, с друге стране, присутна у готово свим типовима сижеа. Међу песама о заштити слабих и борби за правду, овакву схему прате неке песме о Марковој прослави крсног имена, завади са вилом и указивању на грешке побратиму или владару (последњи се само делимично приближавају полу противника). Поменуте скупине познају и схему

⁴⁰⁷ Анализирајући интеракције лица у драми, Пол Жинестје је описао основне типове њихових односа. Уочио је различите геометријске линије и слике које они формирају у свакој сцени. (P. Žinestje, „Dramska geometrija”, u: *Moderna teorija drame*, 118–151)

троугла, што указује да су се у парној релацији преклопили делокрузи жртве и спасиоца. Марко, угрожени јунак, сам се одбрани и казни насилника. Неке варијанте о јунаку који се ослобађа сам одговарају такође овом елементарном обрасцу, као и песме о поробљивачу који својевољно пушта сужња. У овом другом случају преклапају се делокрузи поробљивача и спасиоца. Специјализована јуначка такмичења – стреличарство, огледање коња и поједине врсте мегдана, ослањају се на супарништво два такмаца. Разноврсни типови песама о женидби, због бројних ликова и сложених релација, ретко одговарају овој схеми, са изузетком варијаната о делији девојци која убија свог несуђеног младожењу, отмичара. Међу сижеима о породичним односима сучељени протагонисти су ујак и сестрић, док се у типу песама које јунака сагледавају из друштвене сфере, опозитно постављају хајдуци и њихови мучитељи.

Елементарном моделу дужи одговарају и малобројни сижеи у којима јунак успоставља моновалентну комплементарну везу. Уместо противника, интеракцију са јунаком остварује саговорник, адресат, помоћник, вереница или члан породице. Иако сви они не деле исти делокруг, повезује их сличан однос према протагонисти, у којем нема конфликта. Потискивање непријатеља ублажило је оштрину епске драматике и минимизирало заплет. Тако је женидба реализована без препрека епски непродуктивна, јер почива на договору женика и невесте (тазбине). Дуж доминира у сижеима о смрти јунака. Сукоб је овде отклоњен маргинализовањем противника и потенцирањем односа смртно рањеног јунака и владара или се завет умирућег јунака реализује као последња опорукa упућена мајци, побратиму, саборцу, намернику. Исто тако, неке групе неостварене женидбе због смрти од више силе (болест, урок, погибија вереника у боју) у први план постављају трагичан однос јунака и девојке. Најзад, сликом дужи могу се представити и све песме са приповедном ситуацијом у оквиру (разговор јунака и птице, Марка и мајке, извештај рањеника жени, приповедање харамбаше о разлозима одметања).

Слика отвореног троугла сложенија је планиметријска фигура, настала спајањем две дужи у истој крајњој тачки. Називом асоцира на логичку грешку, али прецизно илуструје односе између носилаца сижеа. Од три темена, два су међусобно неповезана. Чвориште које означава јунака једино је двовалентно. Између остале две тачке, на којима су најчешће налогодавац и противник, нема интеракције.

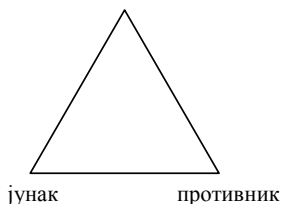
Сл. 21 – Отворени троугао

Овакву схему имају неке варијанте о ратнику који привремено оставља оружје. Маркова мајка, Марко и Арапин (Турци) образују отворени троугао, при чему мајка и синовљеви противници не остварују било какву комуникацију. Мајка Находа Симеуна и калуђер који га одгаја такође не остварују икакву интеракцију. Истом сликом могу се представити и сижеи о бартоубиству из нехата. Мајка обавештава млађег сина да има старијег брата у хајдучима. Њена улога се завршава у овој једнолинијској вези. Друга линија је вишеструка релација између браће – мегдан, убиство, самоубиство. Харамбаша који дозволи јунаку да оде на непријатељску територију или га пошаље по плен, не суочава се са противницима јунака (такмичари у вишебоју, потера). Исто тако, изневерени, остављени, јунак сам почини јунаштво међу противницима (одбегла чета и непријатељ се не сусрећу).

Најфреквентнија фигура припада затвореним геометријским структурама. Парадигматска схема половине модела представљена је троуглом. Заступљена је у свим типовима сижеа, а већинска

је у песмама о заштити слабих и борби за правду, ослобађању, као и у сижеима о отмици и неоствареној женидби. Јунак и противник су два стабилна темена, док се на трећем измеђују налогодавац, жртва, помоћник (заточник) и тражено (жељено) лице.

налогодавац/жртва/помоћник / тражено лице

Сл. 22 – Троугао

Нпр. песме о ослобађању почивају на тројној релацији спасиоца, сужња и поробљивача, а носиоци сижеа о отмици из кола, с воде или с поља јесу отмичар, девојка и потера. Такође се у облику троугла распоређују актери већине песама о неоствареној женидби и заштити слабих.

Једноставна фигура, каква је троугао, не значи одмах и једноставност композиције. Геометријска слика бележи успостављену везу између ликова у једној песми, али не и поновљену интеракцију. Нпр. у неким варијантама о хајдуку Петру Шаровићу / Луки Радовићу, којег неверни побратим Лука Шакетић / Вук Шалетић издаје бегу Љубовићу, обрт настаје када налогодавац поверује да је издајник кривац за напад на његов дом, па одлучи да пусти ухваћеног јунака и казни свог доскорашњег повереника (СНП VIII, 10; СНП IIIр, 18; ПЦХ, 80). После успостављања тројне релације налогодавац – противник (издајник) – жртва, протагонисти мењају делокруге и наново успостављају исту тројну спрегу. Налогодавац постаје осветник, помоћник јунака, јунак се уздиже, губи улогу жртве, а противник је преузима. Слика је остала иста – троугао, али је два пута оцртан.

Сл. 23 – Троугао

Отворени четвороугао није типична епска форма. Појављује се изузетно, само у појединим песмама, и не може се применити на целе моделе. Отвореност, заправо, значи да се од четири делатна лица међусобно повезују само по два.

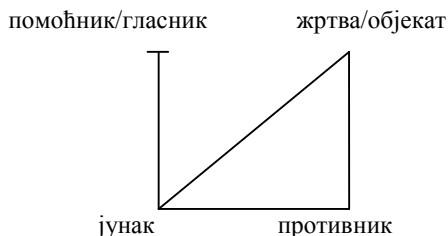

Сл. 24 – Отворени четвороугао

Недовољна повезаност актера говори о томе да се радња не концентрише, како је очекивано, на свима њима (прва слика), или сведочи о сегментираниости сижеа и понављању идентичних ситуација (друга слика). Првом фигуром може се представити песма „Милош Стоићевић и Мехо Оругџић”. На горњим, неповезаним теменима налазе се Лука Лазаревић и Али-паша, двојица војсковођа. Они су надређени Милошу Поцерцу, односно Меху. Судар две војске, а тиме и веза њених предводника, остали су у сенци мегдана за Кулинову сабљу који деле српски и турски јунак (на слици смештени у двовалентне тачке четвороугла). Форми три дужи које полазе из истог темена одговара нпр. песма о сукобима Марка са тројицом мегданџија које успут среће – Ћи-

ном Латинином, младим Туретом и Ђерђели-Алијом (СНП Пр, 50). Маркови противници не наступају заједно. Три сукцесивна независна мегдана пример су надовезаних сижеа. Зато њихова геометријска слика не одговара једноставним сижеима и осталим варијантама модела о такмичарском мегдану.

Делимично отворени четвороугао подразумева једно отворено теме, из ког полази само једна линија, док преостала три затварају троугао. На отвореном темену најчешће је помоћник јунака или његов гласник, док се тежиште радње ослања на троугао јунака, противника и жртве, односно, траженог лица (објекта).

Сл. 25 – Делимично отворени четвороугао

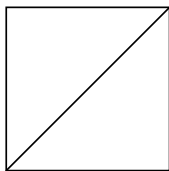
Међу сижеима који одговарају овој схеми највише је оних о ослобађању засужњеног рођака (побратима) из поворке или тамнице. Улога помоћника исцрпљује се обавештавањем о спровођењу ухваћеног јунака или о давно одведеном члану породице. Затим се сижеи уливају у типичан модел ослобађања, који се реализује кроз садејство три актера у доминантном епском троуглу. Варијанте о Марковом мегдану против хвалисавца – Филипа Мацарина, идентично постављају главне учеснике радње – Марков побратим преноси гласове о својеврсном изазову најбољег јунака, Марко и Филип опонирају у доњим теменима четвороугла, а Филипова љуба се налази на полу жртве.

И поједине песме других сижејних типова формирају сличну мрежу протагониста, али их делимично ротирају у крајњим тачкама. Стабилно остаје само теме јунака, који једини и остварује

интеракцију са свима осталима. Тако се нпр. у моделу о победи најмлађег јунака над хваљеним придошлицом у тровалентно теме смешта најмлађи јунак, троугао са њим формирају двојица старијих јунака, који не учествују у борби, док је на моновалентној тачки – противник. Обраде које истичу реку препреку на повратку сватова затварају троугао између младожење, његовог оца и очевог побратима, јунаковог непријатеља, док невеста преузима улогу жениковог помоћника и кореспондира једино с њим. У сижеема о замени невесте јунак раскида троугао у који улазе противник и девојка, да би се повезао са другом невестом.

Затворене фигуре искључују моновалентне протагонисте. Боље повезани ликови чвршће су структурисани у наративно ткиво, а њихово увођење је мотивисаније. Зато су затворене форме бројније. Целовитост сижее верније је пренета затвореном сликом. Четворо делатних лица скицира четвороугао са једном или две дијагонале. Прва фигура је много чешћа. После троугла, дуж и четвороугао са једном дијагоналном су две најраширеније слике повезивања ликова. Учесталост оваквог типа четвороугла последица је симетрије два троугла са заједничком хипотенузом. Једина изоморфна тачка је јунак у тровалентном темени. Формулативна комбинација, типична за поједине сижее о ослобађању и неке групе о женидби отмицом, јунака дијагонално везује за жртву, односно девојку (објекат потраге), док се у двовалентне углове смештају налогодавац или пасивни младожења, на једној, а противник, на дијаметрално супротној страни.

налогодавац/женик жртва/објекат

јунак (заточник) противик

Сл. 26 – Четвороугао са једном дијагоналном

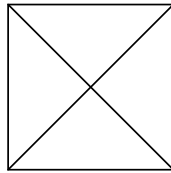
Иста слика одговара песмама о мегдану у сестре (љубе), с тим што се јунак и противник дијагонално повезују, а преостала два темена заузимају две жене. Провала у девојачке одаје након дугогодишњег служења за девојку и отмица која потом уследи најпре се оцртава као троугао господар – јунак – девојка, да би се преко дијагонале јунак – девојка пресликао у симетричан троугао у чијем је темену овога пута робиња, помоћник који јунаку откључава табуисану „шикли одају”⁴⁰⁸.

Међу сижеима о породичним односима, опклада у верност љубе другачије размешта четворо протагониста по истим линијама. Тривалентна темена заузимају Турчин, такмац који се с Марком опклади да ће му преварити љубу, и Анђелија, Маркова мудра љуба, док су у осталим двома тачкама Марко (пасиван до пред крај јер чека на разрешење опкладе) и робиња коју Маркова љуба подметне улезу у ложницу. Сижејни модел о гозби на којој се открива љубино неверство окупља мајку у улози помоћника, јунака, супарника и неверницу. Као и у претходном примеру, јунака и љубу повезује дијагонала.

Фигура четвороугла са једном дијагоналом, осим у сижеима о ослобађању и отмици, доста је заступљена и међу песмама о социјалном статусу, али је управо у овој скупини најмања фиксираност одређеног делокруга за одређено чвориште. Хомогени сижејни модели овог типа песама, представљени поменутом геометријском сликом, јесу: рођак издаје хајдука (дијагонала: хајдук – противник, двовалентна темена: налогодавац противнику и осветник (спасилац) издатог јунака); продаја хајдука (дијагонала: продати хајдук – була удовица, двовалентна темена: хајдуци прерушени у трговце и потера); девојка у царевој војсци (дијагонала: девојка – цар, двовалентна темена: отац девојке и кушач) и закаснили јунак (дијагонала: јунак – слуга (помоћник), двовалентна темена: љуба и Косовка девојка (гласник)).

⁴⁰⁸ Забрањени простор у ком девојка сазрева, подигнут је „горе” на вертикалној оси, супротно тамници (М. Детелић, *Митски простор и епика*, 159–160).

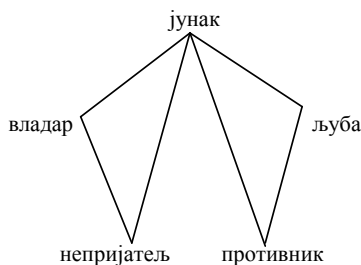
Четвороугао са две дијагонале симетрична је слика сижеа чији су сви актери међусобно повезани. Зато се могу поставити у било који угао и замењивати места. Ликови се тројно повезују, па овај четвороугао настаје преклапањем четири троугла. Сложеније везе, већа испреплетеност, удвостручавање делокруга, директно повлаче мањи број сижејних модела које одсликавају.

Сл. 27 – Четвороугао с две дијагонале

Оваква схема оговара неким групама песама о женидби, неверној жени, а такође и сижеима о оклеветаном јунаку. Женидба отмицом из сватовске поворке повезује женика, његовог заточника, противника и невесту. Женик, формулативно пасиван, овога пута учествује у отмици, неретко предводи чету, али је пресудна помоћ сестрића или слуге, заточника. Активни женик и линија која га спаја са противником проширују типичан троугао јунак – противник – девојка на симетричан четвороугао са две дијагонале. Прељубница, супарник, јунак и нејаки син као помоћник творе мрежу односа на којој се граде варијанте о неверној Грујовици, док су у моделу о љуби која уништава јунакове атрибуте помоћника заменили сестра (варијанте о погибији војводе Момчила), односно вила, вук и змија (варијанте о смрти Змај-Огњеног Вука). Оклеветани јунак, владар, клеветник и различити типови помоћника (нпр. угледни сведок из редова непријатеља који потврђује јунаков исказ) формирају затворену фигуру са троструким везама између ликова.

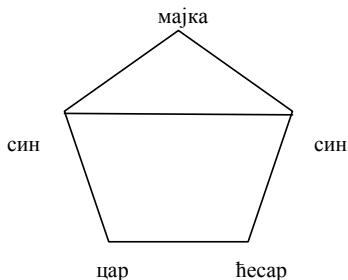
Повећање броја носилаца радње захтева сложеније преплете између њих. С прогресијом делатних ликова опада број сижеа у којима су заступљени. Петоугаоне формације нису толико честе. Појављују се у песмама о женидби с препрекама и онима које јунака сагледавају из угла социјалних односа. Отворене геометријске слике сижејних модела са више од четири темена, готово и не постоје, јер подразумевају недовољну повезаност актера. Чак је и делимично отворена планиметријска слика с већим бројем учесника у радњи пре ознака појединачних сижеа него модела. Типична је нпр. за неке сложене сижее настале поступком надовезивања два једноставна. Тако варијанте о јунаковом војевању у царевој војсци прерастају у мегдан против поробљивача љубе. Један троугао формирају јунак, цар и непријатељ, а други јунак, супарник и љуба. Спојна тачка два троугла је јунак.

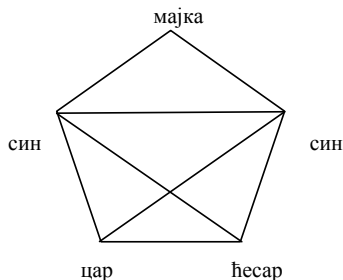
Сл. 28 – Делимично отворени петоугао

Затворени петоугао чвршће окупља носиоце радње, а последица вишеструких интеракција јесте обавезно пресецање дијагоналама, чији број, истина, није фиксан чак ни у истом моделу. Добар пример су две иначе о мегдану у незнању двојице браће, представника хришћанског и турског владара – СНП Пр, 9; ПЦХ, 5. Актери су мајка, њена два сина – царев и ћесаров заточник, турски и хришћански владар. Браћа која деле мегдан у незнању испред својих војски, након препознавања

прекидају борбу. Расплет варира – обојица се враћају мајци (СНП Пр, 9), или најпре помире војсковође, па се онда врате кући (ПЦХ, 5). Прва варијанта одговара петоуглу са једном, а друга петоуглу са три дијагонале.⁴⁰⁹

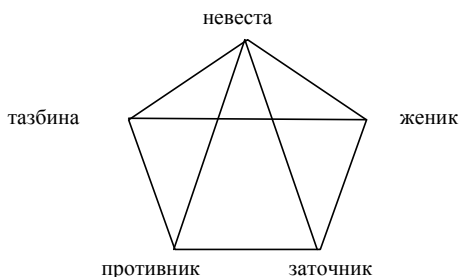
Сл. 29 – Петоугао с једном дијагоналом

Сл. 30 – Петоугао с три дијагонале

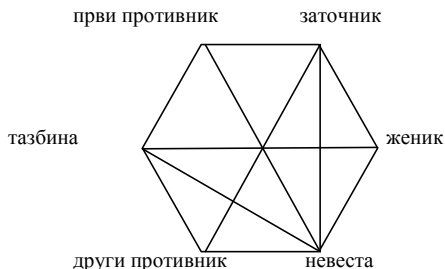
Сличном фигуром представљају се и сижеи о женидби с низом препрека пре узимања девојке, односно, група песама о женидби с препреком након одвођења девојке – изасланици тазбине. Ако се, у првом случају, занемари споредни ток – вишебој, за који се женидба размакла, невеста, женик, његов заточник, девојачки скрбник (отац, мајка, брат) и противник ангажован од стране тазбине формирају петоугао. Последња три актера представљена су сингуларом, јер нема суштинске разлике међу сижеима у којима препреку формира само таст или оба невестина родитеља, као и оних у којима се огледају један заточник и противник или више њих.

⁴⁰⁹ У једној варијанти овог модела из Вукове и једној из Милутиновиће-ве збирке (СНП VII, 55; ПЦХ, 125) мајка се не појављује. Слика сижеа одговара затвореном четвороуглу, чија су темена два брата, турски везир/цар и московска царица / бечки ћесар. Верзија из Вукове књиге је пример четвороугла са две дијагонале – након прекида борбе, рођаци заточници ухвате везира и предају га руској краљици. У *Пјеванији* браћа после откривања идентитета прелазе на страну бечког ћесара, што значи да се успоставља само једна дијагонала активирањем троугла двојице сродника и хришћанског владара.

Сл. 31 – Петоугао с три дијагонале

Песме о женидби с препрекама пре и после одвођења девојке проширују број делатних лица за још једног непријатеља, послатог за сватовима. Тако настају шестоугаоне структуре, које се, кад је реч о једноставним сижеима, искључиво везују за овај подтип женидбе.

Сл. 32 – Шестоугао с пет дијагонала

Петоугао и шестоугао женидбених сижеа збир је више тројних веза, склоп више троуглова. У последњем примеру најпре се формира троугао: женик – тазбина – невеста (просидба и уговарање свадбе). Затим тазбина настоји да осујети намере женика и задржи девојку (троугао: тазбина – први противник – невеста). Женик ангажује једног или више заточника (женик – заточник – невеста), који савладавају препреке у тазбини, између осталог, и

кроз мегдан с представником тазбине (троугао: заточник – први противник – невеста). На повратку се понавља двобој с другим представником девојачких скрбника (троуглови: тазбина – други противник – невеста и заточник – други противник – невеста). Преклапањем шест троуглова настаје шестоугао са пет дијагонала, заједничка фигура за најсложенији подтип женидбе. Треба додати да валентност ликова није пропорционална њиховој активности. Невеста је у поменутом моделу крајње пасивна, али је везна тачка, спојница осталих ликова, заједничко теме свих троуглова, саставних делова целе слике.

Надаље, сложеније фигуре су могуће, али само као слика сложених сижеа. Шестоугао је последња слика једноставних модела мотивских сижеа са једним протагонистом. Велики број учесника карактеристичан је за хроничарске песме и сижее са колективним јунацима, четама, војскама. Мотивске песме концентрисане на једног или двојицу-тројицу удружених протагониста не гранају претерано мрежу делатних лица. Захтев за концентрацијом радње и одсуство ширих епизода, као основне одлике српске епике⁴¹⁰, условили су овакву врсту ограничења. Исто тако, потреба за смисленим, мотивисаним увођењем ликова подразумева њихову међусобну повезаност. Овај постулат налаже економичност и хотимично избегавање великог броја ликова јер нужно води у разуђивање радње. Ако се томе прикључи и формулативност, општи принцип свих нивоа епског система, који на равни релација међу ликовима варира парадигматске спојеве од разине делокруга до разине именовања, јасно је да је и број планиметријских фигура које илуструју везе епских ликова и сижејних модела, такође ограничен. Половина сижејних модела, не рачунајући сложене, представља се троуглом, петнаест процената одговара форми дужи, исто толико четвороуглу са једном дијагоном, по пет процената сижеа распоређује се на слике отвореног троугла, делимично отвореног четвороугла и затворе-

⁴¹⁰ A. Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*, 115.

ног четвороугла са две дијагонале, а преосталих пет процената сачињавају модели одсликани петоуглом и шестоуглом.

Остављајући по страни бројна одступања, испадања из клишеа, нетипичне ликове и спојеве, који појединачна остварења расејавају из поља најгушће концентрације песама једног модела, у смеру естетског осипања или супротно – ка непоновљивим „колективно-индивидуалним”⁴¹¹ творевинама, намеће се закључак

⁴¹¹ Најбоље певаче краси препознатљива поетика која у границама колективног наслеђа налази простора за суптилне ауторске нијансе. Више о томе у: В. С. Караџић, „Предговор” у: *Народне српске пјесме. Књига четврта у којој су различне јуначке пјесме*, Беч, 1833, VII–XLIV; или „Предговор” у: *Српске народне пјесме, књ. IV (1862)*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. 7, прир. Љ. Зуковић, Просвета, Београд, 1986, 393–412; В. Латковић, „О певачима српскохрватских народних епских песама до краја XVIII века”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, год. XX, св. 3–4, Београд, 1954, 184–202; М. Панић-Суреп, *Филип Вишињић песник буне*, Просвета, Београд, 1956; С. Матић, *Наши народни еп и наши стих*, Матица српска, Нови Сад, 1964; С. Матић, *Нови огледи о нашем народном епу*; Р. Меденица, *Наша народна епика и њени творци: црногорско-херцеговачка планинска област постојбина патријархалне културе и епске песме Динараца*, Обод, Цетиње, 1975; М. Матицки, *Епика устанка*, Рад, Београд, 1982; В. Недић, *Вукови певачи*, Матица српска, Нови Сад, 1981; Н. Љубинковић, „Губитници Старца Милије”, *Расковник*, Београд, год. XIII, бр. 47–48, 1987, стр. 81–104; год. XIII, бр. 49, 1987, стр. 73–94; год. XIII, бр. 50, 1987, стр. 85–103; год. XIV, бр. 51–52, 1988, стр. 71–98; год. XIV, бр. 53–54, 1988, стр. 139–148; Р. Пешић, „Прилог познавању Вукових певача: Анђелко Вуковић”, *Студије и грађа за историју књижевности*, књ. 3, ур. М. Фрајнд, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1986, 149–154; Р. Пешић, „Прилог познавању Вукових певача: слепа Живана”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, год. XVII, св. 3 (1987), Београд, 1988, 41–56; Љ. Зуковић, *Вукови певачи из Црне Горе*, Рад, Вуков сабор, Београд, 1988; Л. Чурчић, *Слепица из Гргуреваца*, Посебна издања, књ. 38, Балканолошки институт САНУ, Манастир Шишатовач, Београд, 1989; Н. Милошевић-Ђорђевић, „Иришка академија и Вукови певачи или Сремски слепи певачи у своопштем кругу епског певања”, зборник радова: *Срем кроз векове (Слојеви култура Фрушке горе и Срема)*, ур. М. Матицки, Вукова задужбина, Огранак Вукове задужбине у Беочину, Институт за књижевност и уметност, Београд, Беочин, 2007, 383–398; Б. Сувајџић, *Певач и традиција*, Завод за уџбенике, Београд, 2010; С. Ђорђевић Белић, *Фигура гуслара. Хероизирана*

да геометријска фигура, као скица сужејног модела израженог мрежом заједничких делатних лица свих песама у његовом саставу, добија статус специфичне струкурне формуле. Она то није само због поновљивости и приближне могућности утврђивања расподеле, тј. процентуалне заступљености, у сваком моделу већ и због сопствене структуре. Наиме, свака сложенија слика настаје проширењем једноставнијих фигура. Комбинацијом дужи настаје троугао; троугао и дуж, два или четири троугла дају четвороугао; троугао и четвороугао, односно три троугла, граде петоугао; шестоугао је резултат спајања више троуглова, итд. Геометријске фигуре откривају, дакле, да сваки сужејни модел настаје правилним уланчавањем нижих, познатијих елемената структуре (формулативне комбинације низова мотива, спрега ликова, временско-просторних координата и сл.). Изградња по аналошком принципу, низањем и проширивањем истих форми, истог кода, обрасца, један је од основних принципа хармонијског конструисања и естетике лепог. То доказују различита естетска остварења из области архитектуре, ликовне уметности, музике, литературе, итд. која су усвојила и применила овај математички закон.⁴¹²

биографија и невидљива традиција, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2017; С. Кнежевић, *У тавници сунце огријало*, ИК „Филип Вишњић”, Београд, 2018.

⁴¹² Почев од Питагоре, преко његових ученика, затим Платона, све до данашњих естетичара, разрађује се идеја о аналогјама у природи и творевинама људског духа, о значају пропорције, симетрије, прогресије и односа целине према деловима при изградњи сложенијих структура. Ђ. Доци истражује поновљиве базичне образце у природи и принцип њихове хармоније, тзв. динергију (Ђ. Doçi, *Моћ пропорција: harmonija u prirodi, umetnosti i arhitekturi*, Stylos, Novi Sad, 2005). Запажање немачког архитекте и сликара Фридриха фон Тирша постаје универзални естетски принцип: „Posmatrajući najuspešnija dela svih vremena, utvrdili smo da se u svakom od njih ponavlja jedna osnovna forma i da delovi kompozicijom i rasporedom obrazuju slične figure... Harmonija potiče samo iz ponavljanja glavne figure dela u njegovim celinama” (M. Gika, *Filozofija i mistika broja*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987, 42; Lj. Kocić, *Matematika i estetika*, Niški kulturni centar, Niš, 2003, 74).

КОМПОЗИЦИОНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЛИКОВА

Категорије јунака и сижеа су неодвојиве и вишеструко претплетене. Претходно разматрање је показало да се сижејни модел може представити сабирањем узајамних односа свих носилаца радње. Исто тако је и композицију појединачне епске песме могуће сагледати из угла међусобне интеракције ликова. При томе, није више битан укупан збир непоновљивих релација, као при одређивању геометријске слике сижеа, него њихов редослед, правилност измена и низ који се успоставља. И опет ће бити драгоцене теорије технике драме, јер упркос разликама између приповедања и приказивања, поједини поступци, законитости композиције и конструктивни принципи успешно се реализују и у епици и у драми.⁴¹³

У ту сврху треба поћи од Гремасовог структуралног семантичког изучавања актанцијалне организације ликова. Слично делокрузима, који се односе на све сижее, и скуп актаната припада нивоу наративне синтаксе. Актанти се у свакој књижевној творевини, појединачном дискурсу, реализују као актери,⁴¹⁴ „лексикализоване јединице литерарне или митске приче”⁴¹⁵. Један актант може да се манифестује кроз више актера, а један актер исто тако може бити синтеза више актаната. Ни овде реципрочан однос није правило, као ни у релацији делокруг – епски лик. Актанцијална организација упоредива је с реченичном структуром. Радња је реализација жеље субјекта управљене ка неком објекту (С → О). Функција је овде изједначена с предикатом, а може бити представљена и као релација давалац (пошиљалац)

⁴¹³ М. Станисављевић, „Композиција народне епске песме и композиција драме”, *Књижевна историја*, год. VIII, св. 32, Београд, 1976, 509–547.

⁴¹⁴ М. Бал допуњава ову схему и трећим нивоом структуре – ликовима – актерима са разликовним карактеристикама (М. Bal, *Naratologija. Teorija priče i pripovedanja*, Narodna knjiga, Alfa, Beograd, 2000, 95).

⁴¹⁵ А. Ibersfeld, „Aktancijalni model u pozorištu”, 111.

→ објекат → прималац.⁴¹⁶ Да би се радња остварила или, да би субјекат могао да „испуни програм”, потребна му је воља за извршењем и способност да то учини – сопственом снагом (моћ) или користећи знање, умешност. Воља, моћ и умење могу бити расподељени између три различита субјекта, или су здружени у једном, односно два субјекта (воља и моћ, воља и умење, моћ и умење).

Ако се ова решења пренесу на епски систем ликова, субјекат воље најбоље је оличен у делокругу пошиљаоца (налогодавца), позицију субјекта моћи заузима већина јунака, подвижника, који задатак испуњавају сопственом снагом, а субјекат умења манифестован је нпр. ликовима оних јунака који користе маску, обману или какво друго умеће за постизање циља. Наравно, у већини дискурских реализација (појединачних остварења, варијаната), јунак је истовремено и јунак по моћи и јунак по умењу, а има и вољу да изврши подвиг, другим речима, сам је себи налогодавац. Нпр. Мали Радојица сам организује и осмишљава акцију спасавања и себе и других из тамнице, а онда је и спроводи у дело. Он је истовремено пример једног актера у актанцијалној улози субјекта. У Милијиној песми о гордој Роси, сестри Леке капетана, субјекат је распоређен на три актера, три просца, побратима – Марка, Милоша и Рељу.

Други важан члан актанцијалне структуре је објекат. Гремас разликује две врсте, објективни и субјективни.⁴¹⁷ Први је предмет жеље (потраге) субјекта и, попут граматичког објекта, трпи радњу. Може бити предмет, моћ или пак лице. Већина пасивних невеста испуњава ову актанцијалну улогу, као и јунак којег други ослобађа из тамнице, а сам се не активира (нпр. варијанта о спасавању Гојка Десанчића – Е, 72). Субјективни објекат је истовремено и субјекат. Нпр. неверна жена, коју нападач жели да освоји, а муж задржи, неретко је предузимљиви организатор,

⁴¹⁶ G. Gremas, „Aktanti, akteri, figure”, u: *Strukturalni prilaz književnosti*, prir. M. Bunjevac, Nolit, Beograd, 1973, 98–100.

⁴¹⁷ Isto, 107.

са сопственим циљем, дакле, функционише као нека врста антисубјекта (СНП II, 25; СНП VII, 28).

Управо је усмереност на објекат оно што разликује антисубјекат од противника. Антисубјекат има свој лични циљ, усмерен је ка личном објекту, а тај програм се укршта с тежњом субјекта. С друге стране, противник омета субјекат само у једном тренутку, то је случајна супротност, он није управљен ка неком објекту.⁴¹⁸ Нпр. виле које пресрећу сватове два Драгичића на повратку и убијају двојицу младожења (СНП, VI, 8) у улози су противника, будући да немају други циљ осим да омету и казне бучне сватове. Другачији пресретач је отимач девојке и дарова или просац у заседи (потери). Он је, према Гремасовом моделу, антисубјекат, има објекат према ком тежи. Балачко војвода, тако, није противник, него субјекат са негативним деиксисом, јер у случају да победи Милоша Војиновића, остварује сопствени циљ – добија Роксандину руку.

Помоћник је сличан противнику утолико што такође нема моћ над целим подухватом, нити циљани објекат. Функција му је узгредна, ограниченог дејства. У Мусином и Марковом двобоју вила интервенише тек на Марков позив. Јунаку који подлеже противнику у мегдану најчешће помаже само сугестијом на заборављено оружје, „гују из потаје” (СНП II, 67; ПЦХ, 75). Противник и помоћник функционишу, дакле, као прилошке допуне уз предикат везујући се за њега предлозима „упркос” и „захваљујући”. Они нису у директној вези са субјектом, односно, објектом, него одређују радњу, процес.⁴¹⁹

Иако би се на основу ових примера могло закључити да се актанцијална схема успешно може применити на епску структуру, много је више чинилаца који не говоре томе у прилог. Поменуто тешко разликовање противника и антисубјекта само је један од показатеља некомпатибилности оваквог модела. Ако је крите-

⁴¹⁸ М. Bal, *Naratologija. Teorija priče i pripovedanja*, 166–167.

⁴¹⁹ Isto, 163.

ријум њиховог разлучивања усмереност на одређени објекат, онда би статистика умногоме превагнула на тас антисубјекта. Противници би се готово могли пребројати на прсте, а песме би врвеле од субјеката који делају супротно од главног јунака (такође субјекта) и имају исте или различите циљеве. Овакво тврђење је у директној колизији са сужејном структуром епске песме, која почива на сукобу јунак – противник. С. Самарција се с правом запитала да ли то значи да постоје два субјекта, будући да главни јунак у експозицији и заплету најчешће трпи деловање непријатеља, а овај је, према томе, покретач радње.⁴²⁰ Другим речима, јунак је у почетку на позицији објекта (изазван је, нанесена му је штета, итд.), да би одговором, реакцијом, у потпуности преокренуо актанцијалну улогу, и своју и свог непријатеља. Сада је он субјекат, а иницијатор сукоба постаје савладани објекат.

Изменљивост улога у истом сужеју⁴²¹ пре је правило него изузетак. Као пример може послужити варијанта о мегдану Марка Краљевића и Мусе Кесеције из друге Вукове књиге. Схема тока радње изражена односом ликова је следећа:

1. Муса затвара путеве и скеле, убија царева људе (Муса = субјект; цар, цареви људи = објекат),
2. цар шаље Ћуприлић-везира да заустави одметника (цар = субјекат, пошиљалац; Ћуприлић-везир = објекат),
3. Муса побеђује Ћуприлића (Муса = субјекат; Ћуприлић = објекат, жртва),

⁴²⁰ С. Самарција, *Биографије епских јунака*, 292–295. Епска „прича” није „жеља” која се кроз радњу испољава као „потрага”. И даље: „Епски подвиг увек се приказује као реакција на изазов, а славу, част, и јунаштво не доноси изазивање (напад) већ часна одбрана и одбрана части. Самим тим, није могуће аутоматско преузимање релације С + О чак ни из оних поетичких система који подразумевају сродне компоненте (тематско-мотивске, стилско-изражајне), поступке обликовања догађаја (монолог, дијалог, нарација) и исходишта фабуларног ткива” (Исто, 295).

⁴²¹ Исто, 294.

4. Ћуприлић саветује цара да пошаље Марка (Ћуприлић = С; цар = О),
5. цар ослобађа Марка из тамнице и даје му задатак (цар = С, пошиљалац; Марко = О),
6. Марко се опоравља и огледа снагу (Марко = С),
7. Марко тражи од Новака ковача најбољу сабљу (Марко = С; Новак = О),
8. Новак даје сабљу Марку и открива да није испунио задатак у потпуности (Новак = С, дародавац, противник; Марко = О, прималац),
9. Марко кажњава Новака (Марко = С; Новак = О, жртва),
10. Марко изазива Мусу и први напада (Марко = С; Муса = О),
11. Муса надвладава Марка (Муса = С; Марко = О),
12. Марко тражи помоћ виле (Марко = С; вила = О),
13. вила сугестијом помаже Марку (вила = С, помоћник; Марко = О),
14. Марко савлађује Мусу (Марко = С; Муса = О, жртва),
15. Марко доноси цару Мусину главу (Марко = С; цар = О, прималац).

Понуђена схема сведочи не само о нестабилности актанцијалних улога у истој дискурзивној структури, него и о томе да је актанцијални модел могуће применити само на микроплану, не већем од појединачне ситуације, сцене. У свакој од њих доминирају субјекат и објекат у непосредној комуникацији, тачније, једна ситуација је ограничена једносмерном релацијом субјекта према објекту. Промена актера у улози субјекта, односно објекта, сигнал је и за измену ситуације.⁴²² Субјекат је увек актер који за-

⁴²² Драмска ситуација је често еквивалентна сцени, секвенци ограничене истим декором и истом конфигурацијом лица. То је „pre svega 'susret' – mogućnost interakcije (koja obuhvata i razgovor) – izvesnih lica” (S. Jansen, „Šta je dramska situacija? (Studija o elementarnim pojmovima opisa dramskih dela)”, u: *Moderna teorija drame*, 188). Епска ситуација је ужа, подразумева измену смера релације или типа интеракције чак и међу истим актерима.

почиње било какву врсту комуникације (разговор, позив, молба, захтев, борба, итд.), а објекат онај који је прима. Следећа табела показује укупну дистрибуцију актера по актанцијалним улогама субјекта и објекта у овој песми:

Таб. 1 – Дистрибуција актера по актанцијалним улогама у песми СНП II, 67

	Субјекат (С)	Објекат (О)
Марко	7	4
Муса	3	2
цар	2	3
Ћуприлић-везир	1	2
Новак ковач	1	2
вила	1	1

У песми о женидби Грујице Новаковића (СНП III, 6) расподела је следећа:

Таб. 2 – Дистрибуција актера по актанцијалним улогама у песми СНП III, 6

	Субјекат (С)	Објекат (О)
Старина Новак	8	5
Грчић Манојло	6	6
Груја	5	2
Дели-Радивоје	3	3
Татомир	2	2
вила	2	1
кум Бороје	1	1
стари сват Средоје	1	1
хајдучки сватови	1	5
сватови Г. Манојла	0	2
невеста	0	1

Статистика не помаже много кад је реч о одређивању актанцијалних улога на плану макроструктуре, тј. на нивоу поје-

диначне песме, као једне дискурсне манифестације. Једино се може констатовати да је субјекат на макроплану онај који је у тој улози у највећем броју ситуација, микројединица структуре. Бројни актери у улози објекта не дају праву слику о објекту на макроплану. У тој улози у једној песми нашли су се готово сви актери, чак и више пута, а понекад је, као у варијанти о Грујиној женидби, статистички најмање заступљен управо прави циљ, објекат коме теже и Грујица и његов супарник, а то је невеста.

Ситуација, као структурална јединица представљена релацијом субјекат – објекат⁴²³, намеће закључак о парном устројству, успостављању двојних веза, дијалошком принципу и одсуству полифоније⁴²⁴, као општим начелима изградње епске структуре. Наиме, комуникација се увек одвија искључиво између два актера, без обзира на то колико их је на сцени.⁴²⁵ Природа епског представљања (казивањем) само је један од разлога за то. У варијанти из друге Вукове књиге Милош се на кнежевој вечери брани сам, остали су ту, али ћуте. Не реагује ни Вук Бранковић иако га Милош оптужује. Релација се успоставља искључиво између кнеза и Милоша, господа међусобно не размењују ни поглед, нити реч. Косовка девојка среће једног по једног јунака из познате побратимске тројке, нема назнаке о било каквом договору међу побратимима. Када Иван Црнојевић опомиње снаху да повуче руке пружене према Милошу Обренбеговићу, лажни младожења, иако је присутан, остаје нем. Док Новак и Радивој

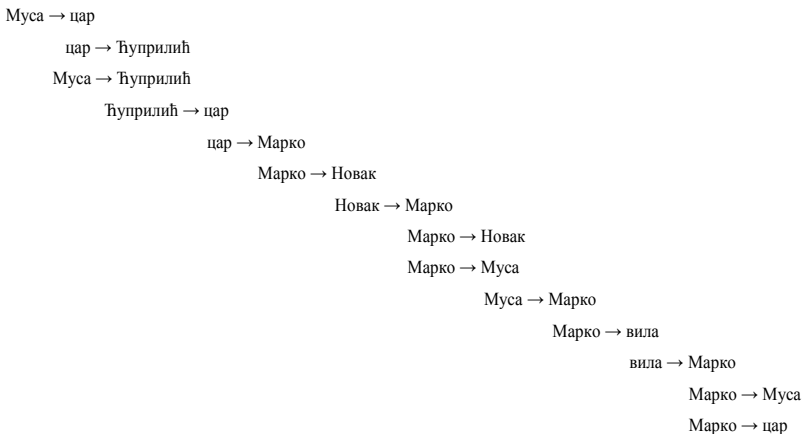
⁴²³ А. Иберсфелд сматра да не постоји аутономни субјекат текста, већ свака прича почива на оси субјекат – објекат (А. Ibersfeld, „Aktancijalni model u pozorištu”, 92).

⁴²⁴ Бахтиновски концепт типова прозних речи (М. Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, Nolit, Београд, 1967) овде је проширен на интеракцију међу ликовима, која постаје својеврсан конструктивни принцип.

⁴²⁵ Интеракција између три или више лица на истој сцени, популарна у драми, у усменим наративима није уобичајена. Ову правилност истиче А. Олрик као једну од битнијих епских законитости (А. Dundes, „Epic Laws of Folk Narrative”, *The Study of Folklore*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New Jersey, 1965, 135).

испијају вино код кнеза Богосава, причају само Новак и Богосав. За ускоком који бежи с непријатељске територије пристаје бројна потера, али се он најчешће сукобљава с противницима сукцесивно, онако како пристижу (нпр. Максим барјактар – СНП VII, 3). Чак и када су три јунака у друштву, комуницирају искључиво двојица – један поставља питање, а одговарају му остала двојица један по један, посебно, не започињући међусобно разговор (нпр. уводна расправа тројице јунака о томе ко је највећи јунак – ПЦХ, 75 или Вуксаново питање упућено Лијашу од Пипера и Селаку Васојевићу у сужањству). И кад је реч о колективном јунаку, релација је опет дијалoшка. Издваја се један глас из чете, одговара на питање (захтев) вође, а остали се повлаче ако не деле исти став, или су прећутно сагласни фон. Други пут, група наступа здружено, као јединствени лик (нпр. четири Ђурђево вoјводе послате на Тодора од Сталаћа у песми о његовој женидби – СНП II, 82 или силна арапска војска против које се бори Марко Краљевић – СНП II, 62).

Ако се подсетимо сада схеме примера о боју Марка и Мусе, сижејна линија успостављена парним релацијама субјекта и објекта изгледа овако:

Сл. 33 – Пример степенасте композиције

Степенаста ланчана структура настала је услед доминантног начела анадиплозе (чак 10 карика повезано је на овакав начин). Спорадично, у овом примеру постоји и везивање по принципу анафоре (два пута). Доминацијом анафорског принципа остварује се лепезаста композиција, као нпр. појединачним понављаним позивањем у сватове или рат, или у одломку о кнежевој вечери из класичне Вукове збирке:

кнез Лазар → Југ-Богдан
 кнез Лазар → Југовићи
 кнез Лазар → Вук Бранковић
 кнез Лазар → Милош
 кнез Лазар → Косанчић Иван
 кнез Лазар → Топлица Милан
 кнез Лазар → Југ-Богдан
 кнез Лазар → Вук Бранковић
 кнез Лазар → Југовићи
 кнез Лазар → Косанчић Иван
 кнез Лазар → Топлица Милан
 кнез Лазар → Милош
 Милош → кнез Лазар

Сл. 34 – Пример лепезасте композиције

Трећи могући тип правилног синтагматског уланчавања парова актера у субјекатско-објекатском спрегу остварен је по начелу епифоре и знатно се ређе среће јер подразумева усмереност више субјеката ка једном објекту. Овај композициони принцип (модел река сутока) никада није доминантан у сижејној структури. Среће се обично у уводном делу (нпр. више просаца проси исту невесту, или истовремени позиви Марку за свадбу, крштење и рат, итд.) Једна варијанти о заручнику који одлази на војну, у Богишићевој збирци (Б, 20) почиње тако што сестра будимског краља препричава брату необичан сусрет с тројицом јунака:

сестра краља будимскога → краљ:
 Угрин Јанко → сестра краља будимскога
 Михајло Свилојевић → сестра краља будимскога
 Секуло Драгичић → сестра краља будимскога ...

Сл. 35 – Пример композиције по моделу река сутока

Степенасти, лепезасти модел и модел река сутока илуструју варијације низања субјекатско-објекатске спреге. Степенаста композиција настаје повезивањем различитих актера у улози субјеката и објеката. Индикативно је да се у свакој следећој епској ситуацији мења пар субјекат – објекат, било тако што исти актери замене места, улоге (промени се смер интеракције, вектор) или тако што други објекат постаје субјекат, а за њега се веже нови објекат. Истовремена измена актера у улози субјекта и објекта није својствена српској епској песми. Потпуно измењен пар, а то значи и контакт различитих парова у суседним епским ситуацијама, деловао би као рез, прекид, нагло премештање сцене и паралелно вођење две радње.⁴²⁶ Линеарна композиција и једнокружна, целовита радња остварују се управо ланчаним повезивањем ликова на микроплану епске ситуације. Постепени прелаз, формирање ланца, низа и додир између суседних парова настаје тако што се субјекатско-објекатски пар сваке наредне ситуације формира од макар једног истог члана пара из претходне епске ситуације. Линија се не прекида, нема скокова.

Други тип – лепезаста композиција остварује се интеракцијама истог субјекта и различитих објеката, а трећи – модел река сутока – релацијама између различитих субјеката и истог објекта. Ове три идеалне, правилне схеме у пракси су веома ретке

⁴²⁶ Шмаус истиче да је доминантна црта крајишке епике систематски грађена двостраност, изражена кроз технику интермитентне промене сцене, према којој се две паралелне радње „наизменично прекидају и поново преузимају”. С друге стране, хришћански певач тежи да промену сцене сведе на најмању могућу меру (А. Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*, 128).

у чистом облику. Већина песама настаје комбинацијом поменути три композициона принципа.

Иако није могуће потпуно пресликавање актанцијалних модела на раван епике, преношење синтаксичке спреге субјекат – објекат на план микроструктуре и уочавање изменљивости чинилаца ове релације у свакој наредној сижејној ситуацији показало се као веома драгоцено за откривање дијалогског начина структурисања „епског дискурса”. Потврдило се још једном да се систем епских ликова никако не може посматрати одвојено од сижејног склопа, са којим је у непрестаном прожимању.

ПРОСТОРНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЛИКОВА

Свет поетске творевине функционише као имагинарни микрокосмос у којем важе аутохтона правила. Фиктиван свет епске песме, саображен херојској визури, конституише се као један међу мноштвом модела патријархалне културе. Просторни сегмент таквог света, сцена епског збивања, ма колико била блиска реалном географском простору, увек се јасно оцртава као посебан координатни систем, омеђен пре свега границама једне песме. Помињани закључци Лихачова о „острвском положају биљина”, и Бахтина о „епској дистанци”⁴²⁷, изведени на основу сагледавања времена радње, засигурно се могу проширити и на простор епске песме⁴²⁸, будући да су његове кључне одлике ограниченост и дислоцираност од објективног ареала. Оваква „измештеност” последица је директне зависности просторне

⁴²⁷ Д. С. Лихачов, *Поетика старе руске књижевности*, 275; Ваhtin, 449. В. напомене на почетку поглавља *Геометрија сижеа*.

⁴²⁸ С. Ю. Неклюдов, „Статические и динамические начала в пространственно-временной организации повествовательного фольклора”, *Типологические исследования по фольклору: Сборник статей памяти Владимира Яковлевича Проппа (1895–1970)*, под ред. на С. Ю. Неклюдов, Е. М. Мелетинский, Наука, Москва, 1975, 183.

сфере епске песме од ликова који у њој битишу. Некљудов је утврдио да се простор биљине материјализује тек кроз јунаке, да њихово кретање омеђује границе света, односно, да се простор оцртава „трајекторијама премештања главних јунака”.⁴²⁹ Управо је покретљивост, способност промене позиције епских ликова, средство његове динамизације. Проп сматра да је кретање суштина и једини начин оваплоћења простора, јер он сам по себи, дакле, као статичан, заправо, и не постоји. Поетику фолклора дефинише као „поетику покретања тела”.⁴³⁰ Сличне релације пута и простора уочава и Топоров – пут је „интензивна сума”, „квинтесенција”, „линеарни једнодимензионални лик” простора и његов „динамички потенцијал”.⁴³¹ Као изразито антропоцентричан, поетски простор сагледава и Т. Цивјан, наглашавајући хронотопичност пута јер је за савладавање растојања између две тачке потребно исвесно време.⁴³²

Пут, дакле, егзистира као доминантна слика тзв. „текстова кретања”⁴³³ којима, без сумње, припадају и епске песме.⁴³⁴ У сегментованом, бинарно опозитном епском простору⁴³⁵, пут и кретање су веза између оделитих светова, свог и туђег, унутрашњег и спољашњег, блиског и далеког, оностраног и ононостраног, која се успоставља нарушавањем границе⁴³⁶. Типичан сиже развија се

⁴²⁹ Исто, 175; С. Ю. Неклюдов, „Время и пространство в былинах”, 30.

⁴³⁰ В. Я. Пропп, *Поэтика фольклора*, Лабиринт, Москва, 1998, 152–153.

⁴³¹ В. Н. Топоров, „Пространство и текст”, *Текст: семантика и структура*, под ред. на Т. В. Цивьян, Наука, Москва, 1983, 271.

⁴³² Т. В. Цивьян, *Лингвистические основы балканской модели мира*, Наука, Москва, 1990, 72; Т. В. Цивьян, *Движение и путь в балканской модели мира. Исследования по структуре текста*, Индрик, Москва, 1999, 15.

⁴³³ Исто, 22.

⁴³⁴ Мит о трагању, путовању по свету, основна је јуначка митологема (Е. М. Meletinski, *Poetika mita*, 233) и парадигма књижевности (N. Fraj, *Mit i struktura*, Svjetlost, Sarajevo, 1991, 30).

⁴³⁵ В. В., Иванов, В. Н. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, Наука, Москва, 1965.

⁴³⁶ Граница конкретизује просторне супротности, које би без ње биле аморфне. Карактеришу је конфликтност, лиминалност, нестабилност и транс-

као прелажење преко границе⁴³⁷ и просторно премештање јунака у свету епске песме⁴³⁸. Степен покретљивости ликова једне песме варира у односу на делокруг. Некљудов је показао да је главни јунак биљина најактивнији, док је његов противник више везан за сопствени простор.⁴³⁹ Кретање осталих ликова максимално се протеже на измену једног или два локуса, што их аутоматски сврстава међу споредне, другостепене.⁴⁴⁰

Јунак јужнословенских епских песама такође је најпокретљивији лик у сижеу, али су динамична својства непријатеља изразита када он започиње сукоб прелазећи на јунакову територију, затим док је јунак привремено пасиван (боравак у тамници) или у појединим песмама чији је централни мотив смрт јунака. Ликови у осталим делокрузима (налогодавац, гласник, жртва, тражено лице и сл.) варирају интензитет кретања. Могу бити потпуно статични (нпр. владар у свом двору, игуман у манастиру, женик који очекује повратак сватова). Минимална покретљивост се оцртава као дуж која спаја две тачке простора – нпр. једнолинијска путања гласника који доноси поруку надређеном лицу. Понекад кретање споредних ликова не заостаје по интензитету за премештањем протагониста, али се ова динамика не осећа будући да им се целокупна активност своди само на померање у простору, а и оно је најчешће несамостално, невољно или

гресивност (Л. Виноградова, „Граница как особая пространственная категория”, *Култура и пространство: славянский мир*, под ред. на И. И. Свирида, Инслав РАН, Москва, 20–21).

⁴³⁷ Ю. М. Лотман, *Статьи по семиотике культуры и искусства*, Академический проект, Москва, 2002, 128.

⁴³⁸ С. Ю. Неклюдов, „Время и пространство в былине”, 41–42.

⁴³⁹ Чак и када непријатељски владар или војсковођа дође пред јунакову утврђење, он подиже логор, шатор и успоставља нове границе свог простора (Исто, 35). Интеракција човека и места у овом примеру подсећа на Башларову шкољку – човека у оклопу, кућу која се креће (G. Bašlar, *Poetika prostora*, В. Kukić, Beograd, Gradac, Ђакак, 2005, 110–134). Човек и оклоп, туђински владар и његов шатор, премештају се заједно.

⁴⁴⁰ С. Ю. Неклюдов, „Время и пространство в былине”, 30, 35, 42.

подстакнуто – нпр. противникова пратња, девојка коју одводи непријатељ, а враћа јунак, неактивни младожења у сватовској поворци, итд. Чак и потпуно инертни ликови епске песме поседују динамички потенцијал и изванредан импулсни набој, јер провоцирају премештање јунака и противника. Носиоци епске акције ка њима гравитирају, а они се понашају као референтне тачке просторног система⁴⁴¹ и својеврсни магнети позитивног или негативног намагнетисања – програмирају кретање протагониста од себе или ка себи. Нпр. лепота девојка привлачи бројне просце, владар шаље заточника на војну или мегдан, сужањ усмерава спасиоца ка месту где је заточен.

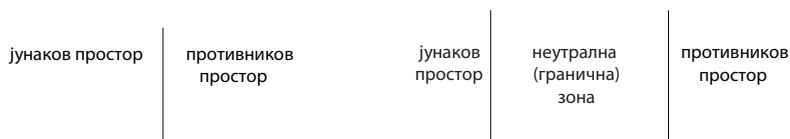
Локус таквих непокретних актера одређује кретање јунака или противника као центрифугално или центрипетално, у зависности од тога да ли се налази унутар или изван јунаковог простора. Центар се, сходно углу посматрања певача и колектива, везује за референтни систем јунака, тј. за његов дом, посед, пребивалиште, док се непријатељ измешта на периферију.⁴⁴² Граница између два опозитна света не мора бити маркирана, али у сижеима где то јесте, максимално се шири и прераста у посебан простор, неутралан у односу на јунаков и противников,⁴⁴³ али не и када је реч о оностраном, хтонском. Укрштањем хоризонталне равни херојског света са вертикалном равни у којој се додирују људски и божански/демонски свет, „ничија земља” постаје јако

⁴⁴¹ „Другост” у туђем свету постаје суштинска референтна тачка јунаковог идентитета, извориште мудрости, снаге и богатства (Tarkka. L., „Transformations of Epic Time and Space: Creating the World’s Creation in Kalevala-metric Poetry”, *Oral Tradition*, 11/1, 1996, 74).

⁴⁴² Сва традиционална друштва свој простор посматрају као центар света, axis mundi, космос, у односу на туђ свет – хаос (М. Елијаде, *Свето и профано*, 81–83, 87).

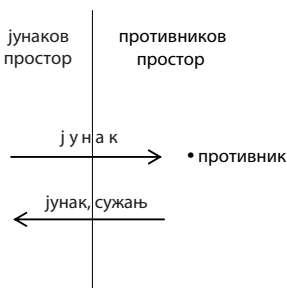
⁴⁴³ Неутрални локус биљина је поље (С. Ју. Неклюдов, „Время и пространство в бытине”, 34), док је у јужнословенском корпусу доминантна гора/планина (М. Детелић, *Митски простор и епика*, 118). Простор између „свог” и „туђег”, Е. Лич посматра као двосмислену, граничну зону, подложну табуима (Е. Лић, *Култура и комуникација*, Библиотека XX век, Београд, 2002, 55).

место, двоструко прегнантно. Мапа епског простора обухвата, дакле, две или три зоне:

Сл. 36. Две зоне епског простора Сл. 37. Три зоне епског простора

Пошто се статичне личности везују за место, могу се представити као тачке у некој од ових зона, тј. координате, скалари, док се покретљиве личности и њихове путање описују колинеарним (паралелним) векторима померања⁴⁴⁴, нпр.

Сл. 38. Динамични и статични ликови у простору

И простор и премештање овде су максимално упрошћени. Путања је једнодимензионална, обележена само смером, почетном и крајњом тачком⁴⁴⁵ и односи се на премештање из једне у другу зону. Кретање у сопственом, ограниченом, простору није

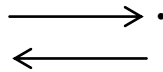
⁴⁴⁴ Вектором померања (помераја) одређује се померање од почетне до крајње тачке неке путање (L. Rusov, *Mehanika II. Kinematika*, Научна књига, Београд, 1990, 13).

⁴⁴⁵ Интензитет вектора, који би графички одговарао дужини вектора, овде није релевантан параметар, те није узет у обзир.

маркирано. Оно се поистовећује с мировањем или описивањем круга.⁴⁴⁶

Трајекторије зонског премештања ликова појединачних епских сижеа показују тенденцију изоморфности у сваком сижејном моделу, а понекад се истоветне линије кретања налазе у разнородним, удаљеним сижеима. С друге стране, фиксне тачке у које се смештају статични ликови ретко су стабилни елементи на равнима вишим од сижејног модела. Другим речима, на мапама зонског кретања, вектори померања су постојанији, синтетичнији и уопштенији елементи описа за више сижејних модела, док су варијабилне, нестабилне фиксне тачке статичних ликова фактори ентропије епског просторног система.

Наведени пример двају колинеарних вектора супротног смера илуструје све сижее у којима се јунак сусреће с владаром или одлази на непријатељску територију и одатле се враћа сам, односно, с пленом, сужњем, девојком (песме о рапорту владару, служењу за награду, замена на мегдану, бројни подтипови ослобађања, домамљивање и издаја хајдука и сл.). Јунакова путања је повратна, кружна, а противник или владар не напуштају свој простор (зато су обележени тачком). Оваква циклична схема је најчешћа просторна мапа епских песама.

Сл. 39. Најчешћа просторна мапа

Једнократно померање, описано једним вектором, подразумева да један од протагониста трајно остаје у туђем простору. Напад противника или непријатељске војске који се завршава победом јунака и смрћу нападача, и обрнуто симетрично, неуспела акција јунака и погибија у туђини, представљају се најједноставнијом просторном схемом. Тачка којом се у првом случају

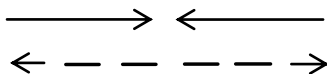
⁴⁴⁶ Т. В. Цивњан, *Лингвистические основы балканской модели мира*, 74.

обележава позиција угроженог јунака, а у другом противника, не значи да они нису активни, напротив, савлађују нападача, али су везани за своје боравиште.

Сл. 40. Најједноставнија просторна мапа

Једна од учесталијих мапа премештања одсликава кретање јунака и противника од своје територије ка неутралном простору (гора, поље, друм), у песмама о такмичењу, договореном мегдану, сусрету и сукобу појединаца, чета и војски. Повратак победника или продужавање пута, сажети у завршној формули, неретко изостају (испрекидана линија означава факултативност ове путање у појединим песмама).

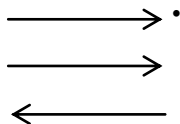

Сл. 41. Протагонисти на неутралном терену

Три наведене схеме су најједноставније и најфреквентније мапе путања и позиционирања ликова, што је сагласно с преовлађујућом једнокружном, праволинијском, концентрисаном радњом и ретким променама сцене у хришћанским јужнословенским епским песмама⁴⁴⁷.

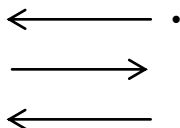
Нешто сложеније схеме настају повећавањем броја покретних ликова. Бројни сижеи о ослобађању или освети нечије смрти почињу тако што члан јунакове породице (жртва) доспева на непријатељску територију и тамо бива заточен или убијен. У потрагу/освету креће јунак, а по обављеном задатку враћа се у свој дом. Противник је и овде статичан, али не и неактиван лик.

⁴⁴⁷ A. Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*, 115–116.

Сл. 42. Једна од формулативних мапа епског простора

Поједине песме о мегдану против хвалисавца започињу доласком гласника који јунаку преноси противников изазов. Јунак се потом упућује непријатељу, побеђује га и враћа се кући.

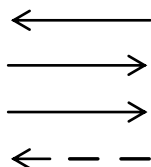

Сл. 43. Једна од формулативних мапа епског простора

Истим векторима описују се и сижеи о девојци / младој жени која сама убија свог отмичара у његовом дому, као и варијанте о Находу Симеуну, али су скалари другачији. У првом примеру изостају, тј. нема других протагониста осим девојке/љубе и противника, док су у песмама с мотивом инцеста мајке и сина у незнању ликови калуђера и мајке представљени двома тачкама у одељеним зонама.

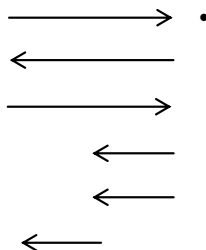
Још једна формулативна тројна схема састављена од паралелних вектора, од којих су првом супротстављена два потоња, пресликава путање противника и јунакове љубе у варијантама о провери љубине верности. Јунаков побратим под његовом маском доспева у јунаков двор, куша му љубу, тријумфално се враћа, а љуба хита за њим показујући и њему и супругу доказ верности. Поједине песме о освети смрти у којима противник убија јунаковог рођака, враћа се на своју територију, а потом јунак одлази њему и свети се, имају идентичне линије кретања. Завршним

формулама повратка може се допунити основна схема још једним вектором померања ка почетној тачки кретања.

Сл. 44. Једна од формулативних мапа епског простора

Најсложеније просторне мапе илуструју кретање у песмама о женидби с препрекама, најпре због великог броја динамичних ликова, затим због проласка кроз све три зоне, а потом и због специфичних поновљивих премештања од жениковог до невестиног дома и назад, која одговарају фазама свадбеног ритуала – просидба, враћање у дом и окупљање сватова, одлазак по невесту, повратак сватова. Нпр. општа схема трајекторија у песмама о женидби с препрекама на повратку сватова одвија се кроз три зоне. Најпре женик или његов представник испроси девојку и врати се у свој дом. Потом по њу крећу он или заточник са сватовима, на повратку, у простору између своје и туђе територије, сустиже их противник, најчешће послат из тазбине, а завршница је повратак сватова у младожењин дом. Једина статична тачка су девојачки скрбници у тазбини.

Сл. 45. Мапа епског простора у песмама о женидби с препреком на повратку сватова

Разуђене мапе такође карактеришу и бројне сложене сижее настале спајањем два или више једноставних. У њима се увећава број ликова и места радње, јунак предузима више подвига, радња тече етапно, што се одражава и на сложеност кретања. Трајекторије се групишу у циклусе које повезује протагониста. Нпр. јунак на позив владара одлази на војну, за то време противник одводи његову љубу. По окончању рата, јунак предузима нов поход којим враћа жену или се свети неверници.

У једној епској песми ретко се надовезују више од три оделита подвига, односно више од три циклична кретања, због императива концентрације радње. Оваква сложена мапа сагласна је схеми кретања какву су В. Червањева и Ј. Артјоменко уочиле у биљинама. Она комбинује модел пута (полазак, путовање и стицање на циљ) и модел акционе ситуације (физичка акција и њен резултат, на месту на које је протагониста доспео).⁴⁴⁸ Секвенцама које бележе померања у простору и акције на местима привременог заустављања постиже се кадрирано приказивање пута и остварује типичан феномен епике – стално враћање истој ситуацији,⁴⁴⁹ односно, „првом подвигу”⁴⁵⁰, или месту поласка⁴⁵¹. Т. Цивјан и Н. Злидњева су приметиле да овакво премештање није линеарно, већ се одвија као кретање унапред, са застајкивањем и враћањем, па поновно настављање – путања лавиринта,

⁴⁴⁸ В. А. Черванева, Е. Б. Артеменко, *Пространство и время в фольклорно-языковой картине мира (на материале эпических жанров)*, Воронежский госпедуниверситет, Воронеж, 2004, 150–158.

⁴⁴⁹ Исто, 164.

⁴⁵⁰ Тенденцију враћања јунака биљине на место поласка и започињање нове епске акције Некљудов посматра као стално понављање првог подвига. Отуда свако напуштање своје територије изгледа као први одлазак, а свака епизода премештања задобија статус модела (С. Ю. Неклюдов, „Статические и динамические начала в пространственно-временной организации повествовательного фольклора”, 187–188).

⁴⁵¹ Н. Радуловић такође истиче претежност прстенасте, кружне структуре епске песме, очитовану кроз повратак јунака на место поласка (Н. Радуловић, „Образца приче у ’Бановић Страхињи’”, 436).

меандра, орнамента, својствена балканском моделу света, тзв. балкански круг.⁴⁵²

Недовршеност оваквог круга и отвореност за ново кретање, нов подвиг јунака у епској песми, јасно су видљиви у сложеним сижеима, док се у једноставним сижеима, са једнокружном радњом, назире кроз нестабилне завршнице варијаната. Наиме, након успешне акције, неки јунаци се враћају кући, други формално остају на месту подвига, често у сфери туђина (овде изостају финалне формуле кретања), а трећи продужавају пут у непознатом правцу. Повратак на почетну тачку затвара круг до неког новог подвига истог јунака у новој епској песми. Останак на непријатељској територији се не може посматрати другачије него као тренутно заустављање. Трећа могућност у завршници – продужење пута, експлицитно потврђује концепт балканског круга. Такође, летимичан поглед на графички облик мапа открива наизменично пресецање зона. Удружене, трајекторије једног модела исцртале би кривудава, цик-цак линију која се, будући да се најчешће завршава у зони из које је кретање започело, може описати као кривудава, разуђена кружница. Оваква слика потврђује још једном да се и просторном схемом јужнословенске епске песме уклапају у општији, заједнички модел балканске усмене културе.

⁴⁵² Т. В. Цивьян, *Лингвистические основы балканской модели мира*, 73. Н. Злидњева проналази сличности између ритуалног, иницијацијског путовања, пуног тешкоћа и застајкивања, враћања, са балканском архитектуром, орнаментиком, сликама на керамици, рељефом на стећцима, шарама веза и ритмом кола. Круг, петља, меандар, лавиринт заједничка су слика и симбол балканске народне традиције (Н. В. Злидњева, *Художественная традиция в пространстве балканской культуры*, Институт славяноведения и балканистики АН СССР, Москва, 1991, 19–31).

ИНТЕРАКЦИЈА ЈУНАКА И СИЖЕА

Питање узајамног обликовања јунака и сижеа неодвојиво је од разматрања настанка и генезе епских, и уопште, усмених творевина. Различити теоријски приступи изворе су налазили у заједничким митолошким представама, праваријанти, једној архетипској књижевности или у више независних идентичних самониклих језгара.⁴⁵³ Генеза епа сагледавана је као пут од митолошког и ритуално-митолошког архетипа до певања о важном историјском догађају (митолошка и неомитолошка школа), али и обрнуто, као линија која почиње од стиховане хронике историјског догађаја, па постепеним заборављањем чињеница и имена сеже до мита (историјска школа).⁴⁵⁴

Проучавања настанка и развоја српске епске поезије уклапају се у исте теоријске струје. Највише истраживача је почетке епике везивало за пресудне историјске догађаје, који су врло брзо били испраћени песмом. Вук је Косовску битку сматрао разделницом двеју епоха нашег певања. Верује да су постојале „јуначке пјесме од старине”, али је потом „она премјена тако силно ударила у народ, да су готово све заборавили, што је било донде, па само оданде почели наново приповиједати и пјевати”.⁴⁵⁵ Д. Костић сматра да се о јунацима најпре певало за њихова живота, потом су се историјске чињенице заборављале, а јунаци

⁴⁵³ О митолошкој, историјско-географској, миграционој и антрополошкој теорији више у: R. Pešić, N. Milošević-Dorđević, *Narodna književnost*, IRO „Vuk Karadžić”, Beograd, 1984, 162, 103, 157–158, 17–18, и у: Н. Милошевић-Ђорђевић, „Теорије о настанку народних приповедака у нашој науци деветнаестог века”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, IX, МСЦ, Филолошки факултет, Београд, 1980, 495–500.

⁴⁵⁴ Е. М. Мелетинский, *Происхождение героического эпоса. Ранние формы и архаические памятники*, 6–12.

⁴⁵⁵ В. С. Караџић, „Предговор” *Народним српским пјесмама*, књ. I, у Липисци 1824. у: *Српске народне пјесме*, књ. I, 1841, Сабрана дела Вука Караџића, књ. IV, прир. В. Недић, 1975, Просвета, Београд, 1975, 569.

замењивали новим.⁴⁵⁶ Сличну еволуциону путању уопштавања, од хроничарске ка мотивској песми, описују и С. Матић⁴⁵⁷ и В. Латковић. Последњи ступањ је циклизација, тј. груписање песама око једног јунака или једног догађаја.⁴⁵⁸ Латковић помиње и мањи број песама које настају много векова након неког догађаја. И оне, и песме које збивање непосредно прате, користе исте наслеђене технике, општа места, делове сижеа, мотиве из наше или туђе усмене традиције.⁴⁵⁹ Сведочење Лукијана Мушицког о Вишњиће-вом „прикупљању грађе” за спевавање песама о Првом српском устанку, одмах након завршених битака,⁴⁶⁰ прилог је тезама о настанку песама на извору збивања, али је посебна Вишњићева поетика, која је и поред видних индивидуалних, готово уметничких, специфичности сачувала традиционалне сижејне матрице, препознатљиве епске елементе у изградњи ликова и техничке особености вођења радње,⁴⁶¹ потврдила да песма не мора бити, ни у првој својој фази, само хроника догађаја, већ да се од почетка може градити као спој историјских чињеница, наслеђених типских образаца и песничке фантазије. Ј. Деретић усваја теорију о значајном догађају као покретачу поетске творевине, али сматра да се фабулативни слој, елементи фикције, обавезно прикључују фактима. Понегде је песма с временом постајала мотивска, наративни слој је постепено додаван по принципу „семантичке близине”, а понегде су реалије и фиктивни елементи од почетка чврсто срасли, па је песма настала одмах као мотивска, а догађај је одабран јер личи на опевана збивања.⁴⁶²

⁴⁵⁶ Д. Костић, „Старост народног епског песништва нашег”, сепарат прештампан из *Јужнословенског филолога*, књ. XII, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1933, 49–50.

⁴⁵⁷ С. Матић, *Нови огледи о нашем народном епу*, 135.

⁴⁵⁸ В. Латковић, „О јуначкој епизи на српскохрватском језику” у: *Чланци из књижевности*, Народна књига, Цетиње, 1953, 21–27.

⁴⁵⁹ Исто, 22–23.

⁴⁶⁰ В. Недић, *Вукови певачи*, 28.

⁴⁶¹ Б. Сувајцић, *Певач и традиција*, 151.

⁴⁶² Ј. Деретић, *Загонетка Марка Краљевића*, 50–55.

Б. Н. Путилов заступа сасвим опречну тезу. Супротно постулатима историјске школе, према којима еп еволуира ка фантастици и архаици, губећи емпиријску конкретност, Путилов тврди да се јуначки еп развија од архаичних ка конкретно-историјским формама. Карактерише га типолошки континуитет – нови еп увек носи трагове оног који му претходи.⁴⁶³ Јунак не настаје по узору на историјски прототип, он је саздан у оквирима епске уметничке замисли, и у складу са њима, само позајмљује поједине црте одговарајуће историјске личности или присваја исто име. Тако се приближава стварности, историзује се.⁴⁶⁴ Слично, А. Лома изворе косовских песама и епских ликова славног косовског подвижника и српског кнеза налази у прастарим епским моделима, Пра-Милошу и Пра-Лазару, не у Косовском боју⁴⁶⁵; исто тако лик Марка је изграђен по „праиндоевропском епском обрасцу у који се прелио историјски владар Марко Мрњавчевић као његова коначна историјска ’попуна’”⁴⁶⁶. Компаративним проучавањем генезе епских творевина разних народа доказује да песме не настају као одјек историјских догађаја који се потом поетски надограђују, већ да се историјска збивања, улазећи у песму, саображавају старијим архаичним митолошким матрицама⁴⁶⁷. М. Браун сматра да нове поетске творевине настају тако што се у једном утврђену схему („основну песму”) уносе лична имена. Певачу је на располагању

⁴⁶³ В. Н. Путилов, „Savremeni problemi istorijske poetike folkloru u svetlu istorijsko-tipološke teorije”, 267.

⁴⁶⁴ Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, 114–117.

⁴⁶⁵ А. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, 133, 252.

⁴⁶⁶ А. Лома, „Свјатогор и Марко Светогорац”, у зборнику: *Српско усмено стваралаштво*, 70.

⁴⁶⁷ Зачетник митолошке школе у нас – И. Руварац, а касније и њен најзначајнији представник – В. Чајкановић, такође су истицали да мит претходи епу и да епска песма почива на реликтима митолошких представа (И. Руварац, „Две студентске расправе”, прештампано из *Седмице*, листа за науку и забаву за г. 1856. и 1857, Нови Сад, 1884, 24–26; В. Чајкановић, „О постанку и развоју српске народне епске поезије”, 92–95).

неколико техника замене јунака. Он може постојећу фабулу само да придружи новим именима, да поједине јунаке извуче у предњи или потисне у задњи план, затим да протагонистима промени позиције изменом тачке гледишта, или да ублажи и коригује поступке јунака.⁴⁶⁸

Без обзира на дихотомне резултате кад је реч о почецима усменог стваралаштва, или о смеру развоја, од мита ка историји, односно, од историје ка миту, фикцији,⁴⁶⁹ питања потоњег обликовања, преношења и мењања „приче”, смене јунака и међусобних додира јунака и сижеа, нису била спорна. Сижеи су се модификовали, пунили одговарајућим националним, историјским садржајем, јунаци су један другом уступали место у истом типу сижеа. Уопштавањем чињеничне грађе настају и конзервирају се типови јунака и сижеа. Ако је развојни пут супротног смера, од митолошких образаца ка конкретним догађајима, онда то значи да типски модели јунака или сижеа према себи траже, а потом и асимилују, одговарајућа збивања и историјске учеснике у њима. Циклизацијом песама око једне личности, јунак привлачи одређене сижее, док се груписањем песама око једног догађаја, у сижее укључују нови јунаци. Сталне промене, еволуција модела јунака и сижеа, независно од смера, варијантност као епска законитост, динамизују однос јунака и сижеа. У тим менама, њихов сусрет постаје сталан процес, непрестано пулсирање и прожимање.

Флуидни и кристализовани сижејни модели

Међу различитим типовима интеракције јунака и сижејног модела, једна од најважнијих тиче се међусобне прилагодљи-

⁴⁶⁸ М. Браун, *Српскохрватска јуначка песма*, 113–125.

⁴⁶⁹ Детаљнији преглед проучавања старости и порекла српске усмене поезије даје Б. Сувајцић – *Орао се вијаше. Предвуковски записи српске усмене поезије*, Филозофски факултет у Нишу, Филолошки факултет Београд, 2014, 23–45.

ности и саображавања. Степен компатибилности модела према јунацима који их изграђују одраз је броја различитих јунака или типова јунака који у дате сижеејне моделе улазе. Флуидни модели отворени су за велики број епских имена или различите типове јунака, док се на супротном полу налазе кристализовани модели, очврсле структуре, који захтевају тачно одређене типове протагониста или чак прецизна епска имена. Сви остали сижеејни модели распоређују се између ових крајњих тачака.

Флуидни сижееи су заправо најуопштенији и најраширенији модели, мада велики број варијаната не подразумева сваки пут и различите јунаке на истој сижеејној позицији. Један од модела који варира више јунака је нпр. замена на мегдану. Подвижници су разни типови заточника – слаби јунаци (деца), намерници, лоше и силне мегданције, јунаци старијих времена, али и устанички прваци. Иста парадигматска линија спаја Марка Краљевића, Вука Деспотовића, младе јунаке – Ива Сенковића и нејаког Матију, Лазара Мутапа, итд. Отвореност овог модела огледа се и у измењивању угрожених владара, кућних старешина, девојака и мртвог јунака на позицији налогодавца. Номенклатура противника је нешто стабилнија, али доминантног Арапина понегде замењују реални јунаци, попут Бојичића Алила и Мехмед-аге Мекића.

Изразиту флуидност показују и сижееи о освети нечије смрти. Јунак који кажњава породичног крвника није везан за једно епско време (Марко, деспот Стефан, Грујо Витковић и Раде Риђанин, Лала Дрекаловић, итд.). Исто тако, робље спасава Марко, засужњени хајдук Мали Радо(ј)ица / Раде Ограшић, као и устанички кнез Иван Кнежевић. Прилагодљивост карактерише и моделе о ослобађању из тамнице, затим о јунаку који се ослобађа сам, као и песме о мегдану против гласовитог јунака и хвалисавца.

Компатибилност модела може бити мања или већа, али максимална флуидност заправо и није могућа. То би значило примање свих могућих типова јунака или свих епских имена у одређени модел. С друге стране, потпуна кристализованост мо-

дела је ретка, али је поткрепљена већ околностима малог броја варијаната у појединим моделима или чак инваријантношћу појединих песама корпуса одабраног за овај рад. Нпр. Марко је једини јунак који се такмичи у стреличарству, а Иво Сењанин једини препливава реку. Само Секула има способност метаморфозе. Вилу побеђује само Марко, а он је и једини јунак чије осцилације карактера допуштају привремену замену ратничке земљорадничком функцијом. Формално, ови модели су потпуно кристализовани. Исто тако, песме о Косовском боју не варирају протагонисте. Лазарево име срасло је за делокруг владара мученика, Милошево за јунака који убија турског цара, док је Вук „закључан” на позицији виновника косовске трагедије. Чврста структура кристализованог модела огледа се овде у конзервирању имена. Алтернирање номенклатуре у сваком од поменутих делокруга није могуће, свака промена имена била би отклон од „историје” коју је епска песма запамтила и фиксирала.

Највећи број модела налази се на средокраћу између потпуне кристализације и велике флуидности. Делимично флуидни (или делимично кристализовани) сижеи укључују одређени тип јунака и ограничени скуп имена. Понегде се може уочити и извесна правилност у том избору.

Нпр. модели о девојци која спасава јунака из тамнице ангажују младог, нежењеног јунака, док је заточеник ког ослобађа делија девојка (љуба или сестра) најчешће мање познат епски јунак или јунак средњих (новијих) времена, чије име допушта преношење епске славе на јуначну жену: Божо Рајковић/Рашковић, хајдук Вукосав, Тодор/Иван Задранин, Ускок Раде, Војин војвода. Изузетно, низу се прикључује и Марко Краљевић, чије се име често везује за сижее о верности/неверности жене, па је по аналогiji унето и у модел који наглашава вредност добре љубе и посредно истиче њену верност. Истом типу сижеа – ослобађању припадају и модели о спасавању откупом. Њихова делимична кристализација потврђује се суженим скуповима из којих се бирају ослободиоци и засуђњени јунаци. Спаситељ користи неепско

средство, па самим тим не припада јунацима (мајка, владар, брат), а и сам јунак нема развијену епску биографију.

Тип женидбеног сижеа кореспондира с типом младожење. Јунаци старијих времена доминирају у женидби с препрекама; отмица, углавном без помоћи заточника, карактеристичнија је за хајдуке и ускочке прваке; владари или плашљиви јунаци приморани су на невољну просидбу; неуспела женидба везује се највише за представнике непријатеља, док је женидба без препрека типична за владаре.

У сфери породичних односа, сижеи о убиству сестрића захтевају амбивалентне представнике старије генерације, тј. јунаке којима негативни предзнак није неуобичајен (Вукашин, Марко, Јанко, Иван Сењанин). Позитивна карактеризација срасла с именом Мијата Томића оставила га је по страни од парадигматског скупа ујака, из ког поменути модел црпе своје протагонисте. Баладе о братоубиству обично се завршавају и самоубиством виновника несреће. Зато је у тој улози веома ретко епски јунак, јер се оваква смрт не уклапа у херојску биографију. Утолико је необичније укључивање Грујице Новаковића у лирско-епски модел који је надјачао његов јуначки хабитус.

Раздвајање подтипова песама о јунаковом социјалном статусу на оне у којима се тематизује однос са владаром, четовање или ратовање селекује избор јунака и групише делимично флуидне (делимично кристализоване) сижее. Оклеветани јунак и владар улазе у песме као готова спрега. Зато скуп није велики. Издвајају се традицијом потврђени парови: Милош – Лазар, Марко – турски цар и Змај Огњени Вук – будимски краљ. Марко и Вук алтернирају и у моделу о освајању града мегданом. Заменљивост њихових имена и функција потиче од сличне историјске улоге вазала.⁴⁷⁰ Мучење јунака, као и и преоблачење у женске или робовске хаљине, карактеристични су једино за хајдуке. Модел о одметању још

⁴⁷⁰ Б. Сувајџић, „О мартолозима и епској слави”, *Митолошки зборник*, 22, Центар за митолошке студије Србије, Рача, 2009, 317.

је кристализованији. Само тројица харамбаша – Старина Новак, Бајо Пивљанин и Михат Томић, могу да носе овај тип сижеа, јер он захтева дуг хајдучки стаж у највишем статусу и развијену епску биографију. Издаја ради награде шири се још и на ускоке и црногорске јунаке, док јунаци старијих времена страдају највише због неверне љубе. Подвижници на туђем терену су хајдуци, ускоци, црногорски прваци и веома често Секула. Доминантне црте његовог лика – младост, индивидуализам и неофитски статус погодовале су овом моделу.

Флуидни и кристализовани јунаци

Компатибилност јунака и сижеа може бити сагледана и из угла јунака. Степен прилагодљивости јунака различитим сижејним моделима такође се мери скалом која се протеже од флуидности до кристализованости.

Флуидни јунаци заступљени су у великом броју сижеа. Понеки чак лако приањају за различите делокруге. Крајња вредност, тј. максимална компатибилност са свим групама сижеа, као и у случају сижејних модела, практично је немогућа. Не постоји јунак који улази у све моделе.⁴⁷¹ Ситуација се не мења ни када се перспектива прошири на све епске ликове. Када нису срасла с једном особином, стајаћа имена дозвољавају већу покретљивост кроз различите моделе, али ни ту нема апсолутне сагласности са свим моделима. Може бити речи само о флуидности у великој мери. Највећи степен прилагодљивости показују амбивалентни јунаци. Слојевити епски ликови су улазили у бројне сижејне моделе захваљујући дихотомности и широком распону карактерних црта, које су се постепено наслојавале и модификовале с временом и променом средине.

⁴⁷¹ Заступљеност појединих јунака у сижејним моделима приказана је у Прилогу бр. 3 – „Јунак у сижејном моделу”.

Најфлуиднији јунаци лако се крећу кроз свих седам типова сижејних модела. Марко је најпокретљивији епски лик, певање о њему је најраширеније, али се из мноштва улога ипак издвајају типичније, које су постепено изградиле његов лик. Доминира у сижеима о заштити слабих и борби за правду, затим у моделима о ослобађању, а нешто мање у сижеима о женидби (углавном као заточник), породичним односима (претежно су то песме о неверној љуби и убиству сестрића) и неким групама о односу јунака и сизерена. Просечно је заступљен у песмама о јуначким такмичењима, док се типу песама о смрти јунака прикључује кроз варијанте о уништавању атрибута.

Велику прилагодљивост различитим сижејним моделима показује и Иво Сењанин. Он је заменик на мегдану, спасилац из тамнице, јунак који се ослобађа сам, такмичар, отмицар девојке, јунак који спречава отмицу девојака, нехотични виновник смрти свог сестрића, самовољни јунак који пркоси владару, добровољац за тежак задатак на туђем терену, јунак који гине или умире од урока. Флуидности доприноси и делокруг старешине, такође својствен сењском капетану, и варијације од позитивног налогодавца, преко пасивног женика или кукавице, до негативног, непријатељског владара у сижеима о издаји јунака.

Слична пријемчивост и флуидност карактеристична је и за Јанка Сибињанина, али је он ређе јунак, а чешће владар, противник, пасивни женик или јунак којег спасавају. Комплементарност ујака и сестрића, Јанка и Секуле, утицала је на велику заступљеност Секулиног лика у сижеима у којима се појављује и сибињски војвода (ослобађање, трке коњима, отмица лађом, убиство сестрића и други подтипови песама о смрти). Скуп се шири моделима у којима доминира млад јунак, иницијант (женидба, подвижништво на туђем терну).

Скупу флуидних јунака припада и Змај Огњени Вук. Иако је присутан у свим сижејним типовима, издвајају се модели који одсликавају његову улогу заштитника (одбрана девојачке части, мегдан у жене, ослобађање робља), однос са владаром (замена на

мегдану, наметнута женидба, оклеветани јунак, мегдан у град) и породичне односе (неверна жена уништава јунакове атрибуте).

Висок степен компатибилности са разнородним сижеима показују и ликови двојице хајдука – Грујице Новаковића и Мијата Томића. Пресликавање особина са Грујице на Мијата укључило је обојицу у модел о спасавању девојачке части, односно, о маскирању. Такође имају улогу спасилаца из тамнице, а запажене роле остварују и у сижеима породичне тематике (братоубиство). У истом типу, за Грујицу се везују модели о неверној жени, док је Мијат познатији по релацији са сестрићем. Највеће разликање, које и највише обликује њихове ликове, јесу различити сижеи песема о женидби, карактеристични за Грују, и претежност варијаната о социјалним односима, кад је реч о Мијатовом ангажовању. Типичне особине – младост и иницијастички статус првог, и улога хајдучког харамбаше другог – утицале су на концентрисање ових јунака у специфичним групама сижеа.

На супротном крају налазе се кристализовани јунаци. Они се појављују у веома малом броју сижејних модела. Максимална кристализација је могућа, али је, као и код сижејних модела, последица инваријантности и ограничености броја записа. Ефемерни јунаци, заробљени локалним просторно-временским оквирима, свели су епско битисање на једну песму, а биографију на једну епизоду.

Други тип кристализованости подразумева срастање с једном улогом, или истицање доминантне карактерне црте. Такви јунаци се као типови преносе кроз мањи или већи број сижејних модела, али некомпатибилност с различитим моделима није утицала на њихову епску славу. Чувене јунаке, чврсто структурисане, окоштале, без много карактерних осцилација, традиција је конзервирала и типски уобличила понекад само на основу малобројних варијаната једног или два модела. У одабраном корпусу песема, Пријезда је бранилац Сталаћа, прототип јунака који уништава своје најбоље атрибуте и пркосно одлази у смрт. Максим Црнојевић и Антун Поповић су женици, Наход Симеун

– трагични јунак који се жени својом мајком, док Јова Будимлија учествује у два женидбена модела. Краљевић Андрија је жртва (два типа сижеа о породичним односима – братоубиство и потрага за отетим чланом породице), Поповић Стојан се појављује само у моделима о неверној жени и женидби с препрекама (у овом другом типу је женик или отац младожење). Дојчил, војвода Момчило и Мусић Стеван доминирају сваки у по једном моделу: Болани Дојчин штити породицу и Солун, Момчило страда због издаје љубе, а Стеван представља тип закасног јунака. Осим ове, сва тројица јунака остварују макар још по једну улогу, али се она доживљава као споредна или чак као грешка, лош спој са неодговарајућом функцијом. Дојчил постаје Марков побратим и ослободилац из тамнице (СНП II, 65; ПЦХ, 68), Момчило се преобраћа у Марковог побратима и гласника (Е, 124; СНП Пр, 57), а косовски јунак опеван је још и као младожења (СНП VI, 43).

Ако изузмемо бројне јунаке хроничарских песама, који су због усмерености на један догађај и локалне ограничености оваквог типа певања типични представници кристализованих јунака⁴⁷², највише је оних који гравитирају некој од крајњих тачака на линији компатибилности. Делимично флуидни (или делимично кристализовани) јунаци учествују у неким типовима сижеа, у другима не. Бановић Страхиња је најпознатији по моделу о неверној љуби, затим као један од косовских јунака, а најмање као Јанков заменик на мегдану и женик који добија девојку испуњавајући тежак задатак (овде је вероватно, због инерције презимена, Бановић Страхиња заменио Бановића Секулу). Милош Обилић је синоним највећег косовског подвижника, али и Марков побратим којег због лепшег гласа устрели вила, такмичар (пребацавање цркве буздваном) или заточник у бројним женидбама с препрекама. Ако се у овим примерима не може уочити законитост по којој

⁴⁷² С. Ђорђевић Белић уочава специфичан поступак моделовања јунака хроничарских песама – компримовање јунакове биографије, тј. смештање у оквиру једне песме (С. Ђорђевић Белић, *Постфолклорна епска хроника: жанр на граници и границе жанра*, 105–107).

јунак привлачи одређене сижее, постоје и они јунаци који бирају моделе према доминантним цртама своје биографије, усвојеним на основу најраширенијих варијаната.

Помињано је већ да епска песма ретко раздваја браћу Јакшиће, а да их митолошки подтекст удружује са женом (сестра, невеста, љуба). Зато се претежно појављују у сижеима који чувају њихову традиционалну релацију са женом – спасавање сестре, служење за девојку, свађа браће због девојке/виле/жене, искушавање љуба. Најпознатија улога Малог Радо(ј)ице је сужањство којег се ослобађа након подношења мука и уз помоћ ћерке поробљивача, али је његов лик привукао и неке друге сличне или комплементарне моделе, какви су ослобађање разменом, владар својевољно ослобађа сужња и муж на свадби своје жене. Љутица Богдан је амбивалентан јунак просечне епске славе, пријемчив сижеима који нагињу новелистичким темама. Он се суочава са издајом сестре, други пут продаје љубу или служи господара за коња. Статус великог, преког јунака, вероватно због инерције имена, добија само у Тешановој варијанти о случајном сусрету и избегнутом мегдану са Марком Краљевићем. Врховни вожд Првог српског устанка претежно се остварује кроз делокруг војсковође, а јунак (заточник) постаје у варијантама о заштити девојачке части и женидби с препрекама (женидба брата и удаја сестре). Копча наоко разнородних сижеа јесте мотив подизања устанка. Карађорђе, и епски и историјски зачетник буне, привукао је и повезао моделе о војевању и заштити невесте и сватова.

Колико окоштала типска карактеристика лика одређује, и углавном сужава, избор сижејних модела, најбоље показују традиционално негативни јунаци. Невера Вука Бранковића проширила се и изван косовског круга песама. Једном фиксирано типско обележје косовски издајник пренео је и у модел о неуспелом ослобађању сужња (СНП Пр, 33; ПЦХ, 160), конфронтирајући се, овога пута са Стевом/Стефаном Лазаревићем. Инерцији традицијске улоге придружио се и утицај историјских

факата – непријатељство између Лазаревића и Бранковића након Косовске битке⁴⁷³.

Изразита негативност карактерише епископски лик „проклето Јерине”. Намети немилосрдне градитељке Смедерева иницирали су Новаково одметање (СНП III, 1). Сурова деспотица која игнорише вољу свог мужа, потпуно преузимајући власт, заточила је и погубила најбоље српске војводе (СНП II, 83).⁴⁷⁴ Она је посредни кривац за ослепљење својих синова не само зато што је кћер удала за турског цара (СНП Пр, 64), већ и зато што је синове погрешно упутила на осино понашање кад су кренули у прво похођење сестри (СНП Пр, 87). У варијантама из *Пјеваније* и *Ерлангенског рукописа* (ПЦХ, 152; Е, 21) обележена је као сарадник Турака и издајник свога рода (свог унука Змај-Огњеног Вука, односно Максе). Чак и када су јој негативне црте ублажене под утицајем модела или другачијег делокруга, њен лик задржава енергичност и предузимљивост. Осим што бира женика за своју кћер (СНП II, 80; СНП Пр, 64; СНП Пр, 87), она је иницијатор женидбе свог брата (СНП II, 82) или сина (СНП Пр, 26, ПЦХ, 152). Лукавост избија кроз савете нејаком сину како да удовољи разочараној невести, будимској принцези (ПЦХ, 152). Организаторски карак-

⁴⁷³ После битке код Ангоре, непријатељство између Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића врхуни у директном сукобу браће Лазаревића и њиховог сестрића 21. 11. 1402. код Трипоља на Косову (Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, 96–97; Ј. Калић, „Велики преокрет”, у: *Историја српског народа*, књ. 2, ур. Ј. Калић, СКЗ, Београд, 1972, 67–68.). Ђурђев савез са Турцима, Косово поново као место одсудне битке, и потоњи одлазак Вука Лазаревића у Цариград историјски су окидачи који су се епископ трансформисали и повезали у два варијанта о Стефановом покушају ослобађања брата из турског ропства, пропалом због нове издаје Бранковића.

⁴⁷⁴ Облак Радосав ослобађа Бијелића и Златокосића ударајући Јерину троструком камцијом. С. Самарција овакав поступак, несвојствен епископским јунацима, а карактеристичан једино за кажњавање обесне жене или противникове љубе, сагледава као исконску борбу митског заштитника, змајеборца, против демонских сила које су узурпирале светлост и Сунце (С. Самарција, „Још једном о Облаку Радосаву”, у зборнику: *Фолклор, поезика, књижевна периодика*, 234–235).

тер, способност, спремност на акцију појављују се и тамо где се најмање очекују. Тако Јерина преокреће формулативно пасиван делокруг невесте помажући заточницима (СНП II, 79). Позитивне црте или делокруг пасивне жртве најмање јој одговарају (нпр. прихватање синовљеве смрти у Б, 10), али их и тада обликује према утврђеним специфичностима свог карактера (нпр. организује Ђурево спасавање из Јанкових руку – Б, 9).⁴⁷⁵ У варијантама о заштити крсног имена она и Ђурђе су угрожени слављеници. На Ђурђев предлог, Јерина излази испред двора и позива намерника да напије у славу Божију. Препуштањем иницијативе Ђурђу, она је само наизглед скрајнута и заклоњена иза послушне патријархалне супруге. Њене типске црте – доминација и активност и овде су одолеле законитостима делокруга.

Делимично флуидан (делимично кристализован) јесте и лик Радул-бега / Влашића Радула. Најпознатији је по варијантама о завади браће. Сплет негативних црта настао је претежно под утицајем акумулираних историјских чињеница везаних за размирице потомака Јована Радула I Бесарабе⁴⁷⁶. Песме о његовој женидби истичу јуначну и моралну невесту из куће Црнојевића⁴⁷⁷ као антипод охолост женику. Ова два модела негативно су га одредила. Надаље улази само у оне сијеее који прихватају мотиве конзервираних уз његово име. Тако постаје Грујичин зет, непријатељ, у варијанти о верној сестри (Е, 49), или љубавник мајке невернице (СНП III, 85).

⁴⁷⁵ Лик Јерине у бугарштицама је позитивнији и пасивији, она је ту највише љуба владара. Чак и када заточи Дамјана Шајновића, није потпуно негативна јер је казна последица увреде и дрскости јунака, а одлуку о ослобађању не доноси она, него Ђурђе, на интервенцију Угрин Јанка (Б, 11).

⁴⁷⁶ Историја памти свађу његових синова, Дана и Мирчете, као и потоњих влашких кнезова Радула IV Великог и Богдана III Слепог, као и сарадњу Мирчете и последњег бугарског цара, Јована Шишмана III (Д. Костић, *Ђумачења друге књиге „Српских народних пјесама“ Вука Ст. Караџића*, 111).

⁴⁷⁷ Радул IV Велики био је ожењен Маријом, ћерком елбасанског војводе, а Иван Црнојевић њеном сестром Гојсавом. Песма је запамтила право име невесте, али је преиначила њену везу са Црнојевићима (Исто, 129).

Типска имена противника знатно су компатибилнија, али су ипак ограничена не само негативном карактеристиком, већ и захтевом сижејног модела. Малета је претежно противник јунака у моделу о певању кроз гору, Дука (зулумћар, Херцеговац) формулативни је љубавник, отмичар жене или грешник, док је Арапин, најфреквентнији противник, прилагођавајући се моделима, постепено мењао своје карактеристике од хтонског бића, преко хибридног до реалистичног јунака.⁴⁷⁸

Независно од степена флуидности/кристализованости, јунаци развијенијих биографија бирају моделе у које улазе, саображавајући их колективном знању заједнице о њима. Флуидни сижеи укључују бројне јунаке, али истовремено и откривају диференцијацију протагониста према одређеним подтипovima или групама сижеа. Нпр. помињано је већ да у сижеима о женидби, јунаци бирају тип женидбе најпре према епохи којој припадају. Потом се додатно профилишу избором одговарајућих модела. Марко је тако или заточник или активни женик. Епитет најбољег јунака не оставља простор за ангажовање његовог заточника. Ђурђе и Лазар су владари, па се први ослања на заточнике, а други захтева женидбу с неепском препреком (услов за добијање невесте је порекло). Међу јунацима средњих времена, млади јунаци сами краду девојку, док Иви Сењанину и Стојану Јанковићу статус вође дозвољава заменика у отмици. Старост, позиција харамбаше и породичног старешине, митолошке наслаге и хтонски елементи битна су обележја Старине Новака.⁴⁷⁹ Зато није

⁴⁷⁸ Р. Божовић уочава хоризонталан и вертикалан развој лика Арапина у епској поезији. Хоризонтални оцртава линију од митског бића до историјског представника из доба династије Абасида, која се у песми представља као еволуциона путања од троглавог демона до супституције Арапина Циганином или Турчином. Напоре се одвија и вертикални процес – Арапин се снижава од краља до поклисара. Оваква слојевитост омогућила је лику Арапина велику разуђеност (R. Božović, *Arapin u usmenoj narodnoj pesmi na srpskohrvatskom jezičkom području*, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beograd, 1977, 216–218).

⁴⁷⁹ Б. Сувајџић, *Јунаци и маске*, 217–233.

погодан за функцију женика. Избор невесте примерене његовом хабитусу и пореклу (вила), одсуство хајдучких обележја и избегавање апелатива „старина”⁴⁸⁰ омогућили су му да се, изузетно, оствари и у овој улози (Б, 39). Такође је изгубио ознаку старог поштованог старешине у моделу о ослобађању после избора смрти, прилагођавајући се улози младог хајдука који сам надјача три хиљаде царевих војника (Е, 67).⁴⁸¹

Различити типови преоблачења⁴⁸² саображени су физиономији, карактеристикама и намери јунака. Бановић Страхинџа узима маску Турчина, Јова Будимлија трговца, а Иво Сенковић одело аге од Рибника. Ускочки прваци позајмљују обележја противника у акцији отмице девојке из турске средине. Леп, млад јунак, какав је Груја Новаковић, може се маскирати у девојку, док се јунак попут Марка крије испод калуђерске одеће. Новелистички импулс са Грујице се пренео на Мијата Томића, а са Марка на Старину Новака и Дели-Радивоја (ПЦХ, 66). Њих двојица чак и заиграју „ситно калуђерски”, тресући чардаке, у Марковом маниру. Према изгледу, положају и годинама, Старини Новаку пристаје и трговачко одело⁴⁸³, док се Радивој, чија старосна доб није увек прецизирана као кад је реч о Груји и Новаку, преоблочи још и у младог роба (модел о продаји хајдука).

Марков пример ограниченог избора женидбених сижеа или типа маскирања, показује још једном да апсолутне флуидности нема, те да су и за најкомпатибилније јунаке извесни сижејни модели и делокрузи затворени.

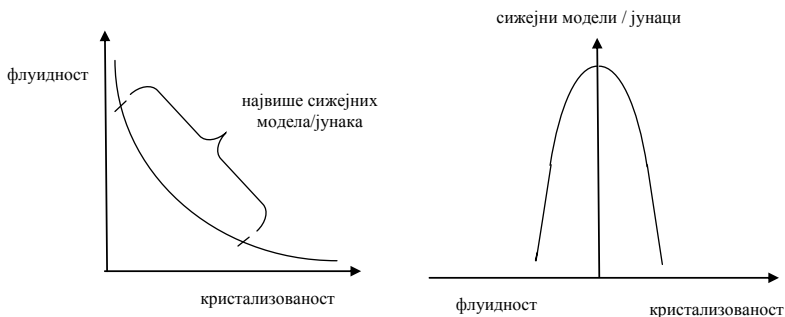
Графикони којима се може сликовито представити интеракција јунака и сижеа, односно степен компатибилности једних у односу на друге, сведоче о истоветној расподели на скали флуидности – кристализованости и симетрији у међусобним односима:

⁴⁸⁰ Исто, 235.

⁴⁸¹ Исто, 83.

⁴⁸² Н. Радуловић, „Типологија преоблачења у усменој епизици”, 107–113.

⁴⁸³ Б. Сувајџић, *Јунаци и маске*, 239.

Сл. 46. Флуидни и кристализовани сижејни модели и јунаци

Дакле, највише сижејних модела и највећи број јунака сврставају се међу делимично флуидне, односно, делимично кристализоване, док је најмање оних који теже крајњостима – потпуној отворености или затворености, кад је реч о сижеима, односно, потпуној прилагодљивости или искључивости, кад је реч о јунацима. Нормална расподела, која око средње вредности групише највише узорака, очекивана је и логична последица варијантности, али потврђује још нешто. Доминација сижејних модела и јунака који се једни другима прилагођавају, али само до извесне мере, илуструје суштину епског жанра, а то је – варирање у омеђеним оквирима, импровизација у схематичности, разноликост у сличности.

Сиже моделује јунака

Интеракција јунака и сижеа је процес који захтева међусобно прилагођавање, избалансираност и уклапање. Промене којима подлежу оба комбинаторна елемента нису увек равномерно распоређене. Понекад је стабилнији сижејни модел, други пут већу снагу носи јунак, те потчињава модел.

Када сиже моделује јунака, саображава га законитостима свог обрасца. Те промене нису увек видљиве јер је уобичајено да сиже прихвата одговарајуће јунаке, компатибилне датом си-

жејном моделу. Обликовање је приметно само када се укључује лик чија се конотација опире захтевима епске „приче”. Модел тада мора да га промени, прилагоди, савлађујући, мање или више успешно, традиционалне представе о њему. Помињано изостављање утврђених атрибута Старине Новака да би ушао у женидбени сиже, односно, у сиже о ослобађању, или уздизање Љутице Богдана, просечног јунака, на ниво страшног борца, искоришћавањем инерције номенклатуре, примери су успешног прилагођавања јунака сижеу.

Добро изведено спајање јунака и сижеа зависи понајвише од умешности певача. Јунака релативно стабилних карактеристика и утврђене епске биографије није лако подредити сижејном моделу. Његово најснажније оружје је име. Оно сабира колективну представу о јунаку, служи као ознака, а понекад постаје синоним за тип јунака. Када добар певач ангажује јунака који не одговара у потпуности моделу, најлакше га модификује затамњивањем његовог имена. Нпр. један од тројице негативних јунака који потплаћују турског харамбашу да изда Вида Маричића, а потом гину, јесте и сењски капетан (СНП VII, 54). Сењски капетан је и негативно окарактерисани хвалисави јунак који започиње кавгу у чети и убија саборца, али и убрзо настрада од руке Вука Мандушића (СНП III, 60). Име Ива Сењанина није случајно замењено безличном статусном атрибуцијом. Негативни предзнак донекле, а највише погибија, тешко би прионули уз његову биографију. Име представља колективни конотат, а избегавањем директног именовања у датој варијанти, јунак се удаљава од свог типског предлошка. Тако је уклапање у сиже лакше.

Исти поступак примењује се и код осталих епских ликова, чија је номенклатура, без обзира на значај делокруга, постала тип. Јевросима је запамћена као племенита мајка нашег највећег јунака, мудри саветодавац и чувар патријархалних и моралних вредности. Ван свог делокруга, губи име. Певач вешто заобилази именовање најстарије јетрве у „Зидању Скадра”, јер се негативне

црте тешко уклапају у колективне представе о Јевросими. Сличан пример налазимо и код Милутиновића, у варијанти о мегдану Змај-Огњеног Вука и попа Сплећанина (ПЦХ, 152). Вук је овде заточник краља Вукашина. Вукашинова љуба, иначе, споредан лик, без значајније сижејне функције, није именована – представљена је само као „краљева краљица”. Без запаженије улоге и етичког квалификатива, заклонила се за супругово име (Вукашиновица) у варијанти о смрти цара Уроша (СНП Пр, 22). Укидање имена је, дакле, компромис који утврђени епски лик мора да прихвати улазећи у стабилнији, „јачи”, сижејни модел.

Ако компромис изостане, а епско име опстане, прилагођавање јунака сижеу најчешће није до краја успело. Лош спој је нарочито уочљив када епски лик улази у жанровски хибридне моделе, који породично-новелистичку или баладичну садржину представљају кроз епски стилизовану форму. Кнез Лазар који продаје љубу младом Турету далеко је од узвишеног кнеза, предводника српске војске на Косову (Е, 208). Јевросима постаје Маркова лоша мајка, а Видосава његова верна љуба у породичној и религиозно-моралистичкој варијанти о љуби која спасава јунака око ког се обмотала змија (ПЦХ, 153). Неепска смрт епских јунака у баладама – Ива Сењанина од урока (СНП III, 77) и Грујице Новаковића од своје руке, пошто најпре убије брата (Е, 112), такође је пример лошег уклапања јунака у сиже. Један старији запис (Е, 150) представља Старину Новака у необичним околностима. Он проводи посестриму кроз гору, а потом одбија нечастан предлог девојке да је обљуби. Хришћанско-моралистичка поента мотивима чуда вреднује поступке грешнице и праведника. Необичност није само у моделу нетипичном за харамбашу, него почива на несагласности улоге јунака који се свиди девојци и хајдука чија је старост наглашена номенклатуром. Грујица остаје „дијете” чак и кад његов нејаки син ступи на исту епску сцену (Е, 117).

Наведени примери показују несагласност имена са сижејним моделом. Међутим, лош спој може настати и када је но-

менклатура прикладна, али је лик нетипично моделован или му је додељен неодговарајући делокруг. Нпр. у рукописној варијанти о Марковом рапорту цару (СНП VI, 18), црни Арапин постаје царев слуга, обичан гласник који удара у таламбасе и понизно пере Марову сабљу. Хтонска обележја су потпуно затомљена, страшни противник је детронизован под утицајем реалија. Овом сижејном моделу није био потребан типски противник каквог представља типичан Арапин. Зато је он, улазећи у сиже, морао да се прилагоди. Али, како је баласт традиционалног поимања већи од нове улоге Арапина у овој варијанти, интеракција лика и сижеа доживљава се као грешка, неадекватно спајање.

Супротан поступак примењен је у изградњи лика Али-паше (СНП IV, 34), али је ефекат спајања исти. Реалног непријатеља, певач је надоградио у смеру фантастичних обележја, према обрасцу противника из песама старијих времена. На граници између два света, страшни паша се „покрај Дрине шеће / пак се титра златним буздованом, / ко ђевојка зеленом јабуком?”. Борба слабијег јунака против јачег противника⁴⁸⁴ реализује се кроз бројне сижејне моделе, прилагођавајући се свакоме од њих. Еволуцијом епског певања, јунак и противник се саображавају времену и средини. Кад је реч о типу нападача, наведена варијанта је један од ретких примера у којем је старији модел опстао и наметнуо свој образац млађем. Анахрони модел надвладао је особености противника новијих времена.

⁴⁸⁴ Архетипски дуел противника неједнаких снага у епску песму доспео је из мита. Почев од борбе млађег и старијег божанства, затим, културног јунака и чудовишта, преко јунака млађе и старије генерације, јунака и хтонског противника, реалног јунака и јачег противника, па све до колективних сукоба са бројнијим непријатељем, овај образац је опстајао, али се и мењао (Д. Петковић, „Давид и Голијат на српски начин (Сижејни обрасци борбе неравноправних противника у народним епским песмама)”, *Књижевна историја*, год. XLV, бр. 149, Београд, 2013, 277–291).

Јунак моделује сиже

Обрнуто симетричан поступак – моделовање сижеа према законитостима епске биографије јунака, фреквентнија је измена настала интеракцијом јунака и сижеа. Односи се на одговарајући, мањи сегмент радње који јунак мења и потчињава колективном знању о свом лику.

Нпр. у појединим сижеима, певач настоји да појача улогу протагонисте. Тако модел о опклади у жене формулативно укључује и сестре (љубе) на врхунцу мегдана, као помоћнике јунаку (додавање комада сабље, рањавање непријатеља). Силном јунаку какав је Змај Огњени Вук помоћ није потребна да би савладао Алију Ђерзелеза (СНП VI, 59). Маргинализација жена у поменутој варијанти минимална је измена сижеа, постигнута пребацавањем целокупног тежишта активности на јунака.

Образац једне групе песама о женидби с препрекама након одвођења девојке – отимач девојке и дарова, Карађорђе нарушава активирањем делокруга девојачког скрбника. Представници тазбине у овом моделу су пасивни, а заточник је одабрани јунак из младожењиних сватова. Карађорђе, као невестин брат, присваја делокруг заштитника девојке, а савладавање противника помера ка првом делу свадбеног тока, док је девојка још у очевом дому. Иако је формално испраћен тренутак појављивања непријатеља – након предаје девојке деверима, јунак из тазбине деформише утврђени женидбени образац најпре потискивањем оца као главе куће, а потом и девера у задатку одбране невесте. Устанички контекст није дозволио ангажовање Ђорђа Петровића као младожење или његовог помагача (побратима, рођака), али је, с друге стране, захтевао активнију улогу будућег војда, па је уобичајено споредан лик, пасивни младожењин шурак, постао носилац сижеа.

Појачавање активности јунака, чиме се директно утиче на измену сижејног модела, приметније је код привремено слабих, скрајнутих или почетно негативно окарактерисаних јунака.

Јанковић Стојан и Иво Сењанин могу само кратко време бити неуспешни женици. Снага њиховог имена утиче на обрт и продужење сижеа. Првог спасава девојка из тамнице (СНП III, 21), а други замени невесту (СНП VI, 67). Песме о ослобађању Гојка/Михаила/Вида/Јура Десанчића варирају спасиоца: Иво Сењанин (Б, 108; СНП VI, 72), затим Петар Мркоњић / Вук Мркојевић (Е, 72; СНП IIIр, 43; СНП IIIр, 44) и Раде од Косова / Раде Косанић (СНП IIIр, 41; СНП IIIр, 42). Последње две варијанте нарочито су занимљиве јер ангажују Ивана Сењанина, односно, Петра Мркоњића као посреднике између налогодавца (молиоца) – мајке Десанчића, и спасиоца њеног сина. И док Петар до краја остаје по страни, високи статус Ива Сењанина укључио је и њега, равноправно с Радом, у акцију спасавања побратима.

Када је ухваћен познати јунак, ослобађа га формулативно побратим, рођак или љуба. Заробљени чувени јунаци – Марко (ПЦХ, 78; ПЦХ, 110) или Јанко (СНП IIIр, 70; ПЦХ, 32) продужавају сиже, излазећи из стања пасивности у завршници модела. Чим се домогну оружја, активно помажу ослободиоцу. Високи херојски статус ових сужања није дозволио потпуно препуштање славе другом јунаку. Слично, Груја је најбољи јунак у сватовима леђанског бана (СНП VI, 37). Марко и Реља, попут осталих сватова, препуштају Арапину дарове. Али када се сви разбеже, док Груја савладава Арапина и подсећа двојицу старијих сабораца на црн образ, они се поново уздижу разбијањем противникове пратње од триста Арапа.

Марко је, иначе, јунак којег певачи најчешће рехабилитују у завршници песама. Привремени кукавичлук у сватовима (СНП VI, 38; СНП VI, 39) преокреће се у подвижништво. Међу тридесет Ђурђевих војвода које Јанко изазива на надметање с његовим Мацарима истиче се најпре само Облачина Раде (ПЦХ, 74). Када Јанко устрељи Рада, нико од војвода се не усуђује да одговори на увреду и напад. Марко овај пут неће пренети поглед на другога – наљутивши Шарца, сам јуриша на триста катана. Измена сижеа је приметна ако се упореди с расплетом варијанте из Вукове друге

књиге о смрти Кајице Радоње (СНП II, 81). Тамо војводе здружено наступају, нема издвајања снажне индивидуе која ће их повести у освету. Епска слава нашег највећег јунака учинила је да се у варијанти из *Пјеваније* пред крај издвоји посебна епизода, у којој ће, сада као протагониста финалног сегмента, Марко повратити накратко изгубљену позицију.

Колико је тешко Марка поставити у инфериорнију позицију у односу на друге јунаке, сведоче и две варијанте о јунаштву најмлађег од тројице гласовитих јунака. Миросаву Облаку не помаже ниједан од двојице искусних јунака (Марко и Јанко), али он прекоре упућује само Јанку (СНП IIр, 86). У варијанти из Милутиновићеве збирке (ПЦХ, 26) Марко такође није могао добити улогу ни младог ни најмање познатог јунака. Он је искусни јунак којег двадесет војвода на почетку проглашава најгорим. Колебање његовог статуса најављено је већ пред кулминацијом – кад стигне страшни Арап, све војводе оставља храброст, устају пред придошлицом, Секула једини седи, а Марко се придиже последњи. Потпуни преокрет позиција настаје након обрачуна с Арапом. Секула има храбрости, али не и довољно снаге да га савлада. То може једино Марко. Замена улога јунака и кукавице донекле је модификовала сижејни образац. Потцењени јунак однео је победу, али он више није ни најмлађи, ни најмање познат.

Осим појачавањем активности и ангажовањем скрајнутог јунака, сиже се моделује и „продужавањем живота” јунака. Познато име или висок статус сачували су епског јунака смрти, најчешће у завршници сижеа. Хајдук којег изда јатак на зимовнику углавном је жртва коју потом саборци освете. Када такву функцију преузме харамбаша, сиже се проширује, а јунак добија шансу да се спасе и освети (нпр. харамбаша Ђаче – СНП VII, 55). Стојана Јанковића (СНП III, 20), Вука Јеринића (СНП III, 54) и Стојана Чупића (СНП IV, 36) повезује иста функција изазивача, односно, хвалисавог јунака. Њихова имена надјачала су правило модела, по којем јунак који се похвалио губи мегдан и гине.

Док се Грујица повинује законитостима баладе, умирући поред брата ког је смртно ранио у свађи (Е, 122), Марко Краљевић и Иво Сењанин мењају модел о братоубиству. Смрт као последица породичног сукоба није приличила највећем јунаку – Марко се не убија после свађе с Андријашем (Б, 6). Слично, да би избегао самоубиство сењског капетана, певач уноси кључну измену у познати модел – уместо брата Иво нехотице убија сестрића (СНП Шр, 40). Схема у свему осталом одговара моделу о сукобу браће у незнању, али је разрешење позајмљено из модела о сукобу ујака и сестрића – сестрић је жртва, а ујак јунак старије генерације која још опстаје. Ова измена мотивисала је, иако не тако експлицитно, недоследност у завршници сижеа и оправдала поштеђивање чувеног јунака.

Модификације сижеа настају и променом делокруга јунака. Нпр. носиоци сижеа о служењу господара за коња су јунак који после дуго година неплаћене службе краде коња и господар (противник). Нинко и Никола Јакшић (Е, 111) и Љутица Богдан (СНП VI, 46) успевају у подухвату. Мијату хајдуку (СНП Шр, 12) плен измакне, али га срећа не напушта, па се спасава бегом, што се у околностима хајдуковања може тумачити као подвиг. Све три варијанте не остављају дилему расподеле делокруга. Међутим, када се имена промене, а не ускладе с делокрузима, тачка гледишта постаје нестабилан чинилац, који утиче на сижејни образац. Колебање угла посматрања, а самим тим и несигурност разграничавања делокруга јунака и противника, у варијанти СНП II, 76 настаје сучељавањем Љутице Богдана и војводе Драгије, власника чудесних коња, најпре зато што обојица припадају истом, хришћанском табору, а потом и зато што Богдан настрада, а Драгија поврати отетог Шарца. Оваквог колебања нема у варијанти СНП II, 77, где су недвосмислено јунак и противник заменили позиције. Комнен, господар, успева да сачува коња и убије пашу Сеидима кад безуспешно покуша да му украде вранца од мегдана. У другом примеру име је јасан знак за одређивање певачеве тачке посматрања и дешифровање

сижеа као неуспеле отмице. Неусклађеност имена јунака и противника са формулативним делокрузима обрнула је смер радње у расплету.

Наш највећи јунак ретко мења делокруг, а и када се нађе у улози мудраца, не губи ореол ратника (СНП II, 34; СНП II, 60; СНП IIIр, 34; ПЦХ, 69; ПЦХ, 156). Марковој биографији се може приписати улога саветодавца тако да не угрози епски портрет. Супротан процес – замена мудраца ратничком функцијом, готово је немогућ, јер Јевросима не може бити делија девојка, као што се ни Старац Фочо не препознаје као ратник (мада је логично да је то некада морао бити). Ни старци свештеници нису епски ратници, али постоји нека врста рудиментарног укрштања представа када се калуђеру Сави припише необичан атрибут (коњ у варијанти – СНП III, 13). Иако Сава јаше дората и, попут јунака, одлази цару на рапорт, сукоб не разрешава мегдан, већ доминира „стандардни” модел сучељавања молитви/вера. И у осталим варијантама сижеа о одбрани манастира синониман је јунаку заштитнику светиње и калуђера, али наступа без оружја, као мудрац, светитељ и чудотворац (СНП III, 14; СНП IIIр, 25; СНП IIIр, 26).

Промена делокруга, која утиче на сижејни образац, карактеристична је нарочито за амбивалентне јунаке. Епски фонд познаје двојаког Јанка Сибињанина – позитивног јунака/владара и антијунака (кукавицу, противника). Јанко са негативним предзнаком у сложеном сижеу о отмици девојке и похођењу сестре (ПЦХ, 95) мења обрасце оба надовезана модела. Наиме, у првом делу сижеа припада му делокруг девојачког скрбника и противника женику. Његов слуга Шћепан Јакшић отима господареву сестру проваливши у њене одаје док је Јанко у лову. Након Шћепанове смрти и дугогодишњих сестриних молби, Јанко одлази у њен дом. Али, похођење одиве се не развија у правцу провере верности сестре. Други део сижеа је ближи моделу о ослобађању отете сестре и убиству њеног порода с туђином, познатом по варијанти из Вукове збирке о похари

двора Јакшића (СНП II, 97).⁴⁸⁵ Наглашена Јанкова негативност утицала је најпре на карактеризацију њему супротстављених јунака. У првом делу варијанте из *Пјеваније* контрастиран му је Шћепан Јакшић истицањем позитивних особина. Шћепан проваљује у девојачке одаје, али девојку не обљуби, већ одмах заједно беже. Исто тако, у другом делу песме, сестрићи губе одлике хтонских бића, а брат у походу сестри пријатељски настројеној, неуобичајено, преузима делокруг противника. Измена предзнака протагониста променила је схему модела.

Следећа промена сижеа под утицајем јунака тиче се могућности јунака да оствари синтагматске везе. Поједини јунаци показују висок степен конкомитантности⁴⁸⁶, тј. појављују се најчешће заједно, здружено улазе у сижејне моделе. Јанко и Секула су један од бројних примера синтагматског пара. Укључивање једног од њих у одређени модел неретко повлачи и другог члана, чак и кад датом моделу није својствен пар.

⁴⁸⁵ Варијанте из Вукове књиге и *Пјеваније* су се удаљиле и не припадају истом сижејно-тематском скупу. Ипак, изоморфни мотиви – отмица сестре и непријатељство ујака према „црним” сестрићима, као и учешће Јакшића у обе песме, указују на заједничко порекло или чак дијахрону везу између старије и млађе варијанте. Сестрићи Димитрија Јакшића потомци су црног Арапина. С друге стране, црно лице Јанкових сестрића у варијанти из Милутиновићеве збирке певач није могао оправдати пореклом. Помогао се реалистичким детаљем, уметнутим у молбу ухваћених сестрића ујаку да их пусти на воду:

„Наш ујаче, бане од Сибиња,
немој срамно луде уморити
док одемо на воду Дунаво,
да још једном лице умијемо
и да наше срце расхладимо,
црно ј’ лице, а црње ни срце
од жалости а на божјој правди,
од твог тешка праха и олова,
док си, ујче, оба нас добио...”

⁴⁸⁶ С. Маркус дефинише типове односа међу лицима у драми. Сценски конкомитантна лица су она која се појављују увек у истим сценама (S. Markus, *Matematička poetika*, Nolit, Beograd, 1974, 232).

Јова Будимлија је најпознатији по улози женика који девојку отима лађом (СНП II, 101; СНП Пр, 10). У варијанти из Вукових необјављених рукописа (СНП Пр, 66) њега је заменио војвода Јанко, вероватно, због инерције топонима. Јанко је потом дозвоао и Секулу у сиже. Зато је начињена прерасподела улога и измењен унеколико сижејни образац. Уместо Јанка, по девојку одлази његов сестрић. Доминантнија веза ујак – сестрић модификовала је сиже, пасивизирала младожењу и ангажовала заточника.

Исто тако, поједини јунаци остварују искључиво један тип синтагматске везе и тешко се укључују у другачије релације, које прописује сижејни модел. Старини Новаку својствен је делокруг вође, владара, и удруживање у комплементарни пар са братом или сином, односно, у рођачку тријаду с Грујом и Радивојем или са двојицом синова. Дводелни образац варијаната о ослобађању јунака сопственом снагом и умешношћу после „избора смрти” спаја мотив похвале тројице јунака и мотив сукоба једног јунака са надмоћнијим, бројнијим непријатељем.⁴⁸⁷ Новак у овом моделу (Е, 67) није одговарао најбољем, најмлађем јунаку, који запрети и самом цару, иако су његове године „сакривене” заменом познатог апелатива „старина” примеренијим – „ајдук”. Промени сижеа допринела је највише немогућност уласка хајдучког харамбаше у градацијску херојску тројку. Индивидуализовани јунак испразнио је садржај првог дела сижеа избацивши саборце, чиме је укинуо и епизоду царевог испитивања.

Још један фактор који битно утиче на измену модела јесу „историјске” чињенице срасле с ликом. Немогућност да се пренебрегну усвојени историјски подаци индивидуализује епског јунака. Удаљавање од типских карактеристика лика посредно утиче и на сиже. Нпр. историја памти да је Марко старији од Андријаша и ту измену уноси у једну варијанту о потрази и спасавању брата (СНП VI, 17). Преокренута формула о млађем брату који не памти одвођење или одметање старијег није логична

⁴⁸⁷ Р. Пешић, „Два стара епска мотива”, 86.

ако се задржи формулативни почетак у којем разговор с мајком води старији брат (Марко):

„’Ој старице, моја мила мамо,
зашт’ не роди брата ја сестрицу,
јал’ млађега, јали старијега
да се имам киме пофалити?
Дружба ми се рођенијем фали,
који братом, а који сестрицом,
ја се фалим коњем и оружјем.””
Бесједила остарила мајка:
’Ја мој сине, Краљевићу Марко,
родила сам млађега од тебека,
али су га заробили Турци
још нејака од седам година.””

Историјски и епски лик Марка Краљевића надјачао је логику сижејног модела.

Поетска традиција је запамтила ослепљивање Гргура и Стефана Бранковића, али је за то погрешно окривила њихову сестру Мару,⁴⁸⁸ а посредно и Јерину и њен погрешан избор зета (СНП Пр, 64; СНП Пр, 87). Модел о похођењу сестре невернице прионуо је лако уз реалне околности трагедије Ђурђевићевих синова у Токату, али је претрпео измене. Прва – дуплирање јунака – није битно нарушила модел, али је друга кључна. Јунаци на крају нису победници, не ослобађају се сами, нити се свете сестри и зету. Дуел изостаје, слепи Гргур и Стефан само су пасивне жртве.⁴⁸⁹

⁴⁸⁸ Гргура и Стефана је 1441. ослепео Мурат II, а Марина молба стигла је прекасно (М. Спремић, „Први пад деспотовине”, у: *Историја српског народа*, књ. 2, ур. Ј. Калић, СКЗ, Београд, 1982, 251–252).

⁴⁸⁹ С. Томин и С. Петровић су испратиле одјеке историјског ослепљења Бранковића у средњовековној и народној књижевности и постепено удаљавање од историјске истине. Историјски догађај је послужио као творбени модел и примарни подстицај, али се мотив ослепљења постепено осамостаљивао и уклапао у средњовековне књижевне и усмене поетске моделе, прилагођавајући се формулном фонду оба поетичка система (С. Томин, С. Петровић,

Име као сигнал жанра помињано је у контексту варијаната о владару и самовољном јунаку. Избор између бећара Ибраима, Нинка и Николе или Марка различито обликује сусрет владара с оптуженим јунацима и сизеренову реакцију. Према типу завршнице дешифрује се жанр.⁴⁹⁰

Међу свим наведеним примерима модификације сижеа под утицајем јунака, највише је оних код којих се сиже мења у другом делу радње, нарочито, у завршници. Појачавање активности про-тагонисте примењује се од кулминације до расплета, скрајнути јунак се поново ангажује у расплету, очекивана погибија јунака изневерена је на крају, промена делокруга мења смер исхода, а жанровско усмерење је највидљивије у финалу. Јунак чија епска биографија усваја историјске податке уноси их у сиже на различитим местима, док је измена броја јунака (појединац или синтагматски повезани скуп) извршена обично већ у уводним сегментима радње.

*

Било да се јунак и сиже један другоме прилагођавају, било да један другог надјачавају, спајање сижеа и јунака, споља гледано, није бурна интеракција. То је пре блага, неприметна реакција интегрисања два елемента у сложено једињење, у којем се саставни делови, истина, до краја распознају, али се тешко уочава колике је измене при сједињавању сваки од њих појединачно претрпео. Резултанта двеју сила, јунака и сижеа, зависи од јачине сваке од њих понаособ, умешности и надахнућа певача и околности

„Ослепљење Гргура и Стефана Бранковића у српској средњовековној и народној књижевности”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/2, МСЦ, Београд, 2004, 42). Међутим, иако је усмена књижевност историјски модел прилагођавала свом фонду и жанровским конвенцијама, поетски модели су такође претрпели извесне измене и прилагодили се фактима.

⁴⁹⁰ В. поглавље *Сиже и сиже*: „Сижејне матрице и варијабилни елементи сижеа”.

спевавања. Сижејни модел и епска биографија јунака при сваком додиру одмеравају своје снаге, али у расплету колизије равноправно учествују и узуси традиције, скривени лик певача и колектив, као врховни арбитар, од чијег прихватања, „цензуре”⁴⁹¹, зависи трајање и преношење поетске творевине.

⁴⁹¹ R. Jakobson, P. Bogatirjov, „Folklor kao naročit oblik stvaralaštva” u: *Usmena književnost*, приг. М. Бошковић-Stulli, 20.

ЗАКЉУЧАК

Јунак и сиже, два кључна питања проучавања епске поезије, у овој књизи су осветљена с теоријског становишта типологије и међусобних релација. Сваки теоријски приступ захтева најпре прецизно дефинисање узорка, па је истраживање усмерено на песме из Вукових збирки, рукописа, необјављених рукописа, Милутиновићеве *Пјеваније* и старијих записа, у којима је про-тагониста јунак, појединац.

Прво поглавље посвећено је класификацији и описивању сижеа. Критеријум за типолошко разврставање била је компатибилност са одговарајућим сижејним моделом, упрошћено посматраним, као збир схеме и теме. Према тематско-структуралној сличности, издвојило се седам типова сижеа: 1. заштита слабих и борба за правду; 2. ослобађање; 3. јуначка такмичења; 4. женидба; 5. породични односи; 6. социјални статус (песме о односу јунака и владара и о положају појединца у чети, односно, у војсци) и 7. смрт јунака. Овај најопштији и претежно тематски план раслојава се на подтипове, који осим тематике укључују и неку најопштију схему радње (избављање из тамнице, ослобађање члана породице или женидба с препрекама, женидба отмицом и сл.); подтипови потом обухватају групе (нпр. јунака из тамнице избавља побратим, ангажовани спасилац, девојка, итд.); групе су надређене подгрупама (девојка јунака из тамнице ослобађа откључавањем, помажући му док симулира смрт или на путу до губилишта); подгрупе се гранају на скупине, итд. На крају ланца су појединачни сижеи, али разгранатост типова није свугде иста.

Следеће поглавље разматра различите начине изградње сижеа, стабилне и варијабилне елементе структуре, као и међусобне

утицаје два или више сижеа. Већини песама одговара један сижејни модел, али постоје и обраде које тематски захватају два или више модела, или настају комбиновањем различитих сижејних схема. Једноставни сижеи имају једну целовиту, заокружену радњу и одговарају само једном сижејном моделу. Преплетени су прелаз од једноставних ка сложеним, јер деле исту радњу, мотивску структуру, али се могу подвести под две или више тема. Сложени удружују најмање два једноставна или преплетена сижеа. Највише сложених настаје по принципу уланчавања, надовезивања. Издвојило се неколико типова оваквог спајања: произвољно надовезивање логички неповезаних сижеа; узрочно повезивање без измена на саставу; узрочно повезивање са променом уланчаних сижеа на споју и чврсто срастање надовезаних сижеа. Неки сложени сижеи настају техником размицања/уметања. Тада спољашњи сиже као прстен окружује унутрашњи. При размицању, доминира спољашњи, а уметање више истиче унутрашњи сиже. Могуће је и комбиновање надовезивања, размицања и уметања. Половина од укупног броја сложених сижеа настала је надовезивањем, а другу половину мање-више уједначено деле сижеи изграђени размицањем, уметањем и комбиновањем. Сви поменути поступци настанка сложеног сижеа указују да структура епског сижеа почива на композиционој формулативности. Расподела једноставних, преплетених и сложених сижеа на седам типова сижеа није правилна, али се уочавају извесне тенденције ка превласти једних или других у појединим типовима, као и комплементарни парови сижеа који граде сложени. Песме о женидби, ослобађању и социјалном статусу највише учествују у изградњи сложених сижеа.

При додиру сижејних модела неретко један од њих мења суседни да би се мотивисало проширење основне схеме. Понегде најдоминантнији модел деформише остале са којима се комбинује. Овакве измене у оквиру сложеног сижеа дефинишу се као хоризонтална (синтагматска) инерција једног од сижеа. Вертикална (парадигматска) инерција представља утицај независног, посебног сижеа на други, који прима његове типичне мотиве у

свој тематско-сижејни образац. И један и други поступак откривају путеве генезе варијаната.

Кад је реч о сижејној структури, упоређивање обрада које одговарају истом сижејном моделу, открило је матрице – заједничке, системске, стабилне и непроменљиве мотивске склопове за све варијанте, и варијабле – несистемске, изменљиве и нестабилне елементе сижејног модела. Природно, матрице су бројније у моделима који садрже сличније, уједначеније варијанте. И матрице и варијабле се могу сегментовати, а такође и уопштавати. Ниво уопштавања сижејног модела одређује и њихове границе. Осим сижејних (интрасижејних) матрица, које се односе на непроменљиви сегмент радње свих песама одговарајуће групе сижеа, постоје и међусижејне (интерсижејне) матрице – изоморфни обрасци који се селе из модела у модел (нпр. јунак у тамници, вишебој, лов, мегдан, маскирање, отмица девојке, венчање и сл.). Пошто су међусижејне матрице фиксни елемент различитих типова сижеа, варијабле које се са њима комбинују одређују избор сижејног модела. Место на ком се интересижејна матрица укључује у сиже, одређује је као разводну (индукциону), типичну за заплет, сабирну (дедукциону), карактеристичну за расплет, и комбиновану матрицу, која је истовремено и сабирна и разводна (у њу се улива и из ње излази више варијабли).

Трећа целина студије бави се питањима типологије епских јунака. Најпре се успостављају критеријуми класификације. Док су ознаке породичне припадности и друштвених односа углавном допунске природе, а сфера локализације јунака подразумевана као „своја”, дотле се најбоље примењују карактеристике индивидуалне сфере (име, узраст, пол, изглед, атрибути, снага, природа, мудрост, етика и сл.). Свака од њих се испољава кроз бинарне опозите или три градативно поређана појавна облика, од којих је релевантан, маркирани члан класификације само онај који одступа од норме или средње, подразумеване вредности (нпр. девојка јунак у ознаци пола или стар и млад јунак у ознаци узраста). За типолошко разврставање веома је важна и сижејна функција коју

јунак остварује у појединим моделима. Тако се јунак појављује као заштитник слабих и помоћник у невољи, заступник правде, осветник, ослободилац, такмичар, женик, доносилац плена, ухода, преговарач, борац у чети или војсци који осваја или брани територију, јунак жртва и сл.

Посебно је сагледана функција заточника, жанровски особеног, аутохтоног јунака епске песме, најшире схваћеног као заменика у било каквом подвигу. Посматран је према врсти задатка, начину деловања, односу према пошљаоцу и осталим заточницима. Врста захтева, задатак, опредељује га као мегданцију, ликвидатора (осветника), војсковођу (ратника), спасиоца у невољи, ослободиоца, такмичара, заштитника невесте, отмичара девојке, доносиоца плена (трофеја, хране, воде), уходу, преговарача и пасивног заменика. Према броју и начину деловања издвајају се један заточник (универзални или амплификатор), заточник који наступа заједно са помоћником, више заточника (специјализовани, синхрони или сукцесивни) и колективни заточник (компетитивни или кооперативни). Однос према налогодавцу и начин ангажовања одређује заточника као јединог добровољца, маркираног заточника, предузимљивог или субсидијарног заточника.

Наредни одељак разматра синтагматске (хоризонталне) и парадигматске (вертикалне) везе међу јунацима. Прве подразумевају релације у оквиру истог сижеа. Синтагматским уланчавањем настају парови (антагонистички или комплементарни), тријаде и каталози. Антагонистички пар јунак – противник носилац је радње већине епских сижеа. Комплементарна спрега се односи на побратиме, удружене јунаке или на јунака и помоћника. Међу осталим паровима, успостављеним по рођачкој или социјалној линији, издваја се веза отац – син, која је претежно комплементарна, док дијаде ујак – сестрић, браћа и господар/владар/харамбаша – слуга / члан чете осцилују између антагонизма и комплементарности. Јунака са осталим ликовима сваке појединачне епске варијанте спаја кохезиона сила, а истовремено делује и адхезиона сила, која везује ликове и сижејни модел.

Када је кохезиона сила јача од адхезионе, поједини ликови се здружени селе из модела у модел. Када је адхезија доминантнија, ослабљују везе међу ликовима, јаче се повезују модел и неки од њих, а други постају нестабилни, изменљиви. Формулативност опозитних парова највише је условљена сижејним моделом, док су устаљени парови удружених јунака мање-више независни од типа сижеа. Кохезија комплементарног пара много је јача него привлачна сила јунака и противника, па су отуда у традицији много познатије побратимске двојке него противнички парови.

Тријада, посматрана у ширем смислу, као синтагматски низ тројице побратима или рођака (отац и синови, ујак и сестрићи, браћа) настаје проширивањем пара, доминантне епске спреге. Најдужи синтагматски ланац – каталог нема геометријску правилност једноставнијих синтагматских спојева, али спорадично преузима готове обрасце прихваћених парова и тријада, укључујући их у низ. Аналогно језичкој хијерархији, нижа јединица система остварује се у оквиру јединице вишег реда на свим нивоима синтагматског уланчавања.

Парадигматска, вертикална, линија успоставља се међу јунацима оделитих сижеа. Синонимни јунаци, тј. они који могу заменили једни друге на истој сижејној позицији, сачињавају заједнички асоцијативни скуп. Избор из тог скупа двоструко је ограничен – сижејним моделом и синтагматском релацијом између протагониста. Издвајање и именовање лика из једног парадигматског скупа (нпр. скупа јунака) у свакој конкретној варијанти аутоматски одређује избор из суседног селективног скупа (противника, побратима, рођака). Тако устаљене синтагматске везе усмеравају избор на парадигматској линији. Певач истовремено своје јунаке повезује и хоризонтално и вертикално. Парадигматски низ се формира и када један јунак асоцира на другог иако нису на истој епској сцени, у истом сижеу, нити их повезује иста сижејна функција. Такође, још један тип парадигматских релација међу јунацима успоставља се реактуализацијом једног сижеа у другом, када се укључују мотиви из неког другог, „старијег” сижеа.

Последња целина обједињује претходне испитивањем разноврсних прожимања јунака и сижеа. Тако се структура сваког сижејног модела може представити релацијама ликова. Сижејнотворни ликови, тј. они који битно утичу на ток радње, чворне су тачке, а њихове везе у сижеу, представљене спојним линијама, оцртавају отворене, делимично отворене и затворене планиметријске фигуре. Сваки модел одговара некој геометријској слици чија су темена ликови. Једноставни сижеи варирају од дужи до шестоугла, а половина њих се може представити троуглом (јунак – противник – објекат). Сложеније фигуре настају проширењем једноставнијих, односно, правилним уланчавањем нижих, познатијих елемената структуре, што се поклапа са основним аналошким принципом хармонијског конструисања. Геометријска слика тако постаје специфична структурна формула, на којој почива сваки епски сиже.

И композицију појединачне епске песме могуће је сагледати из угла међусобне интеракције ликова. При томе, није више битан укупан збир непоновљивих релација, као при одређивању геометријске слике сижеа, него њихов редослед и правилност измена. Епска ситуација темељи се на различитим видовима комуникације међу ликовима, а како се одвија искључиво између два актера, без обзира на то колико их је на сцени, уочава се парно устројство, дијалошки принцип. Збир и поредак свих епских ситуација једног сижеа, представљен двојним везама, сачињава ланац, који може одсликавати степенасту композицију (начело анадиплозе), лепезасту композицију (анафорско начело) или се формира по моделу река сутока (принцип епифоре).

Динамика и кретање епских ликова кроз имагинаран простор епске поезије могу се представити просторним мапама, сачињеним од вектора померања и тачака, скалара, и карактеристичним за један или више сижејних модела. Вектори померања одсликавају кретање динамичких ликова. Статични ликови представљају се као фиксне тачке у одређеном простору. Они функционишу као моћна магнетна сила која усмерава пренос мобилних ликова са њихове територије на другу, или у

граничну зону. Ово кретање протагониста из једне зоне у другу и повратак на место одласка открива да епске песме потврђују симболички концепт балканске традиције – разуђеног, кривудавог, „балканског” круга.

Повезаност јунака и сижеа најбоље се уочава кроз њихове непосредне интеракције. Једна од најважнијих односи се на међусобну прилагодљивост и саображавање. Флуидни модели отворени су за велики број епских имена или различите типове јунака, насупрот кристализованим моделима, очврсле структуре, који захтевају тачно одређене типове протагониста или чак прецизна епска имена. Максимална флуидност заправо и није могућа. Највише модела налази се на средокраћи између потпуне кристализације и велике флуидности – делимично флуидни (или делимично кристализовани) сижеи, који укључују одређени тип јунака и ограничени скуп имена. Аналогно томе, али сагледано из перспективе јунака, разликују се флуидни и кристализовани јунаци. Први су прилагодљиви бројним сижејним моделима, док други улазе у веома мали број модела, било због неразвијених биографија, било због доминантне, типске црте, која им ограничава кретање кроз сижее. Такође се највише јунака смешта на линији између две поларизоване тачке.

Интеракција јунака и сижеа сложени је процес у којем ретко оба елемента трпе извесне промене. Када је стабилнији сижејни модел, јунак мора да се саобрази законитостима сижеа. Модел мења јунака, савлађује традиционалне представе о њему и прилагођава га свом обрасцу. Чешћи је обрнут поступак – јунак моделује извесне сегменте сижеа и подређује их колективном знању о његовом лику. Изузимајући лоше спојеве и грешке при уклапању јунака у сиже или при прилагођавању сижеа јунаку, њихова интеракција није радикалан, упадљив процес. Јунак и сиже непрестано један другог моделују, мењају и истовремено враћају под окриље формулативних образаца. Између осталог, њихов динамичан однос заслужан је за сву ону неизмерну разноврсност варијаната у границама епског жанра.

ПРИЛОЗИ

Прилог бр. 1

Сижејне схеме⁴⁹²

I ЗАШТИТА СЛАБИХ И БОРБА ЗА ПРАВДУ

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:

1. 1. Замена на мегдану – борба с изазивачем, наметником, штеточином, укидање свадбарине, мегдан у жене: (СНП II, 66; СНП II, 67; СНП II, 69; СНП III, 4; СНП III, 55; СНП III, 56; СНП VI, 7; **СНП VI, 19**; СНП VI, 59; **СНП Пр, 48**; СНП Пр, 79; СНП IVр, 4; ПЦХ, 28; ПЦХ, 137; ПЦХ, 151; ПЦХ, 167):

- изазивање, ултиматум / наношење штете / наметање пореза;
- тешкоће у проналажењу заточника;
- заточник добија мегдан;
- (повратак, награђивање заточника).

1. 2. Подвиг болесног јунака (Е, 110; Б, 67; Б, 68; СНП II, 78; СНП IV, 47; СНП VII, 31; СНП VII, 32; СНП Пр, 63):

- појава зулумћара, насилника, нападача;
- болесни јунак му се супротставља и побеђује га;
- (смрт подвижника).

1. 3. Одбрана девојачке части (СНП II, 43; СНП II, 63; СНП III, 5; СНП III, 66; СНП IV, 9; ПЦХ, 128):

- напад на девојку / најава, уцена;
- намерник (заточник) одбрани девојку;
- (награда).

⁴⁹² Сложени сижеи су затамњени, преплетени су подвучени, а једноставни нису посебно обележени.

1. 4. Заштита крсног имена (СНП II, 72; СНП VI, 20; СНП Пр, 49; ПЦХ, 35):
- незвани гост(и) омета(ју) прославу крсног имена;
 - намерник (домаћин) понизи силнике или се обрачуна с њима.
1. 5. Одбрана манастира (Е, 210; Б, 100; СНП IV, 16; **СНП IV, 34**; ПЦХ, 30):
- напад на манастир (и игумана);
 - (јунак намерник симулира да је уз нападаче);
 - јунак одбрани манастир (и спасава игумана).
2. Освета нечије смрти (Б, 89; **СНП II, 57**; СНП II, 58; СНП VI, 12; **СНП VI, 17**; СНП VI, 38; СНП VI, 80; СНП VI, 81; **СНП VIII, 2**; СНП Пр, 23; СНП Пр, 24; СНП Пр, 25; СНП Пр, 47; СНП IVр, 5; **СНП IVр, 23**; ПЦХ, 6; ПЦХ, 65; ПЦХ, 129; ПЦХ, 143; **ПЦХ, 160**):
- домамљивање, превара жртве / изненадни напад крвника;
 - (најмлађи) брат, љуба, син, једини преживели или посмрче жртве дознаје / последњи стиже на место злочина;
 - освета крвнику.
3. Јунак се бори с вилом (Е, 176; Е, 181; СНП II, 38; **СНП VI, 19**; СНП VI, 23; СНП Пр, 35; СНП Пр, 36; СНП Пр, 37):
- јунак нарушава вилин простор (наноси јој штету) – конзумирање воде, разапињање шатора, побратим пева у гори или убија вилиног побратима;
 - вила тражи харач / зачара побратима (рођака);
 - јунак се свети вили (ударци, ослепљење, убиство);
 - јунак укида харач / вила излечи побратима (рођака).
4. Заступање правде и указивање на грешке (**СНП II, 34**; СНП II, 60; СНП Пр, 34; **ПЦХ, 69**; **ПЦХ, 156**):
- позив јунаку да пресуди у спору / позив на славу;

- јунак указује на неправду;
- (љутња / сукоб с јунаком).

5. Ратник оставља оружје (Е, 105; **СНП II, 68**; СНП II, 72; СНП II, 73; **СНП VI, 21**):

- (Марко слави славу);
- мајка моли (заклиње) Марка да остави оружје;
- Марко послуша, иде без оружја / оре;
- сусрет с нападачем, поробљивачем, националним непријатељем;
- савлађивање противника претњама, уз помоћ (вешање), или оружјем;
- повратак, извештај мајци / и игуману.

6. Птица узвраћа добротинство (Е, 86; СНП II, 54; СНП II, 55; **СНП VI, 27**; **СНП VI, 54**; **СНП Пр, 60**):

- јунак је птицу некада спасао из ограшја (и њене птиће из пожара) / јунак храни птицу својим/јуначким месом;
- болесног јунака птица заклања од сунца и доноси му воду / птица односи глас болесног (рањеног) јунака.

II ОСЛОБАЂАЊЕ

1. Спасавање робља (**СНП II, 88**; **СНП III, 26**; **СНП III, 51**; СНП IV, 29; **СНП VI, 19**; **СНП VI, 21**; **СНП Шр, 8**; СНП Шр, 32; **ПЦХ, 56**):

- јунак случајно среће поробљене / јунак намерава да ослободи робље (сам јунак у потери);
- (робље моли за помоћ);
- јунак избавља сужње (враћа робље).

2. Пресретање поворке са заробљеником (СНП Пр, 41; СНП Пр, 70; ПЦХ, 32; ПЦХ, 36; **ПЦХ, 110**):

- (ривалство јунака);

- јунак је обавештен (види) да наилази поворка са заробљеним јунаком;
- напад на колону / лажно представљање непријатељу;
- (јунак добија дозволу да погуби сужња);
- ослобађање заробљеника / заједнички обрачун с непријатељем;
- награђивање гласника / повратак.

3. Потрага за отетим чланом породице (Б, 7; Б, 86; Б, 87; **Б, 117**; **СНП II, 62**; СНП II, 97; СНП VI, 16; **СНП VI, 17**; **СНП VI, 68**; СНП Пр, 82; ПЦХ, 7; ПЦХ, 37):

- јунак дознаје од мајке да има брата (сестру) / одсуство јунака и вест о похари дома;
- потрага за братом, сестром или љубом;
- (маскирање);
- обрачун с поробљивачем / отмица;
- повратак/бег.

4. Незвани јунак као спасилац (СНП III, 29; СНП III, 30; СНП Пр, 71; ПЦХ, 66):

- домамљивање и хватање жртве;
- јунак дознаје и незван долази у дом непријатеља;
- јунак ослобађа сужња и обрачунава се с непријатељима.

5. Избављање из тамнице

5. 1. Ангажовање спасиоца (Е, 83; СНП II, 83; **ПЦХ, 72**):

- члан породице проналази заточника;
- заточник ослобађа (отима) сужња;
- повратак.

5. 2. Ослобађање заточеног побратима (Е, 140; СНП II, 65; **СНП VI, 18**; СНП Пр, 40; ПЦХ, 68; ПЦХ, 78):

- (предисторија сужњевог доспећа у тамницу);

- писмо побратиму за помоћ;
- јунак спасава заточеника пред погубљење (мегдан/отмица/ пуштање);
- прослава/повратак/рапорт цару.

5. 3. Делија девојка спасава утамниченог јунака (Б, 98; Б, 99; СНП III, 49; СНП IIp, 52; СНП IIIp, 57; СНП IIIp, 58; СНП IIIp, 59; СНП IIIp, 60):

- доспеће у тамницу / јунак у тамници;
- (поробљивач тражи велики откуп, љубу или сестру);
- (јунак пише породици да му се не нада);
- љуба и/или сестра брије главу, преоблачи се у царевог (пашиног) делију;
- љуба и/или сестра глуми бахатог посланика и потражује сужња;
- поробљивач га пушта / пуштање и слање пратње (у којој може бити и поробљивач);
- разоткривање на поласку (успут) / разоткривање и убијање пратње;
- поробљивач сазнаје истину и/или бива убијен;
- повратак.

5. 4. Девојка помаже јунаку да побегне

5. 4. 1. Откључавање (Б, 5; Б, 18; СНП II, 64; **СНП II, 95**; **СНП III, 21**; СНП IIIp, 80; **ПЦХ, 169**):

- јунак доспева у тамницу;
- обилази га кћи (сестра) поробљивача;
- договор о избављењу и браку;
- бег с благом;
- (потера и обрачун с њом);
- женидба / убиство девојке.

5. 4. 2. Помоћ јунаку који симулира смрт (**СНП III, 51**; **СНП VI, 78**; **СНП IIIp, 8**; **ПЦХ, 56**):

- јунак доспева у тамницу;
- симулација смрти и провера стављањем на муке;
- девојка заклони јунака;
- бацање у море/тамницу / закопавање;
- јунак се враћа и свети / девојка ослобађа јунака;
- бег с благом, девојком (и ослобађање робља);
- покрштавање, венчање.

5. 4. 3. Ослобађање јунака на путу до губилишта (СНП VI, 70; СНП IIIр, 22; ПЦХ, 88; **ПЦХ, 97**):

- (доспеће двојице браће у тамницу);
- двојицу браће обилази варошка девојка;
- договор о ослобађању;
- девојка наводно причешћује осуђенике на улици и додаје им оружје;
- ослобађање, бег с девојком, разоткривање њеног идентитета;
- повратак, женидба.

5. 5. Поробљивач ослобађа сужња

5. 5. 1. Размена (Е, 123; СНП II, 42; СНП III, 57; СНП III, 58; СНП VI, 71; СНП IIIр, 45; **ПЦХ, 42**; ПЦХ, 56; ПЦХ, 105):

- (заробљавање сужња);
- (поробљивач сужњу саопштава услове ослобађања);
- писмо сужња рођаку (јунаку);
- (јунак се маскира);
- отмица поробљивачеве породице или њега самог;
- размена у корист јунака или сужња.

5. 5. 2. Откуп (СНП VI, 73; **СНП VI, 74**; СНП VI, 77; ПЦХ, 106; **ПЦХ, 117**):

- писмо сужња члану породице о траженом откупу;
- давање откупа и пуштање сужња;

– поробљивач сазнаје да је тражио мали откуп/ освета поробљивачу.

5. 5. 3. Замена (Е, 134; **Б, 10**; **Б, 54**; СНП III, 48):

- заточени јунак;
- уместо њега у тамници остаје јемац док не донесе откуп или заменик (спасилац);
- пуштање или убиство заменика (јемца).

5. 5. 4. Пуштање на иницијативу угледног јунака / владара (**Б, 10**; **Б, 11**; СНП II, 37; СНП VII, 17; СНП VII, 40; СНП Пр, 27; СНП IIIр, 13; ПЦХ, 123):

- јунак доспева у тамницу;
- угледни вођа (страни владар) интервенише;
- поробљивач пушта сужња (и још га обдaruје).

5. 5. 5. Владар својевољно ослобађа сужња (**Е, 78**; Е, 115; **Б, 54**; СНП VI, 54; СНП VI, 75; СНП VI, 76; СНП VII, 39; СНП VIII, 10; СНП, Пр, 11; СНП, Пр, 69; СНП IIIр, 18; ПЦХ, 80; ПЦХ, 138):

- заробљени јунак испред непријатељског владара / јунак у тамници;
- владар пушта сужња задивљен јунаштвом или дирнут његовом причом;
- (даривање сужња).

6. Јунак се ослобађа сам

6. 1. Избор смрти (**Е, 67**; **Е, 129**; **Б, 46**; **Б, 101**; СНП II, 52; СНП Пр, 74):

- јунак је ухваћен на непријатељској територији и изведен пред противничког владара;
- (одговор о три најбоља јунака);
- владар нуди избор смрти;
- јунак бира лошег коња, везане руке, зарђалу сабљу;

– ослобађа се сам или уз натприродну (Божју) помоћ, савлађује бројне противнике и бежи.

6. 2. Напад (Е, 80; Е, 127; СНП VI, 31; **СНП VII, 33**; СНП IVр, 15; **ПЦХ, 77**; **ПЦХ, 158**; ПЦХ, 159):

- јунак је заробљен / уцењени јунак долази непријатељском владару / јунак у тамници;
- (припрема за погубљење);
- јунак напада стражу/целате / угледног непријатеља;
- бег/пуштање.

6. 3. Ослобађање преваром (све варијанте из тачке **II 5. 4. 2.** и Е, 47; **Б, 105**; СНП IV, 4; **СНП VII, 41**; СНП IIIр, 31; СНП IVр,14; СНП IVр, 16; ПЦХ,10):

- хватање јунака / јунак у тамници;
- јунак тражи да му ослободу руке да би скинуо кошуљу / засвирао / укратио коња / јунак симулира смрт;
- напад, пробијање кроз редове противника / помоћ девојке;
- бег.

6. 4. Бег (**Б, 93**; **СНП III, 25**; **ПЦХ, 42**):

- јунак испред непријатељског владара / у ропству;
- крађа кључева/коња;
- бег.

6. 5. Јунак се ослобађа док га спроводе (**СНП IV, 13**; **ПЦХ, 118**; **ПЦХ, 139**):

- домамљивање побратима на сусрет и даривање;
- побратим опија јунака и предаје га противнику;
- противник (побратим) спроводи јунака;
- јунак подмеће везане руке под његову сабљу;
- ослобађа се, убија противника (побратима);
- (освета побратиму).

7. Неуспело ослобађање (Е, 120; СНП IV, 1; СНП IIp, 33; СНП IVp, 9; СНП IVp, 10; СНП IVp, 11; СНП IVp, 57; ПЦХ, 117; ПЦХ, 160):

- јунак у тамници / хватање и спровођење јунака;
- неуспео покушај ослобађања (сам/спасилац/преговори);
- смрт јунака.

III ЈУНАЧКА ТАКМИЧЕЊА

1. Вишебој

1. 1. Такмичење појединаца из две чете (Е, 156; СНП, II, 81; СНП IIp, 77; ПЦХ, 74):

- сусрет две чете (војске)
- надметање специјализованих појединаца и победа мало-бројнијих;
- вођа противника на превару убија (рани) најбољег јунака;
- масовни сукоб и победа;
- бег противничког вође;
- (сахрањивање најбољег јунака).

1. 2. Победа придошлице (Е, 77; СНП III, 65; СНП VII, 41; СНП IIIp, 13):

- јунак је послат да уходи или да донесе шићар / хајдук тајно обилази породицу;
- затиче противнике у вишебоју, придружује им се и побеђује их;
- сумња у идентитет придошлице (пуца му кабаница или је скида, трофеји и токе га одају);
- (јунак је заробљен);
- бег / повратак с пленом.

2. Специјализована такмичења

2. 1. Пребацивање цркве буздованом (**Б, 76; СНП II, 37; СНП Пр, 27; ПЦХ, 123**):

- јунак у Латинима;
- (каталог и упоређивање висине наших цркава и туђинске цркве);
- опклада јунака да ће пребацити млетачку (которску) цркву;
- пребацивање цркве и штета коју буздован начини иза цркве (убиство чланова породице владара и неког од латинске госпoде, оштећење властелинског двора);
- јунак у тамници;
- (избављање интервенцијом угледног владара).

2. 2. Стреличарство (СНП II, 61):

- противник изазива јунака на такмичење;
- јунак се најпре изговара, па пристаје;
- опклада и такмичење;
- победа јунака;
- јунак опрашта живот противнику и побратими се с њим.

2. 3. Лов (**СНП II, 70; СНП Пр, 42**):

- Марко у лову с Турцима;
- Марков соко се покаже бољи;
- везир (везири) ломи крила Марковом соколу;
- освета;
- (рапорт цару).

2. 4. Огледање коња

2. 4. 1. Кошија (**СНП III, 33; СНП VII, 15; СНП VII, 16; СНП VII, 17; СНП IIIр, 50; СНП IIIр, 51; СНП IIIр, 54; ПЦХ, 150**):

- девојка и награда стављају се на кошију;
- окупљање такмичара;
- најбољи јунак креће на неодмореном коњу или у почетку заостаје;

- престижање такмаца и издајање два (три) фаворита;
- конкуренти пред крај трке покушавају превару – отпале потковице, пукао колан, седло;
- победа у трци и освајање награде;
- (обрачун с такмичарем који се не мири с поразом).

2. 4. 2. Трка коњима (Б, 17):

- два јунака се опкладе чији је коњ бржи;
- утркивање;
- размена поклона по завршетку.

2. 4. 3. Преваливање одређеног растојања на коњу (СНП VI, 79; СНП Пр, 75; СНП Пр, 76):

- опклада с побратимом у љубу, двор и/или главу да јунак може превалити одређено растојање на коњу за један дан;
- јунак одмара, а љуба припрема коња;
- трка (одлазак, узимање потврде од хоце, повратак);
- испуњење погодбе / поклањање живота побратиму.

2. 5. Пливање (Е, 100):

- више јунака заинтересовано за исту девојку;
- девојка поставља услов – препливати реку;
- харамбаша једини успева и осваја девојку.

3. Огледање у мегдану

3. 1. Мегдан против хвалисавца (Е, 98; Е 114; Е, 124; Б, 88; СНП II, 59; СНП Пр, 56; СНП Пр, 57; СНП Пр, 58; ПЦХ, 91; ПЦХ, 94):

- противник се јавно хвали да ће победити јунака;
- јунак сазнаје или му глас о томе преноси побратим;
- јунак изазива хвалисавца;
- (сусрет и сукоб с противниковом љубом);
- кратак мегдан у ком јунак лако побеђује / противник не сме да се појави;
- (освета и повратак).

3. 2. Мегдан против гласовитог јунака (Б, 50; СНП III, 20; СНП III, 70; СНП IV, 32; СНП VI, 6; СНП VI, 60; ПЦХ, 54; ПЦХ, 104; ПЦХ, 124):

- изазивање гласовитог јунака;
- мегдан;
- победа изазваног јунака;
- (масовни сукоб);
- (бег јединог преживелог противника).

3. 3. Најмлађи јунак побеђује хваљеног придошлицу (СНП VI, 33; СНП Пр, 55; СНП Пр, 85; СНП Пр, 86; ПЦХ, 26; ПЦХ, 75; ПЦХ, 145):

- разговор тројице јунака о томе ко је најбољи јунак;
- (опклада да се најбољем јунаку не би уклонили ако наиђе);
- наилази помињани јунак и два искусна јунака понизно му се клањају;
- супротстави му се најмлађи/непризнати јунак;
- (млади јунак тражи помоћ од искуснијих сабораца, они одбијају да помогну или га један од њих само подсети на скривени нож);
- (позив вили за помоћ / варка);
- победа младог/потцењеног јунака;
- признавање старешинства / прекор кукавицама.

3. 4. Случајни сусрет јунака (СНП II, 39; СНП VI, 19; СНП Пр, 39; СНП Пр, 50; ПЦХ, 110; ПЦХ, 149):

- сусрет два (непозната) јунака жељна борбе;
- ниједан не жели да се другом уклони с пута;
- мегдан / одустајање од мегдана;
- (победа једног или прекид мегдана);
- убиство на превару / пуштање слабијег да пронесе глас / мирно разилажење.

3. 5. Опклада у љубе сестре (**СНП III, 54; СНП III, 55; СНП IV, 19; СНП VI, 58; СНП VI, 59; СНП VI, 61; ПЦХ, 114**):

- изазов (погодба);
- (подстицај на мегдан);
- прихватање изазова и погодбе;
- (опремање);
- мегдан;
- (помоћ сестре, љубе и или каде јунаку);
- победник осваја трофеје и жену;
- (масовна борба);
- (женидба).

3. 6. Борба против аждаје (**СНП VII, 35**):

- брат изазива брата на мегдан;
- јунак предлаже да се уместо међусобно огледају с аждајом;
- изазивач први бежи;
- јунак се бори с аждајом;
- помоћник му дода мач и јунак је савлада.

IV ЖЕНИДБА

1. Женидба с препрекама

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке

1. 1. 1. Низ од три-четири препреке (**Б, 9; Б, 26; Б, 33; СНП II, 79; СНП VII, 20; СНП Пр, 81; СНП Шр, 67**):

- (просидба и уговарање свадбе);
- (писмо упозорења из тазбине);
- (окупљање сватова);
- долазак по девојку;
- младожења или заточници савладавају низ од три-четири препреке;
- повратак и венчање.

1. 1. 2. Један услов

1. 1. 2. 1. Такмичење за девојку (**Е**, 100; **СНП II**, 15 и све песме о кошији – тачка **III 2. 4. 1**):

- више просаца заинтересовано је за чувену лепотицу;
- девојка или њен скрбник постављају услов за женидбу – победа на такмичењу (трка / пливачко надметање / хватање јабуке);
- јунак побеђује и стиче право на женидбу.

1. 1. 2. 2. Младожења испуњава тежак задатак (**СНП II**, 12; **СНП II**, 32; **СНП VI**, 46; **СНП Пр**, 26; **СНП Шр**, 30; **СНП Шр**, 49; ПЦХ, 28; ПЦХ, 109; ПЦХ, 151):

- (просидба);
- тазбина поставља услов женику (мегдан/коњ/девојка/сватови/порекло);
- јунак успешно извршава задатак;
- јунак добија девојку као награду;
- (венчање).

1. 1. 3. Избор између више просаца (**Е**, 76; **Б**, 23; СНП II, 41; **СНП II**, 80; **СНП III**, 71; **СНП VI**, 41; **СНП VII**, 24; **СНП VII**, 36; **СНП Пр**, 64; **СНП Шр**, 7; **ПЦХ**, 87; условно и **СНП II**, 40):

- више јунака проси чувену лепотицу / две или три сватовске поворке долазе пред девојачку кућу;
- девојка се подстиче на избор;
- девојка бира једног од просаца / прихвата обележја;
- изабрани младожења по добијању позитивног одговора долази по девојку / одабрани јунак одмах одводи девојку, а остали се повлаче (или се прикључују сватовима);
- (венчање, весеље).

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова

1. 2. 1. Други просац (Е, 33; Б, 94; СНП II, 84; СНП III, 24; СНП III, 72; СНП III, 76; СНП VI, 43; СНП VII, 22; СНП IIIp, 66):

- (просидба);
- (препрошавање);
- један од просаца и његови сватови поведу девојку;
- други просац (просци) у заседи / сватовској поворци / болује;
- обрачун супарника / молба првог просца и препуштање девојке / невеста одлази у дом првог просца;
- (повратак, венчање, весеље).

1. 2. 2. Издаја неког из младожењине пратње (СНП II, 56; СНП III, 76; СНП IIIp, 16; ПЦХ, 70; ПЦХ, 109):

- просидба и уговарање свадбе;
- погрешан избор заменика/кума и/или девера;
- одлазак по девојку;
- издаја заменика/кума и/или девера на повратку сватова;
- помоћ (наклоност) девојке;
- издајник је убијен или спречен да осујети свадбу;
- венчање, весеље.

1. 2. 3. Отимач девојке и дарова (Е 15; Б, 13; Б, 47; СНП II, 92; СНП III, 73; **СНП VI, 35**; СНП VI, 37; СНП VI, 38; СНП VI, 39; СНП VI, 40; СНП VII, 25; **СНП IIIp, 91**; **ПЦХ, 72**; условно и Е, 126; **СНП VII, 5**):

- (просидба и уговарање свадбе);
- (младожења дуго не долази због страха од нападача);
- окупљање сватова и долазак по девојку;
- даривање (и посебан дар заточнику);
- препрека на повратку (Турчин, Арапин, неверни побратим);

- сватови остављају дарове и беже, а заточник или девојка га савладају / маскирана девојка проводи сватове;
- долазак, венчање, весеље.

1. 2. 4. Изасланици тазбине (Е, 188; СНП II, 87; **СНП VI, 42**; **СНП VII, 14**; СНП Пр, 51; **ПЦХ, 93**):

- просидба, уговарање свадбе;
- окупљање сватова;
- долазак по девојку, гошћење и дарови у тазбини;
- таст и/или ташта шаљу слугу да врати девојку (и дарове);
- (девојка открива заточнику идентитет и намере нападача);
- сватови се разбеже / сукоб сватова и изасланика тазбине;
- заточник једини успева да савлада нападача;
- повратак, венчање.

1. 2. 5. Невеста (**СНП II, 10**; **СНП II, 88**; СНП, VI, 44; СНП VII, 58; **СНП, Пр, 91**; ПЦХ, 101):

- просидба, договор;
- окупљање сватова;
- одлазак по девојку (и гошћење у тазбини);
- (лажна препрека – пресретач сватова моли невесту да посредује у ослобађању сужања);
- девојка у младожењином дому поставља услов / напада женика;
- испуњење услова / савлађивање девојке;
- венчање.

1. 2. 6. Река (СНП VII, 12; **СНП VII, 13**; СНП Шр, 35; СНП Шр, 38):

- угледни отац испроси за сина ћерку цара (краља);
- окупљање сватова;
- очев побратим тражи младожењиног коња и понижава скрајнутог јунака;
- гошћење и дарови у тазбини,

- на повратку очев побратим провоцира јунака да уђе у набујалу реку;
- јунак се дави, сватови не помажу;
- невеста улази у воду и спасава женика;
- повратак младенаца мимо сватова;
- (јунак се побуни против оца и освети се његовом побратиму).

1. 3. Женидба с препрекама пре одвођења девојке и на повратку сватова (**СНП II, 29**; СНП VI, 24; СНП VI, 34; СНП VI, 36; СНП VII, 18; СНП VII, 19):

- младожења или његов заступник проси девојку / просидба ултиматум;
- (окупљање сватова);
- одлазак по девојку;
- препреке у тазбини;
- препрека на повратку сватова;
- повратак (и венчање, весеље).

2. Женидба отмицом

2. 1. Отмица из куће

2. 1. 1. Маскирање (СНП III, 18; **СНП III, 26**; СНП VII, 1; СНП VII, 2; СНП IIIр, 27; СНП IIIр, 34; СНП IIIр, 39; **СНП IIIр, 49**; СНП IIIр, 61):

- подстицај на женидбу / понижени јунак / бројни просци девојке;
- (завет јунака да ће се оженили турском лепотицом);
- опремање и маскирање (прибављање обележја гласовитог турског јунака);
- јунак измами девојку глумећи њеног брата, вереника или чувеног турског јунака;
- девојка на повратку открива превару/ сусрет са турским јунаком чији је идентитет јунак присвојио / потера;
- (савладавање противника);

– повратак, покрштавање, венчање, весеље.

2. 1. 2. Нескривен идентитет (**СНП VII, 5**; СНП VII, 6; СНП VII, 9; СНП VII, 48; СНП Пр, 80):

- јунак (заточник) одлази по девојку;
- (покушај лажног представљања);
- девојка препознаје јунака и добровољно креће с њим / лака отмица пасивне девојке;
- (савладавање потере);
- повратак, венчање.

2. 1. 3. Провала у девојачке одаје (**Е, 24**; Е, 50; СНП II, 96; СНП III, 19; СНП III, 22; **СНП Пр, 81**; **СНП ШПр, 67**; **ПЦХ, 95**):

- (гласови о лепој девојци);
- (јунак се опрема / маскира у слугу);
- (служење за девојку);
- јунак искоришћава одсуство девојачког скрбника и уз помоћ робиње улази у девојачке одаје / девојка сама позива јунака;
- јунак бежи сам или с девојком после ноћи проведене с њом;
- просидба, уговарање свадбе / потера;
- венчање.

2. 2. Отмица из сватовске поворке

2. 2. 1. Први просац као отимач (Е, 160; СНП III, 27; СНП III, 34; СНП VII, 11; СНП ШПр, 28; СНП ШПр, 36; **ПЦХ, 87**; **ПЦХ, 113**):

- (просидба на далеко);
- препрошавање;
- девојка (и пуница) обавештавају првог просца (девојачког изабраника) и саветују га да окупи сватове и пресретне сватове супарника;
- окупљање сватова;

- организовање напада из заседе / сукоб две сватовске поворке;
- (заточник спречава девера супарника да побегне с невестом);
- повратак с девојком.

2. 2. 2. Јунак или хајдучка (ускочка) чета у заседи (СНП III, 6; СНП VI, 69; СНП VII, 26; СНП VII, 36; СНП VII, 47; СНП IIIp, 60; СНП IIIp, 7):

- (мотивација удара на сватове);
- повратак сватова;
- јунак или хајдуци дочекују сватове у заседи;
- отмица девојке;
- отмичар / неко од хајдука се жени девојком.

2. 2. 3. Сватовски званичник као отмичар (СНП III, 81; СНП III, 82; СНП VI, 41; СНП VII, 21; СНП VII, 23; СНП IIIp, 20; СНП IVp, 25; ПЦХ, 38; ПЦХ, 93):

- (просидба и уговарање свадбе / избор између више просаца);
- младожењи недостаје девер или барјактар у свадбеној поворци;
- он начини погрешан избор – позива будућег супарника;
- (невеста се заљубљује у девера (барјактара) / јунак у младожењиним сватовима обљуби невесту на превару);
- невеста упозорава јунака на опасност и заједно беже / јунак отима невесту на повратку сватова / јунак бежи сам, али се касније враћа по невесту;
- отмичар се жени невестом / предаје је побратиму (господару).

2. 3. Отмица девојке из кола (Е, 113; СНП III, 23; СНП VII, 3; СНП VII, 4; СНП IIIp, 37; СНП IIIp, 47; ПЦХ, 116):

- јунак креће по шићар/девојку / у коло;

- представља се као турски јунак и добија дозволу да заигра у колу девојака;
- хвата се до чувене турске лепотице;
- (љубавни сигнали и љутња девојке);
- препознавање по токама или белегу;
- (уговорена) отмица;
- (потера);
- (помоћ чете);
- покрштавање, венчање.

2. 4. Отмица с воде (Е, 126; СНП II, 82; СНП VII, 7; СНП, VI, 8; СНП, IIIр, 65):

- јунак се опрема / набавља коња;
- наилази на девојку на води и представља се као јунак из супротног табора;
- симулира жеђ, затражи воде, а кад девојка пружи руку, уграби је и побегне;
- (потера / захтев за плаћање позајмљеног коња давањем првог плена – невесте);
- (победа / откупљивање невесте);
- венчање.

2. 5. Отмица с поља (Е, 138):

- маскирани јунак на туђем терену тражи плен;
- сусрет с девојком и сазнавање да му је наклоњена;
- враћање старог одела и долазак по девојку;
- лако изведена отмица, јер девојка добровољно креће;
- савладавање потере.

2. 6. Отмица лађом (СНП II, 101; СНП IIIр, 10; СНП IIIр, 66):

- просидба;
- препрошавање и одвођење девојке;
- јунак (заточник) маскира се у трговца и опрема брод с трговином;

- брод пристаје у супарников град, гласине о доброј роби;
- када невеста дође да купује платно, јунак отисне лађу и беже;
- супарник са обале безуспешно покушава да заустави бегунце.

3. Женидба на туђу иницијативу

3. 1. Добеглица (СНП III, 28; СНП VI, 69):

- кадуна дуго трпи мужевљево неверство;
- по савету мајке, напушта мужа и одлази у српски табор;
- под маском катане војује и предводи чету;
- (сестра сењског капетана се заљубљује у придошлицу који привремено пристаје на лажни брак);
- када пресреће мужа, открива се, мучи га и убија / и растура његове сватове;
- удаја за ускочког вођу након разоткривања идентитета.

3. 2. Изнуђена просидба (Б, 12; СНП II, 90; СНП VI, 35; СНП VI, 42; СНП VII, 10; ПЦХ, 157):

- девојка или њен отац одабирају младића за ког ће се она удати;
- позив на просидбу (у одаје);
- младић се нећка;
- ултиматум / понуда доброг мираза / лажна оптужба за обљубу која га приморава да бежи;
- јунак је привољен на просидбу;
- (долазак по девојку);
- (препрека на повратку);
- венчање.

3. 3. Двобој (већина песама из тачке III 3. 5: СНП III, 55; СНП VI, 58; СНП VI, 59; ПЦХ, 114; условно и СНП III, 54):

- опклада јунака и противника да победник на мегдану добија обе жене (сестре/љубе / владареве ћерке);
- опремање јунака, коња, жене;

- мегдан;
- (у пресудном тренутку на позив за помоћ одазива се Туркиња и помаже српском јунаку);
- савладавање противника;
- повратак, покрштавање, венчање.

3. 4. Спасовање из тамнице (**Б, 54**; већина песама из тачке II 5. 4: **Б, 18**; **СНП II, 95**; **СНП III, 51**; **СНП VI, 70**; **СНП VI, 78**; **СНП IIIp, 8**; **СНП IIIp, 22**; **СНП IIIp, 80**; **ПЦХ, 56**; ПЦХ, 88; **ПЦХ, 97**; условно **СНП III, 21** и **ПЦХ, 169**):

- (предисторија јунаковог доспећа у тамницу);
- јунак у тамници;
- кћи или сестра поробљивача / варошка девојка / одбијена вереница помаже јунаку да се ослободи;
- венчање.

3. 5. Замена невесте (**СНП II, 25**; **СНП VII, 27**; **СНП VI, 65**; **СНП IIIp, 84**; условно и **Б, 33**; **Б, 97**; **СНП IIIp, 83** и **ПЦХ, 147**):

- неостварена женидба/ женидба с препрекама / отмица;
- младожења одустаје или се предомисли;
- (по савету) одабира другу невесту и жени се њоме.

4. Неостварена женидба

4. 1. Младожења одустаје (**Б, 11**; **Б, 94**; **СНП II, 41**; СНП II, 89; **СНП VI, 82**; **СНП VII, 22**; **СНП IIIp, 83**; **СНП IIIp, 84**; СНП IIIp, 21; **ПЦХ, 77** и све варијанте из тачке **IV 4. 9. 4**):

- женидба с препрекама / женидба отмицом / женидба на туђу иницијативу;
- младожења одустаје/враћа/одбија девојку / уступа је супарнику.

4. 2. Несавладана препрека (Е, 109; Б, 53; **СНП II, 66**; **СНП III, 33**; **СНП VI, 8**; **СНП VII, 17**; **СНП VII, 30**; **СНП VII, 36**; СНП VIII, 7; **СНП IIIp, 48**; **СНП IIIp, 7**; СНП IIIp, 62; **ПЦХ, 97**; ПЦХ, 130; **ПЦХ 137**):

- женидба с препрекама;
- младожења не успева да савлада препреку – погибија / препуштање девојке супарнику.

4. 3. Неуспела отмица (Е, 161; **Б, 38**; Б, 55; **Б, 117**; СНП II, 93; **СНП III, 21**; **СНП III, 26**; СНП IV, 14; **СНП IV, 25**; СНП VI, 64; СНП VI, 65; СНП VI, 66; **СНП VI, 67**; **СНП VI, 68**; **СНП VII, 29**; СНП VIII, 3; СНП VIII, 4; СНП VIII, 5; СНП IIIр, 14; СНП IIIр, 15; СНП IIIр, 32; СНП IIIр, 64; **СНП IVр, 41**; ПЦХ, 27; ПЦХ, 67; ПЦХ, 112; **ПЦХ, 169**):

- отмица девојке (љубе) у одсуству мушких чланова породице / покушај уговорене отмице;
- потеря (брат, девер, слуга) убија отмичара / девојка се ослобађа сама / брат се маскира и преотима сестру / поведени заробљени муж убија отмичара;
- повратак.

4. 4. Муж на свадби своје жене

4. 4. 1. Муж се враћа на дан жениног венчања (**Е, 78**; **СНП II, 62**; **СНП III, 25**; **СНП VI, 75**; **СНП VI, 76**):

- јунак је у тамници или у царевој војсци;
- добија гласове да му је дом похаран, љуба одведена или да се преудаје;
- враћа се из рата / враћа се из тамнице на дан жениног венчања / добија допуст да спречи преудају љубе;
- нико не препознаје јунака (маска);
- јунак спречава венчање, убија супарника;
- повратак / замена невесте (сестра уместо љубе) / поробљивач пушта сужња.

4. 4. 2. Болесни јунак спречава преудају љубе (СНП VII, 31; СНП VII, 32):

- јунак дуго болује;
- љуба жели да се преуда и пише супарнику да дође по њу;

- сватови стижу у дом болесног јунака;
- он их угости и дарује;
- сабља намењена новом младожењи не да се извући из корица никоме осим јунаку;
- јунак убија супарника, љубу и умире.

4. 5. Младожења убија (нагрђује) девојку

4. 5. 1. Грешка (Б, 118; СНП III, 68; СНП IIIр, 17; ПЦХ, 144):

- просидба и уговарање свадбе;
- претња хајдука коме је младожења оteo оружје / младожења не долази дуго јер се боји хајдука;
- опремање, одлазак по девојку и боравак у тазбини;
- сватови не обраћају пажњу на невестино предосећање напада;
- хајдуци нападају и убијају сватове на повратку;
- младожења чује пушкарање, креће сватовима у сусрет и случајно, гађајући хајдука, погоди невесту;
- самоубиство/бег / пуштање младожење.

4. 5. 2. Намера (Е, 56; Б, 5; Б, 97; СНП II, 25; СНП II, 40; СНП II, 64; СНП III, 77; СНП VI, 47; СНП VIII, 6; СНП IIр, 72; СНП IIр, 73; ПЦХ, 65; ПЦХ, 147):

- женидба с препрекама / отмица / женидба на туђу иницијативу;
- младожења убија невесту (одсеца јој руке) јер се предомислио / из љубоморе / ради освете.

4. 6. Девојка убија младожењу (Б, 55; СНП II, 82; СНП VI, 66; СНП VIII, 3; СНП VIII, 4; СНП IIIр, 14; СНП IIIр, 15):

- отмичар уграби/намами девојку (туђу љубу);
- (жена опија отмичара);
- жена ножем убија отмичара;
- бег и повратак кући.

4. 7. Самоубиство невесте (Е, 180; СНП III, 74; СНП III, 75; СНП IIр, 90):

- више просаца лепе девојке;
- одбијени просац чека сватове у заседи / један од просаца поставља ултиматум за женидбу;
- убија сватове / брата девојке;
- самоубиство девојке.

4. 8. Заручник гине у бици (Б, 8; Б, 20; Б, 21; Б, 32; **СНП II, 51**):

- сусрет девојке са једним/тројицом младића;
- веридба / сазнавање да јој је један од њих вереник;
- даривање (обележје) девојке;
- заручник одлази у Косовски бој и гине;
- (девојка тужи).

4. 9. Виша сила

4. 9. 1. Болест (**Е, 53**; **Е, 56**; СНП III, 79):

- просидба/веридба;
- младожења се разболи (и умире);
- девојку поведе други/лажни младожења;
- девојка у сватовској поворци жали за (првим) младожењом;
- невеста (и женик) умире / невесту убија љубоморни нови младожења.

4. 9. 2. Урок (Б, 95; СНП II, 7; СНП III, 78):

- (опремање) и долазак по девојку;
- (чуђење сватовима);
- мајка се завади с ћерком око кошуље и прокуне је / дивљење девојци и подсећање на породично проклетство;
- урок стиже девојку у гори и она умире;
- сватови сахрањују невесту;
- (смрт младожење).

4. 9. 3. Виле (Е, 132; Б, 43; СНП II, 11):

- братска слога и љубав;
- виле се договарају да заваде браћу;
- вила се претвара у лепу девојку и опчини младиће;
- један брат убије другог, а кад се освести, покаје се па усмрти и себе.

4. 9. 4. Избегнут инцест (СНП II, 27; СНП II, 28; СНП IIр, 17; СНП IIр, 19; СНП IIIр, 3):

- брат жели да се ожени сестром свесно / у незнању;
- (сестра захтева решавање тешких задатака, а брат их ипак испуњава);
- Божја чуда спречавају брак / младожења одустаје.

5. Женидба без препрека (Е, 24; Е, 53; Е, 92; СНП IX, 13):

- просидба;
- позитиван одговор;
- окупљање сватова;
- одлазак по девојку;
- (гошћење и дарови у тазбини);
- повратак с девојком;
- венчање, весеље, даривање сватова;
- испраћање сватова.

V ПОРОДИЧНИ ОДНОСИ

1. Јунак – љуба

1. 1. Љубино неверство

1. 1. 1. Певање кроз гору (Е, 71; СНП VII, 28; СНП IIр, 54; СНП IIр, 92; СНП IIр, 93):

- љуба и јунак путују кроз гору;
- јунак је тера да запева;

- она се изговара, а потом пева и дозива хајдука (првог просца);
- мегдан;
- љуба помаже нападачу;
- (вила сугерише јунаку да употреби скривени нож);
- јунак савлада противника;
- кажњавање невернице.

1. 1. 2. Љуба уништава јунакове атрибуте (Б, 97; СНП II, 25; СНП VI, 6; ПЦХ, 104; ПЦХ, 147):

- (љуба сазнаје ко је мужевљев највећи противник),
- (договор са јунаковим супарником о нападу / покушај договора);
- уништавање мужевљевих атрибута;
- јунак лако губи мегдан / јунак је смртно рањен, али успева да убије противника;
- љуба онемогући заовин покушај спасавања брата / љуба прекрши табу гледања исцељења;
- противник/слуга кажњава неверницу (и жени се јунаковом сестром).

1. 1. 3. Невера у мужевљевом одсуству (Б, 40; СНП II, 31; СНП II, 44; СНП Пр, 20; СНП Пр, 21):

- похара дома у одсуству јунака и одвођење љубе / љуба се преудаје док је муж одсутан;
- јунак дознаје шта се догодило и одлази да потражи супарника и љубу;
- јунак се увери да је љуба неверна (она помаже противнику / она и супарник лоше поступају према јунаковој деци и сестри);
- убијање противника и љубе / опраштање љуби.

1. 1. 4. Гозба открива љубино неверство (Е, 151; СНП VI, 25):

- мајка сину открива снајино неверство;

- јунак организује гозбу на коју намерно не позива жениног љубавника;
- љуба га сама позове или подсећа мужа да то учини;
- јунак гледа њихове пољупце;
- даривање званица и намерно ускраћивање дара супарнику;
- накнадно за њега љуба доноси најбољу сабљу;
- (сабљу једино домаћин може извући из корица);
- њоме убија супарника;
- (ослепљивање љубе).

1. 1. 5. Прељубница везује и издаје мужа (Е, 117; СНП III, 7; **СНП VII, 29**; СНП IIIр 4, СНП IIIр, 5; СНП IIIр, 6):

- јунак спава / јунак је изван дома;
- (љуба спречава сина да га пробуди кад наиђу Турци);
- љуба почини прељубу с намерницима / љуба се договара с противником о нападу на јунака;
- нејаки син краде нож и сече конопце на очевим рукама / крчмарица опија противнике;
- јунак убија противнике;
- (син моли оца да поштеди мајку);
- јунак убија љубу / јунак опрашта љуби.

1. 2. Искушавање љубе

1. 2. 1. Опклада у љубину верност (Е, 139; ПЦХ, 81):

- опклада у верност љубе;
- Турчин узима јунакова обележја и одлази у јунаков дом;
- љуба сумња и подмеће робињу (окретање кревета);
- Турчин после ноћи проведене с робињом одсеца њену плетеницу (и руку);
- на основу тих доказа спрема се да обеси Марка;
- љуба стиже и показује косу (и руке);
- Марко убија противника.

1. 2. 2. Провера поштовања девера (**Б, 41**; СНП II, 100; СНП Пр, 53):

- браћа се споречкају (због опустелог дома или наводне обљубе жене) / јунак се после дужег одсуства враћа кући;
- проверка љубиног поштовања девера;
- (кажњавање зле жене / брат спречи брата да убије жену).

2. Јунак – сестра

2. 1. Сестра остаје верна брату (**Е, 49** и СНП VIII, 1):

- брат (браћа) у походу сестри;
- зет снује заверу и покушава да убије јунака / зет убија јунаке;
- сестра штити брата и додаје му оружје/ сестра се свети мужу за убиство браће;
- повратак у родну кућу.

2. 2. Сестра издаје брата (**Е, 129**; **Б, 105**; СНП Пр, 64):

- брат (браћа) у походу сестри;
- зет је у лову, а сестра дочекује брата (браћу);
- сестра опија и везује брата (браћу) и предаје га (их) мужу,
- јунак се ослобађа сам (избор смрти или превара на одело) / зет ослепи шураке;
- (освета зету и сестри);
- повратак.

3. Јунак – мајка

3. 1. Мајка жели да се преуда (**Е, 85**; **Е, 162**; СНП II, 8; СНП III, 84; СНП III, 85; СНП VII, 30):

- удовица жели да се преуда или да распусно живи;
- труди се да се ослободи сина;
- јунак се спасава;
- (јунак убија мајчиног љубавника);

– (освета мајци / владар кажњава мајку).

3. 2. Инцест мајке и сина у незнању (СНП II, 14; СНП II, 15; СНП VI, 5):

- (остављање детета рођеног након инцеста);
- калуђер проналази дете у колевци;
- (брз раст и напредак);
- (младић трага за пореклом);
- родоскврни грех с мајком у незнању;
- окајање греха у тамници;
- смрт и посвећивање.

3. 3. Мајка „тврда срца” (СНП II, 48; СНП IIIр, 46):

- мајка добија вести о смрти синова;
- са разбоја доноси њихова обележја;
- плакање љуба;
- плакање (тужење) коња;
- (гавранови доносе мајци руку једног од синова);
- (смрт мајке).

4. Јунак – отац

4. 1. Син убија оца (СНП IV, 25; СНП IVр, 41):

- свадбено весеље у јунаковом дому;
- силник покушава да отме невесту;
- отац штити противника;
- јунак убија оца;
- противник бежи / јунак убија противника;
- подизање устанка.

4. 2. Отац убија посинка (СНП II, 30; СНП IIIр, 16):

- цар проналази дечака и усваја га;
- слога усвојеника и братска љубав са царевом кћерком;
- љубоморни великодостојник децу лажно оптужује за инцест, опија царевог посинка и преноси га у сестрин кревет;

- цар погуби посинка (и кћер);
- чуда на месту погубљења изазивају сумњу;
- цар сазнаје истину и убија клеветника;
- чуда на месту његовог погубљења потврђују његов грех.

4. 3. Мегдан оца и сина (**ПЦХ, 149**):

- продаја хајдука були удовици;
- хајдук оставља за собом сина;
- дечак брзо расте и кад стаса тражи оца;
- мегдан с братом, оцем и стрицем;
- везивање, па ослобађање рођака.

4. 4. Син избегава мегдан с оцем (**СНП II, 34; ПЦХ, 69**):

- завада великаша око престола;
- јунак пресуђује у корист правог наследника;
- отац незадовољан одлуком хоће да убије сина;
- јунак избегава мегдан с оцем и бежи у цркву;
- очева клетва и царев благослов / очева и синова клетва.

5. Јунак – ујак

5. 1. Ујак намерно убија сестрића (**СНП Пр, 39; СНП VI, 14**):

- случајни сусрет сестрића и ујака / сестрић тражи ујака;
- (мегдан у незнању);
- (прекид мегдана);
- прихватање примирја / ујак прихвата да обучава сестрића;
- убиство сестрића на нечестан начин;
- (мајка нађе и сахрани сина).

5. 2. Убиство сестрића из нехата (**Б, 19; СНП II, 85; СНП II, 86; условно Е, 157 и СНП IIIр, 40**):

- ујак води сестрића у бој;
- узалудно га моле младићеве сестре, мајка, девојке беларе;
- (клетва);

- (сестрић сугерише ујаку кога да гађа или му најављује да ће донети сокола),
- јунак се претвара у змију;
- ујак устрели змију;
- разоткривање;
- смрт сестрића.

6. Браћа

6. 1. Мегдан браће у незнању (СНП VII, 55; СНП IIр, 9; ПЦХ, 5; ПЦХ, 125):

- (мајка даје близанце као харач цару и ћесару / харамбаша доспева у турску тамницу);
- рат цара и ћесара;
- двојица браће на супротним странама деле мегдан у име својих владара;
- мегдан је равноправан или надјача хришћански представник;
- откривање порекла (и историје доспећа у цареву / ћесареву војску);
- браћа прелазе на хришћанску страну, Турци беже / браћа мире владаре / браћа се враћају мајци.

6. 2. Братоубиство у незнању (СНП II, 16; СНП VI, 9; СНП VI, 10; СНП VI, 11; СНП IIр, 8; условно и СНП IIIр, 40):

- (син куне мајку што је сам, а мајка му открива да има старијег брата међу хајдуцима);
- млађи брат тражи старијег;
- старији брат устрели млађег у незнању;
- смртно рањени јунак открива ко је (и оставља аменет мајци);
- старији брат се убија / дружина спречи самоубиство;
- (смрт мајке кад чује за трагедију синова).

6. 3. Свађа браће

6. 3. 1. Убиство брата због плена (Б, 6):

- завада око плена;
- братоубиство;
- завет умирућег јунака.

6. 3. 2. Супарништво због девојке (љубе) – Е, 112; Е, 132; Б, 42; Б, 43; СНП II, 11:

- двојица браће јашу (у лову);
- (договор вила да омразе браћу);
- свађа због девојке/виле/љубе;
- један брат убија другог / помирење;
- (животиње сведоче да им је тешко без брата/крила);
- (покајање и самоубиство).

6. 3. 3. Љуба завади браћу (**СНП II, 10; СНП II, 99**):

- женидба злом невестом једног од браће / деоба браће;
- љуба наговара мужа да убије брата;
- брат брата у лову поставља на бусију;
- праведни брат гине / неправедног брата спасава праведни брат;
- покајање, кажњавање љубе.

6. 3. 4. Љуба помири браћу (Е, 121; Б, 44; **СНП II, 75; СНП II, 98; ПЦХ, 39**) :

- завада браће при деоби очевине и јуначких атрибута;
- један од браће нареди љуби да му отрује брата док је у лову / један од браће заточи другог;
- љуба измоли од девера јуначке атрибуте / љуба брине о деверу у тамници;
- неуспех у лову, повреда коња и сокола / претња страног владара;
- неправедни брат се каје, жали што је уморио брата или покушава да га спасе;
- љуба открива да је брат жив;
- помирење (и помоћ утамниченог брата против страног владара).

VI СОЦИЈАЛНИ СТАТУС

1. Јунак и владар (господар)

1. 1. Оклеветани јунак доказује верност владару (Е, 88, Б, 14; СНП II, 62; ПЦХ, 73):

- јунак верно служи сизерена / успешно ратује у царевој војсци;
- љубоморни саборац (саборци) лажно оптужује јунака за издају, лоше ратовање, крађу трофеја;
- увређени јунак покуша да се оправда, обрачуна или се повлачи;
- противник експлицитно (и напредовањем) обелодани истину о правом јунаку;
- (нови подвиг јунака / повратак јунака у бој и победа);
- владар награђује јунака (и кажњава клеветника).

1. 2. Владар попушта самовољном јунаку (Е, 82; Е, 87; Е, 142; Б, 90; Б, 91; Б, 92; СНП II, 57; СНП II, 70; СНП II, 71; СНП III, 62; СНП VI, 18; СНП VIII, 14; СНП Пр, 43; СНП Пр, 44; СНП Пр, 45; СНП Пр, 46; ПЦХ, 111; условно СНП VII, 13 и ПЦХ, 42):

- оглушавање о владареву забрану / убиство владаревих стражара, службеника / притужбе владару на јунака;
- цар позива писмом или шаље улаке (јунаковог побратима) по јунака / јунак долази сам;
- јунак излази испред владара;
- искрено (духовито) правдање или претње натерају владара да попусти;
- (владар награђује јунака).

1. 3. Свађа јунака и владара (Е, 63, Б, 27; СНП VIII, 8; СНП VIII, 13; СНП Пр, 18; СНП Пр, 65):

- (владар позива јунака);

- сукоб јунака и владара;
- јунак убија владара / владар убија јунака / помирење.

1. 4. Служење за награду

1. 4. 1. Служење за девојку (E, 50; E, 161; СНП II, 96; СНП III, 22; СНП IIp, 81; СНП IIIp, 67; ПЦХ, 95):

- јунак служи дуго година господара за његову кћи (сестру);
- у одсуству господара (и уз помоћ робиње) проваљује у девојачке одаје / потајно се виђа с девојком;
- (уговорена отмица) / јунак бежи сам и испроси девојку;
- неуспела/успела потера или женидба с препрекама.

1. 4. 2. Служење за коња (E, 111; СНП II, 76; СНП II, 77; СНП VI, 46; СНП IIIp, 12):

- јунак (заточник цара) дуго година служи господара без плате (за коња);
- господар одлази на војну / у лов;
- (шаље јунака по коња/сокола са обележјем које ће показати његовој љуби);
- јунак краде коња / обманута љуба изводи и предаје коња;
- јунак се одаје на поласку / господар дознаје;
- потера;
- јунак успева да побегне / господар убија јунака;
- (јунак предаје цару коња и добија од њега награду).

2. Јунак у чети

2. 1. Одлазак у хајдуке (СНП III, 1; СНП III, 62; СНП III, 63; СНП VII, 33; СНП VII, 34; СНП IIIp, 1; ПЦХ, 59):

- (јатак, саборци или противник питају харамбашу о разлозима одметања);
- тешке економске прилике на које се надовезује неправда нанесена јунаку;

– јунак убија зулумћара и одмеће се / јунак се одмеће и свети зулумћару.

2. 2. Маскирање хајдука

2. 2. 1. Преоблачење у женско одело (СНП III, 4; СНП III, 5; ПЦХ, 128):

- насилник потражује жене (и намеће свадбарину);
- девојка моли хајдука да је спасе / хајдуци одлучују да убију насилника;
- хајдук (хајдуци) преоблаци се у женско одело;
- маскирани хајдук намамљује и убија насилника;
- укидање свадбарине / даривање спасилаца.

2. 2. 2. Продаја хајдука (Б, 107; СНП III, 2; **ПЦХ, 149**):

- хајдуци остају без пара;
- маскирају једног од њих у роба и продају га були удовици;
- хајдук ужива у љубави с удовицом, обасут даровима;
- наводно одлази у лов, а заправо бежи у гору с благом и скупоченом опремом;
- (неуспешна потера / хајдука после много година пронађе и победи у мегдану његов и удовичин син).

2. 3. Хајдуци на мукама (Е, 168; СНП III, 50; **СНП III, 51**; **СНП VI, 78**; **СНП IIIp, 8**; **ПЦХ, 56**):

- ухваћени хајдук (хајдуци);
- искуснији хајдук говори брату (синовима) о мукама које их чекају / хајдук симулира смрт;
- хајдук (хајдуци) стоички подноси мучење;
- (чета спасава хајдуке / хајдук се ослобађа и жени девојком помоћником).

2. 4. Издаја јунака

2. 4. 1. Неверни јатак (СНП III, 52; СНП III, 53; **СНП VII, 55**; СНП IIIp, 11):

- хајдуци се договарају о зимовању и рочишту;
- један од њих нема рођаке и одлучује се за представника турске власти упркос одговарању дружине;
- хајдук дарује домаћине;
- неверни јатак или његова љуба убија хајдука, најчешће због плена / јатак заточи хајдука;
- кад се јунак не појави на рочишту, чета га потражи и освети се његовим крвницима / јунак добија прилику да се бори у име великаша који га је заточио, а онда му се освети.

2. 4. 2. Рођак, побратим или кум издаје јунака ради награде (СНП III, 45; СНП III, 70; СНП IV, 3; СНП IV, 13; СНП VII, 37; СНП VII, 38; СНП VII, 39; СНП VIII, 10; СНП VIII, 11; СНП IIIp, 18; ПЦХ, 33; ПЦХ, 80; ПЦХ, 103; ПЦХ, 108; ПЦХ, 118; ПЦХ, 139):

- (противник / непријатељски владар тражи добровољца да ухвати јунака);
- (пријављује се јунаков рођак/кум/кума/побратим);
- домамљивање јунака на кумство, побратимство или даривање / довођење непријатеља;
- издаја јунака за новац (плен);
- смрт јунака / противник пушта јунака / јунак се спасава;
- света и кажњавање издајника.

2. 4. 3. Харамбаша издаје јунака (Е, 131; СНП IV, 23; СНП VII, 54):

- јунак је одметник у непријатељској чети;
- вођа српских јунака поткупљује противничког харамбашу да изда јунака;
- чета дочекује јунака у заседи;
- погибија јунака / јунак савлада нападаче и освети се харамбашама.

2. 4. 4. Подвиг изневерених јунака (Е, 64; СНП III, 26; СНП III, 39; СНП VII, 45 условно и СНП IV, 26):

- харамбаша поведе чету на тежак задатак;
- успут дезертирају сви осим једног или двојице јунака;
- један (двојица, тројица) јунака испуњавају задатак (отмица девојке, хватање непријатеља, освајање трофеја, задобијање плена);
- повратак подвижника (и одавање признања за подвиг).

2. 5. Подвиг добровољца на непријатељској територији (**Е, 77; Б, 101; СНП Ш, 65; СНП VII, 41; СНП VII, 42; СНП Пр, 69; СНП Пр, 74; СНП Шр, 53; СНП IVр, 1; ПЦХ, 31** и песме о отмици девојке из туђе средине – тачке IV 2. 1; 2. 3; 2. 4; 2. 5):

- јунак је једини добровољац за извршење вођиног (владаревог) задатка / јунак сам пред надређенима иницира своју акцију;
- (маскирање или лажни идентитет);
- подвиг у непријатељској средини (победа у витешком надметању, отмица плена или девојке);
- (ослобађање сопственом снагом и умешношћу);
- повратак / бег пред потером / домамљивање противника;
- (чета дочека непријатеље).

3. Јунак у војсци

3. 1. Јунак дуго војује у царевој (краљевој) војсци (**СНП II, 31; СНП II, 62; ПЦХ, 71; ПЦХ, 73**):

- (породичне прилике);
- владар позива јунака у рат;
- јунак дуго војује и прославља се јунаштвом;
- (љубоморни саборци оптужују јунака пред владарем да се лоше бори);
- (увређени јунак се повлачи све док не буде угрожен и сам владар);
- јунак спасава владара и доноси му победу над непријатељском војском;

- признање, награђивање, повратак;
- (спасавање љубе / кажњавање љубе).

3. 2. Мегдан у град /територију (Е, 59; Б, 15; Б, 110; СНП IV, 32; СНП IV, 39; **СНП Пр, 9; ПЦХ, 5; ПЦХ, 125; ПЦХ, 152**):

- рат неизвесног исхода;
- (владар позива заточника);
- јунак (заточник) дели мегдан против најбољег противничког јунака;
- победа или прекид борбе и прелазак оба јунака на хришћанску страну;
- владар осваја град (територију) / прекид рата.

3. 3. Девојка у царевој војсци (**Б, 96; СНП III, 40; СНП Пр, 59; СНП Пр, 67; ПЦХ, 107**):

- позив остарелом оцу /брату/заручнику на дугогодишњу војну;
- девојка се преоблачи у мушко одело и мења оца (брата) у рату / девојка у мушком оделу бори се уз заточника;
- девојка је најбољи јунак;
- сумња у идентитет, витешко надметање и/или искушавање пола);
- (сама открива идентитет на поласку / по повратку);
- (савладавање потере);
- повратак;
- (удаја).

3. 4. Закаснили јунак (СНП II, 47):

- јунак се опрема за бој и брине да не закасни (договор са слугом);
- љуба покушава да заустави јунака;
- јунак и слуга одлазе у бој;
- сусрет с девојком на бојишту открива да су закаснили;
- јунак улази у бој који већ јењава и гине.

3. 5. Извештај јединог преживелог јунака (Е, 73; Б, 29; Б, 78; СНП II, 45; СНП II, 49; СНП II, 51; СНП III, 31; СНП IV, 50; СНП Пр, 32):

- жена на разбојишту / (рањени) јунак стиже кући / у дом владара;
- извештај о бици;
- (смрт јунака).

VII СМРТ ЈУНАКА

1. Погибија у бици

1. 1. Смрт изузетног борца (Е, 94; Е, 128; СНП IV, 2; СНП IV, 6, условно и Б, 48 и Б, 49):

- масовни сукоб војски (чета);
- подвиг усамљеног јунака;
- погибија јунака;
- (тужење вође (и сабораца) за њим / сахрањивање јунака).

1. 2. Погибија јунака који није желео да изостане из битке (Е, 61; Е, 157; Б, 19; СНП II, 45; СНП II, 47; СНП II, 85; СНП II, 86):

- владар окупља војску за одсудну битку;
- сестра/мајка/љуба узалудно моли владара и/или јунака да јунак не иде у бој;
- (успут девојке бељаре/буле траже младог јунака или га моле да се осврне и изричу клетву);
- смрт на бојном пољу после подвига / случајна смрт;
- извештај жени (сестри/мајци/љуби) о смрти јунака / завет умирућег јунака / жаљење и сахрањивање.

2. Јунак пре смрти уништава атрибуте (Е, 70; СНП II, 74; СНП II, 84; СНП Пр, 62; СНП Пр, 78; ПЦХ, 121):

- јунак сазнаје/схвата да ће умрети;

- уништава своје атрибуте (ломи сабљу, копље, баца буздован, убија коња);
- (предсмртни завет);
- смрт / самоубиство заједно с љубом.

3. Завет умирућег јунака (Е, 86; Е, 89; Е, 96; Б, 2; Б, 6; Б, 16; Б, 48; СНП II, 74; СНП II, 85; СНП II, 86; СНП III, 31; СНП III, 32; СНП VI, 6; СНП VI, 27; СНП IIр, 62; ПЦХ, 104; ПЦХ, 121):

- (рањени) јунак на самрти;
- молба намернику, саборцу, рођаку за испуњење последње жеље;
- (смрт);
- (испуњење опоруке).

Прилог бр. 2

Синтагматски односи

Следеће листе приказују најважније односе јунака у појединим песмама – парне везе, тријаде и каталоге. Међу антагонистичким паровима, јунацима (први члан у свакој спрези – лево) придружени су противници (други члан – десно). Сукоб јунака из истог табора или нејуначко понашање чувеног јунака нису увек дозволили прецизно разграничење делокруга. Критеријум је у таквим примерима био етичка превага, етничка припадност, став певача, исход акције, заступљеност у радњи и сл. Нпр. ујак и сестрић који се сукобе у незнању измеђују позиције протагониста у различитим варијантама. Марко је јунак чак и када на превару убија сестрића јер је сестрић секундаран најпре изостављањем личног имена, а потом и наглашено негативном етничком припадношћу – Туре (СНП Пр, 39; СНП Пр, 50). С друге стране, позиција јунака у мегдану између Драгише и Марка припада бољем – сестрићу (ПЦХ, 110).

Име у загради је подразумевана, најпознатија номенклатура, понегде изостављена из одређене варијанте, али потребна ради идентификације лика и његовог смештања на фиксно место азбучног индекса. Тако ће нпр. прво бележење имена Реље Бошњанина или Реље од Пазара, на почетку дела низа у ком је Реља протагониста, бити нотирано под општом, најпознатијом верзијом у загради (Крилатица Реља), иако је у датој варијанти нема.

Подвучене варијанте указују на проблематичне и променљиве односе између јунака и противника, рођака, тројице јунака, тј. осциловање између сарадње и непријатељства.

Црта у тријадама означава издвојеног јунака и открива општи принцип изградње тројног низа (2 + 1). Тамо где овакве поларизације нема, имена су одвојена запетама.

ПАР

АНТАГОНИСТИЧКИ ПАР

- Аврам барјактар – Бојичић Алија СНП Шр, 62;
 Аврам барјактар – Будалина Тале СНП Шр, 62;
 Аврам барјактар – Ковачина Рамо СНП Шр, 62;
 Анђели(ј)ћ Вук – Задраинин бан СНП Ш, 57; СНП Ш, 58; ПЦХ, 105;
 Анђелић Вук – Бугарски краљ СНП Шр, 45;
 Бабовић Јован – Од Медуна, ага СНП IV, 19;
 Бакал Милосав – Осман-барјактар СНП IV, 34;
 Бакал Милосав – Пејзо СНП IV, 34;
 Бакић Јован – Ћоровић Осман СНП IVр, 11;
 Бакић Радул – Ћоровић Осман СНП IVр, 11;
 Балетић Вукота и Раде – Калабић Мина и Милета ПЦХ, 24;
 Бановић Ђуро – Мехмед паша ПЦХ, 27;
 Бановић Секула – Арапин ПЦХ, 26;
 Бановић Секула – Бојичић Алија СНП VI, 75;
 (Бановић) Секула, бан – вила ПЦХ, 2;
 (Бановић) Секула – Дели Дмитар СНП Пр, 66;
 Бановић Секула – Ђерзелез/Ѓерзелез Алија ПЦХ, 79; ПЦХ, 148;
 Бановић Секула – Маријан, бан СНП VII, 15;
 Бановац Секула – Бећир-бег СНП VI, 32;
 Бановац Секула – Грубац Осман-ага СНП Ш, 30;
 Бановац Секула – Мујо СНП Ш, 30;
 Бановић/Бановац/бан Секул(а) – Сибињанин Јанко / Угрин Јанко /
 војвода Јанко / Од Сибиња Јанко Б, 17; Б, 19; СНП II, 85; СНП II, 86;
СНП Ш, 30; СНП Пр, 72; СНП Пр, 73; ПЦХ, 79;
 (Бановић) Секул(а) – паша СНП Пр, 72; СНП Пр, 73;
 Бановац Секула /Секула војвода / Бановић Секула – Турски цар СНП
 VI, 31; СНП Пр, 69; СНП Пр, 74; ПЦХ, 159;
 Секула војвода – Сеиман, царевих СНП Пр, 74;
 Бановић Секула – Ћуприлић везир ПЦХ, 159;
 Бановић Страхиња – Бошњанин Кавга/Тафо ПЦХ, 109; ПЦХ, 151;

- Бановић Страхиња – Влах-Алија/Деналија Влаховић Б, 40; СНП II, 44;
 Батрић Радоје – Од Нихшића, паша СНП IIIр, 14; СНП IIIр, 15;
 Бијелић Јован – Соколовић, паша СНП VI, 82;
 Богетић Шимо – Мркоњић Петар Е, 127;
 Бодолић Богдан – Арјадин војвода Е, 129;
 Бошковић Петар – Бокчић барјактар ПЦХ, 43;
 Бошковић Петар – Гавран барјактар СНП IV, 47;
 Бошковић Петар – Лакетић Јанко СНП IV, 17;
 Бошковић Петар – паша СНП VIII, 14; ПЦХ, 42;
 Бошковић Петар – Пипер Север СНП IV, 47;
 Брајотић Јован – паша ПЦХ, (9);
 Бранковић Вук – Лазар, кнез СНП IIр, 29;
 (Бранковић) Гргур – Јерина СНП II, 80;
 (Бранковић) Гргур и Стеф(в)ан – Турски цар СНП IIр, 64; СНП IIр, 87;
 Брђанин Вук – Пазарлија, паша СНП IVр, 25;
 Брђанин Перо – Дурмиш ПЦХ, 30;
 Будимлија Јова – Од Ердeља, бан СНП II, 101; СНП IIр, 10;
 Бујовић Вицко – 12 уротника СНП IVр, 8;
 Бујовић Вицко – Вучићевић Вуко СНП IVр, 8;
 Бујовић Вицко – Осман-капетан СНП IVр, 7;
 Булат/Булановић/Брђанин / Од Роваца Вук(сан) – (целати), хоца, кадија/
 паша/циганин/Муса СНП IV, 4; СНП IVр, 14; СНП IVр, 15; СНП IVр,
 16; ПЦХ,10;
 Бурић Ђукан – Мујо, Алија СНП IVр, 12;
 Вид барјактар – Шабанагић Ибро СНП VII, 46;
 Видак барјактар – Вилипов Никола ПЦХ, 93;
 Видак барјактар – Омер-барјактар СНП VI, 51;
 Видић Никола – Виданов Никола СНП IV, 17;
 Вилић Алија – Задранин бан СНП VI, 74;
 Винић Раде – паша СНП VIII, 14;
 Вишњић Јован – Арапин СНП III, 43;
 Вишњић Јован – Воин трговац СНП III, 43; СНП III, 44;
 Вишњић Јован – Куртагић Мујо ПЦХ, 40;
 (Влашић) Радул-бег – Шишман, краљ СНП II, 75; ПЦХ, 39;

- Воин трговац – Арапин СНП III, 43; СНП III, 44;
 Воинић Милош – Которски бан ПЦХ, 123;
 Воиновић Милош – Балачко војвода СНП II, 29;
 Воиновић Милош – Ђаковица Вук СНП II, 29;
 Воиновић Милош – Латинче СНП II, 29;
 Воиновић Милош – Нестополче Јанко СНП II, 29;
 Воиновић Милош – Пријеполче момче СНП II, 29;
 Воихновић Иван – Которски провидур Б, 76;
 Вујадинов Гашо – Пелевић Бећа СНП VIII, 22;
 Вујо барјактар – Перастовић Хамза ПЦХ, 16;
 Вук арамбаша – Гавран барјактар СНП VI, 69;
 Вук арамбаша – Мркоњић Петар Е, 80;
 Вукосав (сестрић Јанков) – Јанко војвода Е, 134;
 Вуксановић Вујо – Куртагић Зујо ПЦХ, 92;
 Вучковић Богета и Живаљ – Гринчевић Осман и Ракочевић Вуко СНП VIII, 18;
 Гавран харамбаша – Арапин СНП III, 43;
 Гавран барјактар – Ахметовић Ибро СНП VI, 64;
 Гавран арамбаша – Ибрић Асанаго ПЦХ, 124;
 Гавран харамбаша – Лимо СНП III, 42;
 Гавран барјактар – Од Стубице, Хусо СНП VI, 64;
 Гавран барјактар – Танковић Осман СНП VI, 60;
 Гавран барјактар – Хрњавина Халил СНП VI, 64;
 Гавриловић Туро – Балабановић ПЦХ, 20;
 Гардашевић Вуле – Шеховић Осман СНП IV, 5;
 Гојени Алил – два Арапина СНП VII, 17;
 Голотрб(а) Иво – Од Барата, Мујо СНП III, 18; СНП IIIр, 34;
 Грануловић Мато – Сењанин Иван Е, 64;
 Грдељица Радосав – Али-бег Б, 13
 Грчић Манојло – Плетикоса Павле Е, 26;
 Дамјановић/Алексић Мирко – Смаил-ага Ченгић СНП IV, 57; СНП IV, 58; СНП IVр, 33; СНП IVр, 34; СНП IVр, 35; СНП IVр, 36;
 Даничић Вид – Мал-ага СНП III, 65;
 Даничић Ђуро – Иван СНП VII, 32;

- Даничић Ђуро – Покрајчић Павле СНП VII, 31;
 Димитрије Солунски – Константин, цар Е, 210;
 Дмитар, хајдук – Егиз Циганин, Фрчић Ибрахим, Будалина Тале СНП
 IIIр, 63;
 Дојчил – азачки краљ / Од Хазака краљ СНП II, 65; ПЦХ, 68;
 Дојчин/Дојчил Болани – Усо Арапин / Арап СНП II, 78; СНП IIIр, 63;
 Дојчин/Дојчил Болани – Петар/Јован налбант(ин) СНП II, 78; СНП
 IIIр, 63;
 Дољанин Вид – Врчић Ибраим СНП VII, 42;
 Драгиша (Марков сестрић) – Ђерзелез Алија ПЦХ, 110;
 Драгиша (сестрић Марков) – Краљевић Марко ПЦХ, 110;
 Драгутин-бег – Милан-бег (браћа) СНП II, 10;
 Дрекаловић Лала – Прентушић Вук СНП IVр, 23;
 Дрињанин, бан – Поцерац Милош СНП VII, 22;
 Дукић Јован – Сењанин Иван Е, 64;
 Ђаче, (х)арамбаша – Милован (браћа) СНП VII, 55;
 Ђаче, (х)арамбаша – Травнички везир СНП VII, 55;
 Ђорђије, калуђер – Арап ПЦХ, 51;
 Ђорђије, калуђер – Ђелошевић Марко ПЦХ, 51;
 Ђурица, војвода – Дука зулумћар СНП IIIр, 20; СНП IIIр, 21;
 Ђуро барјактар – Ђехаја СНП III, 42;
 Жеравица Вид – Арапин СНП VII, 37;
 Жеравица Вид – Бабић Илија СНП VII, 37;
 Жеравица Вид – везир ПЦХ, 120;
 Жеравица Вид – Од Риђана, Ђуро СНП VIII, 9;
 Жеравица Вук – Арапин ПЦХ, 108;
 Жеравица Вук – Бобавац Илија ПЦХ, 108;
 Злопогледа Вук – целат ПЦХ, 39;
 Злопогледа Вук – Шишман, цар ПЦХ, 39;
 Змај Обрчић Раде – Деспотовић Ђуро, Јерина ПЦХ, 158;
 Змај Обрчић Раде – Турски цар ПЦХ, 158;
 Огњени Вук – Али-бег Б, 13;
 Змајогњени Вук – Арап СНП VI, 19;
 Змај Огњени Вук – Бојичић Алија СНП VI, 58;

- Змајогњени Вук / Огњанин Вук – вила СНП VI, 19; ПЦХ, 122;
 Купиновић Вук – Дели-бег Гром СНП VI, 6;
 Змај Огњени Вук / Деспотовић Вук – Ђерзелез Алија СНП II, 92; СНП VI, 59; ПЦХ, 104;
 Змај Деспот Вук – Змај од Јастрепца СНП II, 43;
 Змај Огњанин Вук – Јакшић Шћепан ПЦХ, 104;
 Змај Огњани Вук – Јерина ПЦХ, 152;
 Змајогњени Вук – Краљевић Марко СНП VI, 19;
 Вук, деспот – Матијаш, краљ Б, 12;
 Змајогњанин Вук – Од Авале, Порча СНП II, 93;
 Огњанин Вук – Подунавац, бег СНП VI, 35;
 Змај Огњани Вук / Огњени Вук / Огњени Деспот Вук / Змај Деспот Вук – Протопопа Злота / Протопопић Никола / Сплећанин, поп Е, 59; Б, 15; СНП Пр, 79; ПЦХ, 152;
 Огњени Вук – Стријемљанин Павле Б, 14;
 Зотовић Станко – Арапин СНП VI, 40;
 Зуко барјактар – Мустаф-ага СНП III, 82;
 Икчевић Сима – Од Новога, бег СНП IVр, 5;
 Илија војвода – Адај паша ПЦХ, 23;
 Испорак Перош – Ђурђевић Мујо СНП VIII, 6;
 Јакшић (Д)митар – Арап-ага СНП II, 97;
 Јакшић (Д)митар – Јакшић Стијепан/Стијепо/Шћепан/Богдан Б, 41; Б, 42; СНП II, 98; СНП II, 99; СНП II, 100;
 Јакшић (Д)митар – Јанко војвода СНП II, 96;
 Јакшић Митар – Турски цар СНП Пр, 82;
 Јакшић Стјепан – Морињски бан Б, 45;
 Јакшић Шћепан – Бојичић Алија СНП Пр, 81;
 Јакшић Шћепан – Јанко војвода ПЦХ, 95;
 Јакшић Шћепан – Од Видина, паша СНП II, 95;
 Јакшић Шћепан – Од Пазара, паша СНП II, 95;
 Јакшић Шћепан – Ђуприлић везир СНП II, 95;
 Јакшић Тодор – Звијездић Иван СНП II, 94;
 Јакшић Тодор – Од Загорја, бег СНП Пр, 83;
 Јакшић Дмитар и Стјепан – Кавга Радосав СНП Пр, 80;

- Јакшић Нинко и Никола – Осман-бег Е, 111;
 Јакшићи (сестрићи Јанкови) – Јанко војвода ПЦХ, 95;
 Јанић Вујадин – Пелевић Бећа СНП VIII, 22;
 Јанковић Завиша – Нацаковић Мујо СНП IIIр, 53;
 Јанковић Стојан – Арапин Моро СНП IIIр, 54;
 Јанковић Стојан – Берат-паша Е, 179;
 Јанковић Стојан – Будалина Тале / Од Орашца Тале СНП III, 35; СНП III, 36;
 Јанковић Стојан – Лички Мустај-бег СНП III, 21; ПЦХ, 169;
 Јанковић Стојан – Нацаковић Мујо СНП IIIр, 53;
 Јанковић Стојан – Селим-алајбег СНП III, 36;
 Јанковић Стојан – Синан-ага СНП III, 21;
 Јањић Андрија – Соколовић паша ПЦХ, 97;
 Јањић Комнен – Соколовић паша ПЦХ, 97;
 Јеринић Вук – Зукан барјактар СНП III, 54;
 Јован (сестрић Ивана капетана) – Од Удбине, Мујо СНП IIIр, 28;
 Јован (сестрић Ивана Црнојевића) – Црнојевић Иван СНП II, 89;
 Јован деспот – Бановић Секула СНП VII, 36;
 Јован деспот – Радивој СНП VII, 36;
 Јован деспот – Старина Новак СНП VII, 36;
 Јован деспот/деспотов – Новаковић Груја СНП VII, 36; СНП IIIр, 7;
 Јован, дијете – Мујо буљумбаша СНП IIIр, 23;
 Јовић – Куна Хасанага ПЦХ, 87;
 Јовљевић Видак – Од Задра, Тодор СНП VII, 39;
 Југовић Ненад – Корун(а) капетан СНП VI, 12; СНП IIр, 23; СНП IIр, 24; СНП IIр, 25; ПЦХ, (15);
 Јуришић Јанко – Сулејман, цар СНП II, 52;
 Кавга – Иван трговац Б, 106;
 Кавга Радосав – Алија СНП IIIр, 36;
 Кавга Радосав – Бојичић Алија СНП IIр, 81;
 Кајица Радоња – Змај Деспот Вук Е, 83;
 Кајица Радоња – Карајлија / Емин Каралије СНП IIр, 75; СНП IIр, 76;
 Кајица Радоња – Од Сибиња, Јанко / Сибињанин Јанко СНП II, 81; СНП IIр, 77;
 Карловић Иван – Арап Е, 110;

- Карловић Иван – јајачки сердар Е, 79;
 Кнежевић Иван – Кулин капетан СНП IV, 29;
 Ковачина Рамо – Воин трговац СНП III, 44;
 Којичић Иван – Љубовић, бег СНП III, 81;
 Комен барјактар – Латинче СНП IIIр, 51;
 Комлен барјактар – Арапин СНП VII, 16;
 Комнен барјактар – Бојичић Алија СНП IIIр, 62;
 Комнен барјактар – (Будалина / Од Орашца) Тале СНП III, 26; СНП VII, 11; СНП IIIр, 61; СНП IIIр, 62;
 Комнен/Комлен барјактар – (Гојени/Гојковић) (X)Алил СНП VI, 68; СНП VII, 14; СНП VII, 17; СНП IIIр, 61; ПЦХ, 31;
 Комнен барјактар – Дрнда, оца СНП VII, 11;
 Комнен барјактар – Кариман-хеџаја СНП VII, 11;
 Комнен барјактар – Ковачина Рамо СНП IIIр, 62;
 Комнен – (Крајинић) Мујо СНП VII, 1; ПЦХ, 31;
 Комнен барјактар – Куна Хасан-ага СНП III, 39;
 Комнен барјактар – Од Бишћа, Алија СНП VII, 11;
 Комнен барјактар – Рудан Амет-ага СНП VII, 1;
 Комнен барјактар – Рудан Сали-ага СНП VII, 1;
 Комнен барјактар – Сеидим, паша СНП II, 77;
 Комнен барјактар – Сењанин Иван СНП III, 26;
 Комнен барјактар – Танковић Осман СНП IIIр, 61; ПЦХ, 31;
 Комнен барјактар – Ћејван СНП III, 26;
 Комнен барјактар – Фрца Ибрахим СНП III, 26;
 Комнен барјактар – Хрњо Мустаф-ага СНП III, 26;
 Косанчић Иван – Задранин бан СНП IIIр, 67;
 Косорић Илија – паша СНП VIII, 13;
 Косорић Стеван – паша СНП VIII, 13;
 Костреш харамбаша – Зукан-барјактар СНП III, 46;
 Костреш харамбаша – Чулко СНП III, 46;
 Котарац Јанко – Куна Хасан-ага СНП III, 39;
 Од Котара Јанко – Мујин Алил СНП III, 20;
 Краљевић (Краљић / Од Прилипа) Марко – 12 Арапа/Арапи СНП II, 63; СНП VI, 37;

- Краљевић Марко – Алил-ага СНП II, 61;
- Краљевић Марко – Арапин Е, 105; Е, 188; Б, 92; СНП II, 66; СНП VI, 34; СНП VI, 36; СНП Пр, 48; ПЦХ, 26; ПЦХ, 137;
- Краљевић Марко – Арбанасин Ђемо СНП VI, 24;
- Краљевић Марко – Асан-ага Е, 87;
- Краљевић Марко – Белил-ага СНП VI, 38;
- Краљевић Марко – Бећир-ага СНП VI, 20;
- Краљевић Марко – Бојичић Алија СНП Пр, 81;
- Краљевић Марко – Бошњанин Реља СНП VI, 34;
- Краљевић Марко – везири СНП Пр, 42;
- Краљевић Марко – Велимир СНП II, 42;
- Краљевић Марко – вила Е, 176; Е, 181; СНП II, 38; СНП VI, 19; СНП VI, 23; СНП Пр, 35; СНП Пр, 36; СНП Пр, 37; две виле ПЦХ, (3); ПЦХ, (20);
- Краљевић Марко – Вукашин, краљ СНП II, 34; ПЦХ, 69; ПЦХ, 156;
- Краљевић Марко – Вуча, генерал СНП II, 42;
- Краљевић Марко – Драгиловић/Шокчић/Маџар(ин) Филип/Пилип/Вилип Е, 124; СНП II, 59; СНП Пр, 56; СНП Пр, 57; СНП Пр, 58; ПЦХ, 91; ПЦХ, 94;
- Краљевић Марко – дужд СНП II, 56; ПЦХ, 119;
- Краљевић Марко – Ђерђевић Алија СНП Пр, 50;
- Краљевић Марко – Залум Асанага ПЦХ, 78;
- Краљевић Марко – Земљић Стјепан/Шћепан СНП II, 56; ПЦХ, 119;
- Краљевић Марко – Златанић Павле СНП VI, 41;
- Краљевић Марко – Костадин, бег СНП II, 60; СНП VI, 18;
- Краљевић Марко – Костуранин Миња / Костуранин/Коштуранин Михна / Од Костура, Мина / Цидовина Мина Б, 7; Б 86; Б, 87; СНП II, 62; ПЦХ, 37;
- Краљевић Марко – Краљевић Андрија(ш) (браћа) Б, 6; ПЦХ, 6; ПЦХ, 36;
- Краљевић Марко – Латинин Гојко и син Милутин СНП VI, 24;
- Краљевић Марко – Латинин Ђино СНП Пр, 50;
- Краљевић Марко – Латинин џин СНП II, 87;
- Краљевић Марко – Леђански краљ СНП VI, 34;
- Краљевић Марко – Љутица Богдан СНП II, 39;
- Краљевић Марко – Малета, хајдук СНП Пр, 54;

- Краљевић Марко – Мемед телал СНП Пр, 38;
 Краљевић Марко – Мијаило, дубровачки краљ СНП II, 79;
 Краљевић Марко – Мијајло, слуга СНП Пр, 51;
 Краљевић Марко – Мујо делибаша ПЦХ, 35;
 Краљевић Марко – Мујо хазнадар СНП VI, 21;
 Краљевић Марко – Мурат везир СНП II, 70;
 Краљевић Марко – Мустафага СНП II, 57;
 Краљевић Марко – Накић Ибрахим ПЦХ, 81;
 Краљевић Марко – Обилић Милош СНП VI, 34;
 Краљевић Марко – Од Ђурђије краљ, ПЦХ, 72;
 Краљевић Марко – Од Удбине, Мујо СНП Пр, 52;
 Краљевић Марко – Подунавац, бег СНП VI, 35;
 Краљевић Марко – Рустем-бег/ага СНП Пр, 41; ПЦХ, 36;
 Краљевић Марко – Сенковић Дука Е, 151; СНП VI, 25;
 Краљевић Марко – Сибињанин Јанко / Јанко војвода Б, 88; СНП II, 41;
СНП VI, 34; СНП VI, 41; ПЦХ, 74;
 Краљевић Марко – Стефан, цар СНП Пр, 34;
 Краљевић Марко – Туре (сестрић Марков) СНП Пр, 39; СНП Пр, 50;
 Краљевић Марко – Турски цар СНП II, 71; СНП VI, 18; СНП Пр, 42;
 СНП Пр, 46; ПЦХ, 111;
 Краљевић Марко – Турчин СНП II, 58; СНП VI, 39;
 Краљевић Марко – Ђуприлић везир ПЦХ, 159;
 Краљевић Марко – Уступчић Павле СНП II, 41;
 Краљевић Марко – царев делибаша Е, 139;
 Краљевић Марко – Џидовина Дедо СНП Пр, 49;
 Краљевић Марко, Мандушић Вук, Шандић Јован – Фрчић Ибрахим,
 Будалина Тале СНП Пр, 63;
 (Крилатица) Бошњанин Реља – Арапи СНП VI, 37;
 (Крилатица) Од Пазара, Реља – Љутица Богдан СНП II, 39;
 Краљ капетан – Гојени Алил СНП III, 33;
 Крушић Иван – Јелечковић Мујо Б, 117;
 Кустодија Перица – Ченгић алајбег СНП IV, 8;
 Лазар, кнез – Југ-Богдан СНП Пр, 26;
 Лазар, кнез – Југовићи СНП II, 32; СНП Пр, 28; ПЦХ, (18);

- Лазар, кнез – Копчић Ибраим СНП Пр, 30;
 Лазар, кнез – Мурат, цар СНП II, 50; СНП Пр, 30;
 Лазаревић Лука – Пејзо СНП IV, 34;
 Лазаревић Стево – Бајазит СНП Пр, 33;
 Лазаревић Стево/Стефан – Бранковић Вук СНП Пр, 33; ПЦХ, 160;
 Латинин Вран – Мркоњић Петар СНП VII, 50;
 Латинин Јерко – Галовран Лука Е, 136; СНП III, 41;
 Лешевић Жарко – Од Риђана, Ђуро СНП VIII, 9;
 Лимо харамбаша – Мркоњић Петар СНП III, 42;
 Лимун трговац – Дурмиш-бег СНП III, 68;
 Лимун-хајдук/трговац – Ришњанин Селим/хаџија Б, 118; СНП III, 68;
 Љеповић Раде – Новљанин Але СНП VII, 47;
 Љубичић Вучко – Сењанин Иван Е, 106; СНП III, 61;
 Љутица Богдан – Бојичић Алил СНП VI, 7;
 Љутица Богдан – Драгија војвода СНП II, 76;
 Љутица Богдан – Московски краљ СНП VI, 46;
 Љутица Богдан – Хорјадин/Арјадин војвода Б, 105;
 Максим барјактар – Арнаут Осман СНП VII, 3;
 Максим барјактар – (Будалина) Тале СНП VII, 3;
 Максим барјактар – Гојашан Алил СНП VII, 3;
 Максим барјактар – Јусуф-ага СНП VII, 3;
 Максим барјактар – Рњичин Мујо СНП VII, 3;
 Максим барјактар – Суљ-ага СНП VII, 3;
 Маленица, хајдук – Арапин СНП VII, 44;
 Мали Радован – Милован (браћа) ПЦХ, 125;
 Мали Радоица – Бећир-бег и Бећирбеговица СНП III, 51;
 Мали Радојица – Гојени Алил СНП VI, 76;
 Мали Радојица – Од Травника, паша ПЦХ, 56;
 Малкега хајдук – Ибро СНП VII, 46;
 Мандушић Вук – Будалина Тале / Од Орашца Тале СНП VI, 60; ПЦХ, 124;
 Мандушић Вук – Задарски бан Е, 63;
 Мандушић Вук – Од Кладуше, Мујо СНП III, 20;
 Мандушић Вук – сењски капетан СНП III, 60;
 Мандушић Вук – Шеховић Осман СНП IV, 5;

- Маринчић Вид – Јелечковић Мујо Е, 131;
 Маринчић Вид – Јуриша војвода Е, 131;
 Маринчић Вид – Сењанин Иван Е, 131;
 Маричић Вид – Јанковић Стојан СНП VII, 54;
 Маричић Вид – сењски капетан СНП VII, 54;
 Маричић Вид – Токовић Осман СНП VII, 54;
 Маријан (сестрић Мијата Томића) – Арап капетан ПЦХ, 103;
 Маријан (сестрић Мијата Томића) – Арапин ПЦХ, 108;
 Маријан (сестрић Мијата Томића) – Бобавац Илија ПЦХ, 108;
 Маријан (сестрић Мијата Томића) – Поповић Илија ПЦХ, 103;
 Марјан (сестрић Ивана Сењанина) – Сењанин Иван СНП III, 29;
 Марјан (син Ивана Сењанина) – Сењанин Иван СНП VII, 13;
 Марјанко (сестрић Мијата Томића) – Хусо делибаша ПЦХ, 34;
 Маркић – Алија ПЦХ, 113;
 Маркић – Будалина Тале ПЦХ, 113;
 Маркић – Мујо ПЦХ, 113;
 Маркић – Тејфанага ПЦХ, 113;
 Матељевић Јанко и Новак – Влаховић Гољан ПЦХ, 33;
 Матељевић Јанко и Новак – Влашић Милош СНП VIII, 11;
 Матија, дијете – Куна Хасан-ага СНП III, 55;
 Матијаш (син Јанков) – Сибињанин Јанко Б, 31;
 Мејо буљубаша – Осман-капетан ПЦХ, 96;
 Мија(и)јло чобанин – Џин-Алија, паша ПЦХ, 77;
 Мијаило, хајдук – Задранин бан СНП VI, 71;
 Милинко – Милош (браћа) ПЦХ, 5;
 Милја чобанин – паша Е, 47;
 Милован – Травнички везир СНП VII, 55;
 Милован – Чекме(ц) Асан-ага СНП VII, 7; СНП IIIр, 65;
 Милован (сестрић Чола капетана) – Чола капетан СНП VII, 5;
 Милован, слуга – Куна Хасан-ага СНП IIIр, 64;
 Милош чобанин – Новљанин Алија СНП VII, 29;
 Милош, војвода – Драго, војвода (браћа) СНП VI, 9;
 Милутин, бан – Херцеговац, Дука СНП II, 31;
 Мирко војвода – Амет ћесарија СНП IIIр, 91;

- Мирко/Мирчета војвода – Радул-бег (браћа) СНП II, 75; ПЦХ, 39;
 Мирковић Вук – Од Новога, ага СНП IIIр, 21;
 Мирковић Вук – Тиранин, паша СНП IIIр, 20;
 Мирковић Вук – Ченгић Бефир-паша ПЦХ, 38;
 (Мирковић) Брђанин Вук – Пећки везир СНП VII, 21;
 Мићуновић Вук – Ковачевић Марко СНП IVр, 10;
 Мићуновић Вук – Ћоровић Осман СНП IVр, 10;
 Момче – Лисичић, бег ПЦХ, 90;
 Момчило војвода – Од Нијемаца бан, Б, 97;
 Момчило војвода – Вукашин, краљ СНП II, 25; ПЦХ, 147;
 Мусић Стеван – Од Задра, Тодор СНП VI, 43;
 Мутап Лазар – Арапин СНП IV, 39;
 Мутап Лазар – Чавић Асан-ага СНП VIII, 47;
 Мушкет капетан – Видаић-бег СНП VII, 18;
 Мушкет капетан – Вилић Усеин СНП VII, 18;
 Мушкет капетан – Гојени Алил СНП VII, 18;
 Наход Михаило – Стјепан, цар СНП IIр, 16;
 Ненад – Предраг (браћа) СНП II, 16;
 Нерођен Делија – Омерага ПЦХ, 65;
 Никола – Живко (браћа) СНП IIр, 9;
 Никола – Надомир (браћа) СНП IIр, 8;
 Никола – Нинко (браћа) Е, 121;
 Николин/Николић Иван – Зотовић бег(о) СНП IV, 22; ПЦХ, 53;
 Николин/Николић – Шикмановић Вук СНП IV, 22; ПЦХ, 53;
 Николин/Николић – Бабовић Суљо / Џаковић Суја СНП IV, 22; ПЦХ, 53;
 Николић Ташо – Павлица, дијете СНП III, 69;
 Никчевић Пејо – Веризовић Мујо ПЦХ, 139;
 Нишић Андрија и Ненад – Зечанин Вук СНП VIII, 1;
 Нишић Андрија и Ненад – Мато чобанин СНП VIII, 1;
 Новаковић Груја/Грујица – Герзелез Алија ПЦХ, 149;
 Новаковић Грујо – Арапи ПЦХ, 72;
 Новаковић Грујо – Арапин СНП III, 4; СНП VI, 37; ПЦХ, 72;
 Новаковић Грујо – Атлагић Осман ПЦХ, 76;
 Новаковић Грујо – Влашић Радул Е, 49;

- Новаковић Грујо – Грчић Манојло СНП III, 6;
 Новаковић Грујо – Залум Асанага ПЦХ, 78;
 Новаковић Грујо – Од Ђурђије, краљ ПЦХ, 72;
 Новаковић Грујо – Од Загорја, паша СНП III, 5;
 Новаковић Грујо – Татомир (браћа) Е, 112;
 Новаковић Грујо – три Турчина СНП III, 7;
 Новаковић Грујо – Турци Дренопољци Е, 117;
 Новаковић Татомир – Грчић Манојло СНП III, 6;
 Обиловић/Обилић Милош – Бранковић Вук Б, 1; СНП II, 50;
 Обилић Милош – Задранин бан СНП IIIр, 67;
 Обилић Милош – млетачки дужд СНП IIр, 27;
 Обиловић Милош – Отмановић цар Б, 1;
 Облак Миросав – Од Скадра, Алија СНП IIр, 86;
 Облак Радосав – Јерина СНП II, 83;
 Облачина Раде – Сибињанин Јанко ПЦХ, 74;
 Облацић Раде – Арапин СНП IIр, 55;
 Облацић Раде – Асан-ага и Асан-агиница СНП VI, 78;
 Облацић Раде – Ђерзелез Алија СНП IIр, 85;
 Облацић/Јелечевић Раде – Ђурђевић Мејо/Мехо СНП VI, 33; ПЦХ, 75;
 Облацић Раде – Новљанин Алија СНП III, 34;
 Обреновић Милош – Асан делибаша СНП VIII, 48;
 Ограшић Алија – Од Типуна, бан ПЦХ, 117;
 Ограшић Раде – Тиранин паша и Таир-пашиница СНП IIIр, 8;
 Од Авале, Раде – Мујо серхатлија ПЦХ, 145;
 Од Змијања Рајко – Гојашан Алил СНП VI, 56;
 Од Змијања Рајко – Нукић барјактар ПЦХ, 112;
 Од Змијања Рајко – Ограшић Алија СНП VI, 56;
 Од Јаноша, краљ – Бојичић Алија ПЦХ, 44;
 Од Кладуше, Мујо – Од Типуна, бан ПЦХ, 117;
 Од Коњица Јанко – Али-бег СНП III, 53;
 Од Косова, Раде – Ердељски бан СНП IIIр, 41;
 Од Котара, Божо – Од Посавја, Сава ПЦХ, 89;
 Од Крагора, Раде – Корајлија Емин СНП VI, 79;
 Од Крушева, бан – Арапин СНП VI, 40;

- Од Мисира Јово – Ћуприлић везир Б, 102;
 Од Никшића, Жарко – Од Посавја, Сава ПЦХ, 89;
 Од Ровина / Томановић Никац/Нико – Хамза капетан ПЦХ, 20;
 Од Ровина Никац, Радуловић Симо, (Гавриловић) Турчин – Амза капетан, Бабић Јашар СНП VIII, 24;
 Од Сокола, Раде – Ашин-бег СНП III, 52;
 Од Хорвата Мато – Ћуприлић везир СНП III, 48;
 О(х)риђанин Милош – Јанко војвода / Сибињанин Јанко Е, 50; Б, 18;
 Ориђанин Милош – Стеван, цар СНП IIp, 18;
 Павле кујунџија – Ибро ПЦХ, 157;
 Павлић – Осман-барјактар СНП IV, 34;
 Периша – Ускок Кариман СНП IV, 14;
 Перовић Батрић – Ћоровић Осман СНП IV, 1; СНП IVp, 9; СНП IVp, 10;
 Перовић Радул – Ћоровић Осман СНП IV, 1; СНП IVp, 9;
 Петровић Ћорђе – Осман СНП IV, 25; СНП IVp, 41;
 Петровић Ћорђе – Петар (отац Ћорђа Петровића) СНП IV, 25; СНП IVp, 41;
 Петровић Ћорђе – Селим муселим СНП IV, 25; СНП IVp, 41;
 Петровић Ћорђе – Узун Мемед СНП IV, 24;
 Петровић Ћорђе – Усо делибаша СНП VIII, 45;
 Петровић Јован – Селим муселим СНП IV, 25;
 Пивљанин Бајо – Китовић Осман ПЦХ, 29;
 Пивљанин Бајо – Копчић Асан-ага СНП VII, 34;
 Пивљанин Бајо – Његушевић Мато СНП III, 70;
 Пивљанин Бајо – Перастовић Хамза ПЦХ, 16;
 Пивљанин Бајо – Ришњанин Алија ПЦХ, 144; ПЦХ, (13);
 Пивљанин Бајо – Ришњанин хаџија/Махо СНП III, 67; СНП IIIp, 17; ПЦХ, 144; ПЦХ, (13);
 Пивљанин Бајо – Ферат капетан СНП VII, 49;
 Пивљанин Бајо – Љубовић, бег СНП III, 70; ПЦХ, 86;
 Плавша харамбаша – Ибро делибаша СНП IIIp, 10;
 Плетикоса Павле – Од Грачаца, Панџа СНП III, 74;
 Подгорица Иво – (Мемед) Арапин СНП IVp, 4; ПЦХ, 167;
 Поморавац Тодор – Богосол, слуга Е, 78;

- Поморавац Тодор – Јерина СНП II, 82;
 Поповић Антун – Гојени Алил СНП VII, 14;
 Поповић Драшко – Гришац/Гринчевић Осман-ага СНП IV, 9; ПЦХ, 90;
 Поповић Јован – Сулејман, цар ПЦХ, 154;
 Поповић Стојан – Малета хајдук / Усарин Милета / Малош Е, 71; СНП VII, 28; СНП Пр, 92; СНП Пр, 93;
 Поповић Стојан – Омерага ПЦХ, 65;
 Поцерац Милош – Оругџић Мехо СНП IV, 32;
 Од Поцерја, Милош – Љутица Богдан СНП II, 39;
 Пријезда – Турски цар (Мемед) Е, 70; СНП II, 84; СНП Пр, 78;
 Пустахија Лука – Веризовић Рамо/Хасан СНП IV, 13; ПЦХ, 118;
 Пустахија Лука – Омер барјактар ПЦХ, 118;
 Пустахија Лука – Луковац Алија СНП IV, 13;
 Пустахија Петар – Ченгић алајбег СНП IV, 8;
 Раде војвода – Вучур војвода СНП IV, 17;
 Радивој (Дели-Радивој) – Герзелез Алија ПЦХ, 149;
 Радивој – Грчић Манојло СНП III, 6;
 Радовић Лука – Љубовић, бег ПЦХ, 132;
 Радовић Лука – Шалетић Вук СНП VIII, 10;
 Радојица – Задарски бан Е, 123;
 Риђанин Вук/Раде – Новљанин Алија СНП VI, 80; СНП VI, 81; ПЦХ, 129;
 Ришњанин Маго – Мемед-ага СНП VII, 45;
 Ришњанин Маго – Осман-барјактар СНП VII, 45;
 Роснић Стеван – Латинин Вран СНП VII, 50;
 Роснић Стеван – Фазли харачлија СНП III, 42; СНП VII, 50;
 Роснић Стефан – Мустај-бег СНП VII, 50;
 Сарајлија Јова – Лимун хајдук СНП III, 73;
 Сенковић Иво – Од Рибника, ага СНП III, 56;
 (Сењанин) Антоније – Од Удбиње, Мујо СНП Шр, 35;
 (Сењанин) Антун – Од Бишћа, Ал-ага СНП VII, 12;
 (Сењанин) Антун (син Ивана Сењанина) – Сењанин Иван СНП VII, 12; СНП Шр, 38;
 Сењанин Иван/Иво – Асан-ага Б, 110; Б, 111;
 Сењанин Иван – Асан-ага и Бродарић Мијо СНП Шр, 32;

- Сењанин Иван – Беглер-бег СНП VI, 67;
 Сењанин Иван – Бојичић Алија Е, 90;
 Сењанин Иван – Велигић Сејман СНП IIIр, 30;
 Сењанин Иван – Ковачина Рамо СНП VI, 60; ПЦХ, 124;
 Сењанин Иван – Ограшић сердар СНП VI, 65;
 Сењанин Иван – Стефан (браћа) СНП VI, 11;
 Сењанин Иван – Турски цар СНП IIIр, 31;
 Сењанин Иван – Удбински, Мехо Е, 119;
 Сењанин Максим – Танковић Осман СНП VI, 50;
 Сењанин Раде – Нукић барјактар СНП VI, 63;
 (Сењанин) Тадија – Кариман ћехаја СНП VII, 6;
 Сењанин Тадија – Куна Хасан-ага СНП III, 39;
 (Сењанин) Тадија – Мехмед алајбег СНП III, 27;
 (Сењанин) Тадија – Осман СНП III, 27;
 (Сењанин) Тадија – Плоча Сијаија СНП III, 27;
 (Сењанин) Тадија – Сењанин Иван СНП III, 27;
 (Сењанин) Тадија – Тале СНП III, 27;
 Серхатлија Мујо – Арапин ПЦХ, 150;
 (Сибњанин Јанко) Угрин војвода Јанко – Бановић Стјепан Б, 23;
 Угрин војвода Јанко / Од Сибиња, Јанко – Ђурђе, деспот / Ђурђе, краљ
 / Смедеревац Ђурђе Б, 9; Б 10; Б, 26; СНП II, 81; СНП VI, 30;
 Угрин војвода Јанко – Младјеновић Влатко Б, 24;
 Сибињанин Јанко – Од Удбине, Мујо СНП IIр, 71;
 Јанко војвода – Уступчић Павле СНП II, 41;
 Угрин војвода Јанко – Угарски краљ Б, 27;
 Сиверинац Радосав – Удински Влатко Б, 49;
 Смиљанић Илија – Берат-паша Е, 179;
 Смиљанић/Џмиљанић Илија/сердар – (Гојени) Алил СНП VI, 51; СНП
 VI, 56; ПЦХ, 116;
 Џмиљанић Илија – Диздар барјактар СНП IIIр, 47;
 Џмиљанић Илија – Мостарски диздар СНП VI, 61;
 Џмиљанић Илија – Мујо буљубаша СНП VI, 56; СНП VI, 60;
 Смиљанић Илија – Јелечковић Мујо Е, 98;
 Смиљанић/Џмиљанић Илија/сердар – Лиманага ПЦХ, 114; ПЦХ, (16);

- Цмиљанић Илија – Мујовић Алија СНП Шр, 47;
 Цмиљанић Илија – Ограшић Алија СНП VI, 66;
 Смиљанић/Цмиљанић сердар – Османага ПЦХ, 116;
 Цмиљанић Илија – Танковић Осман СНП VI, 60;
 Смиљанић Илија – Фазли-паша Е, 187;
 Цмиљанић сердар – Хрњо Мустаф-ага ПЦХ, 124;
 Срђевић Иван – Ковчић Осман СНП Шр, 66;
 Станковић Јован – Мекић Мехмед-ага ПЦХ, 28;
 Старина Новак – Арапин Мехмед СНП III, 3;
 Старина Новак – Бјеларић Радован Е, 96;
 Старина Новак – Герзелез Алија ПЦХ, 149;
 Старина Новак – Грчић Манојло СНП III, 6;
 Новак, хајдук / Старина Новак – Приморац Алекса Е, 66; СНП Шр, 2;
 Новак, хајдук / Старина Новак – Радивој (браћа) Е, 66; СНП III, 3; СНП VII, 35; СНП Шр, 2;
 Новак, хајдук – Турски цар Е, 67;
 Стеван војвода – Сујо харамбаша ПЦХ, 54;
 Стјепан, цар – Тодор везир СНП Шр, 16;
 Стјепан, цар – Урица СНП VI, 13; СНП Шр, 12;
 Стојан арамбаша – Мека буљубаша СНП Шр, 24;
 Стојан, сестрић краља Милутина – Чекмен Асан-ага СНП VII, 8;
 Сужњевић Лазар – Асан-ага СНП VI, 62;
 Титор барјактар – Брдарага СНП Шр, 37;
 Титор барјактар – Гојени Алија СНП Шр, 37;
 Титор барјактар – Грличкић Мустафа СНП Шр, 37;
 Титор барјактар – Од Олаша, Мујо СНП Шр, 37;
 Томаш војвода – Адај паша ПЦХ, 23;
 Томић Галија – сењски капетан СНП III, 60;
 (Томић) Мијат ајдук – Андријаш (браћа) СНП VI, 10;
 Томић Мијат – Арапин СНП VII, 37; СНП VII, 44; ПЦХ, 108;
 Томић Мијат – Бабић/Поповић/Бобавац Илија СНП VII, 37; ПЦХ, 103; ПЦХ, 108;
 Томић Мијат / Мијат арамбаша – Жеравица Вук Е, 118; ПЦХ, 108;
 Михат харамбаша – Ибро делибаша СНП VII, 43;

- Томић Мијат – Копчић Ђехаја ПЦХ, 59;
 Мијат харамбаша – Маленица, хајдук СНП VII, 44;
 Томић Мијат – Од Зворника, бег ПЦХ, 128;
 Томић Михат – Од Требиња, паша СНП III, 66;
 Томић Мијат – Сузица кадија СНП IIIр, 16;
 Томић Мијат – Томичић Радоња СНП VII, 38;
 Михат харамбаша – Травнички везир СНП VII, 43;
 Томић Мијат – Хусо делибаша ПЦХ, 34;
 Мијат/Михат чобанин – Човјек-паша СНП III, 62;
 Томо барјактар – Будалина Тале СНП VII, 2; СНП IIIр, 39;
 Томо барјактар – Гојени Алил СНП VII, 2; СНП IIIр, 39;
 Томо барјактар – Грличић Мустафа СНП VII, 2; СНП IIIр, 39;
 Томо барјактар – Од Удбине, Мујо СНП VII, 2; СНП IIIр, 39;
 Топлица Милан – Задранин бан СНП IIIр; 67;
 Тоша капетан – Витковић Перо СНП VII, 9;
 Тоша капетан – Витковић, стари СНП VII, 9;
 Ђирак војвода – Од Новога, бег СНП IVр, 5;
 Ђирак – Грчић Манојло СНП III, 76;
 Ђурчија – Ненадовић Јаков СНП IV, 26;
 Урош, цар – Вукашин, краљ СНП VI, 14; СНП IIIр, 22 (теча); ПЦХ, 156;
 Усарин Иво – Аврам спахија СНП III, 75;
 Усеин – Осман-барјактар СНП VII, 23;
 Ускок Радојица – Деспотовић Ђуро, Јерина ПЦХ, 158;
 Ускок Радојица – Сењанин Иван Е, 135;
 Ускок Радојица – Турски цар ПЦХ, 158;
 Хрњо Мустаф-ага – Осман (браћа) ПЦХ, 100;
 Церовић Осман – Кочо, арабаша СНП VIII, 12;
 Церовић Осман – Милован СНП VIII, 12;
 Црнојевић Ђуро – Црнојевић Станко (браћа) СНП VI, 45; ПЦХ, (4);
 Црнојевић Максим – Обренбеговић Милош СНП II, 89;
 Чарнојевић Максим – Обреновић Ђуро ПЦХ, 70;
 Чарнојевић Ђурђе – Млетачки краљ СНП II, 90;
 Чарнојевић Иво – паша СНП IIIр, 90;
 Чупић Стојан – Мемед-капетан СНП IV, 28;

Шаиновић Дамњан / Шајновић Дамјан – Јерина Е, 18; Б, 11;
 Шандић Јован – Задарски бан Е, 63;
 Шандић Јован – Мандушић Вук Е, 17;
 Шандић Јован – Фрчић Ибраим СНП III, 47;
 Шарамбаћа Ђуро – Куртагић Зујо ПЦХ, 92;
 Шаренац Крсто и Петар – Беговић Асан СНП IV, 15;
 Шаренац Крсто и Петар – Маруновић Мујо СНП IV, 15;
 Шаровић Петар / рањени хајдук – Шакетић Лука СНП IIIр, 18; ПЦХ, 80;
 Шимун капетан – Мујо буљубаша ПЦХ, 96;
 Шимун капетан – Осман-капетан ПЦХ, 96.

КОМПЛЕМЕНТАРНИ ПАР

Побратими, удружени јунаци, помоћници

Александар, краљ – Калајдија Рудан СНП VII, 19;
 Арап – вила СНП VI, 19;
 Асан-ага – Бродарић Мијо СНП IIIр, 32;
 (Бановић) Секула – Смиљанић Илија СНП IIIр, 66;
 Беговић Асан – Маруновић Мујо СНП IV, 15;
 Бијелић војвода – Злат(н)окосић војвода СНП II, 83; СНП III, 10;
 Бојичић Алија – Танковић Осман СНП III, 24;
 Бошковић Петар – (Винић/Илијев) Раде војвода СНП IV, 17; СНП VIII, 14; ПЦХ, 42;
 Бујовић Вицко – Рашковић Стијепо СНП IVр, 7;
 (Булатовић) Од Булатовића, Вуксан – Бојовић Машан ПЦХ, 10;
 Вишњић Јован – Ковачина Рамо СНП III, 44;
 Вишњић Јован – Љутица Богдан СНП VI, 7;
 Воин војвода – Јанко војвода СНП III, 79;
 Вук арамбаша – Гавран барјактар СНП VI, 69;
 Вук харамбаша – Маџарин Палко ПЦХ, 115;
 Вук арамбаша – Плетикоса Павле Е, 80;
 Вуксановић Вујо – Шарамбаћа Ђуро ПЦХ, 92;
 Гавран барјактар – Пипер Север СНП IV, 47;

- Гавран харамбаша – Лимо харамбаша СНП III, 42;
 (Гојени) Алил – Ускок Радован СНП VI, 68;
 Грануловић Мато – Дукић Јован Е, 64;
 Гринчевић Осман – Ракочевић Вуко СНП VIII, 18;
 Даничић Ђуро – Латинин Шимо Е, 94;
 Даничић Јуро – Латинин Живо Е, 89;
 Драго војвода – Крстојевић Крсто СНП IV, 14;
 Ђерзелез Алија – Од Авале, Порча СНП II, 93;
 Ђорђије, калуђер – Радовић Вуксан ПЦХ, 51;
 Жеравица Вид – Војиновић Милош ПЦХ, 120;
 Зечанин Вук – Мато чобанин СНП VIII, 1;
 Змај Обрчић Раде – Ускок Радојица ПЦХ, 158;
 (Змај) Огњени Вук – Грделица Радосав Б, 13;
 Змај Деспот Вук / Огњени Деспот Вук / Огњени Вук – Јакшић Митар
 Е, 59; Б, 14; Б, 15; Б, 16;
 Огњанин Вук – Комнен барјактар ПЦХ, 122;
 Јанковић Стојан – Јанковић Никола СНП III, 36;
 Јанковић Стојан – Од Сибиња, Јанко СНП IIIр, 51;
 Јанковић Стојан – Сењанин/капетан Иван СНП VII, 16; СНП IIIр, 35;
 СНП IIIр, 38; СНП IIIр, 55;
 Јанковић Стојан – Смиљанић Илија Е, 179; СНП III, 25;
 Јанковић Стојан – Угљевић Симо СНП IIIр, 55; ПЦХ, 82;
 Јанковић Стојан – Шарић Цвијан СНП III, 36;
 Југ-Богдан – Урош, цар ПЦХ, 156;
 Кајица Радоња – Раде Облачић/војвода СНП II, 81; СНП IIр, 77;
 Комнен барјактар – Сењанин Боро СНП IIIр, 62;
 Косанић / Од Косова Раде – Десанчић Гојко СНП IIIр, 41; СНП IIIр, 42;
 Косанчић/Косанчич Иван – Топлица/Топличан Милан СНП II, 36; СНП
 III, 10; ПЦХ, 74;
 Краљевић Марко – Алил-ага Б, 91; СНП II, 61; СНП II, 62;
 Краљевић Марко – Арапин СНП IIр, 48;
 Краљевић Марко – Бановац/Бановић Секула СНП VI, 31; СНП IIр, 41;
 ПЦХ, 159;
 Краљевић Марко – Белил-ага СНП VI, 41; ПЦХ, 36;

- Краљевић Марко – вила ПЦХ, (20);
 Краљевић Марко – Дојчил СНП II, 65; ПЦХ, 68;
 Краљевић Марко – Емин-ага СНП Пр, 46;
 Краљевић Марко – Змај Деспот Вук СНП II, 59;
 Краљевић Марко – Костадин, бег Е, 140; Б, 92; СНП II, 60; СНП II, 61;
 СНП Пр, 40;
 Краљевић Марко – Маџар Балша СНП Пр, 56;
 Краљевић Марко – Момчило војвода СНП Пр, 57;
 Краљевић Марко – Обилић/војвода Милош СНП II, 38; СНП Пр, 35;
 СНП Пр, 36; ПЦХ, (15);
 Краљевић Марко – Од Поцерја, Милош СНП II, 42;
 Краљевић Марко – Од Сибиња, Јанко / Сибињанин Јанко / Јанко војвода
 СНП VI, 31; СНП VI, 34; СНП VI, 41; ПЦХ, 74; ПЦХ, 159;
 Краљевић Марко – Од Удварја, Митар ПЦХ, 91; ПЦХ, 94;
 Краљевић Марко – Смедеревац Ђуро СНП II, 79;
 Краљевић Марко – Соколовић паша ПЦХ, 111;
 Краљевић Марко – чобанин ПЦХ, (20);
 Лазаревић Лука – Бакал Милосав СНП IV, 34;
 Лакетић Јанко – Вучур војвода СНП IV, 17;
 Латинин Вран – Лимо харамбаша СНП VII, 50;
 Латинин Јерко – Галовран Лука СНП III, 41;
 Љубичић Вучко – Грачанин Марко СНП III, 61;
 Малкета хајдук – Видак барјактар СНП VII, 46;
 Мандушић Вук – Гардашевић Вуле СНП IV, 5;
 Мандушић Вук – Јанковић Стојан СНП VI, 54;
 Мандушић Вук – Шандић/Сандић Јован Е, 17; Е, 63; Е, 119;
 Мићуновић Вук – Ковачевић Марко СНП IVр, 10;
 Мркојевић Вук – Десанчић Вид СНП IIIр, 44;
 Мркоњић Петар – Десанчић Јуро/Гојко Е, 72; СНП IIIр, 43 (рођаци);
 Мркоњић Петар – Косанић Раде СНП IIIр, 42;
 Новаковић Грујо – Бијелић Јован ПЦХ, 72;
 Новаковић Грујо – Краљевић Марко ПЦХ, 72; ПЦХ, 78;
 Обилић Милош – Оливер Грујо СНП Пр, 27;
 Облачић Раде – Бећа тамничар СНП VI, 78;

- Обреновић Милош – Јован (шурак Милошев) СНП VIII, 48;
 Од Видина, Мејо – Брдарић СНП IIIр, 33;
 Од Видина, Мејо – Шимо барјактар СНП IIIр, 33;
 Од Задра, Тодор – Сењанин Тадија СНП III, 24;
 Од Котара, Божо – Од Никшића, Жарко ПЦХ, 89;
 Од Крушева, бан – Зотовић Станко СНП VI, 40;
 Од Ровина, Никац – Балетић Раде СНП VIII, 20; ПЦХ, 141;
 Од Хорвата, Маго – Грчић Манојло СНП III, 48;
 Од Хорвата, Маго – Лакић Хусеин СНП III, 48;
 Осман капетан – Ковча барјактар ПЦХ, 96;
 Петровић Ђорђе – Мркоњић, поп СНП IVр, 41;
 Пециреп Лазар – Радовић Лука ПЦХ, 132;
 Пивљанин Бајо – Лимун харамбаша СНП III, 68; СНП III, 69;
 Пипер Север – Ариновић Мујо ПЦХ, 141;
 Плавша арамбаша – Дољанин Вид СНП VII, 42;
 Плавша харамбаша – евенди кадија СНП IIIр, 10;
 Поповић Драшко – момче ПЦХ, 90;
 Радивој – Приморац Алекса Е, 66; СНП IIIр, 2;
 Радојица – Мороштанин Е, 123;
 Риђанин Вук/Раде – Витковићи СНП VI, 80; СНП VI, 81;
 Сењанин Иван – Ал-ага од Бишћа / Бишћанин Алија СНП VII, 12; СНП IIIр, 38;
 Сењанин Иван – Гавран барјактар СНП VII, 11;
 Сењанин Иван – Десанчић Михаило/Вид/Гојко Б, 108; СНП VI, 72; СНП IIIр, 41;
 Сењанин Иван – Закалић сердар СНП IIIр, 38;
 Сењанин Иван – Јуриша војвода Е, 131;
 Сењанин Иван – Крајинић Мујо СНП VII, 13;
 Сењанин Иван – Нејаица Марко СНП IIIр, 30;
 Сењанин Иван – Од Косова, Раде СНП IIIр, 41;
 Сењанин Иван – Од Удбиње, Мујо СНП IIIр, 35;
 Сењанин Иван – Орашанин Тале СНП IIIр, 35;
 Сењанин Иван – Сењанин Јуре СНП III, 59;
 Сењанин Иван – Сењанин Тадија СНП VI, 67;

Сењанин Иван (Иван капитан) – Смиљанић Илија СНП IIIp, 49;
 Сибињанин Јанко – Ђерзелез Алија ПЦХ, 79;
 Угрин војвода Јанко – Свилојевић Михајло Б, 23; Б, 26;
 Смиљанић Илија – Мандушић Вук СНП III, 32;
 Смиљанић/Цмиљанић сердар – Петар капетан ПЦХ, 116;
 Сужњевић Лазар – Од Мисира, Мато СНП VI, 62;
 Томић Мијат – Але чобанин ПЦХ, 59;
 Томић Мијат – евенди кадија ПЦХ, 34;
 Томић Мијат – Жеравица Вид СНП VII, 37;
 Томић Мијат – Ковчић/Копчић Мурат-бег СНП IIIp, 16;
 Мијат харамбаша – Маленица СНП VII, 44;
 Томић Мијат – Мали Радојица ПЦХ, 59;
 Мијат харамбаша – Мустајбег СНП IIIp, 11;
 Томић Мијат – паша СНП IIIp, 13;
 Мијат харамбаша – Прејеч-капитан СНП IIIp, 12;
 Тоша капетан – Накић Усеин СНП VII, 9;
 Ђурчија – Ненадовић Јаков СНП IV, 26;
 Церовић Осман – Поповић Вилип СНП VIII, 12;
 Чарнојевић Ђурђе – Дојчетић Вук СНП II, 90;
 Чупић Стојан – Зеко буљубаша СНП IV, 34.

Отац – син

Вучићевић Перо – Перов(ић) Радул СНП IV, 1; СНП IVp, 9; СНП IVp, 12;
 (Бановић) Секул – Јуре Б, 88;
 Бијелић Јован – Михаило чобанин СНП VI, 82;
 (Бранковић) Гргур – Змај Огњени Вук ПЦХ, 152;
 (Бранковић) (Ђурђе, деспот) Смедеревац Ђурђе – (Бранковић) Гргур
 СНП VI, 30;
 (Бранковић) Ђурђе (деспот) – Лазар Б, 10;
 (Бранковић) Ђурђе / Смедеревац Ђурђе – Лазар СНП Pr, 26; ПЦХ, 71;
 Будимски краљ – Милован СНП VII, 7; СНП IIIp, 65;
 Будимски краљ – Ракоци СНП IIIp, 68;
 Вилип, обрстар – Вилипов Никола ПЦХ, 93;

- Витковић – Витковић Перо СНП VII, 9 ;
 Владислав, краљ – Мијајло чобанин ПЦХ, 77;
 Вукашин, краљ – Краљевић Марко СНП II, 34; СНП II, 57; СНП II, 58;
СНП VI, 36; ПЦХ, 69; ПЦХ, 153; ПЦХ, 156;
 Даничић Ђуро – Владимир СНП VII, 31;
 Драгић војвода – Матија, дијете СНП III, 55;
 Илија војвода – Томаш војвода ПЦХ, 23;
 Јакшић Дмитар – Секула војвода СНП IIр, 74;
 Јанић Вујадин – Вујадинов Гашо СНП VIII, 22;
 Косорић Илија – Косорић Стеван СНП VIII, 13;
 Лазар, кнез – Лазаревић Стеван / Високи Стеван СНП III, 10;
 Латинин Гојко – Милутин СНП VI, 24;
 Милош чобанин – Тодор СНП VII, 29;
 Милутин, краљ – Урош ПЦХ, 156;
 Митар арамбаша – Митровић Стојко СНП VII, 41;
 Мустав-ага – Гојени Алил ПЦХ, 93;
 Новаковић/Радивојнић Гружо – Стипан/Стеван/Штеван/Ђоко Е, 117;
 СНП III, 7; СНП IIIр, 4; СНП IIIр, 5; СНП IIIр, 6;
 Од Кладуше, Мујо – Алил СНП III, 20;
 Од Котара, Јанко – Јанковић Стојан СНП III, 20;
 Од Сријема, Јањо – Јањић Комнен СНП VI, 42;
 Петар – Петровић Ђорђе СНП IV, 25; СНП IVр, 41;
 Поповић Иван – Испорак Перош СНП VIII, 6;
 Поповић Стојан – Антун СНП VII, 14;
 Поповић Стојан – Нерођен Делија ПЦХ, 65;
 Прља Радосав – Радојица Е, 123;
 Радивој – Герзелез Алија ПЦХ, 149;
 Радивој – Стеван СНП IIIр, 7;
 Сенковић Ђурђе – Сенковић Иво СНП III, 56;
 Сењанин Иван – Антун/Антоније СНП VII, 12; СНП IIIр, 35; СНП IIIр, 38;
 Сењанин Иван – Марјан СНП VII, 13;
 Сибињанин Јанко – (Бановић) Секул(а) Б, 88;
 Угрин (војвода) Јанко – (Јанковић) Матијаш Б, 30; Б 31;

Старац Фочо – Фочић Мемед-ага СНП IV, 24;
 Старина Новак / Новак, хајдук / Дебелић Новак – Новаковић Грујо Е, 66; СНП II, 79; СНП III, 4; СНП VI, 37; СНП VII, 33; СНП VII, 35; СНП IIIр, 1; СНП IIIр, 2; СНП IIIр, 7; ПЦХ, 66; ПЦХ, 72; ПЦХ, 78; ПЦХ, 149;
 Стјепан, цар – Наход Михаило СНП IIр, 16;
 Стјепан, цар – Урош, цар СНП III, 10;
 Топлица – Топлица Милан СНП II, 42;
 Тузла-капетан – Махмут-бег СНП III, 35;
 Турски цар – Бећир-бег СНП VI, 32; СНП IIр, 68;
 Турски цар – Сеиман СНП IIр, 74;
 Црнојевић/Чарнојевић Иво – Црнојевић/Чарнојевић Максим СНП II, 89; ПЦХ, 70;
 Шимун капетан – Видак барјактар ПЦХ, 93.

Ујак – сестрић (ређе: стриц – синовац)

Балетић Раде – Даичић Живко (синовац) ПЦХ, 141;
 Бергентиновић, генерал – Секул Б, 101;
 Бујовић Криле – Бујовић Вицко СНП IVр, 7; СНП IVр, 8;
 Владимир – Краљевић Марко (синовац) СНП VI, 26;
 Вукашин, краљ – Урош, цар СНП VI, 14; СНП IIр, 22 (теча); ПЦХ, 156 (сестрић и кум);
 Вучићевић Перо – Бурић Ђукан (синовац) СНП IVр, 12;
 Глумац Осман-ага – Боичић Алија СНП III, 36;
 Глумац Осман-ага – Гојени Алил СНП VI, 76;
 Данило, владика – Краљевић Марко (синовац) ПЦХ, 69;
 Јанковић Стојан – Комлен/Комен барјактар СНП VII, 16; СНП IIIр, 51;
 Кариман – Ограшић-сердар СНП III, 37; СНП VI, 49;
 Кариман Соко – Агршић Алија СНП IIIр, 56;
 Кланац, старац – Јанковић Стојан ПЦХ, 169;
 Ковачина Рамо – Гојени Алил СНП VI, 68;
 Ковачина Рамо – Танковић Осман СНП VI, 60;
 Краљевић Марко – Драгиша ПЦХ, 110;
 Латински цар – Обилић Милош СНП IIр, 27;

Лички Мустај-бег – Омер барјактар СНП VI, 51;
 Мандушић Вук – Цмиљанић Илија СНП VI, 56;
 Марко – Огњан / Змајогњени Вук СНП II, 52; СНП VI, 19;
 Марко – Туре СНП IIр, 39; СНП IIр, 50;
 Матијаш, краљ – Змај Огњени Вук / Деспотовић Вук СНП VI, 59;
 Милутин, краљ – Стојан СНП VII, 8;
 Момчило војвода – Краљевић Марко СНП II, 25;
 Мујо буљубаша – Ускок Радован СНП VI, 55;
 Николић Ташо – Павлица, дијете СНП III, 69;
 Од Кладуше Мујо – Ограшић Алија ПЦХ, 117;
 Од Удбине Мујо – Танковић Осман СНП IIр, 71;
 Османага – Гојени Алил ПЦХ, 116;
 Панца Хусеин – Арнаут Осман СНП III, 29;
 Пивљанин Бајо – Јовић ПЦХ, 87;
 Плетикоса Павле – Милић СНП III, 74;
 Радовић Вуксан – Ђелошевић Марко ПЦХ, 51;
 (Сењанин) Иван капетан – Јован (сестрић Ивана капетана) СНП IIIр, 28;
 Сењанин Иван – Марјан СНП III, 29;
 Сењанин Иван – Маркић ПЦХ, 113;
 Сењанин Иван – нећак СНП IIIр, 40;
 Сењанин Иван – Сењанин Максим СНП VI, 50;
 Сењанин Иван – (Сењанин) Тадија СНП III, 27;
 Сењанин Иван – Титор барјактар СНП IIIр, 37;
 Сењанин Иван – Томо барјактар СНП VII, 2; СНП IIIр, 39;
 Сибињанин Јанко – Дрињанин бан СНП VII, 22;
 Сибињанин Јанко / Јанко војвода / Угрин Јанко / Угрин војвода Јанко
 / Јанко од Сибиња – Бановац/Бановић/Драгуловић Секул(а) / Секула
 војвода / Секула бан Е, 17; Е, 133; Е, 157; Е, 188; Б, 9; Б, 17; Б, 18; Б,
19; Б, 20; Б, 32; СНП II, 85; СНП II, 86; СНП III, 30; СНП VI, 31; СНП
 VI, 32; СНП VII, 22; СНП IIр, 66; СНП IIр, 68; СНП IIр, 69; СНП IIр,
 70; СНП IIр, 71; СНП IIр, 72; СНП IIр, 73; СНП IIр, 74; СНП IIIр, 16;
 ПЦХ, 2; ПЦХ, 26; ПЦХ, 32; ПЦХ, 72; ПЦХ, 79; ПЦХ, 148; ПЦХ, 159;
 ПЦХ, 160; ПЦХ, (15);
 Јанко војвода – Вукосав Е, 134;

Стјепан/Шћепан, цар – Воиновић/Воинић Милош СНП II, 29; ПЦХ, 123;
 Томић Мијат / Мијат арамбаша – Марјан(ко) СНП VII, 38; СНП VII,
 40 (синовац); СНП IIIр, 13 (синовац); ПЦХ, 34; ПЦХ, 103; ПЦХ, 108
 (два синовца);
 Хамза капетан – Балабановић ПЦХ, 20;
 Хрњетина / Од Крајине Мујо – (Грубац) Осман(-ага) СНП III, 30; СНП
 III, 38;
 Церовић Осман – Церовић, Стеван СНП VIII, 12;
 Црнојевић Иван – Воихновић Иван Б, 76;
 Црнојевић Иван – Јован СНП II, 87;
 Чола капетан – Милован СНП VII, 5.

Браћа

Анђели(ј)ћ Вук и Милутин/Мићо СНП III, 57; СНП III, 58; СНП IIIр,
 45; ПЦХ, 105;
 Атлагићи СНП III, 35;
 Бакић Јован и Радул СНП IVр, 11;
 Балетић Вукота и Раде ПЦХ, 24;
 Бановић Ђуро и Батрић ПЦХ, 27;
 Беширевићи СНП III, 35;
 Богићеви синови СНП VIII, 7;
 Бошковић Вукале и Радуле СНП IV, 47;
 Бошњанин Бошко и Дели Радивој СНП III, 10;
 Брајотић Вук и Јован ПЦХ, (9);
 (Бранковић) Гргур и Стјепан/Стефан/Стеван СНП III, 10; СНП IIIр, 64;
 СНП IIIр, 65; СНП IIIр, 87;
 Бурић Ђукан и Перовић Радул (браћа од стрица) СНП IVр, 12;
 Видановићи СНП IV, 17;
 Вилић Вусеин и Алија СНП VI, 74;
 Војиновић Мићо и Вуко / Марко и Јанко / Мићо и Шћепан СНП VI, 34;
 СНП IIIр, 81; ПЦХ, 72;
 Вучковић Богета и Живаљ СНП VIII, 18;
 Градашчевићи СНП III, 35;

Драгичићи СНП VI, 8;
 Баче (х)арамбаша и Милован СНП VII, 55;
 Ђурашковић Јанко и Богдан ПЦХ, 99;
 Живко и Никола СНП Пр, 9;
 Змај-огњени Вук и Андрија СНП VI, 58;
 Змај и Огњан Вук ПЦХ, 122;
 Иван-бег и Обрен-бег СНП III, 10;
 Јакшићи / (Д)Митар/Тодор и Стјепан/Стијепо/Шћепан/Богдан, Нинко и Никола Е, 111; Б, 41; Б, 42; СНП II, 92; СНП II, 93; СНП II, 94; СНП II, 95; СНП II, 97; СНП II, 98; СНП II, 99; СНП III, 10; СНП Пр, 80; СНП Пр, 82; ПЦХ, 7; ПЦХ, 72;
 Јанковић Стојан и Завиша СНП Пр, 53;
 Јањић Комнен и Митар / Марјан и Богдан / Комнен и Андрија СНП VI, 42; СНП VI, 70; ПЦХ, 97;
 Јован, деспот и Максим, владика СНП II, 91; СНП Пр, 87; СНП Пр, 88; СНП Пр, 89;
 Калабић Мина и Милета ПЦХ, 24;
 Кочо и Милован (чобани) СНП VIII, 12;
 Краљевић Марко и Андрија Б, 6; Б, 89; СНП II, 25; СНП VI, 16; СНП VI, 17; СНП Пр, 47; СНП Пр, 16; ПЦХ, 6; ПЦХ, 36; ПЦХ, 147;
 Краљевић Марко и Милош, дијете СНП Пр, 53;
 Крстојевић Крсто и Периша СНП IV, 14;
 Кулиновићи СНП III, 35;
 Куртагић Мујо и Омер ПЦХ, 40;
 Куртићи СНП III, 35;
 Кустодија Перица и Лазар СНП IV, 8;
 Лазаревић Стево и Јова СНП Пр, 33;
 (Лазаревић) Стефан и Вук ПЦХ, 160;
 Маленица и Марјан (хајдуци) ПЦХ, 108;
 Мали Радован и Милован ПЦХ, 125;
 Мали Радојица и Мијајло СНП VI, 71;
 Матељевић Јанко и Новак СНП VIII, 11; ПЦХ, 33;
 Миливоје и Вуковоје (хајдуци) Е, 168;
 Милић и Вујић (хајдуци) СНП III, 50; ПЦХ, 144; ПЦХ, (13);

Милош и Милинко ПЦХ, 5;
 Недић Глигорије и Димитрије СНП IV, 26;
 Ненадовић Алекса и Јаков СНП IV, 24;
 Нинко и Никола Е, 82;
 Нишић Андрија и Ненад СНП VIII, 1;
 Новаковићи / Грујо и Татомир / Грујо и Оливер Е, 112; Е, 188; СНП III, 3; СНП III, 6; СНП VII, 36; СНП IIIp, 3;
 Обренбеговић Ђуро и Вук ПЦХ, 70;
 Обреновић Милош и Јован СНП II, 89;
 Од Бишћа Ал-ага и Усеин СНП VII, 58;
 Пашићи СНП III, 35;
 Перовић Батрић и Мићуновић Вук СНП IVp, 10;
 Перовић Радул и Батрић СНП IV, 1; СНП IVp, 9;
 Петровић Ђорђе и Јован СНП IV, 25; СНП IVp, 41;
 Поповић Иван и Хоташ СНП VIII, 6;
 Радован и Милован ПЦХ, 125;
 (Влашић) Радул/Шумадинац, бег и Мирчета/Мирко војвода СНП II, 75;
 СНП VI, 44; СНП IIp, 91; ПЦХ, 39;
 Ришњанин Махо и Алија ПЦХ, 144; ПЦХ, (13);
 Ришњанин хаџија и Дурмиш-бег СНП III, 68;
 Рудан Амет-ага и Сали-ага СНП VII, 1;
 Селим муселим и Осман СНП IV, 25; СНП IVp, 41;
 Сењанин Иван и (Сењанин) Тадија СНП VII, 6;
 Сењанин Иван и Комнен барјактар СНП III, 26;
 Сочивица Станко и Никола ПЦХ, 132;
 Старина Новак / Дебелић Новак / Новак хајдук и Радивој Е, 66; Е, 188;
 Б, 106; Б, 107; СНП III, 1; СНП III, 2; СНП III, 4; СНП III, 6; СНП VII, 35; СНП VII, 36; СНП IIIp, 2; ПЦХ, 56; ПЦХ, 78; ПЦХ, 149;
 Сужњевић Лазар и Мато СНП VI, 62;
 Сујо харамбаша и Имбрахим ПЦХ, 54;
 Турски цар (Отмановић) и Омер СНП IIp, 87;
 Хрњавина/(Х)Рњица / Од Кладуше Мујо и Гојени/Хрњавина/(Х)Рњица
 (Х)Алил СНП II, 11; СНП III, 24; СНП VI, 51; СНП VI, 55; СНП VI, 56;

СНП VI, 64; СНП VII, 2; СНП VII, 6; СНП VII, 14; СНП VII, 17; СНП IIIр, 36; СНП IIIр, 39; ПЦХ, 31;
 Хрњо/Хрњица Мустафа и Гојени Алил СНП III, 33;
 Хрњо Мустаф-ага и Осман ПЦХ, 100;
 Чарнојевић Иван и Ђурђе СНП II, 90;
 Шаренац Крсто и Петар СНП IV, 15.

Господар, владар, харамбаша – слуга, члан чете

Александар, цар – (Лазаревић) Стефан ПЦХ, 160;
 Арап капетан – Поповић Илија ПЦХ, 103;
 Бакал Миросав – Павлић СНП IV, 34;
 Бали-бег – Кајица Радоња Е, 83;
 Бергентиновић, генерал – Секул Б, 101;
 Бошњак Алајбего – Хусо делибаша ПЦХ, 34;
 (Бранковић) Деспотовић Ђуро, Јерина – Змај Обрчић Раде ПЦХ, 158;
 (Бранковић, Ђурђе, деспот) Ђурђе, краљ – Кајица Радоња СНП II, 81;
 (Бранковић) Ђурђе, деспот / Деспотовић Ђуро – Краљевић Марко СНП VI, 20; СНП IIр, 49;
 (Бранковић) Смедеревац Ђурђе – Милутин, слуга ПЦХ, 71;
 (Бранковић) Ђурђе, краљ – Облацић Раде СНП II, 81;
 (Бранковић) Ђурђе, деспот – Чаиновић Дамјан Б, 10;
 Будимски краљ – Лазар ПЦХ, 71;
 Будимски краљ – Свилојевић Михајло Б, 26;
 Будимски краљ – Сењанин Иван СНП IIIр, 68;
 Будимски краљ – Угрин војвода Јанко Б, 26;
 Будимски краљ – Сужњевић Лазар СНП VI, 62;
 Будимски краљ / Матијаш – Змај Деспот Вук / деспот Вук / Огњени Деспот Вук / Огњени Вук / Деспотовић Вук Е, 59; Б, 12; Б, 14; Б, 15; СНП VI, 59; СНП IIр, 79;
 Бушић/Мусић/Посавчић Стјепан/Стеван – Оливер/Ваистина/Десимир, слуга Б, 1; СНП II, 47; СНП IIр, 31; ПЦХ, (19);
 Вилип, обрстар – Видак барјактар ПЦХ, 93;
 Вукашин, краљ – Змај Огњени Вук ПЦХ, 152;

- Грчки краљ – (Лазаревић) Стефан ПЦХ, 160;
 Данило, владика – Мартиновићи ПЦХ, 8;
 Диклић Јанота – Усув, Дели Раде СНП Шр, 56;
 Димитрије, краљ – Петреније СНП IVр, 1;
 (Змај Огњени Вук) Купиновић Вук – Милован, слуга СНП VI, 6;
 Иван капетан – Рајко од Змијања ПЦХ, 112;
 Јанковић Стојан – Иван капитан СНП Шр, 49;
 Јанковић Стојан – Јероглавац Марко СНП III, 24;
 Јанковић Стојан – Милован, слуга ПЦХ, 67;
 Јанковић Стојан – Цмиљанић Вид СНП VI, 54;
 Карловачки бан – Сењанин Иван СНП Шр, 30;
 Лазар, кнез – Секула војвода СНП Пр, 74;
 Лазар, кнез – Бранковић Вук Б, 1; СНП II, 50; СНП III, 10; СНП Пр, 30;
 Лазар, кнез – Змај Деспот Вук СНП II, 43;
 Лазар, кнез – Мусић Стеван ПЦХ, (19);
 Лазар, кнез – Обиловић/Обилић Милош Б, 1; СНП II, 35; СНП II, 36;
 СНП II, 37; СНП II, 50; СНП III, 10; СНП Пр, 28; СНП Пр, 30;
 Лазар, кнез – Топлица Милан (кум) СНП Пр, 30;
 Љубовић, бег – Усеин, слуга СНП VII, 23;
 Мандушић Вук – Милован, слуга СНП Шр, 64;
 Милутин, краљ – Вукашин ПЦХ, 156;
 Московска/Руска краљица/царица – Подгорица Иво СНП IVр, 4; ПЦХ, 167;
 Мрчаревић Перо – Кавга Радосав СНП Шр, 36;
 Од Беча, ћесар – Милинко ПЦХ, 5;
 (Од Беча,) ћесар – Подгорица Иво ПЦХ, 167;
 Од Беча, ћесар – Радован ПЦХ, 125;
 Од Никшића, паша – Влаховић Гољан ПЦХ, 33;
 Од Нихшића, паша – Томић Михат СНП Шр, 14; СНП Шр, 15;
 Паша – Влашић Милош СНП VIII, 11;
 Петровић Ђорђе – Мутап Лазар СНП IV, 39;
 Петровић Ђорђе – Чупић Стојан СНП IV, 36;
 Пивљанин Бајо – Бањанин Јанко СНП VII, 49;
 Пивљанин Бајо – Вујо барјактар ПЦХ, 16;
 Пивљанин Бајо – Љеповић Раде СНП VII, 47;

- Плавша харамбаша – Лазо барјактар СНП IIIр, 10;
 Плавша харамбаша – Милутин, слуга СНП IIIр, 9;
 Поповић Стојан – Видак барјактар СНП VII, 14;
 Радоња војвода – Станковић Јован ПЦХ, 28;
 Ришњанин Иван – Облачић Раде СНП III, 34;
 Сењанин Иван – Гавран барјактар СНП VI, 57; СНП VI, 64;
 Сењанин Иван – Комнен барјактар СНП VII, 1; СНП VII, 11; ПЦХ, 31;
 Сењанин Иван – Сењанин Раде СНП VI, 63;
 (Сибињанин) Јанко војвода / Јанко од Сибиња – Бановић Страхиња
 ПЦХ, 109; ПЦХ, 151;
 Цмиљанић Илија – Видак барјактар СНП VI, 51;
 Смиљанић Илија – Сењанин Иво Е, 94;
 (Старина) Новак, хајдук – Новаковић Грујо Е, 66;
 Стефо, властелин – Пивљанин Бајо СНП VII, 48;
 Стјепан, цар – Лазар СНП II, 32; ПЦХ, (18);
 Стеван, цар – Милутин, бан СНП II, 31;
 Стјепан, цар – Тодор везир СНП II, 29; СНП IIIр, 16;
 Сулејман паша – Бокчић барјактар ПЦХ, 43;
 Танковић Осман – Ковачина Рамо СНП III, 38;
 Татарски краљ – Соколовић паша СНП IVр, 1;
 (Томић Мијат) Михат харамбаша – Божо барјактар СНП VII, 43;
 Мијат харамбаша – Даничић Вид СНП III, 65;
 Мијат харамбаша – Сочивица Станко СНП IIIр, 11;
 Травнички везир – Ибро делибаша СНП IIIр, 10;
 Турски цар – Арап капетан ПЦХ, 103;
 Турски цар – Краљевић Марко СНП II, 62; СНП II, 71; СНП VI, 18;
 СНП VI, 31; ПЦХ, 73; ПЦХ, 111; ПЦХ, 159;
 Турски цар – Милован ПЦХ, 125;
 Турски цар – Милош ПЦХ, 5;
 Турски цар – Црнојевић Станко ПЦХ, (4);
 Урош, цар – Краљевић Марко (кум) СНП II, 34; ПЦХ, 69; ПЦХ, 156;
 Хрњетина Мујо – Сиротан Алил СНП III, 38;
 Црнојевић Иван – Воихновић Иван Б, 76;
 Чупић Стојан – Бијелић Игњатије СНП IV, 34.

ТРИЈАДА

- Александар (краљ), Петар (краљ), Од Ресаве краљ СНП VII, 19;
 Анђелић Мићо – два Анђелића (браћа) СНП IIIр, 67;
 Бановић Страхиња – Секула и Михаило (синови) ПЦХ, 151;
 Бановић Страхиња, Злопоглеђа Срђа, Југовић Бошко СНП II, 50;
 Бијелић Игњатије, Зеко буљубаша, Кагић Симеун СНП IV, 34;
 Богих војвода – два сина СНП VIII, 7;
 Бојичић Алија – два сина СНП IIр, 81;
 Бошковић Петар – Вукале и Радуле (синовци) СНП IV, 47;
 Брајичић Зрно, Јушковић Раде, Лакетић Јанко ПЦХ, 88;
 (Бранковић) Ђурђе, деспот / Смедеревац Ђурђе – (Бранковић) Гргур,
 Стјепан/Стефан/Стеван СНП III, 10; СНП IIр, 64; СНП IIр, 87;
 (Бранковић, Ђурђе, деспот) Смедеревац Ђурђе – Кајица Радоња, војвода
 Раде СНП IIр, 77;
 (Бранковић) Ђурђе, деспот – Краљевић Марко, Облачина Раде ПЦХ, 74;
 (Бранковић) Стеван – Јован деспот, Максим владика СНП IIр, 87;
 Будалина Тале – Од Удбине, Мујо и Гојени Алија СНП VII, 2; СНП
 IIIр, 39;
 Вишњић Јован, Гавран харамбаша – Арапин СНП III, 43;
 Вишњић Јован, Ковачина Рамо, Харарин СНП III, 44;
 Влашић Милош – Матељевић Јанко и Новак СНП VIII, 11;
 Воиновићи: Вукашин, Петрашин – Милош СНП II, 29; СНП III, 10;
 Вук(сан) од Роваца/Булатов/Брђанин/ од Булатовића, Лијеш/Лијаш/
 Филип/Живко од Пипера, Селак/Томо/Вако/Стале/Солат Васојевић /
 од Васојевића СНП IV, 4; СНП IVр, 14; СНП IVр, 15; СНП IVр, 16;
 ПЦХ, 10;
 Вукашин, краљ – Краљевић Марко и Андрија СНП II, 25; ПЦХ, 147;
 Вучићевић Перо – Перовић Радул, Перовић Батрић СНП IV, 1; СНП
 IVр, 9;
 Гојени Алил, Глумац Осман-ага, Тале СНП VI, 76;
 Дамјановић Живко – Мандушић Вук, Гардашевић Вуле СНП IV, 5;
 Диклић Јањо, Вучкулинов Вук, Крцуновић Перо СНП III, 37;
 Драгић војвода – два Драгичића СНП VI, 8;

- Дрекал – Лала, Ђирјак (синови) СНП IVр, 23;
 Жеравица Вид, Лешевих Жарко – Од Ријана, Ђуро СНП VIII, 9;
 Змајоѓанин Вук – Јакшић СНП II, 93;
 Зотовић бег, Бабовић Суљо / Цаковић Суја, Шикмановић Вук СНП IV, 22; ПЦХ, 53;
 Јакша капетан – Јакшић Дмитар и Шћепан ПЦХ, 101;
 Јакша капетан – Јанко, Марко (браћа) СНП VI, 47;
 Јакша капетан – Марич-Аљбег, Петар Шеремет/Шереметовић ПЦХ, 101;
 Јакшић Шћепан – два сина ПЦХ, 95;
 Јанковић Стојан – Станиша, Завиша (браћа) или Јанковић Стојан, Завиша – Станиша (старешина – подређени) Е, 149;
 Јанковић Стојан, Мркоња сердар, Смиљанић Илија СНП III, 23;
 Јанковић Стојан, Сењанин Иван – Комлен СНП VII, 16;
 Јанковић Стојан, сењски капетан, Жеравица ајдук СНП VII, 54;
 Јанковић Стојан, Смиљанић Илија – Јанковић Завиша СНП IIIр, 53;
 Јања капетан – Јањић Комнен и Андрија ПЦХ, 97;
 Катић Јанко, Вуица војвода – Чупић Стојан СНП IV, 28;
 Комнен барјактар, Сењанин Иван, Аврам спахија СНП IIIр, 62;
 Краљевић Марко, (Бановић) Секула – Свилојевић (Михајло) Б, 46;
 Краљевић Марко, Бошњанин Реља – Новаковић Груја СНП VI, 37;
 Краљевић Марко, Мандушић Вук, Шандић Јован СНП IIIр, 63;
 Краљевић / од Прилепа Марко – Обилић/Обиљан / Од Поцерја Милош / Милош војвода, Крилатица/Крилати Реља / Бошњанин Реља / Од Пазара Реља Е, 188; СНП II, 39; СНП II, 40; СНП II, 87; СНП VI, 34; СНП VI, 36; СНП VI, 42; СНП IIр, 81; ПЦХ, 72; ПЦХ, 74; ПЦХ, 94;
 Краљевић Марко, Обилић Милош / Крилатица Реља – Обличих Раде СНП VI, 33; СНП IIр, 55;
 Краљевић Марко, Обилић Милош, Од Сибиња Јанко + Бановић Секула ПЦХ, (15);
 Краљевић Марко, Огњан – Јуришић Јанко СНП II, 52;
 Краљевић Марко, (Сибињанин Јанко) Јанко војвода – Бановић Секула ПЦХ, 26;
 Краљевић Марко, Од Сибиња Јанко – Јелечевић Раде ПЦХ, 75;
 Краљевић Марко, Од Сибиња Јанко – Облак Миросав СНП IIр, 86;

- Краљевић Марко, Јанко војвода – Од Авале Раде ПЦХ, 145;
 (Крилатица) Бошњанин Хреља, Кобиловић Милош, (Бановић) Секул
 Б, 101;
- Лека капетан, Бошњанин Реља – Облачић Раде СНП Пр, 85;
 Лимо харамбаша, Роснић Стеван, Ђуро барјактар СНП III, 42;
 Мали Радојица – Новак и Радивој (синови) ПЦХ, 56;
 Мандушић Вук, Сандић Јован – Сењанин Иван Е, 119;
 Мандушић Вук, Цмиљанић Илија – Поповић Стојан СНП VII, 14;
 Мандушић Вук, Цмиљанић Илија, Вучетић Никола СНП VI, 56;
 Матеља – Матељевић Јанко и Новак СНП VIII, 11; ПЦХ, 33;
 Мехмед алајбег, Осман, Плоча Сијаија СНП III, 27;
 Мијат ајдук – Бојац Вук – Жегавац (ујак, сестрић и његов сестрић)
 СНП III, 63;
- Мићуновић Вук – Ђурашковић Јанко и Богдан ПЦХ, 99;
 Момчило војвода – Краљевић Марко и Андрија (сестрићи) СНП II, 25;
 ПЦХ, 147;
- Мркоњић Петар, Фазли харачлија, Ђехаја СНП III, 42;
 Мрњавч(ев)ићи (Вукашин, Угљеша/Богдан, Гојко) СНП II, 26; СНП II,
 34; СНП II, 46; СНП III, 10; (9) СНП Пр, 15; ПЦХ, 69; ПЦХ, 156;
 Ника, Никола, Никић Раич ПЦХ, 43;
- Новаковић Грујица, Крилатица Реља, Обилић Милош СНП II, 79;
 Обилић/Обиловић Милош, Топлица Иван/Милан, Косанчић/Косовчић/
 Косанић Иван/Никола Б, 1; СНП II, 42; СНП II, 50; СНП II, 51; СНП
VI, 36; СНП Пр, 30; СНП Пр, 67;
- Облак Радосав – Бијелић војвода, Златокосић војвода СНП II, 83;
 Огњанин Вук – Змај, Огњан Вук (синови) ПЦХ, 122;
 Од Бјелица Кузман, Мићуновић Вук, Гачанин Јакша ПЦХ, (5);
 Од Кладуше Мујо, (Будалина) Тале, Ковачина Рамо СНП VI, 57;
 Од Коњица, Јанко – Од Посавља Сава, Старовлаше Павле СНП III, 53;
 Од Котара Божо, Од Никшића Жарко – Од Посавља, Сава ПЦХ, 89;
 Од Ровина Никац / Томановић Нико – Радуловић Симо, Гавриловић
 Турчин/Ђуро СНП VIII, 24; ПЦХ, 20;
 Од Сокола Раде, Од Посавља Сава, Од Сријема Павле СНП III, 52;
 Од Стубице Хусо – Хрњавина (Х)Алил и Мујо СНП VI, 64;

- Пејзо, Осман-барјактар, Тузла-капетан СНП IV, 34;
 Пециреп Лазар – Сочивица Станко и Никола ПЦХ, 132;
 Пивљанин Бајо – Вуксановић Вујо, Шарамбаћа Ђуро ПЦХ, 92;
 Пивљанин Бајо, Карапанца Павле, Властелиновић Цетко ПЦХ, 86;
 Пивљанин Бајо, Лимун харамбаша – Николић Ташо СНП III, 69;
 Пивљанин Бајо, Томић Мијат, Арап капетан ПЦХ, 29;
 Пијавица Ђуро, Грчић Манојло – Срб Радосав / Злопогледа Вук СНП II, 75; ПЦХ, 39;
 Поцерац Милош, Богићевић Анта, Бакал Милосав СНП IV, 33;
 Поцерац Милош, Чупић Стојан, Богићевић Анта СНП IV, 32;
 Пустахија Петар – Кустодија Перица и Лазар СНП IV, 8;
 Раслапчевић Вук, Ђурашковић Јанко и Богдан ПЦХ, 99;
 Сењанин Антун, Обор капетан / Јанковић Стојан, Захари/Закари сердар СНП VII, 12; СНП IIIр, 38;
 Сењанин Иван – Даничић Ђуро, Латинин Шимо Е, 94;
 Сењанин Иван – Мандушић Вук, Сандић Јован Е, 119;
 Сењанин Иван, Марић Вид – Латовић Иван Б, 109;
 Сењанин Иван, Од Косова Раде – Десанчић Гојко СНП IIIр, 41;
 Сењанин Тадија – Котарац Јанко, Комнен барјактар СНП III, 39;
 Сибињанин Јанко (Јанко војвода) – два Јакшића (сестрићи) ПЦХ, 95;
 Од Сибиња Јанко – (Бановић) Секула и Михаило (сестрићи) ПЦХ, 151;
 Угрин Јанко – два сина Б, 10;
 Угрин Јанко војвода, (Бановић) Секул(а) – Ђурђе, деспот Б, 9;
 Сибињанин Јанко, Секул, Јуре (деда, син, унук) Б, 88;
 Угрин војвода Јанко/Анко, Драгуловић/Дракуловић/Бановић Секула, Свилојевић Михаило / Михаил бан / Михајло Б, 20; Б, 21; Б, 32;
 Од Сибина Јанко, Дмитар Јакшић – Секула војвода СНП IIр, 74;
 Јанко војвода, Бошњанин Реља – Бановац Секула СНП IIр, 69;
 Цмиљанић Илија, Мандушић Вук, Јанковић Стојан СНП VI, 61;
 Старац Фочо – два Фочића СНП IV, 24;
 Стари Вујадин – Милић, Вујић СНП III, 50;
 Старина Новак – Новаковићи / Груја и Татомир/Оливер Е, 188; СНП III, 3; СНП III, 6; СНП III, 10; СНП VII, 36; СНП IIIр, 3;
 Старина Новак, Радивој – Кавга Б, 106;

Старина Новак, Радивој – Груја Е, 92; СНП III, 2; СНП VII, 33; ПЦХ, 76; ПЦХ, 78;

Старина Новак, Радивој – Приморац Алекса ПЦХ, 66;

Томић Мијат – Маленица и Маријан (сестрићи) ПЦХ, 108;

Томић Мијат, Маленица – Приморац Алекса СНП VII, 44;

Томичић Радоња – два сестрића СНП VII, 38;

Томо барјактар, Мандушић Вук, Сењанин Иван ПЦХ, 130;

(Х)Арамбаша Ђаче, Реновац Гаврил, Ришњанин Мато СНП VII, 45;

Хрњо Мустаф-ага – Осман барјактар – Будалина Тале ПЦХ, 100;

Церовић Новица, Караџић Шујо, Дамјановић/Алексић Мирко СНП IV, 57; СНП IV, 58; СНП VIII, 61; СНП IVр, 33, СНП IVр, 34; СНП IVр, 35; СНП IVр, 36;

Црнобарац Станко, Нинковић Јовица, Латковић Јован СНП IV, 28;

(Црнојевић) Иван – (Бранковић) Гргур, Стеван (синовци) СНП IIр, 87;

Црнојевић Иван и Ђуро – Црнојевић Станко СНП VI, 45; ПЦХ, (4);

Шандић Јован, Мандушић Вук, Марко Карапанца + (Од Удбара Дмитар) СНП III, 47;

Штитарац Марко – Глувац Михаило, Пушибрк Остоја СНП IV, 34.

ВАЖНИЈИ КАТАЛОЗИ

Атлагићи (9) СНП IIIр, 16; 7(8) СНП IIIр, 44; ПЦХ, 76;

Бабо (Васо) арамбаша и 9 синова СНП IIр, 17;

Бајова дружина:

- два Костића, два Русовића, два Лазаревића, Марковић Вук, Љеповић Раде, Вукшић сердар, Перовић Радул, Мићуновић Вук, Лацманчад из Пераста (10) СНП VII, 47;
- Лимо хајдук, Плавша харамбаша, Раде од Коњица, Вук од Клобука, Милић и Вулић, два Латинчета, Познањ-капетан, Гавран, Пловкић Маркић, Милетић, Маленица и Опаљеница ПЦХ, 144; ПЦХ, (13);

Витковићи (9) СНП VI, 80; СНП VI, 81; СНП VII, 9; ПЦХ, 129;

Властела око Милутиновог одра: Југ-Богдан, Југовићи, Милош војвода, Реља од Пазара, Топлица Милан, Косовац Иван, Мрњавчевићи, Марко, проигуман Јосиф, ђак Мијаило, патријарх Арсеније ПЦХ, 156;

Дахије СНП IV, 24;

Ђурђево вoјводе:

– Дојчетић Вук, Рајчевић Бошко, Стојан (Степојев син), Ресавац Јовица, Големовић Ђуро, Орловић Павле, Радо-бег Мијајло, Грчић Манојло, Шајновић Дамњан, Облацић Раде, Каица Радоња СНП II, 81;

– Југ-Богдан, Југовићи, Косанчић/Косанчич Иван, Топличан Милан, Љутица Богдан, Обиљан Милош / Милош војвода, Крилати Реља, Краљевић Марко, Облацина Раде ПЦХ, 74;

Икчевићи (7) (Симо, Михаило) СНП IVр, 5;

Јакшићи (10) (Тодор, Стјепан) СНП II, 94;

Јанко војвода, (X)Ерцег Стјепан, Мемед-ага, Усеин-ага Е, 76;

Југовићи:

– 9 или 8 + 1 (Богдан/Божидар/Дамјан/Митар) Е, 92; СНП II, 32; СНП II, 44; СНП II, 48; СНП II, 49; СНП III, 10; СНП IIр, 23; СНП IIр, 24; СНП IIр, 25; СНП IIр, 26; СНП IIр, 28; СНП IIр, 30; СНП IIр, 32; ПЦХ, 74; ПЦХ, 156; ПЦХ, (15); ПЦХ, (18); ПЦХ, (19);

– 7 + 2 (Бошко, Воин) СНП II, 45;

– 3 од 9 (Петар, Никола, Момир) СНП II, 36; СНП II 45; СНП II 46; СНП II 50;

Јунаци за Лазаревом трпезом СНП II, 36;

Јунаци за кнежевом вечером: (Југ-Богдан, Југовићи, Бранковић Вук, Обилић Милош, Топлица Милан, Косанчић Иван) СНП II, 50; (Југ-Богдан, Бранковић Вук, Шајновић Дамјан, Вукосав војвода, Маринко војвода, Омучевић Реља, Орлин војвода, Крстивоје војвода, Гојко војвода, Угљеша војвода, Константиновић Јоан, Страоглеђа Стефан, Раде и Радоња, Миклен војвода, Југовићи, Орловић Павле, Јосим, Јозип војвода, Никола бан, Обрад војвода, Радивојев, Радиша, Станиша, Милић војвода, Драгић, Савко, Исак, Јаков, Танасије, Косанић Иван, Топлица Милан, Обилић Милош) СНП IIр, 30;

Мартиновићи (5) СНП VIII, 70; СНП VIII, 71; СНП VIII, 73; СНП IVр, 13; ПЦХ, 8;

Мекићи (4) ПЦХ, 28;

Мијатова дружина: СНП III, 63; (Стега, Гавран, Угљеша, Гојша, Симић, Јерко чобанин) СНП VII, 40;

Погинули:

Погинули у Косовском боју (Југ-Богдан, Бошко + 8 Југовића, Бановић Страхиња, Лазар, Обилић Милош) СНП II, 45; (Југ-Богдан, Југовићи, Мрњавчевићи, (Х)Ерцег Стјепан, Лазар) СНП II, 46; (Југ и Југовићи, Обилић Милош, Лазар) СНП II, 49;

Погинули у сечи кнезова СНП IV, 24;

Погинули и победници на Мишару СНП IV, 30;

Просци:

Просци Гордане, Ђурђево кћери (дужд, (Краљевић) Андрија, (Бановић) Секула) СНП IIр, 64;

Просци кћери карловачког бана (Смиљанић Илија, Сењанин Иван, Приморац Никола) СНП IIIр, 30;

Просци сестре Атлагића ((Краљевић) Андрија, (Бановић) Секула, два Јаребичића, Копчић Мурат-бег) СНП IIIр, 16;

Сватови:

Сватови Анђелића Мића (Сава од Посавја, Обилић Милош, Топлица Милан, Косанчић Иван, два Анђелића) СНП IIIр, 67;

Сватови Антуна Поповића (Радивој, Јанивић Комлен, Цмиљанић Илија, Мачивуна војвода, Видак барјактар) СНП VII, 14;

Сватови Асанагини (Змај деспот Вук, Старина Новак, Краљевић Марко) СНП IIр, 51;

Сватови бана Дрињанина (бан од Леђана, Сибињанин Јанко, Југовићи) СНП VII, 22;

Сватови Бановића Секуле (Старина Новак, Ђурђе деспот, Марић војвода, Мали Радојица, Јанко војвода, Бошњанин Реља, Краљевић Марко) СНП VI, 39;

Сватови Војинови (Богдан Југовић, Краљевић Марко, Јанко од Сибиња, Радивој, (Старина) Новак, (Новаковић) Груја, три Козатовића, Југовићи, Бертарић Мершан, Ускок Радојица, Мусојевић Стефан, Павле арамбаша) Е, 92;

Сватови Грбљичића Зана (Грчић Манојло, Пијавица Ђуро, Пивљанин Бајо...) СНП VII, 20;

- Сватови Данила владике IX, 13;
- Сватови Ђулагића Муја (Ћефанага, два Танковића, Ковачина Рамо) СНП IIIр, 62;
- Сватови Змај деспота Вука / Огњанина Вука:
- Јакшићи (Дмитар и Стјепан), Јањић Милован (син Кузун Јање), Сибињанин Јанко СНП II, 92;
 - Краљевић Марко, Старина Новак, Новаков Груја, Сибињанин Јанко, два Подреновића, Бановић Секула СНП VI, 35;
- Сватови Јакшића Шћепана (Милош Обилић, Крилати Реља, Краљевић Марко, Јанко војвода, Кавга Радосав, Војиновићи (Јанко и Марко)) СНП IIIр, 81;
- Сватови Јанка војводе:
- Краљевић Марко, Обилић Милош, Бошњанин Реља, два Војиновића СНП VI, 34;
 - Новаковић Груја, Старина Новак, Реља барјактар, Ерделић бан, Краљевић Марко, Обилић Милош, Облачина Раде СНП VI, 38;
- Сватови Краљевића Марка (Милош војвода, Реља од Пазара, Сибињанин Јанко) СНП VI, 24;
- Сватови леђанског краља (Краљевић Марко, Милош, Реља, Секула, Јанко, Мусић Стеван, Иван Косанчић, Јакшић Митар и Шћепан, Топлица Милан, Војиновић Мићо и Шћепан, Вук из Сријема) ПЦХ, 72;
- Сватови Новаковић Грује (Бороје, Средоје, Радивој) СНП III, 6;
- Сватови Новљанина Нука (Хрњица Мустафа, Гојени Алил, Куна Хасан-ага, Личанин Тале, Ковачина Рамо, бан од Ердеља, Крла капетан, Сењанин Иван) СНП III, 33;
- Сватови Поповића Стојана (будимски краљ, Мандушић Вук, Јанко од Сибиња, Краљевић Марко, Обилић Милош, Крилатица Реља) СНП II, 87;
- Сватови Смедеревца Ђурђа (Дебелић Новак, Новаковић Груја, Сибињанин Јанко, Краљевић Марко, Крилатица Реља, Обилић Милош, Топлица Милан, Косанчић Иван) СНП II, 79;
- Сватови Тодора од Задра (9 Томковића, 7 Даничића, 5 Мркоњића, 3 Кулишића, Сењанин Тадија, Јанковић Стојан, Јероглавац Марко) СНП III, 24;

- Сватови Црнојевића Ива (Сибињанин Јанко, краљ Вукашин, Краљевић Марко, Обилић Милош, два Косанчића, Реља од Пазара) СНП VI, 36;
- Сватови Чарнојевића Ива (Реља од Будима, Кобилић Милош, Краљевић Марко, Кајица Радоња, Секула, Јанко, два Новаковића, Новак и Радивој, Жегаранин Јанко, Самоход Симо, Приморац Алекса) Е, 188;
- Срби Крајишници (СНП III, 61; СНП VI, 49; СНП VII, 14; ПЦХ, 126) и:
- Мркоњић Петар, Десанчић Јанко, Жегарић Гојко, Сењанин Иван СНП IIIр, 33;
 - Плавша арамбаши, Маријан ајдук, Мијат ајдук, Мандушић Вук, Митар арамбаши, Никола барјактар, Русић Петар, Вид Дољанин СНП VII, 42;
 - Сењанин Иван, Галија Томић, Петар Мркоњић, Мандушић Вук, Влашкалиновић СНП III, 60;
 - Сењанин Иван, Сењанин Мато, Цмиљанић Илија, Мандушић Вук, Шаркић Јован, Јанковић Стојан СНП IIIр, 55;
 - Цмиљанић Илија, Вучетић Никола, Мандушић Вук, Рајко од Змијања, Јанковић Стојан, Чарапић Васо СНП VI, 56;
 - Смиљанић Илија, Сењанин Иван, Мандушић Вук, Гавран барјактар СНП VI, 60;
 - Цмиљанић Илија, (Сењанин) Иван капетан, Мандушић Вук, Јанковић Стојан, Цмиљанић Вид СНП VI, 54;
 - Смиљанић Илија, Сењанин Иван, Мандушић Вук, Шарић Цвијан, Јанковић Стојан СНП III, 20;
 - Цмиљанић Илија, Мочивуна Вук, Сењанин Иван, старац Кланац, Јанковић Стојан ПЦХ, 169;
 - Цмиљанић Илија, Јанковић Стојан, Цмиљанић Мирко, Топеровић Симо, Радовица слуга СНП IIIр, 48;
 - Шарић Цвијан, Жеравица Вид, Смиљанић Илија, Мандушић Вук, Јанковић Стојан СНП III, 35;
- Српски великаши – каталог Рајка војводе (Мирко војвода, Кузун Јањо, Обилић Милош, Јакшић Дмитар и Стјепан, Ђурђе деспот и Гргур и Стјепан, Стеван војвода, Тодор од Сталаћа, кнез Лазар и Високи Стеван, Југ и Југовићи, Бановић Страхиња, Милан Топлица,

Косајчић Иван, Станиша војвода, Бијелић војвода и Златнокосић војвода, старац Владислав, Каравлах Радуле, Радул-бег и Мирко, Воин и Воиновићи, Љутица Богдан, Крилатовић Реља, Бошњанин Бошко и Дели Радивој, Бранковић Вук, Херцег Стјепан, Момчило војвода и деветорица браће, Иван-бег и Обрен-бег, Шекуларац Петар, краљ Вукашин, Гојко војвода, Угљеша војвода, цар Стјепан и Урош, Лека капетан, Мијајло војвода, Старина Новак, Груја, Та-томир, Грчић Манојло, Кратовац Радоња, бег Костадин, Краљевић Марко, Дојчин војвода) СНП III, 10;

- Турци Крајишници (СНП III, 36; СНП III, 37; СНП III, 57; СНП VI, 49; СНП VII, 12; СНП VII, 46; СНП IIIр, 56; ПЦХ, 126; ПЦХ, 130;) и:
- Алија од Бишћа, Танковић Осман, Будалина Тале, Ковачина Рамо, оца Дрнда, Рњавина Мујо, Гојени Алил СНП VII, 11;
 - Атлагићи, Беширевићи, Градашчевићи, Кулиновићи, Пашићи, Куртићи, Тузла-капетан, Махмут-бег СНП III, 35;
 - Бишћанин Алија, Танковић Мујо, Будалина Тале, Ђејфанага ПЦХ, 113;
 - Јазап-ага, Шадић Хусеин, Тале, Фрчић Ибраим СНП III, 47;
 - Ковачина Рамо, Личанин/Будалина Тале, Накић Ибрахим, Тановић Осман, Мујо од Кладуше СНП III, 20;
 - Ковачина Рамо, Ограшић Алил, Будалина Тале СНП VII, 14;
 - Ђејван-ага, Мујо буљубаша, Гојашан Алија, Порча буљубаша, Ограшић Мујо, Тале од Орашца СНП VI, 56;
 - Ђејванага, Будалина Тале, старац Варићак, Ковачина Рамо, Гојени Халил, Халија од Бишћа ПЦХ, 93;
 - Ђејван-ага, Будалина Тале, Фрца Ибрахим, Хрњо Мустаф-ага СНП III, 26;
 - Ђефанага, Будалина Тале, Танковић Осман, Нађилима, Огоје-новић СНП IIIр, 48;
 - Шарац Махмут-ага, старац Мердан-ага, Мујо од Кладуше, Гојени Алил, Ковачина Рамо, диздар од Стијене, Бојичић Алија, Танко-вић Осман, Лички Мустај-бег, Будалина Тале, Порча од Авале, Топал-Каматар СНП III, 24;
- Турци нападачи на Црну Гору: СНП VIII, 20; СНП VIII, 24; СНП VIII, 61; ПЦХ, 20;

Устаници (СНП IV, 34; СНП IV, 39) и:

- Богићевић Анта, Поцерац Милош, Бакал Милосав + Лазаревић Лука, Чупић Стојан, Кагић Јанко, Зеко буљубаша СНП IV, 33;
- Лазаревић Лука, Цинцар Јован, Чупић Стојан, Поцерац Милош СНП IV, 32;
- Недићи, Кутишанац Дамњан, Дамњановић Панто СНП IV, 26;
- Освајачи Ужица: Ненадовић Јаков, Мутап Лазар, Милан од Бруснице, кнез Алекса, прота Милутин СНП IV, 27;

Црногорци: СНП VIII, 14; СНП VIII, 20; СНП VIII, 61;

Чобани Милошеви (12): Чарапин Васо, Стојан Чупић СНП VII, 29.

Прилог бр. 3

Јунак у сужејном моделу

Анђелић Мићо:

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:

5. 5. 1. Размена.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 1. Низ од три-четири препреке;

2. Женидба отмицом:

2. 1. Отмица из куће:

2. 1. 3. Провала у девојачке одаје.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):

1. 4. Служење за награду:

1. 4. 1. Служење за девојку.

Бановић Секула:

II Ослобађање

2. Пресретање поворке са заробљеником;

4. Незвани јунак као спасилац;

5. Избављање из тамнице:

5. 5. 5. Владар својевољно ослобађа сужња;

6. Јунак се ослобађа сам:

6. 1. Избор смрти.

III Јуначка такмичења

2. Специјализована такмичења:

2. 4. Огледање коња:

2. 4. 1. Кошија;

2. 4. 2. Трка коњима;

3. Огледање у мегдану:

3. 3. Најмлађи јунак побеђује хваљеног придошлицу.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 2. Један услов:

1. 1. 2. 1. Такмичење за девојку;

1. 1. 3. Избор између више просаца;

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:

1. 2. 3. Отимач девојке и дарова;

2. Женидба отмицом:

2. 1. Отмица из куће:

2. 1. 3. Провала у девојачке одаје;

2. 2. Отмица из сватовске поворке:

2. 2. 2. Јунак или хајдучка (ускочка) чета у заседи;

2. 6. Отмица лађом;

4. Неостварена женидба:

4. 2. Несавладана препрека;

4. 4. Муж на свадби своје жене:

4. 4. 1. Муж се враћа на дан жениног венчања;

4. 5. Младожења убија (нагрђује) девојку:

4. 5. 2. Намера;

4. 8. Заручник гине у бици.

V Породични односи

5. Јунак – ујак:

5. 2. Убиство сестрића из нехата.

VI Социјални статус

2. Јунак у чети:

2. 5. Подвиг добровољца на непријатељској територији.

VII Смрт јунака

1. Погибија у бици:

1. 2. Погибија јунака који није желео да изостане из битке;

3. Завет умирућег јунака.

Бановић Страхиња:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:

1. 1. Замена на мегдану.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 2. Један услов:

1. 1. 2. 2. Младожења испуњава тежак задатак.

V Породични односи

1. Јунак – љуба:

1. 1. Љубино неверство:

1. 1. 3. Невера у мужевљевом одсуству.

Видак барајактар (Вид Даничић, Маричић):

III Јуначка такмичења

1. Вишебој:

1. 2. Победа придошлице.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:
 1. 2. 4. Изасланици тазбине;
2. Женидба отмицом:
 2. 2. Отмица из сватовске поворке:
 2. 2. 3. Сватовски званичник као отмичар.

VI Социјални статус

2. Јунак у чети:
 2. 4. Издаја јунака:
 2. 4. 3. Харамбаша издаје јунака;
 2. 5. Подвиг добровољца на непријатељској територији.

Влашић Радул:

II Ослобађање

1. Спасовање робља.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:
 1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:
 1. 2. 5. Невеста.

V Породични односи

2. Јунак – сестра:
 2. 1. Сестра остаје верна брату;
3. Јунак – мајка:
 3. 1. Мајка жели да се преуда;
6. Браћа:
 6. 3. Свађа браће:
 6. 3. 4. Љуба помири браћу.

Вукашин, краљ:

- I Заштита слабих и борба за правду
2. Освета нечије смрти;
4. Заступање правде и указивање на грешке.

IV Женидба

2. Женидба отмицом:

2. 4. Отмица с воде;

3. Женидба на туђу иницијативу:

3. 5. Замена невесте;

4. Неостварена женидба:

4. 5. Младожења убија (нагрђује) девојку:

4. 5. 2. Намера.

V Породични односи

1. Јунак – љуба:

1. 1. Љубино неверство:

1. 1. 2. Љуба уништава јунакове атрибуте;

4. Јунак – отац:

4. 4. Син избегава мегдан с оцем.

5. Јунак – ујак:

5. 1. Ујак намерно убија сестрића.

VI Социјални статус

3. Јунак у војсци:

3. 2. Мегдан у град (територију).

Даничић Ђуро:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:

1. 2. Подвиг болесног јунака.

IV Женидба

4. Неостварена женидба:

4. 4. Муж на свадби своје жене:

4. 4. 2. Болесни јунак спречава преудају љубе.

VII Смрт јунака

1. Погибија у бици:

1. Смрт изузетног борца;
3. Завет умирућег јунака.

Дели Радивоје:

II Ослобађање

4. Незвани јунак као спасилац;
5. Избављање из тамнице:
 2. Ослобађање заточеног побратима.

III Јуначка такмичења

3. Огледање у мегдану:
 4. Случајни сусрет јунака;
 6. Борба против аждаје.

IV Женидба

2. Женидба отмицом:
 2. Отмица из сватовске поворке:
 2. Јунак или хајдучка (ускочка) чета у заседи;

V Породични односи

4. Јунак – отац:
 3. Мегдан оца и сина.

VI Социјални статус

2. Јунак у чети:
 2. Маскирање хајдука:
 2. Продаја хајдука.

Дојчин:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:
 2. Подвиг болесног јунака.

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 2. Ослобађање заточеног побратима.

Ђурђе, деспот:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:

1. 4. Заштита крсног имена.

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:

5. 5. 4. Пуштање на иницијативу угледног јунака (владара).

III Јуначка такмичења

1. Вишебој:

1. 1. Такмичење појединаца из две чете.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 1. Низ од три-четири препреке.

Змај Огњени Вук:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:

1. 1. Замена на мегдану – борба с изазивачем, наметником, штеточином, укидање свадбарине, мегдан у жене;

1. 3. Одбрана девојачке части;

3. Јунак се бори с вилом.

II Ослобађање

1. Спасовање робља;

5. Избављање из тамнице:

5. 1. Ангажовање спасиоца.

III Јуначка такмичења

3. Огледање у мегдану:

3. 2. Мегдан против гласовитог јунака;
3. 5. Опклада у љубе/сестре;
3. 4. Случајни сусрет јунака.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:
 1. 2. 3. Отимач девојке и дарова;

3. Женидба на туђу иницијативу

3. 2. Изнуђена просидба;
3. 3. Двобој;

4. Неостварена женидба:

4. 3. Неуспела отмица.

V Породични односи

1. Јунак – љуба:

1. 1. Љубино неверство:
 1. 1. 2. Љуба уништава јунакове атрибуте.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):

1. 1. Оклеветани јунак доказује верност владару;

3. Јунак у војсци:

3. 2. Мегдан у град (територију).

VII Смрт јунака

3. Завет умирућег јунака.

Јакшићи (један или обојица браће):

II Ослобађање

3. Потрага за отетим чланом породице;

5. Избављање из тамнице:

5. 4. Девојка помаже јунаку да побегне;
 5. 4. 1. Откључавање.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 1. Низ од три-четири препреке;

2. Женидба отмицом:

2. 1. Отмица из куће:

2. 1. 2. Нескривен идентитет;

2. 1. 3. Провала у девојачке одаје;

4. Неостварена женидба:

4. 9. Виша сила:

4. 9. 3. Виле.

V Породични односи

6. Браћа:

6. 3. Свађа браће:

6. 3. 2. Супарништво због девојке (љубе);

6. 3. 3. Љуба завади браћу;

6. 3. 4. Љуба помири браћу.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):

1. 4. Служење за награду:

1. 4. 1. Служење за девојку;

1. 4. 2. Служење за коња;

3. Јунак у војсци:

3. 2. Мегдан у град (територију).

VII Смрт јунака

3. Завет умирућег јунака.

Јакшић Тодор:

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:

1. 2. 1. Други просац;

2. Женидба отмицом:
 2. 2. Отмица из сватовске поворке:
 2. 2. 3. Сватовски званичник као отмичар;
3. Женидба на туђу иницијативу:
 3. 5. Замена невесте;
4. Неостварена женидба:
 4. 1. Младожења одустаје

Јанко од Котара:

- III Јуначка такмичења
3. Огледање у мегдану:
 3. 2. Мегдан против гласовитог јунака.
- VI Социјални статус
2. Јунак у чети:
 2. 4. 4. Подвиг изневерених јунака.

Јанковић Стојан:

- II Ослобађање
5. Избављање из тамнице:
 5. 4. Девојка помаже јунаку да побегне:
 5. 4. 1. Откључавање;
6. Јунак се ослобађа сам:
 6. 4. Бег.

- III Јуначка такмичења
2. Специјализована такмичења:
2. 4. Огледање коња:
 2. 4. 1. Кошија.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:
 1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:
 1. 1. 2. Један услов:
 1. 1. 2. 1. Такмичење за девојку;

2. Женидба отмицом:

2. 1. Отмица из куће:

2. 1. 1. Маскирање;

2. 1. 3. Провала у девојачке одаје;

2. 3. Отмица девојке из кола;

4. Неостварена женидба:

4. 3. Неуспела отмица;

4. 4. Муж на свадби своје жене:

4. 4. 1. Муж се враћа на дан жениног венчања.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):

1. 4. Служење за награду:

1. 4. 1. Служење за девојку;

2. Јунак у чети:

2. 4. Издаја јунака:

2. 4. 3. Харамбаша издаје јунака;

2. 5. Подвиг добровољца на непријатељској територији.

Јањићи/Јагњиловићи:

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 4. Девојка помаже јунаку да побегне:

5. 4. 3. Ослобађање јунака на путу до губилишта;

5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:

5. 5. 3. Замена.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:

1. 2. 4. Изасланици тазбине;

3. Женидба на туђу иницијативу:

3. 2. Изнуђена просидба;

3. 4. Спасавање из тамнице;

4. Неостварена женидба:

4. 2. Несавладана препрека.

Кајица Радоња:

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 1. Ангажовање спасиоца.

III Јуначка такмичења

1. Вишебој:

1. 1. Такмичење појединаца из две чете;

2. Специјализована такмичења:

2. 4. Огледање коња:

2. 4. 3. Преваливање одређеног растојања на коњу.

Комнен барјактар:

II Ослобађање

1. Спасовање робља.

III Јуначка такмичења

2. Специјализована такмичења:

2. 4. Огледање коња:

2. 4. 1. Кошија.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 2. Један услов:

1. 1. 2. 1. Такмичење за девојку;

2. Женидба отмицом:

2. 1. Отмица из куће:

2. 1. 1. Маскирање;

2. 2. Отмица из сватовске поворке:

2. 2. 1. Први просац као отимач;

4. Неостварена женидба:

4. 2. Несавладана препрека;
4. 3. Неуспела отмица.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):

1. 4. Служење за награду:
 1. 4. 2. Служење за коња;

2. Јунак у чети:

2. 4. Издаја хајдука:
 2. 4. 4. Подвиг изневерених јунака;
2. 5. Подвиг добровољца на непријатељској територији.

Краљевић Андрија (Андријаш):

I Заштита слабих и борба за правду

2. Освета нечије смрти.

II Ослобађање

2. Пресретање поворке са заробљеником;
3. Потрага за отетим чланом породице.

V Породични односи

6. Браћа:

6. 3. Свађа браће:
 6. 3. 1. Убиство брата због плена.

Краљевић Марко:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:

1. 1. Замена на мегдану – борба с изазивачем, наметником, штеточином, укидање свадбарине, мегдан у жене;
1. 3. Одбрана девојачке части;
1. 4. Заштита крсног имена;
1. 5. Одбрана манастира;

2. Освета нечије смрти;
3. Јунак се бори с вилом;
4. Заступање правде и указивање на грешке;
5. Ратник оставља оружје;
6. Птица узвраћа добротинство.

II Ослобађање

1. Спасивање робља;
2. Пресретање поворке са заробљеником;
3. Потрага за отетим чланом породице;
5. Избављање из тамнице:
 5. 2. Ослобађање заточеног побратима;
 5. 4. Девојка помаже јунаку да побегне:
 5. 4. 1. Откључавање;
 5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:
 5. 5. 1. Размена.

III Јуначка такмичења

1. Вишебој
 1. 1. Такмичење појединаца из две чете;
2. Специјализована такмичења:
 2. 2. Стреличарство;
 2. 3. Лов;
3. Огледање у мегдану:
 3. 1. Мегдан против хвалисавца;
 3. 4. Случајни сусрет јунака.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:
 1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:
 1. 1. 1. Низ од три-четири препреке;
 1. 1. 3. Избор између више просаца;
 1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:
 1. 2. 2. Издаја неког из младожењине пратње;

1. 2. 3. Отимач девојке и дарова;
1. 2. 4. Изасланици тазбине;
1. 3. Женидба с препрекама пре одвођења девојке и на повратку сватова;
2. Женидба отмицом:
 2. 2. Отмица из сватовске поворке:
 2. 2. 2. Јунак или хајдучка (ускочка) чета у заседи;
 2. 2. 3. Сватовски званичник као отмицар;
4. Неостварена женидба:
 4. 1. Младожења одустаје;
 4. 4. Муж на свадби своје жене:
 4. 4. 1. Муж се враћа на дан жениног венчања;
 4. 5. Младожења убија (нагрђује) девојку:
 4. 5. 2. Намера.

V Породични односи

1. Јунак – љуба:
 1. 1. Љубино неверство:
 1. 1. 1. Певање кроз гору;
 1. 1. 4. Гозба открива љубино неверство;
 1. 2. Искушавање љубе:
 1. 2. 1. Опклада у љубину верност;
 1. 2. 2. Провера поштовања девера;
4. Јунак – отац:
 4. 4. Син избегава мегдан с оцем;
5. Јунак – ујак:
 5. 1. Ујак намерно убија сестрића;
6. Браћа:
 6. 3. Свађа браће:
 6. 3. 1. Убиство брата због плена.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар).
 1. 1. Оклеветани јунак доказује верност владару;
 1. 2. Владар попушта самовољном јунаку;

3. Јунак у војсци:

3. 1. Јунак дуго војује у царевој (краљевој) војсци;
3. 2. Мегдан у град (територију).

VII Смрт јунака

3. Завет умирућег јунака.

Крилатица Реља (Реља од Пазара, Бошњанин):

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:
 1. 1. 1. Низ од три-четири препреке;
1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:
 1. 2. 3. Отимач девојке и дарова;

4. Неостварена женидба:

4. 5. Младожења убија (нагрђује) девојку:
 4. 5. 2. Намера.

Лазар, кнез:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:
 1. 2. Подвиг болесног јунака.

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:
 5. 5. 4. Пуштање на иницијативу угледног јунака (владара).

III Јуначка такмичења

2. Специјализована такмичења:

2. 1. Пребацивање цркве буздованом.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 2. Један услов:

1. 1. 2. 2. Младожења испуњава тежак задатак.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):

1. 1. Оклеветани јунак доказује верност владару;

2. Јунак у чети:

2. 5. Подвиг добровољца на непријатељској територији.

VII Смрт јунака

1. Погибија у бици:

1. 2. Погибија јунака који није желео да изостане из битке;

3. Завет умирућег јунака.

Лазаревић Стефан:

I Заштита слабих и борба за правду

2. Освета нечије смрти.

II Ослобађање

7. Неуспело ослобађање.

IV Женидба

4. Неостварена женидба:

4. 8. Заручник гине у бици.

VII Смрт јунака

1. Погибија у бици:

1. 2. Погибија јунака који није желео да изостане из битке.

Љутица Богдан:

II Ослобађање

6. Јунак се ослобађа сам:

6. 3. Ослобађање преваром.

III Јуначка такмичења

3. Огледање у мегдану:

3. 4. Случајни сусрет јунака.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 2. Један услов:

1. 1. 2. 2. Младожења испуњава тежак задатак.

V Породични односи

2. Јунак – сестра:

2. 2. Сестра издаје брата.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):

1. 4. Служење за награду:

1. 4. 2. Служење за коња.

Мали Радојица:

II Ослобађање

1. Спасавање робља;

5. Избављање из тамнице:

5. 4. Девојка помаже јунаку да побегне:

5. 4. 2. Помоћ јунаку који симулира смрт;

5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:

5. 5. 1. Размена;

5. 5. 5. Владар својевољно ослобађа сужња;

6. Јунак се ослобађа сам:

6. 3. Ослобађање преваром.

IV Женидба

3. Женидба на туђу иницијативу:

3. 4. Спасавање из тамнице;

4. Неостварена женидба:

4. 4. Муж на свадби своје жене:

4. 4. 1. Муж се враћа на дан жениног венчања.

VI Социјални статус

2. Јунак у чети:

2. 3. Хајдуци на мукама.

Момчило војвода:

III Јуначка такмичења

3. Огледање у мегдану:

3. 1. Мегдан против хвалисавца.

3. Женидба на туђу иницијативу:

3. 5. Замена невесте;

4. Неостварена женидба:

4. 5. Младожења убија (нагрђује) девојку:

4. 5. 2. Намера.

V Породични односи

1. Јунак – љуба:

1. 1. Љубино неверство:

1. 1. 2. Љуба уништава јунакове атрибуте.

Мркоњић Петар:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:

1. 5. Одбрана манастира.

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 1. Ангажовање спасиоца.

6. Јунак се ослобађа сам

6. 2. Напад.

Мусић Стеван:

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова;

1. 2. 1. Други просац.

VI Социјални статус

3. Јунак у војсци:

3. 4. Закаснили јунак.

VII Смрт јунака

1. Погибија у бици:

1. 2. Погибија јунака који није желео да изостане из битке.

Новаковић Грујица:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:

1. 3. Одбрана девојачке части.

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 1. Ангажовање спасиоца;
5. 2. Ослобађање заточеног побратима.

III Јуначка такмичења

3. Огледање у мегдану:

3. 4. Случајни сусрет јунака.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 1. Низ од три-четири препреке;

1. 1. 3. Избор између више просаца;

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:

1. 2. 3. Отимач девојке и дарова;

2. Женидба отмицом:

2. 2. Отмица из сватовске поворке:

2. 2. 2. Јунак или хајдучка (ускочка) чета у заседи;

4. Неостварена женидба:

4. 2. Несавладана препрека:

4. 9. Виша сила;

4. 9. 4. Избегнут инцест.

V Породични односи

1. Јунак – љуба:

1. 1. Љубино неверство:

1. 1. 5. Прељубница везује и издаје мужа;

2. Јунак – сестра:

2. 1. Сестра остаје верна брату;

6. Браћа:

6. 3. Свађа браће:

6. 3. 2. Супарништво због девојке (љубе).

VI Социјални статус

2. Јунак у чети:

2. 2. Маскирање хајдука:

2. 2. 1. Преоблачење у женско одело;

2. 2. 2. Продаја хајдука.

Обилић (Обиловић, Драгиловић, Кобилић, Поцерац) Милош:

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:

5. 5. 4. Пуштање на иницијативу угледног јунака (владара).

III Јуначка такмичења

2. Специјализована такмичења:

2. 1. Пребацивање цркве буздованом.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 1. Низ од три-четири препреке;

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:

1. 2. 1. Други просац;

4. Неостварена женидба:

4. 1. Младожења одустаје;

4. 5. Младожења убија (нагрђује) девојку:

4. 5. 2. Намера.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):

1. 1. Оклеветани јунак доказује верност владару;

3. Јунак у војсци:

3. 5. Извештај јединог преживелог јунака.

VII Смрт јунака

3. Завет умирућег јунака.

Облачић Раде:

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 1. Ангажовање спасиоца;

6. Јунак се ослобађа сам:

6. 2. Напад.

III Јуначка такмичења

1. Вишебој:

1. 1. Такмичење појединаца из две чете.

IV Женидба

2. Женидба отмицом:

2. 2. Отмица из сватовске поворке:

2. 2. 1. Први просац као отимач.

Ориђанин Милош:

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 4. Девојка помаже јунаку да побегне:

5. 4. 1. Откључавање.

IV Женидба

2. Женидба отмицом:

2. 1. Отмица из куће:
 2. 1. 3. Провала у девојачке одаје.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):
 1. 3. Свађа јунака и владара;
 1. 4. Служење за награду:
 1. 4. 1. Служење за девојку.

Петровић Ђорђе:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:
 1. 3. Одбрана девојачке части.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:
 1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:
 1. 2. 3. Отимач девојке и дарова.

VI Социјални статус

3. Јунак у војсци:
 3. 2. Мегдан у град (територију).

Пивљанин Бајо:

III Јуначка такмичења

3. Огледање у мегдану:
 3. 2. Мегдан против гласовитог јунака.

IV Женидба

2. Женидба отмицом:
 2. 1. Отмица из куће:
 2. 1. 2. Нескривен идентитет;
 2. 2. Отмица из сватовске поворке:
 2. 2. 1. Први просац као отимач;
 2. 2. 2. Јунак или хајдучка (ускочка) чета у заседи;

4. Неостварена женидба:

4. 5. Младожења убија (нагрђује) девојку:

4. 5. 1. Грешка.

VI Социјални статус

2. Јунак у чети:

2. 1. Одлазак у хајдуке.

Поповић Стојан:

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:

1. 2. 4. Изасланици тазбине.

V Породични односи

1. Јунак – љуба:

1. 1. Љубино неверство:

1. 1. 1. Певање кроз гору.

Раде од Крајине:

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 1. Ангажовање спасиоца.

Раде од Кратора:

III Јуначка такмичења

2. Специјализована такмичења:

2. 4. Огледање коња:

2. 4. 3. Преваљивање одређеног растојања на коњу.

Свилојевић Михајло:

II Ослобађање

6. Јунак се ослобађа сам:

6. 1. Избор смрти.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:
 1. 1. 1. Низ од три-четири препреке;
 1. 1. 3. Избор између више просаца.

Сењанин Иво:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:

1. 1. Замена на мегдану – борба с изазивачем, наметником, штеточином, укидање свадбарине, мегдан у жене;

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 1. Ангажовање спасиоца;
5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:
 5. 5. 5. Владар својевољно ослобађа сужња;

6. Јунак се ослобађа сам:

6. 3. Ослобађање преваром.

III Јуначка такмичења

1. Вишебој:

1. 2. Победа придошлице;

2. Специјализована такмичења:

2. 5. Пливање.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:
 1. 1. 2. Један услов:
 1. 1. 2. 2. Младожења испуњава тежак задатак;
 1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:
 1. 2. 6. Река;

2. Женидба отмицом:

2. 1. Отмица из куће:
 2. 1. 1. Маскирање;

2. 2. Отмица из сватовске поворке:
 2. 2. 1. Први просац као отимач;
2. 3. Отмица девојке из кола
3. Женидба на туђу иницијативу:
 3. 1. Добеглица;
 3. 5. Замена невесте;
4. Неостварена женидба:
 4. 3. Неуспела отмица;
 4. 9. Виша сила:
 4. 9. 2. Урок.

V Породични односи

3. Јунак – мајка:
 3. 3. Мајка „тврда срца”;
5. Јунак – ујак:
 5. 2. Убиство сестрића из нехата;
6. Браћа:
 6. 2. Братоубиство у незнању.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):
 1. 2. Владар попушта самовољном јунаку
2. Јунак у чети:
 2. 4. Издаја јунака:
 2. 4. 3. Харамбаша издаје јунака;
 2. 5. Подвиг добровољца на непријатељској територији;
3. Јунак у војсци:
 3. 2. Мегдан у град (територију);
 3. 5. Извештај јединог преживелог јунака.

VII Смрт јунака

3. Завет умирућег јунака.

Сењанин Тадија:

IV Женидба

2. Женидба отмицом:

2. 2. Отмица из сватовске поворке:

2. 2. 1. Први просац као отимач.

VI Социјални статус

2. Јунак у чети:

2. 4. Издаја јунака:

2. 4. 4. Подвиг изневерених јунака.

Сибињанин Јанко:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:

1. 1. Замена на мегдану – борба с изазивачем, наметником, штеточином, укидање свадбарине, мегдан у жене;

II Ослобађање

2. Пресретање поворке са заробљеником;

4. Незвани јунак као спасилац;

5. Избављање из тамнице:

5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:

5. 5. 3. Замена.

III Јуначка такмичења

1. Вишебој:

1. 1. Такмичење појединаца из две чете;

2. Специјализована такмичења:

2. 4. Огледање коња;

2. 4. 2. Трка коњима;

3. Огледање у мегдану:

3. 1. Мегдан против хвалисавца.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 1. Низ од три-четири препреке;
1. 1. 2. Један услов:
 1. 1. 2. 2. Младожења испуњава тежак задатак;
 1. 1. 3. Избор између више просаца;
1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:
 1. 2. 3. Отимач девојке и дарова;
1. 3. Женидба с препрекама пре одвођења девојке и на повратку сватова;
2. Женидба отмицом:
 2. 1. Отмица из куће:
 2. 1. 3. Провала у девојачке одаје;
 2. 2. Отмица из сватовске поворке:
 2. 2. 3. Сватовски званичник као отмичар;
 2. 6. Отмица лађом;
4. Неостварена женидба:
 4. 1. Младожења одустаје;
 4. 8. Заручник гине у бици.

V Породични односи

3. Јунак – мајка:
 3. 1. Мајка жели да се преуда;
5. Јунак – ујак:
 5. 2. Убиство сестрића из нехата.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):
 1. 4. Служење за награду:
 1. 4. 1. Служење за девојку;
3. Јунак у војсци:
 3. 3. Девојка у царевој војсци;
 3. 5. Извештај јединог преживелог јунака;

VII Смрт јунака

1. Погибија у бици:
 1. 2. Погибија јунака који није желео да изостане из битке;
3. Завет умирућег јунака.

Смиљанић Илија:

II Ослобађање

6. Јунак се ослобађа сам:

6. 4. Бег.

III Јуначка такмичења

3. Огледање у мегдану:

3. 1. Мегдан против хвалисавца;

3. 5. Опклада у љубе/сестре.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 1. Женидба с препрекама пре одвођења девојке:

1. 1. 3. Избор између више просаца;

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:

1. 2. 1. Други просац;

2. Женидба отмицом:

2. 3. Отмица девојке из кола;

3. Женидба на туђу иницијативу:

3. 3. Двобој;

4. Неостварена женидба:

4. 3. Неуспела отмица;

4. 6. Девојка убија младожењу.

VII Смрт јунака

3. Завет умирућег јунака.

Старина Новак:

II Ослобађање

4. Незвани јунак као спасилац;

5. Избављање из тамнице:

5. 2. Ослобађање заточеног побратима;

6. Јунак се ослобађа сам:

6. 1. Избор смрти.

III Јуначка такмичења

3. Огледање у мегдану:
 3. 4. Случајни сусрет јунака;
 3. 6. Борба против аждаје.

IV Женидба

2. Женидба отмицом:
 2. 2. Отмица из сватовске поворке:
 2. 2. 2. Јунак или хајдучка (ускочка) чета у заседи;
4. Неостварена женидба:
 4. 2. Несавладана препрека;
 4. 9. Виша сила:
 4. 9. 4. Избегнут инцест.

VI Социјални статус

2. Јунак у чети:
 2. 1. Одлазак у хајдуке;
 2. 2. Маскирање хајдука:
 2. 2. 1. Преоблачење у женско одело;
 2. 2. 2. Продаја хајдука.

Стјепан, цар:

I Заштита слабих и борба за правду

4. Заступање правде и указивање на грешке.

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:
 5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:
 5. 5. 4. Пуштање на иницијативу угледног јунака (владара).

III Јуначка такмичења

2. Специјализована такмичења:
 2. 1. Пребацивање цркве буздованом.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 3. Женидба с препрекама пре одвођења девојке и на повратку сватова;
4. Неостварена женидба:
 4. 1. Младожења одустаје;
 4. 9. Виша сила:
 4. 9. 4. Избегнут инцест.

V Породични односи

4. Јунак – отац:
 4. 2. Отац убија посинка.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):
 1. 3. Свађа јунака и владара;
3. Јунак у војсци:
 3. 1. Јунак дуго војује у царевој (краљевој) војсци.

Тодор од Задра (Задранин):

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:
 5. 3. Делија девојка спасава утамниченог јунака.

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:
 1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:
 1. 2. 1. Други просац.

VI Социјални статус

2. Јунак у чети
 2. 4. Издаја јунака:
 2. 4. 2. Рођак, побратим или кум издаје јунака ради награде.

Тодор од Сталаћа:

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:
 1. 2. 1. Други просац.
2. Женидба отмицом:
 2. 4. Отмица с воде;
4. Неостварена женидба:
 4. 6. Девојка убија младожењу.

Томић Мијат:

I Заштита слабих и борба за правду

1. Убијање насилника, зулумћара, уцењивача:
 1. 3. Одбрана девојачке части.

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:
 5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:
 5. 5. 4. Пуштање на иницијативу угледног јунака (владара).

III Јуначка такмичења

1. Вишебој:
 1. 2. Победа придошлице.

V Породични односи

6. Браћа:
 6. 2. Братоубиство у незнању.

VI Социјални статус

1. Јунак и владар (господар):
 1. 2. Владар попушта самовољном јунаку;
 1. 4. Служење за награду:
 1. 4. 2. Служење за коња;
2. Јунак у чети:
 2. 1. Одлазак у хајдуке;
 2. 2. Маскирање хајдука:
 2. 2. 1. Преоблачење у женско одело;

2. 4. Издаја јунака:

2. 4. 1. Неверни јатак;

2. 4. 2. Рођак, побратим или кум издаје јунака ради награде.

Ускок Радован (Радојица):

II Ослобађање

5. Избављање из тамнице:

5. 3. Делија девојка спасава утамниченог јунака;

5. 5. Поробљивач ослобађа сужња:

5. 5. 5. Владар својевољно ослобађа сужња.

IV Женидба

4. Неостварена женидба:

4. 4. Муж на свадби своје жене:

4. 4. 1. Муж се враћа на дан жениног венчања.

Црнојевић Иво:

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:

1. 2. 2. Издаја неког из младожењине пратње;

1. 2. 4. Изасланици тазбине;

1. 3. Женидба с препрекама пре одвођења девојке и на повратку сватова;

4. Неостварена женидба:

4. 1. Младожења одустаје.

Црнојевић Максим:

IV Женидба

1. Женидба с препрекама:

1. 2. Женидба с препрекама на повратку сватова:

1. 2. 2. Издаја неког из младожењине пратње;

4. Неостварена женидба:

4. 1. Младожења одустаје.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Б – В. Богишић, *Народне пјесме из старијих највише приморских записа*, Гласник Српског ученог друштва, Београд, 1878.
- Е – Г. Геземан, *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*, Сремски Карловци, 1925.
- СНП I – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, I, Сабрана дела, књ. 4, прир. В. Недић, Просвета, Београд, 1975.
- СНП II – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, II, Сабрана дела, књ. 5, прир. Р. Пешић, Просвета, Београд, 1988.
- СНП III – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, III, Сабрана дела, књ. 6, прир. Р. Самарџић, Просвета, Београд, 1988.
- СНП IV – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, IV, Сабрана дела, књ. 7, прир. Љ. Зуковић, Просвета, Београд, 1986.
- СНП V – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, V, прир. Љ. Стојановић, Државна штампарија, 2. државно издање, Београд, 1932.
- СНП VI – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, VI, прир. Љ. Стојановић, Државна штампарија, 2. државно издање, Београд, 1935.
- СНП VII – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, VII, прир. Љ. Стојановић, Државна штампарија, 2. државно издање, Београд, 1935.
- СНП VIII – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, VIII, прир. Љ. Стојановић, Државна штампарија, 2. државно издање, Београд, 1936.
- СНП IX – Вук С. Караџић, *Српске народне пјесме*, IX, прир. Љ. Стојановић, Државна штампарија, 2. државно издање, Београд, 1936.

- СНП IIр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, II, прир. Ж. Младеновић и В. Недић, САНУ, Београд, 1974.
- СНП IIIр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, III, прир. Ж. Младеновић и В. Недић, САНУ, Београд, 1974.
- СНП IVр – *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, IV, прир. Ж. Младеновић и В. Недић, САНУ, Београд, 1974.
- ПЦХ – С. Милутиновић Сарајлија, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, прир. Д. Аранитовић, НИП „Универзитетска ријеч”, Никшић, 1990.

*

- A. Aarne, S. Thompson, *The Types of Folktale: a Classification and Bibliography*, Second revision, FF Communications, no. 184, Academia Scientiarum Fenicca, Helsinki, 1961.
- Д. Ајдачић, „Сукоб међу браћом у словенским народним песмама”, у зборнику: *Заједничко у словенском фолклору*, ур. Љ. Раденковић, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књ. 117, Београд, 2012, 169–175.
- Д. Антонијевић, *Обреди и обичаји балканских сточара*, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1982.
- Р. Bakotić, „Појав чуда и закон реда у народној књижевности”, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, књ. XXXI, svezak 1, JAZU, Zagreb, 1937, 1–66.
- М. Bal, *Naratologija. Teorija priče i pripovedanja*, Narodna knjiga, Alfa, Beograd, 2000.
- В. Балтић, *Теорија графова*, Факултет организационих наука, Београд, 2008, http://mata.fon.rs/uploaded/dms/nastava/DMS_grafovi.pdf, 27. 1. 2012.
- Н. Банашевић, *Циклус Марка Краљевића и одјеци француско-талијанске витешке књижевности*, Скопско научно друштво, Скопље, 1935.

- M. Bahtin, *O romanu*, Nolit, Beograd, 1989.
- M. Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, Nolit, Beograd, 1967.
- G. Vašlar, *Poetika prostora*, B. Kukić, Beograd, Gradac, Čačak, 2005.
- E. Benvenist, *Problemi opšte lingvistike*, Nolit, Beograd, 1975.
- Библија или Свето писмо Старога и Новога завјета*, Издање Библијског друштва, Београд, 1991.
- И. Божић, „О Дукађинима”, *Зборник Филозофског факултета*, књ. VIII, Споменица Михаила Динића, 2, Београдски универзитет, Београд, 1964, 385–424.
- Р. Воžовић, *Арапи у усменој народној песми на српскохрватском језичком подручју*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд, 1977.
- М. Воšković-Stulli, „Пјесма о прерушеној дјевојци”, *Усмена књижевност*, прир. М. Воšković-Stulli, Школска књига, Загреб, 1971, 107–111.
- М. Воšković-Stulli, „Попевка од Свилојевића (из оставштине Петра Зринског)”, *Народна умјетност*, vol. 9, no. 1, Загреб, 1972, 23–39.
- М. Воšković-Stulli, „Постојаност епског модела у двије пјесме из дубровачкога краја”, *Народна умјетност*, vol. 4, no. 1, Загреб, 1966, 15–28.
- М. Воšković-Stulli, „Сиџи народних бајки у хрваткосрпским епским пјесмама”, *Народна умјетност*, vol. 1, no. 1, Загреб, 1962, 15–36.
- М. Воšković-Stulli, *Усмена књижевност као умјетност ријечи*, Младост, Загреб, 1975.
- П. Бочков, *Непознатиот јунак*, Издаателство на Българската академия на науките, Софија, 1994.
- С. М. Bowra, *Heroic Poetry*, Macmillan & CO. LTD, London, 1952.
- М. Браун, *Српскохрватска јуначка песма*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд, Нови Сад, 2004.
- М. Васић, *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Sarajevo, 1957.
- А. Веселовски, *Историјска поетика*, ZEEPTER BOOK WORLD, Београд, 2005.

- Л. Виноградова, „Граница как особая пространственная категория”, *Культура и пространство: славянский мир*, под ред. на И. И. Свирида, Инслав РАН, Москва, 2004, 19–26.
- П. Влаховић, „Трагови авункулата у јужнословенској народној поезији”, *Гласник Етнографског музеја*, XIX, Београд, 1956, 205–215.
- М. L. West, *Indo-European Poetry and Myth*, Oxford, University Press, New York, 2007.
- Ј. Garry, Н. El-Shamy, *Archetypes and Motifs in Folklore and Literature: a Handbook*, М. Е. Sharpe, Armonk, New York, London, 2005.
- Г. Геземан, „Композициона схема и херојско-епска стилизација”, у: *Студије о јужнословенској народној епизици*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд, Нови Сад, 2002, 121–162.
- Г. Геземан, „О Бановићу Страхини”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. II, св. 1–2, Београд, 1935, 145–156.
- Г. Геземан, *Студије о јужнословенској народној епизици*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд, 2002.
- А. В. Генеп, *Обреди прелаза*, СКЗ, Београд, 2005.
- Р. А. Georges, „The Centrality in Folkloristics of Motif and Tale Type”, *Journal of Folklore Research*, Vol. 34, Issue 3, Sep–Dec 1997, 203–208.
- М. Gika, *Filozofija i mistika broja*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1987.
- А. Гилфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.
- Г. Greimas, „Aktanti, akteri, figure”, у: *Strukturalni prilaz književnosti*, прир. М. Bunjevac, Nolit, Београд, 1973, 98–122.
- А. Гура, *Симболика животиња у словенској народној традицији*, Бримо, Логос, „Глобосино”-Александрија, Београд, 2005.
- Л. Делић, „’Болани Дојчин’ – путеви генезе и модификација певања о сукобу ’боланог’ јунака с Арапином”, *Жива реч*, зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић, ур. М. Детелић и С. Самарџија, Посебна издања, књ. 115, Балканолошки институт

- САНУ, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011, 105–125.
- Л. Делић, *Вукове збирке епских песама у контексту ранијих бележења (теме, јунаци, сижејни модели)*, докторска дисертација, Филолошки факултет, Универзитет у Београду, 2009.
- Л. Делић, *Живот епске песме: „Женидба краља Вукашина” у кругу варијаната*, Завод за уџбенике, Београд, 2006.
- Л. Делић, „Јунак у тамници: традиционални обрасци у причи о Владимиру и Косари и епским песмама”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/2, МСЦ, Београд, 2010, 169–183.
- Л. Делић, „Мотив као елемент образовања сижеа (на материјалу јужнословенске усмене епике)”, *Ускрснуће књижевности, 100 година руског формализма*, ур. Д. Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2014, 103–121.
- Л. Делић, „Не пи’ крви, не погани тела. Крв у јуначкој епици”, *Крв: књижевност, култура*, ур. М. Детелић, Л. Делић, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2016, 215–228.
- Л. Делић, „’Секула се у змију претворио’ – симболички слојеви и епска дијахронија”, у зборнику: *Фолклор, поезика, књижевна периодика*, ур. С. Тутњевић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, 317–332.
- Л. Делић, „Сукоб јунака са циновком у јужнословенској усменој епици”, у зборнику: *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*, ур. Б. Сувајдић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2012, 195–223.
- Л. Делић, „Чарне очи, да би не гледале (О једном епском плеоназму)”, у зборнику: *Заједничко у словенском фолклору*, ур. Љ. Раденковић, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књ. 117, Београд, 2012, 207–226.
- Ј. Деретић, *Загонетка Марка Краљевића*, СКЗ, Београд, 1995.
- Ј. Деретић, *Огледи из народног песништва*, Слово љубве, Београд, 1978.
- Ј. Деретић, *Српска народна епика*, „Филип Вишњић”, Београд, 2000.
- М. Детелић, „Витешке животиње у усменој десетерачкој епици”, *Глас САНУ*, CDIX, бр. 24, Београд, 2008, 132–190.

- М. Детелић, *Митски простор и епика*, Посебна издања, књ. DCXVI, Одељење језика и књижевности, књ. 46, САНУ, Београд, 1992.
- М. Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, Посебна издања, књ. 64, Балканолошки институт САНУ, Универзитет у Крагујевцу, Центар за научна истраживања, Београд, 1996.
- М. Детелић, Л. Делић, „Крчма у планини. Крчма/механа као део епског простора”, *Philological Studies*, 2014, XII/2, 250–266, <http://philologicalstudies.org/dokumenti/2014/Literature%20in%20intercultural%20context/20.%20Detelic.pdf>, 18. 12. 2016.
- И. Димитријевић, „Једна могућа семантизација антропонима Марко и Андреј као прилог објашњењу улоге историјског Марка Краљевића у српској традицији”, *Стил*, 9, Београд, 2010, 375–390.
- Ђ. Doçi, *Моћ пропорција: harmonija u prirodi, umetnosti i arhitekturi*, Stylos, Novi Sad, 2005.
- М. Дрндарски, „Вила бродарица и вила изворкиња – сличности и разлике”, *На вилином вијалишту: о транспозицији фолклорних жанрова*, Рад, КПЗ Србије, Београд, 2001, 86–100.
- М. Дрндарски, „Карађорђевојводе као епски помагачи – функција војвода у устаничком епу”, *Карађорђевојводе у историји, епу и драми*, зборник радова са научног скупа и поводом њега, прир. Н. Љубинковић, Велика Плана, 1997, 127–134.
- А. Dundes, „Epic Laws of Folk Narrative”, *The Study of Folklore*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New Jersey, 1965, 129–141.
- А. Dundes, „The Motif-Index and the Tale Type Index: a Critique”, *Journal of Folklore Research*, Vol. 34, Issue 3, Sep–Dec 1997, 195–202.
- С. Ђорђевић, „’Превођење’ фолклора: једно бањашко предање о Милошу Обилићу и стицању јуначке снаге”, у зборнику: *Моћ књижевности*, ур. М. Детелић, Посебна издања, 110, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2009, 227–247.
- С. Ђорђевић Белић, *Постфолклорна епска хроника: жанр на граници и границе жанра*, Чигоја штампа, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2016.
- С. Ђорђевић Белић, *Фигура гуслара. Хероизирана биографија и невидљива традиција*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2017.

- T. Ђорђевић, „Белешке из наше народне поезије (II)”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. II, св. 1–2, Београд, 1935, 206–216.
- T. Ђорђевић, „Свети Сава и Хасан-паша”, *Српски књижевни гласник*, књ. XLIV, Београд, 1935, 183–186.
- V. Ђурић, „О Рељи Крилатици у песништву”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 42, св. 1–4, Филолошки факултет, Београд, 1976, 61–65.
- V. Ђурић, „Песме дугог и кратког стиха”, у: *Антологији народних јуначких песама*, Учитељски факултет, Београд, 2009, 12–67.
- M. Елијаде, *Свето и профано*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2003.
- M. Elijade, *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, Matica srpska, Novi Sad, 1985.
- P. Žinestje, „Dramska geometrija”, у: *Moderna teorija drame*, прир. M. Miočinović, Nolit, Beograd, 1981, 118–151.
- V. M. Жирмунский, *Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса*, Издательство Академии наук СССР, Москва, 1958.
- C. Зечевић, „Ђељеново коло”, *Народно стваралаштво – Folklor*, св. 9–10, Београд, 1964, 702–710.
- C. Зечевић, *Митска бића српских предања*, „Вук Караџић”, Етнографски музеј, Београд, 1981.
- B. Златковић, *Први српски устанак у говору и твору*, Институт за књижевност и уметност, Фонд „Први српски устанак”, Београд, Аранђеловац, 2007.
- И. Златковић, *Епска биографија Марка Краљевића*, Рад, КПЗ Србије, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2006.
- H. B. Злыднева, *Художественная традиция в пространстве балканской культуры*, Институт славяноведения и балканистики АН СССР, Москва, 1991.
- Љ. Зуковић, *Вукови певачи из Црне Горе*, Рад, Вуков сабор, Београд, 1988.
- Lj. Zuković, *Narodni ep o Marku Kraljeviću*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1985.
- A. Ibersfeld, „Aktancijalni model u pozorištu”, у: *Moderna teorija drame*, прир. M. Miočinović, Nolit, Beograd, 1981, 84–117.

- В. В. Иванов, В. Н. Топоров, *Исследования в области славянских древностей*, Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, Москва, 1974.
- В. В., Иванов, В. Н. Топоров, *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, Наука, Москва, 1965.
- Р. Иванова, *Епос – обред – мит*, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София, 1995.
- Р. Иванова, „Повраћена вода“, *Марко Краљевић – историја, мит, легенда, Расковник*, XXIII, бр. 87–90, Београд, 1997, 67–128.
- R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966.
- R. Jakobson, P. Bogatirjov, „Folklor kao naročit oblik stvaralaštva“ u: *Usmena književnost*, prir. M. Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb, 1971, 17–30.
- J. Janićijević, *U znaku Moloha: antropološki ogled o žrtvovanju*, Idea, Beograd, 1995.
- S. Jansen, „Šta je dramska situacija? (Studija o elementarnim pojmovima opisa dramskih dela)“, u: *Moderna teorija drame*, prir. M. Miočinović, Nolit, Beograd, 1981, 152–200.
- H. Jason, „A Model for the Surface Level of Narration of the Theme 'Combat' in South Slavic Epic Songs“, *Narodna umjetnost*, 30, Zagreb, 1993, 371–388.
- Г. Ясон, *Модели и категории епическог нарратива*, <http://www.ruthenia.ru/folklore/jason2.htm>, 23. 1. 2012, материал размешен на сайте при поддержке гранта №1015-1063 Фонда Форда.
- H. Jason, „Dzidovka djevojka in the world of epic“, *Жива реч*, зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић, ур. М. Детелић, С. Самарџија, Посебна издања, књ. 115, Балканолошки институт САНУ, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011, 235–255.
- В. Ђорданов, „Крали Марко в българската народна епика“, у: *Сборник на Българското книжовно дружество в София*, Държавна печатница, София, 1901, I–СП.
- Ю. И. Юдин, „Типы героев в героических русских былинах“, *Проблемы художественной формы, Русский фольклор*, XIV, Академия

- наук СССР, Институт русской литературы (Пушкинский дом), Наука, Ленинград, 1974, 34–43.
- J. Калић, „Велики преокрет”, у: *Историја српског народа*, књ. 2, ур. J. Калић, СКЗ, Београд, 1972, 64–74.
- J. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.
3. Карановић, „Аспекти просторног ситуирања виле у усменој традицији балканских Словена”, *Књижевна историја*, год. XXX, бр. 105, Београд, 1998, 207–217.
3. Карановић, „Братско-сестрински инцест између хијерогамije и родоскврног греха (на примеру песама које певају о намери цара Стефана да се ожени сестром)”, *Књижевна историја*, год. XXXIV, бр. 118, Београд, 2012, 293–305.
3. Карановић, „Зашто је Марко Краљевић нахранио орла и сокола, а они му помогли у невољи”, у зборнику: *Жанрови српске књижевности – порекло и поетика облика*, бр. 2, 21–32.
- Z. Karanović, „Incest između brata i sestre – od obredne hijerogamije do socijalne krize i smrtnog greha”, у зборнику: *Erotsko u folkloru Slovena*, ур. D. Ajdačić, Stubovi kulture, Београд, 2000, 415–427.
3. Карановић, „’Косовка дјевојка’ – текст, контекст и жанровске импликације песме”, у зборнику: *Жива реч*, зборник у част проф. др Наде Милошевић-Ђорђевић, ур. М. Детелић, С. Самарџија, Посебна издања, књ. 115, Балканолошки институт САНУ, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011, 301–315.
3. Карановић, „Митске реминисценције у песмама о јунацима српске епике и вили бродарици (Јунак и демонско биће у борби за животворну воду)”, у зборнику: *Моћ књижевности*, ур. М. Детелић, Посебна издања, 110, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2009, 287–302.
3. Карановић, *Небеска невеста*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2010.
3. Карановић, „Обредна функција сватовског дара и благослова у Вуковој балади ’Женидба Лаза Радановића’ – словенска позадина”, *Кодови словенских култура*, 3, 186–195.

3. Карановић, „Робовање Стојана Јанковића у светлу обреда прелаза (Жанровско реструктурирање песме)”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LI, св. 3, Нови Сад, 2003, 529–539.
3. Карановић, „Родоскврни грех између брата и сестре у српским и јужнословенским баладама”, *Књижевност и језик*, год. XL, св. 1–4, Београд, 1993, 91–105.
3. Карановић, „Смрт Радића Вукојевића – тестамент, херојски ламент, обредна инсценија”, *Годишњак Катедре за српску књижевност и језик са јужнословенским језицима*, VI, 2011, 119–130.
- В. С. Караџић, *Етнографски списи*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. XVII, прир. М. Филиповић, Просвета, Београд, 1972.
- В. С. Караџић, „Предговор” у: *Народне српске пјесме. Књига четврта у којој су различне јуначке пјесме*, Беч, 1833, VII–XLIV.
- В. С. Караџић, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*, Беч, 1849.
- В. С. Караџић, *Српски рјечник (1852)*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. XI/1, прир. Ј. Кашић, Просвета, Београд, 1986.
- В. С. Караџић, *Српски рјечник (1852)*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. XI/2, прир. Ј. Кашић, Просвета, Београд, 1986.
- Dž. Kembel, *Heroj sa hiljadu lica*, Stylos, Novi Sad, 2004.
- Ј. Керкез, „Антологија ’Делија девојка’ – од ратнице до светице”, предговор *Антологији „Делија девојка”*, Деве, Београд, 2006, 9–44.
- М. Клеут, „Асмус Серенсен – заборављени допринос изучавању народне књижевности”, у: А. Серенсен, *Прилог историји развоја српског јуначког песничтва*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд, Нови Сад, 1999, 363–371.
- М. Клеут, *Иван Сењанин у српскохрватским усменим песмама*, Матица српска, Нови Сад, 1987.
- М. Клеут, *Из Вукове сенке*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2012.
- М. Клеут, „Ликови епских народних песама – историјско и поетско (котарски ускоци)”, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 73, Нови Сад, 2008, 167–175.

- М. Клеут, „Мали Радојица’ у кругу варијаната и тема о шаману”, *Жанрови српске књижевности – порекло и поетика облика*, бр. 2, ур. З. Карановић и С. Радуловић, Филозофски факултет, Орфеус, Нови Сад, 2005, 7–19.
- М. Клеут, *Народна књижевност. Фрагменти скрипти*, Филолошки факултет, Нови Сад, 2006.
- М. Kleut, „Podela srpskohrvatskih epskih usmenih pesama na cikluse – uzgosci i posledice”, *Narodna umjetnost*, vol. 27, Zagreb, 1990, 99–108.
- М. Клеут, „Старина Новак – начин карактеризације лика у српскохрватским усменим песмама”, у зборнику: *Старина Новак и његова доба*, ур. Р. Самарцић, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, Књига XXXV, Београд, 1988, 95–107.
- С. Кнежевић, *У тавници сунце огријало*, ИК „Филип Вишњић”, Београд, 2018.
- Д. Костић, „Два косовска цикла”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. VI, св. 1–2, 1939, 1–18.
- Д. Костић, „Ко је Марку певао кроз Мироч”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. IV, св. 1–2, Београд, 1937, 255–261.
- Д. Костић, „Народна епика о Боланом Дојчину”, *XX век: књижевност, наука, уметност и друштво*, год. I, бр. 4, Београд, 1938, 104–110.
- Д. Костић, „Старост народног епског песништва нашег”, сепарат прештампан из *Јужнословенског филолога*, књ. XII, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1933, 3–74.
- Д. Костић, *Тумачења друге књиге „Српских народних пјесама” Вука Ст. Караџића*, Државна штампарија, Београд, 1937.
- Лј. Косић, *Математика и естетика*, Нишки културни центар, Ниш, 2003.
- Н. А. Криничная, *Персонажи преданий: становление и эволюция образа*, Академия наук СССР, Карелский филиал, Институт языка, литературы и истории, Наука, Ленинград, 1988.
- Н. Крпјевић, *Lirski istočnici. Iz istorije i poetike lirske narodne poezije*, BIGZ, Jedinство, Beograd, Priština, 1986.
- Н. Крпјевић, *Živi palimpsesti ili o usmenoj književnosti*, Nolit, Beograd, 1980.
- Б. Крстић, *Индекс мотива народних песама балканских Словена*, Посебна издања, књ. DLV, Одељење језика и књижевности, књ. 36, САНУ, Београд, 1984.

- Б. Крстић, „Метаморфозе и окултни предмети у бугарштицама”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. V, св. 1–2, Београд, 1938, 86–96.
- III. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Нолит Београд, 1970.
- В. Латковић, *Народна књижевност*, I, Научна књига, Требник, Београд, 1991.
- В. Латковић, „О јуначкој епизи на српскохрватском језику” у: *Чланци из књижевности*, Народна књига, Цетиње, 1953, 16–32.
- В. Латковић, „О певачима српскохрватских народних епских песама до краја XVIII века”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, год. XX, св. 3–4, Београд, 1954, 184–202.
- Г. А. Левинтон, „Нека општа питања изучавања свадбеног обреда”, *Расковник*, IX, бр. 31, Београд, 1982, 95–102.
- Д. С. Лихачов, *Поетика старе руске књижевности*, СКЗ, Београд, 1972.
- Е. Lič, *Kultura i komunikacija*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.
- А. Лома, „’Два врана гаврана’. Согвих согах у словенској епизи – компаративни поглед”, *Кодови словенских култура*, бр. 8, Београд, 2003, 109–132.
- А. Лома, „Епски лик Краљевића Марка у светлу нове компаративне митологије (Песма ’Сестра Леке капетана’ и трагови ’трофункционалне идеологије’ у српској епизи)”, у: *Марко Краљевић – историја, мит и легенда*, *Расковник*, година XXIII, бр. 87–90, Београд 1997, 163–204.
- А. Лома, „’Женидба са препрекама’ и ратничка иницијација”, *Кодови словенских култура*, 3, Београд, 1998, 196–217.
- А. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени епике*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, 78, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Крагујевцу, Београд, 2002.
- А. Лома, „Свјатогор и Марко Светогорац”, у зборнику: *Српско усмено стваралаштво*, ур. Н. Љубинковић и С. Самарџија, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2008, 67–96.
- J. M. Lotman, *Predavanja iz strukturalne poetike*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1970.

- Ю. М. Лотман, *Статњи по семиотики културе и искуства*, Академически проект, Москва, 2002.
- J. M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd, 1976.
- D. Lodž, „Metafora i metonimija u savremenoj prozi”, *Delo*, god. XXII, br. 1–2, Beograd, 1976, 48–66.
- Н. Љубинковић, „Губитници Старца Милије”, *Расковник*, Београд, год. XIII, бр. 47–48, 1987, стр. 81–104; год. XIII, бр. 49, 1987, стр. 73–94; год. XIII, бр. 50, 1987, стр. 85–103; год. XIV, бр. 51–52, 1988, стр. 71–98; год. XIV, бр. 53–54, 1988, стр. 139–148.
- Н. Љубинковић, „Две приче о Косовском боју из рукописа попа Дене Дебелковића”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 31, св. 1–2, Београд, 1965, 81–92.
- Н. Љубинковић, „Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама и лајпцишка Пјеванија Симе Милутиновића”, у зборнику: *Српско усмено стваралаштво*, ур. Н. Љубинковић и С. Самарџија, Институт за књижевност и уметност Београд, 2008, 19–67.
- Н. Љубинковић, „Јелен у бугарштицама”, *Народно стваралаштво – Folklor*, св. 26–27, Београд, 1968, 173–177;
- Н. Љубинковић, „Модели епских јунака и њихових противника у српскохрватској десетерачкој епизи”, *Зборник радова XXXII конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*, Сомбор, Нови Сад, 1985, 271–275.
- Н. Љубинковић, „Народне песме дугог стиха (III), *Књижевна историја*, год. V, бр. 19, Београд, 1973, 453–479.
- Н. Љубинковић, „Свој и туђ у интеракцији на балканским просторима до почетка осамнаестог века – фрагменти”, *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима*, ур. М. Магици, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2006, 77–84.
- Н. Љубинковић, *Трагања и одговори. Студије из народне књижевности и фолклора (I)*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010.
- T. Maretić, *Naša narodna epika*, Nolit, Beograd, 1966.
- S. Markus, *Matematička poetika*, Nolit, Beograd, 1974.
- С. Магић, *Наши народни еп и наши стих*, Матица српска, Нови Сад, 1964.

- C. Матић, *Нови огледи о нашем народном епу*, Матица српска, Нови Сад, 1972.
- М. Матицки, *Епика устанка*, Рад, Београд, 1982.
- Р. Меденица, *Бановић Страхиња у кругу варијаната и тема о невери жене у народној епици*, Посебна издања, књ. CCCLXXXI, САНУ, Београд, 1965.
- Р. Меденица, „Делија-девојка”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. V, св. 1–2, Београд, 1938, 260–265.
- Р. Меденица, „Муж на свадби своје жене”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. I, св. 1–2, Београд, 1934.
- Р. Меденица, *Наша народна епика и њени творци: црногорско-херцеговачка планинска област постојбина патријархалне културе и епске песме Динараца*, Обод, Цетиње, 1975.
- Р. Меденица, „Филип Вишњић и песнички оквир ’Полећела два врана гаврана’”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. II, св. 1–2, Београд, 1935, 39–56.
- Е. М. Meletinski, *Poetika mita*, Nolit, Beograd, 1983.
- Е. М. Мелетинский, „Предки Прометея (Культурный герой в мифе и эпосе)”, *Вестник истории мировой культуры*, № 3(9), май–июнь, 1958, 114–132 (<http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky15.htm>, 12. 3. 2012, материал размещен на сайте при поддержке гранта №1015-1063 Фонда Форда).
- Е. М. Мелетинский, *Происхождение героического эпоса. Ранние формы и архаические памятники*, Восточная литература, Москва, 1963.
- М. Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Просвета, Београд, 1984.
- D. A. Miller, *The Epic Hero*, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 2000.
- N. Milošević, *Negativan junak*, Vuk Karadžić, Beograd, 1965.
- Н. Милошевић-Ђорђевић, „Епски лик Светог Саве или ка расветљавању проблема писано/усмено”, *Расковник*, год. XX, бр. 77–78, Београд, 1994, 114–119.
- Н. Милошевић-Ђорђевић, *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*, Монографије, књ. XLI, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд, 1971.

- Н. Милошевић-Ђорђевић, „Иришка академија и Вукови певачи или Сремски слепи певачи у свеопштем кругу епског певања”, зборник радова: *Срем кроз векове (Слојеви култура Фрушке горе и Срема)*, ур. М. Матицки, Вукова задужбина, Огранак Вукове задужбине у Беочину, Институт за књижевност и уметност, Београд, Беочин, 2007, 383–398.
- Н. Милошевић-Ђорђевић, „Историјска предања на међи књижевности и историје (мотив убиства у лову)”, *Зборник у част Војислава Ђурића*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1992, 29–41.
- Н. Милошевић-Ђорђевић, *Казивати редом: прилози проучавању Вукове поетике усменог стварања*, Рад, КПЗ Србије, Београд, 2002.
- Н. Милошевић-Ђорђевић, *Косовска епика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
- Н. Милошевић-Ђорђевић, „Теорије о настанку народних приповедака у нашој науци деветнаестог века”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, IX, МСЦ, Филолошки факултет, Београд, 1980, 495–500.
- Л. Мирковић, „Мрњавчевићи”, *Старинар*, књига трећа, Београд, 1925, 11–41.
- Р. Михалчић, *Лунаци косовске легенде*, Вук Караџић, Параћин, 1993.
- Р. Михалчић, *Крај српског царства*, БИГЗ, Београд, 1989.
- Ћ. Moris, *Osnove teorije o znacima*, BIGZ, Beograd, 1975.
- S. Nazečić, „Epski Kraljević Marko”, *Izraz*, br. 12, XIII, Sarajevo, 1969, 541–559.
- S. Nazečić, *Iz naše narodne epike, I dio. Hajdučke borbe oko Dubrovnika i naša narodna pjesma*, Svjetlost, Sarajevo, 1959.
- В. Недић, *Вукови певачи*, Магица српска, Нови Сад, 1981.
- В. Недић, „Његошев ’Мали Радојица’”, *О усменом песништву*, СКЗ, Београд, 1976, 149–154.
- С. Ю. Неклюдов, „Время и пространство в былинне”, *Славянский фольклор*, Академия наук СССР, Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Макалая, Наука, Москва, 1972, 18–45.
- С. Ю. Неклюдов, „Статические и динамические начала в пространственно-временной организации повествовательного фоль-

- клора”, *Типологические исследования по фольклору: Сборник статей памяти Владимира Яковлевича Проппа (1895–1970)*, под ред. на С. Ю. Неклюдов, Е. М. Мелетинский, Наука, Москва, 1975, 182–190.
- С. Новаковић, *Срби и Турци XIV и XV века*, Издање Чупићеве задужбине, Београд, 1893.
- Е. С. Новик, „Система персонажей русской волшебной сказки”, *Типологические исследования по фольклору. Сборник статей памяти Владимира Яковлевича Проппа (1895–1970)*, Наука, Москва, 1975.
- N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, MVTС, Beograd, 2003.
- М. Орбин, *Краљевство Словена*, СКЗ, Београд, 1968.
- Р. Pavličić, „Epsko pjesništvo” u zborniku: *Uvod u književnost*, prir. Z. Škreb i A. Stamać, Globus, Zagreb, 1986.
- М. Pavlović, *Obredno i govorno delo*, Prosveta, Jedinstvo, Beograd, Priština, 1986.
- М. Павловић, *Огледи о народној и старој српској поезији*, СКЗ, Београд, 1993.
- М. Павловић, „Тумачења трију митолошких народних песама”, *Антологија лирске народне поезије*, НИРО „Књижевне новине”, Београд, 1989, 193–212.
- Ј. Пандуревић, „Народне пјесме о жени која жртвује сина да би сачувала брата”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LIII, св. 1–3, Нови Сад, 2005, 83–96.
- Ј. Пандуревић, „О епским ратницама и хајдучицама, или о игри идентитета у српској народној епизи”, *Српски језик, књижевност и уметност*, књ. II: *Жене – род, идентитет, књижевност*, ур. Д. Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Скупштина града, Крагујевац, 2011, 21–31.
- М. Панић-Суреп, *Филип Вишињић песник буне*, Просвета, Београд, 1956.
- М. Пантић, *Народне песме у записима XV–XVIII века*, Просвета, Београд, 1964.
- Д. Перић, „Бог и срећа јуначка (веровања у судбину, срећу и вишу силу у Вуковим записима српске усмене епике)”, *Српски језик, књижевност, уметност. Бог*, књ. II, Филолошко-уметнички

- факултет, Скупштина града Крагујевца, Крагујевац, 2012, 53–72.
- Д. Перић, „Мотив ноћног путовања јунака (Путовање у облаку магле у епским песмама о Змај-Огњеном Вуку и билинама о Волху Всеславјевичу)”, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 64, Нови Сад, 2003, 7–30.
- Д. Перић, „Пене беле и кржаве. Функција и значење епске формуле”, *Крв: књижевност, култура*, ур. М. Детелић, Л. Делић, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2016, 229–242.
- Д. Перић, „Песма 'Секула се у змију претворио' као епски сиже о шаманској борби чаробњака (реторика жанра)”, у зборнику: *Синхронијско и дијахронијско изучавање врста у српској књижевности*, књ. 1, уред. З. Карановић и Р. Гикић-Петровић, Филозофски факултет, Дневник, Нови Сад, 2007, 47–55.
- Д. Петковић, „Давид и Голијат на српски начин (Сижејни обраци борбе неравноправних противника у народним епским песмама)”, *Књижевна историја*, год. XLV, бр. 149, Београд, 2013, 277–291.
- Д. Петковић, „Епски стогодишњаци – поштоване старине и исмејани старци”, у зборнику: *Ликови усмене књижевности*, ур. С. Самарџија, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, 65–89.
- Д. Петковић, *Типологија епских песама о женидби јунака*, Чигоја штампа, Београд, 2008.
- Г. А. Петров, „Противопоставление персонажей в былинах”, *Вопросы жанров русского фольклора*, сборник статей под редакцией профессора Н. И. Кравцова, Издательство Московского университета, Москва, 1972, 58–73.
- Н. В. Петров, *Рабочие материалы к указателю элементарных эпических сюжетов (ЭЭС) русских былин*, <http://www.ruthenia.ru/folklore/petrov/index.htm>, 23. 1. 2012, материал размещен на сайте при поддержке гранта РФФИ №06-06-80-420а.
- Н. В. Петров, *Сюжетно-мотивный состав русского эпоса: модели эпического нарратива*, <http://www.ruthenia.ru/folklore/petrov3.htm>, 23. 1. 2012, материал размещен на сайте при поддержке гранта РФФИ №06-06-80-420а.

- Н. В. Петров, „Сюжетно-мотивный состав русского эпоса: пролегомены к указателю”, *Вестник РГГУ. Литературоведение. Фольклористика*, 9, 2009, 105–119.
- С. Петровић, *Косовска битка у усменој поезији*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2001.
- С. Петровић, „О покушајима разврставања ликова у народној епизи”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. LXVIII–LXIX, св. 1–4, 2002–2003, Београд, 2004, 91–103.
- С. Петровић, „Свађа Лазаревих кћери – флексибилност модела косовске традиције”, *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, V, 2010, 191–217.
- Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*, Матица српска, Нови Сад, 2002.
- Љ. Pešikan-Ljuštanović, „Karakterizacija epskog junaka bojom”, *Folklor i Vojvodini*, sv. 8, Novi Sad, 1994, 76–83.
- Љ. Пешикан Љуштановић, „Кнез Иван Кнежевић ’Три товара љеба’”, *Главит јунак и остала господа: анализе народних песама*, ур. Л. Делић, М. Детелић, Љ. Пешикан Љуштановић, Завод за уџбенике, Београд, 2017, 319–325.
- Љ. Пешикан Љуштановић, „Ришњанин Хација и Лимун трговац (У кругу песама о Бају Пивљанину из Вукових збирки)”, *Главит јунак и остала господа: анализе народних песама*, ур. Л. Делић, М. Детелић, Љ. Пешикан Љуштановић, Завод за уџбенике, Београд, 2017, 253–268.
- Љ. Пешикан-Љуштановић, *Станаја село запали (Огледи о усменој књижевности)*, ДОО Дневник – новине и часописи, Нови Сад, 2007.
- Р. Пешић, „Два стара епска мотива”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 42, св. 1–4, Београд, 1976, 86–95.
- Р. Пешић, „Прилог познавању Вукових певача: Анђелко Вуковић”, *Студије и грађа за историју књижевности*, књ. 3, ур. М. Фрајнд, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1986, 149–154.
- Р. Пешић, „Прилог познавању Вукових певача: слепа Живана”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, год. XVII, св. 3 (1987), Београд, 1988, 41–56.

- P. Пешић, „Старији слој песама о ускоцима”, *Анали Филолошког факултета*, св. 7, Београд, 1967, 49–66.
- R. Pešić, N. Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, IRO „Vuk Karadžić”, Београд, 1984.
- V. Питулић, „Епске биографије косовских јунака (Прилог проучавању веродостојности песама)”, у зборнику: *Ликови усмене књижевности*, ур. С. Самарџија, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, 91–119.
- Platon, *Država*, BIGZ, Београд, 1993.
- Б. Поповић, „О ’последњим стиховима’ песме ’Бановић Страхиња’”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. III, св. 1–2, Београд, 1936, 1–26.
- Д. Поповић, „Убиство у лову, на води, у старијој српској књижевној традицији. Неки мотиви легенде о Владимиру и Косари у народним епским песамама”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, LV/3, 2007, 469–476.
- П. Поповић, *Преглед српске књижевности*, прир. М. Пантић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- В. Пропп, *Морфологија сказки*, Academia, Ленинград, 1928.
- В. Я. Пропп, *Поэтика фольклора*, Лабиринт, Москва, 1998.
- В. Я. Пропп, *Русский героический эпос*, Государственное издательство художественной литературы, Москва, 1958.
- В. Я. Пропп, *Фольклор и действительность*, Наука, Москва, 1976.
- V. J. Prop, *Historijski koreni bajke*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
- Б. Н. Путилов, *Јуначки еп Црногораца*, „Универзитетска ријеч”, НИО „Побједа”, Титоград, 1985, 81–165.
- Б. Н. Путилов, „Мотив как сюжетобразующий элемент” у: *Типологические исследования по фольклору*, Наука, Москва, 1975.
- Б. Путилов, „О структуре сюжетобразования в былинах и юнацких песнях”, *Македонски фолклор*, Скопје, 1970, 9–24.
- Б. Н. Путилов, *Русский и южнославянский героический эпос*, Сравнительно-типологическое исследование, Москва, 1971.
- В. N. Putilov, „Savremeni problemi istorijske poetike folklora u svetlu istorijsko-tipološke teorije”, *Treći program Radio Beograda*, br. 86–87, III–IV, Београд, 1990, 237–288.

- Љ. Раденковић, „Митски атрибути Старине Новака у епској поезији Јужних Словена и Румуна”, у зборнику: *Старина Новак и његово доба*, ур. Р. Самарцић, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања, Књига XXXV, Београд, 1988, 211–249.
- Л. Раденкович, „Великаны, дикие и инные ‘чужие’ люди”, *Etnolingwistyka*, 20, Lublin, 2008, 95–106.
- Н. Радуловић, „Две метаморфозе у нашој епизици”, *Свет речи*, год. IX, бр. 19–20, Београд, 2005, 40–42.
- Н. Радуловић, „Образац приче у ’Бановић Страхињи’”, *Књижевност и језик*, год. LI, бр. 3–4, Београд, 2004, 433–438.
- Н. Радуловић, „Типологија преоблачења у усменој епизици”, *Годишњак катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, год. I, Београд, 2005, 107–113.
- О. Rank, *Mit o rođenju junaka. Pokušaj psihološkog tumačenja mita*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2007.
- С. Рацков, „’Марко Краљевић и вила’ у светлу обреда прелаза – жанровско реструктурирање песме”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LI, св. 3, Нови Сад, 2003, 517–520.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. IV, САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1966.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. VI, САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1969.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. I, А–Е, Матица српска, Матица хрватска, Нови Сад, Загреб, 1967.
- Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. II, Ж–К, Матица српска, Матица хрватска, Нови Сад, Загреб, 1967.
- И. Руварац, „Две студентске расправе”, прештампано из *Седмице*, листа за науку и забаву за г. 1856. и 1857, Нови Сад, 1884.
- Л. Rusov, *Mehanika II. Kinematika*, Научна књига, Београд, 1990.
- С. Самарција, „А из лица изгуби се крвца (Крв у фигурама усменог песништва)”, *Крв: књижевност, култура*, ур. М. Детелић, Л. Делић, Балканолошки институт САНУ, Београд, 2016, 173–200.
- С. Самарција, *Биографије епских јунака*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2008.
- С. Самарција, „Вино служи злагокоса девојка (живот једне лирске песме)”, *Зборник у част Марији Клеут*, ур. С. Томин, Љ. Пе-

- шिकан-Љуштановић, Н. Половина, Филозофски факултет, Нови Сад, 2013, 73–94.
- С. Самарџија, „Из Мајдана чисто сребрнога”, *Ликови усмене књижевности*, ур. С. Самарџија, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, 121–145.
- С. Самарџија – „Једна песма ’на међи’ времена и облика”, *Годишњак Катедре за српску књижевност и језик са јужнословенским језицима*, V, 2010, 155–171.
- С. Самарџија, „Још једном о Облаку Радосаву”, у зборнику: *Фолклор, поетика, књижевна периодика*, ур. С. Тутњевић, Институт за књижевности уметност, Београд, 2010, 227–245.
- С. Samardžija, „Marko Kraljević i Agarip”, *Књижевност и језик*, год. XXVIII, св. 3–4, Београд, 1981, 227–242.
- С. Самарџија, „Морфологија двобоја и бојева у епској народној поезији”, *Књижевна историја*, 118, год. XXXIV, Београд, 2002, 267–292.
- С. Самарџија, „Под заштитом Бога и Светог Јована (Духовни сродници у српској традицији и усменом стваралаштву)”, *Семинар српског језика, књижевности и културе. Предавања*, бр. 7, Београд, 2018, 35–53.
- С. Самарџија, „Свети Сава међу јунацима ’средњих времена’ Вукове збирке”, *Братство*, VI, Београд, 2002, 9–20.
- С. Самарџија, „Скица за поетику епских народних песама”, предговор *Антологији епских народних песама*, Алфа, Народна књига, Београд, 2001, 5–148.
- С. Самарџија, „Слојеви једне метафоре (између календарске године и патријархалне задруге)”, *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, II, 2006, 39–73.
- С. Самарџија, „Танковрха јела и зелен бор. Напомене уз зимзелено дрвеће у народној поезији”, *Биље у традиционалној култури Срба. Приручник фолклорне ботанике II*, ур. З. Карановић, Филозофски факултет, Нови Сад, 2014, 5–18.
- С. Самарџија, *Увод у усмену књижевност*, Народна књига, Алфа, Београд, 2007.

- C. Самарџија, „Уместо напомена. О тематским круговима и континуитету варијаната”, у: *Антологија епских народних песама*, Народна књига – Алфа, Београд, 2001, 687–724.
- G. Seal, *Encyclopedia of Folk Heroes*, ABC – CLIO, Santa Barbara, 2001.
- A. Серенсен, *Прилог историји развоја српског јуначког песништва*, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд, Нови Сад, 1999.
- М. В. Смиљанић, „Отмице, добеглице и трагови куповине девојака у српског народа”, *Глас СКА*, LXIV, II разред, 40, Београд, 1901, 171–244.
- F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, Nolit, Beograd, 1989.
- М. Спремић, „Први пад деспотовине”, у: *Историја српског народа*, књ. 2, ур. Ј. Калић, СКЗ, Београд, 1982, 241–253.
- Стабло (теорија графова)*, [http://sr.wikipedia.org/wiki/Стабло_\(теорија_графова\)](http://sr.wikipedia.org/wiki/Стабло_(теорија_графова)), 27. 1. 2012.
- М. Станисављевић, „Композиција народне епске песме и композиција драме”, *Књижевна историја*, год. VIII, бр. 32, Београд, 1976, 509–547
- М. Стојановић, *Хајдуци и клефти у народном песништву*, Посебна издања, књ. 18, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1984.
- Б. Сувајџић, „Драмско копице или историјска драма: Наход Симеон у епској песми и драми”, *Зборник у част Марији Клеут*, 2013, 251–277.
- Б. Сувајџић, „Змија у бугарштицама”, у: *Гује и јакрепи: књижевност, култура*, ур. М. Детелић и Л. Делић, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 120, Београд, 2012, 95–111.
- Б. Сувајџић, *Иларион Руварац и народна књижевност*, Институт за књижевност и уметност, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2007.
- Б. Сувајџић, *Лунаци и маске*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2005.
- Б. Сувајџић, „Млад јунак у јужнословенској усменој поезији”, у зборнику: *Ликови усмене књижевности*, ур. С. Самарџија, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2010, 29–64.

- Б. Сувајџић, „Модели борбе (супротстављања) у песмама о хајдуцима и ускоцима”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 72, св. 1–4, Београд, 2006, 31–58.
- Б. Сувајџић, „О мартолозима и епској слави”, *Митолошки зборник*, 22, Центар за митолошке студије Србије, Рача, 2009, 305–322.
- Б. Сувајџић, „Од традиције до усменог ’текста’. Иницијалне формуле у песмама о хајдуцима и ускоцима” у зборнику: *Српско усмено стваралаштво*, ур. Н. Љубинковић и С. Самарџија, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2008, 147–189.
- Б. Сувајџић, *Орао се вијаше. Предвуковски записи српске усмене поезије*, Филозофски факултет у Нишу, Филолошки факултет Београд, 2014.
- Б. Сувајџић, *Певач и традиција*, Завод за уџбенике, Београд, 2010.
- Б. Сувајџић, „Поезија стварности и стварност поезије (Песме о смрти хајдука и ускока)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 36/2, МСЦ, Београд, 2007, 111–122.
- Б. Сувајџић, „Препрошена девојка (Модели јуначке женидбе у песмама о хајдуцима и ускоцима)”, *Књижевност и језик*, год. LI, св. 3–4, Београд, 2004, 329–351.
- Б. Сувајџић, „Принцеза на зрну грашка (Мотив делије девојке у усменој поезији о хајдуцима на Балкану)”, *Митолошки зборник*, 18, Центар за митолошке студије Србије, Рача, Београд, 2008, 221–248.
- Б. Сувајџић, „Прича о змајеубици (Мит и легенда као исходишта)”, *Дновиде воде: фолклорни елементи у српској књижевности*, Orpheus, Нови Сад, 2012, 41–60.
- Б. Сувајџић, „Српска хајдучка епика у јужнословенском контексту: правци и циљеви истраживања”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. LIII, св. 1–3, Нови Сад, 2005, 569–583.
- Б. Сувајџић, „Типови болесног јунака у српској и бугарској усменој поезији”, у зборнику: *Заједничко у словенском фолклору*, ур. Љ. Раденковић, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања, књ. 117, Београд, 2012, 191–206.

- Б. Сувајџић, „Хајдуци и ускоци у народној поезији”, предговор антологији *Епске песме о хајдуцима и ускоцима*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2003.
- Л. Tarkka, „Transformations of Epic Time and Space: Creating the World’s Creation in Kalevala-metric Poetry”, *Oral Tradition*, 11/1, 1996, 50–84. *Теорија графова*, http://sr.wikipedia.org/wiki/Теорија_графова, 27. 1. 2012.
- Б. В. Томашевски, *Теорија књижевности*, СКЗ, Београд, 1972.
- С. Томин, С. Петровић, „Ослепљење Гргура и Стефана Бранковића у српској средњовековној и народној књижевности”, *Научни саста-нак слависта у Вукове дане*, 33/2, МСЦ, Београд, 2004, 39–56.
- В. Н. Топоров, „Пространство и текст”, *Текст: семантика и структура*, под ред. на Т. В. Цивьян, Наука, Москва, 1983, 227–284.
- С. Thompson, *Motif-index of Folk-Literature: a Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*, I–VI, Indiana University Press, Bloomington, 1955–1958.
- С. Thompson, *The Folktale*, The Dryden Press, New York, 1946.
- С. Ћирковић, „Године криза и превирања”, у: *Историја српског народа*, књ. 2, ур. Ј. Калић, СКЗ, Београд, 1982, 47–63.
- В. Ћоровић, *Историја Срба*, БИГЗ, Београд, 1993.
- В. А. Успенски, *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*, Nolit, Beograd, 1979.
- Ж. Фајфрић, *Света лоза Бранковића*, http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/zfajfric-brankovici.html#_Toc486002750, 24. 9. 2012.
- Н. Fraj, *Mit i struktura*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
- Д. Светковић, *Теорија графова и њене примене*, Научна књига, Београд, 1990.
- Т. В. Цивьян, *Движение и путь в балканской модели мира. Исследования по структуре текста*, Индрик, Москва, 1999.
- Т. В. Цивьян, *Лингвистические основы балканской модели мира*, Наука, Москва, 1990.
- В. Чајкановић, „О постанку и развоју српских народних епских песама”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. VI–VII, 1958–1959, Нови Сад, 1959, 81–96.

- В. Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. I, прир. В. Ђурић, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партедон М. А. М., Београд, 1994.
- В. А. Черванева, Е. Б. Артеменко, *Пространство и време в фолклорно-языковой картине мира (на материале эпических жанров)*, Воронежский госпедуниверситет, Воронеж, 2004.
- Л. Чурчић, *Слепица из Гргуреваца*, Посебна издања, књ. 38, Балканолошки институт САНУ, Манастир Шишатовац, Београд, 1989.
- В. Шкловский, *О теории прозы*, Советский писатель, Москва, 1983.
- А. Шмаус, „Гавран гласноша”, *Прилози проучавању народне поезије*, књ. IV, св. 1–2, Београд, 1937, 1–20.
- А. Шмаус, „Из проблематике историјског развоја косовске традиције (Побратими Милоша Обилића)”, *Зборник Филозофског факултета*, књ. VIII, Споменица Михаила Динића, 2, Београдски универзитет, Београд, 1964, 617–624.
- А. Шмаус, „Погибија војводе Момчила”, *Народно стваралаштво – Folklor*, VIII, св. 29–32, Београд, 1969, 19–31.
- А. Шмаус, „Прилози истраживању јужнословенске епике”, *Књижевна историја*, год. XXXVI, бр. 124, Београд, 2004, 437–454.
- А. Шмаус, *Студије о јужнословенској народној епизи*, Завод за уџбенике, Матица српска, Вукова задужбина, Београд, Нови Сад, 2011.
- А. Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*, Rad JAZU, knj. 297, Zagreb, 1953, 89–240.

ИНДЕКС ЛИЧНИХ ИМЕНА

А

- Абасида 376
Аврам, барјактар 445
Аврам, спахија 462, 478
Адај, паша 449, 461
Ајдар-бег 46, 251
Ајдацић, Дејан 110, 127, 522, 529
Але, чобанин 467
Александар, краљ/цар 228, 463, 474, 477
Алексић, Мирко 249, 276, 308, 447, 481
Али-бег 252, 273, 447, 448, 457
Алија 79, 100, 273, 292, 318, 446, 450, 455
Алија, сестрић Муја од Кладуше 58
Алил, Мујин 70, 451, 468
Алил-ага 63, 279, 280, 282, 452, 464
Али-паша 330, 381
Амет, ћесарџија 455
Андрија, брат Змај Огњеног Вука 472
Андријаш, брат Мијата ајдука 461
Анђа/Анђелија / Сестра Ивана Сењанина 176, 254
Анђа / Сестра Јанка Сибињанина 309, 311
Анђелија 176, 293
Анђелија / Љуба Марка Краљевића 112, 142, 319, 333
Анђелија, љуба Стојана Поповића 112
Анђелија, сестра Филипа Мацарина 230
Анђелић/Анђелијћ, Вук(о) 233, 294, 445, 471
Анђелић/Анђелијћ, Мићо/Милутин 50, 75, 169, 294, 313, 471, 477, 483, 488
Анђелићи 313, 477, 483
Антонијевић, Драгослав 60, 522
Аранитовић, Добрило 522
Арап-ага 449
Арап капетан 455, 474, 476, 480
Арап/Арапин/Харапин 17, 28–30, 32, 37, 40, 54, 71, 81, 100, 136, 144, 145, 167, 168, 180, 236, 241, 246, 248, 251, 270–275, 277, 298, 300, 317, 328, 366, 376, 381, 383, 384, 387, 417, 445–452, 454–457, 460, 461, 463, 464, 477, 524, 541
Арапин Мемед/Мехмед 458, 461
Арапин Моро 450

- Арапка девојка / Арапска принцеза
 40, 49, 98, 105, 208
 Арбанасин, Ђемо 452
 Арбанашка, Јеле 106, 230
 Ариновић, Мујо 466
 Арјадин/Хорјадин, војвода 119,
 446, 454
 Арнаут Осман 289, 454, 470
 Арне, Анти (Aarne, Antti) 15, 16,
 522
 Арсеније, патријарх 482
 Артјоменко, Јевгенија Борисовна
 (Артѣменко, Евгения Борисов-
 на) 360, 545
 Асан, делибаша 457
 Асан-ага/Асанага 82, 133, 144, 164,
 452, 457, 459, 463, 483
 Асан-агиница 457
 Атлагић, Осман 456
 Атлагића, Хајка 88
 Атлагићи 306, 313, 471, 481, 483, 486
 Ахметовић, Ибро 447
 Ахмет-паша 250
 Ашин-бег 458
- Б
- Бабић, Илија 273, 448, 461
 Бабић, Јашар 458
 Бабо/Васо, арабаша 481
 Бабовић, Јован 97, 184, 445
 Бабовић, Суљо 456, 478
 Багдадска принцеза 145
 Бајазит/Појазет/Појазит 35, 58,
 317, 454
 Бакал, Милосав 445, 465, 474,
 480, 487
- Бакић, Јован 58, 445, 471
 Бакић, Радул 445, 471
 Бакотић, Петар 221, 522
 Бал, Мике (Bal, Mieke) 341, 343,
 522
 Балабановић 447, 471
 Баларић, Марко 98
 Балачко, војвода 343, 447
 Балетић, Вукота 445, 471
 Балетић, Раде 445, 466, 469, 471
 Бали-бег 46, 251, 252, 474
 Балтић, Владимир 191, 194, 522
 Банашевић, Никола 295, 522
 Бановић, Батрић 471
 Бановић, Ђуро 445, 471
 Бановић/Бановац/Дракуловић/Дра-
 гуловић, Секула, бан/војвода
 43, 45, 54–56, 66, 70, 105, 125,
 126, 150, 172–174, 226, 227,
 232, 237, 241, 243, 250, 254,
 255, 259, 271, 272, 277, 279,
 280, 286, 287, 289, 297, 298,
 303, 305–307, 310, 319, 320,
 350, 367, 369, 370, 372, 384,
 387, 388, 445, 450, 463, 464,
 467–470, 474, 475, 477–480,
 483–485, 488, 525, 537, 539
 Бановић, Стјепан 231, 460
 Бановић, Страхиња/Страиња 20,
 23, 28, 45, 76, 112, 114, 115,
 235, 259, 309, 360, 372, 377,
 445, 446, 476, 477, 483, 485,
 490, 524, 534, 540
 Бањалучки паша 132
 Бањанин, Јанко 475
 Батрић, Радоје 446
 Батрићева, Јела 106, 230

- Баура, Сесил Морис (Bowra, Cecil Maurice) 218, 219, 269, 523
Бахтин, Михаил Михайлович 325, 347, 351, 523
Башлар, Гастон (Bachelard, Gaston) 353, 523
Беглер-бег 98, 102, 460
Беговић, Асан 463, 463
Белил-ага 111, 169, 235, 452, 464
Бенвенист, Емил (Benveniste, Émile) 314, 523
Берат-паша 450, 460
Бергентиновић, генерал 469, 474
Бертарић, Мершан 483
Бесараба, Јован Радул I 375
Бећа, тамничар 465
Бећир-ага 452
Бећир-бег 445, 454, 469
Бећирбеговица 454
Бечки ћесар 248, 336, 475
Беширевићи 471, 486
Бијелић, војвода 374, 463, 479, 486
Бијелић, Игњатије 476, 477
Бијелић, Јован 446, 465, 467
Бијелић, Михајло 100
Бјеларић, Радован 461
Бобавац, Илија 273, 448, 455, 461
Богати Гаван 23
Богатирјов, Пјотр Григорјевич (Богатырёв, Пётр Григорьевич) 391, 528
Богетић, Шимо 56, 446
Богих, војвода 471, 477
Богихеви синови 471
Богихевић, Анта 480, 487
Богихић, Валгазар 44, 99, 106, 107, 246, 321, 349, 521
Богосав, кнез 348
Богосол, слуга 458
Бодолић, Богдан 55, 119, 172, 446
Божић, Иван 307, 523
Божо, барјактар 476
Божовић, Раде 376, 523
Бојац, Вук 479
Бојичић/Бојачић/Боичић, Алија/Алил 28, 229, 276, 366, 445, 448–452, 454, 457, 460, 463, 469, 477, 486
Бојовић, Машан 463
Бокчевић, Шћепан 85
Бокчић, барјактар 446, 476
Болани Дојчин/Дојчил / Дојчил-капетан, војвода 29, 30, 47, 163, 208, 234, 236, 251, 260, 278, 317, 372, 448, 465, 486, 493, 524, 529
Бориша, сердар 106, 230
Бороје, хајдук 346, 484
Бочков, Пламен 221, 222, 257, 269, 523
Бошковић, Вукале 311, 471, 477
Бошковић, Драган 192, 230, 525, 536
Бошковић, Петар 30, 50, 57, 132, 133, 236, 248, 281, 311, 446, 463, 477
Бошковић, поп 106, 230
Бошковић, Радуле 311, 471, 477
Vošković Stulli, Маја 55, 77, 94, 129, 138, 175, 230, 391, 523, 528
Бошњак, Алајбего 474
Бошњанин, Бошко 486
Бошњанин, Кавга 445

- Бошњанин, Тафо 259, 445
 Брајичић, Зрно 477
 Брајотић, Вук 471
 Брајотић, Јован 446, 471
 Бранковић, Вук 34, 58, 131, 276, 302, 321, 347, 349, 367, 373, 446, 454, 457, 475, 482, 486
 Бранковић, Гргур 294, 309, 389, 390, 446, 467, 471, 477, 481, 485, 544
 Бранковић, Ђорђе – в. Максим, владика
 Бранковић/Смедеревац/Деспотовић, Ђурђе/Ђуро/Ђорђе, деспот/краљ 20, 32, 52, 53, 56, 61, 75, 78, 119, 257–259, 275, 294, 299, 304, 309, 310, 348, 374–376, 383, 389, 448, 460, 462, 465, 467, 474, 477, 480, 482–485, 494
 Бранковић, Јован, деспот 294
 Бранковић, Мара 119, 389
 Бранковић, Стјепан/Стеван/Стефан 294, 309, 389, 390, 446, 471, 477, 481, 485, 544
 Бранковићи 20, 294, 374, 389, 544
 Браун, Максимилијан (Braun, Maximilian) 22, 59, 67, 218, 364, 365, 523
 Брарага 461
 Брдарић 466
 Брђанин/Мирковић, Вук 91, 92, 100, 277, 446, 456
 Брђанин, Ђемо 39, 43, 267, 320
 Брђанин, Перо 446
 Бродарић, Мијо 164, 459, 463
 Бугарски краљ 445
 Будалина/Личанин/Орашанин / Од Орашца, Тале 272, 445, 448, 450, 451, 453, 454, 455, 460, 462, 466, 477, 479, 481, 484, 486
 Будимлија, Јова 94, 108, 233, 236, 372, 377, 388, 446
 Будимска краљица 54
 Будимски/Угарски краљ 28, 49, 75, 96, 107, 132, 143, 144, 184, 227, 247, 251, 252, 257, 297, 316, 349, 350, 368, 374, 460, 467, 474, 484
 Бујовић, Вицко 253, 446, 463, 469
 Бујовић, Криле 469
 Булановић/Булат/Булатов / Од Булатовића, Вук/Вуксан 56, 307, 446, 463, 477
 Буњевац, Милан 342, 524
 Бурић, Ђукан 446, 469, 471
 Бушић, Стјепан 146, 298, 474
- В**
- Ваистина, слуга 298, 474
 Вајан, Андре (Vaillant, André) 295
 Ван Генеп, Арнолд (Van Genep, Arnold) 74, 524
 Васић, Милан 252, 523
 Васојевић / Од Васојевића, Вако 307, 477
 Васојевић / Од Васојевића, Селак 307, 348, 477
 Васојевић / Од Васојевића, Солат 307, 477
 Васојевић / Од Васојевића, Стале 307, 477

- Васојевић / Од Васојевића, Томо 307, 477
- Велигић, Сејман 460
- Велики, Радул IV – в. Влашић, Радул
- Велимир 452
- Веризовић, Мујо 456
- Веризовић, Рамо 459
- Веризовић, Хасан 459
- Веселовски, Александар Николајевић (Веселовский, Александр Николаевич) 157, 283, 523
- Вест, Мартин Л. (West, Martin L.) 220, 283, 295, 524
- Ветли-Беговић 76, 173
- Вид, барјактар 446
- Вид, божанство 290
- Видаић-бег 456
- Видак, барјактар 92, 202, 203, 255, 446, 465, 469, 474, 476, 483, 490
- Видак, хајдук 54
- Виданов, Никола 446
- Видановићи 471
- Видић, Никола 446
- Видосава 380
- Вилип, обрстар 256, 467, 474
- Вилипов, Никола 82, 83, 203, 446, 467
- Вилић, Алија 50, 446, 471
- Вилић, Усеин/Вусејин 51, 456, 471
- Винић/Илијев / Раде, војвода 50, 281, 446, 463
- Виноградова, Људмила Николајевна (Виноградова, Людмила Николаевна) 353, 524
- Витковић, Грујо 366
- Витковић, Перо 462, 468
- Витковић, стари 228, 313, 462, 468
- Витковићи 35, 313, 466, 481
- Вишњић, Јован 28, 250, 446, 463, 477
- Вишњић, Филип 164, 206, 246, 248, 309, 339, 363, 534, 536
- Владета, војвода 237
- Владимир 46, 64, 468, 469, 525, 539
- Владислав, краљ 468
- Властелиновић, Цетко 480
- Влах-Алија / Влаховић, Деналија 235, 446
- Влаховић, Гољан 455, 475
- Влаховић, Петар 285, 524
- Влашић, Милош 455, 475, 477
- Влашић/Каравлах, Радул/Радул-бег / Шумадинац, бег 42, 43, 81, 83, 253, 293, 320, 375, 446, 456, 473, 486, 491
- Влашкалиновић 485
- Воин/Војин, војвода/стари 108, 111, 234, 236, 256, 312, 367, 463, 483, 486
- Воин, трговац 446, 447, 451
- Воиновић, Вукашин 293, 312, 477
- Воиновић, Петрашин 293, 312, 477
- Воихновић, Иван 63, 447, 471, 476
- Војиновић, Алтоман 312
- Војиновић, Војислав 312
- Војиновић, Вуко 293, 471
- Војиновић, Јанко 293, 471, 484
- Војиновић, Марко 293, 471, 484
- Војиновић/Воиновић/Воинић, Милош 52, 63, 85, 167, 234, 237, 241, 257, 293, 312, 313, 343, 447, 464, 471, 477

- Војиновић, Мићо 293, 471, 484
 Војиновић, Шћепан 293, 471, 484
 Војиновићи/Воиновићи 312, 313, 484, 486
 Волос/Велес 255
 Врчић, Ибраим – в. Фрчић, Ибра-
 хим
 Всеславјевич, Волх 239, 537
 Вуица, војвода 478
 Вујадинов, Гашо 447, 468
 Вујић, син Старог Вујадина 309, 310, 472, 480
 Вујо, барјактар 447, 475
 Вук, харамбаша 56, 447, 463
 Вукашин, краљ 38, 94, 98, 105, 113, 124, 125, 144, 158, 192, 233, 234, 237, 238, 240, 242, 243, 247, 271, 277, 284, 285, 287, 292, 305, 309–312, 321, 368, 380, 452, 456, 462, 468, 469, 474, 475, 477, 479, 485, 486, 491, 525
 Вуковић, Анђелко 339, 538
 Вуковоје, хајдук 137, 472
 Вукојевић, Радић 149, 204, 237, 530
 Вукосав, војвода 482
 Вукосав, Јанков сестрић 52, 447, 470
 Вукосав, хајдук 48, 367
 Вуксановић, Вујо 447, 463, 480
 Вукшић, сердар 481
 Вулић, хајдук 481
 Вуча, ценерал 50, 301, 305, 452
 Вучетић, Никола 479, 485
 Вучићевић, Вуко 446
 Вучићевић, Перо 285, 309, 467, 469, 477
 Вучковић, Богета 447, 471
 Вучковић, Живаљ 447, 471
 Вучкулинов, Вук 477
 Вучур, војвода 459, 465
- Г
- Гавран, барјактар/харамбаша/
 хајдук 90, 91, 254, 298, 446, 447, 463, 464, 466, 476, 477, 481, 483, 485
 Гавриловић, Туро/Турчин 447, 458, 479
 Галовран, Лука 454
 Гардашевић, Вуле 447, 465, 477
 Гачанин, Јакша 479
 Геземан, Герхард (Gesemann, Gerhard) 21, 114, 147, 158, 521, 524
 Гери, Џејн (Garry, Jane) 15, 16, 524
 Гика, Матила (Ghyka, Matila) 340, 524
 Гикић Петровић, Радмила 126, 537
 Гиљфердинг, Александар Фјодо-
 рович (Гиљфердинг, Алек-
 сандр Фёдорович) 321, 524
 Глувац, Михаило 481
 Глумац Осман-ага 82, 469, 477
 Гојени/Гојашан/Гојковић/Хрњица/
 Хрњавина, Алил/Алија/Ха-
 лил 44, 53, 66, 100, 102, 176, 178, 272, 290, 447, 451, 453, 454, 456, 457, 459–462, 464, 468–470, 473, 474, 477, 479, 484, 486
 Гојковица 311
 Гојсава, ћерка елбасанског војводе 375

- Гојша, хајдук 483
 Големовић, Ђуро 482
 Голијаг 381, 537
 Голотрб/Голотрба, Иво 86, 233, 447
 Гордана, Ђурђева ћерка 483
 Градашчевићи 471, 486
 Грануловић, Мато 140, 141, 447, 464
 Грачанин, Марко 465
 Грбљичић, Зано 75, 231, 483
 Грдељица, Радосав 447, 464
 Гремас, Алжирдас Жилијен (Greimas, Algirdas Julien) 341–343, 524
 Гринчевић/Гришац, Осман/Осман-ага 447, 459, 464
 Грличић, Мустафа 461, 462
 Грубац, Осман-ага 289, 319, 445, 471
 Грчић, Манојло 79, 80, 235, 346, 447, 457, 459, 461, 462, 466, 480, 482, 483, 486
 Грчка принцеза 73
 Грчки краљ 475
 Гура, Александар Викторович (Гура, Александр Викторович) 204, 524
- Д
- Давид 172, 173, 381, 537
 Даичић, Живко 469
 Дамјановић, Живко 477
 Дамјановић, Мирко 249, 276, 308, 447, 481
 Дамњановић, Панто 141, 487
- Дан, влашки кнез 375
 Дандес, Алан (Dundes, Alan) 16, 347, 526
 Данило, књаз/владика 469, 475, 484
 Даничић, Вид 447, 476, 490
 Даничић, Ђуро/Јуро/Јурај 30, 103, 104, 120, 148, 152, 164, 236, 237, 447, 448, 464, 468, 480, 492
 Даничићи 313, 484
 Де Сосир, Фердинанд (De Saussure, Ferdinand) 268, 315, 320, 542
 Дебељковић, Дена 303, 533
 Дејановић, Константин 278, 279
 Дели Дмитар 445
 Дели-бег Гром 70, 113, 449
 Делић, Лидија 29, 34, 42, 46, 105, 113, 126, 137, 150, 158, 192, 228, 236, 243, 286, 309, 524–526, 537, 538, 540, 542
 Деретић, Јован 21, 114, 116, 296, 312, 363, 525
 Десанчић, Вид 47, 280, 282, 383, 465, 466
 Десанчић, Гојко 47, 260, 280, 282, 342, 383, 464–466, 480
 Десанчић, Јанко 485
 Десанчић, Јуро 47, 282, 383, 465
 Десанчић, Михаило 47, 280, 282, 383, 466
 Десимир, слуга 298, 474
 Детелић, Мирјана 18, 34, 36, 42, 46, 64, 65, 74, 85, 108, 126, 195, 198, 253, 333, 354, 524–526, 528, 529, 537, 538, 540, 542
 Дечански, Стефан 312

- Диздар, ага 229
 Диздар, барјактар 460
 Диклић, Јанота/Јањо 475, 477
 Димезил, Жорж (Dumézil, Georges) 39
 Димитрије, краљ 475
 Димитријевић, Иван 292, 526
 Динић, Михаило 302, 307, 523, 545
 Диоскури 278
 Дмитар, хајдук 448
 Дојчетић, Вук 467, 482
 Дољанин, Вид 448, 466, 485
 Достојевски, Фјодор Михајлович (Достоевский, Фёдор Михайлович) 347, 523
 Доци, Ђерђ (Doczi, György) 340, 526
 Драгија, војвода 385, 454
 Драгиловић, Милош – в. Обилић, Милош
 Драгић, војвода 28, 163, 227, 468, 477, 482
 Драгичићи 101, 109, 343, 472, 477
 Драгиша, сестрић 72, 319, 444, 448, 469
 Драго, војвода 455, 464
 Драгутин-бег 169
 Дракуловић/Драгуловић, Секула – в. Бановић, Секула
 Дрекал 478
 Дрекаловић, Лала 35, 36, 366, 448, 478
 Дрињанин, бан 79, 100, 302, 448, 483
 Дрнда, оца 451, 486
 Дрндарски, Мирјана 36, 303, 526
 Дуждев, Стјепан 90
 Дуждевић, Мато 81, 231
 Дукић, Јован 141, 448, 464
 Дуклијан, цар 23
 Дурмиш, бег 446, 454, 473
 Душан, цар 45, 85, 110, 246, 252, 257, 279, 284, 289, 293, 311–313
- Ђ
- Ђаковица, Вук 447
 Ђаче, харамбаша 138, 141, 177, 179, 384, 448, 472, 481
 Ђелошевић, Марко 448, 470
 Ђерзелез/Ђерђели/Ђерзелез, Алија 70–72, 123, 136, 184, 247, 255, 273, 277, 286, 331, 382, 445, 448, 449, 452, 456, 457, 459, 461, 464, 467, 468
 Ђоко, син Грујице Новаковића 285
 Ђорђевић, Тихомир 32, 234, 527
 Ђорђевић Белић, Смиљана 164, 238, 314, 339, 372, 526
 Ђорђије, калуђер 448, 464
 Ђулагић, Мујо 101, 484
 Ђурашковић, Богдан 472, 479, 480
 Ђурашковић, Јанко 472, 479, 480
 Ђурђевић, Мејо/Мехо 70, 71, 457
 Ђурђевић, Мујо 449
 Ђурђијски краљ 180, 453, 457
 Ђурић, Војислав 21, 64, 126, 299, 300, 527, 535, 545
 Ђурица, војвода 114, 120, 142, 276, 448
 Ђурковић, сердар 79
 Ђуро, барјактар 250, 448, 479

- Е
- Егиз Циганин 448
 Едип 120, 121, 283
 Елијаде, Мирча (Eliade, Mircea) 46,
 90, 203, 354, 527
 Ел-Шаами, Хасан (El-Shamy,
 Hasan) 15, 16, 524
 Емин-ага 465
 Ерделић, бан – в. Од Ердеља, бан
- Ж
- Ждрал 235
 Жегавац 479
 Жегаранин, Јанко 485
 Жегарић, Гојко 485
 Жељински бан 59
 Жеравица, ајдук 478
 Жеравица, Вид 448, 464, 467, 478,
 485
 Жеравица, Вук 448, 461
 Живко 456, 472
 Жинестје, Пол (Ginestier, Paul)
 326, 527
 Жирмунски, Виктор Максимович
 (Жирмунский, Виктор Макси-
 мович) 234, 279, 527
- З
- Задранин, Иван 367
 Задранин/Задарски, бан 49, 50, 98,
 229, 445, 446, 451, 454, 455,
 457, 459, 462, 463
 Закалић сердар 466
 Залум, Асанага 452, 457
- Заручница Алијина 79
 Заручница војводе Павла 108
 Заручница Ива Сењанина 108
 Заручница Комјена Јагњиловића
 51
 Заручница Лаза Радановића 108
 Заручница Мата Дуждевића 231
 Заручница Стевана Мусића 79
 Захари/Закари, сердар 480
 Звијездић, Иван 449
 Зеко, буљубаша / Буљубаша, Зеко
 241, 467, 477, 487
 Земљић, Стјепан/Шћепан 452
 Зечанин, Вук 456, 464
 Зечевић, Слободан 107, 114, 527
 Златанић, Павле 452
 Златија, љуба Куне Асан-аге / Ку-
 нина Златија 90, 95, 230
 Златија, ћерка Ћеивана 230
 Златковић, Бранко 283, 527
 Златковић, Иван 270, 309, 527
 Златокосић/Златнокосић, војвода
 374, 463, 479, 486
 Злидњева, Наталија Виталјевна
 (Злыднева, Наталија Виталјев-
 на) 360, 361, 527
 Злопогледа, Вук 448, 480
 Злопоглеђа, Срђа 477
 Змај Деспот / Огњени Деспот /
 Змај-Деспот / Деспотовић/
 Змајогњени/Огњени/Огњани/
 Огњанин/Купиновић/Гргу-
 ревић, Вук 20, 37, 46, 70, 72,
 96, 97, 101, 113, 114, 131,
 132, 144, 163, 167–169, 184,
 227, 237–240, 246, 247, 251,
 252, 257, 271, 273, 277, 281,

- 294, 297, 309, 317, 319, 334,
366, 368, 370, 374, 380, 382,
448–450, 464, 465, 467, 470,
472, 474, 475, 478, 479, 483,
484, 494, 537, 538
- Змај Обрчић Раде 56, 448, 464, 474
- Змај од Јастрепца 31, 240, 247,
317, 449
- Змај, син Огњанина-Вука 309,
472, 479
- Зора, божанство 290
- Зотовић, бег 456, 478
- Зотовић, Станко 260, 449, 466
- Зрињанин, бан 49
- Зрињски, Петар 55, 523
- Зукан/Зуко, барјактар 91, 449,
450, 451
- Зуковић, Љубомир 295, 339, 521, 527
- И**
- Иберсфелд, Ан (Ubersfeld, Anne)
316, 341, 347, 527
- Ибраим, бећар 132, 196, 390
- Ибрахим, царев делибаша 116
- Ибрић, Асанаго 447
- Ибро 454, 458
- Ибро, делибаша 458, 461, 476
- Иван 121, 447
- Иван, трговац 450
- Иван-бег 472, 486
- Иваниш, бан 102
- Иванов, Вјачеслав Всеволодович
(Иванов, Вячеслав Всеволо-
дович) 255, 352, 528
- Иванова, Радост 37, 40, 41, 269,
271, 292, 528
- Иво 57
- Икчевић, Михаило 482
- Икчевић, Сима 448, 482
- Икчевићи 35, 313, 482
- Илија, војвода 448, 468
- Илијев, Раде – в. Винић, Раде
- Имбрахим, брат харамбаше Суја
473
- Исак 482
- Испорак, Перош 449, 468
- Ј**
- Јабучило 235
- Јагњиловић, Комјен 51, 54
- Јагњиловићи 498
- Јазап-ага 486
- Јајачки сердар 451
- Јакобсон, Роман Осипович (Јакоб-
сон, Роман Осипович) 268,
314, 315, 391, 528
- Јаков 482
- Јаковљевић, Стева 58
- Јакша капетан 83, 478
- Јакшић, Богдан 449, 472
- Јакшић, Дмитар/Димитрије/Ми-
тар 87, 243, 257, 281, 291, 306,
318, 387, 449, 464, 468, 472,
478, 480, 484, 485
- Јакшић, Никола 385, 450, 472
- Јакшић, Нинко 385, 472
- Јакшић, Стјепан/Шћепан/СТИЈЕ-
по 49, 75, 130, 169, 291, 318,
386, 387, 449, 472, 478, 482,
484, 485
- Јакшић, Тодор 79, 92, 98, 449, 472,
482, 496

- Јакшићи 20, 44, 117, 129, 134, 235,
 273, 290, 292, 293, 311, 313,
 373, 387, 472, 478, 482, 495
 Јана, ћерка Јанка од Сибиња 230
 Јанивић, Комлен 483
 Јанић, Вујадин 450, 468
 Јанићијевић, Јован 30
 Јанко, брат Јакше капетана 478
 Јанковић, Завиша 450, 472, 478
 Јанковић, Никола 464
 Јанковић, Станиша 478
 Јанковић, Стојан 49, 57, 76, 87,
 92, 98, 102, 103, 121, 171, 173,
 237, 273, 280, 298, 376, 383,
 384, 450, 455, 464, 465, 468,
 469, 472, 475, 478, 480, 484,
 485, 497, 530
 Јансен, Стен 345
 Јања капетан – в. Кузун, Јањо
 Јања, крчмарица 39
 Јањић, Андрија 450, 472, 478
 Јањић, Богдан 472
 Јањић, Комнен 82, 96, 450, 468,
 472, 478
 Јањић, Марјан 472
 Јањић, Милован 484
 Јањић, Митар 472
 Јањићи 293, 313, 498
 Јаревичићи 483
 Јасон, Хеда (Jason, Heda) 18, 220,
 221, 229, 528
 Јевросима / Мајка Марка Краље-
 вића 319, 328, 379, 380, 386
 Јелечевић, Раде 478
 Јелечковић, Мујо 69, 453, 455, 460
 Јелечковић, Раде 70, 307
 Јелица 57
 Јелица, сестра Јанковића Стојана
 173
 Јелица, Стефанова сестра 111
 Јерина 53, 77, 78, 106, 374, 375,
 389, 446, 448, 449, 457, 459,
 462, 463, 474
 Јеринић, Вук 97, 384, 450
 Јерко, чобанин 483
 Јероглавац, Марко 475, 484
 Јован 53, 106, 466
 Јован, бећар 88
 Јован, војвода 32
 Јован, деспот/деспотов 450, 472,
 477
 Јован, дијете 100, 227, 238, 450
 Јован, налбат 448
 Јован, сестрић Ивана капетана
 288, 450, 470
 Јован, сестрић Ивана Црнојевића
 450, 471
 Јовић 450, 470
 Јовљевић, Видак 139, 450
 Јозип, војвода 482
 Јорданов, Велико (Јорданов, Ве-
 лико) 292, 528
 Јосим 482
 Јосиф, проигуман 482
 Југ-Богдан 228, 313, 349, 453, 464,
 482, 483, 485
 Југовић, Богдан 482, 483
 Југовић, Божидар 482
 Југовић, Бошко 313, 477, 482, 483
 Југовић, Воин 313, 482
 Југовић, Дамјан 482
 Југовић, Митар 482
 Југовић, Момир 482
 Југовић, Ненад 35, 227, 238, 450

- Југовић, Никола 482
Југовић, Петар 482
Југовићи 35, 77, 121, 150, 261, 313, 349, 453, 482, 483, 485
Јудин, Јуриј Иванович (Јудин, Юрий Иванович) 217, 528
Јунг, Карл (Carl, Jung) 16
Јуре, син Бановић Секуле 467, 480
Јуриша, војвода 455, 466
Јуришић, Јанко 450, 478
Јусуф-ага 454
Јушковић, Раде 477
- К
- Кавга 450, 480
Кавга, Радосав/Радојица 235, 241, 307, 449, 450, 475, 484
Казилар, алај-барјактар 237
Казун-ага 204, 205, 207, 236, 237
Кајица, Радоња, војвода 46, 61, 64, 66, 161, 167, 251, 252, 257, 258, 275, 384, 450, 464, 474, 477, 482, 485
Калабић, Милета 445, 472
Калабић, Мина 455, 472
Калајџија, Рудан 463
Калић, Јованка 292, 374, 389, 529, 542
Карајлија/Каралије/Корајлија, Емин 66, 161, 450, 457
Карајован 70
Караман 235
Карановић, Зоја 36, 88, 103, 108, 110, 126, 137, 146, 149, 203, 238, 529–531, 537, 541
Карапанца, Марко 481
Карапанца, Павле 480
Караџић, Вук Стефановић 18–21, 26, 30, 31, 34, 39, 44, 63, 95, 107, 108, 117, 119, 131, 135, 136, 143, 146, 149, 166, 173, 184, 203, 226, 238, 240, 246, 252, 253, 258, 267, 274, 276, 286, 287, 293, 303, 306, 307, 311, 321, 336, 339, 344, 347, 349, 362, 375, 383, 386–388, 393, 521, 522, 525, 527, 529–531, 535, 536, 538, 541
Караџић, Шујо 249, 308, 481
Кариман, Соко/стари 228, 288, 469
Кариман, хеџаја 451, 460
Карловачки бан 76, 475, 483
Карловић, Иван/Иво 29, 48, 75, 99, 163, 236, 246, 450, 451
Катић, Јанко 478, 487
Катић, Симеун 477
Кашић, Јован 107, 238, 530
Кембел, Џозеф (Campbell, Joseph) 35, 214
Керкез, Јелена 228, 530
Кесаријски, Павле 121
Кесеџија, Муса 28, 29, 54, 235, 241, 247, 270, 320, 343–346, 348
Китовић, Осман 458
Клеут, Марија 19, 20, 21, 24, 67, 108, 121, 137, 159, 226, 240, 275, 276, 280, 284, 291, 530, 531, 540, 542
Кнежевић, Иван 42, 336, 451, 538
Кнежевић, Саша 340, 531
Ковачевић, Марко 456, 465
Ковачина, Рамо 445, 451, 460, 463, 469, 476, 477, 479, 484, 486

- Ковча, барјактар 466
Ковчић, Осман 461
Козатовићи 483
Којичић, Иван 91, 92, 451
Комнен/Комлен/Комен барјактар
42, 62, 86, 87, 101, 140, 141,
176, 177, 184, 226, 227, 235,
237, 241, 243, 272, 298, 385,
451, 464, 469, 473, 476, 478,
480, 499
Константин, цар 448
Константиновић, Јоан 482
Копривица, Вук 138, 139
Копчић, Асан-ага 458
Копчић, Ибраим 454
Копчић/Ковчић, Мурат-бег 80,
467, 483
Копчић, хехаја 462
Корун, капетан / Коруна, војвода
35, 450
Косанић / Од Косова, Раде 241,
260, 282, 383, 464–466, 480
Косанчић/Косанчич/Косанић/
Косовчић/Косовац/Косајчић,
Иван 50, 232, 255, 281, 299,
301–305, 349, 451, 464, 479,
482–484, 486
Косанчићи 485
Косара 46, 64, 525, 539
Косовац, Јован/Иван 227, 302
Косовка девојка 43, 106, 145–147,
176, 178, 303, 306, 333, 347, 529
Косовчић, Никола 303, 304
Косорић, Илија 451, 468
Косорић, Стеван 451, 468
Костадин, бег 38, 47, 278, 279, 281,
282, 452, 465, 486
Костић, Драгутин 29, 278, 279,
293, 306, 307, 362, 363, 375,
531
Костићи, хајдуци 481
Костреш, харамбаша 451
Костуранин/Коштуранин / Од
Костура / Цидовина, Мина/
Миња/Михна 44, 142, 143,
144, 167, 201, 241, 270, 271,
452
Котарац, Јован 141
Которски провидур/бан 63, 447
Коцић, Љубиша 340, 531
Кочо, арабаша 260, 462
Кочо, чобанин 472
Кравцов, Николај Иванович (Крав-
цов, Николай Иванович) 217,
537
Краљевић, Андрија/Андријаш/
Андрејаш 34, 44, 128, 129,
165–167, 292, 309, 310, 318,
372, 385, 388, 452, 472, 477,
479, 483, 500, 526
Краљевић/Краљић/Мрњавчевић /
Од Прилепа / Од Прилипа,
Марко 20, 28–32, 34–45, 47, 49,
50, 54, 62–64, 68, 69, 71–73, 78,
80, 82, 85, 90, 92, 94, 98, 100,
103, 105, 112, 115–117, 123–
125, 128, 129, 131, 132, 142–
145, 151, 153, 162, 165–169,
173, 174, 180, 184, 196, 201,
203, 205, 208, 228, 232–238,
240, 241, 243, 247, 248, 250,
251, 256, 257, 259, 260, 267,
270–272, 275–282, 284, 285,
287, 292, 293, 295–297, 299–

- 302, 304–307, 309, 310, 312,
318–321, 326–328, 330, 331,
333, 342–346, 348, 349, 363,
364, 366–368, 370, 372, 373,
376, 377, 380, 381, 383–386,
388–390, 405, 412, 430, 444,
448, 449, 451–453, 464, 465,
468–470, 472, 474, 476–479,
482–486, 500, 522, 525–529,
531, 532, 535, 540, 541
- Крилatica/Крилати/Крилатовић/
Бошњанин / Од Пазара / Од
Будима, Реља/Хреља 72, 226,
232, 234, 240, 257, 278, 299–
302, 304–307, 342, 383, 444,
452, 453, 478–480, 482–486,
503, 527
- Криничнаја, Неонила Артјомовна
(Криничная, Неонила Артё-
мовна) 215, 531
- Критски, Андреј 121
- Крла, капетан 453, 484
- Крњевић, Хатица 69, 140, 149, 175,
204, 531
- Крстивоје, војвода 482
- Крстиња, Станишина љуба 36, 230
- Крститель Јован 23
- Крстић, Бранислав 22, 23, 126,
531, 532
- Крстојевић, Крсто 464, 472
- Крстојевић, Периша 472
- Крушевачки бан / Од Крушева, бан
81, 260, 457, 466
- Крушић, Иван 44, 102, 233, 453
- Крцуновић, Перо 477
- Кузун / Од Сријема, Јања / Јања
капетан 313, 468, 478, 484, 485
- Кулин, капетан 42, 234, 451
- Кулиновићи 472, 486
- Кулишић, Шпиро 114, 532
- Кулишићи 484
- Куна, Асан-ага/Хасан-ага 28, 89,
90, 95, 96, 140, 141, 230, 450,
451, 455, 460, 484
- Купиновић Вук – в. Змај Деспот
Вук
- Куртагић, Зујо 447, 463
- Куртагић, Мујо 446, 472
- Куртагић, Омер 472
- Куртићи 486
- Кустодија, Лазар 472, 480
- Кустодија, Перица 453, 472, 480
- Кутишанац, Дамњан 141, 487
- Л
- Лазар, кнез/цар 63, 77, 146, 232,
247, 259, 261, 296, 302, 304,
312, 316, 321, 349, 364, 367,
368, 376, 380, 446, 453, 454,
468, 475, 476, 482, 483, 485,
503, 538
- Лазар, син Ђурђа и Јерине 143,
467, 474
- Лазаревић, Вук 374, 472
- Лазаревић, Јован 58, 472
- Лазаревић, Лука 33, 317, 330, 454,
465, 487
- Лазаревић, Стеван/Стево/Стефан /
Високи Стеван / деспот Стје-
пан 34, 58, 73, 106, 107, 296,
366, 373, 374, 454, 468, 472,
474, 475, 485, 504
- Лазаревићи 374, 374

- Лазаревићи, хајдуци 481
 Лазо, барјактар 476
 Лакетић, Јанко 248, 446, 465, 477
 Лакић, Хусеин 466
 Латинин Андра 108, 236
 Латинин Вран 454, 459, 465
 Латинин Гојко 452, 468
 Латинин Ђино 184, 330, 331, 452
 Латинин Живо 464
 Латинин Јерко 465
 Латинин цин 241, 300, 301, 452
 Латинин Шимо 148, 464, 480
 Латински цар 53, 63, 469
 Латинче 447, 451, 481
 Латковић, Видо 118, 120, 121, 128,
 339, 363, 532
 Латковић, Јован 481
 Латовић, Иван 480
 Левинтон, Георгиј Ахилович (Ле-
 винтон, Георгиј Ахиллович)
 74, 532
 Леђански краљ/бан 81, 82, 180,
 300, 305, 383, 452, 483, 484
 Лека, капетан 78, 105, 232, 238, 299,
 300, 307, 342, 479, 486, 532
 Лепосава, љуба Стојана Поповића
 112, 113
 Лешевић, Жарко 454, 478
 Лиман-ага/Лиманага 97, 460
 Лимо, харамбаша/хајдук 447, 454,
 464, 465, 479, 481
 Лимун, трговац/хајдук/харамбаша
 274, 454, 459, 466, 480, 538
 Лисичић, бег 456
 Лихачов, Дмитриј Сергејевич (Ли-
 хачёв, Дмитрий Сергеевич)
 325, 351, 532
- Лич, Едмунд (Leach, Edmund)
 354, 532
 Лич, Марија (Leach, Maria) 16
 Лички, Мустај-бег 59, 102, 450,
 470, 486
 Лома, Александар 39, 52, 145, 204,
 286, 290, 300, 302, 364, 532
 Лотман, Јуриј Михајлович (Лот-
 ман, Юрий Михайлович) 192,
 193, 195, 268, 315, 353, 532,
 533
 Лоц, Дејвид (Lodge, David) 268,
 533
 Луковац, Алија 459
- Љ
- Љеповић, Раде 454, 475, 481
 Љепосава, заручница Милића
 барјактара 109
 Љуба Бановић Страхиње 114
 Љуба Беглер-бега 98, 102
 Љуба Боланог Дојчина 317
 Љуба Борише сердара 106, 230
 Љуба Вукашина краља / Вукаши-
 новица 380
 Љуба Грујичина / Грујовица 115,
 120, 334
 Љуба Даничића Ђура 120
 Љуба Ђурице војводе 114, 120, 142
 Љуба Куне Асан-аге – в. Златија,
 љуба Куне Асан-аге
 Љуба Марка Краљевића – в. Анђе-
 лија / љуба Марка Краљевића
 Љуба Милоша чобанина 101, 116,
 120
 Љуба Милутина бана 114, 120, 143

- Љуба Момчилова 105, 116
 Љуба Мустај-бега Личког 59
 Љуба попа Бошковића 106, 230
 Љуба Тодора од Сталаћа 106
 Љуба Филипа Мацарина 331
 Љуба хајдук-Вукосава 48
 Љубинковић, Ненад 107, 114, 198,
 221, 257, 269, 278, 296, 303,
 339, 526, 532, 533, 543
 Љубичић, Вучко 454, 465
 Љубовић, бег 54, 70, 91, 142, 171,
 230, 256, 267, 329, 451, 458,
 459, 475
 Љубовић, Мујо 150
 Љутица, Богдан 56, 72, 76, 119,
 134, 250, 251, 299, 300, 302,
 320, 373, 379, 385, 452–454,
 459, 463, 482, 486, 504
- М
- Мајка Десанчића 383
 Мајка Иванова 121
 Мајка Југовића 121
 Мајка Марка Краљевића – в.
 Јевросима / Мајка Марка
 Краљевића
 Мајка Находа Симеуна 328
 Мајка Секулина 125
 Максим, барјактар 92, 348, 454
 Максим/Макса, владика 294, 374,
 472, 477
 Мал-ага 447
 Маленица, сестрић Мијата хајдука
 310, 472, 481
 Маленица, хајдук 454, 462, 467,
 481
- Малета/Малкета/Милета/Малош
 / Усарин Милета, хајдук 113,
 276, 376, 452, 454, 459, 465
 Мали Радован 472
 Мали Радојица/Радоица 43, 49, 50,
 57, 137, 177, 179, 233, 309, 342,
 366, 373, 454, 467, 472, 479,
 483, 505, 531, 535
 Мандалина, вила 318
 Мандушић, Вук 280, 281, 379, 453,
 454, 463, 465, 467, 470, 475,
 477–481, 484, 485
 Манојло, мајстор 138, 161
 Мара, невеста Јове Сарајлије 231
 Маретић, Томо 21, 302
 Марија, ћерка елбасанског војводе
 375
 Маријан, бан 445
 Маријан/Марјан, сестрић/син Ива
 Сењанина 45, 84, 133, 227,
 284, 289, 319, 455, 468, 470
 Маријан/Марјан/Марјанко, се-
 стрин/синовац Мијата Томића
 53, 227, 288, 310, 455, 471, 472,
 481, 485
 Маринко, војвода 482
 Маринчић/Маричић, Вид 243, 379,
 455, 490
 Марић, Вид 480
 Марић, војвода 483
 Марица, Карађорђева мајка 283
 Марич-Аљбег 478
 Маркић 288, 455, 470
 Марко, брат Јакше капетана 478
 Марковић, Вук 481
 Маркус, Соломон (Marcus, Solo-
 mon) 387, 533

- Мартесин, Марко 30, 236
 Мартиновић, Саво Матов 255
 Мартиновићи 249, 313, 475, 482
 Мартолоз, Никола 162, 230
 Маруновић, Мујо 463
 Матељевић, Јанко 309, 455, 477, 479
 Матељевић, Новак 309, 455, 477, 479
 Матељевићи 139, 310
 Матија, нејаки/дијете 28, 97, 226, 227, 235, 366, 455, 468
 Матијаш/Матија, краљ 247, 252, 281, 297, 316, 449, 455, 468, 470, 474
 Матић, Светозар 246, 251, 295, 339, 363, 533, 534
 Матицки, Миодраг 278, 339, 533–535
 Мато, чобанин 456, 464
 Махмут-бег 469, 486
 Мачивуна, војвода 483
 Маџар Балша 465
 Маџарин Палко 463
 Маџарин/Маџар/Драгиловић/Шокчић, Филип/Пилип/Вилип 68, 69, 162, 230, 271, 272, 299, 319, 331, 452
 Меденица, Радосав 23, 103, 112, 114, 115, 206, 229, 230, 339, 534
 Мејо, буљубаша 455
 Мека, буљубаша 461
 Мекић, Мехмед-ага 366, 461
 Мекићи 313, 483
 Мелетински, Јелеазар Мојсејевић (Мелетинский, Елеазар Моисеевич) 46, 74, 215, 261, 351, 352, 362, 534, 536
 Мемед, телал 453
 Мемед, цар 459
 Мемед-ага 459, 482
 Мемед-капетан 462
 Мехмед, алајбег 460, 479
 Мехмед-паша 50, 57, 445
 Мијаило, ђак 482
 Мијаило, краљ 453
 Мијаило, хајдук 455
 Мијајло, брат Малог Радојице 472
 Мијајло, војвода 486
 Мијајло, слуга 453
 Мијајло/Мијаило/Михаило, чобанин 56, 100, 455, 467, 468
 Миклен, војвода 482
 Милан-бег 169, 243, 448
 Милер, Дин А. (Miller, Dean A.) 219, 278, 283, 286, 295, 534
 Милетић, хајдук 481
 Миливоје, хајдук 137, 472
 Милија/Милја, чобанин 56, 455
 Милинко 473, 475
 Милић, барјактар 108
 Милић, војвода 482
 Милић, сестрић Плетикосе Павла 470
 Милић, син Старог Вујадина 309, 310, 472, 480
 Милић, хајдук 481
 Милићевић, Милан Ђ. 60, 534
 Милица, сестра Ивана Чарнојевића 106
 Милица, царица 31, 146, 147, 261, 305, 313, 317
 Милован 462, 473, 476
 Милован, брат Ђачета харамбаше 177, 179, 448, 472
 Милован, брат Малог Радована 454, 472

- Милован, млади, сестрић 82, 87,
 93, 226, 227, 234, 455, 471
 Милован, син будимског краља
 227, 467
 Милован, слуга 475
 Милован, чобанин 472
 Милош 455, 473, 476
 Милош, дијете 472
 Милош, чобанин 101, 115, 116,
 120, 226, 318, 455, 468
 Милошевић, Никола 242, 534
 Милошевић Ђорђевић, Нада 23,
 24, 30, 32, 64, 73, 77, 94, 119,
 121, 146, 159, 166, 254, 271,
 339, 362, 524, 528, 529, 534,
 535, 539
 Милутин, бан 114, 120, 143, 167,
 201, 207, 276, 455, 476
 Милутин, краљ 108, 227, 236, 305,
 468, 470, 475, 482
 Милутин, прота 487
 Милутин, син Гојка Латинина
 452, 468
 Милутин, слуга 237, 474, 476
 Милутиновић, Сима Сарајлија 20,
 26, 66, 82, 83, 123, 179, 202,
 257, 299, 304, 307, 319, 336,
 380, 384, 387, 393, 522, 533
 Миљковићи 94
 Миоциновић, Мирјана 316, 527
 Мирко, војвода 455, 485
 Мирковић, Вук – в. Брђанин, Вук
 Мирковић, Лазар 292, 535
 Мирчета/Мирко, војвода 293, 375,
 456, 473, 486
 Митар, арамбаша 468, 485
 Митровић, Стојко 56, 61, 468
 Мићуновић, Вук 148, 465, 473,
 479, 481
 Михаило, бан, син Бановић Стра-
 хиње 310, 477, 480
 Михалчић, Раде 292, 296, 302,
 312, 535
 Михат, чобанин – в. Томић Мијат/
 Михат
 Младеновић, Живомир 522
 Младјеновић, Влатко 460
 Млетачки/Млечанин дужд/краљ
 63, 96, 462
 Момчило, војвода 105, 113, 116,
 167, 234, 235, 238, 240, 243,
 277, 309, 310, 319, 334, 372,
 456, 465, 470, 479, 486, 545
 Морињски бан 449
 Морис, Чарлс (Morris, Charles)
 268, 535
 Мороштанин 466
 Московска/Руска краљица/царица
 28, 248, 316, 336, 475
 Московски краљ 454
 Мостарски диздар 460
 Мочивуна, Вук
 Мркојевић, Вук 282, 383, 465
 Мркоња, сердар 478
 Мркоњић, поп 466
 Мркоњић/Мерконић, Петар 56,
 260, 282, 383, 446, 447, 454,
 465, 479, 485, 506
 Мркоњићи 313, 484
 Мрњавчевић, Андријаш/Андрејаш
 – в. Краљевић, Андрија
 Мрњавчевић, Богдан
 Мрњавчевић, Вукашин – в. Вука-
 шин, краљ

- Мрњавчевић, Гојко, војвода 311,
 312, 479, 482, 486
 Мрњавчевић, Иваниш 292
 Мрњавчевић, Митраш/Дмитар 292
 Мрњавчевић, Угљеша, војвода
 312, 479, 482, 486
 Мрњавчевићи/Мрњавчићи 256,
 292, 311, 312, 479, 482, 483, 535
 Мрчаревић, Перо 89, 475
 Мрчарић, Пејо 149
 Мујо 243, 273, 292, 318, 319, 445,
 446, 455
 Мујо, буљубаша/буљумбаша 53,
 450, 460, 463, 470, 486
 Мујо, делибаша 453
 Мујо, серхатлија 66, 457, 460
 Мујо, хазнадар 453
 Мујо, челебија 196
 Мујовић, Алија 461
 Мурат II 389
 Мурат, везир 453
 Мурат, харамбаша 148
 Мурат, цар 303, 317, 454
 Муса 446
 Мусић/Мусојевић, Стеван/Стефан
 79, 145, 150, 163, 236, 267, 297,
 321, 372, 456, 474, 475, 483,
 484, 506
 Мустај-бег 459, 467
 Мустафа 70
 Мустаф-ага/Мустафага/Мустав-а-
 га 91, 449, 453, 468
 Мутап, Лазар 144, 145, 246, 248,
 298, 366, 456, 475, 487
 Мухамед 32
 Мушицки, Лукијан 363
 Мушкет, капетан 85, 241, 258, 456
- Н
- Надомир 456
 Нађилима 486
 Назечић, Салко 140, 275, 295, 535
 Накић, Ибрахим 453, 486
 Накић, Усеин, 467
 Наход Михаило 456, 469
 Наход Момир 227, 238
 Наход/Наод Симеун 62, 110, 120,
 121, 227, 238, 328, 358, 371, 542
 Нацаковић, Мујо 450
 Недељко/Неђељко, протопоп 38
 Недић, Владан 19, 137, 339, 362,
 363, 521, 522, 535
 Недић, Глигорије 473
 Недић, Димитрије 473
 Недићи 141, 487
 Нејаица, Марко 466
 Некљудов, Сергеј Јурјевич (Некљу-
 дов, Сергей Юрьевич) 216, 226,
 351–354, 360, 535, 536
 Неманић, Стјепан 229
 Немањић, Вук 58
 Немањићи 20, 294, 296, 305
 Ненад 456
 Ненадовић, Алекса, кнез 473, 487
 Ненадовић, Јаков / Чича Јаков 141,
 227, 462, 467, 473, 487
 Нерођен Делија 35, 456
 Нестополче, Јанко 447
 Ника 479
 Никић, Раич 479
 Никодин, алај-барјактар
 Никола 102, 132, 196, 318, 390,
 456, 472, 473, 479
 Никола, бан 482

- Никола, барјактар 485
 Николин/Николић 456
 Николин/Николић, Иван 456
 Николић, Ташо 456, 470, 480
 Никчевић, Пејо 57, 139, 167, 456
 Нинко 132, 196, 318, 390, 456, 473
 Нинковић, Јовица 481
 Нишић, Андрија 456, 473
 Нишић, Ненад 456, 473
 Новак, ковач 345, 346, 348
 Новаковић/Радивојнић, Грујица/
 Грујо 28, 31, 46, 47, 72, 73, 82,
 90, 115, 116, 120, 123, 129, 136,
 179, 180, 226, 227, 231–233,
 238, 243, 258, 274, 284, 285,
 291, 298, 300, 306, 308, 310,
 318, 346, 347, 368, 371, 375,
 377, 380, 383, 385, 388, 450,
 456, 457, 465, 468, 469, 473,
 476, 478–481, 483, 484, 486, 507
 Новаковић, Оливер 308, 473, 480
 Новаковић, Стојан 271, 295, 536
 Новаковић, Татомир 129, 291,
 308, 310, 318, 346, 457, 473,
 480, 486
 Новаковићи 308, 480, 485
 Новик, Јељена Сергејевна (Новик,
 Елена Сергеевна) 214, 215,
 225, 536
 Новљанин, Алија/Але / Од Новога,
 бег 35, 89, 90, 101, 116, 454,
 455, 457, 459
 Новљанин, Нуко 100, 484
 Нодило, Натко 145, 240, 273, 285,
 290, 536
 Нукић, барјактар 457, 460
 Нукица 94
- Њ
- Његушевић, Мато 458
- О
- Обилић/Обиљан/Обиловић/Ко-
 билић/Драгиловић, Милош,
 војвода 37, 52, 63, 72, 131,
 167, 232, 235, 237–240, 257,
 259, 276, 278, 281, 282, 296,
 297, 299–305, 307, 321, 342,
 347, 349, 364, 367, 368, 372,
 453, 465, 469, 475, 478, 479,
 482–485, 508, 526, 545
 Облак, Миросав 307, 384, 478
 Облак/Облачић/Облачина/Огра-
 шић, Радосав/Раде 43, 46, 49,
 61, 70, 167, 177, 252, 257, 267,
 300, 307, 320, 366, 374, 383,
 464, 465, 474, 476–479, 482,
 484, 509, 541
 Обор капетан 480
 Обрад, војвода 482
 Обрен-бег 472, 486
 Обренбеговић, Вук 473
 Обренбеговић, Ђуро 473
 Обренбеговић, Милош 256, 347
 Обреновић, Ђуро 256, 462
 Обреновић, Јован 473
 Обреновић, Милош 242, 462, 466,
 473
 Огњан, сестрић Марка Краљевића
 Огњан Вук, син Огњанина Вука
 309, 472, 479
 Огњанин, Вук – в. Змај деспот Вук
 Огњена Марија 23

- Огојеновић 486
 Ограшић/Агршић, Алил/Алија/
 сердар 288, 457, 460, 461, 469,
 470, 486
 Ограшић, Мујо 486
 Ограшић, Раде – в. Облачић, Раде
 Од Авале, Порча 101, 449, 464, 486
 Од Авале, Раде 70, 307, 479
 Од Барата, Мујо 447
 Од Беча, ћесар – в. Бечки ћесар
 Од Бишћа, капетан 131, 132
 Од Бишћа, Мујо 84
 Од Бишћа, Усеин 473
 Од Бишћа/Бића, Алија/Халија/
 Ал-ага 84, 451, 459, 466, 473,
 486
 Од Бјелица, Кузман 479
 Од Бруснице, Милан 487
 Од Видина, Мејо 466
 Од Видина, паша 449
 Од Грахова, паша 139
 Од Грачаца, Панца 458
 Од Ђурђије, краљ – в. Ђурђијски
 краљ
 Од Ердеља / Ердељски/Ерделић,
 бан 446, 457, 484
 Од Загорја, бег 449
 Од Загорја, паша 457
 Од Задра / Задранин, Тодор 48, 79,
 139, 258, 367, 450, 456, 466,
 484, 518
 Од Зворника, бег 462
 Од Змијана/Змијања, Рајко 241,
 475, 485
 Од Јаноша, краљ 457
 Од Кладуше, Мујо – в. Хрњица,
 Мујо
 Од Клобука, Вук 481
 Од Коњица, Јанко 479
 Од Коњица, Раде 481
 Од Котара, Божо 466, 479
 Од Котара / Котарац, Јанко 70, 451,
 468, 480, 497
 Од Крајине / Крајинић, Мујо – в.
 Хрњица, Мујо
 Од Крајине, Раде 511
 Од Кратора / Кратовац, Раде/Ра-
 доња 66, 161, 486, 511
 Од Леђана, бан – в. Леђански краљ
 Од Лорина, Дука 50
 Од Медуна, ага 97, 184, 445
 Од Мисира, Јово 458
 Од Мисира, Мато 467
 Од Нијемаца, бан 98, 105, 277, 456
 Од Никшића, Жарко 458, 466, 479
 Од Никшића/Нихшића, паша 106,
 139, 276, 446, 475
 Од Новога, ага 277, 456
 Од Новога, бег 449, 462
 Од Олаша, Мујо 461
 Од Пазара / Пазарлија, паша 277,
 446, 449
 Од Пипера, Живко 307
 Од Пипера, Лијаш/Лијеш 307,
 348, 477
 Од Пипера, Филип 307
 Од Посавља/Посавја, Сава 227,
 457, 458, 479, 483
 Од Ресаве, краљ 477
 Од Рибника, ага 284, 317, 377, 459
 Од Риђана, Ђуро 142, 255, 258,
 448, 454, 478
 Од Роваца, Вук/Вуксан 56, 307,
 348, 446, 477

- Од Ровина / Томановић, Никац/
Нико 458, 466, 479
- Од Сокола, Раде 165, 458, 479
- Од Сријема, Вук 484
- Од Сријема, Јањо – в. Кузун, Јањо
- Од Сријема, Павле 479
- Од Сталаћа, Тодор 93, 106, 348,
485, 518
- Од Стијене, диздар 486
- Од Стубице, Хусо 447, 479
- Од Типуна, бан 457
- Од Травника, паша 50, 454
- Од Требиња, паша 462
- Од Удбара, Дмитар 481
- Од Удбине, Панца 289
- Од Удбине/Удбиње, Мујо – в.
Хрњица, Мујо, 462
- Од Удварја, Митар 465
- Од Уцбара / Уцбарски, бан 53,
176, 177
- Од Хорвата, Мато 51, 458, 466
- Одисеј 103
- Оливер, Грујо 465
- Оливер, слуга 298, 474
- Олрик, Аксел (Olgrik, Axel) 347
- Омер 473
- Омер, барјактар 446, 459, 470
- Омер-паша 250, 255
- Омерага 456, 459
- Омучевић, Реља 482
- Опаљеница, хајдук 481
- Орбин, Мавро 292, 536
- Ориђанин/Охриђанин, Милош 49,
458, 509
- Орлин, војвода 482
- Орловић, Павле 237, 482
- Оругијић, Мехо 70, 144, 330, 459
- Осман 458, 460, 462, 473, 474, 479
- Осман-ага/Османага 30, 231, 461,
470
- Осман, барјактар 445, 458, 459,
462, 480, 481
- Осман-бег 450
- Осман, капетан 446, 455, 463, 466
- Отмановић / Од Стамбола / Тур-
ски, цар 54, 56, 76, 78, 119,
132, 172, 248, 271, 272, 276,
286, 295, 296, 298, 316, 336,
367, 368, 374, 445, 446, 448,
449, 453, 457, 459–462, 469,
473, 476
- П
- Павле, арамбаха 483
- Павле, војвода 108
- Павле, кујунџија 96, 458
- Павлић 458, 474
- Павлица, дијете 456, 470
- Павличић, Павао 166, 536
- Павловић, Миодраг 90, 125, 126,
149, 204, 536
- Пазарлија, паша – в. Од Пазара,
паша
- Пандуревић, Јеленка 52, 230, 536
- Панић Суреп, Милорад 339, 536
- Пантелић, Никола 114, 532
- Пантић, Мирослав 20, 39, 536, 539
- Панца, Хусеин 470
- Пашићи 473, 486
- Пеимана, ћерка Диздар-аге 229
- Пејзо 33, 317, 445, 454, 480
- Пелевић, Бећа 447, 450
- Перастовић, Хамза 447, 458

- Перић, Драгољуб 126, 149, 229,
239, 536, 537
Периша 458
Перла, Радосав 50
Перовић, Батрић 58, 249, 285, 309,
458, 473, 477
Перовић/Перов, Радул 285, 309,
458, 467, 471, 473, 477, 481
Перун/Громовник 255, 285
Петар, капетан 467
Петар, Карађорђевић отац 283, 458,
468
Петар, краљ 477
Петар, налбантин 448
Петковић, Данијела 26, 74, 228,
232, 253, 254, 288, 381, 537
Петреније 475
Петров, Г. А. 216, 217, 258, 270,
537
Петров, Никита Викторович 17,
18, 217, 218, 537, 538
Петровић, Јован 458, 473
Петровић, Карађорђе/Ђорђе/
Ђорђевић 31, 58, 102, 122, 144,
283, 298, 303, 373, 382, 458,
466, 468, 473, 475, 510, 526
Петровић, Петар Ж. 114, 532
Петровић, Петар Његош 137, 535
Петровић, Соња 146, 222, 227, 321,
389, 538, 544
Петровићи 249
Пећки везир 277, 456
Пециреп, Лазар 142, 466, 480
Пешикан Љуштановић, Љиљана
42, 67, 114, 119, 226, 240, 273,
274, 281, 294, 297, 538, 540,
541
Пешић, Радмила 55, 140, 159,
254, 306, 339, 362, 388, 521,
538, 539
Пивљанин, Бајо 70, 78, 89, 90, 134,
135, 171, 267, 274, 369, 458,
466, 470, 475, 476, 480, 481,
483, 510, 538
Пијавица, Ђуро 480, 483
Пипер, Север 446, 463, 466
Питагора 340
Питулић, Валентина 146, 539
Плавша, харамбаша 458, 466, 476,
481, 485
Платон 213, 539
Плетикоса, Павле 106, 447, 458,
463, 470
Пловкић, Маркић 481
Плоча, Сијаја 460, 479
Подгорица, Иво 28, 248, 458, 475
Подреновићи 484
Подруговић, Тешан 45, 72, 246,
304, 321, 373
Подунавац, бег 273, 449, 453
Познањ-капетан 481
Појезда, божанство 290
Покрајчић, Павле 448
Половина, Наташа 67, 541
Поморавац, Тодор 174, 458, 459
Поповић, Антун 82, 202, 227, 371,
459, 468, 483
Поповић, Богдан 114, 539
Поповић, Вилип 467
Поповић, Данијела 64, 539
Поповић, Драшко 30, 459, 466
Поповић, Иван 468, 473
Поповић, Илија 455, 461, 474
Поповић, Јован 459

- Поповић, Павле 20, 539
 Поповић, Стојан 82, 112, 202, 256,
 276, 301, 372, 459, 468, 476,
 479, 484, 511
 Поповић, Хоташ 473
 Порча, буљубаша 486
 Посавчић, Стеван/Стефан 146,
 298, 474
 Поцерац / Од Поцерја, Милош 50,
 100, 226, 278, 301, 330, 448,
 459, 465, 478, 480, 487, 508
 Првовенчани, Стефан 294
 Предојевић, Хасан-паша 132
 Предраг 456
 Прејеч-капитан 184, 467
 Прентушић, Вук 448
 Пријезда, божанство 290
 Пријезда, војвода 151, 234, 276,
 371, 459
 Пријеполъче, момче 447
 Приморац, Алекса 45, 274, 307,
 461, 466, 481, 485
 Приморац, Никола 483
 Прља, Радосав 468
 Прометеј 215, 534
 Проп, Владимир Јаковљевич
 (Проп, Владимир Јаковлевич)
 16, 46, 121, 157, 214, 215, 225,
 245, 283, 315, 351, 352, 536, 539
 Протопопа, Злота 28, 144, 247,
 273, 449
 Протопопић, Никола 144, 247, 257,
 273, 449
 Пустахија, Лука 57, 139, 167, 459
 Пустахија, Петар 459, 480
 Путилов, Борис Николајевич (Пу-
 тилов, Борис Николаевич) 17,
 24, 33, 65, 157, 158, 160, 271,
 274, 276, 283, 284, 287, 293,
 325, 364, 539
 Пушибрк, Остоја 481
- Р
- Радановић, Лазо 108, 109, 529
 Раде, војвода 459, 477, 482
 Раденковић, Љубинко 29, 240, 285,
 522, 525, 540, 543
 Радивој/Дели-Радивоје 45, 47, 72,
 73, 123, 135, 136, 233, 274,
 284, 290, 291, 306, 308, 309,
 346, 347, 377, 388, 450, 459,
 461, 466, 468, 473, 479–481,
 483–486
 Радивојевић 482
 Радивојнић, Грујица – в. Новако-
 вић, Грујица
 Радиша 482
 Радо-бег Мијајло 482
 Радован 237, 473, 475
 Радовић, Вуксан 464, 470
 Радовић, Лука 142, 237, 329, 459,
 466
 Радовица, слуга 485
 Радојица 459, 466, 468
 Радоња, војвода 28, 476, 482
 Радул, војвода 29
 Радуловић, Немања 115, 126, 135,
 233, 360, 377, 540
 Радуловић, Селимир 137, 531
 Радуловић, Симо 458, 479
 Рајко, војвода 305, 309, 485
 Рајковић, Божо 367
 Рајчевић, Бошко 482

Ракоци 467

Ракочевић, Вуко 447, 464

Ранк, Ото (Rank, Otto) 121, 214,
540

Раслапчевић, Вук 480

Рацков, Софија 37, 540

Рашковић, Божо 367

Рашковић, Стијепо, 463

Реновац, Гаврил 141, 481

Ресавац, Јовица 482

Риђанин, Вук 459, 466

Риђанин, Раде 366, 459

Ришњанин, Алија 458, 473

Ришњанин, Иван 89, 476

Ришњанин, Мато 141, 459, 481

Ришњанин, Махо 104, 274, 458,
473

Ришњанин, Петар 96

Ришњанин, Селим 104, 454

Ришњанин хаџија 104, 274, 454,
458, 473, 538

Роксанда 343

Роса / Сестра Леке капетана 78,
105, 232, 238, 299, 300, 307,
342, 532

Роснић, Стеван/Стефан 459, 479

Руварац, Иларион 271, 364, 540,
542

Рудан, Амет-ага 451, 473

Рудан, Сали-ага 451, 473

Ружица / Терка бана Задранина
98, 229

Ружичић, Мијајло 141

Русић, Петар, арабаша 485

Русов, Лазар 355, 540

Русовићи, хајдуци 481

Рустем, бег/ага 453

С

Савко 482

Саламон 23

Самарџија, Снежана 18, 24, 25, 33,
34, 40, 67, 68, 122, 144, 146,
148, 149, 157, 158, 164, 175,
198, 223, 234, 235, 237, 238,
246, 257, 270, 278, 287, 288,
294, 297, 314, 315, 317, 319,
345, 374, 524, 528, 529, 532,
533, 537, 539–543

Самарџић, Радован 284, 521, 531,
540

Самоход, Симо 485

Самуило 172

Сарај-ђевојка/Сарајевка 49, 313

Сарајлија, Јова 81, 231, 459

Свети Андреј Првозвани 292

Свети Григорије 121

Свети Димитрије / Димитрије
Солунски 33, 236, 448

Свети Ђорђе 23, 271

Свети Јован 278, 541

Свети Сава / Сава, калуђер 32, 33,
38, 294, 386, 527, 534, 541

Свилојевић, Михајло/Михаило/
Михаил, бан 55, 228, 252, 280,
303, 305, 320, 350, 467, 474,
478, 480, 511, 523

Свирида, Ињеса Иљинична (Сви-
рида, Инесса Иљинична)
353, 524

Свјатогор 364, 532

Сеидим, паша 134, 184, 385, 451

Сеиман, царевих 445, 469

Селим, муселим 102, 122, 458, 473

- Селим-алајбег 450
 Сељанин, Иван 57
 Сенковић, Ђурђе 317, 468
 Сенковић, Иво 28, 124, 227, 235, 284, 317, 366, 377, 459, 468
 Сенковић/Херцеговац, Дука, зулумћар 115, 143, 167, 201, 207, 276, 376, 448, 453, 455
 Сењанин, Антун/Антоније 84, 227, 284, 459, 468, 480
 Сењанин, Боро 464
 Сењанин/Сијењанин, Иван/Иво/
 Иван-капетан 24, 42, 54, 61, 76, 84, 86, 87, 89, 92, 98, 102, 105, 108, 109, 126, 128, 144, 164, 171, 173, 176, 178, 227, 232, 236, 237, 243, 254, 274–276, 280, 282, 284, 287, 289, 298, 319, 367, 368, 370, 376, 379, 380, 383, 385, 447, 448, 450, 451, 454, 455, 459–462, 464, 466–468, 470, 473–476, 479–481, 484, 485, 512, 530
 Сењанин, Јуре 466
 Сењанин, Максим 288, 460, 470
 Сењанин, Марјан – в. Маријан/
 Марјан, сестрић/син Ива
 Сењанина
 Сењанин, Мато 485
 Сењанин, Раде 460, 476
 Сењанин, Тадија 87, 140, 141, 227, 288, 460, 466, 470, 473, 480, 484, 514
 Серенсен, Асмус (Serensen, Asmus) 19, 63, 530, 542
 Сестра Атлагића 483
 Сестра Бодолића Богдана 172
 Сестра Боланог Дојчина 317
 Сестра будимског краља 107, 349, 350
 Сестра Глумца Осман-аге 82
 Сестра Ђурковић сердара 79
 Сестра Ивана Сењанина – в.
 Анђа/Анђелија / Сестра Ивана
 Сењанина
 Сестра Иваниша бана 102
 Сестра Јанка Сибињанина – в.
 Анђа / Сестра Јанка Сибињанина
 Сестра Љутице Богдана 119
 Сестра Марголоз Николе 162, 230
 Сестра Миљковића 94
 Сестра Момчила војводе 243
 Сестра Тодора Задранина 48
 Сестрић Сењанина Ива 126
 Сибињанин/Угрин/Хуњади/ Од
 Сибиња, Јанко/Анко, војвода/
 бан 20, 28, 43, 52, 53, 56, 61, 66, 75, 85, 92, 94, 107, 108, 125, 150, 230, 234, 241, 243, 250, 252, 255–259, 271, 272, 275–277, 279, 280, 286, 287, 289, 297, 299, 303–307, 309, 311, 319, 320, 350, 368, 370, 372, 375, 383, 384, 386–388, 445, 447, 449, 450, 453, 455, 457, 458, 460, 463–465, 467, 468, 470, 474, 476, 478–480, 482–485, 514
 Сибињка девојка 106, 107
 Сиверинац, Радосав 149, 460
 Сил, Грејем (Seal, Graham) 219, 220, 542
 Симић, хајдук 483

- Синан-ага 450
Синан-паша 139
Синовица Ива Црнојевића 320
Сиротан Алил 476
Скадранин / Од Скадра, Алија 457
Слепа Живана 339, 538
Слепи, Богдан III 293, 375
Слепица из Гргуруеваца 312, 339, 545
Смиљанић, Манојло В. 95, 542
Смиљанић/Џмиљанић Илија, сердар 69, 89, 92, 93, 97, 103, 205, 236, 237, 273, 280, 460, 461, 463, 464, 467, 470, 476, 478, 479, 483, 485, 516
Соколовић, паша 446, 450, 465, 476
Сочивица, Никола 473, 480
Сочивица, Станко 473, 476, 480
Сплећанин, поп 247, 273, 380, 449
Спремић, Момчило 389, 542
Срб, Радосав 226, 480
Срђевић, Иван 79, 231
Средоје, хајдук 346, 484
Стамаћ, Анте 166, 536
Станаја 119, 538
Станимир, бан 98
Станисављевић, Миодраг 341, 542
Станиша 36, 230
Станиша, војвода 482, 486
Станковић, Јован 28, 76, 461, 476
Старац Варићак 486
Старац Владислав 486
Старац Кланац 469, 485
Старац Мердан-ага 486
Старац Милија 81, 100, 114, 115, 232, 339, 342
Старац Фочо 309, 386, 469, 480
Стари Вујадин 137, 235, 309, 480
Стари Матеља 309, 479
Старина/Дебелић, Новак / Новак, хајдук 20, 45, 47, 56, 72, 73, 101, 123, 134–136, 227, 233, 235, 238, 241, 271, 274, 284, 285, 290, 291, 298, 306, 308–310, 346–348, 369, 374, 376, 377, 379, 380, 388, 450, 461, 469, 473, 476, 478–481, 483–486, 516, 531, 533, 540
Старовлаше Павле 479
Стеван/Стефан, брат Ивана Сењанина 128, 460
Стеван, син Радивоја 468
Стеван/Стефан, војвода 70, 461, 485
Стеван/Стипан/Штеван, син Грујице Новаковића 285, 468
Степоје 482
Стега, хајдук 483
Стефан/Стјепан/Стеван/Шћепан, цар 38, 63, 110, 111, 316, 453, 456, 458, 461, 469, 471, 476, 486, 517, 529
Стефо, властелин 87, 476
Стоићевић, Милош 70, 144, 330
Стојан, арамбаша 461
Стојан, Ђурђево војвода 482
Стојан, сестрић краља Милутина 93, 227, 461, 470
Стојановић, Љубомир 521
Стојановић, Миодраг 60, 542
Стојчевић, Али-паша 250
Страоглеђа, Стефан 482
Стријемљанин, Павле 131, 184, 449

- Сувајџић, Бошко 25, 26, 29, 30, 55, 69, 79, 107, 115, 121, 126, 134, 139, 140, 152, 173, 198, 223, 227, 228, 231, 271, 272, 286, 306, 339, 363, 365, 368, 376, 377, 525, 542–544
- Сужњевић, Лазар 461, 467, 473, 474
- Сужњевић, Мато 473
- Сузица, кадија 462
- Сујо, харамбаша 70, 461, 473
- Сулеиман/Сулејман, цар 173, 450, 459
- Сулејман, паша 476
- Суљ-ага 454
- Т
- Таир-пашинаца 457
- Танасије 482
- Танковић, Мујо 486
- Танковић/Тановић, Осман 319, 447, 451, 460, 461, 463, 469, 470, 476, 486
- Танковићи 484
- Тарка, Лоте (Tarkka, Lotte) 354, 544
- Тагарски краљ 476
- Тиранин, паша 276, 277, 456, 457
- Титор, барјактар 92, 288, 461, 470
- Тодор, везир 123, 461, 476
- Тодор, син Милоша чобанина, 468
- Токовић, Осман 455
- Томановић, Никац/Нико – в. Од Ровина, Никац/Нико
- Томаш, војвода 461, 468
- Томаш, Јеринин брат 106
- Томашевски, Борис Викторович (Томашевский, Борис Викторович) 157, 166, 544
- Томин, Светлана 67, 389, 540, 544
- Томић, Галија 461, 485
- Томић, Мијат/Михат, хајдук/харамбаша/чобанин 31, 53, 132, 134, 135, 139, 165, 174, 175, 184, 227, 233, 235, 258, 273, 274, 280, 288, 310, 368, 369, 371, 377, 385, 455, 461, 462, 467, 471, 475, 476, 479–481, 483, 485, 519
- Томичић, Радоња 462, 481
- Томковићи 313, 484
- Томо, барјактар 86, 288, 298, 462, 470, 481
- Томсон, Стит (Thompson, Stith) 15, 16, 522, 544
- Топал-Каматар 486
- Топлица, стари 305, 469
- Топлица/Топличан, Милан/Иван 50, 232, 281, 299, 301, 302–305, 349, 462, 464, 469, 475, 479, 482–485
- Топоров, Владимир Николајевич (Топоров, Владимир Николаевич) 255, 352, 528
- Тоша, капетан 87, 242, 462, 467
- Травнички везир 54, 177, 205, 448, 455, 462, 476
- Тузла, капетан 469, 480, 486
- Туркиња 92
- Турски цар – в. Отмановић / Од Стамбола, цар
- Турчин/Туре 25, 44, 81, 83, 86, 89, 93, 101, 102, 105, 106, 116, 138, 184, 236, 254, 275, 280, 317, 319, 331, 333, 376, 377, 380, 417, 430, 444, 453, 470
- Тутњевић, Станиша 126, 525, 541

- Ћ
- Ћејван/Ћејфан/Ћејван-ага/Ћефанага/Ћејфанага/Ћеиван 228, 230, 451, 455, 484, 486
- Ћерка бана Задранина – в. Ружица / Ћерка бана Задранина
- Ћерка бана од Уцбара 176
- Ћерка будимског/угарског краља / Будимска принцеза 96, 143, 306, 374
- Ћерка Ветли-Беговића 76
- Ћерка Дуке од Лорина 50
- Ћерка Ћурђа и Јерине 78
- Ћерка Ива Црнојевића 230, 320
- Ћерка Карловачког бана 76, 483
- Ћирјак/Ћирак, војвода 79, 80, 462, 478
- Ћирковић, Сима 292, 544
- Ћоперовић, Симо 485
- Ћоровић, Владимир 247, 252, 544
- Ћоровић, Осман 59, 445, 456, 458
- Ћуприлић/Ћуприлић, везир 51, 250, 344–346, 348, 445, 449, 453, 458
- Ћурчија 141, 462, 467
- У
- Угарски краљ – в. Будимски краљ
- Угљевић, Симо 464
- Угљеша, хајдук 483
- Удбински, Мехо 460
- Удински, Влатко 460
- Узун Мемед 458
- Урица, баница 228, 461
- Урош, цар 38, 125, 256, 287, 296, 380, 462, 464, 468, 469, 476, 486
- Усарин, Иво 106, 462
- Усеин 462
- Усеин-ага 482
- Усеин, слуга 475
- Ускок Кариман 458
- Ускок Радован 464, 470, 520
- Ускок Радојица/Раде 174, 367, 462, 464, 483, 520
- Усо Арапин 317, 448
- Усо, делибаша – в. Хусо, делибаша
- Успенски, Борис Андрејевич (Успенский Борис, Андреевич) 164, 544
- Уступчић, Павле 100, 453, 460
- Усув, Дели Раде 475
- Утер, Ханс-Јерг (Uther, Hans-Jörg) 16
- Ф
- Фазли-паша 461
- Фазлипашиница 92
- Фазли-харачлија 459, 479
- Фајфрић, Жељко 294, 544
- Фата, сестра бега Узумовића 102
- Фатима 49, 93
- Фатима, ћерка Бојачића Алије 229
- Ферат, капетан 458
- Филиповић, Миленко 252, 530
- Филозоф, Константин 296
- Фон Тирш, Фридрих (Von Thiersch, Friedrich) 340
- Фон Хан, Јохан Георг (Von Hahn, Johann Georg) 15
- Фочић, Мемед-ага 309, 469
- Фочић, Мус-ага 309
- Фочићи 480

Фрај, Нортроп (Frye, Northrop)
352, 544

Фрајнд, Марта 339, 538

Фрчић/Фрца/Врчић, Ибрахим/
Ибраим 448, 451, 453, 463, 486

Х

Хазачка принцеза 208

Хазачки/Азачки / Од Хазака, краљ
208, 260, 448

Хајка/Ајка/Хајкуна/Ајкуна 49, 96,
140, 141, 176, 202

Хајкуна, заручница бега Љубо-
вића 230

Хамза/Амза, капетан 458, 471

Хасан-паша 32, 527

Хекторовић, Петар 39

Херцег/Ерцег, Стјепан 482, 483, 486

Херцеговац, Дука – в. Сенковић,
Дука

Хорват, Мато

Христ

Хрњица/Хрњавина, Алија/Халил
– в. Гојени Алил

Хрњица/Хрњичин/Хрњавина/
Хрњетина/Хрњо/Рњица/Рњи-
чин/Рњавина / Од Удбине/
Удбиње/Кладуше/Крајине /
Крајинић, Мујо/Мустаф-ага/
Мустафа 42, 51, 58, 87, 101,
176, 276, 288–290, 319, 450,
451, 453, 454, 459–462, 466,
468, 470, 471, 473, 474, 476,
479, 481, 484, 486

Хусо/Усо, делибаша 455, 458,
462, 474

Ц

Цветковић, Драгош 190, 191, 194,
544

Церовић, Новица 308, 481

Церовић, Осман 462, 467, 471

Церовић, Остоја 260

Церовић, Стеван 471

Цивјан, Татјана Владимировна
(Цивьян, Татьяна Влади-
мировна), 352, 356, 360, 361, 544

Циганин 376

Цинцар, Јован 487

Цмиљанић, Анђа/Анђелија 102,
106, 230

Цмиљанић, Вид 475, 485

Цмиљанић, Мирко 485

Црнобарац, Станко 481

Црнојевић, Станко 462, 476, 481

Црнојевић/Чарнојевић, Ђуро/
Ђурђе 96, 462, 467, 474, 481

Црнојевић/Чарнојевић, Иван/Иво
63, 82, 85, 106, 230, 300, 304,
320, 347, 375, 450, 462, 469,
471, 474, 476, 481, 485, 520

Црнојевић/Чарнојевић, Максим
80, 81, 100, 108, 233, 242, 256,
371, 462, 469, 520

Црнојевићи 20, 375

Ч

Чавић, Асан-ага 456

Чајкановић, Веселин 46, 126, 302,
364, 544, 545

Чарапин/Чарапић, Васо 318, 485,
487

- Чекме/Чекмен/Чекмец, Асан-ага 455, 461
 Ченгић, алајбег 453, 459
 Ченгић, Бефир-паша 277, 456
 Ченгић/Ченгијћ, Смаил-ага 249, 276, 308, 447
 Червањева, Викторија Алексејевна (Черванева, Виктория Алексеевна) 360
 Човјек-паша 174, 462
 Чоле/Чола, капетан 87, 227, 455, 471
 Чулко 451
 Чупић, Стојан 318, 384, 462, 467, 475, 476, 478, 480, 487
 Чурчић, Лазар 339, 545
- Ц
- Цаковић, Суја, 478
 Цидовина, Дедо 32, 453
 Цин-Алија, паша 455
 Џорџ, Роберт А. (Georges, Robert A.) 16, 524
- Ш
- Шабанагић, Ибро 446
 Шадић, Хусеин 486
 Шаиновић/Шајновић/Чаиновић, Дамјан 53, 100, 463, 474, 482
 Шагетић, Лука 54, 139, 329, 463
 Шалетић, Вук 54, 139, 329, 459
 Шандић/Сандић, Јован 281, 453, 463, 465, 478–481
 Шарамбаћа, Ђуро 463, 480
 Шарац 167, 235, 239, 383, 385
 Шарац, Махмут-ага 486
 Шаренац, Крсто 463, 474
 Шаренац, Петар 463, 474
 Шарић, Цвијан 464, 485
 Шаркић, Јован 485
 Шаровић, Петар 237, 329, 463
 Шекуларац, Петар 486
 Шеремет/Шереметовић, Петар 478
 Шеховић, Осман 447, 454
 Шикмановић, Вук 456, 478
 Шимо, барјактар 466
 Шимун, капетан 463, 469
 Шишман, Јован III 375
 Шишман, цар/краљ 39, 446, 448
 Шкловски, Виктор Борисович (Шкловский, Виктор Борисович) 166, 545
 Шкроб, Зденко 166, 536
 Шмаус, Алојз (Schmaus, Alois) 87, 127, 161, 175, 183, 184, 205, 206, 240, 251, 290, 302, 338, 350, 357, 545
 Штитарац, Марко 481
 Шћепанов Ровчанин, Лука 304
 Шумадинац, бег – в. Влашић, Радул

НАПОМЕНА

Ова књига је настала на основу докторске дисертације „Јунак и сиже епске песме у процесу епског моделовања”, одбрањене на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали: проф. др Бошко Сувајдић, ментор, проф. др Снежана Самарција, председник комисије, и проф. др Јеленка Пандуревић. Овом приликом им још једном захваљујем на драгоценим сугестијама. Велику захвалност дугујем рецензентима ове књиге проф. др Бошку Сувајдић, проф. др Снежани Самарцији и др Смиљани Ђорђевић Белић због пажљивог читања и важних смерница, а такође и својим колегама с пројекта др Смиљани Ђорђевић Белић и др Бранку Златковићу због техничке и моралне подршке. На крају, али ништа мање, захваљујем и својој мајци, Душанки Колунцић, на коректури, одмени у свакодневним пословима и стрпљењу.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

Данијела Р. Петковић (р. Колунџић) рођена је 1975. у Деспотовцу. Завршила је гимназију у Параћину, а дипломирала на Филолошком факултету у Београду, на групи Српска књижевност и језик. Магистрирала је 2007. године одбранивши тезу „Типологија епских песама о женидби јунака”. Књига истог наслова изашла је 2008. г. Докторирала је на Филолошком факултету у Београду 2013. године одбранивши тезу „Јунак и сиже у процесу епског моделовања”. 2014. добила је награду „Проф. др Радмила Милентијевић” за истраживачки пројекат „Поетика биљина и српских епских песама”. Ради у Институту за књижевност и уметност у Београду, на пројекту „Српско усмено стваралаштво у интелектуалном коду”. Аутор је више студија из области словенске фолклористике.

Данијела Петковић
ЈУНАК И СИЖЕ ЕПСКЕ ПЕСМЕ

Издавач
Институт за књижевност и уметност
Београд

За издавача
Бојан Јовић

Ликовно решење
Владимир Љубинковић

На корицама
Трифора са представом „Свети Ђорђе убија аждају”
Високи Дечани

Тираж
300 примерака

Штампа
Сигоја
Ш Т А М П А

e-mail: office@cigoja.com
www.cigoja.com

ISBN 978-86-7095-247-8

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09:398(082)

ПЕТКОВИЋ, Данијела, 1975-

Јунак и сиже епске песме / Данијела Петковић.
- Београд : Институт за књижевност и уметност,
2019 (Београд : Чигоја штампа). - 581 стр. ; 21 см.
- (Библиотека Српско усмено стваралаштво ; књ. 12)

"Ова књига је настала на основу докт. дисерт.
'Јунак и сиже епске песме у процесу епског
моделовања', одбрањене на Фил. фак. у Београду ..."
--> Напомена. - Тираж 300. - Напомена: стр. 579.
- Белешка о аутору: стр. 581. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија:
стр. 521-545. - Регистар.

ISBN 978-86-7095-247-8

а) Српска народна поезија, епска - Мотиви
б) Српска народна поезија,
епска - Ликови

COBISS.SR-ID 275921164